

The Project Gutenberg eBook of Sota, by Émile Zola

This ebook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this ebook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you'll have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

Title: Sota

Author: Émile Zola

Release date: November 5, 2012 [EBook #41294]

Language: Finnish

*** START OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK SOTA ***

Produced by Tapio Riikonen

SOTA

Kirj.

Émile Zola

Suomennos.

Päivälehdten Novellikokoelma.

Helsingissä, Päivälehdten kirjapainossa, 1892.

ENSIMMÄINEN OSA.

I.

Keskelle hedelmällistä tasankoa, neljänneksen verran Mülhausenista Reiniin päin, oli leiri pystytetty. Rivittään seisoivat teltat peltomaalla, kivääriryhmät välkkyivät säännöllisen välimatkan päässä toisistaan lippujen edessä ja leirin yli kohosi matala, pilvinen elokuuillan taivas. Kiväärit ladattuina seisoivat liikkumattomat vartiosoturit, — heidän silmänsä tähytivät kaukaista näköpiiriä kohti, jossa siintävät usvat kohosivat suuresta virrasta.

He olivat tulleet Belfort'ista viiden ajoissa; nyt oli kello kahdeksan ja he olivat juuri illastaneet. Mutta puita ei ollut löytynyt mistään. Eivät saaneet valkeata syytymään eikä ruokaa keitetyksi. Heidän täytyi tyytyä kuivaan leipäpalaseen, jonka huuhtoivat alas viinalla, ja se ei ollut paljon pitkän marssin perästä. Aseryhmäin takana koetti kaksi sotamiestä kaikin voimin saada tuoreita puunoksia palamaan, joita juuri olivat käyneet katkomassa pistimillään, mutta viheriäiset lehvät eivät tahtoneet syyttyä ja paksu, musta savu nousi hitaasti, sanomattoman surumielisesti iltataivasta kohti.

Heitä oli noin 12,000 miestä — kaikki, mitä kenraali Felix Douay'lla oli muassaan seitsemättä armeijaosastoa. Ensimmäinen divisioona oli marssinut edellisenä päivänä Fröschwilleriin, kolmas oleksi vielä Lyonissa ja kenraali oli päättänyt lähteä Belfort'ista ja kulkea edelleen toisella divisioonalla, tykkiväkireservillä ja vajanaisella ratsuväki-osastolla.

Oli ilmoitettu, että Lorrachissa oli nähty leirivalkeita. Oli tullut sanoma, että vihollinen aikoi mennä Reinin yli Markorlsheimin luona. Kenraali, joka tunsii olevansa kovin erillään niin kaukana idässäpäin toisista osastoista, ilman yhteyttä niiden kanssa, kiirehti marssia rajalle päin, vallankin kun oli edellisenä päivänä saanut tiedon onnettomasta hyökkäyksestä Weissenburgin luona. Jos ei hän itse tunkisikaan vihollista takasin, saattoi hän kumminkin joka tunti odottaa käskyä tulla tukemaan ensimmäistä osastoa. Tänä iltana, tänä levottomana myrskypäivän iltana, lauantaina 6 päivänä elokuuta, lienee taisteltu jossain Fröschwillerin puolella: sen huomasi kummallisen raskaasta ilmasta, jossa tuntui värähdyksiä ikäänkuin kylmiä, voimakkaita tuulenpuuskia. Kahtena viimeisenä päivänä oli osasto luullut käyvänsä taistelua kohti. Sotamiehet arvelivat, että kuljettuaan rientomarssissa Mülhauseniin he ovat preussilaisten kohdalla.

Pimeä tuli ja eräästä leirin etäisimmästä kulmasta kuului rummunpärinää ja torventoitotusta, hiljaa vielä. Ja Jean Macquart, joka parhaallaan pystytti telttapaalujaan maahan, oikasihe kumarasta asemastaan.

Ensimmäiset sotahuhut kuultuaan hän oli jättänyt kotipuolen, sydän vielä kirvelevänä siitä onnettomuudesta, joka häntä oli kohdannut: hän oli menettänyt vaimonsa ja maan, jonka vaimo oli hänelle myötäjäisinä tuonut. Ja nyt hän oli, kolmenkymmenen ja yhdeksän vuoden vanhana, mennyt uudelleen palvelukseen ja päässyt 106:teen linjarykmenttiin, jonka kantaväestöä lisättiin, sekä saanut korpraalin nauhat.

Väliin häntä ihmetytti se, että oli jälleen joutunut vanhaan sotilaspukuunsa, hän, joka oli sellaisella riemulla jättänyt sotajoukon Solferinon jälkeen; että hän niin välttämättömästi tahtoi kuljeksia ase olalla ihmis-surmaajan virassa. Mutta minkäpä voi? Kun ei ole mitään vakituista ammattia, eikä vaimoa, eikä kotia, eikä taloa, ja sydän on täynnä surua ja harmia. Ja jos ei enää saanut muokata synnyinmaansa vanhaa maata, saattoi hän ainakin käyttää voimiaan sen puolustamiseen!

Jean seiso ja katseli tasankoa pitkin. Merkkipuhallus oli saanut henkeä väkeen. Muutamat lähtivät juoksemaan, — toiset, jotka jo olivat puolinukuksissa, liikahtivat ja venyttelivät jäseniään väsyneinä ja äreinä. Hän seisoi kärsivällisenä ja odotti katselmusta, levollisena ja sävyisänä, aina tasapainossa, jonka tähden hän olikin mainio sotamies.

Toverit sanoivat aina, että hänestä olisi voinut tulla jotain, jos vain olisi saanut vähän enemmän oppia.

Mutta savuava rovio veti hänen huomiotaan puoleensa ja hän huusi sotamiehille, Loubet'ille ja Lapoullelle, jotka molemmat kuuluivat hänen osastoonsa:

— Lopettakaa jo tuo peli. Te tapatte meidät savuun.

Irvihammas Loubet nauroi koko leveillä, laihoilla kasvoillaan.

— Kyllä se menee, korpraali, menee ihan mainiosti ... kuule, sinä siinä, tule puhaltamaan!

Hän nykäsi Lapoullea, joka posket pullollaan, tulipunasena ja silmät päästä putoamaisillaan puhalsi kuin rajutuuli kosteiden puiden väliin.

Kaksi muuta sotamiestä samasta osastosta — Chouteau ja Pache —, joista toinen vetelänä ja unisena

kellotti selällään ja toinen täydessä toimessa ompeli kiinni repeämää housun lahkeessa, räjähtivät nauramaan Lapoullen pullistuneille poskille.

Jean antoi heidän nauraa. Hänen mielestään he kyllä saattoivat pitää hauskaa — silloin kun oli syytä. Eipä heillä usein ollutkaan.

Mutta nyt hän kääntyi toisen ryhmän puoleen. Yksi hänen miehistään, Maurice Levasseur, oli jo kohta seisonut tunnin ajan jutellen erään noin 30 vuotiaan vaalean siviilimiehen kanssa, jolla oli siivot koirankasvat ja suuret siniset mulkosilmät, oikein likinäköiset silmät, joiden tähden hänet oli hyljätty syynissä. Kolmantena oli eräs reservitykkimies, vahtimestari, jolla oli lihavat, rohkeat kasvat ja ruskea leukaparta, ja he juttelivat siinä ikäänkuin olisivat istuneet kotona perheen keskuudessa.

Jean tahtoi säästää heitä nuhteista ja sanoi hyväntahtoisesti:

— Taitaisi olla aika erota, — nyt on iltahuuto ja jos luutnantti näkee teidät...

Maurice keskeytti hänet:

— Ei tarvitse mennä, Weiss.

Ja sanoi korpraalille lyhyesti:

— Tämä herra on minun lankoni. Hänellä on lupa överstiltä, joka tuntee hänet.

Mitä se häneen kuului, tuohon talonpoikaiskorpraaliin? Maurice oli suorittanut oikeustutkintonsa, lähtenyt vapaaehtoisena mukaan ja pistettiin — kun sattui ennestään överstin tuntemaan — heti 106 rykmenttiin; jaksoihan sentään sotamiestakkia kantaa, mutta totella tuota sivistymätöntä...

— Hyvä on, vastasi Jean levollisesti, oma asianne.

Hän käänsi heille selkensä ja sai pian nähdä että Maurice oli puhunut totta, sillä nyt meni översti ohitse ja tervehti hymyllä Weissiä.

Översti Vineuil oli pitkä komea mies, jolla oli arvokkaat, soikeat, kellahtavan valjakat kasvat ja tuuhea, valkoinen leukaparta, — hän astui rivakkaasti taloa kohti, joka kuumotti oikealla luumupuuryhmän takana pari sataa askelta leiristä ja johon päällikkökunta oli majoitettu.

Ei tiedetty, oliko komentava kenraali juuri nyt siellä. Häntä oli kohdannut kauhea suru, hänen veljensä oli kaatunut Weissenburgin luona. Mutta varmasti oleksi prikaattikenraali — Bourgain-Desfeuilles — talossa; äänekkäänä ja meluavana, kuten tavallisesti, kasvat tulipunasena, suopean näköisenä ja ymmärrys niin ja näin, kellutteli hän suhteettoman lyhyillä jaloillaan paikasta toiseen.

Talossa vilkastui elämä ehtimiseen: sanansaattajia tuli ja meni joka hetki, kaikki olivat tuskallisessa jännityksessä, kaikki odottivat tietoja suuresta taistelusta — aamusta varhain kulkivat kaikki odotuksen kiihkossa, ratkaseva hetki *on* lähellä.

Missä lienee tärkeä taistelu ollut ja miten siellä oli käynyt?

Sitä mukaan kun ilta pimeni, kasvoi ahdistus ja pelko, se levisi kuin varjomeri hedelmäpuiden, tallien, heinäsuovien ja pielesten ympärille.

Kerrottiinpa myös, että jälleen oli nipistetty vakooja, joka oli hiiviskellyt leirin ympärillä, ja viety pääkortteeriin kenraalin tutkittavaksi. Ehken oli översti Vineuil saanut jonkun sanoman, koska hänellä oli sellainen kiire.

Weiss seisoi yhä jutellen lankonsa ja serkkunsa vahtimestari Honoré Fouchardin kanssa.

Yhä selvemmin kuului iltapuhallus, nyt se oli kohdalla, toivottaen ja päristen hämärän surumielisessä hiljaisuudessa; he eivät näyttäneet sitä huomaavan.

Mauricen isoisä oli "suuren armeijan" soturiurhoja, hänen isänsä ei ollut antautunut sotilasuralle, vaan oli tyytynyt huonoon ylöskantomiehen virkaan.

Talonpoikaisista vanhemmista syntynyt äitinsä oli kuollut silloin kun hän ja kaksois-sisarensa Henriette näkivät päivän valon. Ja nyt hän oli mennyt vapaaehtoisena sotaväkeen, — huimaa elämää elettyään; nyt hän sai sotamiehen elämällä maksaa kaikki mielettömyydet, joita oli tehnyt. Hän oli heikko ja kevytmielinen. Oli kylvänyt rahoja molemmin käsin kun perhe suurilla uhrauksilla oli lähettänyt hänet Pariisiin lakitiedettä tutkimaan. Isä oli kuollut, sisar oli luovuttanut koko perintöosansa hänelle, vaan oli myötäjaisittakin päässyt hyviin naimisiin ja saanut toimeliaan ja kelpo miehen. Tämä —

Weiss — oli elsassilainen Mülhausenista, joka oli ollut kauvan aikaa kirjanpitäjänä eräissä suuressa sokeritehtaassa; nyt hän palveli Delaherchea, jolla oli verkatehtaita Sedanissa.

Ja Maurice luotti täydellä todella kääntymykseensä, vilkas kun oli, karkäs epätoivoon ja yhtä karkäs taasen toivomaan, avomielinen ja innokas, mutta ilman vakavuutta, valmis joka tuulen mukaan kääntymään. Hän oli pieni ja vaaleatukkainen, otsa iso ja korkea, nenä sekä leuka pieni ja hieno, — lempeät harmaat silmät, jotka joskus voivat näyttää tuimiltakin.

Weiss oli rientänyt Mülhauseniin juuri ennen sodan alkua järjestämään jotain perheasiaa ja saadakseen samalla tavata lankoansa oli hän käyttänyt hyväkseen tuttavuuttaan översti Vineuil'in kanssa, joka oli hänen isäntänsä vaimon eno, jonka taasen Maurice ja Henriette tunsivat lapsuuden ajoilta, sillä he olivat aikonaan olleet naapurina. Sitäpaitsä oli Weiss tavannut leirissä kapteeni Beudoinin, joka myöskin oli rouva Delaherchen tuttavina.

— Tervehdi Henrietteä paljon minulta, uudisti Maurice vielä kerran, sillä hän rakasti sydämmellisesti sisartansa. — Sano hänelle, että on vaan levollinen, että kyllä minä vielä tuotan hänelle kunniaa.

Silmänsä vettyivät kun hän muisteli kaikkia tekemiään hulluuksia. Lanko tuli myös liikutetuksi; keskeytti puheen ja kääntyi Honoré Fouchardiin.

— Ja kun minä tulen Rémillyyn, niin pistäydyn eno Fouchardin luo ja kerron, että näin sinut ja että voit hyvin.

Eno Fouchard oli talonpoika, joka omisti jonkun verran maata ja ansaitsi koko joukon teurastajan toimella. Hän asui neljänneksen verran Sedanista, Rémillyn mäkiseudussa.

Nyt syntyi liikettä talon luona; portista tuli ulos ennen mainittu maankulkija, hän oli vapaa, yksi ainoa upseeri vain kulki jälessä. Hän oli osannut puhua itsensä puhtaaksi, oli keksinyt jonkun jutun, ja hänet oli ajettu ulos leiristä.

Niin pitkän matkan päästä ei voinut hämärässä selvästi erottaa; mutta pitkä hän oli, hartiakas ja punapäinen. Mauricelta pääsi kumminkin huuto.

— Honoré, katso tuota... Juuri kuin se "preussilainen", — tiedäthän, se Goliath!

Tykkimies oikasi itsensä. Hän jäi tuijottamaan maankuljeksijan jälkeen. Goliath Sternberg, teurastajan renki, se mieskö, joka oli kylvänyt riitaa hänen ja isän välille, joka oli ottanut häneltä Siloinen, — koko tuo inhoittava juttu, kaikki vastenmielinen ilkeys, josta hän vieläkin kärsi. Hän olisi syössyt jälkeen, käsin kiinni vihamieheensä. Mutta tämä oli jo aseryhmäin takana, ja hävisi illan pimeään.

— Aa, Goliath! mukisi hän, mahdotonta! Hänhän on tuolla, — toisten puolella. — Vaan jos minä kerran saisin sinut käsiini!...

Hän pui nyrkkiään itään päin, mustan sinistä pimeyttä kohti, jossa arveli vihollisen olevan. Sitten oli ihan hiljaista, kuului uudelleen iltahuuto, kaukaa leirin toisesta päästä, vähitellen vajajeten, häipyen puiden ja telttien väliin, joita jo syleili musta yö.

— Peijakas! murautti Honoré, nyt ei hyvä seuraa, ellen jo lähde. Hyvästi, ja voikaa hyvin, kaikki!

Hän puristi Weissin kättä ja lähti pitkin askelin mäen nystyrälle, jossa reservitykistö oli — lähettämättä tervehdystä isälleen, mainitsematta Siloinea, jonka nimi poltti hänen huulillaan.

Jälleen kului muutamia minuuttia. Vasemmalla, toisen prikaatin luona puhallettiin huuto, — toinen torvi vastasi lähempänä, kolmas hyvin kaukaa. Sitten puhalsivat kaikki yhteen ääneen ja silloin päätti kaartin komppanian puhaltaja vihdoinkin täräyttää kaikista voimistaan. Hän oli pitkä, parraton poika, alakuloinen ja melkein mykkä, jonka merkkipuhallukset tulivat kuin tuuliaispää.

Nyt alkoi kersantti Sapin, pieni jäykkä mies, jolla oli suuret, sumuiset silmät, huutaa. Ohut äänensä nakkeli nimiä tiuhaan ja sotamiehet, jotka tulivat paikalle, vastailivat kaikilla mahdollisilla äänillä, violonsellon karkeasta huilun kimakkaimpaan. Yhtäkkiä taukosi huuto.

— Lapoulle! huusi kersantti uudelleen.

Ei kuulunut vastausta. Jeanin täytyi juosta savuavan nuotion luo, jota Lapoulle, toverien yllyttämänä, koetti sytyttää. Hän makasi vatsallaan ja puhalsi kasvot tulipunaseksi maata myöten mustan, nokisen savupilven.

— No mutta taukoa jo, perhanaksi, huusi Jean. Etkö sinä osaa vastata huutoon!

Lapoulle kohotti päätään, katsoi kysyvänä, hoksasi, mistä oli kysymys, ja mölähti: täällä! semmoisella voimalla, että Loubet heittäytyi maahan nauramaan. Pache, joka juuri oli lopettanut housunkorjuun, vastasi hiljaa ja epäselvästi, ikäänkuin olisi mutissut rukousta. Chouteau ei ruvennut nousemaan ylös, huusi pilkallisesti sanansa ja kääntyi mukavammin makaamaan.

Virkaatekevä luutnantti, Rochas, seisoj liikahtamatta parin askeleen päässä. Kun huuto oli päättynyt ja Sapin ilmoitti, ettei kukaan ollut poissa, mutisi hän partaansa päätään nyökäyttäen Weissiin päin, joka yhä jutteli Mauricen kanssa:

— Ei, pikemminkin yksi liikaa; mitä tuo täällä seisoo ja vainuaa?

— Överstiltä lupa, herra luutnantti, piti Jean velvollisuutenaan ilmoittaa.

Rochas kohotti äkäsesti olkapäitään ja rupesi sanaakaan sanomatta kävelemään edes takasin pitkin telttiriviä, mutta Jean, jonka sääret olivat marssista kovin väsyneet ja hellät, istahti parin askeleen päähän Mauricesta ja Weissistä. Näiden puhe otti hänen korvaansa, ensin epäselvänä mukinana, jota hän ei tarkannut, itsekin kun oli vaipunut synkkiin ajatuksiin.

Maurice puolusti sotia. Ne olivat hänen mielestään välttämättömiä kansallisuuksien olemassa olon tähden. Tämä oli selvinnyt hänelle sitten kun hän alkoi tutustua kehitysoppiin, joka siihen aikaan pani sivistyneen nuorison mielet liikkeelle. Eikös elämäkin ole yhtämittaista taistelua joka päivä ja joka hetki? Eikös luonnossakin taistella lakkaamatonta taistelua, jossa ansiokkain vie voiton, jossa elämä alituisesti syntyy kuolemasta ja kukoistaa loppumattomasti? Ja hän muisti millä kiihkolla hän oli tarttunut ajatukseen ruveta sotamieheksi, saada tapella, puolustaa isänmaan rajoja hyökkäävää vihollista vastaan, ja siten sovittaa nuoruutensa hulluudet. Alhaiso ehken halusi rauhaa, mutta keisarilla oli valta tehdä niinkuin tahtoi. Kahdeksan päivää ennen sodan julistamista oli keisari itsekin sitä sanonut tyhmäksi uhkarohkeaksi yritykseksi.

Joka paikassa keskusteltiin Saksan prinsistä ja hänen vaatimuksestaan Espanjan valtaistuimeen; sekasorrossa, joka vähitellen syntyi ja kasvoi, näytti siltä kuin kaikki olisivat olleet väärässä; lopulta ei tiedetty, kuka eripuraisuudet oli aloittanut, ja ainoa, josta vielä oltiin selvillä, oli tuo turmiollinen laki, joka määrättyllä hetkellä paiskaa kaksi kansakuntaa toisiansa vastaan. Mutta Pariisi oli vavahdellut odotuksen toivossa. Hän näki boulevardien kiehuvan ihmisiä, miehiä kulki suurissa parvissa heiluttaen leimuavia soihtuja ja huutaen: Berliiniin, Berliiniin! Niinkuin eilen hän kuuli marseljääsin kaikuvan korvissaan; sinä iltana sitä lauloi ihana nainen, joka seisoj tikapuilla raatihuoneen edustalla ja jonka kuninkaallinen profiili kohosi kolmevärisen lipun yli, jonka poimuihin hän oli kietoutunut. Oliko se kaikki petosta, eikö Pariisin sydän silloin sykähdellytkään?

Ja sitten, innostuksen laimettua, oli hänelle käynyt kuten tavallisesti: iloa ja mielenlentoa oli seurannut epäily ja inho; hän saapui kasarmille, kersantti otti vastaan ja antoi pukimet, hän näki haisevan, pelottavan likasen suojan, ja entä uusien toverien raakuus, ja harjotukset...! Mutta innostus oli jälleen palannut kun hän vihdoinkin sai lähteä Belfortiin.

Ensimmäisestä päivästä saakka oli Maurice ollut voitosta varma. Hänen mielestään oli keisarin suunnitelma kyllin selvä: lähettää 400,000 miestä Reinvirralle, mennä yli, ennenkun vihollinen ennättää varustautua, erottaa Pohjoissaksa Eteläksaksasta ja pakoittaa parilla loistavalla voitolla Itävalta ja Italia liittymään Ranskaan. Olihan huhuna kerrottu, että seitsemäs osasto, sama, johon hänenkin rykmenttinsä kuului, astuisi Brestissä laivaan ja tekisi sitten hyökkäyksen, joka kerrassa jakaisi vihollisten voimat ja tekisi yhden preussilaisen sotajoukon liikkeet mahdottomiksi! Joka puolella tehtäisiin äkkiarvaamattomia hyökkäyksiä, hämmästyttäisiin, muserrettaisiin parissa viikossa. Riemuretki Strassburgista Berliiniin! —

Vaan Belfortiin tultua oli hänessä herännyt epäilyksiä. Seitsemäs osasto, jonka piti vartioida Schwartswaldin solaa, saapui määräpaikkaansa sanomattomassa sekasorrossa, vajanaisena, kaikki epäjärjestyksessä. Italiasta odotettiin kolmatta divisioonaa; toisen ratsuväki-prikaatin täytyi jäädä Lyoniin asettamaan mahdollisesti tapahtuvia levottomuuksia; ja kolme patteriaa oli teillä tietämättömillä. Sitäpaitseli oli puute kaikesta; Belfortin varastot, joista oli määrä saada, mitä tarvitsivat, olivatkin aivan tyhjä; ei ollut teltoja, ei patoja, ei villavaatteita eikä lääkkeitä, ei rautaa eikä hevosenkenkiä. Ei löytynyt ainoatakaan sairaanhoitajaa, ei ainoata käsityöläistä, joka olisi tyydyttänyt sotajoukon tarpeet. Viime hetkenä puuttui vielä lisäksi 30,000 aivan välttämätöntä varaosaa kivääreihin; eräs upseeri lähti noutamaan Pariisista ja tuli ja toi 5,000 kappaletta, jotka oli saanut hädin tuskin kerätyksi.

Toiselta puolen häntä huolestutti pitkälinen toimetttömyys. Nyt he olivat jo olleet täällä kaksi viikkoa, — miksi eivät voineet marssia eteenpäin? Hänestä tuntui, että jokainen päivä, jonka täällä turhaan kuluttivat, oli parantamaton virhe, yksi voiton mahdollisuus vähemmän. Ja hänen kuvittelemansa

sotasuunnitelman eteen asettui surullinen todellisuus, jonka hän myöhemmin vasta tulisi kokonaisuudessaan tuntemaan, vaan jota jo aavisti ja pelkäsi: seitsemässä armeijakunnassa, jotka oli hajotettu rajalle Metzistä Bitchen ja Bitchestä Belfortiin. ei ollut ainoassakaan kantaväestö täysi; 430,000 miehen sijasta löytyi korkeintaan 230,000; kenraalit kadehtivat toisiaan, halusivat itsekukin hankkia marsalkansauvan, eivätkä tahtoneet auttaa naapuria; suurin varomattomuus, anteeksiantamattomin huolimattomuus joukkoa liikekannalle asettaessa; ja nyt näytti kaikki olevan lamassa; keisari oli sairas, kykenemätön mitään päättämään, väsynyt ja tylsä; hänestä levisi kummallinen uneliaisuus sotajoukkoon, joka varmaankin hajoittaa ja hävittää sen, saattaakseen sen lopulta tuhansiin onnettomuuksiin. Ja kuitenkin, — odotusajan epävarmuudessa ja tietämättömydessäkään ei vielä kukaan epäillyt voitosta!

Yhtäkkiä — kolmantena päivänä elokuuta — tuli sanoma voitosta Saarbrücken luona, joka oli saatu edellisenä päivänä. Suuri, loistava voitto. Sanomalehdet olivat ääriään myöten innostusta täynnä; nyt oli tie auki Saksanmaalle, se oli ensi askel sotajoukon riemukulussa, ja keisariprinssi, joka oli levollisesti ottanut käteensä kiväärinkuulan taistelutantereelta, oli päivän sankari!

Kaksi päivää myöhemmin saatiin tieto Weissenburgin tappiosta ja jokaisen huulilta pääsi tuskan huuto. 5,000 miestä oli joutunut väijyvän vihollisen saaliiksi ja he olivat kuitenkin sitä ennen pitäneet puoliaan kymmenen tuntia 35,000 preussiläistä vastaan, Se oli kostettava, — niin pian kuin mahdollista. Tietysti oli syy päällikkökunnassa; heidän olisi pitänyt arvata ja torjua sellainen onnettomuus. Mutta se oli korvattava vielä. Mac-Mahon oli kutsunut seitsemännen osaston ensimmäistä divisioonaa, ensimmäisellä osastolla on tukena viides; preussiläiset olivat jo kaiketi työnnetty takasin Reinin yli. Aavistus verisestä tappelusta, joka juuri oli tapahtunut, jännitys ja odotus levisi ja kasvoi joka hetki.

Ja Maurice jatkoi Weissin puoleen kääntyneenä:

— Niin, — siitä voit olla varma! Kyllä me olemme tänään niitä löylyyttäneet!

Mitään vastaamatta pudisti lanko huolestuneen näkösenä päätään. Hänenkin katseensa kääntyi itään, Reiniin päin, jossa jo oli aivan pimeä, jossa musta salaperäinen seinä peitti kaikki. Kun viimeiset torvenäänet olivat valjenneet, vaipui koko leiri hiljaisuuteen, jonka silloin tällöin katkasi myöhästyneen sotamiehen askeleet eli vaihdettiin siellä täällä pari sanaa. Nyt sytytettiin kyntteli, pieni tuikkiva tähti, kartanon vierastuvassa, jossa päällikkökunta valvoi ja odotti sähkösanomia; niitä tuli joka tunti, vaan tuomatta ratkaisevaa sanomaa. Ja Lapoullen nuotio oli jäänyt yksin ja unhotuksiin, — paksu savupilvi kohosi taivasta kohti ja levitti likasen harmaan huntunsa ensimmäisten tähtien eteen.

— Löylyyttäneet! sanoi Weiss hetken perästä, — Jumala suokoon, että niin olisi.

Jean, joka istui lähellä, alkoi kuulostaa lankojen keskustelua ja luutnantti Rochas pysähtyi; hänkin oli kuullut viimeiset sanat lausuttavan jokseenkin epäilevällä äänellä.

— Mitä! huudahti Maurice, oletko sinä todellakin huolissasi! Luuletko, että me voisimme joutua tappiolle?

Langon kasvot kävivät hyvin kalpeiksi, hän keskeytti kädenliikkeellä Mauricen ja vastasi värähtelevällä äänellä:

— Tappiolle, — taivas varjelkoon!... Tiedäthän että minä olen syntynyt näillä seuduin; isoisän ja isoäidin surmasivat kasakat 1814; ja kun ajattelen, että vihollinen asettuisi maahan, olen joutua mielettömäksi! Minä ottaisin pyssyn olalle ja lähtisin paikalla teidän mukanne!... Tappiolle, — ei, ei — sitä en tahdo uskoa!

Sitten hän tuli tynnemäksi ja kohautti olkapäitään toivottomalla liikkeellä.

— Mutta, — mitäpä voi! En ole levollinenkaan, kaukana siitä... Minä tunnen synnyinmaani, tämän Elsassini; — olen matkustellut ympäri toimissani; ja me muut, me kyllä huomaamme sen, jota kenraalimme eivät näe... Sota Preussia vastaan, — sitä me emme vastusta, päinvastoin; olemme jo kauvan toivoneet, että kerran tulisi loppu tästä vanhasta jutusta ja ainaisesta torasta ja riidasta; mutta me tahdomme kumminkin pysyä sovussa naapurien, Badenin ja Baijerin kanssa, — meillä on jokaikisellä sukulaisia tuolla puolen Reinin. Luulimme, että ne ovat yksimielisiä meidän kanssa ja tahtovat kurittaa noita sietämättömän kopeita preussiläisiä... Me, elsassilaiset, olemme tosin järkeviä ja hyväluontoisia ihmisiä, — mutta kahden viimeisen viikon kuluessa olemme olleet pakahtumaisillamme, — sillä mitä näemme? Yhä kurjempaa ja kurjempaa! Siitä päivästä kun sota julistettiin ovat viholliset ratsumiehet kierrelleet maassa, säikytelleet väestöä, vakoilleet, katkoneet sähkölennätinlangat, — eikä kukaan ole pannut tikkuakaan heidän tielleen! Baden ja Baijeri tarttuvat aseisiin, Pfaltsissa liikkuu tavattomia sotajoukkoja, joka paikasta tulee tietoja, että raja on uhattu; — ja kun asukkaat säikähdyksissään kysyvät neuvoa ohikulkevilta upseereilta — kohottavat he vain olkapäitään: turhia luuloja, — konnankoukkuja — vihollinen — aa, hän on kaukana! — Onhan ihan surkeata maata tässä joutilaana,

kun joka tunti, joka minuutti on kallis! Mitä me odotamme? Pitääkö koko Saksan tulla kimppuumme, ennenkuin tahdomme ryhtyä toimeen?

Hän puhui matalalla äänellä, surumielisesti, ikäänkuin olisi itsekseen kertaillut asioita, joita jo oli kauan aikaa miettinyt.

— Niin, — ja entä Saksa, ja saksalaiset! Ne minä myös tunnen; ja pahinta on, että te tyydytte olemaan yhtä tietämättömiä heidän ajatustavoistaan ja oloistaan kuin kiinalaisten... Muistatko sinä, Maurice, minun serkkuani Güntheriä, joka toissa vuonna kävi meillä Sedanissa? Hänen äitinsä, minun tätini, on naimisissa Berliinissä; — ja Günther on perinpohjin preussiläinen; — vihaa koko sielustaan Ranskaa. Nyt hän on kapteeni Preussin kaartissa. Kun erosimme silloin, toissa vuonna, sanoi hän minulle — ooh — minä muistan vielä hänen karkean äänensä: jos Ranska julistaa meille sodan, — niin, te saatte selkääne!

Nyt tarttui luutnantti Rochas asiaan, — vihan vimmassa. Hän oli viidenkymmenen paikoilla ja hänellä oli kaidat laihat kasvot, suuri kyömänenä, joka koukistui leveään, suopeen suun yli ja tuuhea, karhea, harmahtava poskiparta. Hänen äänensä jyrisi huutaessaan:

— Mitä saatanata te siinä seisotte ja pelottelette minun väkeäni!

Riitaan yhtymättä oli Jean yhtä mieltä kuin päällysmiehensä. Tosin oli hänkin jo vähin alkanut kyllästyä pitkäpiimäisyyteen ja epäjärjestykseen, mutta sydämessään hän oli vakuutettu, että vihollinen vielä sittenkin tulee saamaan selkäänsä. Minkätähden he muuten olisivat tänne lähteneet?

— Mutta, hra luutnantti, vastasi Weiss hämillään, minä en todellakaan tarkoittanut, en minä tahdo ottaa rohkeutta miehistä — päinvastoin, — minä vain tahtoisin, että te tuntisitte asiat yhtä hyvin kuin minä, niin voisitte paremmin sekä kuulla että nähdä ... ja, kuulkaapas ... saksalaiset...

Hän puhui järkevällä tavallaan, selitti, mitä hän pelkäsi; puhui Preussin kasvavasta mahdista, ja miten sen valta oli noussut Sadovan jälkeen, suuresta valtakunnasta, joka siellä muodostui, innostuksesta ja vastustamattomasta nuoruudenvoimasta, joka kiihoitti yksimielisyyteen; yleisestä asevelvollisuudesta, joka kasvatti kuriin tottunutta, voimakasta sotaväkeä, joka vielä oli innostunut ja ylpeä loistavasta retkestä Itävaltaa vastaan; tämän joukon siveellisestä kunnosta, nuorista komentajista, jotka tottelivat vanhaa ikuisesti nuorta kenraalia, jonka taito käsittää olosuhteita ja nähdä kauvas eteenpäin ei koskaan pettänyt.

Ja tämän vihollisen edessä seisoivat Ranska.

Keisarikunta oli vanhettunut, sen perustus oli ontto, — vapaudentunne ja isänmaanrakkaus oli sammunut eli heikontunut; — nyt se oli herännyt, mutta liian myöhään! Vapaamielinen puolue seisoivat valmiina kukistamaan hallituksen, kun ei tämä enää voinut tyydyttää huvituksen himoa, jonka se itse oli herättänyt. Sotajoukko oli tietysti urhoollinen kyllä; — se riemuitsi vielä Krimillä ja Italiassa voittamistaan laakereista, — mutta se oli kuitenkin osaksi turmeltunut Afrikan sodissa; — oltiin liian varmoja voitosta, ei tahdottu koettaa mitään uutta järjestelmää, — ja päälliköt sitten — useimmat keskinkertaisia; kateellisia ja mustasukkaisia kauheassa määrässä, sitäpaitsi oppimattomia, ja keisari vihdoin! Sairaana ja epäröivänä, tuntematta todellisia oloja ja ilman tietoja seisoivat hän tämän suuren vastuunalaisen yrityksen etunenässä, tämän yrityksen, jossa kaikki kulkivat silmät ummessa, ilman vakavia valmistuksia, epäjärjestyksessä ja sekasorrossa, niinkuin lammaslauma, jota ajetaan teurastettavaksi.

Rochas seisoivat suu auki ja silmät selällään. Tuuheiden kulmien väliin ilmestyi syvä kurttu. Mutta yhtäkkiä hän otti asian siltä kannalta, että purskahti homerolaiseen nauruun, joka pakoitti leveään suun tavoittelemaan kiinni korvia.

— Mitä tulimmaista löpötystä tuo on! Mitä te tarkoitatte noilla hulluuksilla?... Eihän siinä ole tervettä järkeä hitustakaan, tuossa kaikessa. Menkääte te saarnaamaan nahkapojille, elköötkä jutelko tuollaista minulle, — joka jo olen ollut palveluksessa 27 vuotta.

Ja hän löi rintaansa. Hän oli muurarin poika, syntynyt Pariisissa, isän ammatti ei miellyttänyt, vaan hän rupesi sotamieheksi kahdeksantoista vuotiaana. Afrikassa hän oli kohonnut korpraaliksi, luutnantiksi Solferinon jälkeen; — viisitoista vuotta hän oli osottanut urhoollisuutta, mutta kapteeniksi hän ei voinut päästä — hänellä oli liian vähän tietoja.

— Te, — mies hyvä, joka olette niin viisas, — te ette tiedä tätä. Niin, silloin kun oltiin Mazagranin luona, — silloin minä olin juuri täyttänyt yhdeksäntoista, — siellä me 123 miestä pidimme puoliamme 12,000 arapialaista vastaan ja pidimme vuosikausia, — Mascaran, Biskran, Dellyn luona; ja sittemmin kabyylejä vastaan; — jos olisitte siellä olleet, olisitte nähneet niiden mustien petojen ottattavan kuin jänikset heti kuu meidät näkivät... Ja Sevastopolissa! — Se ei ollut leikintekoa, sen vakuutan. Tuuli, niin

että hiukset lensivät päästä ja kylmä oli, että natisi; olimme aina jalkeella, ja sitten ne riiviöt lopuksi räjäyttivät koko komeuden ilmaan! — Noo, — me kumminkin voitolla olimme. Solferinon tappelussa — ette te taitanut sielläkään olla? — noo, mitä te sitten tulette tänne juttelemaan? Niin, — siellä oli kuuma kuin pätsissä, vaikka tuli vettä niin etten ole elämän päivinä nähnyt semmoista! Naa, siellä saivat itävaltalaiset housuilleen. Olisittepa nähneet kun ne laputtivat jalkoihinsa, toinen oli kaatua toisen kintuille, ihan kuin olisi ollut tulta takana!

Luutnantti nauroi taas, vanha ranskalainen iloisuus puhkesi esille voiton riemussa. Se oli satu ranskalaisesta sotamiehestä, joka kulki ympäri maailman tyttöneen ja pikarineen ja valloitti koko maan iloista laulua laulaen. Korpraali ja neljä miestä hätyyttivät lukemattomia laumoja.

— Ranska... Tappio ... preussiläisetkö, senkin riiviöt, antasivat *meille* selkään!

Hän meni lähemmä Weissiä, tarttui hänen kaulukseensa. Koko tuo korkea Don Quichoteolento ilmaisi sanomatonta halveksimista vihollista kohtaan, olipa vihollinen kuka tahansa ja missä tahansa.

— Kulkaapas nyt, hyvä herra! ... jos he uskaltavat näyttäytyä, ne preussiläiskoirat nimittäin, niin me olemme niitä miehiä, että kyyditsemme heidät kotiin parilla kelpo potkulla, — en sano mille kohti! — ja ihan Berliinin portille!

Hän ojensi kätensä uhkamielisesti kuin lapsi, jolla on viattomuuden varma luottamus ja järkähtämätön usko.

— Niin se on eikä muuksi muutu!

Weiss oli hyvin hämmästynyt, hän selitti kiiresti, että hän mielellään tahtoi uskoa luutnanttia. Maurice, joka ei uskaltanut vastustaa päällysmiestään, nauroi myöntävästi; se saakelin poika, — jota hän muuten piti ihan sikana — osasi kuitenkin saada sydämmen lämpiämään. Rochasin puhuessa nyökäytteli Jean myöntävästi päätään. Hänkin oli ollut Solferinossa mukana silloin kun niin kovasti satoi. Luutnantti osasi puhua, totta totisesti. Jos kaikki esimiehet puhuisivat sillä lailla, ei suuresti välitettäisi villavaatteista ja padoista.

Yö oli aikoja tullut, ja Rochas yhä viittoili puolipimeässä. Hän oli nykyisin tavailut läpi Napoleonin historian, jonka oli kerran löytänyt kuljeksivalta viisunkauppiaalta. Ja nyt hän ei malttanut olla vaiti, nyt täytyi hänen ladella viisauttaan noille nuorille ihmisille.

— Itävalta saa selkäänsä Castiglionessa, Marengossa, Wagramissa! Preussi Eylaun, Jenan, Lützenin luona, Venäjä Friedlandissa, Smolenskissa, Moskovassa! Espanja, Englanti! Selkäänsä saavat kaikki! Koko maailma saa selkäänsä, — pitkittäin ja poikittain, ylhäältä alapäähän! ... ja nyt annettaisiin meitä selkään! Olisiko siis maailma kääntynyt nurin narin?

Hän oikasihe, nosti käsivartensa pystyyn kuin lipputangon.

— Nähkääs nyt! Tänään on taisteltu, — me odotamme tietoja! vaan minä voin sanoa teille, mitä sähkösanomissa tulee seisomaan. Me olemme opettaneet preussiläisiä! Niin, opettaneet niitä, voidelleet, hakanneet ne säpäleiksi!

Silloin kuului kaukaa valittava huuto. Olisiko se tarhapöllö? Vai lieneekö ollut joku salaperäinen ääni, joka itki yön pimeässä? Koko leirin läpi kävi vavistus, ja ahdistava jännitys, kuumeentapainen kaiho saada varmuutta lisääntyä. Pääkortteerissa leimahti valkea kirkkaammaksi ja valaisi väsyneiden, levottomien upseerien kasvot.

Kello oli jo kymmenen. Gaude tuli ja puhalsi ensiksi merkkinsä, sitten kajahtivat muut torvet pitkin leiriä ja loppuivat uneliaaseen toivotukseen. Ja Weiss, joka ei ollut muistanut lähteä pois, puristi lämpimästi Mauricen kättä toivottaen hänelle onnea ja kunniaa. Hän kyllä vie terveiset Henriettelle ja pilkistää joskus eno Fouchardin luo.

Mutta juuri kun hän oli lähtemäisillään, syntyi liikettä; — joka mies heräsi, salaman nopeudella lensi tieto ympäri leiriä, että marsalkka Mac-Mahon oli voittanut suuren voiton: Preussin kruununprinssi ja 25,000 miestä oli joutunut vangiksi, vihollisen sotajoukko oli karkotettu, hävitetty, jättänyt kanuunansa ja kuormaston oman onnensa nojaan.

— Siinä näette nyt, huusi Rochas ukkosen äänellään. Ja hän riensi Weussin jälkeen, joka lähti iloisesti astumaan Mülhauseniin päin.

— Kuuletteko, — me kyyditsemme heidät kotiin ja kelpo potkuilla, — en sano minne!

Neljännestunnin kuluttua tuli toinen sähkösanoma ilmoittaen, että sotajoukon oli täytynyt lähteä Wörthistä ja vetäytyä takasin. Voi jumala! Mikä yö! Rochas ei jaksanut pysyä valveillaan, hän veti

raskaita unia vaippaansa kääriytyneenä paljaalla maalla, niinkuin oli usein ennenkin tehnyt. Maurice ja Jean olivat puikahtaneet telttiin, jossa Loubet, Chouteau ja Lapoulle jo makasivat yhdessä kasassa. Hädin tuskin sinne mahtui kuusi. Ensin oli Loubet toisia naurattanut ja kertonut — niin että valahti vesi suuhun — Lapoullelle, että huomenna saadaan lintupaistia; — nyt he makasivat kuorsaten toistensa suuhun; Preussiläiset saivat tulla, jos halutti. Siunaaman aikaa makasi Jean aivan hiljaa, lähellä Mauricea, mutta hän ei voinut nukkua, Mülhausenin herran puhe kierteli hänen päässään; — eikä vierustoverikaan näkynyt saavan lepoa, ajatteli kai samoja asioita. Äkkiä väistäytyi Maurice vähän kiukkuisesti ja Jean arvasi, että hän oli mennyt liian lähelle. Sivistyneen miehen ja talonpojan välillä vallitsi vaistomainen vihamielisyys, ehdoton vastenmielisyys, joka oli kuin ruumiillinen kipu. Jean tuli alakuloiseksi, kyristyi kokoon ja tunsu itsensä pieneksi. Mauricen ylenkatse painoi häntä. Yö oli kylmä, mutta teltissä oli kumminkin kauhean kuuma. Maurice ei tullut toimeen huonossa ilmassa, hän hyppäsi ylös, meni ulos ja heittäytyi pitkälleen parin askeleen päähän. Jean oli varsin hurja ja vaipui levottomaan uneen; häntä kiusasi se, että tiesi olevansa halveksittu ja samalla häntä vaivasi aavistus tulevasta onnettomuudesta; puolinukuksissa hän oli kuulevinaan sen tulevan, oli kuulevinaan kavion kopinaa kaukana...

Ja tunnit kuluivat, leirissä oli hiljaista, liikkumatonta, ikäänkuin sen olisi lyönyt tunnottomaksi jokin kauhea, jolla ei vielä ollut nimeä. Varjomerestä kuului silloin tällöin huokaus, näkymättömästä teltasta rasahdus ja monta muuta ääntä, joiden synty oli tuntematon; joskus katkasi hiljaisuuden hevosen päristys, sapelin kilinä, pakenevien askeleiden kaiku, hiljainen mukina, joka pelotti yön pimeydessä. Mutta äkkiä loisti kirkas tulenhohde ravintopaikan luota. Leirin etusyrjä näkyi selvään, kivääriryhmät seisoivat rivissä; — valo lankesi kiiltäville pyssynpiipuille, jotka hohtivat punaselta, ikäänkuin olisivat olleet veressä, ja vartiosoturien kasvoille. Oliko se ehkä vihollinen, jota upseerit jo olivat kaksi päivää odottaneet, ja jonka jälessä oli juostu Belfortista Mülhauseniin? Nyt purskahti kipinätulva ilmaan, ja sitten sammui valo. Se oli vain Loubetin ja Lapoullen nuotio, jossa valkea oli kytenyt tuntimääriä ennenkun leimahti ilmituleen. Jean säikähti kirkasta hohdetta, hän juoksi ulos ja oli vähällä kompastua Mauriceen, joka kyynäspään varassa sitä katseli. Valkean sammuttua jäivät molemmat miehet makaamaan muutaman askeleen päässä toisistaan. Läpitunkemattomassa pimeydessä heidän edessään näkyi enää ainoastaan pieni tuikkiva valo pääkortterissa. Mitähän kello mahtoi olla? Päälystö oli valvonut koko yön. Nyt kuului kenraali Bourgain-Desfeuillesin ääni, hän kiroili yön pituutta, kun ei ollut sikaria eikä totia, joilla olisi virkistytännyt itseään. Uusia tiedonantoja saapui, mutta hyviä tietoja ne eivät suinkaan tuoneet; sanansaattajat nelistivät ulos ja sisään portista. Kuului kavioiden kopina, kirouksia, jotain, joka oli kuin hillitty kuolonhuuto, jota seurasi syvä, kammottava hiljaisuus. Mikä se oli? — Jäädäyttävä tuulahdus pyyhkäsi leiriä, joka makasi hervotonna unessa ja ahdistavassa pelossa.

Ja nyt huomasivat Jean ja Maurice översti Vineuilin, joka nopeasti kulki ohitse. Hänen seurassaan oli joku, taisi olla rykmenttilääkäri Bouroch. He juttelivat innokkaasti, keskeytetyissä lauseissa, puoleksi kuiskien, niinkuin puhutaan unissa kun nähdään pahaa unta.

— Se on Baselista ... ensimmäinen divisioona hajallaan ... kakstoista tuntia kestänyt taistelu ... koko armeija peräytyy.

Översti pysähtyi, kutsui erästä haamua, joka riensi hänen luokseen, kevyesti, sievästi, säntillisesti.

— Tekö se olette, Beaudoin?

— Niin, hra översti!

— Aa, — rakas ystävä! Mac-Mahon on lyöty Fröschwillerin luona, Frossard Spichernissä ja de Failly puristettu niiden väliin ... Fröschwillerin luona, — yksi ainoa osasto kokonaista armeijaa vastassa ... urhouden sankaria! Ja kaikki mennyttä, tappio, mieletön pelko vallalla, — Ranska avoinna viholliselle...!

Kyöneleet tukahduttivat hänen äänensä; ei voinut enää kuulla, mitä hän puhui, kolme herraa katosi kuin varjot yön pimeyteen.

Maurice hyppäsi ylös, koko ruumiinsa vapisi.

— Armias Jumala!

Muuta hän ei voinut sanoa. Kuolema sydämessä ähkyi Jean:

— Niinkö piti käydä... Hän oli sittenkin oikeassa, teidän lankonne, hän sanoi, että preussiläiset ovat väkevämmät.

Maurice raivostui; hän olisi voinut kuristaa Jeanin. Ovatko preussiläiset väkevämmät? Tämä ajatus loukkasi syvästi hänen ylpeyttään. Mutta talonpoikaispoika pitkitti levollisesti ja vakavasti:

— Noo, emmehän tuosta kumminkaan kuole! Ei ole tarvis heti riisua aseita, jos selkäänsä saa...

Meidän täytyy antaa takasin, mitäpä muutakaan voisi tehdä.

Heidän eteensä ilmestyi korkea olento. Se oli Rochas, jolla vielä oli vaippa hartioillaan ja jonka oli unesta ajanut aavistus jostain onnettomuudesta. Hän kysyi heiltä, hän tahtoi tietää.

Kun hän — suurella vaivalla — vihdoinkin ymmärsi, kuvautui hänen kasvoillaan ja lapsensilmissään rajaton hämmästys. Enemmän kuin kymmenen kertaa hän toisti:

— Lyöty! — lyöty! Mitä te sanotte? Lyöty? — Minkätähden? Lyöty?

Yö oli tuskallinen ja synkkiä aavistuksia täynnä.

Idässä alkoi valjeta. Päivä tuli; harmaa, sanomattoman surullinen päivä koitti nukkuvan leirin yli; — saattoi jo erottaa eräissä teltoista Loubetin ja Lapoullen, Pachen ja Chouteaun, jotka makasivat suu auki ja kuorsasivat kaikista voimista. Surun aamurusko kohosi näköpiirin reunalle ja valaisi usvajoukot, jotka leijailivat kaukana virran kohdalla.

II.

Kahdeksan vaiheilla hajoitti aurinko raskaat pilvet ja elokuunpäivän kirkas valo säteili Mülhausenin laajojen, hedelmällisten vainioiden yli. Leirissä oli elämä vilkasta, ja kaikissa seudun kirkoissa kajahtelivat sunnuntaikellot. Kamala onnettomuuden päivä loisti ihanassa juhlaavaistuksessa.

Äkkiä kuului Gauden puhallus, joka kutsui muonan jakoon. Loubet hämmästyi kovasti. Mitä nyt? Mitä se tietää? Saadaanko todellakin kananpaistia niinkuin Lapoulle oli luvannut? Loubet oli syntynyt Cassanneriekadun varrella lähellä Pariisin suurta sentraali-hallia, hänen äidillään oli pieni kyökkikasvikauppa; — itse hän oli lähtenyt mukaan "parin killingin tähden," kuten sanoi. Hän olikin jo päivinä koettanut yhtä ja toista ja oli oikea herkkusuu, joka aina koetti nuuskia jotain syötävää. Senpätähden hän nytkin lähti urkkimaan, vaan Chouteau jäi ilveilemään Pachen kanssa, jota hän kauheasti pilkkasi, sillä hän oli keksinyt poikaparan polvillaan rukoilemassa muutaman teltan takana. Chouteau oli jotain taiteilijan tapaista, — koristemaalari Montmartresta, kaunis, pulskavartaloineen poika, joka suosi kaikenmoisia vallankumouksellisia aatteita ja kirosi sitä, että hänet oli kutsuttu palvelukseen ennen aikaa. Hän ei suinkaan säästänyt Pachea.

— Kas tuota tekopyhää veitikkaa. Rukoilisi ennemmin 100,000 frangia vuotuista palkkaa Herralta! — Mutta pieni, hiljanen Pache antoi hänen pilkkailia minkä jaksoi, silmiään räpäyttämättä vain kuunteli, sillä hän oli siihen tottunut. Hän oli nimittäin komppanian syntipukki, hän ja Lapoulle, joka oli niin tietämätön, että oli kysynyt saako hän nähdä kuninkaan ensimmäisenä päivänä kun oli palveluksessa. Ja vaikka kaikki puhuivat Fröschwillerin tappiosta, nauroivat nämä neljä ja laskivat leikkiä tavallisille toimilleen mennessä.

Mutta nyt kuului tyytyväistä mukinaa ja heidän kasvoillaan kuvastui iloinen hämmästys. Jean palasi Mauricen kanssa, joka kantoi puusylyystä. Viimeinkin he voivat saada valkeata ja hiukka lämmintä ruokaa vatsaan! Tämä oli ainoastaan kahdentoista tunnin lykkäys, ei ollut syytä valittaa!

— Eläköön ylihoitaja! huusi Chouteau.

— Ääneti siellä! vastasi Loubet, ja odottakaa kauniisti, niin minä laitan teille sopan, joka maittaa!

Hän otti tavallisesti niskoilleen ruuan valmistuksen ja se oli toisille mieliin, sillä hän oli mainio kokki. Mutta hän oli aina melkein tappaa Lapoullen lähettämällä hänet kovin uskomattomille asioille.

— Noo, — tuo nyt tänne samppanja, — ja etkö sinä jo joudu tryffeliä hakemaan, kollo!

Häntä halutti narrata hiukan suurta tyhmeliiniäkin, Lapoullea, ja hän mölisi:

— Hei, halloo, Lapoulle, miten sen kana-jutun on?

— Minkä kanan?

— Tuon, pöllöpää, tuossahan se on aivan nenäsi alla... Lupasinhan sinulle eilen kananpaistia, etkö muista? Äskenhän sen korpraali tänne toi!

Ja hän osoitti suurta valkoista kiveä, joka oli heidän jaloissaan, osoitti sellaisella vakuutuksella, että

Lapoulle vihdoinkin otti sen käteensä ja katseli sitä joka puolelta.

— Noo, — siinä näet, — on sinulla toki silmät päässä! Pese se nyt joutuin ja polttele perhanan moista kyytiä! Pese kynnet, huuhto kaula, — naa, — ei sinun tarvitse vettä säästää! Sen tyhjäntoimittaja!

Ja saadakseen heidät nauramaan, sillä hän oli iloinen tietäessään pian saavansa ruokaa, paiskasi hän kiven sotamiesten pataan.

— Se antaa ihmeen hienon maun! Noo, — vai et sinä sitä tietänyt; — mutta mitäpä sinä tiedät, hölmö! Sinä saat peräpuolen ja muistakkin sanoa minulle, oliko se kypsä.

Komppania väenteli itseään naurusta katsellessaan Lapoullea, joka jo lipoi kieltään. Peijakkaan Loubet, — aina hän keksii jotain hauskaa! Ja kun valkea alkoi oikein leimuta, — kun padasta kuului sihisevää ääntä, keräytyivät he kaikki ympärille katsomaan, miten liha hyppi ylös ja alas, ja vetämään nenäänsä suloista hajua, joka sieltä nousi nälkäisiä vastaan, — sillä nälkäisiä he olivat, nälkiintyneitä peräti eilisestä saakka. Ja kun he ajattelivat, että kohta tulee ruokaa, unohtuivat kaikki huolet. Selkään oli tosin saatu, mutta syötämän sentään piti! Ympäri leiriä leimusivat keittotulet ja padat porisivat, sotamiehet olivat iloisia odottaessaan, ja kirkonkellot soivat vieläkin.

Kello oli melkein yhdeksän kun leirissä syntyi tavaton levottomuus. Upseerit kiitivät edes takasin ja nyt tuli luutnantti Rochas, joka oli saanut käskyn kapteeni Beaudoinilta, komppanian luo.

— Soo, — alkakaa panna kokoon, nyt lähdetään.

— Mutta ruoka, hra luutnantti!

— Ruokaa toiste! Nyt marssimaan! Heti!

Gaude puhalsi lähtömerkin, ja väessä kuohui hämmästys ja salattu harmi. Soo! Marssimaan ennenkun saivat suupalankaan ruokaa! Eikö ollut yhtä hyvä odottaa sen verran, että ruoka olisi joutunut! Komppania tahtoi kuitenkin saada hiukan lämmintä sisäänsä, he maistelivat keittoa, — mutta se oli vain haaleata vettä, ja liha oli sitkeää kuin kengänpohja. Chouteau kiehui, vaan ei uskaltanut vielä puhua. Jeanin täytyi kiirehtiä väkeään. Mitä oli tulossa? Mitä tämä kiire merkitsi? Tuskin annettiin enää rauhassa henkeä vetää? Ja kun joku Mauricen lähellä sanoi, että nyt mennään vihollista vastaan, kohotti hän epäilevänsä olkapäitään. Vähemmässä kuin neljännessä tunnissa jouduttiin lähtökuntoon,

Teltit purettiin ja köytettiin rensselien päälle: miehet ottivat aseensa ja paljaalle maalle ei jäänyt muuta kuin keittovalkeat, jotka jo olivat sammumaisillaan.

Hyvin vakavat olivat ne syyt, joiden nojalla kenraali Douay oli päättänyt peräytyä. Schlestadtin voudilta tulleet tiedot — jotka nyt olivat kolmen päivän vanhoja — olivat täyttä totta. Uusi sähkösanoma kertoi, että vihollinen uhkasi Markarlsheimiä, ja muualta ilmoitettiin, että vihollinen armeijakunta oli mennyt Reinin yli Huningenin luona. Ja alati saapui uusia tiedonantoja, luotettavia, lukuisia: oli nähty sekä hevosväkeä että tykistöä; joukkoja liikkui joka paikassa yhteistä kokouspistettä kohti. Jos viivytteli, niin saattoi pian tapahtua, että tie Belfortiin tuli katkastuksi. Muista erotettuna, aivan lähellä etujoukkoa, ei kenraali Fröschwillerin tappion ja Weissenburgin päällehyökkäyksen jälkeen voinut olla peräytymättä, vallankin kun tämän aamuiset tiedot olivat yhä huolestuttavampia.

Päällikkökunta oli jo poissa; he olivat ratsastaneet kovasti; he pelkäsivät, että preussilaiset ennättäisivät ennen ja ottaisivat haltuunsa Altkirchin. Kenraali Bourgain-Desfeuilles oli mennyt Mülhausenin kautta, jossa söi hyvän aamiaisen, ja torui ja noitui yhtä mittaa mokomaa "kilpajuoksua".

Mülhausen oli epätoivossa upseerien lähdöstä; kun tieto peräytymisestä levisi, keräytyivät asukkaat kaduille vaikeroiden ja valittaen; he olivat niin hartaasti rukoilleet suojelusta ja nyt heidät kuitenkin jätettiin onnensa nojaan; suuret tavaravarastot asemahuoneella joutuvat vihollisten käsiin; ennen iltaa oli ehken jo koko kylä preussiläisten hallussa. Ja pitkin tietä, kaikissa kylissä, joiden ohi sotajoukko kulki, seisoiivat asukkaat kotinsa ovella hämmästyneen, tuskastuneen näköisinä. Mitä?

Samat rykmentit, jotka eilen marssivat eteenpäin, vetäytyivät nyt takaperin, pakenivat laukaustakaan ampumatta!

Komentajat olivat synkkiä ja alakuloisia, kannustivat hevosiaan eivätkä vastanneet kun heiltä jotain kysyttiin, ikäänkuin onnettomuus olisi heitä ajanut takaa.

Se oli siis kuitenkin totta, että sotajoukko oli hajoitettu, koska ranskalaiset tulvahtivat joka haaralta kuin virta, joka paisuu äyräyttensä yli. Ja peljästyneet väestö oli ihan pyörällä päästä, luulivat jo kuulevansa preussiläisten joukkojen kohisten tulevan; huonekalut ja makuuvaatteet kannettiin ulos ja köytettiin rattaille, talot jäivät autioiksi, kokonaiset perheet pakenivat, pitkin tietä riensi ihmisjoukkoja pelon valtaamina.

Kului kaksi tuntia; liikkumaton odotti 106:s rykmentti loppumattoman tulvan takana, joka sulki heiltä tien.

Väki, joka seisoj polttavassa auringonpaahteessa täydessä varustuksessa ja kivääri jalalla, alkoi napista.

— Näyttää siltä, että me teemme takaperua, sanoi Loubet ivallisesti.

— Pilkataksenko ne paistattavat meitä omassa rasvassamme? Meidän, jotka tulimme ensimmäiseksi, täytyy täällä seista viimeisinä.

He saattoivat nähdä yli koko laajan hedelmällisen tasangon, jossa humalistot ja keltaset vainiot reunustivat samaa tietä, jota myöten he olivat eilen kulkeneet, vaikka päinvastaiseen suuntaan.

Ja he alkoivat purkaa sappeaan, nauroivat ja ilkkuivat.

— Niin, kyllä on kiire, jatkoi Chouteau. Kaunista on tämä niiden marssi vihollista vastaan, jota ovat toittaneet korviimme eilisaamusta asti... On totta tosiaan aika sotaretki... Tässä seistään ja lähdetään sitten taas höyläämään eteenpäin saamatta yhtä lusikallista lämmintä ruokaa vatsaan.

Toiset nauroivat, ja Mauricen, joka seisoj heti vieressä, täytyi myöntää, että hän oli oikeassa.

Miksi he eivät saaneet syödä rauhassa tänä aamuna, kun nyt kumminkin täytyi tässä seista mulkoilemassa?

Nälkä alkoi taas kiusata ja he ajattelivat aamullisia keittopatoja, jotka jo olivat kiehuneet ja sitten kaadettu kumoon, eivätkä he voineet ymmärtää mitä hyötyä sellaisesta hätäilemisestä oli. Ei, se oli typerä ja pelkurimainen teko. Kun kovalle ottaa, ovat koko miehet urhoollinen lauma jäniksiä!

Luutnantti Rochas tuli ja nuhteli kersantti Sapiniä väen huonosta ryhdistä. Kapteeni Beaudoin kuuli sen ja lähestyi, jäykkänä ja säntillisenä.

— Hiljaa rivissä!

Jean seisoj ääneti ja jäykkänä kuin vanha sotamies ja katseli Mauricea, joka nauroi Chouteaun kiukulle; häntä ihmetytti, että nuori sivistynyt ihminen saattaa nauraa sellaiselle: totta se kyllä oli, mutta parasta on pitää suu kiinni. Jos kaikki miehet rupeaisivat haukkumaan päälliköitä, niin ei suinkaan pitkälle päästäisi, se on varma, se.

Vihdoinkin, tunnin ajan vielä odotettuaan, sai rykmentti käskyn lähteä liikkeelle. Mutta silta oli vielä niin täynnä kuormastoa, että syntyi kauhea tungos.

Monta rykmenttiä sekaantui; muutamat komppaniat syöksivät eteenpäin huimaa vauhtia, jota vastoin toiset sysättiin syrjään, niin että miesten täytyi marssia paikallaan. Ja päälliseksi joutui vielä ratsuväki eskadroona jalkaväen sekaan, *tahtoi* päästä eteenpäin ja tunki ilmankin monilukuiset jälkeenjääneet läheisille pelloille.

Tunnin marssittua oli jo näitä jälkeenjääneitä kokonainen lauma, joka suurimmassa epäjärjestyksessä laahusti eteenpäin ja tuskin viitsi vaivata itseään perässä pysymään.

Jeankin jäi jälkijoukkoon ja eksyi osastoineen muutamaan solakkoon. Koko 106:des rykmentti oli poissa, he eivät nähneet ainoatakaan miestä, ainoatakaan siihen kuuluvaa upseeria. Sotamiehiä kulki ohi, kaikellaista väkeä, joita hän ei tuntenut, väkeä, jotka jo alkujaankin olivat uupuneita, ja rentostivat eteenpäin miten kukin parhaiten pääsi. Aurinko paahtoi kauheasti ja raskas rensseli rasitti kovin tottumattomia sotamiehiä. Paksu nuttukin, joka oli jäykkä ja raskas kuin lyijytaakka, vaivasi heitä. Eräs pieni kalpea mies jäi äkkiä seisomaan, katsahti rajusti ympärilleen ja viskasi rensselinsä ojaan, huoaten niin raskaasti ja syvästi kuin olisi herännyt pitkästä pyörtymyksestä.

— Hän teki oikein, mutisi Chouteau.

Mutta hän marssi sentään edelleen selkä kumarassa raskaasta taakasta; vähän ajan perästä heitti taas kaksi miestä kannettavansa tielle ja sitten ei Chouteau enää malttanut olla.

— Hiiteen kaikki tyyni!

Vai puolisataa naulaa olalla? Siitä hän jo oli saanut tarpeensa! Olivatko he mitä juhtia, että jaksoivat semmoisia kuormia vetää? Loubet seurasi melkein heti esimerkkiä ja pakoitti Lapoullen tekemään samoin, Pache teki ristinmerkin, avasi remmit ja lasi koko komeuden hyvin varovaisesti matalan muurin juureen, ikäänkuin aikoi tilaisuuden sattuessa sen siitä korjata. Maurice oli ainoa, joka vielä kesti, kun Jean kääntyi ja näki väkensä ilman rensseliä.

— Rensselit selkään, muuten minä saan nuhteita!

Mutta miehet astuivat eteenpäin aivan korpraalin kintereillä, häntä melkein ajaen edellään kapealla tiellä.

— Tahdotteko totella, muuten käyn ilmoittamassa!

Nämä sanat ottivat Mauriceen niinkuin piiskanhujaus.

Tuo talonpoika tolvana uhkasi mennä kantelemaan siitä syystä, etteivät he ruvenneet raastaman itseään kuoliaaksi. Ja aivan vimmastuneena hän kiskasi hihnat auki ja pudotti rensselinsä tielle katsoen korpraalia kasvoihin.

— Hyvä! sanoi tämä tyynellä tavallaan, — hän näki, ettei sillä hetkellä voinut mitään toimittaa — se asia kyllä iltasella korjaantuu.

Mauricen jalkoja kivisti kauheasti. Paksut karkeat kengät, joihin hän ei ollut tottunut, olivat vallan tärvänneet hänet. Ei ollut enää voimia, selkää poltti ja kirveli ikäänkuin rensseli olisi hangannut sen nahattomaksi ja kivääri, jota hän alinomaa muutteli yhdeltä olalta toiselle, painoi niin ettei hän voinut hengittää. Mutta ruumiillinen kipu ei ollut mitään alakuloisuuteen verraten, joka oli saattamaisillaan hänet epätoivoon. Äkkiä, ilman että hän voi sitä vastustaa, kukistui kaikki hänen tahdonvoimansa; huonot taipumukset heräsivät; hän ei voinut enää pysyä pystyssä ja hän olisi saattanut itkeä häpeästä.

Kaikki mielettömät tekonsa Pariisissa hän aina luki "sen toisen" syyksi, kuten hän sanoi huimapäätä tahdotonta osaa itsessään, joka saattoi joskus tehdä vaikka mitä.

Ja siitä pitäin kun hän oli lähtenyt laahustamaan tässä polttavassa helteessä, tälle paon tapaiselle palausretkelle, oli hän mielestään kuin eksynyt lammas, joka ei tiedä mitä tehdä, minne mennä. Se oli tappion jälkivaikutusta; salama oli iskenyt maahan kaukana muualla ja ukkosen jyrähdykset kuuluivat nyt näiden ihmisten takana, jotka pelko oli vallannut ja jotka pakenivat vihollista näkemättä. Mitäpä enää saattoi toivoa? Kaikki oli hukassa. Sotajoukko voitettu ja karkoitettu, mitäpä muuta kun paneutua maahan ja kuolla kaikki tyyni.

— Mutta miten tämä oikeastaan onkaan, kuului Loubetin naurunhaluinen katupojan ääni sanovan, me emme taida enää muistaakaan, että meidän piti matkustaa Berliiniin!

Berliiniin! Berliiniin! Mauriceen korvissa soi vilisevän ihmisjoukon huuto sinä innostuksen yönä, jolloin hän päätti ruveta vapaaehtoiseksi; nyt puhalsi tuuli ihan toiselta suunnalta!

— Ah. tuo pirun kanuuna nylkee pian nahan sormistani! jatkoi Loubet ja muutti kiväärin toiselle olalleen, on tämä aika sievä huilu kanneksia edestakasin! —

Viitaten siihen summaan, jonka oli saanut kun lähti toisen sijaiseksi, hän sanoi:

— Viisitoista sataa nappia tämmösestä työstä, kyllä se on aika petosta!... Piippu suussa hän nyt istuu siellä, se lihava jätkä, joka rahalla maksoi, ja minut hakataan täällä säpäleiksi!

— Noo, — entä minä sitten? mutisi Chouteau. minä olisin jo päässyt koko roskasta; — olisin lähtenyt kotiin ... se vasta onnettomuus on ... tulla työnnettyksi tällaiseen kirottuun sikamaisuuteen, sen per...!

Ja hän heilutti raivostuneena kivääriään ja lennätti sitten aidan taa.

— Helvettiin koko kone!

Kivääri pyörähti kahdesti ilmassa ja putosi sitten pellonvakoan, johon se jäi makaamaan kuin kuollut.

Useita muita lensi perässä, koko keto oli pian täynnä aseita, jotka kummallisen hyljätyn näköisinä viruivat päivänpaahteessa.

Ja väestössä tarttui miehestä mieheen raivoisa viha; he olivat nälkiintyneitä, kipeäjalkaisia, ylen tyrmistyneitä odottamattomasta tappiosta.

He eivät toivoneet enää, he näkivät päällysmiesten horjuvan; muonavarastoa vietiin vähän matkaa edellä ja täällä he kituivat nälässä; he olivat jo niin uupuneita, etteivät jaksaneet enää pinnistää voimiaan. Ja sitten, niin, menköön kivääri samaa tietä kuin rensselikin, sitten siitä pääsi.

Ja heidän nauraessa kuin lauma hulluinhuoneen asukkaita, joilla on hauskaa, sinkoilivat pyssyt tienpuoleen, kahden puolen pitkää jälkeenjääneiden jonoa, joka rentosti tietä pitkin.

Ennenkuin Loubet viskasi aseensa heilautti hän sitä pari kertaa ilmassa ikäänkuin se olisi ollut

rumuttajan kapula. Lapoulle teki niinkuin näki toveriensa tekevän, ehkä hän luuli että se kuului asiaan; mutta Pache, jonka jumalisuus oli säilyttänyt hänessä vielä hiukan velvollisuuden tunnetta, ei totellut Chouteauta, vaikka tämä ammensi hänen ylitsensä kaikenmoisia törkeyksiä.

— Kas tuota tekopyhää lurjusta! Kun hän muka on riippunut vanhan löylynlyömän talonpoikaisjankuttajan perässä joka pyhä kirkossa! Olisit ennen ruvennut kuoripojaksi, sillä kovin inhottavaa on tahtoa olla toveriaan parempi!

Maurice kulki äänetönnä, pää kumarassa polttavassa paahteessa. Hän kulki unissaan, kauhean väsyneenä, hänen silmissään heilui maailma, hänestä tuntui kuin olisi joka askeleella vajonnut pohjattomaan kuiluun. Mitä hyötyä oli nyt sivistyksestä ja tiedoista, — hän ei ollut yhtään parempi niitä kurjia ihmisiä, jotka kävelivät hänen ympärillään.

— Kuulkaa, sanoi hän äkkipäätä Chouteaulle. — Te olette oikeassa.

Ja hän laski jo kiväärinsä rauniolle tien vieressä kun Jean, joka oli moneen kertaan turhaan varoittanut miehiä luopumasta aseistaan, näki mitä Mauricella oli mielessä.

Hän hyökkäsi lähelle.

— Ottakaa paikalla ylös pyssynne, kuuletteko, heti, heti paikalla.

Kiehuva viha ajoi veren hänen kasvoihinsa, silmät leimusivat. Hän, joka muulloin oli niin tyyni ja sovinnollinen, puhui nyt kovalla ja käskevällä äänellä.

Osastonsa ei ollut vielä milloinkaan nähnyt häntä sellaisena, he seisahtuivat ja jäivät hämmästyneinä katsomaan.

— Otatteko pyssynne siitä, — vai tahdotteko saada minun kanssani tekemistä.

Maurice vapisi sisällisestä kiukusta, hän vastasi yhden ainoan sanan sanomattoman halveksivalla äänenpainolla:

— Moukka!

— Niin juuri, — minä olen vain moukka ja te hieno herra! — Ja siksi te olette sika, — kuuletteko, — aika sika, — ja minä uskallan sanoa sen teille vasten silmiänne.

Miehistä rupesivat muutamat viheltämään ja meluamaan, mutta korpraali jatkoi vastustamattomalla mahtipontisuudella:

— Kun on kerran sivistynyt mies, niin pitäisi sitä osoittaakin. Me muut olemme kolloja ja talonpoikia ja teidän pitäisi antaa meille hyvä esimerkki, koska te olette niin viisaita... Otatteko nyt pyssynne tuosta eli minä ammutan teidät ensimmäisessä lepopaikassa.

Maurice oli lannistettu, hän otti kiväärinsä sanaakaan sanomatta. Mutta vihan kyneleet samensivat hänen silmiänsä. Hän marssi edelleen niinkuin juopunut keskellä toverijoukkoa, joka teki hänestä pilkkaa sen tähden että hänen oli täytyntä antautua.

Aa, — sitä Jeania! Hän vihasi ja inhosi häntä elämänsä iän! Vihasi häntä — juuri siksi että hänen oli täytyntä tunnustaa Jeanin olleen oikeassa.

Ja kun Chouteau murahti, että kun on saatu senlaatuksia korpraaleja, niin ehken vielä sattuu tilaisuutta antaa niille luoti otsaan, — niin näki Maurice punaista. Hän oli varma siitä, että hänen vielä joskus *täytyy* musertaa Jeanin pääkallo.

Vaan nyt he saivat muuta ajattelemista; Loubet keksi yhtäkkiä, että siivo Pache oli hiljaa salakähmässä, sillä välin kun toiset pieksivät suutaan, asettanut pyssynsä ojan reunalle, ja käveli nyt käsivarret kupeilla roikkumassa ja kasvoilla hyvin tyytyväinen ja hiukan hämillinen ilme, niinkuin koulupojalla, joka ei tykönään kadu pahaa tekoaan. Ja he marssivat yhä eteenpäin loppumatonta polttavaa tietä, joutuneiden viljapeltojen ja humalikkojen välitse. Heillä ei ollut kantokuormaa eikä aseita, he kulkivat sekasin kuin karjalauma, milloin toistensa sivulla milloin takana, kuin joukko maankuleksijoita ja joutilaita, — ja kun he vaelsivat kylien ohitse, suljettiin portit ja ovet visusti.

Mutta silloin tapahtui jotain, joka tyyten masensi Mauricen rohkeuden, Etäällä kuuluu kumea jyrinä ja reservitykistö, joka oli viimeksi liikkeelle lähtenyt ja jonka etupää nyt kääntyi eräältä syrjätieltä, tunki eteenpäin niin nopeasti, että jälkeensä jääneiden täytyi hypätä ojan yli peltomaalle.

Se kulki yksinkertaisessa kolonnassa, riensi ohi kauniissa ravissa ja täydellisessä järjestyksessä, koko kuuden patteriian rykmentti, upseerit olivat paikoillaan, översti ratsasti ensimmäisenä rivien edessä.

Kanuunat jyrisivät ohitse säännöllisen matkan päässä toisistaan, jokaisella omat hevosensa ja miehistönsä. Ja viidennessä patteriassa huomasi Maurice heti Honorén, serkkunsa, joka istui komeasti hevosensa selässä vasemmalla eturatsastajasta, Adolfista, joka oli pitkä, vaaleatukkainen poika, ja jonka ratsu, vankka raudikko, kulki mainiosti varahevosen kanssa. Palvelusväestössä, jotka istuivat kaksittain lavettiarkuilla, oli Ludvig, Adolfin toveri; he muodostivat parin ohjesääntöjen mukaan, jotka aina asettavat ratsastajan ja konstaapelin yhteen.

Maurice oli tutustunut heihin leirissä ja nyt he olivat hänen mielestään tulleet suuremmiksi; ja kanuuna hevosineen ja etulaitoksineen näytti hänestä kiiltävältä kuin aurinko, niin hyvin hoidetulta ja puhtaalta ja kaikki sen ihmiset ja eläimet rakastivat sitä ja puolustivat sitä niinkuin kelpo perheen jäsenet, jossa tottelevaisuus ja rakkaus vallitsee. Häntä kiusasi sanomattomasti Honorén pilkallinen katse, jonka hän heitti heihin, — ja sitten hänen hämmästyksensä kun näki sukulaisensa jälkeenjääneiden laumassa. Mutta patteriat olivat jo vierineet ohi, nyt tulivat varusvaunut, ahjot ja viimeksi tomupilvessä reservimiehistö ja hevoset. He katosivat tien käänteessä ja pian ei kuulunut enää muuta kuin rattaiden jyrinä ja hevosten töminä ja hetken kuluttua ei kuulunut sitäkään enää.

— Kyllä, — ne peevelit osaavat kyllä olla olevinaan kun on hevoset ja vaunut! selitti Loubet.

Kun päällystö saapui Altkirchiin ei siellä ollut yhtään preussiläistä. Ja yhä peljäten että ne saattavat mikä silmänräpäys tahansa olla kintereillä, kulki kenraali Douay Donnemarieen saakka, johon ensimmäiset tulivat kello viisi iltapäivällä ja kello oli jo kahdeksan ja jokseenkin pimeä ennenkun saatiin kuntoon leiripaikkoja. Miehet olivat niin uupuneita ja voimattomia nälästä ja ponnistuksista, että tuskin jaksoivat pysyä pystyssä.

Kello kymmeneen saakka saapui harhailevia sotamiehiä, toiset yksin, toiset pienissä joukkioissa, ja hakivat komppaniojaan, se oli koko se pitkä häntä uppiniskaista ja eksynyttä väkeä, jotka oli nähty pitkin tien vieruksia.

Niin pian kun se kävi päinsä lähti Jean etsimään luutnantti Rochasta. Hän löysikin sekä hänet että kapteeni Beaudoinin ja överstin juttelemassa erään pienen kapakan ovella. Kaikki kolme olivat hyvin huolissaan iltahuudosta, he eivät tietäneet, oliko kaikki väki tallella.

Heti kun korpraali alkoi puhua sekaantui översti Vineuil keskusteluun ja pakotti hänen tuomaan esille kaikki. Hänen kapeat keltaset kasvonsa, joita ympäröi paksu valkoinen tukka ja parta, ja sylimustat silmänsä ilmaisivat ääretöntä mykkää epätoivoa.

— Hra översti, puhkesi kapteeni Beaudoin sanomaan odottamatta esimiehensä lausuntoa, nyt pitää meidän antaa niille varoittava esimerkki, ainakin puoli kymmentä roistoa on ammuttava.

Ja luutnantti nyökäytti myöntävästi. Mutta översti viittasi kädellään ja sanoi:

— Niitä on liian paljon! Mitä on meidän tehtävä? Joku seitsemän sataa ehkä... Emmehän voi niitä kaikkia ampua. Ja sitten ... kenraali! Hän on patriarkka. Afrikassa hän ei koskaan rangaissut miehistöään ... minä — ei — en minä voi ryhtyä tähän asiaan. — Se on kauheata!

Ja kapteeni uudisti

— Kauheata!... Mitäpä me siinä tapauksessa voimme tehdä!

Poismennessään kuuli Jean rykmenttilääkäarin, tohtori Bourochen, joka seisoj lähellä toisia, pauhaavan:

— Kuri menee aivan päin hiiteen! Ei mitään rangaistusta! Ennenkun kahdeksan päivää on kulunut saavat kai päällysmiehet vasten turpaa miehistöltä! Jos olisivat heti paikalla antaneet parille konnalle aimo lähdön, niin malttasivat ehkä toiset mielensä ennenkun ryhtyisivät sellaiseen leikkiin.

Kaikki pääsivät rangaistuksetta. Jälkijoukon upseerit olivat olleet niin viisaita, että antoivat miestensä koota pyssyt ja rensselit tiepuolista. Ei puuttunut kuin joitakuuta ja uppiniskaiset saivat päivän valjetessa kaikessa hiljaisuudessa aseensa takasin.

Kello viideksi oli lähtö määrätty, mutta tuskin se oli vielä neljäkkään kun sotamiehet herätettiin. Kiire oli taas joutua lähtemään, takasin Belfortiin, sillä ei tiedetty varmuudella olivatko preussiläiset etempänä kuin puolitoista peninkulmaa ehken. Miehistö ei ollut paljoa virkistynyt lyhyestä ja levottomasta unesta; saamatta lämmintä ruokaa, joka olisi vähänkin voimistanut, täytyi heidän jälleen lähteä marssimaan semmoisella kiireellä, että rivit tuskin pysyivät järjestyksessä.

Tänään kävi vielä hullummin; mieliala oli synkkä ja surullinen.

Maisema muuttui toisellaiseksi, vuoriseksi ja vaivaloisemmaksi, milloin he saivat kavuta jyrkkiä

kallion rinteitä ylös, milloin taas alas ahtaisiin laaksoihin kullankeltaisten kukkien ylitse. Mutta säteilevän maiseman kautta, kirkkaassa päiväpaisteessa puhalsi pelon tuuli, joka alati kasvoi. Pitäjänvoudeille oli tullut käsky, että he kehoittaisivat maakansaa piiloittamaan kalleutensa ja mitä heillä oli arvokasta, ja siitä nousi ahdistus ylimmilleen, Vihollinen oli siis tullut? Ja oliko enää aikaa paeta? Kaikkien korvissa kaikui sodan pauhina, joka lähestyi onnettomuutta uhkaavalla kohinalla, kuin virta, joka tunkee reunojensa yli; joka kylässä yltyi kauhistus, joka talosta kuului itkua ja valitusta.

Maurice marssi eteenpäin kuin unissakävijä, jalat verissä, ja nääntymäisillään kiväärin ja rensselin painosta. Hänen ajatuksensa olivat pysähtyneet, kaikki mitä hän näki, olivat hänestä kauheita kummituksia; hän ei kuullut enää kumppaniensa askeleita ympärillään, tunsu vain, että Jean kulki hänen rinnallaan yhtä väsyneenä ja yhtä epätoivoisena uin hänkin.

Surkeata surkeampaa oli vaeltaa kylien läpi. Sydäntä vihloi kun katseli sitä kurjuutta, joka niissä vallitsi. Niin pian kun he huomasivat sotajoukot, jotka uupuneina laahusivat eteenpäin, koettivat he kaikin voimin jouduttaa lähtöään. Neljätoista päivää takaperin oli kaikkialla ollut niin rauhallista, hymyillen oli Elsass ajatellut sotaa, — olivathan kaikki varmoja voitosta, varmoja, että Saksa tulisi olemaan taistelutantereena. Ja nyt tunkikin vihollinen Ranskanmaahan, levisi kaikkialle, heidän ylitsensä, heidän pelloilleen, tuli kuin rajuilma kauhealla raesateella, joka voi hävittää parissa tunnissa koko seudun.

Talojen edessä laittoivat miehet sanomattomassa sekasorrossa kuormia, syytivät irtaimistoaan sellaisella hädällä rattaille, että enin osa särkyi ja ruhjoutui. Naiset heittelivät ikkunoista tyyntyjä ja patjoja. Kätkyt, johon lapsikin oli unohtua, köytettiin kuorman päälle pöytien ja tuolinjalkojen väliin. Toisten kuormavaunujen taakse oli isoisä köysillä sidottu kuin elävä vaatekaappi, jota lähdettiin kuljettamaan. Ja sitten ne, joilla ei ollut ajopeliä eikä hevosia. He saivat tyytyä käsikärryihin; muutamilla oli nyytti kainalossa. Toiset olivat vain tulleet pelastaneeksi seinäkellon, jota painoivat rintaansa tuskassa ja hämmingissä. Kaikkia ei voitu saada mukaan, seinienvierissä ja pihamailla makasi huonekaluja ja suuria vaatemyttyjä. Muutamissa kohden olivat ikkunat ja ovet suljetut ja lukitut, niin että talot näyttivät kuin niistä olisi kuollut joka sielu, mutta useimmat sen unhottivat kiireessään ja hädässään ja jättivät kaikki selki selälleen. Ja kaikista surkeimmilta näyttivät nuo tyhjät suojat autoissa taloissa, ne muistuttivat elävästi vihollisen valloittamaa kylää, josta pelko ja kauhu on ajanut asukkaat tiehensä, josta yksin kissatkin ovat paenneet lähestyvän maanvaivan edessä.

Joka maakylässä, jonka läpi he kulkivat, eneni yhä hämmennys ja hämmästys, pakenevien ja muuttavien luku lisääntyi, kaikkialla oli tungosta, kaikkialla kuului kirouksia ja sadatusta, parkua ja voitotusta.

Kuta enemmän Maurice näki tätä elämää, sitä enemmän sai suru hänessä vallan. Pitkin leveää maantietä, peltojen ja niittyjen poikki riensivät pakenevat laumat ja kuta lähemmä Belfortia tultiin, sitä tiheämmäksi kävi pitkä loppumaton jono. Ihmisraukat, he luulivat löytävänsä turvaa linnan muurien sisällä! Mies löi hevoskaakkia, vaimo kulki kuorman jälessä taluttaen lapsia. Koko perhe pyrki eteenpäin ähkyen raskaiden taakkojen alla, pienokaiset eivät tahtoneet pysyä mukana, vaivaloista oli kulku polttavalla maantiellä silmiä sokaisevissa tomupilvissä.

Moni oli riisunut sukat ja kengät, avojaloin oli helpompi astua. Ja moni äiti riensi tietä pitkin nuttu auki, imettään itkevää rintalastaan. Joka silmänräpäys kääntyivät he silmät säikähtyneinä katsomaan taakseen, viuhtoivat käsillään, ikäänkuin olisivat tahtoneet ajaa pois sen, jota pelkäsivät. Ja kauhu ajoi heitä yhä eteenpäin ja epätoivon myrskytuuli pieksi heidän vaaterepaleitaan ja repi palmikolta heidän kiireessä suitut hiuksensa. Toiset taas, talonomistajat ja lampuodit, pakenivat väkineen suoraan peltojen yli ajaen edellään karjalaumojansa, lehmiä ja lampaita, härkiä ja hevosia, jotka he olivat kepillä ajaneet ulos tallista ja navetoista. He kulkivat hiljaisten metsien läpi ja harjuja pitkin, ja heidän mukanaan kulkivat paksut tomupilvet niinkuin ennen vanhaan, jolloin kansakunnat väistyivät ahdistavien barbaarilaumojen tieltä. He aikoivat elää paimentolaisina jossakin kalliolaaksossa, niin kaukana valtatieltä, ettei yksikään vihollinen uskaltaisi heidän luo.

Ja liikkuva tomupilvi katosi tummaan kuusikkoon, määkiminen ja ammunen herkesi kuulumasta, mutta vaunuja romisi yhä tien täydeltä ja jalkamiesten luku karttui. Belfortin lähellä täytyi joukkojen usein pysähtyä, kun tie oli niin täynnä väkeä.

Eräässä seisahduspaikassa näki Maurice kohtauksen, joka ikipäiviksi painui hänen mieleensä kuin läimäys vasten kasvoja. Tien vieressä oli yksinäinen rakennus, köyhä mökki, ja sen takana kaistale laihaa peltoa. Omistaja ei ollut voinut erota kodistaan, hän oli kovin syvästi juurtunut vähäväkiseen maahansa; hän istui matalassa tuvassaan, masentuneena ja toivottomana, seuraten katseellaan sotamiesten kulkua. Nuori vaimo seiso vieressä, toinen lapsi käsivarrella ja toinen hänen hameeseensa puristautuneena. He nyyhkyttivät ja vaikerivat.

Mutta äkkiä temmaistiin tuvan ovi auki ja kynnykselle ilmestyi isoäiti, pitkä ikäkulu vaimo, joka

viuhtoi pitkällä laihoilla käsillään. Harmaa tukka riippui suortuvissa päähineen alta ja liehui luisevien teräväpiirteisten kasvojen ympärillä. Ja hänen kiukkunsa oli niin rajaton, ettei hän tahtonut saada ääneen. Sotamiehet nauroivat ensin, siinäpä vasta eukko oli! Mutta sitten alkoivat hänen sanansa kuulua; hän änkytti:

— Roistot, ryövärit, pelkurit koirat!

Yhä kimakammalla äänellä hän huusi heille vasten silmiä vihansa ja ylenkatseensa.

Ja nauru vaikenä, heitä puistatti, he painoivat päänsä alas ja katsoivat muuanne.

— Pelkurimaiset koirat, — ryövärit, — roistot!

Äkkiä hän oikasi itsensä, kohotti suurenmoisella traagillisella liikkeellä laihat kätensä ja huusi viitaten idästä länteen:

— Katsokaa, katsokaa taaksenne! Tuolla virtaa Rein, eikä tuolla!
Kääntykää katsomaan taaksenne, te koirat, pelkurit koirat!

He marssivat yhä eteenpäin. Maurice katsahti Jeaniin ja tämän silmät täyttyivät vähitellen kyynelillä. Se koski häneen ja hänen kurjuutensa lisääntyi ajatellessa, että nämä talonpojatkin kärsivät ylenkatseesta, jota eivät olleet ansainneet ja jota heidän kumminkin täytyi sietää. Hänen pakottavassa päärukassaan eivät ajatukset enää pysyneet koossa, kaikki meni sekasin; jälestäpäin hän ei koskaan voinut juottaa mieleensä, miten oli kestänyt loppumatkan ja mitä sillä oli tapahtunut.

Koko päivän oli seitsemäs osasto ollut tiellä, kuuden peninkulman matkalla Dannemariesta Belfortiin; — oli jo myöhäinen, yö oli tulossa, kun joukot vihdoinkin saivat kuntoon leiritulensa linnoituksen muurin juurella, juuri samalla paikalla, jonka olivat neljä päivää sitten jättäneet.

Pimeydestä ja väsymyksestä huolimatta tahtoivat sotamiehet saada tulta ja jotain keitetyksi. Sillä siitä pitäin kun olivat samalta paikalta lähteneet, eivät he olleet maistaneet lämmintä ruokaa. Ja pian he istuivat nuotioidensa ympärillä nenät lähellä keittokattiloita, kun ihmeellinen huhu levisi leirissä ja herätti suurinta kummastusta: kaksi sähkösanomaa oli tullut päälletysten, — preussilaiset eivät olleet menneet Reinin yli Markarlsheimin luona, — Huningussa ei löytynyt ainoatakaan vihollista. Koko juttu lauttasillasta ja sähkövalosta, leiritulista y.m. olivat pelkkiä näkyjä, Schlestadin voudin keksinnöitä. Ja tuo niin suureksi huudettu schwartzwaldilainen armeijaosasto, joka oli pannut koko Elsassin tärisemään, supistui vähäiseksi württembergiläiseksi joukoksi — kaksi pataljoonaa ja yksi eskadroona —, joka oli mainioilla liikkeillään, marsseillaan ja kaikkialla läsnäolollaan säikähdyttänyt väestöä ja saanut siihen uskon, että heitä oli 30-40,000 miestä.

Ja samana aamuna he olivat ajatelleet räjäyttää ilmaan tunnelin Dannemarien luona! Kyllä olivat herkkäuskoisia houkkoja! Mielettömän pelko oli hävittänyt hedelmällistä maata kymmenen peninkulman alalla ja karkoittanut asukkaat heidän kodeistaan. Ja sotamiehet raivostuivat ja lausuivat katkeroita sanoja muistellessaan kaikkea sitä kurjuutta, jota olivat marssillaan nähneet.

— Ei, totta vieköön, melusi Loubet suu täynnä ja heilutti lusikkaansa, — mitähän tästä lopuksi tulee? Vihollisen perässäkö me nyt olemme juosseet? Kuusi peninkulmaa sinne ja kuusi takasin eikä ainoatakaan päätä, jonka otsaluun olisi saanut musertaa! Ja kaikki vain siksi, että saisimme juoksennella jäniksinä paikasta toiseen.

Chouteau raapi kupin pohjaa niin että karina kävi, jyrisi vihasta ja sadatteli päälliköitä nimiä mainitsematta.

— Aika roistojoukkoa, aika elukoita! Semmoisia pässinpäitä! Kyllä meillä onkin ollut onni saada koko poikia käsiimme! Koska he tällä tavoin luimivat pakoon häntä koipien välissä *ennen* kun ovat nähneet vihollisen, niin jumala varjelkoon, miten silloin käy kun kelpo sotajoukko seisoo vastassa!

He olivat viskanneet halkosylyyksen nuotioon, ilman aikojaan huvikseen, ja Loubet, joka parhaallaan lämmitteli sääriään hyvin tyytyväisen näköisenä, remahti suureen nauruun, kun Jean, joka alussa ei ollut kuulevinaan heidän puhettaan, tarttui asiaan.

— Noo, pitäkää nyt suunne pienemmällä! — Jos joku sattuisi kuulemaan, niin taitaisipa tuo puhe pian käydä nahallenne!

Jeaninkin pitkämielinen talonpoikaisjärki nousi jo kapinaan päällysmiesten narrimaisuutta vastaan, mutta hänethän oli asetettu vartioimaan, ettei mitään kurittomuuksia tapahtuisi, ja kun Chouteau yhä jatkoi keskeytti hän tuimasti:

— Soo, — nyt riittää!... Tuolla tulee luutnantti, voittehan kääntyä hänen puoleensa jos teillä on jotain

sanottavaa.

Maurice istui erikseen, hän katseli maahan.

Oo, — armias taivas! Nythän oli kaikki lopussa! Tuskin olivat alkaneet kun kaikki tyyni jo sortui. Ensimmäisen vastoinkäymisen kohdatessa puhkesi miehistössä kapina ja levottomuuksia; — mikä on oleva sellaisen sotajoukon kohtalo, jossa ei löydy kuria eikä yhteishenkeä, — sehän on kypsä tappioon ja häviöön. Täällä he makasivat jälleen Belfortin muurien juurella, — eivät olleet nähneet ainoatakaan preussiläistä, — ja olivat kuitenkin voitettut!

Seuraavien päivien yksitoikkoisuus oli täynnä tuskallista odotusta ja pelkoa. Jotta miehistöllä olisi jotain tehtävää, antoi kenraali Douay heidän parannella linnoitusta, joka oli hyvin huonossa kunnossa. He kaivoivat ja kuokkivat maata kuin raivostuneet ihmiset. Mutta mitään tietoja ei vaan kuulunut. Missä oli Mac-Mahon joukkoineen? Mitä tapahtui Metz'n luona?

Uskomattomia huhuja oli liikkeessä ja ne muutamat sanomalehdet, joita Pariisista saatiin, pahensivat vain asiaa ristiriitaisilla ilmoituksillaan. Kahdesti oli kenraali sähköittänyt ja pyytänyt määräyksiä, — mutta vastausta ei ollut vielä kukaan kuulunut. Viimeinkin, 12 päivänä elokuuta, tuli osasto lisätyksi; kolmas divisioona, joka saapui Italiasta, yhtyi siihen, — mutta sittenkään ei heitä ollut vielä kuin kaksi divisioonaa, ensimmäinen oli taistellut Fröschwiller'n luona ja tullut hajoitetuksi eikä tiedetty vielä minne virta oli saattanut sen viedä. Ja viikon siinä maattuaan, erillään muusta sotajoukosta, saivat he viimein käskyn lähteä liikkeelle. Leirissä syntyi iloa ja riemua, — ennen vaikka mitä kuin tällaisista epätietoista odotusta. Ja lähtöä varustellessa kertoivat miehet toisilleen arveluitaan. Kukaan ei tietänyt, mihin suuntaan nyt lähdetään, — muutamat tuumivat, että ehkä on Strassburgin puolustaminen kysymyksessä, jota vastoin toiset puhuivat pikaisesta hyökkäyksestä Schwartswaldiin sulkemaan viholliselta palausretki.

Aikaseen seuraavana aamuna lähti 106:s ensimmäisinä liikkeelle ja sullottuina eläinvaunuihin he saivat jatkaa matkaa. Varsinkin oli se vaunu, johon Jean oli miehineen joutunut, täyteen ahdettu; he seisovat niin lähettäin, ettei mahtunut aivastelemaan, kuten Loubet sanoi. Muonanjako oli taaskin tapahtunut suurimmassa epäjärjestyksessä, ruokavarojen sijasta olivat miehet saaneet viinaa, — ja olivat luonnollisesti nyt juovuksissa, lauloivat ja loilottivat sopimattomia lauluja.

Juna kiiti jyristen eteenpäin. Vaunuissa ei nähnyt muuta kuin piipunsavua; — ilma oli kamalan huono ja joka paikasta kuului noitumista ja niin äänekkästä rähinää että se tukahdutti veturin puhinan ja pyöräin jyryn kiskoilla. Ja vasta Langresiin tultua äkkäsivät miehet, että heitä kuljetettiin Pariisiin.

— No so ... tuhannen tulimainen helveti! noitui Chouteau itsekseen, — kaiketi meidät nyt asetetaan Charentonneauhon vahtimaan, ettei Bismarck pääse keisarin sänkyyn Tuileriassa!

Toiset nauroivat niin että vääntelivät itseään. Kaikki eivät edes tietäneet, mille naurettiin, vaan nauraa piti. He huusivat ja luikkivat kuin hullut talonpojille, jotka seisovat tien varrella ja katsoivat tuskastuneina ohitse kiitävän junan jälkeen. Ja joka asemalla seisoivat suuria ihmisjoukkoja, jotka toivoivat saavansa jotain tietoja, mutta veturi kiiti ähkyen ohi ja he eivät kuulleet muuta kuin laulua ja ulinaa ja rähinätä savusta ja tomusta, kanuunan ruuan seasta, jota kuljetettiin pikajunalla. Eräällä isommalla asemalla, jossa juna viivähti, tuli kolme hyvästi puettua naista, kolme varakasta kauppiaan rouvaa, asemasillalle ja he jakoivat lämmintä lihakeittoa sotamiehille, jotka itkivät ja suutelivat heidän käsiään. Mutta vähän matkaa kuljettua alkoivat he taas hoilottaa ja laulaa törkeitä laulujaan.

Chaumontin lähellä sivuutti juna toisen, joka vei tykistöä Metz'iin. Tykkimiehet olivat vielä hullummin juovuksissa. Puiden nyrkkiään he kumartuivat ulos vaunujen ikkunoista ja huusivat raivostuneina:

— Teurastettavaksi, teurastettavaksi, teurastettavaksi!

Se oli kuin henkäys haudasta; miehiä värisytti kamala kuoleman kylmyys.

Keskellä tavatonta äänettömyyttä kuului Loubet sanovan:

— Ne eivät ole kovin iloisia, nuo!

— Mutta he ovat oikeassa, sanoi Chouteau, kyllä on jumaliste ilettävää kun he kehtaavat lähettää tällaiset laumat kelpo poikia helvettiin *heidän* roskajuttujensa tähden.

Ja Chouteau jatkoi saarnaansa. Hän oli turmeleva aines, vetelä pääkaupunki-käsityöläinen, maalarinsäili, joka ei ollut ymmärtänyt eli jaksanut sulattaa niitä puheita, joita oli kuullut kokouksissa ja yhdistyksissä, ja joka sotki kaikenmoisia tuhuksia korulauseihinsa vapaudesta ja yhdenvertaisuudesta. Hän tiesi kaikki, opetti kumppaniaan, varsinkin Lapoullea, josta hän arveli vielä tulevan saakulinmoisen sankarin.

— Näetkös, vanha poika, koko asiassa ei ole järkeä tippaakaan... Jos Badinguet [Napoleon kolmannen haukkumanimi] ja Bismarck ryykkäivät toistensa tukkaan, niin selvittäkööt itse asiansa, voivat antaa toisilleen pari läiskäystä vasten kuonoa, — ei heidän tarvitse ajaa satoja tuhansia kunnan poikia tappelemaan semmoisen asian tähden. Me annamme hittoa heidän riidoilleen, eikä meitä ensinkään huvita tulla hakatuksi mäsäksi ja moskaksi.

Koko vaunu nauroi, heillä oli ihmeen hupaista, ja Lapoulle, joka ei tietänyt Badinguetistä eikä Bismarckista niin mitään, joka tuskin pystyi sanomaan, tappeliko hän kuninkaan vai keisarin puolesta, sanoi vakuutuksella:

— Niin se on, on. Pari läiskäystä vasten kuonoa, — niin me teemme ja olemme yhtä hyviä ystäviä.

Mutta nyt kääntyi Chouteau Pacheen ja tarttui häneen:

— Samallinen olet sinäkin ja sinun herra jumalasi. Hän on kieltänyt tappelemasta, eikö ole?... Noo, tuhma-jussi, mitä sinä sitten täällä istut?

— Minäkö? vastasi Pache ällistyen, — elä luule, että minä täällä olen huvikseni ... mutta ... poliisit ... santarmit.

— Santarmit, — roskaa! — Puhaltaa pois semmoiset miehet! Tiedättekö, mitä meidän olisi tehtävä, meidän, jotka olemme kunniallista väkeä? Kun ne nyt pysähdyttävät ja päästävät ulos, — — niin pitäisi meidän lähteä tiehemme — niin, — aivan levollisesti lähteä tiehemme — ja jättää se Badinguet sika ja hänen läskipuotinsa eli toisin sanoen pöllöt kenraalinsa selviytymään preussiläisroistoistaan miten parhaiten voisivat!

Joka puolelta kuului hyvähuutoja; puhe teki vaikutuksen ja hän katsahti ylpeästi ympärilleen ladellen yhä päätelmiään, joiden sekavassa virrassa tasavalta ja ihmisoikeudet pyörivät rinnatusten ja niitä seurasi rajuja hyökkäyksiä keisarikuntaa ja sen mädännäisyyttä vastaan ja sitten päällysmiesten petoksesta, — sillä tunnettuahan oli, että joka ainoa kenraali oli saanut miljoonan, että möisivät Ranskanmaan viholliselle. Hän oli vallankumouksen miehiä, toiset eivät tietäneet, olivatko he tasavaltalaisia eli mitä heidän pitäisi tehdä kuuluakseen mainittuun puolueeseen — paitsi Loubet, joka aina veti sen kanssa yhtä köyttä, joka hankki hänelle jotain suuhun pistettävää. Kaikki olivat kuitenkin kuin yksi mies hänen puolellaan, morkkasivat keisaria ja päälliköitä, koko senkin läskiseuruetta, jota he kyyditsevät vähän matkaa, ellei pian tule toinen ääni kelloon.

Ja Chouteau puhalteli valkeaan ja vilkasi nurkkasilmällään Mauriceen, joka naurahteli. Hän oli ylpeä siitä, että tämä lukenut herra kannatti hänen mielipiteitään, — hän tahtoi olla oikein mieliksi hänelle ja tuumasi että olisi kenties paikallaan antaa Jeanille pieni sivuisku.

Korpraali istui väliäpitämättömänä, silmät puoleksi ummessa eikä sanonut niin eikä näin heidän jutuillensa. Chouteausta olisi ollut hupaista saada heidät törmäämään yhteen ja sanoi uhkaavalla äänellä:

— Entäs sekin, kun muutamat täällä uhkaavat ammuttaa meidät. Siansorkat — kohtelevat toista niinkuin hän olisi rapakkoa heidän jalkainsa alla eivätkä saa pässinpäihinsä mahtumaan, että me olemme saaneet tarpeemme sekä pyssyistä että muusta komennosta... Ne me heitämme — hih — peltomaille nähdäksemme kasvavatko ne siellä... Kuulkaapas, miehet, minkähänlaisiksi niiden naamat venyisivät, jos me ottasimme kerran — hyvän tilaisuuden sattuessa — ja paiskaisimme vähäksi aikaa suulleen, koetteeksi vain... Mitäs sanotte?... Ainakin he silloin näkisivät, että me olemme kyllästyneet heidän kirottuihin sotapuuhiinsa. Alas Badinguet ja hänen hännänkantajansa. Alas lautasen nuolijat ja petturit, jotka ajavat meitä surman suuhun!

Veri oli kohonnut Jeanin kasvoihin, — hän tuskin näki, hän oli tukehtua kiukkuunsa kuten aina silloin kun hänen intohimonsa herätettiin. Vaikka hän istui niin ahtaalla, että hätäisesti sai sormea liikutetuksi, pääsi hän kuitenkin kimmahamaan pystyyn ja ojensi niin tuimasti nyrkkinsä Chouteaun nenän alle, että tämä kalpeni.

— Tukitko suusi, sen aasi! — Nyt minä olen jo tarpeeksi asti kuunnellut sinun porinatasi ja vahinko on ettei täällä ole yhtään upseeria läsnä enkä minä nyt voi saada sinua arestiinkaan. Sillä se olisi koko rykmentille hyvä työ, jos saisi pois semmoisen konnan kuin sinä olet... Mutta kuule nyt mitä minä sanon ja pane korvasi taakse, että jos täällä vain syntyy vähänkään rähinää niin sinä saat minun kanssani tekemistä. Tässä ei enää puhukaan korpraali, vaan kunnan mies, joka ei enää rupea sinua kuuntelemaan ja joka kyllä saa sinun suusi tukituksi, ymmärrätkö? — Tuollainen lurjus, joka ei tahdo taistella, ja kylvää pahuutta toisiin! Uskalla sinä vielä tuoda esille niitä pirullisia viisauksiasi, niin saat tuntea, mistä minä olen kotoisin.

Ja heti oli Jean rohkealla käytöksellään vetänyt melkein kaikki miehet puolelleen. Chouteau änkytti ja

koki päästä etemmäksi Jeanin vaarallisista nyrkeistä.

— Ja minä olen halukas puhaltamaan Badinguetin yhtä kauvas kuin sinäkin, jos tietää tahdot... Poliitikasta ja tasavallasta ja keisarikunnasta ja muusta sellaisesta en *minä* tiedä mitään, minulla ei ole ollut aikaa niihin sekaantua, mutta ennen ja nyt ja aina minä tahdon puoltaa järjestystä ja hyvää sopua... Noo, se on luonnollista, ettei meitä iloita lähteä sotaan. Mutta ne roistot, jotka tulevat tänne miehiä yllyttelemään, ne ovat ammuttavat niinkuin koirat, sillä meillä on kyllin tekemistä, että voisimme jotakuinkin kelvollisesti käyttäytyä. Kuulkaa, toverit, olettehan te yksimielisiä minun kanssani siitä, että seisoman meidän pitää, ja kun kuulette preussiläisten tulleen maahan, niin voitteko sitä kärsiä, ja tahdottehan olla mukana ajamassa niitä suorinta tietä pois?

Nopeudella, joka on omituinen rahvaan mielenmuutoksille, kallistuivat heti taas kaikki korpraalin puolelle ja hän vannoi vieläkin kerran halkasevansa kallon jokaiselta, joka kehtaa puhua, ettei hän muka tahdo tapella.

Eläköön korpraali, — niin, — nyt olivat kaikki halukkaita antamaan Bismarckille kyytiä!

Ja mieltymyshuutojen vielä kaikuessa kääntyi Jean kohteliaasti Mauriceen, ikäänkuin hän ei olisi kuulunutkaan muuhun joukkoon, ja sanoi:

— Te ette suinkaan voi olla yhtä mieltä näiden lurjusten kanssa, — sillä emmehän me vielä ole hukassa ja minä luulen, ettei sekään päivä ole kaukana kun me taivutamme preussiläisten niskan!

Mauricesta tuntui niinkuin olisi hänen sydämmeensä tunkenut lämmin auringon säde. Ja hän tuli hämilleen ja nöyräksi. Miten? Olihan tuo talonpoika rehellinen, kelpo mies. Ja hänen mieleensä juolahti miten katkerasti hän oli vihannut Jeania sinä päivänä, jolloin hän epätoivoissaan heitti kiväärinsä maahan; mutta hän muisti senkin, miten syvän vaikutuksen se häneen teki kun näki suurten vesikarpaloiden juoksevan korpraalin silmistä silloin kun se vanha isoäiti häpäsi ohi kulkevia sotamiehiä ja näytti missä päin Reinvirta juoksee. Yhdessä kärsityt tuskat ja vaivatko ne olivat sulattaneet kaiken hänen vihansa? Hän, bonapartilaisen poika, olikin oikeastaan aina pitänyt tasavaltaa mahdottomuutena; hän oli pohjaltaan taipuvainen pitämään keisarin puolta, ja sodat olivat hänestä suorastaan kansojen elämänehto.

Ja äkkiä heräsi hänessä taas toivo, — hänhän oli niin herkkämielinen — ja sama voiton varmuus, joka kerran, houkutteli hänet rupeamaan vapaaehtoiseksi, se täytti taasen hänen rintansa.

— Niin kyllä, korpraali, vastasi hän iloisesti ja luottamuksella, kyllä me vielä taivutamme preussiläiset!

Juna kiiti, kiiti yhä vieden ihmislastiaan ja piipun savun täyttämistä, ummehtuneista vaunuista kuului alati huutoa ja rähinää ja loilotusta. Talonpojat, jotka seisovivat rautatien varrella ja asemilla, kuuntelivat sitä sydän ahdistusta täynnä ja katsoivat pitkään poistuvien vaunujen perään.

20 päivänä elokuuta tultiin Pariisiin, Pantinin asemalle; ja samana iltana jatkettiin matkaa. Seuraavana päivänä olivat joukot Reimsissä ja sieltä oli aikomus lähteä Châloniin.

III.

Suureksi hämmästykseseen huomasi Maurice, että Reimsissä annettiin pysähdyskäsky. He eivät siis tulekaan yhtymään muuhun sotajoukkoon Châlonin luona? Ja hän hämmästyi vieläkin enemmän kun kaksi tuntia myöhemmin asetettua aseet ryhmiin puoli peninkulmaa kaupungista, Courcellen luo, suurelle tasangolle Aisnekanavan varrella, kuuli että kaikki joukot, jotka olivat olleet Châlonissa, vetäytyivät takasin ja sijoittuvat leiriin samalle paikalle kuin hekin. Ja aivan oikein! Yltympäri, Saint-Thierryn ja La Meuvilletteen saakka, tuolla puolen Laonin tietä, rajoittivat näköpiiriä telttarivit ja leimusivat pimeään tultua leirivalkeat. Nähtävästi oli päätetty asettua Pariisin ympärille ja siellä odottaa preussiläisten tuloa. Ja hän oli hyvin tyytyväinen mielessään. Se mahtoikin olla viisain sotasuunnitelma.

21:n päivän iltapuolen Maurice kuljeksi leirissä kuullakseen jotain uutta. Miehet saivat tehdä melkein mitä itse halusivat, kurinpito näytti yhä hölliintyvän. Hän saattoi huoletta lähteä Reimsiin nostamaan postista 100 frangia, jotka sisar oli lähettänyt. Palatessa hän poikkesi kahvilaan ja kuuli siellä erään kersantin puhelevan pitkiä juttuja huonosta hengestä kahdeksassa Seinedepartementin

liikkuvan kaartin pataljoonassa: ne oli lähetetty takasin Pariisiin, 6:des pataljoona oli vähällä ollut tappaa upseerinsa. Jokapäiväinen ilmiö oli, että sotamiehet pilkkasivat ja häväsivät kenraalia, Fröschwillerin jälkeen eivät he enää tehneet kunniaa Mac-Mahonille. Kahvilavieraiden kesken syntyi väittely, rauhalliset porvarit kiistelivät tulisesti marsalkan joukon lukumäärästä. Joku puhui 300,000, sehän oli suoraa hulluutta. Toinen järkevämpi luetteli kaikki neljä osastoa: *kahdestoista* oli hädin tuskin saatu täydennetyksi useiden rykmenttien ja yhden meritykistö-divisioonan avulla; *ensimmäinen* oli ollut melkein hajoitettu 14 päivästä asti ja jonka keskustaa koetettiin niin hyvin kuin mahdollista saada täysilukuseksi; sitten *viides*, joka oli silvottu ennenkun ehti tulla käydäkään ja viimeksi *seitsemäs*, juuri saapunut osasto, — sekin surkeassa tilassa, ilman ensimmäistä divisioonaa, jonka löysivät täällä palasina ja pätkinä. Kaikkiaan ehkä saattoi olla 100,000 miestä, siihen luettuna reservi-ratsuväestö, divisioonat Bonnemain ja Margueritte. Mutta nyt sekaantui kersantti heidän jupakkaansa ja puhui sellaisella ylenkatseella sotajoukosta, sanoen sitä kurjan kurjemmasta miehistöstä kokoonhaalituksi nautalaumaksi, jota heikkojärkiset johtajat kuljettivat teurastettavaksi, — että porvarit pelkäsivät siitä seuraavan jotain ikävyyksiä ja hiipivät kaikessa hiljaisuudessa tiehensä.

Kahvilasta lähdettyään koetti Maurice saada käsiinsä sanomalehtiä. Hän pisti kaikki kun löysi taskuihinsa ja luki niitä leiriin mennessä, astellessaan leveätä maantietä suurten puiden suojassa, jotka reunustavat uhkeata viertotietä kaupungin laidassa.

Missä mahtoivat vihollisten joukot olla? Näytti siltä kuin ne olisivat tyyten kadonneet. Epäilemättä oli kaksi Metzin läheisyydessä; ensimmäinen, kenraali Steinmetzin johtama, vartioi linnoitusta ja toinen koetti prinssi Fredrik Kaarlen komennolla tunkea eteenpäin Mostelin itäistä rantaa eroittaakseen Bazainen Pariisista. Vaan entä kolmas? Missä oli perintöprinssin voittoisa joukko, se joukko, joka oli kunnostanut itsensä Weissenburgissa ja Fröschwillerissä ja joka ajoi takaa ensimmäistä ja viidettä osastoa? Kovin olivat vastakkaisia lehtien antamat tiedot; niistä ei voinut päästä asian perille.

Olikohan se vielä Nancyssa? Tahi kulkikohan se Châlonia kohti, koska ranskalaiset olivat rientäneet tänne sellaisella kiireellä, syyttäneet makasiininsa, vaatetus- ja muonavarastonsa, jättäneet sellaiset tavarapaikat liekkien uhriksi.

Vasta nyt sai Maurice, joka oli elänyt viime ajat ikäänkuin ulkopuolella maailmaa, tietää, mitä Pariisissa oli tapahtunut. Tappion sanoma oli iskenyt kuin ukkonen voitosta varmaan kansaan. Kaduilla oli vallinnut rajaton kiihtymys, vapaamielinen ministeristö oli luopunut, keisarilta otettu ylipäällikön arvonimi ja Bazaine nimitetty hänen sijaansa. 16:ta päivästä saakka oli keisari ollut leirissä Châlonin luona, kaikki lehdet puhuivat suuresta sotaneuvottelusta 17 päivänä, jossa prinssi Napoleon ja kaikki kenraalit olivat olleet läsnä, mutta kukaan ei tietänyt sen enempää, mitä siellä oli päätetty. Myöhemmistä tapahtumista oltiin paremmin selvillä. Kenraali Trochu oli nimitetty kaupunginpäälliköksi Pariisissa, Mac-Mahon komentavaksi kenraaliksi Châlonin leiriin. Keisarilla ei siis ollut mitään sanomista, hän oli vetäytynyt pois kaikesta toiminnasta. Tuntui siltä kuin kaikki olisi horjunut, ei tiedetty oikein sitä eikä tätä, tehtiin päätöksiä ja suunnitelmia ja hyljättiin jälleen heti paikalla. Ja vähä väliä uudistui kysymys: missä ovat saksalaiset joukot? Ketkä olivat oikeassa, nekö, jotka sanoivat Bazaine vetäytyvän pohjoseenpäin eli ne, jotka arvelivat, että hän on jo suljettu Metztiin. Lakkaamatta kuului huhuja suurista tappeluista, urhoollisista otteluista 14:nen ja 20:nen päivän välillä, mutta ilman muuta tulosta kuin kaukaista jatkuvaa aseenkalsketta.

Maurice oli niin väsyksissä, etteivät tahtoneet jalat kannattaa, ja hän istautui lepäämään penkille tien vieressä. Yltäympäri oli rauhallista, kaikki näytti elävän tavallista arkielämäänsä: suurten puiden alla leikittelivät pikku lapset hoitajineen ja porvarit olivat tavallisella iltakävelyllään. Hän silmäili uudelleen lehtiään ja nyt sattui hänen silmiinsä eräs artikkeli, jota hän ei ollut ennen huomannut, — kirjoitus eräessä tasavaltaisen vastustuspuolueen äänenkannattajassa.

Ja yhtäkkiä hänelle selvisi kaikki. Lehden kertomuksen mukaan oli sotaneuvottelussa 17 päivänä päätetty vetäytyä takasin pääkaupunkiin ja kenraali Trochun nimittäminen kaupunginpäälliköksi oli tapahtunut keisarin palaamisen vuoksi. Vaan lehti lisäsi, että keisarinna ja uusi ministeristö vastustivat jyrkästi tätä päätöstä. Keisarinna oli sitä mieltä, että keisarin takasin tulo matkaansaattaa vallankumouksen. Kerrottiin hänen lausuneen, että keisari ei ole pääsevä elävänä Tuilerian linnaan. Sentähden hän vaatikin jyrkästi eteenpäin marssimista ja joukkojen yhtymistä Metzlin luona olevaan osastoon ja häntä kannatti sotaministeri kenraali Palikao. Hänellä oli valmiina eräs suunnitelma, voittoisa rientomarssi, joka yhdistäisi keisarin ja Bazainen armeijat.

Lehti putosi Mauricen kädestä, hän istui hajamielisesti katsellen eteensä, nyt hän taisi ymmärtää kaikki: molemmat vastakkaiset ehdotukset, miksi Mac-Mahon viivytteli vaarallisen kylkiliikkeen toimeenpanemista, kiireelliset, yhä kärsimättömämmät käskyt Pariisista, jotka vaativat marsalkkaa heittäytymään sotamiehineen niin ylen tuhmanrohkeaan yritykseen. Ja tämän traagillisen taistelun keskellä näki hänen sisällinen silmänsä surkuteltavan näyn: keisarin, joka oli laskenut valtansa keisarinnan käsiin, jonka ylipäällikön arvo oli joutunut Bazainelle, ja joka ei enää ollut kuin

varjokuningas, pikkuherra, tarpeeton kappale, jolla ei tehnyt mitään ja joka oli kaikkialla tiellä; Pariisista hänet oli sysätty pois, sotajoukossa ei hänellä ollut paikkaa sen jälkeen kun oli sitoutunut olla kirjoittamatta määräysten alle.

Seuraavana aamuna, vietettyään myrskyisen yön teltan ulkopuolella maaten paljaalla tantereella peitteiseen kääriytyneenä, kuuli Maurice, että oli vihdoinkin päätetty vetäytyä Pariisiin. Edellisenä iltana oli ollut uusi sotaneuvottelu, johon oli ottanut osaa entinen sijaiskeisari Rouhet, keisarinna lähettämänä, kiirehtien marssia Verdunia kohti. Mutta marsalkka näytti saaneen hänet luopumaan tuumastaan osoittamalla sen monia vaaroja ja tukaluuksia. Lieneekö tullut huonoja uutisia Bazainelta? Mitään ei tiedetty varmuudella. Mutta juuri tuo tietojen puute oli painava ja kaikki jotakuinkin järkevät upseerit puolsivat Pariisiin läheisyyteen asettumista, jotta voitaisiin hätätilassa sitä puolustaa.

Ja vakuutettuna siitä, että huomenna jo ollaan liikkeellä pääkaupunkia kohti, tahtoi Maurice ennen lähtöä täyttää lapsellisen halunsa saada vielä kerran syödä katetun pöydän ääressä, oikein lautaselta, veitsellä ja kahveilla, jota hän ei ollut pitkään aikaan saanut, ja päästä kerrankin ainaisesta sotamiehen ravinnosta. Rahaa hänellä oli ja hän hiipi ulos leiristä sydän levottomasti lyöden niinkuin olisi lähtenyt jollekin poikamaiselle ilkityölle.

Kanavan toisella puolella oli Courcellen kylään mennessä paikka, jossa saattoi syödä aamiaista. Eilen oli joku sanonut, että keisari asuu rikkaan kauppiaan talossa Courcellessa ja hän oli uteliaisuudesta kävellessään siellä ristiin rastiin huomannut pienen ravintolan, jonka kuisti oli viiniköynnösten peittämä, joiden tummien lehtien välissä riippui kypsiä, kuultavia rypäleitä. Tämän ihanan katoksen alla oli viheliäiseksi maalatuista pöytiä ja avonaisesta ovesta näki keittiöön, jossa tavattoman paksu emäntä puuhasi ja kiirehti tyttöjä ja kokkipoikaa. Lehtimajan takana oli keilirata ja koko taloa ympäröi sellainen oikein vanhanaikainen iloisuuden ja tyytyväisyyden leima.

Kaunis, muhkearintainen palvelustyttö tuli Mauricen luo ja kysyi valkosia hampaitaan näyttäen:

— Haluaako herra aamiaista?

— Haluan kyllä!... Tuokaa minulle munia, kotletti, juustoa ... ja pullonen valkoista viiniä!

Ja kun tyttö lähti, kutsui hän häntä jälleen takaisin.

— Kuulkaas, asuuhan keisari jossain täällä, ehkä noissa taloissa tuossa?

— Niin juuri, tuossa, vastapäätä... Rakennusta te ette voi nähdä, sen peittää tuo muuri, jonka yli korkeat puut kasvavat.

Maurice irroitti vyönsä ja istui kuistille erään pöydän ääreen, jolle aurinko, tunkien viinilehvien välitse, loi kirkkaita lämyjä ja koukeroita. Hän katseli koko ajan keltaista korkeata muuria, joka kätki keisarin asunnon. Niin, kätkössä se todellakin oli, ei näkynyt kattokaan edes kadun puolelle. Sisäänkäytävä oli toiselle kadulle päin, pienelle autiolle kadulle, jossa ei näkynyt ainoatakaan puotia, ei edes ikkunaakaan, ei muuta kuin valkosia eli keltasia puutarhamuuria. Ympäröivien rakennusten keskelle muodosti pieni puisto "keisarin" muurin takana viheriäisen saaren tuuheista latvoistaan. Ja nyt vasta huomasi Maurice toisella puolen tietä, laajalla pihamaalla joukon ajopeliä ja tavaravaunuja, niiden välissä hevosia ja miehiä, jotka kiireellä juoksentelivat edestakasin.

— Ovatko nuo kaikki keisaria varten, kysyi Maurice leikillisesti työltä tämän asettaessa puhdasta liinaa pöydälle.

— Ovat, jokikinen! vastasi tyttö ja hymyili taas, onnellisena, kun sai näyttää valkosia hampaitaan.

Ja hän tunsu hyvänlaisesti olot siellä muurin takana, sillä tallirengit olivat pistäytyneet usein ravintolassa jotain suuhunsa saamassa; hän luetteli: ensiksikin siellä nyt oli päällystö, 25 upseeria, 60 miestä sota-kaartista, vartijakunta, jonka muodosti osasto ratsuväkeä, ja kuusi ratsastavaa poliisia; — sitten tuli keisarin talous, johon kuului 73 henkeä, kamarierroja, lakeijoja, kamaripalvelijoita, kokki ja hänen käskyläisensä; neljä ratsua ja kahdet vaunut keisarille, kymmenen hevosta tallimestariloille, kahdeksan ratsurengeille ja sitäpäitse 40 postihevosta; ja vielä yhdet suuret juhlavaunut ja 12 kuormarattaat, joista kahdet kokkien käytettävänä, ja niitä vasta oli ihmetelty, täpösen täynnä kiiltäviä köykkikaluja ja keittoastioita, kaikki mainiossa järjestyksessä.

— Voi hyvä herra, te ette voi aavistaa, millaisia kastrulleja! Ne kiilsivät kuin aurinko ... ja kaikenmoisia vatia ja ruukkuja ja vehkeitä, joita ei meikäläinen tiedä mitä ne ovatkaan... Ja viinit! bordeauxta, bourgogne, sampanjaa semmoiset määrät, että niistäkös olisi kelvannut pitää komeat häät!

Iloisena valkosesta pöytäliinasta ja kullankeltasesta viinistä söi Maurice kananmunia yhden toisensa perästä sellaisella ahneudella, että se hämmästytti häntä itseäänkin.

Jos hän käänsi päätään, näkyi vasemmalla laaja tasanko telttiä täynnänsä, viervierettäin kuin suuri kyläkunta, joka oli ykskaks kohonnut maasta olkikattoisten talojen ympärille kanavan ja Reimsin välillä. Ainoastaan siellä ja täällä oli muutamia harvoja puuryhmiä, jotka muodostivat pieniä viheliäisiä pilkkuja telttien väliin. Kolme myllyä ojensi laihat käsivartensa ilmaan. Mutta kaupungin epäselvästi hämmöittävien kattojen ja kastanjapuiden tummien latvojen yli kohosi Reimsin tuomiokirkko sinistä taivasta vasten mahtavana kuin jättiläinen mataloiden talojen keskeltä. Ja hänen mieleensä juolahti muistoja kouluajoilta, aineita ja runoja, joita oli täytynyt opetella ja lausua, kuningasten kruunaukset ja pyhät voitelemiset, Clowis, Jeanne d'Arc, koko muinais Ranskan kunniakas historia.

Jälleen kääntyivät Mauricen ajatukset keisariin tuossa hiljasessa kauppiaan talossa, jonka ovet olivat niin huolellisesti suljetut, ja hänen katseensa siirtyi taas keltaista muuria tarkastamaan. Ja hämmästykseseen hän siinä luki törkeiden kuvien ja ruokottomuuksien rinnalla hiilellä kirjoitettuna: "Eläköön Napoleon!" Sadevesi oli puoleksi kuluttanut suuret kömpelöt kirjaimet, lieneepä aikoja siitä, kun ne keltaselle muurille piirrettiin! Kovin kummalliselta ne siinä näyttivät ja varmaankin tarkoitti tuo vanha sotaisen innostuksen ilmaus setää, suurta Napoleonina, eikä tätä veljenpoikaa.

Mauricen ajatukset siirtyivät taas muinaisuuteen ja hän muisteli lapsuutensa aikoja, jolloin isoisä oli kertonut hänelle voittaja-keisarin suuresta sotajoukosta. Kätkyestä saakka oli häntä kasvatettu näillä sotaisilla tarinoilla ja ne olivat liittyneet yhteen jokaiseen muistoon kodista siellä kaukana Chêne-Papuleussa.

Äiti ei elänyt enää ja suuren häviön jälkeen, joka kohtasi heidän perhettään keisarikunnan kukistuttua, oli isän täytynyt vastaanottaa pieni vähäpalkkanen virka. Isoisä asui heillä mitättömällä eläkkeellään ja hänen ainoa ilonsa ja lohdutuksensa oli kertoa lapsenlapsilleen Napoleonin voitoista. Hän nosti valkotukkaset kaksoset syliinsä, Mauricen vasemmalle polvelle ja Henrietten oikealle, — ja sitten hän saattoi istua tuntikausia kertoen homerolaisista taisteluista, joissa hänkin oli ollut mukana.

Eli ajat sulivat yhteen, tapaukset olivat ikäänkuin irtautuneet historiallisista kehyksistään, se oli kauhea yhteentörmäys kansakuntien välillä. Englantilaiset, itävaltalaiset, preussiläiset ja venäläiset riensivät ohitse, erikseen eli kaikki yhdessä, ja mahdotonta oli tietää, miksi he oikeastaan sotivat. Mutta loppu oli aina sama: yleinen, hirveä tappio, neron ja urhoollisuuden rajutuuli puhalsi ne kaikki tiehensä kuin kourallisen akanoina.

Siinä oli Marengo, taistelujen esikuva, suuremmoisat, viisaasti mietityt liikkeet, moitteeton peräytyminen pataljoonilla, jotka ääneti ja järkähtämättä marssivat tuleen, tuo taistelu, jossa saatiin selkään kolme tuntia ja annettiin selkään kuusi, jossa kahdeksansataa krenatyöriä torjui itävaltalaisen ratsuväestön hyökkäyksen, jossa Desaix löysi kuolemansa muutettuaan tappion unhottumattomaksi voitoksi. Sitten oli Austerlitz, sen talvipäivä ja säteilevä aurinko! Austerlitz, jolloin valloitettiin Pratzenin ylänkö, jolloin kokonainen venäläinen armeijaosasto vajosi jäähän — ihmiset, hevoset, kaikki ja puolijumala Napoleon, joka nähtävästi oli aavistanut, että niin tulee käymään, antoi kanuunansa lopettaa hävityksen työn. Ja Jena, Preussin mahtavuuden hauta! Ensin tiraljööritulet keskellä lokakuun päivää, Neyn maltittomuus, joka saattaa hänet pulaan, josta pelastuu Augeraux'n avulla, raju hyökkäys, joka puhkasee vihollisen keskustan ja saattaa ne kaikki pelon vimmaan, etummaisen ratsujoukon mieleton pako, suin päin, minne sattui, jotavastoin meidän husaarit kaatoivat miestä kuin kypsyyttä kauraa, täyttivät viehättävän laakson hevosten ja ihmisten raadoilla. Sitten Eylau kamala teurastus, verisin kaikista tappeluista, — kasottain raadeltuja ja silvottuja ruumiita, — veripunanen Eylau lumipyryn vallitessa, hiljainen hautausmaa, joka vapisi, kun Muratin 80 eskadroonaa hyökkäsi esille ja tunki kuin salamoiva ukkonen venäläisen armeijan läpi jättäen jälkeensä niin paljon kuolleita, että Napoleoninkin silmät vettyivät. Friedland, jossa venäläiset jälleen menivät satimeen kuin hämmäntynyt hiirilauma, — tuo kaikkivoivan, kaikkitietävän keisarin sotataidon mestariteos! Vasen siipi seisoikin kuin muuri, sillä välin kun Ney katu kadulta valloitti kylän, hävitti sillat, jonka jälkeen se vasta heittäytyi vihollisen oikean siiven yli, ajoi sen virtaa vasten ja muserti ahdingossa niin perin pohjin, ettei kymmenen aikaan iltasella vielä oltu ehditty hakata kaikkia maahan. Entä Wagram, missä itävaltalaiset yrittivät eroittaa meidät Tonavasta ja alati vahvistivat vasenta siipeään, jotta olisivat voittaneet Massénan, joka pahasti haavoitettuna komensi avonaisista kalessivaunuista, mutta Napoleon seisoikin levollisena kuin luminen jättiläinen ja antoi heidän ponnistaa voimiaan kunnes äkkipäätä tähtäsi sata kanuunaa heidän keskustaansa kohti hajoittaen ja työntäen sen neljänneksen takaperin. Ja silloin täytyi vasemman siiven — jäätyään yksin ja ilman tukea — väistyä Massénan osaston tieltä, joka ajoi kuin valtava vuo loput vihollisen joukosta hujan hajan pakosalle. Ja vihdoinkin Moskova, jossa Austerlitzin voitonaurinko viimeisen kerran loisti, — kamala ottelu, jossa vilisevässä sekasorrossa, kiväärien lakkaamatta paukkuessa, järkähtämättömällä rohkeudella hyökättiin kukkuloille ja otettiin paljaalla miekalla vallitukset, — jokainen jalansija valloitettiin ja menetettiin moneen kertaan, jossa venäläinen kaarti osoitti sellaista urhoollisuutta, että voitto olisi meiltä mennyt ilman Muratin hurjaa hyökkäystä, kolmensadan kanuunan laukasemista samalla kertaa ja Neyn verratonta rohkeutta!

Ja vaikka päivä olisi ollut kuinka verinen ja taistelu ankara, aina liehuivat voittoon vihityt liput yhtä

ylpeästi iltatuulessa, aina kuului sama huuto: eläköön Napoleon! kun syytettiin leiritulia kalliisti ostetulle taistelutantereelle, — Ranska oli kaikkialla kotonaan, sen kukistamattomat kotkat liitelivät näkymättöminä koko Euroopan ylitse ja kun ne laskeutuivat jonkun kuningaskunnan laiteelle, mateli kansa maassa kesytettynä ja nöyränä!

Maurice oli syönyt kotlettinsa, hän oli vähemmin huumautunut kuultavasta viinistä kuin ylpeistä muistoista, jotka olivat hänen mielessään soineet, — kun huomasi kaksi likaista ia repaleista sotamiestä, jotka tiedustelivat ravintolatytöltä, mihin mikin rykmentti oli sijoitettu pitkin kanavan vartta.

Hän viittasi miehille.

— Hei toverit, tulkaapa tänne!... Tehän kuulutte seitsemänteen osastoon?

— Kuulutaan niinkin, ensimmäiseen divisioonaan ... hitto vieköön...

Minä olin esimerkiksi mukana Fröschwillerissä, jossa ei joutanut palelemaan, sen takaan, ja hän tuossa, toverini, hän oli myös Weissenburgissa — eikä ollut leikintekoa sekään!

Ja he kertoivat kerrottavansa, kertoivat tappioista ja paosta ja pelosta, molemmat olivat haavoitetut, olivat maanneet nälinkuoliaina eräässä kuopassa ja olivat viimein lähteneet rentostamaan sotajoukon jälkeen, olivat levänneet kylissä, kun kuume kovin vaivasi, ja olivat nyt vihdoinkin päässeet perille.

Surukseen huomasi Maurice, miten ahnaasti heidän silmänsä seurasivat hänen jokaista suupalaansa ja hän huusi tytölle:

— Kuulkaapas, pikku neiti! Tuokaa vielä leipää ja juustoa ja pullo viiniä... Eikö totta, pojat, me juomme yhdessä lasin ja haukkaamme päälle! Minä tarjoan!

Iloisesti istuivat likaiset miesparat pöytään ja Mauricen sydäntä kirveli katsellessaan kuinka huonoilta ja kurjilta he näyttivät resuisissa punaisissa housuissaan ja napittomissa takeissaan, jotka olivat niin täynnä erilaisia paikkoja, ettei heitä olisi voinut luulla sotamiehiksi, vaan varkaiksi eli ryöväreiksi, jotka olivat ryöstäneet jonkun kaatuneen soturin ja vetäneet päälleen hänen vaatteensa.

— Niin, hitto vieköön, jatkoi pitempi heistä suu täynnä, siellä ei ollut hauskaa, siellä ... kerro sinä Coutard!

Ja pienempi kertoi, viittilöiden kädellään, jossa piteli leipäpalasta:

— Minä olin juuri pesemässä paitaani, sillä välin kun toiset keittivät... Kuvitelkaa itsellenne likanen kolo, oikea ratti, tiheää metsää ympärillä, niin ettei kissakaan olisi kuullut kun ne saatanan preussiläiset tulivat... Ja yht'äkkiä, kello seitsemän, alkavat kranaatit tippua meidän keittopatoihimme, me ryntäämme ottamaan pyssyt ja kello yhteentoista asti me olimme siinä autuaassa uskossa että oli annettu preussiläisille kelpo löylytys... Mutta tietäkääs, että meitä ei ollut kuin 5,000 ja niitä juhtia tuli ja tuli yhä. Minä makasin mäellä pansaan suojassa ja näin kun he tulivat, oikealta, vasemmalta, joka paikasta! Oh, niitä tuli kuin muurahaisia, suuria mustia muurahaisia, eivätkä ollenkaan herenneetkään tulemasta. No se on nyt se sama, mutta me arvelimme, me sotamiehet, että upseerit olivat olleet koko kolloja, kun antoivat houkutella itsensä sellaiseen ampiaispesään, kauvas tovereista, jotka eivät voineet tulla avuksi... Noo, ja sitten tapahtui, että kenraaliparka, hän, Douay, joka ei muuten ollut mikään ilkiö eikä konnakaan, saa luodin lyijyä vatsaansa ja kääntää sorkkansa taivasta kohti. Hän oli mennyttä kalua. Vaan se ei tehnyt mitään, me kestimmme vielä vähän aikaa, kunnes täytyi lähteä, niitä piruja oli liian monta. Sitten tapeltiin jossain aituksessa, me puolustamme asemataloa sellaisessa mellakassa, ettei voinut kuulla eikä nähdä... Ja sitten ... en minä tiedä enää. Ne lienevät ottaneet kylän, me olimme vuorella — Geissbergiksi taisivat sanoa — ja jouduimme suureen herraskartanoon eli linnaan, jossa tapettiin kauhea joukko niitä roistoja! Ne lensivät ilmaan ja oikeimpa oli hupaista katsella kun he putosivat nenälleen eivätkä muistaneetkaan enää nousta ylös... Mutta vähämpi se auttoi! Niitä tuli yhä uusia ja aina uusia, kymmenen yhtä vastaan, ja kanuunia sama määrä. Mitäpä siellä olisi urhoollisuus auttanut, ei mitään auttanut, maahan meidän kuitenkin täytyi tupertua. No niin, meidät hakattiin moskaksi ja täytyi, joka pääsi, puikahtaa tiehensä. Mutta se minun täytyy sanoa, että vaikka meidän upseerit olivat aika pässinpäitä, olivat ne kuitenkin peevelin poikia tappelemaan, vai mitä, Picot?

Picot ryyppäsi lasinsa pohjaan ja pyyhkäsi suutaan käsiselällä.

— Olivat kyllä! Ja ihan samanlaista oli Fröschwillerissä; täytyy olla peto, että saattaa tapella sellaisissa oloissa. Niin sanoi meidän kapteenikin, pieni mukava mies ... vaan minä arvelen, etteivät he tietäneet miten asia oli. Kokonainen armeija hyökkää meidän niskaamme, ja meitä oli tuskin 40,000. Me emme sinä päivänä ajatelleetkaan sotaa, taistelu alkoi vähitellen, niin että päälliköt eivät näyttäneet tietävän mitään... Niin no, minä en tietysti nähnyt koko hommaa. Mutta sen minä vain tiedän, että

aikasesta aamusta sitä kesti iltamyöhään, ja kun me luulemme kaiken olevan lopussa, alkaakin vasta leikki! Ensin Wörthin luona, kaunis pieni kaupunki, jossa oli omituinen kirkontorni, juuri kuin mikäähäs kakluuni. Minä en hitto vieköön vaan ymmärrä, minkätähden meidät samana aamuna komennettiin sieltä pois, kun kuitenkin sitten jälestäpäin täytyi tapella kuin riivatut päästäksemme kaupunkiin, — johon emme sittenkään päässeet. Voi, lapsukaiset, miten siellä tapeltiin ja raastettiin, muserrettiin pääkalloja ja ratkottiin ihmisten vatsoja. Se oli kauheata!... Sitten oteltiin toisen maakylän ympärillä, Elsasshausenin, — saakelin pitkä nimi! Meitä ammuskeltiin kanuunilla eräältä kummulta, jonka myös olimme aamulla jättäneet. Ja siellä minä näin omin silmin kyrassierien hyökkäyksen. Kyllä tulivat ukkorukat silvotuiksi! Enkä minä ymmärrä, miten he saattoivatkaan lähettää hevoset ja miehet sellaiseen paikkaan, jyrkälle rinteelle, joka oli täynnä pensaita ja kiviä ja ristiin rastiin halkeamain viileksimä. Ja kun siitä sitten olisi ollut jotain hyötyä!... No, komealta se kaikessa tapauksessa näytti... Sen jälkeenhän me mietimme hiukan levähtää. Koko kylä paloi ilmitulessa, baadenilaiset, württembergiläiset, preussiläiset, koko rosvojoukko, yli 120,000 miestä — kuten jälestäpäin saimme tietää — olivat piirittäneet meidät. Vai levähtää! Nyt vasta alkoikin leikki Fröschwillerin luona! Sillä, se on totinen tosi, jos ei Mac-Mahon olekkaan mikään ruudin keksijä, niin ei hän ole mikään pelkurikaan. Istui vain suuren hevosensa selässä, vaikka kranaatit suhisivat ympärillä. Joku toinen olisi jo lähtenyt kypälämäkeen, sillä ei suinkaan kenenkään ihmisen ole pakko tapella semmoista ylivoimaa vastaan, vai mitä? Mutta hän, hän ei vaan tahtonut hellittää kun kerran oli alottanut! Se oli julmaa teurastamista... Niin, jumala paratkoon, Fröschwillerissä he eivät enää olleet ihmisiä, vaan metsänpetoja, jotka raatelivat toinen toistaan. Enemmän kuin kaksi tuntia lainehti tanner verta ... mutta viimeinkin ... niin, lopuksi täytyi meidän sittenkin laputtaa jalkoihimme. Ja sitten saimme kuulla, että vasen siipi oli vääntänyt nurin narin baijerilaiset! Jospa meitäkin, saakeli vieköön, olisi ollut 120,000 miestä ja vähänkin kelvollisemmat upseerit!

Ja tomuissaan ja ryysyissään hyökkäsivät Coutard ja Picot leivän kimppuun ja pureksivat sitä suun täydeltä kertoessaan kauheita muistojaan tuossa somassa rauhallisessa lehtimajassa, jossa kypsät viinirypäleet kuulsivat auringon valossa.

Nyt he olivat joutuneet kauheaan pakoon tappelujen jälkeen: hajanaisia rykmenttiä, jotka nälkiintyneinä, väsyksissä ja ilman minkäänlaista johdantoa vyöryivät peltojen yli, metsien kautta, pitkin maantietä, sekava virta ihmisiä, hevosia, kanuunia, vaunuja koko armeija, jota ajoi eteenpäin pelon vastustamaton puhuri. Koska he eivät olleet voineet suorittaa järjestettyä peräytymistä eikä suojella Vogesien solia, jossa 10,000 miestä olisi voinut estää 100,000 eteenpäin pääsemästä, olisi heidän ainakin pitänyt hävittää tunnelit ja sillat. Mutta kenraalit laukkasivat eteenpäin, mielettömänä pelosta, ja siellä vallitsi voittajien ja voitettujen joukossa sellainen sekasorto, että molemmat sotajoukot sekaantuivat kerran toisiinsa niinkuin olisivat olleet sokkoja. Mac-Mahon ajoi Lunevilleen päin ja Preussin perintöprinssi haeskeli häntä Vogesien seuduilta.

Seitsemäntenä päivänä kulki ensimmäinen divisioona Savernen kautta niinkuin tulvehtiva virta, jonka savisessa vedessä keinuu kaikenlaista törkyä. Kahdeksantena yhdyttiin Saarburgissa viidenteen osastoon, joka oli hajotettu ilman vastarintaa ja joka nyt oli pakosalla komentajineen päivineen. Komentaja, surkea kenraali de Failly, oli aivan menettää järkensä kun lykättiin koko tappio hänen hitautensa ja toimettomuutensa syyksi. Yhdeksäs ja kymmenes päivä — yhäti pakoa, huimaa karkua suoraan eteenpäin katsomatta oikealle eli vasemmalle. Yhdentoista riennettiin rankkasateessa Bayoniin päin, sillä oli kierrettävä Nancy, perättömän huhun johdosta, että se muka oli vihollisen käsissä. Kahdententoista levättiin Harouéessa, kolmantentoista Vichereussa ja neljäntentoista tultiin Neufchâteauon, jossa laumat sullottiin rautatievaunuihin ja kuljetettiin kolmena päivänä peräkkäin Châloniin. Neljäkolmatta tuntia viimeisen junan lähdettyä tulivat preussiläiset.

— Ah, sinä kaikkivaltias, huokasi Picot, kyllä saivat pojat liikutella jalkojaan!... Ja me makasimme sairaalassa!

Coutard kaatoi viimeisen viinipisaran lasiinsa.

— Niin, ja sitten lähdimme mekin vaeltamaan ja olemme vielä sillä tiellä... No, meillä ei ole juuri valittamisen syytä kun istumme täällä jotakuinkin ehjin luin ja saamme juoda lasin niiden onneksi, jotka pelastuivat siitä perhanan mylläkästä.

Nyt oli Maurice asian perillä. Typerän hyökkäyksen jälkeen Weissenburgin luona tuli Fröschwillerin tappio kuin ukkosen isku, jonka tuhoatuottavat salamet valaisivat kamalan totuuden. Me olimme huonosti varustetut, meidän tykistömmä ja miehistömmä ja päällikkömmä olivat keskentekoisia, eivät olleet vielä valmiita astumaan vihollista vastaan, tuota vihollista, josta oli niin halveksivaisesti puhuttu, mutta joka nyt seisoi edessä järkähtämättömänä, lukemattomana, erinomaiseen kuriin opetettuna sotajoukkona. Se oli tunkenut kuin kolme mahtavaa kiilaa meidän Metz'in ja Strassburgin välille hajoitetuihin seitsemään osastoon ja pirstonut ne. Ja nyt me seisomme yksin saamatta mistään apua, ei Italiasta eikä liioin Itävallaltakaan, keisarin tuuma oli mennyt myttyyn liikkeiden hitauden ja

komentajien kunnottomuuden tähden. Onnikin näytti kääntäneen meille selkänsä, kokonainen sarja vastoinkäymisiä, ikäviä sattumia tuli preussiläisille avuksi ja helpoitti heidän salaista aijettaan jakaa meidän joukkomme kahtia, ajaa toinen osa Metz in alle, eroittaa se Ranskasta ja marssia toisen joukon hävitettyä Pariisia kohti. Nyt jo näytti päivän selvältä, että ranskalaiset tulevat lyödyiksi, onhan johdonmukaista, että järjetön urhoollisuus joutuu alakynteen kylmää miettimistä ja suurta ylivoimaa vastaan. Mitäpä enää hyödytti siitä asiasta puhella, loppu on kuitenkin kaikista huolimatta oleva sama niiden lakien mukaan, jotka johtavat maailman kulkua.

Mauricen uneksiva katse sattui parhaaksi mustiin kirjaimiin keltasen muurin syrjässä. Eläköön Napoleon! Sanomaton surumielisyys valtasi hänet, hänen sydäntään ahdisti ja poltti. Se oli siis totta, että hänen synnyinmaansa, jonka joukot olivat ennen marssineet riemukulussa Euroopan läpi, oli kärsinyt korvaamattoman tappion kurjaa, halveksittua kansaa vastaan taistellessaan! Puolessa vuosisadassa oli maailma muuttunut, entisten voittajien täytyi nyt totuttautua tappioihinkin! Hän muisti, mitä lankonsa Weiss oli sanonut Mülhausenin luona. Niin, lanko oli oikeassa, hän oli nähnyt, mikä se oli, joka hitaasti ja näkymättömästi oli murtanut meidän voimamme, hän oli tuntenut raittiin tuulahduksen Saksanmaalta. Olikohan tämä yhden sotaisan ajanjakson alku ja toisen loppu? Voi sitä onnetonta, joka jää paikalleen seisomaan kansojen eteenpäin pyrkivässä riennossa: voitto on sen, joka kulkee etummaisena, joka on viisain ja tervein ja voimakkain!

Silloin kuului keittiöstä huudahdus ja heleää naurua ja Maurice näki luutnantti Rochasin koettavan suudella kaunista palvelustyttöä vanhanaikaisella sotilasmaisella tavallaan. Kun ei se oikein onnistunut, tuli hän kuistille istumaan ja tyttö kantoi kahvitarjottimen jälessä. Hän sattui kuulemaan sotamiesten viimeiset sanat ja huudahti iloisesti:

— Voi, lapsukaiseni, tuo ei merkitse niin mitään! Se on aina semmoista tanssin alussa, mutta kohta tässä tulee toinen ääni kelloon!... Eihän ollut ihmekään, että siellä kävi hullusti, kun oli viisi yhtä vastaan. Vaan pian tulevat asiat olemaan toisella kannalla, siitä voitte olla varmat! Meitä on täällä kolmesataatuhatta miestä. Ja kaikki meidän liikkeet, joita ei kukaan ymmärrä, tarkoittavat preussiläisten houkuttelemista tänne päin, että Bazaine, joka pitää heitä silmällä, pääsisi puskemaan takaapäin ... ja silloin me muserramme heidät, läiskis! niinkuin tuon kärpäsen!

Hän oli lyönyt aimo läimäyksellä kärpäsen littanceksi käsiensä väliin ja nauroi kohti kulkuaan, — niin varma hän oli tietämättömyydessään ja uskossaan voittamattomaan urhoollisuuteen siitä, että tuo yksinkertainen suunnitelma onnistuu. Ja hän neuvoi hyvin kohteliaasti Coutardille ja Picotille, missä heidän rykmenttinsä ovat, sekä istahti sitten tyytyväisen näköisenä ja sikari suussa kahvinsa ääreen.

— Hyvästi toverit ja kiitosta itse! vastasi Maurice sotamiehille, jotka häntä lähtiessään kostelivat ja kiittelivät.

Hänkin oli tilannut kupin kahvia ja katseli nyt luutnanttia, jonka hyvä tuuli oli hiukan haihduttanut hänenkin alakuloisuuttaan, ja mietti, mitä hänen kolmesataatuhatta miestänsä oikein merkitsivät, kun ei heitä kuitenkaan ollut enempää kuin satatuhatta. Ja epäilytti häntä vähän se mainio suunnitelmakin, jonka mukaan preussiläiset puserrettaisiin, kuin kärpänen äsken, Châlonin sotajoukon ja Bazainen armeijan väliin. Mutta kaihosihan hän itsekin koko sydämmestään jotain, joka voisi lohduttaa! Miksei hän siis uskoisi noita unelmia, miksei hän toivoisi, kun niin loistava menneisyys lauloi hänelle alati muistojaan? Vanha puutarha oli niin valoisa, aurinko loi lämpimiä säteitä Ranskanmaan kuultaville rypäleille. Jälleen heräsi hänessä vähäksi aikaa luottamus ja toivo sai vallan raskaasta surumielisyydestä, joka oli vähitellen syöpyntä häneen.

Maurice oli seurannut hetken aikaa silmillään erästä upseeria, afrikkalaista jääkäriä, joka ratsasti ordonnanssi perässä huimaa vauhtia tietä pitkin ja katosi juuri suuren keltasen muurin taakse. Parin minuutin kuluttua palasi ordonnanssi yksin taluttaen molempia hevosia ja tuli ravintolan pihaan.

— Prosper! huudahti Maurice hämmästyneenä, — sinäkö se olet? Minä luulin, että te vielä olitte Metzissä!

Häneen oli Maurice tutustunut enonsa luona Rémillissä ja oli hyvin iloinen kun tapasi hänet taas pitkästä ajasta. Prosper oli nimittäin ollut kolme vuotta Afrikassa ja vasta sodan sytyttyä palannut Ranskaan; ja hän näytti omituiselta ja hauskalta taivaansinisessä liivissään ja leveissä punasissa housuissa, joita kannatti pitkä tupsupää vyö.

— Eihän mitä! Maurice Levasseur ... tämäpä oli hauska sattuma!

Mutta hän ei joutanut pitkälti puhelemaan, kävi ensin viemässä höyryävät hevoset talliin, silmäillen isällisellä hellyydellä omaansa. Hän oli talonpojan poika ja oli jo lapsuudesta tottunut hevosiin ja oppinut niitä rakastamaan ja sentähden kaiketi ruvennut ratsumieheksi.

— Me olemme tulleet yhtä kyytiä Monthoista, yli viiden peninkulman syöttämättä, selitti hän

palattuaan, — ja Zephir tarvitsi jo vähän ruokaa!

Zephir oli hänen hevosensa. Itse hän ei tahtonut mitään syömistä, ainoastaan kupin kahvia. Hän odotti upseeria, joka meni keisarin puheille, ja se voi olla tehty viidessä minuutissa, vaikka voi se taas kestää kaksi tuntiakin. Niin oli upseeri sanonut ja käski viedä hevoset jonnekin suojaan. Ja kun Maurice rupesi utelemaan, teki hän epämääräisen liikkeen ja sanoi:

— En tiedä ... viestiä ... eli mitä lienee paperia jätettävänä!

Mutta Rochas'n silmä seurasi hartaudella jääkäriä, jonka puku herätti hänessä rakkaita muistoja Afrikka-ajoilta,

— Kuulkaapas, missä paikoin te siellä olitte, siellä kaukana?

— Medeahissa, herra luutnantti.

— Medeahissa!

Ja heti oli tuttavuus tehty, luutnantin arvosta huolimatta, ja he alkoivat innokkaasti jutella. Prosper oli tottunut tuohon elämään hevosien seljässä, alati satulassa, lähtien taisteluun ikäänkuin olisivat vain lähteneet metsästysretkelle, — arapialaisia pyytämään. Kuudella miehellä oli aina yhteinen ruokakuppi, ja ne kuusi elivät todellista perhe-elämää, yksi valmisti ruoan, toinen pesi astiat, joku pystytti teltat ja toiset ruokkivat hevosia. Ja aina he saivat olla valmiita hyppäämään hevosien selkään, niin ilta- kuin aamupäivälläkin polttavaan helteeseen. Ja iltasilla sytytettiin valkeita moskiitojen tähden ja sitten he istuivat kaikki ympärille laulellen kotipuolen lauluja. Usein täytyi yösydännä nousta ylös ja lähteä tähtien valossa eroittamaan hevosia, jotka olivat repineet itsensä irti ja pureksivat ja potkivat toisiaan. Entäs kahvi, joka oli hyvin tärkeä asia, se makuisa kahvi! He jauhoivat pavut ruokakupissa ja siilasivat punasella univormuvyöllä. Mutta olipa pimeitäkin päiviä, ja ne eivät olleet kovinkaan rattosia, — kun täytyi tapella kaukana autiossa erämaassa, vihollisten keskellä. Usein sai kärsiä nälkää ja janoa ja vielä useammin valvoa monta yötä peräkkäin nukkumatta silmän täyttä. Silloin ei ollut kahvia eikä lystikkäitä lauluja! Mutta se elämä viehätti kuitenkin, sen seikkailut, sen kahakat, joissa jokainen oli tilaisuudessa osoittamaan rohkeuttaan, ratsastukset, jolloin he kiidättivät tuulen nopeudella innosta hehkuvilla hevosillaan ja pienet rosvoretket sitten! Ne olivat jotain, ja niistä kerrottiin niin hauskoja kaskuja, että kenraalitkin nauroivat.

— Niin, herra luutnantti, sanoi Prosper ja tuli äkkiä vakaseksi, — siten elettiin Afrikassa, mutta täällä on toista. Täällä tapellaan toisella tavalla!

Ja kun Maurice jälleen uteli häneltä, niin kertoi hän maalle noususta Toulonissa, pitkästä vaivaloisesta matkasta Lunevilleen, jossa he olivat saaneet tiedon tapahtumista Weissenburgissa ja Fröschwillerissä. Hän ei muistanut paikkain nimiä, vaan sotki kaikki sekasin: Nancysta Saint-Mihieliin ja Saint-Mihielistä Metztiin. 14 päivänä oli varmaankin ollut jossain ankara taistelu, taivaanranta oli ollut veripunanen, vaan itse hän ei ollut nähnyt kuin pari ulaania. 16:na olivat kanuunat jyrisseet kello kuudesta aamulla ja 18:na oli kuten hänelle oli kerrottu, taistelu ollut tulisimmillaan. Sillä jääkärit eivät olleet mukana. 16:na, kun he juuri Gravelotten luona odottivat, että heidät vietäisiin tuleen, oli keisari tullut kalessissaan ja ottanut heidät vartijajoukkoon. Sekös hauskaa — totta totisesti — ajaa kahdeksan runsasta peninkulmaa täyttä karkua Verduniin asti ja koko ajan hirveässä pelossa, että preussiläiset sulkisivat tien.

— Ja Bazaine? kysyi Rochas.

— Bazaine? Oh, ne sanovat hänen olevan hyvinkin mielissään kun pääsi keisarista eroon.

Mutta luutnantti tahtoi tietää, koska Bazaine tulee.

Ja Prosper teki taas epämääräisen liikkeensä: kukapa sitä voi sanoa? Jääkärit olivat 16 päivästä asti marssineet edestakasin rankkasateessa, etujoukkona, ja vakoilleet, vaan he eivät olleet nähneet yhtään vihollista. Nyt he kuuluivat Châlonin armeijaan. Hänen rykmenttinsä, kaksi muuta jääkärirykmenttiä ja yksi husaarirykmentti muodostivat yhden reserviratsujoukkodivisioonan ja sitä johti kenraali Margueritte, josta hän puhui suurimmalla ihastuksella.

— Niin, siinä vasta mies on! Mutta mitä se hyödyttää kun ei meidän kumminkaan anneta muuta tehdä kuin tallustella tomussa ja pölyssä.

Hän vaiken. Sitten jutteli Maurice vähän aikaa eno Fouchardista ja Rémillystä; Prosper oli pahoillaan, ettei saanut tavata Honoréta, jonka patteria oli ainakin puoli peninkulmaa etempänä toisella puolen Laonin tietä. Mutta nyt kuului tallista hevosten hirnuminen ja hän nousi ylös ja kiiruhti sinne katsomaan ettei Zephiriltä puuttuisi mitään.

Vähä väliä saapui kaiken arvoisia ja kaikkiin aselajiin kuuluvia sotilaita, pian olivat kaikki pöydät täynnä ja auringon valaiseman viinilehväkatoksen alla säteili kirjava joukko erivärisiä univormuja. Tohtori Bouroche oli juuri istahtanut luutnantti Rochasin luo kun Jean tuli käskyä tuomaan.

— Herra luutnantti, kapteeni kääntää sanomaan, että hän tahtoo tavata teitä kello kolme.

Rochas nyökäytti päätään, hän on totteleva käskyä, ja Jean lähti tiehensä katsahdettuaan hymyillen Mauriceen, joka sytytteli sikariaan. Sitten kohtauksen rautatievaunussa oli heidän välillään vallinnut sanaton aselepo, he tarkastelivat toinen toistaan ja tulivat vähin erin yhä suopeammaksi toisilleen.

Prosper palasi tallista, hän alkoi käydä maltittomaksi.

— Voinhan syödäkin täällä samalla, koska kapteeni jäi tuonne hökkeliin ... perhana... keisari saattaa viipyä poissa vaikka iltaan asti.

— Kuule, sanoi Maurice, jonka uteliaisuus taas heräsi, ehkä te toitte hyviäkin tietoja Bazainelta?

— Paljon mahdollista! Semmoista ne juttelivat sielläkin, Monthoissa.

Yhtäkkiä syntyi vilkasta liikettä. Ja Jean, joka seisoj ovella, kääntyi sukkelasti ja sanoi:

— Keisari!

Kaikki hyppäsivät pystyyn. Poppelien reunustamalla leveällä maantiellä näkyi osasto sata-kaartia komeissa, vielä ehjissä puvuissaan, kirkkaat haarniskat välkkyen auringon säteissä. Heidän jälessään tuli keisari esikuntansa seuraamana ja sitten jälleen osasto sata-kaartia.

Lakit livahtivat pois päältä, kuului joku eläköönhuuto. Ja keisari kohotti ohi ratsastaessaan päätään, hän oli hyvin kalpea, piirteet veltot ja väsyneet, silmät kosteat ja katse harhaileva, arka. Näytti siltä kuin hän olisi havahtunut unesta, hymyili hiukan nähdessään valoisan pienen ravintolan ja vastasi tervehdykseen.

Silloin kuulivat Maurice ja Jean vanhan Bourochen, jonka silmä oli tarkkaavasti seurannut keisaria, murahtavan takanaan:

— Sen miehen on huonosti asiat.

Ja sitten hän päätti tarkastelunsa lyhyellä:

— Lopussa!

Jean puisteli päätään, levollisesti ja taitavasti, niinkuin hänen tapansa oli: onnetonta tosiaankin, kun sotajoukolle sattuu sellainen komentaja! Ja kun Maurice lähti hetken perästä tyytyväisenä hyvästä aamiaisesta astelemaan leirille päin, ajatteli hän koko ajan tuota keisaria, jonka oli nähnyt kalpeana ja väsyneenä hiljalleen ratsastavan ohitse. Siinä oli salaliittojen mies, uneksija, jolta puuttui ratkaisevana hetkenä voimaa ja rohkeutta. Hänen sanottiin olevan hyvän, jaloatteisen ja pitävän lujasti kiinni hiljaisista päätöksistään; urhoollinen hän myös oli, halveksi vaaroja turkkilais-uskossaan ennakkosallimuksesta, jota ei voi välttää. Mutta kun oli suuri käännekohta edessä, kun oli ryhdyttävä tuuman toteuttamiseen näytti hänen tahtonsa lamautuvan, hänellä ei ollut päättäväisyyttä tarttua onnen rattaasen ja pyöräyttää sitä silloin kun olisi ollut tilaisuutta. Ja Mauricen mieleen juolahti, että keisarin kivulaisuus, joka niin selvästi kuvastui hänen väsyneillä, kelmeillä kasvoillaan, ehkä oli synnä hänen horjuvaisuuteensa, tuohon ainaiseen toimintakyvyn puutteeseen, jota hän oli osottanut sotaretken alusta asti. Niin se mahtoi olla. Hiukka soraa yhdessä ihmisruumiissa voi vaikuttaa sen, että keisarikunnat sortuvat.

Iltasella oli leirissä taas liikettä. Upseerit juoksivat käskyineen edes takasin, huomen aamulla kello viisi piti sotajoukon lähteä liikkeelle. Maurice hämmästy kuullessaan, miten kaikki jälleen oli muutettu; ei lähdettykään takasin Pariisiin, vaan Verduniin, jossa yhdytään Bazainen joukkoon. Leirissä kerrottiin aamupuolella tulleen sähkösanoman, että Bazainekin peräytyi, ja Maurice arveli Prosperin, joka oli tullut Monthoista, juuri olleen sanoman tuojan. Keisarinna ja ministerineuvosto olivat siis jälleen saaneet tahtonsa täytetyksi, peljäten keisarin takasin tuloa Pariisiin ajoivat he sotajoukon eteenpäin, että jos siten voisivat mahdollisesti pysyttää Bonapartet valtaistuimella. Ja tämä kurja keisari, tämä mies parka, jolle ei enää ollut tilaa valtakunnassaan, jota kuljetettiin kuormaston mukana kuin mitäkin hyödyttöntä kappaletta, joka aina oli vastuksena, hän oli tuomittu vetämään mukanaan suuren keisaritaloutensa, häntä ympäröi, ikäänkuin pilkalla, sata-kaarti ja talliväestö, kokit ja keittäjät, hopeakattilat, samppanjaviinit, koko hoviloisto ja — tappion ja paon veritahra.

Yö oli jo puolessa eikä Maurice vieläkään saanut unta silmäänsä. Hänen oli mahdotonta olla teltassa, kuumeentapainen unettomuus vaivasi häntä ja jos hän hiukan nukahti, olivat kamalat unet heti esillä.

Hän lähti ulos hengittämään raitista ilmaa. Yö oli kylmä ja tuulinen. Taivasta peittivät mustat pilvet, oli pilkkosen pimeä, sanomattoman synkkä pimeys, jossa viimeiset sammuvat leiritulet tuikkivat kuin pienet punaset tähdet. Ja tässä pimeässä, painavassa hiljaisuudessa tuntui satojen tuhansien ihmisten levollinen hengitys.

Maurice seisoj yksin ja kuunteli. Kummallinen rauha valtasi hänet ja sielunsa täyttyi veljellisellä rakkaudella kaikkia näitä nukkuvia kohtaan, joista tuhannet pian saavat nukahtaa ikuiseen uneen. Urhoollisia kelpo miehiä he olivat kaikki, vaikka tosin eivät ymmärtäneet kurista ja järjestyksestä mitään. Miten paljon he olivat saaneet kärsiä ja miten paljon heille täytyi antaa anteeksi hetkellä, jolloin koko kansa kukistui. Sevastopolin ja Solferinon sotilasvanhuksia ei löytynyt enää monta tässä nuoressa laumassa, joka ei voinut kauvan kestää. Nämä neljä kiireessä koottua ja muodostettua osastoa ilman lujaa keskenäistä yhteyttä, nehän olivat epätoivon sotajoukko, lauma syntisparkeja, joka ajettiin korpeen lepyttämään kohtalon vihaa. Sen täytyi nousta Golgatalleen ja maksaa sydänverellään kaikki synnit ja yksin tappion kauheuskin oli antava sille epätoivoisen suuruuden leiman.

Ja sillä hetkellä käsitti Maurice, mikä heitä odotti. Ei ollut enää luottaminen loistaviin unelmiin entisten voittojen uudistamisesta. Tämä marssi Verduniin oli marssi varmaan kuolemaan ja hän alistui kohtalon alle, alistui levollisella, vakaalla mielellä, koska kuolema kerran oli välttämätön!

IV.

Tiistaina 23 päivänä elokuuta, kello kuusi aamulla, lähti joukko liikkeelle. Niinkuin ääretön ihmisvirta, joka on hetkeksi pysähtynyt ja levinnyt järveksi ja jälleen vetäytyy uomaansa, kulki 100,000 miestä eteenpäin ja vaikka jo edellisenä päivänä oli kuultu huhuja marssin suunnasta oli hämmästyks kuitenkin yleinen kun käännettiin selin Pariisiin ja lähdettiin itää kohti, ei kukaan tietänyt minne.

Kello viiden aikaan ei seitsemännelle osastolle vielä oltu jaettu patroonia. Kaksi päivää olivat tykkimiehet heiluneet hiessä päin rautatieasemalla hevosten ja tavaroiden keskellä, joita lakkaamatta saapui Metzistä. Ja vasta yhdennellätoista hetkellä keksittiin patroonavaunu junien vilinässä ja siihen määrätty komppania, johon Jeankin kuului, sai vihdoin kannetuksi 240,000 kiireessä tilatuille rattaille. Hädin tuskin ennätti Jean jakaa määrättyt 100 patroonaa miehilleen kun Gaude puhalsi lähtömerkin.

106 rykmentti ei tulisikaan kulkemaan Reimsin kautta, sen oli määrä kiertää kaupungin laitaa viertotielle. Mutta nyt oli taaskin jäänyt määräämättä joukoille eri lähtöajat, kaikki neljä osastoa tunkivat yhdellä haavaa maantielle ja siitä syntyi tietysti kauhea mylläkki. Joka silmänräpäys eroittivat ratsumiehet ja tykistö jalkamiesten rivit. Kokonaisten prikaatien täytyi seista tuntimääriä ase jalalla ja odottaa tiepuolella kunnes toiset kulkivat ohi. Ja sen lisäksi puhkesi vielä kova rajuilma, tunnin ajan tuli vettä virtanaan, joten miehet astuivat ruumista myöten ja heidän kannettavansa ja takkinsa kävivät raskaiksi kuin lyijy. 106:des pääsi kuitenkin heti sateen tauottua lähtemään liikkeelle, mutta zouavit, jotka vielä jäivät seisomaan läheiselle pellolle, rupesivat ajan kuluksi heittelemään toisiaan märillä multapaakeilla ja nauroivat kohti kulkkua kun ne läiskähtelivät heidän kosteisiin vaatteihinsa.

Hetken perästä vierähti aurinko paksujen pilvien takaa näkyviin, oikein säteilevä, lämmin elokuuaamun aurinko. Ja iloisuus palasi jälleen miesten mieliin, he höyryivät kuin pesuvaatteet, joita kuivataan päivänpaisteessa, ja nauroivat murapilkuille ja paakeille, jotka kuivivat ykskaks ja kaunistivat heidän punasia housunlahkeitaan. Jokaisessa tienristeyksessä täytyi pysähtyä. Reimsin ulommaisessa laidassa tehtiin viimeinen seisahdus pienen kapakan kohdalla, jossa miehet kävivät hankkimassa itselleen ryyppyjä, ja siinä pisti Mauricen päähän tarjota kumppaneilleen ja juoda heidän kanssaan lasi yhteiseksi onneksi.

— Korpraali, saanko luvan...

Hetken aprikoituaan otti Jeankin naukun. Siinä olivat Loubet ja Chouteau, joka oli ollut sen jälkeen kun korpraali näytti nyrkkiään hyvinkin nöyrä ja mateleva, siinä olivat Lapoulle ja Pache, kelpo poikia kun ei kenkään heitä yllyttänyt pahaan.

— Terveyksenne, korpraali! sanoi Chouteau imelästi.

— Ja teidän samoin, miehet! vastasi Jean, ja koettakaa nyt katsoa että teillä on kotiin palatessa pää ja jalat tallella!

Miehet nauroivat.

Mutta nyt oli lähdeittävä, kapteeni Beaudoin lähestyi närkästyneen näkösenä, vaan luutnantti Rochas oli katselevinaan muuanne — hän tahtoi antaa anteeksi miesten janon. Ja sitten lähdeittiin astumaan viertotietä, joka pitkänä valkosena juovana kulki laajan tasangon poikki ja jonka molemmin puolin kasvoi rivi puita. Lakeudella näkyi heinäsuovia ja haasioita ja pyöriviä tuulimyllyjä. Pohjosempana osottivat sähkölennätinpylväät toisia teitä, joilla liikkui tummia sotajoukkoryhmiä, muutamat marssivat suoraan peltojen yli ja yksi ratsuväkiprikaatti ravasi vasemmalla kirkkaassa päiväpaisteessa. Autio näköpiiri sai eloa ja vilkkautta näistä ihmisvirroista, jotka vyöryivät joka tietä pitkin kuin lukematon joukko muurahaisia jättiläiskeon ympärillä.

Yhdeksän vaiheilla kääntyi 106:s Châlonin tieltä vasemmalle Suippeen vievälle, joka myös oli leveä ja aivan mutkaton. Väestö marssi kahdessa rivissä molempaa reunaa ja upseerit keskellä tietä. Maurice teki sen huomion, että he olivat järjestään alakuloisen näköisiä, jotavastoin miehistö oli hyvällä tuulella ja meluavan iloisena siitä, että vihdoinkin olivat päässeet liikkeelle.

He olivat lähellä jonon etupäätä ja hän saattoi nähdä översti Vineuilin korkean jäykän vartalon keinuvan hevosen liikkeiden mukaan ja hän näytti huomattavan surulliselta.

Jällempänä tuli soittokunta ja kenttäravintola. Ja divisioonan perässä ambulanssi ja ääretön kuormasto: rehu- ja muonavaunuja, tavarakärriä, yli puolen peninkulman pitkä jono, jonka saattoi nähdä koko pituudessaan kun tie joskus teki mutkan. Kuormaston jälkeen tulivat vihdoinkin elukat, lauma suuria härkiä paksun tomupilven sisässä, soppaliha, jota ajettiin eteenpäin piiskalla, ikäänkuin olisi joku sotaisia paimentolaiskansa ollut liikkeellä.

Lapoulle kohenteli vähä väliä taakkaansa, hän kun oli väkevin, niin täytyi kantaa keittoastioita y.m. Ja nyt oli hänet vielä päälliseksi pantu kantamaan lapiotakin selityksellä että sen kantaminen on kunnia-toimi. Ja hän ei valittanut, nauroi vaan muiden muassa Loubetin laukulle. Loubetilla oli mainio laukku, se sisälsi paitsi määrättyjä ruokavaroja liinavaatteita, jalkineita, ompelutarpeita, harjoja, suklaata, veitsen, lusikan ja pienen maljan, ja sitäpaitsi siellä vielä oli patroonat, peite, telttä ja telttakapulat ja ne eivät painaneet juuri mitään, ei mitään, niin hyvästi hän taisi — oman puheensa mukaan — järjestää tavarat laukkuun.

— Perhanan rumia seutuja! huokasi Chouteau silloin tällöin katsellen ympärilleen ja heittäen halveksuvia silmäyksiä synkän autioille tasangoille, joilla on nimenä "syöpäläis Champagne".

Joka puolelle levisi laajoja aloja liituperäistä maata. Ei näkynyt ainoatakaan taloa, ei ainoatakaan ihmistä, harmaata yksitoikkoisuutta keskeyttivät ainoastaan suuret korppiparvet. Kaukana, vasemmalla, näkyi tumma kuusimetsä kuin kruunu aaltomaisten harjujen yläpuolella, jotka peittivät taivaanrannan; oikealla osotti puujono vesien juoksua. Ja kaukana, kukkuloiden takaa, kohosi paksu savupatsas, joka näytti ilkeältä ja pahaenteiseltä kuin murhapolton haiku.

— Mitähän savua tuo mahtaa olla? kyseltiin joka puolelta.

Ja selitys kulki miehestä mieheen kolonnan toisesta päästä toiseen. Se oli Châlonin leirin savua, se oli jo palanut kaksi päivää, keisarin käskystä, sanottiin, — etteivät sinne kootut rikkaudet joutuisi preussiläisten käsiin. Jälkijoukon ratsumiehet olivat saaneet tehtäväkseen sytyttää tuleen suuri parakki keltanen makasiini nimeltä, joka oli täynnä teltoja, tankoja, mattoja, ja uusi makasiini, sekin suunnattoman suuri rakennus, jossa oli löytynyt ruoka-astioita, jalkineita, peitteitä suuret kasat, ainakin 100,000 miehelle. Rehupielekset leimusivat kuin äärettömän suuret soihdut. Ja katsellessaan tulipatsaita, jotka kohosivat kaukaisten kukkuloiden takaa, ja mustia savupilviä, jotka levisivät kuin suruharso taivaalle, kävivät sotamiehet sanattomiksi ja marssivat äänetönnä laajalla surullisella tasangolla. Auringon alla ei kuulunut muuta kuin heidän säännöllinen astuntansa, kaikki päät kääntyivät ehdottomasti alati kasvaviin savupilviin päin, jotka seurasivat sotajoukkoa kuin aaveet vielä puolen peninkulman matkan.

Iloisuus palasi vasta ensimmäisessä levähdyspaikassa, jossa miehistö sai istahtaa repuilleen ja syödä pari korppua. Isoja neliskulmaisia korppuja käytettiin lihaliemen kanssa, mutta pienemmät, pyöreät, olivat miehistä oikein herkkua ja niillä oli ainoastaan se vika, että rupesivat kovin janottamaan. Pache lauloi pyynnöstä virren, johon toiset sitten kuorossa yhtyivät. Jean hymyili suopeasti ja Mauricekin tuli vähän keveämmälle mielelle kun näki toiset niin huolettomina ja ajatteli että koko päivän oli väestössä vallinnut erinomainen järjestys. Ja yhtä onnellisesti suoritettiin loppupuoli marssia, ainoastaan viimeinen peninkulma tuntui pitkänlaiselta. He olivat jättäneet oikealle pienen kyläkunnan, Prosnen, ja kääntyneet pois valtatieltä. Oli kuljettava viljelemätöntä hietakangasta, jonne oli sinne tänne istutettu havupuita, ja koko divisioona kahlasi nilkkaa myöten hiekassa näreikkömetsää ja sitä seurasi äärettömän pitkä kuormasto. Erämaa laajeni ja synkistyi, ei näkynyt muuta kuin laiha lammaslauma, jota vartioi musta paimenkoira.

Vihdoinkin pysähtyi 106:s Dontrienin luona. Se on pieni kylä Suippevirran varrella, jota sillä kohti

reunustavat kauniit metsiköt. Vanha kirkko on keskellä hautausmaata, jossa kasvaa tavattoman suuri siimekäs kastanjapuu. Ja virran vasemmanpuoliselle viettävälle rannalle pystytti rykmentti telttansa. Upseerit sanoivat että kaikki neljä osastoa tulevat sinä iltana sytyttelemään tuliaan pitkin joen vartta, Auberivestä Heutrégivilleen, puolen kolmatta peninkulman matkalle, jossa on kolme kylää: Dontrien, Bethiniville ja Pont-Faverger.

Gaude antoi heti muonanjakomerkin ja Jean lähti juoksemaan. Hän oli aina valpas ja koetti pitää huolta miehistään. Lapoulle sai lähteä mukaan ja puolen tunnin kuluttua he palasivat kantaen suurta häränlihapalaa ja polttopuita. Rykmentin teurastaja oli jo ennättänyt lopettaa ja nylkeä ja palotella kolme härkää. Nyt lähetettiin Lapoulle leipää hakemaan. Sitä oli leivottu päivällisistä saakka kaikissa Dontrienin paistinuuneissa.

Ensimmäisenä marssipäivänä oli yllin kyllin joka laatua, paitsi viinaa ja tupakkaa, jota ei sitäpaitsi koskaan pitänytkaan jakaa sotamiehille.

Kun Jean palasi pystyttivät Chouteau ja Pache juuri telttaa. Hän katseli heitä vähän aikaa, hänhän oli kokenut kuin vanha sotilas ainakin, ja hänen mielestään ei heidän työnsä ollut viiden pennin veroista.

— Tänä yönä tuo ehkä kestää kun on niin kaunis ilma, vaan jos vähänkään rupeaisi tuulemaan, niin me luistaisimme ykskaks virtaan. Ehkä minä neuvon, miten tuo on tehtävä.

Hän aikoi lähettää Mauricen noutamaan vettä heidän suurella kannullaan, vaan tämä istui maassa ja tarkasteli paljasta jalkaansa.

— No, mikä siihen on tullut?

— Kenkä on hangannut nahan toisesta kantapäätä, Minä ostin nämä Reimsistä, kun entiset olivat rikki ja nämä kävivät niin hyvästi jalkaan, vaan minun olisikin pitänyt ostaa toisellaiset.

Jean heittäytyi polvilleen ja otti käsiinsä Mauricen jalan, varovaisesti ja hellästi niinkuin olisi kosketellut lapsen jalkaa ja sanoi päätään puistellen:

— Tiedättekös, tämä näyttää ilkeältä... Kun sotamiehen jalat tulevat kipeäksi, ei hänestä ole enää mihinkään. Meidän kapteeni siellä Italiassa sanoi aina että pitää seista tanakasti jaloillaan jos aikoo voittoja voittaa.

Ja hän määräsi Pachen vettä tuomaan. Sillä välin oli Loubet laittanut valkean kuopuraan, jonka oli kaivanut maahan, ja asettanut suuren keittopadan tulelle. Kaikki miehet keräytyivät kuten tavallisesti ympärille katsomaan, miten liha pyöri kiehuvaan vedessä. He heittäytyivät pitkälleen nurmikkoon ja seurasivat huvitettuna Loubetin liikkeitä, joka heilui suuri kapusta kädessä. He olivat kuin lapsia eli villejä; heillä oli tärkeimpänä ajatuksena syöminen ja makaaminen, vaikka olivat matkalla tunteuttomuutta kohti, tietämättä, elivätkö enää huomenna.

Maurice kaivoi laukustaan Reimsissä ostetun sanomalehden ja Chouteau kysyi heti:

— Onko siinä mitään uutta preussiläisistä? Lukekaa se meille!

He olivat hyviä ystäviä ja varsin tyynimielisiä Jeanin kasvavan vallan alla. Maurice suostui kohteliaasti ja Pache, heidän ompelijattarensa, korjasi sillä aikaa hänen takkiaansa ja Loubet puhdisti hänen kivääriään. Ensin hän luki Bazainen suuresta voitosta, preussiläinen armeijaosasto oli tykkönään hajoitettu Jaumontin kivilouhoksen luona, ja tämä keksitty juttu oli höystetty jännittäväillä yksityisseikoilla: miehiä ja hevosia musertui kallioiden väliin, kauhea teurastus, ruumiit niin silvottuina, ettei tahtonut saattaa haudata. Sitten seurasi kyynärän pituisia kuvauksia vihollisen sotajoukon kehnoudesta ja surkeasta tilasta: sotamiehet nälkiintyneitä ja puolialastomia, niitä kuoli kuin karpäsiä pitkin tien varsia inhottaviin tauteihin. Toisessa kirjoituksessa kerrottiin, että Preussin kuninkaalla oli vatsatauti ja että Bismarck oli taittanut jalkansa hypätessään erään ravintolan ikkunasta ulos, ettei joutuisi zouavien käsiin. Mainiota! Lapoulle nauroi suu korvia myöten, mutta Loubet ja ne toiset arvelivat hetkeäkään epäilemättä kertomuksen todenperäisyyttä, että he ehkä pian saavat nitistellä preussiläisiä hengiltä kuin varpusia viljapelloilta sateen jälkeen. Ja Bismarckin kuperkeikka! Sen hassumpaa ei ole maailmassa kuultu! Niin, zouavit ja turkokset ovat yksiä peevelin poikia, — sitä he ovat aina sanoneet! Heistä kulki jos jonkinlaisia juttuja, saksalaiset pelkäsivät ja vapisivat vaikka he olivat sanovinaan, että sivistyneelle kansalle on häpeäksi pitää sellaisia villipetoja itseään puolustamassa. Vaikka heitä oli kaatunut paljon Fröschwillerissä, niin olivatpa sittenkin vielä voittamattomat!

Kello löi kuusi Dontrienin pienessä kirkontornissa ja samassa huusi Loubet:

— No, aterialle kaikki miehet!

Juhlallisesti istui Jeanin osasto piiriin ruokien ympärille. Viimeisellä hetkellä oli Loubet käynyt hankkimassa likeisesta talosta maustinkasvia, porkkanoita ja ruoholyökkiä, ja kylläpä tuoksusi nyt keitto ja lipui alas sulavasti. Lusikat heiluivat kuppiloissa ja Jeanin, joka jakoi kullekin osansa, oli jaettava liha tarkasti, ettei toinen saanut enemmän kuin toinenkaan, sillä muuten olisi tänään varmaan syntynyt melua. He söivät keiton viimeeseen tippaan ja olivat täysiä kuin pavut.

— No, nyt se on tehty, sanoi Chouteau lopetettuaan ja kellahti selälleen, tämä on suloisempaa kuin potku — en sano mille kohti!

Ja Maurice oli tyytyväinen niinkuin kaikki muutkin eikä enää muistanutkaan kipua jalassaan. Häntä ei vaivannut enää toverien raakuus, jokapäiväisen yhdyselämän samallaiset tarpeet olivat synnyttäneet yhtäläisyyttä ja veljellisyyttä heidän välilleen. Yönsä hän lepäsi rauhallisesti toisten kanssa teltassa, missä he kyyröttivät vieretysten, tyytyväisinä lämpimästä kylmän yön aikana. Sitäpaitsi oli Loubet haettanut Lapoullella pari sylillistä heiniä, luvattomasta paikasta tosin, läheisestä ladosta, mutta hyvä niissä kuitenkin oli maata, pehmeä kuin höyhenissä.

Hymyilevä Suippe lipui hiljaa pajupehkojen välitse ja pitkin sen rantaa loisti kirkkaana elokuun yönä leiritulia kuin jono kiiluvia tähtiä.

Auringon noustessa keitettiin seuraavana aamuna, kahvipavut jauhettiin pyssynperällä keittokupissa, kaadettiin kiehuva vettä päälle ja selvitettiin kylmällä. Päivän tähti nousi kuninkaallisen loistavana purppuraisesta pilvimerestä, mutta ei edes Mauricekaan huomannut enää luonnon ihauuksia! ainoastaan Jean, järkevä talonpoika, katseli levottomana punaista taivaanrantaa, joka ennusti sadetta. Ja lähtiessä hän torui aika lailla Loubetia ja Pachea, jotka olivat kumpikin saaneet kolme pitkää vasta leivottua leipää ja sitoneet ne reppujensa päälle. Vaan teltat olivat jo käärityt kokoon ja remmit kiinnitetyt ja he eivät ruvenneet enää purkamaan.

Juuri kun kello heläytteli kuutta kirkontornista lähtivät joukot taas uudistetuilla voimilla alottamaan päivän marssia, 106:s poikkesi melkein heti eräälle syrjäpolulle päästäkseen Reimsistä Vouzieriin vievälle valtamaantielle, astui tunnin ajan suoraan sänkipeltojen yli. Pohjosessa päin näkyi puiden välistä Bethiniville, jossa keisarin sanottiin viettäneen yönsä. Ja kun he pääsivät Vouzierin tielle oli samallaista alavaa maata edessä kuin eilenkin, Champagnen autiot seudut levisivät niin kauvas kuin silmä kantoi joka taholle. Vasemmalla juoksi Arne, surkea pieni puro ja oikealla näkyi muutama matala harjanne venyttävän yksitoikkoisia rajaviivojaan loppumattomiin. Tie kulki useiden maakylien ohi, joissa ovet ja ikkunat olivat sisästäpäin pönkitetyt, ja kymmenen aikaan levätettiin Saint-Etiennessä ja siellä löysivät sotamiehet suureksi ilokseen vielä tupakkaakin.

Seitsemäs osasto oli jaettu useaan kolonnaan; 106:s rykmentti marssi yksin, sen jälessä oli ainoastaan yksi jääkäripataljoona ja reservitykistö, ja Maurice kääntyi useita kertoja katsomaan suurta kuormastoa, joka eilen oli heitä seurannut, mutta nyt oli härkälauma poissa. Kanuunat siellä vain vierivät tasaisella tiellä kuin tummat pitkäsääriset heinäsiirakat.

Mutta Saint-Etiennen toisella puolella muuttui tie kurjan kurjaksi. Nousten ja laskien aaltomaisesti matalien mäkien yli kiemurteli se hedelmätöntä tasankoa, jossa siellä ja täällä ijankaikkisten havupuu-istutusten synkän tumma väri erosi valkosen harmaasta maasta. Hän ei ollut koskaan nähnyt niin kurjaa tietä, huonosti kivitetty, eilinen rankkasade oli sen pehmittänyt tykältään, ja jalat vajosivat saviliejuun, joka tarttui kenkiin kuin pihka. Ja jälleen alkoi sataa, suuria herneenkokoisia pisaroita. Tykistö ei tahtonut päästä minnekään, pyörät upposivat melkein akselia myöten syviin jälkiin.

Chouteau oli aivan hengästynyt. Hän kantoi komennon riisivarastoa ja kun luuli, ettei kukaan huomannut, viskasi hän pussin tien viereen. Mutta Loubet olikin nähnyt.

— Häpeä nyt! Mitä sinä luulet meidän syövän kun viskaat ruuan tielle, kuuletko?

— Roskaa! vastasi Chouteau, onhan niillä joka laatua. Antakoot meille jotain muuta, elköötäkä panko tuollaisia kuormia kantamaan.

Ja nämä sanat tekivät sellaisen vaikutuksen Loubetiin, joka kantoi läskiä, että hän pudotti sen tielle.

Mauricen kantapäätä oli jälleen ruvennut polttamaan. Hän tuskin kärsi astua kipeälle jalalleen ja liikkasi niin pahasti, että Jeanin kävi sääliksi.

— No, yhäkö sitä vielä pakottaa, sitä kantapäätä?

Ja kun kohta jälkeen levätettiin muutama minuutti antoi hän hyvän neuvon:

— Riisukaa kengät ja sukat pois ja kulkekaa avojaloin, niin kostea savi lieventää kipua.

Maurice seurasi neuvoa ja siten hänen oli todellakin paljon helpompi astua, ja hän tunsi syvää kiitollisuutta korpraalia kohtaan. Onneksi heille oli sattunut sellainen mies, joka ymmärsi asiansa, tiesi aina mitä oli tehtävä ja oli aina neuvokas. Hän ei tosin ollut muuta kuin pelkkä talonpoika, vaan kuitenkin kerrassa kelpo mies.

Oli jo myöhä kun he saapuivat Contreuveen, johon oli päätetty pysähtyä yöksi. Seudut olivat muuttuneet toisellaisiksi, nyt oltiin Ardenneissa. Suurilta, alastomilta harjuilta, joille seitsemäs osasto sijoittui leiriin, oli laaja näköala Aisnelaaksoon päin.

Kuuden aikaan ei Gaude vielä ollut kutsunut ruokavarojen jakoon ja Jean lähti katsomaan soveliasta paikkaa teltalle, hän arveli tuulen kiihtyvän yöllä. Miehiä neuvottiin valitsemaan hiukan viettävä paikka, pystyttämään paalut kallelleen ja kaivamaan teltan ympäri pieni vako, jota myöten sadevesi pääsisi juoksemaan. Mauricen ei tarvinnut ottaa osaa näihin ylimääräisiin töihin, koska hänen jalkansa oli niin kipeä, ja hän katseli kummastuksella, miten kätevä ja nerokas heidän kömpelön näköinen talonpoikaiskorpraalinsa oli. Hän oli menehtymäisillään väsymyksestä, mutta muuten hyvällä mielellä ja sydän toivoa täynnä, Reimsistä saakka he olivat tulleet hyvää kyytiä, yhdeksän peninkulmaa kahdessa marssissa. Jos he jatkoivat sillä tapaa, ei ollut epäilemistäkään etteivät he pian saisi lyödyksi toista saksalaista armeijaa ja yhtyisivät Bazaineen ennenkun kolmas, joka oli Vitry-le-Français'n luona ja jota kruununprinssi johti, ennätti tunkea Verduniin.

— Mutta, — mitä tämä tietää? Ei suinkaan meillä ole aikomus kuolla nälkään? kysyi Chouteau, joka yhtäkkiä havaitsi kellon jo käyvän seitsemättä eikä kukaan puhunut ruuasta sanaakaan.

Jean oli jo laitattanut Loubetilla tulet ja asettanut vesikattilan kiehumaan ja kun ei heillä ollut puita oli hänestä parasta heittäytyä tietämättömäksi kun miehet kiskoivat lautoja lähellä olevasta puutarhanaidasta. Vaan kun hän alkoi puhua sianlihakeitosta täytyi heidän tunnustaa, että niin hyvin läski kuin ryynitkin olivat jääneet maantieliejuun Saint-Etiennen tiellä. Chouteau valhetteli kuin mies ja vannoi, että kääry oli irtautunut hänen laukkunsa päältä ja pudonnut tielle niin ettei hänellä ollut aavistustakaan koko asiasta ennenkuin täällä perillä vasta huomasi, että se oli poissa.

— Te siat, tiuskasi Jean vimmastuneena, menette ja heitätte jumalan viljan tielle ettekä ajattele, että niin monta henkeä olisi niistä saanut täyteen tyhjän vatsansa!

Yhtä hullusti oli leiville käynyt. Ne olivat olleet reppujen päällä, kastuneet sateessa ja menneet sellaiseksi mäskiksi, että oli mahdoton suuhun pistää.

— No, nyt ovat asiat hyvästi, jatkoi Jean, meillä oli kaikki, mitä tarvittiin ja nyt ei meillä ole kuivaa leipäpalaakaan pureksia... Sanokaa, ettekö te ole aika porsaita!

Nyt puhallettiin kersanttia käskyä ottamaan ja vähän ajan perästä tuli surumielinen, hienopiirteinen Sapin ja ilmoitti, että oli mahdotonta nyt jakaa ruokavaroja, jonka tähden väkien täytyi tyytyä niihin ruokiin kuin itsekukin kantoivat. Kuormasto oli jäänyt huonon tien tähden jällelle. Ja härkälauma oli mennyt ihan väärälle suunnalle, kuljettajat olivat saaneet vastakkaisia käskyjä. Myöhemmin kerrottiin viidennen ja kahdennentoista osaston kulkeneen samana päivänä Retheliin päin, jossa pääkortteeri tulisi olemaan, ja sentähden olivat kaikki ruokavarat ja ihmiset virranneet sinne, kaikki halusivat nähdä keisarin, — ja sentähden oli joka paikassa, mihin seitsemäs osasto tuli työpötyhjää: ei teuraseläintä, ei leipää, ei ihmisiä. Ja muun hyvän päälliseksi oli muonamestarin tavarat viety erehdyksestä Chêne-Papuleux'hön. Koko sodan ajan olivat nuo alituiset erhetykset ja väärinkäsitykset tuottaneet monta harmia muonaston hoitajille, joita miehistön kiukku ja syytökset aina kohtasivat ja jotka useimmiten eivät olleet muuta virhettä tehneet kuin sen, että tottelivat käskyä ja kiiruhtivat määrääjällä määrättyyn paikkaan, jonne ei sotajoukkoa kuulunutkaan.

— Syyttäkää itseänne, sen laiskurit! huusi Jean vihoissaan. — Te ette totta totisesti ansaitse, että minä lähden etsimään kulkkuunne jotain syömistä! Vaan minä teenkin sen vain siksi, että pidän velvollisuutenani katsoa, ettette kuole nälkään!

Ja hän lähti etsimäretkelle, niinkuin jokaisen kelpo korpraalin tulee tehdä, ja otti Pachen mukaansa, sillä hän piti paljon tuosta hiljaisesta hyväluontoisesta miehestä.

Mutta sillä välin huomasi Loubet parin sadan askeleen päässä yksinäisen talon ja hänen ovelaan päähänsä pisti, että eiköhän siellä löydy jotain ottamista. Hän viittasi Chouteaun ja Lapoullin mukaansa ja pyysi Mauricen välistä vilkasemaan, ettei valkea sammu padan alta.

Maurice istui peitollaan kipeä jalka paljaana. Hän istui katsellen leiriä, jossa oli syntynyt liikettä ja melua kuultua, ettei tänään jaetakaan mitään muonavaroja. Ja hän tuli ajatelleeksi, että onni ja onnettomuus oli täällä heidänkin keskuudessaan jaettu hyvin eri tavalla, — toisilla oli yltä kyllin joka laatua ja toisilla ei ollut kuivaa leipääkään, aina sen mukaan, mimmoinen korpraali heillä oli. Hän näki sotamiehiä, joilla ei vielä ollut teltta pystyssä eikä valkeatakaan, toiset makasivat pitkällään heinikossa

ja olivat surkean näköisiä, jota vastoin toiset istuivat aterioimassa — mitähän sitten lienevät syöneet, vaan hyvältä se näytti maistuvan. Sitten hän katseli mielihyvällä reservitykistön oivaa järjestystä. Se oli asetettu vähän ylempiä mäen rinteelle ja laskevan auringon viimeiset säteet hyväilivät kanuunaputkia, joita miehet jo parhaallaan puhdistivat tomusta ja liasta.

Samaan pieneen taloon, jonka Loubet oli kylän laidalla huomannut, oli heidän kenraalinsa Bourgain-Desfeuilles majoittunut jokseenkin mukavasti. Hän oli saanut pehmosen vuoteen ja istui juuri ruualla, munakakku ja paistettu kana edessä, ja oli mainiolla tuulella. Översti Vineuil oli sattunut tulemaan hänen luokseen virka-asioissa ja kenraali pyysi häntä pöytäoverikseen. Heitä palveli pitkä ja jäntevä, vaaleaverinen mies, joka oli otettu kolme päivää takaperin rengiksi taloon. Sanoi olevansa elsassilainen ja paenneensa kotoaan Fröschwillerin tappelun jälkeen. Kenraali jutteli yhtämittaa välittämättä miehestä, joka tuli ja meni, lausui ajatuksensa sotajoukon marssista, tiedusteli teitä ja kyliä ja välimatkoja, eikä ensinkään ottanut huomioon, että poika ei ollut niiltä tienoin kotosin. Kenraalin tietämättömyys kiusasi överstiä. Hän oli suorittanut lomapalveluksensa Mezièressä, antoi tyydyttäviä vastauksia, joihin kenraali Bourgain-Desfeuilles huudahti:

— Se on sikamaista kaikki tyyni! Miten me voimme käydä sotaa alalla, jota emme tunne vähääkään!

Översti teki toivottoman liikkeen. Hän tiesi, että sodan alussa oli jaettu kaikille ranskalaisille upseereille tarkkoja karttoja Saksanmaasta, mutta vallan harvalla taisi olla karttaa omasta maasta. Hän oli joutua epätoivoon siitä, mitä oli viimeisenä kuukautena nähnyt. Hänellä ei ollut muuta tarjottavaa kuin urhoutensa, hän oli päällikkönä heikonpuoleinen eikä suinkaan mikään nero, jota miehet enemmän rakastivat kuin pelkäsivät.

— Ei nyt totta totisesti enää saa ruokarauhaa! huusi kenraali kiivaasti. Mitä ihmettä siellä ulkona melutaan? Mene sinä, elsassilainen, katsomaan, mitä se nyt on.

Mutta silloin tuli talon omistaja sisään kovasti suuttuneena, hosui käsillään ja hihkui, että ne ovat ryöstäneet hänet puhtaaksi, jääkärit ja zouaavit ovat vieneet kaikki, ryöväsivät ja varastivat kuin korpit. Hän oli ollut ensin niin tuhma, että möi heille munia, perunoita ja kaniinia, hän kun oli ainoa koko kylässä, jolla oli jotain. Eikä hän liioin nylkenyt, pisti rahat taskuun ja antoi annettavansa, mutta niitä tuli yhä uusia, veivät väkisin, tunkivat hänen päälleen, riistivät itselleen mitä saivat, juoksivat tiehensä — ja jättivät maksamatta. Kun talonpojat sodan aikana kätkivät omaisuutensa ja tavaransa eivätkä usein antaneet sotamiehille juomavettä, tekivät he sen pelosta, ettei heiltä vietäisi kaikkia ja ajettaisi pellolle omista huoneistaan.

— No no, jättäkää meidät nyt rauhaan, vastasi kenraali lyhyesti. Jos me olisimme niin ankaroita, täytyisi niitä veitikoita ampua tusina päivässä. Ja sehän on mahdotonta!

Hän lukitsi oven, ettei tarvitsisi puuttua asiaan, överstin selittäessä, että miehille ei voitu jakaa ruokavaroja ja he siis olivat nälistyneitä.

Mutta Loubet oli löytänyt talon perunapellon ja ryhtynyt Lapoullen kanssa aika vauhdilla kaivamaan molemmin käsin perunoita ja tukkineet taskunsa täyteen. Chouteau seisoj varpaillaan kurkottaen korkean lauta-aidan yli, siellä käyskenteli pienessä tarhassa hanhiparvi, puoli tusinaa komeita lihavia hanhia. Hän viittasi toisille ja vähän neuvoteltua houkuteltiin Lapoulle kiipeämään aidan yli. Taistelu oli ankara. Hanhi oli vähällä viedä häneltä nenän ja repi ja raapi vahvoilla jaloillaan hänen vatsaansa ja reisiä. Hänen täytyi musertaa sen pää nyrkillään ja lähti sitten juoksemaan koko hanhiparvi jälessä, ja ne rääkyivät ja tökkivät hänen housunlahkeitaan. —

Kun nämä kolme palasivat leiriin lintu ja perunat säkissä, tapasivat he Jeanin ja Pachen, joilla myöskin oli ollut hyvä onni, olivat saaneet ostaa eräältä vanhalla vaimolta neljä vastaleivottua leipää ja juuston.

— Vesi jo kiehuu ja nyt keitetään kahvia! sanoi korpraali. Tässä on juustoa ja leipää, oikeinpa meillä on juhla tänään!

Silloin hän huomasi hanhen jaloissaan eikä voinut olla nauramatta. Hän koetteli sitä tuntijan tarkkuudella ja puhkesi ihmettelyyn:

— No, mutta tämäpä vasta... Enpä ole nähnyt pitkään aikaan noin kaunista hanhea, kyllä se ainakin kaksikymmentä naulaa painaa.

— Tämä lintu tuli meitä vastaan tuolla talon luona, ja sillä näytti olevan hyvä halu lähteä meidän matkaan! selitti Loubet virnastellen.

Jean ei välittänyt sen enempää. Totta kai keti miesten täytyi saada ruokaa. Ja, Herrajumala, kuka olisi hennonut kiiltää poikaparoilta tuon herkkupalan, eivät olleetkaan pitkään aikaan taitaneet saada

hanhipaistia.

Loubet hankki enemmän puita ja laittoi hyvän valkean, Pache ja Lapoulle kynivät linnun kiireimmän kautta. Chouteau juoksi lainaamassa tykkimiehiltä pätkän purjelankaa, ripusti hanhen kahden pajunetin väliin, jotka asetettiin valkean eteen ja Maurice sai tehtäväkseen käännellä paistia, että siitä tulisi oikein kypsää. Ja alle pantiin ruokakuppi, johon rasva pian alkoi tippua. Se oli jotain! Paistinhaju houkutteli koko rykmentin liikkeelle ja he seisoivat ihaillen piirissä hanhen ympärillä. Sinä päivänä ei käynyt valittaminen! Hanhipaistia ja perunoita, juustoa ja leipää ja kahvia. Jean oli emäntänä ja miehet söivät minkä jaksoivat. Ja tykkimiehillekin vietiin pala nuoran vuorosta.

Mutta upseerit saivat sinä iltana kivistä suolivyötään, kenttäravintola oli ajanut samaa tietä kuin kuormasto. Kun tapahtui ettei muonavaroja voitu jakaa, keksi väestö aina jonkun keinon, auttoivat toisiaan ja jakoivat mitä heillä oli, vaan upseerien täytyi, silloin kun kenttäravintola ei ollut kunnossa, nähdä nälkää.

Sentähden hymyili Chouteau itsekseen, kun kuuli kapteeni Beaudoinin meluavan huonosta järjestyksestä ja järsi levollisesti hanhenluuta suupielet rasvassa. Hän iski silmää toisille kapteenin ohi astuessa ja sanoi pilkallisesti:

— Vilkaiskaapa tuota jäykkäsäärtä! Kyllä mahtaa paistinhaju kutkuttaa nenää! Mitähän tuo antaisi hanhen hännästä?

Kovin olikin kapteeni nälkäisen näkönen ja se nauratti miehiä, sillä he eivät pitäneet kapteeni Beaudoinista. Liian nuori ja liian äkänen ja kopea! Näytti siltä kuin hän olisi aikonut nuhdella miehiä tuosta sopimattomasta iloisuudesta, vaan hän malttoi mielensä, pelkäsi sotamiesten huomaavan, miten nälkä hänellä oli, ja astui ohitse ylpeästi, selkä suorana.

Luutnantti Rochas, joka ei ollut saanut enemmän ruokaa kuin kapteenikaan, sattui myös tulemaan lähelle onnellisia paistinsyöjiä. Hän rakasti väkeään, ensiksikin siksi, että hän niin hyvin käsitti heidän vastenmielisyytensä kapteeni Beaudoinia, tuota itserakasta lurjusta, upseerikoulusta lähtenyttä keikaria kohtaan, ja toiseksi sentähden, että oli itsekin kulkenut reppu selässä.

Jean iski silmää kumppaneilleen ja meni luutnantin jälessä teltan taa.

— Suvaitsetteko, herra luutnantti! Jos te ette pane pahaksi niin me kernaasti...

Ja hän tarjosi luutnantille astian, jossa oli hyvä pala hanhipaistia, kuusi perunata ja leipää.

Kyllä maistui uni tänäkin yönä. Jeanin miehet nukkuivat heti kylelle käännettyään. Ja heidän täytyi kehua korpraaliaan, joka oli neuvonut heitä teltan pystyttämiseksi, sillä kahden aikaan yöllä nousi rajuilma, tuuli ja satoi ankarasti. Monta telttaa kaatui ja miehet juoksentelivat läpimärkinä etsimässä jotain suojapaikkaa, vaan heidän telttansa pysyi pystyssä ja vesi juoksi pois pientä ojaa myöten, jonka Jean oli kaivatuttanut sen ympärille.

Päivän valjetessa heräsi Maurice ja koska heidän oli määrä lähteä vasta kahdeksan aikana, päätti hän nousta mäelle, missä reservitykistö oli, tervehtimään Honoré serkkuaan. Jalkakaan ei ollut enää niin kipeä, hän saattoi jo varata siihen. Täällä oli hänellä taas ihmettelemisen aihetta. Tykistö seisoivat loistavassa järjestyksessä, kuusi patteriaa suorassa linjassa, sitten ruuti- ja rehukärkyt, ahjot, ja vähän kauvempana hirnuivat hevoset nousevaan aurinkoon päin. Hän löysi helposti Honorén teltan, sillä teltat olivat asetetut riveihin joka kanuunan viereen, joten heti näki miten monta patteriaa siinä oli.

Kun Maurice tuli, olivat tykkimiehet parhaallaan kahvia juomassa ja kahden miehen, eturatsastaja Adolfin ja konstaapeli Ludvigin, välillä oli syntynyt riitaa. He olivat jo kolme vuotta palvelleet yhdessä ja tulleet jotenkin hyvin toimeen, ruoka-aikoina vain tahtoi sopu loppua. Ludvig oli hyväpäämpi ja sivistyneempi kuin Adolf ja otti kuitenkin totellakseen tätä, tapa kun oli semmonen, että se, joka ratsasti, komensi sitä, joka astui jalan. Ludvig teki kaikki liikatyöt, pystytti teltan, piti huolta ruuasta, mutta Adolf ei tehnyt muuta kuin hoiti molemmat hevosensa ja oli isäntänä talossa. Onnettomuudeksi oli laihalla mustaverisellä Ludvigilla kova ruokahalu ja suuttui silmittömäksi, kun hänen pitkät, vaaleatukkainen ja suuriviiksinen toverinsa aina ensimmäiseksi iski ruokiin kiinni. Kiivaasti väittelivät nytkin; Ludvig oli valmistanut kahvin ja Adolf kaatoi sisäänsä, niinkuin ei olisi aikonut jättää toverilleen tippaakaan. Toisten täytyi mennä väliin ja eroittaa riitatoverit.

Honoré meni aina heti herättyään tykkinsä luo ja kuivasi sen huolellisesti kasteesta, niinkuin se olisi ollut jalorotuinen eläin, joka saattoi vilustua. Hän seisoivat nytkin ja katseli ihastunein silmin sen aamuvalossa kiiltäviä kupeita kun näki Mauricen tulevan mäkeä ylös.

— Kas, sinäkö! Minä tiesin, että sinun rykmenttisi on täällä lähellä ja aijoin tulla sinne, sain eilen kirjeen Rémillystä... Tule, niin mennään juomaan lasi valkoista viiniä!

Saadakseen olla kahdenkesken serkkunsa kanssa, vei Honoré hänet samaan pieneen taloon, josta sotamiehet olivat eilen ruokia ryöstäneet. Isäntä, joka oli hyvin ahnas rahalle, oli avannut pienen viinikellarin ja seisoi laudalla oven edessä laskien tynnyristä valkoista viiniä, jota möi kahdellakymmenellä centimillä lasin, — ja häntä auttoi uusi renkinsä, pitkä valkoverinen elsassilainen.

Honoré oli juuri kilistämässä Mauricen kanssa kun sattui katshtamaan renkiin. Hän tuijotti häneen hetken tyrmistyneenä, ja päästi sitten kauhean kirouksen.

— Goliath!

Hän syöksi miehen luo aikoen kuristaa hänet, mutta isäntä, joka luuli eilisten rosvojen häntä taas hätyyttävän, veti elsassilaisen muassaan ovesta sisään ja pönkitti sen lujasti. Sotamiehet hyppäsivät hämmästyneinä kysymään melun syytä ja Honoré paukutti kuin vimmattu ovelle ja huusi:

— Avaa, avaa sen paksupää piru! Se on vakooja, minä sanon, että se mies on saksalainen vakooja.

Nyt uskoi Mauricekin, että serkku oli edellisellä kerralla nähnyt oikein. Hän tunsu rengin samaksi mieheksi, joka oli Mülhausenin luona päästetty irti kun ei löytynyt sitovia todistuksia, ja tämä mies oli Goliath, isä Fouchardin entinen renki. Kun isäntä viimeinkin rohkeni avata oven, etsittiin talon joka sopukka, vaan turhaan. Mies oli luultavasti karannut eräästä ikkunasta, joka oli selko selällään, ja vaikka häntä etsittiin joka taholta, ei näkynyt jälkeäkään elsassilaisesta, jonka kuullen kenraali Bourgain-Desfeuilles niin suoraan oli tunnustanut tietämättömyytensä.

Maurice vei puoleksi väkisin Honorén pois, sillä hän pelkäsi, että serkku epätoivoissaan kertoo miehistölle surullisen historiansa.

— Pirun piru ... minä olisin kuristanut sen roiston! Sisuni on kiehunut eilisestä, kun sain sen kirjeen sieltä kotoa...

He olivat kävelleet talon taakse pientarelle, ja istuivat kivelle. Honoré otti esille kirjeensä ja antoi Mauricelle.

Honoré Fouchardin ja Silvine Morangen rakkaudentarina oli tavallista laatua. Silvine oli kaunis mustasilmäinen tyttö, joka oli aivan pienenä kadottanut äitinsä, hairahtuneen naisen, joka työskenteli Rancoutrin tehtaassa. Ja tohtori Dalichamp, joka oli hyväsydäminen mies ja aina valmis auttamaan niitä onnettomia, joiden pariin hän virkatoimissaan joutui, otti tytön huostaansa ja toimitti hänet palvelukseen ukko Fouchardin taloon. Tosin oli ukko kauhean äreä ja toisinaan ilkeäkin, mutta siellä pidettiin tyttöä silmällä ja hänellä oli kaikki mitä tarvitsi, jos vain tahtoi tehdä työtä. Ja olihan ainakin suojattu niiltä kiusauksilta, jotka ympäröivät tehdastyttöjä. Talon poika rakastui tietysti lempeäsilmaiseseen tyttöön ja tyttö häneen. Ja kun he täyttivät, toinen kaksikymmentä ja toinen kuusitoista ja Honoré pääsi vapaaksi arvannostossa, tahtoi hän naida tytön. Mutta ukko ei suostunutkaan, hän vimmastui ja vannoi ja noitui, ettei se saa tapahtua niin kauvan kun hänen päänsä on pystyssä, — sekä piti tytön vieläkin palveluksessaan siinä salaisessa toivossa, että poika viettelee hänet ja jättää naimispuuhat sikseen. Kaksi vuotta odottivat nuoret rakastaen toisiaan niinkuin ennenkin, mutta sitten ei poika enää jaksanut, hänen ja isän välillä tapahtui kiivas väittely, — ja poika lähti pois kotoaan, tarjoutui vapaaehtoiseksi ja lähetettiin Afrikkaan. Ukko piti yhä Silvine luonaan, hän oli kaikinpuolin tyytyväinen häneen, ei vain tahtonut miniäkseen mokomaa kerjäläistä.

Ja silloin se kauhea tapahtui. Silvine oli luvannut odottaa Honoréta, oli vannonut uskollisesti odottavansa, ja antautui kuitenkin melkein heti Honorén lähdettyä Goliath Steinbergille, preussiläiselle, kuten häntä nimitettiin. Tämä hymyilevä, suuritekoinen, vaaleatukkainen ja punertavaihoinen mies oli palvellut ukko Fouchardia noin neljännesvuoden ja ollut Honorén toveri ja uskottu ystävä. Oliko se vanhan kavalan isännän juonia, oliko hän houkutellut preussiläisen viettelemään ystävänsä kihlatun, oliko Silvine suostunut heikkoudesta vai oliko hänet otettu puolittain väkivallalla kun hän oli surusta menehtymäisillään ja ikävöi armastansa? Hän ei käsittänyt itsekään, miten se oli tapahtunut, hän kulki kuin unessa, pahassa, ilkeässä unessa, ja tyytyi välttämättömyyteen, avioliittoon Goliathin kanssa. Tämä oli aina yhtä ystävällinen ja hymyilevä, vaan arveli, että on parasta lykätä vihkiäiset siksi kun lapsi on syntynyt. Ja vähää ennen lapsen syntymistä katosi mies eikä nähty enää Rémillissä. Ihmiset tiesivät hänen ruvenneen rengiksi erääsen taloon Beaumontin puolella. Siitä oli jo kolme vuotta ja nyt puhuttiin yleisesti, että pulska naurusuu Goliath oli yksi niistä preussiläisistä nuuskijoista, jotka olivat viime vuosina liikkuneet itäisissä maakunnissa.

Kun Honoré sai tietää, mitä kotona oli tapahtunut, sairastui hän ja makasi kolme kuukautta sairaalassa. Siellä luultiin, että hän ei sietänyt Afrikan polttavaa aurinkoa ja ehdoteltiin että hän palaisi kotimaahan, vaan hän kieltäytyi jyrkästi, hän ei tahtonut kotiin, hän ei sietänyt ajatustakaan, että näkisi Silvine toisen miehen lapsi käsivarrella.

Honorén kädet vapisivat serkun kirjettä lukiessa, sehän oli Silvineltä, ensimmäinen, ainoa kirje

Silvineltä itseltään. Mikä saattoi nyt, vuosien kuluttua, tuon nöyrän, hiljaisen naisen purkamaan sydäntänsä? Honoré ajatteli ja muisteli hänen suuria, mustia, lempeitä silmiään, joissa joskus ilmaantui omituinen lujamielisyyttä, vaikka tyttöparka oli elämän ikänsä orjuutta kokenut. Hän kirjoitti yksinkertaisesti, että tiesi Honorén olevan sodassa ja hän ei voinut antaa hänen kuolla siinä luulossa, että hänet oli unhotettu. Ei, hän rakasti häntä vieläkin, niinkuin oli joka päivä rakastanut, hän ei ollut koskaan ajatellut ketään muuta koko maailmassa ja tahtoi rakastaa kuolemaansa saakka. Ja tätä hän vakuutti neljällä sivulla, — samat sanat, samat käänteet uudistuivat moneen kertaan, — hän ei yrittänyt puolustautumaan, ei koettanut mitenkään selittää tapahtunutta hairahdustaan. Ja lasta hän ei maininnut sanallakaan! kirje oli vain hyvästijättö, ääretöntä rakkautta uhkuva hyvästi.

Mauricen silmät vettyivät, ennen muinoin oli serkku usein kertonut hänelle huoliaan. Hän katsahti ylös ja kohtasi Honorén kyyneliset silmät ja sulki hänet syliinsä.

— Poika parka!

Mutta tykkimies sai pian hillityksi liikutuksensa. Hän kätki huolellisesti kirjeen ja sanoi tavallisella, reippaalla tavallaan.

— Niin, kyllä saattaa jo vähemmästäkin turmeltua ihmisen elämä!... Se roisto, se roisto, jos minä olisin saanut hänet käsiini ... vaan, ehkäpä me vielä tavataan!

Nyt kuului merkki-puhalluksia ja serkukset erosivat ja lähtivät nopeasti astumaan, kukin omalle teltalleen. Sinä aamuna ei kumminkaan päästy heti lähtemään, vaan sotajoukot seisoivat rivissä kello yhdeksään asti. Johtajat epäröivät taas, eilinen reippaus ja päättäväisyys oli tyyten poissa. Ja miehet kuulivat kummallisia huhuja: kolme osastoa marssi pohjoista kohti, ensimmäinen Junivilleen, 5:s ja 12:es Retheliin. Mitä se merkitsi? Ehken oli se toimeenpantu muonavarojen ottamista varten... Nyt ei siis enää marssittukaan Verduniin? Mitä varten oli tuhlattu kokonainen päivä? Ja mikä pahinta, nyt ei vihollinen enää voinut olla kaukana, sillä upseerit olivat kehoittaneet miehiä rientämään, muuten voisivat jälkimmäiset joutua vihollisen ratsuväen vakoilijapatrullin kynsiin.

Silloin oli 25 päivä elokuuta ja Maurice tuli jälkeensä ajatelleeksi, että sinä päivänähän Goliathkin katosi. Varmaan hän oli rientänyt saksalaisten luo antamaan tietoja Châlonin joukon marssista, sillä juuri seuraavana päivänä kruununprinssi jätti Revignyn ja liikunto alkoi.

Preussiläinen sotajoukko kiersi ranskalaiset erinomaisen nopeilla rientomarsseillaan — 6 peninkulmaa päivässä — täydellisessä järjestyksessä, Champagnen ja Ardennien läpi. Sillä aikaa kun ranskalaiset epäröivät ja horjuvat tallustelivat melkein paikallaan, tunkivat preussilaiset heidät rajamaiden metsiä kohti.

Vihdoinkin lähdettiin ja sinä päivänä pyörähti armeija vasemman siiven ympäri; seitsemäs osasto kulki parin peninkulman matkan Contreuevestä Vouziersiin, viides ja kahdestoista jäivät paikalleen Rethelin luo ja ensimmäinen pysähtyi Attignyn.

Contreuevestä lähdettyä oli alaston tasanko jälleen edessä, Vouziersin tienoilla kuljettiin harmaiden hedelmättömien mäkien yli, ei näkynyt puuta, ei ihmisasuntoa, kaikkialla sama surumielinen yksitoikkoisuus. Ja miehet olivat ikäänkuin väsähtäneitä, vaikka marssi oli niin lyhyt tuntui se sanomattoman pitkältä.

Kello kaksitoista levähdettiin Aisnen vasemmanpuolisella rannalla, autiolla seudulla, jonka korkeammilta paikoilta näki laakson ja hyvän matkan Monthoisin tietä, joka kulkee pitkin joen vartta ja jota myöten vihollisen luultiin tulevan.

Mutta suureksi ihmeekseen näkikin Maurice samaa Monthoisin tietä myöten Margueritten divisioonan lähestyvän. Siinä olikin koko reserviratsuväestö, jonka piti tukea 7:ttä osastoa! Sanottiin olevan matkalla Chêne-Papuleux'hön. Mutta minkä ihmeen vuoksi paljastettiin ainoa uhattu kohta? Miksi lähetettiin nämä 2,000 ratsumiestä keskustaan, jossa ei niitä tarvittu? Miksi eivät saaneet kulkea jalkaväen edellä vakoillen seutuja? Ja nyt he vielä sattuvat keskelle 7:nen osaston liikettä, sotkivat rivit, ja siinä syntyi kauhea epäjärjestys, miehet, hevoset ja kanuunat sekasin. Kaksi pitkää tuntia saivat afrikkalaiset jääkärit odottaa Vouziersin luona.

Sattumalta tapasi Maurice Prosperin, joka oli juottamassa hevostaan pienen lammikon rannalla; ja he juttelivat hetken aikaa. Jääkäri oli ihan hämmennyksissä, hän ei tietänyt mitään eikä käsittänyt, mitä Reimsistä lähdettyä oli tapahtunut; niin, olipa tosiaan nähnyt kaksi ulaania ja ne pirut olivat tulleet ja hävinneet yhtä nopeasti, eikä yksikään sielu voinut ymmärtää mihin ne joutuivat. Joka paikassa kerrottiin ihmeitä noista ratsumiehistä, neljä ulaania oli nelistänyt ladatut revolverit kädessä erään kylän läpi, puolentoista peninkulman päässä heidän osastostaan. Siellä, täällä, kaikkialla niitä nähtiin, ratsastivat kolonnain edessä kuin mehiläisparvi eli liikkuva verho, jonka takana jalkaväki levollisesti astuskeli, niinkuin ei olisi ollut sodasta tietoakaan. Ja Maurice kävi jälleen alakuloiseksi, hän katseli

surullisesti tielle, jossa husaarit ja jääkärit tunkivat yhdessä mylläkässä, vähääkään hyötyä tuottamatta.

— No, hyvästi siis, Prosper, sanoi hän puristaen jääkärin kättä. Ehken teitä vielä tarvitaankin siellä ylhäällä.

Prosper kohotti olkapäitään, hän oli kyllästynyt koko komentoon, ja silitteli väsyneesti Zephirin kaulaa.

— Vielä mitä! Hevoset täällä kyllä saavat olla liikkeessä, mutta miehillä ei ole mitään tekemistä. Harmillista!

Kun Maurice sinä iltana riisui sukan jalastaan katsoakseen kantapäätä, jota taas oli kauheasti kirvellyt, lähti nahka irti ja veri purskahti esille. Jean kuuli hänen voihkahtamisensa ja tuli levottoman näkösenä katsomaan.

— Mitä tämä on? Ei, antakaa nyt minun hoitaa tuota jalkaa, muuten voi tapahtua, että jäätte meistä jonnekin makaamaan, ja se olisi surkeata!

Hän istahti maahan ja pesi haavan kylmällä vedellä sekä sitoi liinarievuilla, joita kaivoi laukustaan. Hän piteli hiljaa ja hellästi, melkein äidillisesti kipeää jalkaa, paksut sormet osasivat olla tarvittaessa näppärät ja sujuvat.

Maurice tuli kummallisesti liikutetuksi, hänen silmänsä täyttyivät kyynelistä, ja hän katsoi, sydämmestään kaihoten veljellistä rakkautta, lempeästi talonpoikaan, jota oli ensin vihannut ja halveksinut.

— Sinä olet kelpo mies, Jean... Kiitos nyt, vanhus!

Ja onnellinen hymy vakavilla kasvoillaan sinutteli Jeankin toveriaan.

— Ei mitään kiittämistä, pikku ystävä!... Minulla on täällä tupakkaa, tahdotko sikarin?

V.

Herätessään seuraavana aamuna tunsu Maurice kipua olkapäässään ja jäsenet olivat tuiki hellät. Hän ei ollut vielä tottunut makaamaan paljaalla maalla ja kun ei saanut riisua sukkia ja kenkiä pois enää senjälkeen kuu kersantti oli käynyt tarkastus-retkellään teltoissa, oli jalkakin taas pahempi, puhumattakaan sääristä, jotka olivat aivan jäykistyneet. Hän oli varomattomuudessaan ojentanut jalkansa ulos teltan reunan alaitse kun ei enää jaksanut maata koukkusissaan.

Jean sanoi heti:

— Kuules, hyvä ystävä, jos lähemme marssimaan tänään on parasta näyttää tuota jalkaa tohtorille ja toimittaa, että pääset jonkun kuorman päälle.

Vaan kukapa siitä selvän sai, yksi tiesi sitä, toinen tätä. Kerran jo luultiin, että oli aikomus lähteä, koko armeija teki liikkeen Vouziersiin päin, ei jätetty kuin yksi prikaatti toisesta divisioonasta vartioimaan Monthoisin tietä. Mutta yhtäkkiä pysähdyttiinkin joen oikeanpuoliselle rannalle; kiväärit asetettiin tavanmukaisiin ryhmiin niitylle, joka on molemmin puolin Grand-Prén tietä. Silloin saivat husaarit lähtökäskyn ja heidän marssinsa antoi aiheita monenlaisiin arveluihin.

— Jos me jäämme tähän makaamaan, niin minä en menekään tohtorin luo, sanoi Maurice, jota sairasvaunut kammottivat.

Ja kohta saatiinkin tietää, että kenraali Douaylla oli aikomus täällä odottaa varmoja tietoja vihollisen liikkeistä. Sillä hänen levottomuutensa kasvoi tunti tunnilta sen jälkeen kun oli eilen nähnyt Margueritten divisioonan kulkevan ohitse; hän tiesi olevansa suojaton, tiesi, ett'ei ainoakaan sielu vartioinut Argonnen solia ja että hänen niskaansa voitiin hyökätä mikä silmänräpäys tahansa. Ja hän oli lähettänyt neljännen husaarirykmentin tiedustelemaan, tuomaan vaikka millä hinnalla tietoja vihollisen asemasta.

Vouziersin pormestarin toimesta oli miehistölle voitu jakaa leipää, lihaa ja hevosen ruokia ja kahden aikaan he saivat panna keittopadat tulelle. Vaan silloin heitä jälleen säikähdytti uusi marssiin lähtö, Bordasin prikaatti teki käänteen ja meni samaa tietä kuin neljäs husaari-rykmentti. No, mitä se taas oli?

Joko heidät jälleen ajetaan pois ruokakipenen äärestä juuri kun padat ovat kiehumaisillaan? Mutta upseerit selittivät, että Bordasin prikaatilla oli käsky miehittää Buzancy, joka oli neljänneksen verran ylempänä. Toiset koettivat uskotella, että husaarit olivat tavanneet lukuisan vihollisen sotajoukon ja että prikaatti oli lähetetty heille avuksi.

Maurice sai nyt levätä pari tuntia. Hän heittäytyi mäen rinteelle nojosiinsa ja katseli puoleksi horroksissa vihannoivaa Aisnelaaksoa, reheviä niittyjä ja puuryhmiä, joiden välissä joki hiljalleen virtasi. Etempänä, sillan luona, nousi haiku korkeista tehtaantorvista ja laakson suun sulki pieni kylä, joka oli pengermäisesti rakennettu mäen rinteelle; kattojen yli kohotti kirkko kupulakensa ja neljä torniaan. Ja kun hän väsyneenä katseli tuota kaunista pientä kylää vihannoivassa ympäristössä, heräsi hänessä monta suloista muistoa; hän oli olevinaan lapsi vielä ja teki uudelleen pienet retkensä Vouzieriin, kuten muinoin asuessaan syntymäkylässään Chêne-Papuleux'ssä. Tuntiin hän ei muistanut huoliaan, vaan lepäsi unelmiin vaipuneena.

Keitto oli jo aikoja keitetty ja syöty ja sotajoukko odotti yhä. Vasta kahden tienoissa syntyi liikettä, joka vähitellen levisi koko leiriin. Jaettiin käskyjä, kaikki joukot asetettiin ylängöille Chestresin ja Falaisin kylien välille. Insinöörit alottivat juoksuautoja ja rintavarustuksia, reservitykistö sijoittui korkealle mäelle. Ja huhu tiesi kertoa kenraali Bordasin lähettäneen sanantuojan ilmoittamaan, että hän oli kohdannut Grand-Prén luona suuren preussiläisen armeijan ja täytynyt vetäytyä takasin Buzancyyn, ja peljättävissä oli että hänen palausretkensä Vouzieriin tulee katkaistuksi. Ylipäällikkö antoikin käskyn seitsemännelle osastolle asettautua taisteluasentoon, hän luuli päällekkarkauksen olevan hyvinkin lähellä ja tahtoi olla valmiina torjumaan ensimmäisen hyökkäyksen, kunnes ehtisi saada apua ja adjutantti lähetettiin viemään tietoa marsalkalle ja pyytämään lisäväkeä. Kuormasto ja muonavaunut, jotka olivat saapuneet yöllä, laitettiin arviolta Chagnyn päin, kenraali pelkäsi pitkän jonon estävän sotajoukon liikkeitä kahakan syntyessä.

— Taitaa tulla taistelusta tosi tällä kertaa, herra luutnantti? uskalsi Maurice kysyä Rochasilta.

— Se on varma, vastasi luutnantti, ja saatte nähdä, että tässä syntyikin aika kahakka!

Väki riemuitsi; sitä mukaa kun he asettuivat Chestresin ja Falaisin välille kasvoi innostus joukossa; jo saavat vihdoinkin nähdä preussiläisiä, joista oli niin paljon kerrottu lehdissä, saavat nähdä, miten kurjia ja nälistyneitä ja resuisia ne ovat. Kaikki odottivat kärsimättömästi sitä hetkeä, sillä helppohan semmosia raukkoja on hengiltä nitistää. Huokean voiton toivo rohkaisi sotamiehiä.

— No, jo onkin aika, että tässä tosi tulee, tuumaili Jean. Kyllä on jo tarpeeksi leikitty piilosilla sen jälkeen kun sivuutimme heidät rajalla, sen jälkeen kun olivat voittonsa voittaneet... Mutta, tietääkö kukaan, ovatko nämä niitä, jotka löivät Mac-Mahonin?

Maurice ei tietänyt sanoa, mutta sanomalehdistä päättäen tuntui hänestä mahdottomalta, että kolmas sotajoukko, jota kruununprinssi johti ja joka kaksi päivää sitten oli ollut Vitry-le-Françaisin luona, nyt jo olisi ehtinyt tänne Vouzieriin. Oli tosin puhuttu neljännestä sotajoukosta, jota Sachsin prinssi johti ja jonka tulisi toimia Maasin luona, mutta mahtoikohan tämä olla se? Nopeasti olisivat siirtyneet Grand-Préhen! Vaan nyt kuuli Maurice jotain niin hämmästyttävää, että hän tuli aivan pyörälle päästä: kenraali Bourgain-Desfeuilles kysyi eräältä Falaisen talonpojalta, juokseeko Maas Buzancyn ohi ja onko siellä kestäviä siltoja. Tietämättömyyden levollisuudella selitti kenraali, että odotettiin 100,000 miehen hyökkäystä Grand-Préstä päin ja että toinen 60,000 miehinen armeija oli tulossa Saint-Menehouldista.

— Entä jalka? kysyi Jean.

— Ei sitä nyt kivistä! vastasi Maurice naurahtaen. Kun saadaan tapella, unohtuvat sellaiset.

Ja totta olikin. Hän oli niin kiihoittunut, että tuskin tunsu maassa liikkuvansa. Eikä ihme, — kun ei ollut vielä koko sotaretken aikana käyttänyt ainoatakaan patroonaa! Hän oli ollut rajalla, oli viettänyt sen kauhean yön Mülhausenin luona, vaan näkemättä yhtä preussiläistä, laukasematta yhtä laukausta; sitten he olivat peräytyneet aina Belfortiin, aina Reimsiin saakka ja nyt marssineet viisi päivää vihollista vastaan — mutta ruudinhajua ei oltu vielääkään saatu haistaa. Kuusi viikkoa takaperin hän oli innostuksesta hehkuvana lähtenyt sotaan, oli uneksinut heti paikalla pääsevänsä taistelemaan ja voittamaan, mutta miten oli käynyt! jalkaparat kuluivat nahattomiksi juoksennellessä syrjässä, kaukana vihollisesta ja taistelukentästä. Sentähdenpä hän olikin kärsimättömin kaikista kärsimättömistä, jotka seisovivat tähystellen pitkin Grand-Prén loppumattomiin jatkuvaa suoraa tietä. Alhaalla levisi laakso, Aisne välkkyi kuin hopeanauha molemmin puolin viheriä raita-, salava- ja poppelipuita, — mutta hänen katseensa kääntyi ehdottomasti tielle.

Neljän aikaan syntyi hälinää. Neljäs husaarirykmentti palasi tehtyään pitkän mutkan. Suusta suuhun kulki huhu kahakasta ulaanien kanssa, kaikki vahvasti miehissä uskoa, että ratkaiseva hetki lähestyi. Kaksi tuntia myöhemmin tuli nuori sanansaattaja kertoen vapisten ja tärysten, että kenraali Bordas ei

uskaltanut lähteä Grand-Préstä, sillä hän oli vakuutettu Vouziersin tien olevan tukossa, joka ei tietysti ollut asianlaita, koska lähetti oli ehjin nahoin päässyt perille. Mutta se saattoi pian tapahtua, ja kenraali Douay ratsasti divisioonansa etunenässä toiselle prikaatilleen avuksi; ja kauvan aikaa saattoi silmä seurata eteneviä joukkoja ennenkun ne hävisivät illan hämärään.

Översti Vineuil teki kiertoretken nähdäkseen, olivatko joukot tarpeellisessa kunnossa yöksi. Hän kummeksi, että kapteeni Beaudoin ei ollut paikallaan, ja kun tämä juuri samalla hetkellä tuli ja selitti, että hän oli ollut aamiaisella paronitar Ladicourin luona, antoi översti hänelle kunnan ripityksen.

— Pojat, sanoi översti käyskennellessään miesten joukossa, tänä yönä tapahtuu luultavasti päällehyökkäys, eli aivan varmaan huomenna päivän koitteessa... Olkaa varuillanne ja muistakaa, että 106:s rykmentti ei ole koskaan vielä kääntänyt viholliselle selkäänsä.

Miehet hurrasivat, kaikki toivoivat yksimielisesti, että saisivat vihdoinkin "iskeä kiinni", kaikki olivat kyllästyneet sinne tänne juoksemiseen ja epävarmuuteen. Nyt saivat miehet tyytyä kahviin ja korppuihin, sillä aamupäivällä oli ollut keittoruokaa. Makuulle ei saanut kukaan ruveta. Tuhannen kyynärän päähän asetettiin etuvartioita ja vahtisoturijono ulottui Aisnen rantaan asti. Upseerit valvoivat leiritulilla. Ja erään matalan muurin ohi kiiti silloin tällöin häilyvä varjo ja välähti leiritulen epävarmassa valossa sapelin kahva eli kullattu pukunauha: esikuntaupseerit ja ylipäällikkö riensivät tielle tuijottamaan pimeään yöhön ja kuuntelemaan, sillä he olivat kovasti huolissaan kolmannen divisioonan kohtalosta.

Yhden aikana asetettiin Maurice vartiosoturiksi etäiselle ja vaaralliselle paikalle, erään hedelmäpuutarhan laitaan joen ja tien välillä. Yö oli sysimusta. Ja jäätyään yksin nukkuvan maiseman hiljaisuuteen alkoi pelko häntä ahdistaa, outo pelko, jommoista ei ollut vielä koskaan tuntenut, joka tunki luihin ja ytimiin ja tärisytti koko ruumista kuin viha ja häpeä. Hän kääntyi katsomaan vahtitulia, mutta ne olivat puiden suojassa, hänen takanaan levisi pimeän yön synkkyys, — vasta hyvin kaukana, Vouziersissä, pilkotti pieni valkea, asukkaat olivat kuulleet läheisestä taistelusta eivätkä uskaltaneet mennä levolle. Maurice oli menettää järkensä kun huomasi, ettei hän nostettuaan pyssynsä olalle, voinut eroittaa jyväsintä, niin oli pimeä! Ja nyt alkoi kauhea odotusaika: hän jännitti aistinsa kuullakseen pienimmänkin risahduksen niin että korvat lopulta valehtelivat. Kun lehti rasahti, kastepisara tipahti puusta, eli joku pikku eläin juoksi nurmikossa, kaikui se hänen korvissaan kuin ukkosen jyrinä. Mitä, eikö nyt kuulunut kaukaa oikealta kavioiden kopinaa ja tykistön jyrisevä ääni? Ja vasemmalla kuiskailtiin pimeässä, mitä se oli? — varovaista supinaa, etuvartija, joka tulee hiipien yön varjossa ja hyökkää hänen niskaansa? Kolmasti hän nosti pyssyn olalle ja aikoi lauvaista, mutta hän pelkäsi erehtyvänsä, joutuvansa naurun alaiseksi, se pidätti hänen kättään, vaan lisäsi samalla kurjuuttaan. Hän oli laskeutunut polvilleen ja nojasi olkapäällään puuhun, hän luuli seisoneensa vartioimassa tuntikausia ja alkoi jo uskoa, että hänet oli unhotettu ja jätetty yksinään... Vaan yhtäkkiä hävisi kaikki pelko, hän erotti tieltä, jonka tiesi olevan kolmensadan kyynärän päässä, tahdinmukaisia askeleita ja hän oli varma, että siellä lähestyivät odotetut joukot, kenraali Douay ja Bordasin prikaatti. Ja samassa tulikin vapautus, vahtivuoro, määrätty tunti oli kulunut loppuun.

Aivan oikein! Kolmas divisioona palasi leiriin rauhoittaen huolestuneita päälliköitä. Mutta varailla oli kumminkin oltava, sillä kaikki tiedot varmensivat uskoa, että yhteentörmäys on tapahtuva piakkoin. Heillä oli muassaan muutamia vankeja, synkkiä ulaaneja, jotka istuivat mykkinä ja jäykkänä punasiin nuttuihinsa kääriytyneinä, eivätkä puhuneet halaistua sanaa.

Ja päivä tuli, sateinen harmaa aamu koitti odottavan leirin yli. Miehet seisoivat yhä täysissä tamineissa, vaan he näyttivät väsyneiltä, ijankaikkinen odotus alkoi veltostuttaa mieliä. Neljätoista tuntia oli valvottu yhtä mittaa. — Kello seitsemän tuli luutnantti Rochas ilmoittamaan, että Mac-Mahon saapuu kohta joukkoineen. Kenraali Douay oli saanut vastaukseksi eiliseen ilmoitukseensa tapahtuvasta yhteentörmäyksestä kirjeen Mac-Mahonilta, jossa häntä kehoitetaan pitämään puoliaan, kunnes ennätetään lähettää apua: eteenpäin liike oli pysäytetty, ensimmäinen osasto marssi Terroniin, viides Buzancyyn, vaan kahdestoista jää toiseen linjaan Chêne-Papuleux'ssä. Ja vielä kerran alkoi odotus, nyt ei enää puhuttu yhteentörmäyksestä vihollisen kanssa, nyt valmisteltiin suurta ratkaisevaa taistelua; koko sotajoukko vetäytyi Maasin luota etelään päin, Aisnelaakson puoleen; ja tänäänkin saivat miehet tyytyä kahviin ja korppuihin, ei uskallettu antaa ruveta keittämään, sillä varmasti ennen päivällistä saadaan "iskeä kiinni", — niin sanoivat kaikki, vaikka ei kukaan tietänyt miksi. Mac-Mahonin luo lähetettiin apulantti kiirehtimään lähtöä, sillä uusia varmoja tietoja tuli yhä, että molemmat saksalaiset armeijat lähestyivät, ja kolme tuntia myöhemmin ratsasti toinen upseeri täyttä karkua Chêneen, pääkortteriin, noutamaan käskyjä. Levottomuuteen antoi aihetta erään seudun pitäjänvoudin ilmoitus kenraali Douaylle, että Grand-Préssä oli nähty satoja tuhansia miehiä ja että toinen yhtä suuri lauma lähestyi Buzancya.

Kello lähestyi kahtatoista, eikä vieläkään näkynyt preussiläisiä. Yksi, kaksi, ei mitään. Väsymys ja epäilykset saivat taas jalansijaa. Miehistö pilkkasi kenraaleja. Ehken olivat sattuneet näkemään oman

varjonsa, parasta on, että vastaisuudessa käyttävät kiikaria. Kyllä ovat kauniita poikia, nostavat saakulinmoisen melun tyhjän tähden ja tekevät niitä valmistuksiaan! Joku pilkkakirves huusi:

— Tämä on siis samanlaista kuin Mülhausenin luona!

Mauricea värisytti kuullessaan nuo sanat. Hän muisti hurjan paon, mielettömän kauhun, joka ajoi seitsemättä osastoa eteenpäin kuin lehteä tuulessa, vaikka ei kukaan ollut nähnyt viiden peninkulman alalla saksalaisen jälkeäkään. Koska vihollinen ei ollut vielä hätyyttänyt, kaksikymmentä neljä tuntia Grand-Prén kahakan jälkeen, lienee neljäs husaarirykmentti kohdannut jonkun vakoilijapatrullin. Sotajoukko oli ehkä vielä kaukana, parin päivän marssin päässä, arveltiin. Miehet kauhistuivat ajatellessaan kallista aikaa, joka taas oli hukkaan kulutettu. Kolmen päivän osaksi ei oltu kuljettu kuin yksi peninkulma, Contreuevestä Vouziersiin. 25 päivänä olivat toiset osastot marssineet pohjoseen päin muonavaroja ottamaan; nyt, 26:na, he palasivat ollakseen vihollista vastassa, vaan sitä ei kuulunutkaan. Argonnen solien luona oli Bordas luulotellut olevansa suureksikin vaarassa, koko divisioona oli rientänyt avuksi, ja sitten oli ilman aikojaan peloteltu seitsemättä osastoa ja koko sotajoukkoa. Ja Maurice ajatteli, miten kallis joka ainoa hetki oli kun muka oli aikomus panna toimeen sellainen tuuma, että yhtyä Bazaineen, tuuma, jonka toteuttamiseen tarvittiin nerokas päällikkö ja erinomaiset joukot, jotka kiitivät rientomarssissa suoraan eteenpäin kaikista esteistä huolimatta.

— Ei, tämä vie suoraan helvettiin! huudahti hän epätoivossaan Jeanille, kun asia hänelle äkkiä selvisi. Ja hän jatkoi matalalla äänellä, sillä korpraali ei näyttänyt käsittävän, mitä hän tarkoitti:

— Eivät ne ole niinkään häijyjä, mutta tuhmia ne ovat. Ja heitä ei onnesta milloinkaan. Eivät tiedä mitään, eivät näe nenäänsä etemmäksi. Eikä heillä ole mitään määrättyä suunnitelmaa eikä kykyä mihinkään, samanlaisia kaikki päälliköt... Ja sitten ei heillä ole onnea milloinkaan, kaikki on vastassa ja kaikki menee päin helvettiin!

Sama toivottomuus, jota Maurice, sivistynyt mies, tunsi ja ymmärsi, levisi miehistöön kuin raskas paino. Vaan heidän oli seistävä yhä, liikahtamatta, seista ja odottaa. Epäily, synkkä aavistus asiain todellisesta tilasta, alkoi herätä paksuimmissakin päissä ja pitkissä riveissä ei löytynyt kohta yhtä miestä, joka ei olisi ollut huolissaan huonojen päälliköiden tähden ja surrut, mihin sellainen hitaus ja toimettomuus heidät lopulta saattaa. Mitä he, taivaan nimessä, odottivat, koska ei kuulunut ainoatakaan preussiläistä? He tahtoivat joko tapella, ja heti, eli saada maata yönsä rauhassa ja syödä joskus! Kyllä tätä jo osattiin! Viimesen adjutanttin lähdettyä yltyi levottomuus joka hetki, miehet keräytyivät ryhmiin, puhuivat kiivaasti ja viittilöivät käsillään. Kiihtymys tarttui upseereihin, he eivät osanneet vastata paljon mitään sotamiehille, jotka rohkenivat tuoda esille kysymyksiään. Ja kun viiden ajoissa saatiin tietää, että oli aikomus peräytyä, herätti se leirissä suurinta iloa, joka rinnasta pääsi helputuksen huokaus.

No, vihdoinkin siis järki pääsi voitolle! Keisari ja Mac-Mahon, jotka olivat aina vastustaneet tätä marssia Montmédyyn ja olivat peloissaan kun heidät jälleen oli kaarrettu ja joutuneet Sachsin ja Preussin kruununprinssien sotajoukkojen eteen, luopuivat mahdottomasta tuumasta yhtyä Bazaineen ja vetäytyivät takasin Pohjois-Ranskan linnoitusten kautta Pariisin ympärille. Seitsemäs osasto tulisi marssimaan Chênen kautta Chagnyn, viides Poixiin, ensimmäinen ja kahdestoista Vendresseen. Mutta koska heidän nyt kuitenkin lopulta täytyi peräytyä, niin minkä ihmeen tähden heidät oli kuljetettu aina Aisnelaaksoon saakka, miksi oli tuhlatu niin monta päivää, kärsitty niin monta vaivaa, kun luonnollisinta ja johdonmukaisinta olisi ollut miehittää Reimsistä Marnelaakson suuret linnoitukset. Ei siis löytynyt kelvollista johtoa eikä sotataittoa eli edes tavallista tervettä järkeä! Vaan nyt ei kukaan muistanut turhia kysellä, kaikki riemuitsivat viimesestä järkevästä päätöksestä, että vihdoinkin ryhdyttiin ainoaan keinoon, joka saattoi pelastaa sotajoukon siitä ampiaspesästä, mihin se oli joutunut. Kenraaleista alimpaan sotamieheen olivat kaikki vakuutetut, että Pariisin muurien alla puhaltaa sotajoukkoon entinen voitonhenki, että ne vielä kerran osottautuvat voittamattomiksi, ja että siellä annetaan preussiläisiä selkään. Mutta huomenaamuna olikin lähdeävä jo päivänkoitteessa, muuten se voisi olla liian myöhäistä — ja sentähden syntyi leirissä heti kihinää, merkkipuhallukset kajahtelivat, käskyjä annettiin joka taholla, tavaravaunut ja kuormasto lähetettiin heti tielle, ett'eivät olisi estämässä jälkijoukon liikkeitä.

Maurice oli innoissaan. Vaan juuri kun hän aikoi selittää Jeanille peräytymisen tärkeyttä, pääsi häneltä tuskanhuuto. Jalkaan koski kauheasti, se oli raskas kuin kivi, sitä tuskin kärsi paikaltaan hievauttaa.

— No, mikäs nyt? Jalkako se taas? kysyi korpraali pahoillaan.

Ja hän keksi jälleen keinon.

— Kuule, sanoithan sinä, että sinulla on tuttavita Chênessä? Pyydä nyt lupaa välskäriltä ja aja heidän luokseen, niin saat maata tarpeeksesi kunnon vuoteella ja lepuuttaa jalkaasi. Ja jos huomenna olet

terve, niin lähdet mukaan kun siitä kautta kuljetaan...! Vai mitä?

Falaisessa tapasi Maurice erään isänsä tuttavan, joka aikoi juuri lähteä viemään tytärtään Chêneen ja joka mielellään lupasi ottaa Mauricen rattailleen.

Mutta tohtori Bouroche sattui olemaan erittäin huonolla päällä ja hihkasi kuin jalopeura jalkaa katsottuaan:

— Ajakaa vaikka hiiteen tuollaiset hienonahat ja hellähousut! Meillä on niitä täällä leirissä ihan tarpeeksi. Vaikka olisitte jo aikoja päiviä lähtenyt...!

Kun Jean oli auttanut Mauricen rattaille, kääntyi tämä ja puristi hänet syliinsä niinkuin olisivat eronneet ikipäiviksi. Ja kukapa voi tietää, mitä palausretkellä saattoi tapahtua! Maurice melkein hämmästyti huomattessaan, kuinka syvästi hän jo oli kiintynyt korpraaliin. Hän katsoi jällelleen ja katsoi vielä toisen kerran viitaten viimeisen hyvästin, eikä huomannutkaan kun jo olivat leirin ulkopuolella. Siellä laiteltiin parhaallaan suuria nuotioita, että saksalaiset luulisivat heidän olevan alallaan, ja he saavat lähteä hiljaa huomaamatta päivän koittaessa marssimaan.

Koko matkan voivotteli maalainen sodan kauheutta. Hän ei ollut uskaltanut jäädä Falaiseen ja nyt katui, että oli lähtenyt talostaan, sillä jos vihollinen pistää sen tuleen, joutuu hän kerrassa kerjäläiseksi. Tyttö itki koko ajan. Ja Maurice antoi ukon puhua, hän ei jaksanut vastata niin eikä näin ja vähän matkaa ajettua nukahti poika kuin tuutuun. Hevonen oli sukkela jaloiltaan ja puolessatoista tunnissa kuljettiin kahden peninkulman taival Vouziersista Chêneen.

Ilta alkoi juuri pimitä kun Maurice hämmästyneenä ja kylmästä väristen laskeutui alas kärryistä ja huomasi olevansa pienellä torilla sillan vieressä, vähäsen keltasen talon edustalla, saman talon, jossa hän oli viettänyt ensimmäiset kaksikymmentä ikävuottansa. Ja hän astui vanhan tavan mukaan ovelle, vaikka tiesi, että talo oli jo puolitoista vuotta takaperin myyty eläinlääkärille. Eräs mies tuli kysymään, ketä hän etsii, vaan hän vastasi osaavansa joka paikkaan kylässä ja kiitteli tuhannesti miestä hänen avuliaisuudestaan.

Vaan kun hän taas seisoj keskellä pientä kolmikulmaista toria, petti hänen muistinsa yhtäkkiä ja hän ei tietänyt, minne oikeastaan tahtoi. Minne ihmeelle se oli? Samassa juolahti hänen mieleensä prokuraattori, niin, sinnehän hänen pitikin, Desrochesien luo, jotka olivat olleet heidän likimmäiset naapurinsa. Vanha rouva, prokuraattorin äiti, oli ollut hänen äitinsä paras ystävä ja hemmotellut häntä aika lailla kun hän oli pieni poikanulikka. Mutta nyt oli kaikki niin ihmeesti muuttunutta, rauhallinen pieni kylä oli käännetty nurin narin, sotainen mieslauma asusti sen ahtaissa sopukoissa; kadut vilisivät upseeria, sanantuoja, joutilaita ja vetelehtijöitä jos jonkin lajisia. Tuolla oli kanava, joka jakoi kahtia pikku kylän, ja kapea kivisilta; sen toisella puolella sammaltunut tapuli ja Berondkatu vasemmalla, Sedanin tie oikealla. Mutta tällä puolen tuntui kaikki ventovieraalta, Vouzierskatu oli niin kummallinen kun sen näki liikkuvia täynnä, hänen täytyi kääntyä katsomaan, oliko Desrochesin talo vielä paikoillaan ja raatihuone siinä missä ennen. Ja tuoko oli pieni rauhallinen ravintola, jonka pihamaalla hän lapsena oli niin usein lyönyt sirua? Se oli täynnä väkeä ja hänestä näytti kuin kadulta olisi koetettu ajaa pois uteliaita. Ja kaivon takana hän huomasi ihmeekseen monia kymmeniä vaunuja ja kärryjä ja nelipyöräisiä ajopeliä, jotka näyttivät kummallisen tuttavilta.

Maurice seisoj miettiväisenä ympärilleen katsellen, kun eräs vanhemmanpuoleinen nainen, joka oli häntä hetken aikaa tarkastanut, huudahti:

— Mitä, voiko se olla mahdollista? Nuori Levasseur!

Nyt Mauricekin tunsi hänet, se oli rouva Combette, apteekkarin vaimo, ja kun hän selitti aikovansa mennä Desrochesen luo yösijaa pyytämään, tarttui rouva hänen käsivarteensa ja sanoi hätäisesti:

— Ei ei, elkää millään muotoa! Meillä on tilaa... Kuulkaahan, mitä minä kerron!

Ja suljettuaan huolellisesti apteekin oven, jatkoi rouva:

— Ajatelkaas, hyvä ystävä, keisari asuu prokuraattorilla... Koko talo on täynnä väkeä ja minä luulen, että he eivät ole laisinkaan mielissään siitä kunniaista. Ajatelkaa, kun vanhan rouvarukankin on täytynyt antaa huoneensa niille ja muuttaa vinnille. Eikä ole hauska kivuta sellaisia jyrkkiä portaita, kun on yli kuudenkymmenen!... Katsokaas tuonne, näettekö, nuo ovat kaikki keisarin, nuo kirstut, vai miksi niitä sanotaan.

Tosiaankin, siinä olivat juuri samat vaunut ja ajopelit, joita hän oli Reimsissä ihailnut.

— Voi rakkahin lapsi, te ette saata aavistaa, mitä kaikkia siellä on. Hopeavatia ja viinipulloja ja suuria

vasuja herkkuja täynnä, ja pellavaisia pöytäliinoja ja kaikkia kuin ihminen ajatella voi. Kaksi tuntia purettiin kuormia, ja minä en ymmärrä, mihin ne kaikki mahtuvat, sillä talo ei ole suuri... Katsokaapa, mimmonen haiku nytkin piipusta nousee... Siellä paistetaan!

Maurice katseli pientä valkoista kaksikerroksista taloa torin ja Vouziersinkadun kulmassa. Se oli hiljaisen ja rauhallisen näkönen ja hän muisti, niinkuin olisi eilen viimeksi nähnyt, käytävän ja neljä huonetta kummassakin kerroksessa. Yläkerran kulmahuone oli valaistu ja apteekkarin rouva tiesi, että se juuri oli keisarin suoja. Vaan, kuten rouva oli sanonut, keittiö se oli, joka suurimman huomion herätti. Sen vertaista ei oltu tässä kaupungissa ennen nähty; Vouziersinkatu oli täynnä utelijaita, jotka koettivat nähdä vilaukseltakaan keisarin suuhun meneviä paistia ja liemiä. Ilman-vaihdon vuoksi oli kokki avannut molemmat ikkunat. Kolme henkeä hääri lumivalkosissa takeissaan suurten paistinvaraiden ympärillä ja hämmentelivät kullankiiltäviä kastrullia. Ja vanhat ihmiset vakuuttivat, että he eivät olleet elämänpäivänä, ei suurissa häissäkään "Hopealeijonassa", nähneet niin paljon ruokaa yhdellä haavaa.

Nyt tuli apteekkari kotiin. Hän oli pieni, kuiva, liikkuva mies ja kauhean kiukuissaan. Kaupungin valtuusmiehenä oli hänellä oikeus saada tietää yhtä ja toista sotasalaisuuksista. Puoli neljän aikaan oli Mac-Mahon sähköittänyt Bazainelle, että hän oli kruununprinssin tulon tähden Châloniin pakoitettu vetäytymään linnoituksiin Pohjois-Ranskassa. Sotaministerille lähetettiin toinen sähkösanoma, jossa ilmoitettiin peräytymisestä ja missä suuressa vaarassa sotajoukko oli ollut. Sama jos eivät olisi lähettäneetkään Bazainen sähkösanomaa, sillä yhteys Metzin kanssa oli jo luultavasti monta päivää takaperin katkaistu! Mutta toinen sanoma oli vaarallisempikin! Ja apteekkari lisäsi hiljemmällä äänellä, että hän oli kuullut erään esikuntaupseerin sanovan: "Jos tämä tulee tiedoksi Pariisissa, on parasta että taas pistämme pillit pussiin!" Kaikki tiesivät, miten kiihkeästi keisarinna vaati eteenpäin marssimista. Sitäpaitsi kasvoi kiihtymys joka hetki, vihollisen armeijan marssista saapui ihmeellisiä tietoja. Preussin kruununprinssi Châlonissa! Oliko se mahdollista? Mitä joukkoja seitsemäs osasto sitten oli kohdannut Argonnen solissa?

— Esikunta ei tiedä niin mitään, selitti Combette ja levitti epätoivoisella liikkeellä kätensä. — Kamalaa sekasotkua!... Noo, jos armeija vetäytyy takaisin heti, voi kaikki vielä olla pelastettu!

Sitten hän muisti jalan.

— No, tulkaa nyt tänne, niin sidon tuon, ja sitten syömme päivällistä, ja te menette ylös proviisorin kamariin nukkumaan. Hän on tipahtanut tiehensä.

Vaan Mauricella ei ollut rauhaa ennenkun sai nähdä ja kuulla, hän halusi ennen kaikkia käydä tervehtimässä vanhaa ystäväänsä, rouva Desrochesea. Ja hän hämmästyti suuresti kun pääsi sisälle ilman mitään, ovella ei ollut vahtisotamiestä, se ei ollut edes lukittukaan.

Siellä oli kiirettä, upseeria, lakeijoja juoksenteli edestakasin; näytti siltä kuin keittopuuhat olisivat panneet koko talon liikkeelle. Mutta portaissa ei ollut mitään valaistusta, Maurice hapuili pimeässä vanhalta muistilta. Toisessa kerrassa hän pysähtyi henkeään pidättäen keisarin oven kohdalla, mutta sieltä ei kuulunut mitään, siellä vallitsi haudan hiljaisuus. Ullakkokamariin osattuaan oli Maurice säikähdyttää hengiltä vanhan rouvan, joka siellä yksinäisyydessä istui. Kun hän viimeinkin tuns entisen suosikkinsa, huudahti hän:

— Voi rakas lapsi, millä surun hetkellä meidän pitää tavata toisemme!... Minä olisin ilomielellä antanut keisarille taloni, mutta sinä et voi käsittää, miten hävyttömiä hänen palvelijansa ovat! He kääntävät nurin joka paikan, ja voi sitä elämää keittiössä! Kyllä he vielä sytyttävät tuleen koko talon... Ja keisari, mies parka, hän on kuin haudasta kaivettu, — ja niin murheellinen aina! Miesparka!

Mauricen poislähtiessä saattoi vanha rouva hänet ulos ja suhahti kumartuen porraskaiteen yli:

— Katso, tästä voit nähdä hänet... Niin, jumala paratkoon, mikähän meidän kaikkien eteen tulee!... Hyvästi, rakas lapsi!

Maurice jäi seisomaan kuin kivettyneenä pimeille portaille; pienestä lasiruudusta keisarin ovessa hän näki näyn, joka painui ikipäiviksi mieleen.

Koruttomassa, kolkon näköisessä suojassa istui keisari pienen ruokapöydän ääressä, kynttelit kahdenpuolen lautasta. Huoneen perällä seisoi kaksi ajutanttia liikkumattomina ja äänettöminä ja pöydän vieressä odottava pöydänkattaja. Ja lasi oli tyhjä, leipään ei oltu koskettu, keskellä lautasta kylmeni kananpaisti. Keisari istui hievahtamatta, silmät pöytäliinaan luotuina, katse epävarma, kostea, niinkuin se jo oli Reimsissä. Vaan nyt hän näytti vieläkin väsyneemmältä ja kun oli viimein, ikäänkuin väkinäisesti, pistänyt pari lihapalasta suuhunsa, työnsi hän lautasen pois. Hän oli syönyt. Salatut kärsimykset olivat painaneet leimansa kalpeille kasvoille ja hänen huulensa värähtelivät.

Kun Maurice astui alakerran eteisen läpi, avattiin juuri ruokasalin ovea ja hän näki komean pöydän, jossa monenlaiset herkut höyrysisivät ja jota valaisi pari korkeaa haarukajalkaa. Tallimestarit, kamariherrat, ajutantit olivat täydessä toimessa pöydän ympärillä, tyhjentäen keisarillisen viinikellarin pulloja ja pistellen kokkien keittämiä herkuja. Ja sieltä kuului äänestä ja vilkasta puhetta ja astioiden kilinää. Kaikki olivat tyytyväisiä nyt kun tiesivät pääsevänsä takasin Pariisiin, marsalkan sähkösanoma oli mennyt, nyt oli asia varma. Kahdeksan päivää korkeintaan, niin saivat vihdoinkin pitkästä ajasta maata oikealla vuoteella!

Maurice tunsu yhtäkkiä kauheaa väsymystä: varmaa oli, sotajoukko vetäytyi takasin, hän saattoi levollisesti paneutua maata ja nukkua kunnes 106:s huomenna saapuu Chêneen. Hän astui torin poikki apteekille, jossa söi, ikäänkuin unessa, päivällisensä. Sitten taidettiin sitoa kipeä jalka ja hän joutui jollain tavalla proviisorin sänkyyn. Ja sen jälkeen hän ei enää tietänyt mitään, pimeys ympäröi häntä. Hän nukkui kuin kivi. Mutta maattuaan jonkun aikaa täydellisessä unhotuksen tilassa heräsi hän tietämättä oliko maannut tuntia vai vuosikymmeniä, ja kavahti istumaan sängyssä. Missä hän oli? Mikä rumina ja jyrinä hänet herätti? Hän hypähti ikkunan luo katsomaan. Ja siellä näkyi pienellä torilla, joka aina muulloin oli niin autio ja tyhjä yöaikaan, koko tykistö, loppumaton jono hevosia ja miehiä, kanuunia ja vaunuja riensi ohitse. Pienet rakennukset tärisivät, ikkunat helähtelivät. Maurice tunsu ahdistavaa pelkoa. Mitähän kello lienee, kun ne noin rientävät? Raatihuoneen kello löi neljä. Hän koetti olla levollinen, ajatteli, että peräytyminen nyt alkaa, ensimmäiset osastot ovat lähteneet Pariisia kohti. Mutta hän sattui kääntämään päätään ja näki jotain, joka enensiv levottomuuttaan: prokuraattorin talossa loisti yhä tulet kulma-huoneen ikkunoista ja keisarin varjo kuvautui silloin tällöin uutimelle.

Maurice sieppasi housunsa, hän aikoi mennä alas kadulle, vaan samassa avasi Combette huoneen oven ja astui kyntteli kädessä sisään.

— Näin teidät ikkunassa kun palasin raastuvalta ja tulini kertomaan ... ajatelkaas, minä en ole saanut nukkua koko yönä, olemme istuneet työssä kaksi tuntia, pormestari ja minä, kirjoittaneet uusia määräyksiä sotamiesten ottoa varten... Niin, nyt on taas kaikki muutettu, taasen muutettu. Oli kuin olikin oikeassa se upseeri, joka nauroi, ettei olisi pitänyt sähköittää Pariisiin!

Hän puhui kauvan aikaa ja Maurice kuunteli levottomana katkonaisia lauseita. Kello kaksitoista oli sotaministeriltä tullut vastin ennenmainittuun sähkösanomaan, tarkkaan ei sisältöä tunnettu, vaan eräs upseeri oli sanonut raatihuoneella, että keisarinna ja ministeristö pelkäsivät vallankumousta, jos keisari tulee Pariisiin ja jättää Bazainen oman onnensa nojaan. Vastaus, joka ei tuntenut preussilaisen sotajoukon todellista asemaa ja nähtävästi luuli, että Châlonin armeija oli sen edellä, vaati tavattoman kiivaasti eteenpäin marssia.

— Keisari haetutti marsalkan luokseen, jatkoi apteekkari, he olivat lukon takana melkein tunnin ajan. Minä en tietysti voi sanoa, mitä he keskustelivat, mutta upseerit ovat tietävinään, että peräytymisestä ei tule mitään, nyt käännytään taas Maasiin päin... Me olemme juuri ikään antaneet käskyn, että kaikki leipomauunit ovat ensimmäisen osaston käytettävissä. Se saapuu aikaseen huomen aamulla kahdennentoista jälkeen, jonka tykistö, kuten ikkunasta näitte, parhaallaan on menossa Besaceen... Nyt tulee tosi, nyt aijotaan tapella!

Hän vaiken ja pysähtyi ikkunan eteen, ja hänenkin katseensa etsi valaistua ikkunaa prokuraattorin talossa. Sitten mukisi hän hiljaa, niinkuin itsekseen puhuen:

— Herra tietänee, mitä siellä keskusteltiin!... Kummallista, kummallista tämä vain on, kello kuusi käännytään pakoon niinkuin suurenkin vaaran uhatessa ja puolenyön aikaan ollaan taas valmiit hyökkäämään suin päin eteenpäin, — vaikka asiat ovat juuri samalla kannalla!

Maurice kuuli yhä tykistön jyrisevän epätasaisella kivisillalla; pienen pimeyteen vaipuneen kylän kautta kulki loppumaton jono ihmisiä ja eläimiä, ne kulkivat Maasiin päin, huomispäivän tuntemattomia kauhuja kohti.

Ja pienillä halvoilla uutimilla näkyi tuon tuostakin keisarin varjo. Hän oli sairas, ei saanut unta, käveli edestakasin tuskiaan huojaakseen, ja sotamiesten astunta, hevosten töminä ja raskaiden kuormien synnyttämä yhtämittäinen tärinä vaivasi häntä; hänhän tiesi lähettävänsä kaikki nämä elävät olennot kuolemaan. Parissa tunnissa oli hänet taas saatu mieltä muuttamaan, oli pakotettu saattamaan itsensä ja muut onnettomuuteen. Mitähän heillä mahtoi olla toisilleen sanomista, tällä keisarilla ja tällä marsalkalla, jotka molemmat selvään näkivät, mikä miehistöä odotti? Iltasella he olivat yksimielisesti päättäneet, että tappio oli varma, jos nykyisissä oloissa antautuivat taisteluun, — miten he siis voivat päivänkoitteessa muuttaa mielipidettä, vaikka vaara joka hetki suureni? Kenraali Palikaon suunnitelma, lentomarssi Montmédyyn, oli jo 23 päivänä uskallettu, mainiolla sotajoukolla ja nerokkaalla johtajalla kenties vielä mahdollinen 25:nä, vaan 27:nä se oli suoraa hulluutta. Jos nämä molemmat, keisari ja Mac-Mahon, selvästi käsittivät asian tilan, niin miksi antoivat he luonnottomien käskyjen ajaa itseään eteenpäin? Marsalkka ehkä alistui sotilaan tottelevaisuudella ja itsensäunhotuksella. Ja keisari, jolla ei

enää ollut käskyvaltaa, pani kätensä ristiin ja odotti kohtaloaan. He saivat käskyn uhrata itsensä, uhrata sotajoukko, ja he tottelivat. Tämä yö oli rikosten yö, koko kansakunta surmattiin, sillä tästä hetkestä lähtien kulki sotajoukko varmaa kuolemaa kohti, 100,000 miestä lähetettiin kanuunan kitaan.

Murheen ja epätoivon ajatuksiaan ajatellen seurasi Maurice silmillään varjoa, joka liikkui rouva Desrochesen sievillä uutimilla, levotonta varjoa, joka kulki edestakasin kuumeentapaisella kiuruulla, jota ahdisti Pariisista tullut kumoamaton käsky. Lieneekö keisarinna ajatellut sinä yönä, että hän uhraa isän valmistaakseen pojalle tilaa valtaistuimella? Eteenpäin, eteenpäin, taaksesi katsomatta, sateessa ja loassa, kuolemaan ja kadotukseen. Tottele, tottele käskyä, se on riutuvan keisarikunnan viimeinen valtti! Eteenpäin, kuole kuin sankari viimeiseksi, kun sotilaasi jo lepäävät raatoina, pakota maailma ihaillemaan urhoollisuuttasi, jotta kansasi unhottaisi eikä kostaisi pojallasi sinun rikostasi! Ja epäilemättä keisari tiesi, että hän vaelsi kuolemaa kohti. Keittiössä eivät enää leimunneet liekit, tallimestarit, ajutantit, kamariherrat vetivät vanhurskaan unta, koko talo oli pimeä ja lukittu; yksinäinen varjo vain liikkui edestakasin, edestakasin, — uhri oli uhrattava, hän alistui kohtalonsa alle. Ja kadulta tunki yhä uhkaava, korviasärkevä jyrinä, 12:nen osaston tykistö vieräi yössä ja pimeässä tunteuttomuutta kohti.

Yhtäkkiä muisti Maurice, että jos oli jälleen päätetty marssia eteenpäin, ei seitsemäs osasto tulekaan kulkemaan Chênen kautta. Ja hän ei ole rykmenttinsä luona, on jättänyt paikkansa rivissä! Jalka ei tuntunut enää kipeältä, voiteet ja muutaman tunnin levollinen uni olivat tehneet ihmeitä. Saatuaan apteekkarilta parin vankkoja, sopivia kenkiä, tahtoi Maurice heti lähteä, toivoen kohtaavansa 106:nen tiellä Chênen ja Vouziersin väliltä. Turhaan koki apteekkari houkutella häntä jäämään ja lupasi lähteä itse kyyditsemään, mutta Maurice ei saanut rauhaa, hänen täytyi päästä heti pimeän yön selkään etsimään rykmenttiään. Combette valjastutti hevosensa ja Ferdinand, proviisori, kelmeä, ilkeänköinen poika, joka juuri oli ilmestynyt kotiin, lähti kyyditsemään. Oli pimeä kuin säkissä, vettä satoi taivaan täydeltä ja vaunulyhtyjen niukka valo ei kyennyt tunkemaan märän tienkään yli. Joka silmänräpäys kuului outoja ääniä, heidän täytyi vähä väliä pysähtyä luullen, että sotajoukko sulki tien.

Ei ollut Jeankaan paljoa nukkunut sinä yönä. Kuultuaan Mauricelta, että ainoa pelastuksen mahdollisuus oli nopea peräytyminen, koetti hän olla tavallista huolellisempi ja pitää silmillä miehiä, että he eivät päässeet kauvas poistumaan, odottaen lähtökäskyä, joka saattoi tulla milloin tahansa. Kahden ajoissa kuului pilkko pimeältä tieltä hevosten töminää: ratsuväki tunki etujoukkona Ballayta ja Quatre-Champsia kohti vartioidakseen Boult-aux-Boisin ja Croix-aux-Boisin teitä. Tuntia myöhemmin lähti jalkaväki ja tykistö liikkeelle, jättäen varustukset Falaisen ja Chestresin välillä, joita he olivat suojelleet kaksi päivää näkymättömältä viholliselta. Taivas oli paksussa pilvessä ja rykmentit poistuivat toinen toisensa jälkeen äänettöminä ja hiljaa kuin joukko varjoja, jotka hävisivät pimeyteen. Vaan jokaisen sydän sykki ilosta, ikäänkuin he olisivat päässeet vapaaksi jostain paulasta, ikäänkuin jo olisivat olleet Pariisin muurien alla koston hetkeä odottamassa.

Jean tuijotti pimeyteen. Molemmiin puolin tietä kasvoi puita ja se näytti kulkevan laajojen niittyjen poikki; sitten muuttui maa mäkiseksi. Joukot saapuivat pieneen kylään, Balayhin kaiketi, ja silloin alkoi sataa vettä taivaan täydeltä, vaan miehet olivat jo niin tottuneita sateeseen, etteivät hiiskuneet mitään, ja marssivat edelleen niskat kumarassa. Pian jäi Balay kauvas jällelle ja lähestyessä Quatre-Champsia alkoi tuntua kovia tuulenpuuskia, jotka vähitellen yltyivät ja kasvoivat kiihkeäksi rajuilmaksiksi ennenkun he ennättivät Noirvalin harjulle. Toisella puolen Quatre-Champsia annettiin seisahduskäsky, ja rykmentit pysähtyivät toinen toisensa jälkeen. Koko seitsemäs osasto, 30,000 miestä, seisoi täysilukuisena ase jalalla kun päivä koitti, pilvinen harmaa päivä, sadekuurojen maahan ravistessa. Mitä nyt oli tekeillä? Mitä tämä seisahdus merkitsi? Miehet kävivät levottomiksi, jotkut tiesivät, että marssin suunta taas muutetaan, mutta varmasti ei tiedetty muuta kuin että tässä seistiin asejalalla eikä saatu istua eikä lähteä rivistä. Tuuli pieksi rajusti, heidän täytyi nojautua toisiinsa, ett'eivät kaatuisi. Vedentulva sokaisi heitä, kasteli läpimäriksi ja juoksi jäisinä virtoina pitkin selkää. Siinä seistiin kaksi tuntia, kaksi sanomattoman pitkää tuntia, ja odotettiin, ei kukaan tietänyt mitä.

Päivän vähitellen valjetessa alkoi Jean tarkastella seutuja. Hän tiesi että Chênen tie kulki luoteeseen, toisella puolen Quatre-Champsia. Mutta minkä tähden he olivat kääntyneet oikealle, minkätähden? Sen jälkeen hän tarkasteli esikuntaa, joka oli sijoittunut isoon taloon harjun rinteellä. Upseerit näyttivät rauhattomilta, juoksentelivat edestakasin ja puhuivat kiihkeästi. Eikä kuulunut käskyjä, mitä kummia siellä taas odotettiin? Ympäriällä levisi joka puolelle sänkipeltoja, pohjoisessa ja idässä näkyi metsäisiä mäkiä, kaukana etelässä sakeaa metsää ja lännessä kuumotti Aisnelaakso ja Vouziersin valkoset talot. Harjun rinteessä olevan talon alapuolella näkyi Quatre-Champsin kellotapuli sadeverhon takaa, joka oli niin tiheä, että näytti tahtovan sulattaa kylän matalat sammaltuneet kattorähjät.

Sinne päin katsellessaan huomasi Jean tiellä pienet nelipyöräiset vaunut, jotka lähestyivät hyvää vauhtia räiskivien vesilätäköiden yli. Se oli Maurice, hän oli tienkäänteessä nähnyt 7:nen osaston ja hyppäsi heti taloon päästyä vaunuista ja riensi rykmenttinsä luo. He olivat ajelleet kaksi tuntia sinne tänne, sillä talonpoikien neuvoihin ei ollut paljoa luottamista.

Jean huusi hämmästyneenä:

— Mitä sinä tänne ajat? Mehän tulemme Chêneen ja olisit siellä yhtynyt!

Maurice teki kiukkuisen liikkeen.

— Ohoh! Vai Chêneen!... Ei, sitä tietä te ette mene, nyt lähdetään taas päinvastaiseen suuntaan, tuonne, kuolemaan joka sorkka!

— Hyvä! sanoi toinen hetken perästä, — hänen kasvonsa olivat aivan kalpeat. — Jos kuolla pitää, niin voimmehan ainakin kuolla kaikki yhdessä.

Ja he syleilivät toisiaan kuten erotessakin. Sateen yhä raivotessa astui sotamies riviinsä ja korpraali asettui paikalleen, läpimärkänä, vaan äänettömänä, moitteettomana, sanallakaan ilmaisematta tyytymättömyyttään.

Vähitellen levisi tieto marssisuunnan muutoksesta. Eräs ajutantti toi seitsemännelle osastolle käskyn asettua leiriin Nouartin seudulle, viides määrättiin Beauclairiin muodostamaan oikean siiven, ensimmäinen vetäysi Chêneen kahdennentoista sijasta, joka marssi Besaceen ja tulisi muodostamaan vasemman siiven. Suurin osa kuormastoa oli joutunut harhateille, kaikki tykistön ahjot esimerkiksi olivat nyt tulossa Terronista Vouziersin tietä, jossa ne varmaankin joutuvat vihollisten käsiin. Epäjärjestys oli suurempi kuin koskaan ennen, pelko ja ahdistus nousi ylimmilleen.

Miehistöön levisi synkkä epätoivo. Muutamat viskasivat reppunsa maahan, veteen ja likaan, ja istuivat niiden päälle. He tahtoivat kuolla siihen, sateen taivaasta tulviessa. Toiset ilkkuivat ja haukkuivat päälliköitä: mainioita olivat, aamusella kuljettivat länteen, illalla itään. Kun ei vihollista näkynyt, näkivät he vihollisen haamuja, ja kun ne todella tulivat, niin häntä koipien välissä pakoon! Joukot kadottivat kaiken ryhdin ja rohkeuden, niistä oli tulemaisillaan kurja kuriton joukko, jota ajamalla ajettiin teurastettavaksi.

Vouziersistä päin kuului laukauksia, 7:nen osaston jälkijoukko oli kohdannut saksalaisen armeijan etujoukon. Ja nyt kääntyivät kaikkien katseet Aisnelaaksoon päin, josta nousi paksu musta haiku: ulaanit olivat syyttäneet Falaisen. Sotamiehet raivosivat. Mitä? Oliko vihollinen nyt siellä! Kaksi päivää he olivat seisoneet ja odottaneet ja antaneet preussiläisten rauhassa jatkaa kulkuaan. Ja sitten oli puikittu pakoon! Kaikista typerimmätkin käsittivät harmilla ja kiukulla, että tässä oli tehty parantamaton virhe, että tuo ijankaikkinen vitkasteleminen oli saattanut heidät satimeen: neljännen armeijan vakoilijapatrullit olivat säikytelleet Bordasin prikaattia ja siten viivyttäneet koko Châlonin joukon liikettä, että kolmas, kruununprinssin armeija, ennättäisi saapua. Ja niin olivat — marsalkan tietämättömyyden tähden vihollisen asemasta — nuo kaksi saksalaista sotajoukkoa saaneet levossa ja rauhassa yhtyä ja uhkasivat nyt täydellisellä perikadolla viidettä ja seitsemättä osastoa.

Maurice katseli punasen hohtavaa taivaanrantaa ja mustia savupatsaita, siellä paloi Falaise... Hän katsahti Chênen tielle. Kuormasto, jonka jo luultiin hukkaan joutuneen, lähestyi hitaasti, kaikeksi onneksi! Heti senjälkeen, ensimmäisen divisioonan jäädessä Quatre-Champiin odottamaan ja suojelemaan pitkän jonon kulkua, lähti toinen liikkeelle, marssimaan metsän kautta Boulton-aux-Boisiin ja kolmas asetettiin vasemmalle Bellevillen luo vartioimaan, ett'ei liikettä katkaista. Ja kun 106:s alati kiihtyvässä sateessa aloitti pelottavan marssinsa Maasia kohti, näki Maurice kuin unessa keisarin varjon vaeltavan edestakasin, edestakasin, rouva Desrochesen valkoisten uutimien takana! Voi jumala, surkeata oli nähdä tämän epätoivon sotajoukon lähtevän kurjuuteen ja kuolemaan, että hallitsijasuku pelastuisi! Eteenpäin, eteenpäin, eteenpäin, taaksesi katsahtamatta, sateesen ja myrskyyn, likaan ja liejuun, eteenpäin varmaan perikatoon!

VI.

— Soo, perhana, huusi Chouteau herätessään seuraavana aamuna läpimärkänä ja kylmästä kontistuneena, nyt pitäisi olla lämmintä lihaliientä ja kappale hyvää lihaa!

He eivät olleet saaneet edellisenä iltana kuin hiukan perunoita, ruoanhoito kävi päivä päivältä epäsäännöllisemmäksi ja kurjemmaksi alituisesti sinne tänne marssittaessa eikä saapunut enää koskaan oikeassa ajassa perille. Kukaan ei tietänyt varmasti neuvoa, missä harhailevat joukot milloinkin pysähtyivät, minne ne taas kääntyvät, — ja muonanjako oli huonolla kannalla.

Loubet ojensi jäykkiä sääriään ja nauroi pilkallisesti.

— Eli ehken hanhipaistia ja perunoita!

Joka mies oli ärtysellä päällä. Ei jaksa olla hyvällä tuulella kun vatsa on tyhjä. Ja vettä satoi yhtä kyytiä, maa oli likomärkä eikä ollut edes heiniäkään alla.

Kun Pache teki ristinmerkin aamurukouksensa luettuaan, huusi Chouteau äkäsesti:

— Rukoilisit sitä hyvää jumalaasi lähettämään meille muutamia makkaroita ja puoli tuoppisen viinaa jokaiselle!

— Voi, sinä kaikkivaltias, kunpa olisi edes kuivaa leipää! huokasi Lapoulle, joka tunsi nälän vaivoja pahemmin kuin muut.

Luutnantti Rochas käski heidän tukkia suunsa. Hän ei ilennyt enää kuulla aikamiesten naukuvan kuin pienet lapset ruokaa. Vetää tiukemmalle vyötä — sillähän siitä pääsee!

Kun asiat alkoivat käydä oikein hullusti ja kiväärinlaukauksia kuului joka silmänräpäys ympärillä, oli luutnantti Rochas saanut takasin entisen varmuutensa. Koska preussiläiset olivat saapuneet, niin mikäs hätä enää oli! Annetaan selkään! Ja hän kohautti halveksivasti olkapäitään kapteeni Beaudoinin takana — hienon herran, — jota oli kohdannut lohdu-ton suru, vaatevarasto oli joutunut teille tietämättömille. Ruoatta, sen aina jaksoi kärsiä, vaan kun ei saanut muuttaa paitaa!

Maurice oli aivan sairas. Jalassa ei ollut enää mitään vikaa, apteekkarin voiteiden ja suuren kengän ansio, vaan vaatteensa olivat olleet koko eilisen päivän märät ja hän oli kauheasti vilustunut. Koko ruumis oli kipeä kuin ajos. Hän lähti noutamaan vettä ja katseli puroille mennessään ympärillä olevaa tasankoa, jonka laidassa Boul-t-aux-Bois sijait-si. Pohjosessa ja lännessä oli suuria metsiä, Bellevillen saakka ulottui korkeanlaisia harjanneita, jotavastoin maa Buzancyn puolessa, idässä siis, oli melkein yhtämittaista tasankoa, jossa oli pieniä kyläkuntia siellä ja täällä. Missähän päin vihollista ajotaan odottaa? Kun hän palasi vesikannuineen puroilta, seisoi muutaman talon ovella miehiä ja naisia. He kysyivät, jäävätkö sotamiehet nyt niille seudu-in puolustamaan talonpoikia, koska saksalaiset kuuluvat olevan tulossa. Viides osasto oli jo kolmasti marssinut ohitse ja eilen oli kuulunut kanuunan pauketta Barista päin. Maurice vastasi, että seitsemäs osasto luultavasti myös tulee jatkamaan matkaansa. Ja silloin syntyi itkua ja valitusta. Heidät jätetään siis aivan turvattomiksi, sotamiehet eivät olekaan tulleet tappelemaan, vaan juoksentelevat milloin yhdelle, milloin toiselle suunnalle ja pakenevat kun kuulevat pyssynpaukkeen!

— Jos joku tahtoo sokeria, niin pistäköön peukalonsa kuppiin. Ehken se sulaa! sanoi Loubet kahvia juotaessa.

Vaan miehiä ei naurattanut. Ei ollut maukasta kahvi sokeritta, eikä ollut korpun palaakaan. He olivat eilen, seistessään Quatre-Champsin luona, nauttineet, mitä repuissa löytyi, ja saivat nyt olla ilman. Ei löytynyt enää muuta kuin kymmenkunta perunaa, jotka jaettiin rehellisesti.

Mauricella oli kamalan nälkä.

— Jos olisin tietänyt tämän Chênessä, niin olisin ostanut leipää.

Jean kuunteli ääneti miesten pakinaa. Hän oli suuttunut aamulla Chouteauhon, joka ei lähtenyt puita noutamaan, vaan väitti ettei hänen vuoronsa ollut. Korpraalia suretti nähdä kurin ja järjestyksen höllenevän päivä päivältä, upseerit tuskin rohkenivat nuhdella väkeä. Ja Jean käsitti, että hänen täytyi antaa perään, jos tahtoi ylläpitää sovintoa. Sentähden hän ei ollut huomaavinaan koko asiaa, asettui aivan toverin kannalle miehiinsä, joille hänen kokemuksensa ja huolenpitonsa oli joka hetki hyödyksi. Ja vaikka hänen miehensä eivät saaneet enemmän ravintoa kuin toisetkaan, eivät he kumminkaan näyttäneet niin nälkäisiltä ja heikoilta. Mutta Mauricen kärsimykset viilsivät hänen sydäntään. Hän näki, että tämän, liiallisiin ruumiinponnistuksiin tottumattoman nuorukaisen voimat alkoivat vähetä, tarkasti häntä levottomuudella ja pelkäsi joka hetki, ett'ei hän kestäisi loppuun.

Kun Maurice valitti, ett'ei ollut ostanut Chênessä leipää, nousi Jean ja meni reppunsa luo. Hän näytti etsivän sieltä jotain, tuli vähän ajan perästä takasin ja pisti Mauricelle korpun.

— Syö tuo, vaan elä huoli näyttää muille. Minulla ei ole antaa kaikille.

— Entä itse? Sinä jäät ilman? kysyi Maurice liikutettuna.

— Eikö mitä ... minulla on vielä kaksi kappaletta.

Niin olikin; hän oli säästänyt kolme korppua taistelun hetkeä varten, sillä hän tiesi kokemuksesta,

että silloin saattaa tulla kovasti nälkä.

Kello kymmenen lähti seitsemäs osasto liikkeelle. Ensin oli marsalkka aikonut antaa käskyn marssia Buzancyn kautta Stenayiin ja mennä siellä Maasin yli. Mutta preussiläiset riensivät Châlonin joukon kintereillä, eivätkö jo liene olleet Stenayssa, kenties Buzancyssakin. Sentähden lykättiin seitsemättä osastoa pohjoseen päin, komennettiin lähtemään Besaceen, puolen kolmatta peninkulmaa Boultaux-Boista, ja menemään seuraavana aamuna Mouzonin luona Maas-virran ylitse. Väestö nurisi, he olivat nälkäisiä ja viluisia, heikkoja ja uupuneita edellisten päivän vaivoista ja jännityksestä; upseerit olivat synkän näköisiä, heitä ei ensinkään miellyttänyt tämä lähtö, heitä kyllästytti ainainen käsittämätön vitkasteleminen ja toimetttömyys. Miksi eivät saaneet mennä Buzancyyn avuksi viidennelle osastolle, jonka kanuunat siellä olivat paukkuneet? Mutta viides osasto sai myös käskyn marssia takasin Nouartiin päin, kahdestoista komennettiin Besacesta Mouzoniin ja ensimmäinen Raucourtiin. Koko liike muistutti koirain ahdistamaa karjalaumaa, joka juoksenteleo sekasin pienellä alalla ja päättää vihdoon monien viivytysten ja arveluiden jälkeen rynnätä suoraan eteenpäin.

Kun 106:s ratsuväen ja tykistön jälkeen lähti Boultaux-Boista ja kolmen divisioonan mieslaumat peittivät tiet ja pellot, alkoi taivaalle jälleen keräytyä suuria mustia pilviä, joka vielä enensi miesten alakuloisuutta. Rykmentti kääntyi Buzancyyn vievälle valtatielle, jota reunusti komeat poppelipuut. Germondin kylässä juoksisivat naiset pihalle ja ojensivat itkien rintalapsensa sotamiehiä kohti, ikäänkuin suojelusta rukoillen. Koko kylästä ei voinut saada ainoatakaan perunata eli leipäpalasta. Ja nyt sai 106:s, sen sijaan että olisi jatkanut kulkuaan Buzancyyn, kääntynyt vasemmalle, Autheen päin; ja kun miehet mäen kukkulalta huomasivat Bellevillen, jonka ohi eilen olivat marssineet, selvisi heille, että nyt oltiin taaskin palausretkellä.

— Nielkään heidät helvetti kitaansa! Luulevatko ne meitä hulluiksi kun juoksettavat kuin vasikoita! huusi Chouteau hampaitaan kiristellen.

Ja Loubet lisäsi:

— Tuollaiset komentajat pitäisi vetää hirteen... Edestakasin, edestakasin! Jumala paratkoon, tällöisten miesten sorkat eivät ole heille suuresta arvosta!

He olivat pakahtua harmista. Tasangolla marssittiin kahdessa kolonnassa, upseerit keskessä, mutta nyt ei ollut niinkuin Reimsistä Champagnen kautta marssiessa iloisia, laulelevia sotamiehiä, jotka kantoivat kuin tyhjää raskaita reppujaan ja riemuitsivat mielessään selkäsaunasta, jonka preussiläiset tulevat heiltä saamaan! nyt he olivat mykkiä, otsat kurtussa, vetivät vastahakoisesti jalkojaan ja noituivat kivääriään, joka hankasi olkapäätä, reppua, joka painoi selässä. Heillä ei ollut enää luottamusta päälliköihin, olivat kokonaan toivottomuuden vallassa ja astuskelivat eteenpäin ajettuna kuin karjalauma. Onneton sotajoukko aloitti Golgata-retkensä.

Mutta Maurice oli huomannut jotain. Vasemmalla, aaltomaisesti muodostuneen tasangon laidassa ilmestyi metsästä ratsumies, pian jälkeen toinen ja vielä kolmaskin. He pysähtyivät, näyttäen siellä loitolla hyvin pieniltä, juuri kuin tinasotamiehiltä. Hän luuli niitä omiksi vartiomiehiksi, husaariksi, kun jotain välähti heidän olkapäillään, messinkipoletit luuli hän.

— Katso, katso tuonne! huusi hän nyäisten Jeania, joka seiso i hänen rinnallaan. Ne ovat ulaania!

Jean tuijotti metsän laitaan.

— Nuoko?

Ne olivat todellakin ulaania, ensimmäiset, jotka 106:s rykmentti näki. Vaikka he jo olivat olleet liikkeessä seitsemättä viikkoa, eivät he olleet vielä nähneet silmäinsä edessä ainoatakaan vihollista, vielä vähemmin saaneet nostaa pyssyn olalle ja lipsauttaa liipasinta. Joka ikinen pää kääntyni katsomaan ja hämmästyti veti vertoja uteliaisuudelle. Oikeinhan ne olivat ihmisten näköisiä nuo!

— Yksi on erittäin hyvissä voimissa! huomautti Loubet.

Vaan nyt ilmaantui metsikön vasemmalle puolelle koko eskadroona ja tämä peloittava näky saattoi kolonnan pysähtymään. Jaeltiin käskyjä. 106:nen tuli asettua muutamien puiden suojaan puron rannalle. Tykistö jo nelisti takasin ja järjestyni pienelle kummulle. Ja siinä taas seistiin kaksi runsasta tuntia, tuhlattiin kallista aikaa niin mitään toimittamatta. Vihollisen ratsujoukko seiso i liikkumattomana kaukana näköpiirin rajalla. Sinne tänne arveltuaan päättivät upseerit, ett'ei siitä taida tulla entistä kummempaa, ja marssivat eteenpäin.

— Ei tullut vielä tälläkään kerralla totta! mutisi Jean alakuloisesti.

Mauricenkin sormen päitä kutkutti halu päästä viimeinkin paukauttelemaan. Hän ajatteli itseksään,

että osasto oli tehnyt eilen suuren erehdyksen kun ei se rientänyt 5:lle avuksi. Koska ei vihollinen tehnyt päällehyökkäystä, täytyi syyn olla siinä, että hänellä ei ollut vielä tykistöä käytettävänä, ja ratsujoukon esiintyminen tarkoitti ainoastaan osaston marssin hidastuttamista. Heitä oli siis jälleen vedetty nenästä. Ja tosiaankin nähtiin ulaanit koko ajan milloin vain päästiin jonkun mäen kukkulalle, he seurasivat jälessä ja olivat valppaita, katosivat talojen taa ilmestyäkseen jälleen metsänrinteessä.

Sotamiehistä tuntui pahalta, että heitä noin vartioitiin matkan takaa, niinkuin olisivat olleet näkymättömässä lukinverkossa.

— Tätä ei kestä mikään, tuumailivat sotamiehet. Jos kuitenkin saisi lennättää pari lyijypalasta tuonne, niin eivätköhän sieltä häviäisi?

Mutta he marssivat ja marssivat yhä, vaikkakin hitaasti ja vaivaloisesti. Ja he tunsivat, että vihollinen lähenee joka puolelta, että heidän ylitsensä kokoontui kuin ukkosen ilma, jonka uhkaava paino rasittaa jo kauvan edeltäpäin. Jälkijoukolle oli annettu ankaroita käskyjä, nyt ei enää jäänyt jälkeen vitkastelijoita, sillä nythän tiedettiin varmaan, että preussiläiset eivät voineet olla kaukana, ja he kyllä keräävät jokaisen, jonka tieltään löytävät. Heidän tykistönsä lähestyi salaman nopeudella, kulki enemmän kuin 5 peninkulmaa päivässä, jotavastoin ranskalaiset väsyneinä ja ilman pontevuutta tallustelivat samoja jälkiään.

Autheen tultua selkeni taivas ja Maurice, tarkastaen auringon asemaa, teki sen huomion, että he jo puolentoista peninkulman päässä Chênestä alkoivat kääntyä itäänpäin, sen sijaan että olisivat kulkeneet suoraan kylää kohti. Kello oli kaksi; parin päivän yhtämittä mäsissä vaatteissa olon jälkeen rasitti kuumuus tavattomasti miehiä. Pitkissä mutkissa kierteli tie autiota kangasta. Ei näkynyt taloa, ei elävää sielua, ainoastaan joku pieni puuryhmä siellä täällä; ja tuo elottomuus ja tyhjiys vaikutti samanlaista mielialaa sotamiehissä, jotka hitaasti liikkuiivat eteenpäin, hiestyneinä ja päät nuukallaan. — Jo tuli vihdoon Saint-Pierremont näkyviin — pari kolme tyhjää taloa mäen nypykällä. He eivät marssineet kylän kautta, vaan kääntyivät oitis vasemmalle, astuen jälleen suoraan pohjoseen Besacea kohti. Nyt käsitti Maurice marssisuunnitelman tarkoituksen, he koettivat ennättää Mouzoniin ennen preussiläisiä. Vaan voiko se olla mahdollista näillä läpiuupuneilla joukoilla. Pierremontin luona näyttäytyivät ulaanit taas kaukana erään Buzancyyn vievän tien käänteessä, ja kun jälkijoukko kulki maakylän ohitse, paljastui eräs tykistöpatteri ja muutamia luotia vingahteli ilmassa, kuitenkin vahinkoa tuottamatta. Mutta niihin ei vastattu, marssia vain jatkettiin yhä hitaammin ja vaivaloisemmin.

Saint-Pierremontista on Besaceen runsaasti puolitoista peninkulmaa ja Jean joutui aivan epätoivoon kun Maurice ilmoitti sen hänelle. Se oli mahdottomuus, hän näki selvästi miesten väsyneistä katseista ja hengityksestä, etteivät he jaksaa niin pitkälti. Tie kulki yhä ylämäkeä kahden harjun välissä, jotka vetäytyivät lähemmä ja lähemmä toisiaan. Nyt täytyi levähtää. Vaan lyhyt pysähdys jäykistytti vaan enemmän jäseniä ja lähtö oli varsin surkea. Rykmentit marssivat sanomattoman vitkaan, silloin tällöin jäi joku kaatunut tielle. Maurice oli käynyt kalman kalpeaksi ja kulki melkein tunnotonna silmäluomet ummessa. Jean oli vastoin tavallisuutta puhelias, hän koetti pitää toisen mieltä vireillä.

— Vai asuu sinun sisaresi Sedanissa, ehken tulemme kulkemaan siitä kautta.

— Sedaniin! Ei ikään! Emme me tule ensinkään siihen suuntaan kulkemaan, — ne mahtavat olla hulluja...

— Onko sinun sisaresi nuori?

— Hänhän on päivän päälle yhtä vanha kuin minä, me olemme kaksoset.

— Ja hän on sinun näkösesi?

— On hyvin, hän on myös vaalea, kauniit, kiharat hiukset ... oi, niin hienot ja pehmeät! Hyvin pienikasvuinen, kapeat kasvot, ja hiljainen käytökseltään, niin hän on ... sisar Henriette!

— Kai pidät hänestä paljon!

— Tietysti, pidänhän toki...

He kävelivät hetken ääneti. Vaan sitten vilkasi Jean häneen ja näki, että hän oli aivan kaatumaisillaan.

— No no, mikäs nyt, poika parka?... Koeta vielä vähän matkaa... Minä otan tuon pyssyn, että on helpompi. Jos totta totisesti tätä vielä kauvan kestää, niin jää puolet miehistöstä maantieojaan!

Suoraan edessäpäin oli Ochès, jonka muutamia taloja näkyivät mäen takaa; keskellä pisti keltainen kirkko huippunsa viheriöiden puiden välistä.

— Tuohon saamme varmaan jäädä yöksi, arveli Jean.

Oikein arvasi. Kenraali Douay oli huomannut, että miehet olivat nääntymäisillään ja tarvitsivat lepoa, vaan tämän päätöksen vaikutti etenkin kuormaston saapuminen, tuon kovanonnon kuormajonon, joka taas sattui juuri osaston tielle viivyttämään kulkua. Quatre-Champsista se oli komennettu ajamaan suoraan Saint-Pierremontiin; ja täällä se vasta yhtyi sotajoukkoon niin kurjassa tilassa, että hevoset eivät tahtoneet jaksaa vetää. Kello jo lähestyi viittä. Kun ei kenraali enää uskaltanut lähteä Stonnen solaan, oli hänen mielestään parasta pysähtyä jo ennen marsalkan määräämää paikkaa. Yksi divisioona jäi suojelemaan kuormastoa alhaalla niityllä, tykistö sijoitettiin mäkiviloilille takapuolella ja se prikaatti, joka tuli huomenna olemaan etujoukkona, asetettiin harjulle Saint-Pierremontin lähellä. Eräs toinen divisioona, johon Bourgain-Desfeuillesin prikaattikin kuului, pysähtyi kirkon taakse laajanlaiselle tasangolle, jota rajoitti komea tammimetsä.

Oli jo aivan pimeä, ennenkun 106:s oli järjestynyt metsän rintaan.

— Hiiteen kaikki muu, huusi Chouteau, nyt minä makaan...

Ja se oli kaikkien ajatus. Useimmat eivät kyenneet teltaansaakaan pystyttämään, kaatuivat seisovilta jaloiltaan ja makasivat kuin pölkyt taivasalla. Ja ne, jotka vielä sen verran jaksoivat, että saivat teltan kuntoon, rupesivat syömättä levolle, sillä ruuan jakamisesta ei taas ollut puhuttakaan, kenttäravintola odotti seitsemättä osastoa Besacessa eikä Ochessin luona. Tästä lähtien ei miehistölle enää koskaan jaettu säännöllisesti elantotarpeita, sanottiin että he saavat tyytyä siihen, mitä repuissa löytyy — ja ne olivat tyhjä. Harvalla oli enää tähteitäkään Vouziersin yltäkyläisyydestä. Kahvia kenties, vaan se täytyi juoda sokeritta.

Kun Jean aikoi jakaa Mauricelle osastaan, toisen jalellä olevista korpuista, oli tämä jo vaipunut sikeään uneen. Hän mietti hetken aikaa, herättäisikö poikaparan niukalle illalliselle, vaan kätki sitten korppunsa, ikäänkuin ne olisivat olleet kultaa, reppunsa pohjalle ja tyytyi kuten muutkin kahvipisaraan. Hän käski miesten pystyttämään teltan ja he olivat jo käyneet levolle kun Loubet toi saaliinsa, muutamia porkkanoita, jotka oli löytänyt läheiseltä pellolta. Mutta missäpä ne sai keitettyksi? Parasta oli järsiä raakana, vaan se yhä kiihoitti nälkää. Pache tuli kipeäksi.

— Ei, ei, anna hänen vain maata, sanoi Jean, kun Chouteau alkoi nykiä Mauricea porkkanaosaansa saamaan.

— Huomenna toki saa Angoulémessa leipää, sanoi Lapoulle. Minulla on siellä serkku. Kelpo kylä se on... Angoulême...

Miehet hämmästyivät.

— Angoulême? Mitä se pöllö nyt höpisee? Luulee, että me tulemme Angoulêmeen!

Mutta Lapoulle piti päänsä. Hän oli yhtä varma pääsevänsä kohta serkkunsa luo Angoulêmeeseen kuin aamulla, että ulaanit kuuluivat Bazainen armeijaan.

Pimeys laskeutui leirin yli; se vaipui kuin kuoleman hiljaisuuteen. Vaikka yö oli niin kylmä, oli kielletty tulia tekemästä. Preussiläiset eivät saattaneet olla kaukana, täytyi olla niin hiljaa kuin mahdollista, ettei herätettäisi heidän huomiotaan. Upseerit olivat ilmoittaneet lähdeävän liikkeelle jo neljän aikaan, ja kaikki kiiruhtivat käyttämään hyväkseen lyhyttä lepoaikaa. Sinne tänne asetetuista teltoista ja niiden ympäriltä kohosi pimeyteen tuhansien ihmisten hengitys, kuului kuin itse maa olisi vetänyt henkeä keuhkoihinsa.

Yhtäkkiä pamahti laukaus. Oli vielä aivan pimeä, tuskin lienee kello ollut kolmeakaan. Joka ainoa mies hypähti pystyyn, he luulivat vihollisen karkaavan niskaan. Ja sitten se olikin vain Loubet, jonka päähän yöllä oli pistänyt lähteä metsään tarkastamaan, eikö sieltä saisi kynsiinsä jotain jäniksen poikaa eli metsälintua. Olisipa aamulla kelvannut tarjota toisille kunnon ateria ennen marssiin lähtöä! Vaan etsiessään hyvää väijymäpaikkaa kuuli hän metsästä askelia, joku hiiviskeli aivan lähellä, oksat rasahtelivat poikki. Hän otaksui sitä tietysti viholliseksi ja laukasi.

Kun Maurice, Jean ja pari muuta miestä juoksivat ääntä kohti, huusi käheä ääni:

— Elä ammu, elä ammu, hullu!

Metsän reunassa vilahti pitkä laiha olento. Hän lähestyi ja he näkivät miehellä olevan paksun, pörhösen parran, harmaan nutun, joka oli vyötetty kiinni punasella vaatteella, ja pyssy olalla. Hän selitti, että oli ranskalainen, sala-ampuja, kersantti, ja että tuli parin miehensä seuraamana Dieuletin metsästä antamaan tärkeitä tietoja kenraalille.

— Hei pojat, Ducat, Cabasse! huusi mies metsään päin, — hei, kyllä te nyt jo uskallatte tulla!

Metsästä tuli esille kaksi miestä, Ducat ensin, pieni pyylevä ukko, kaljupäinen ja kelmeä, ja sitten Cabasse, joka oli pitkä ja laiha, mustanpuhuva kasvoiltaan ja omisti tavattoman suuren nenän.

Maurice tarkasti uteliaasti n.s. kersanttia ja kysäsi viimein äkkipäätä:

— Mutta ettekös te ole Vilhelm Sambuc Rémillystä?

Kun mies vähän hitaituaan myönsi olevansa sama henkilö, astui Maurice ehdottomasti hämmästyksestä askeleen etemmä, sillä tämä Sambuc oli tunnettu veijari, huonomaineisen halonhakkaajaperheen ansiokas jäsen. Isä oli ollut kauhea juomari ja tappelusankari, joka löydettiin eräänä iltana kurkku poikki leikattuna metsässä, äiti ja sisaret kerjäsivät ja varastivat, miten milloinkin sattui, ja viime vuosina ei heistä tiedetty mitään, mutta luultavasti ne eivät olleet valinneet mitään rehellistä elämänuraa. Vilhelm oli salametsästäjä ja tullivaras ja koko sudenpesuudessa ei löytynyt kuin yksi ainoa rehellinen ihminen ja se oli Prosper. Inhoten sitä elämää, jota kodissaan, metsämökissä, vietettiin, hän oli ensin ruvennut rengiksi ja kuului nyt afrikkalaisiin jääkäreihin ja oli hyvässä maineessa eskadroonassaan.

— Minä tapasin veljenne Reimsissä ja Vouziersissä, sanoi Maurice, ja hän voi hyvin.

Sambuc ei vastannut mitään. Asia ei näyttänyt häntä huvittavan.

— Viekää minut kenraalin luo. Sanokaa, että Dieuletin metsäsisseillä on tärkeitä sanomia.

Ja leirille astuessa ajatteli Maurice koko ajan näitä partioretkeläisiä, joista oli niin suuria toivottu ja joista jo alkoi kuulua valituksia joka suunnalta. He olivat muka vakoilevinaan ja olivat luvanneet pitää silmällä, ettei ainoakaan vihollinen pääsisi elävänä metsän kautta, mutta olivatkin sitä pahempi vain kauhistus talonpojille, joiden maat he turmelivat, eivätkä suinkaan kyenneet puolustamaan. Kaikellaiset roistot, jotka eivät muuta halunneet kuin saada omin päin, kuritta ja järjestyksettä, heilua, yhtyivät näihin, ja he elivät kuin metsävorot, makasivat taivasalla ja ottivat mitä eteen sattui, keneltäkään lupaa kysymättä.

— Hei Ducat, hei Cabasse, huusi Sambuc yhtämittaa, no joutukaa nyt vähän paremmin!

Hekin olivat aika veljeksiä. Pitkä laiha mies oli Toulonista, oli palvellut eräässä ravintolassa Marseillessa, tullut sieltä muutamain vähäpätöisten kauppahuoneiden asiamiehenä Sedaniin, jossa oli vähällä joutua kiinni varkaudesta. Pieni ja paksu oli taas ollut asianajajana Blainvillessä, vaan melkein ajamalla ajettu pois koko kaupungista epäsiiveellisen elämänsä tähden. Nyt hän oli kirjanpitäjänä muutamassa tehtaassa Raucourtissa ja oli aivan nykysin ollut syytettynä rumanlaisesta rikoksesta, vaan pääsi kuitenkin hädin tuskin vapaaksi. Ducat viisasteli usein latinaisilla sanoilla ja lauseilla, jota vastoin Cabasse ei osannut tavata omaa nimeäänkään; mutta hyvät toverit he sentään olivat, pari oikeita rosvonaamoja.

Jean ja Maurice saattoivat sissit kapteeni Beaudoinin luo, joka vei heidät överstin puheille. Tämä alkoi tutkia miehiä, vaan Sambuc tahtoi välttämättömästi tavata kenraalia itseään. Bourgain-Desfeuilles oli viettänyt yön pappilassa, oli juuri päässyt ylös ja oli hyvin ärtysellä tuulella kun täytyi nousta keskellä yötä ja lähteä taas lukemattomia vaivoja ja ikävyyksiä kokemaan, ja hän purki heti vihaansa överstille, joka kuljetti sissit pappilaan.

— Mistä ne tulevat?... Mitä niillä on tahtomista?... Partioretkeläisiä! Oo, kyllä minä jo heidät tunnen, kuljeksijoita, roistoja!— Nälkäkös?

Mutta Sambuc ei ottanut itseensä.

— Herra kenraali, me tulemme Dieuletin metsistä, minä ja minun toverini...

— Dieulet?... Missä se on?

— Stenayn ja Mouzonin välillä, herra kenraali.

— Stenay? Mouzon? En tunne! Sula mahdottomuushan minun on muistaa kaikkia outoja nimiä, joita täällä suhisee korvien ympärillä.

Vähän häpeissään alkoi översti Vineuil selittää kenraalille, että Stenay ja Mouzon olivat Maasin varrella, että saksalaiset olivat ottaneet haltuunsa ensinmainitun ja että koetettiin päästä virran yli jälkimmäisen siltoja myöten.

— Asia on se, että me olemme tulleet ilmoittamaan kenraalille, että metsä vilisee preussiläisiä... Kuu viides osasto marssi eilen Bois-aux-Damesta kohtasi se vihollisen Nouartin luona...

— Mitä? tapeltiinko eilen...

— Niin, herra kenraali, viides osasto oli kahakassa, vaan täytyi peräytyä, eikä liene nyt Beaumontin luona... Ja sillä välin kun muutamat meidän komppaniamme miehistä veivät viidennelle osastolle tiedon vihollisen asemasta, tuumasimme, että on ehkä hyvä, että kenraalikin saa tietää, mitä siellä tapahtui ja että viidennellä osastolla on epäilemättä huomen aamulla aikaseen 60,000 saksalaista niskassaan, ja ehkä tarvitseivat apua...

Bourgain-Desfeuilles kohotti olkapäitään.

— 60,000 miestä? Miksei 100,000! Te näette unta, mies parka, pelko on saattanut teidät näkemään ihmeitä! Täällä ei millään muotoa saata olla sellainen mieslauma niin lähellä, ilman että meillä olisi siitä aavistustakaan!

Ja hän piti päänsä, vaikka sekä Ducat että Cabasse vanhoivat, että joka ikinen sana oli totta.

— Me näimme tykitkin, vakuutti Cabasse, ja ne roistot mahtavat olla rutihulluja kun uskaltavat lähteä vetelöille metsäteille, joihin uppoaa polvea myöten.

— Heillä on johtajia, jotka tuntevat nämä seudut kuin viisi sormeaan, selitti entinen asianajaja painolla.

Kenraali ei välittänyt kuulla enempää ja hänestä oli myös turhaa näyttää sissiiä ylipäällikölle, jonka kanssa miehet luulivatkin puhelleensa. Jos rupeaisi kuuntelemaan kaikkia talonpoikia ja maankulkijoita, jotka juoksevat ilmoituksineen, niin kyllä silloin olisi tallella. Hän käski kuitenkin sissien seuraamaan osastoa, koska näyttivät tuntevan seutuja.

— He olivat sentään hyviä poikia kun tulivat kahden peninkulman matkan meille tuota ilmoittamaan, sanoi Jean Mauricelle telttaa kokoon kääriessään.

Maurice tunsikin myös paikat ja oli levottomuudella kuullut että Dieuletin metsä oli täynnä preussiläisiä, jotka kiiruhtivat Beaumontia ja Sommauthea kohti. Hän istui lepäämään, oli väsynyt jo ennen marssiin lähtöä ja aavisti, että tänä päivänä voimia kysytään.

Korpraali huomasi, että hän oli tavattoman kalpea, ja kysyi isällisesti:

— Eivät taida olla asiat nyt oikein? Jalkako se taas vaivaa?

Maurice puisteli päätään — ei jalassa ollut mitään vikaa.

— Nälkäkös?

Kun ei vastausta kuulunut, veti Jean laukustaan toisen korpuista.

— Tuossa on sinun osasi... Minä juuri äsken söin toisen.

Päivä valkeni kun he lähtivät Ochestra ja marssivat Besacen kautta Mouzoniin, jossa heidän käskyn mukaan olisi pitänyt viettää yö. Kuormasto oli lähetetty ensin ja sitä suojelemaan ensimmäinen divisioona. Toiset vaunut kulkivat hyvääkin vauhtia, vaan toiset liikkuivat, varsinkin Stonnen solassa, tavattoman hitaasti. Siinä on pitkä ylämäki, aina la Berliéren kylän toiselle puolelle, joka on rakennettu pienten metsäisten harjujen väliin.

Kello kahdeksan ajoissa, kun kaksi jälkimmäistä divisioonaa lähti marssimaan, saapui marsalkka Mac-Mahon. Hän oli vimmoissaan kun löysi täällä joukot, joiden jo aikaseen aamulla olisi pitänyt lähteä Besacesta ja jo tähän aikaan olla Mouzonissa. Kenraali Douay selitti marsalkalle tämän sangen ikävän viivytyksen syyt, ja silloin päätettiin, että ensimmäinen divisioona ja kuormasto saisivat jatkaa marssia Mouzoniin, jota vastoin toiset kaksi viipymättä lähtekööt Raucourtin ja d'Autrecourtin kautta Villersiin, mennäkseen siitä kohti Maasin yli. Jälleen kääntyi kulku pohjosempaan päin. Marsalkka tahtoi välttämättömästi saada virran sotajoukkonsa ja vihollisen välille; maksoi mitä maksoi, mutta hän tahtoi olla sinä iltana oikeanpuolisella rannalla. Jälkijoukko ei ollut vielä saanut lähteneeksi Ochesista, kun eräs vihollinen patteri alkoi kaukaselta mäeltä Pierremontin puolella ammuskella joukkoja. Ensimmäisiin laukauksiin vastattiin, typerää kyllä, vaan sitten vetäytyivät viimeiset rykmentit tulesta ja seurasivat toisia.

Kello yhteentoista saakka marssi 106:s verkalleen mäkestä Stonnen solassa kiemurtelevaa tietä. Vasemmalla oli jyrkkä, alaston kallion rinne, oikealla matalampia metsäisiä harjuja. Aurinko oli tullut näkyviin ja ahtaassa solassa tuntui kuumuus ja hiljaisuus rasittavalta. Tultua Berliérin ohi, missä suuri puuristi eräällä mäellä kohoaa synkän näkösenä taivasta kohti, ei näkynyt yhtään taloa eikä ihmistä eli edes eläintäkään. Ja miehet, jotka jo olivat eilen olleet uupumuksesta nääntymäisillään ja tuskin nimeksikään saaneet ruokaa ja lepoa, vetelivät väsyneesti jalkojaan ja kuohuivat katkeraa vihaa.

Juuri kun pysähdyskäsky annettiin, kajahti oikealta kanuunan laukauksia. Ne kuuluivat niin selvästi, että taistelupaikka ei saattanut olla kuin ehkä peninkulman päässä ja vaikuttivat miehiin kuin sähköisku. Kaikki hypähtivät pystyyn, väsymystä ei muistettu; miks'eivät saaneet rientää sinne? He tahtoivat tapella, nyt hetikohta, tahtoivat kuolla ennen kuin täten laukata paikasta paikkaan.

Kenraali Bourgain-Desfeuilles ratsasti översti Vineuilin seurassa seutua tarkastamaan. Miehistö näki heidän pysähtyvän mäen nystyrälle ja kääntävän kiikarit tykin ääntä kohti. Nyt lähetettiin ajutantti sissiiä noutamaan; pari miestä, niiden joukossa Jean ja Maurice, saivat lähteä mukaan.

Kun he saapuivat päälliköiden luo, huusi kenraali heti Sambucille:

— Kauheata maata tää, mäkistä ja puita täynnä!... Kuulkaahan mies, missä paikoin ne nyt tappelevat?

Sambuc sekä kaksi toveriaan olivat jälleen tärkeän näköisiä, kuuntelivat ja tähystelivät hetken aikaa kaukaisuuteen. Niinkauvas kuin silmä kantoi vuoroittelivat mäet ja syvennykset kuin aaltoilevan järven pinnalla. Tumman viheriät metsät erosivat jyrkästi keltasesta maaperästä, etäiset harjut olivat kiedotut punertavaan huuruun, ja koko maisema loisti säteilevän päivän valossa. Ja yhtämittaa jymisivät kanuunat kuin kaukainen ukkosenilma, ei näkynyt vähintäkään valkoista savupilveä.

— Täällä oikealla on Sommauthe ja vasemmalla Yoncq... Nyt taistellaan Beaumontin luona, herra kenraali.

— Varnicourtin eli Beaumontin luona, vakuutti Ducatkin.

Kenraali mutisi jotain partaansa.

— Beaumont, Beaumont, mikä hiisi ne kaikki tietää... Ja miten pitkälti täältä on Beaumontiin?

— Runsas peninkulma, noin viisi neljännestä, kun mennään Chênen tietä.

Kanuunan laukaukset kuuluivat yhä, jymisten oikealta vasemmalle. Ja Sambuc jatkoi:

— Siellä tuntuu leikki yltyvän... Niin, sanoinhan jo aamulla kenraalille; ne ovat tietysti samat patteriat, jotka näimme Dieuletin metsässä. Nyt on varmaan viidennellä osastolla täysi työ kun kokonainen armeija, se Buzancysta ja Beauclairesta tuleva, on niskassa.

Laukaukset kajahtelivat yhtämittäisenä paukkeena, kaukainen melu tuntui yltyvän ja yltyvän.

Maurice puri hampaansa yhteen, ett'ei huuto pääsisi.

Minkätähden he eivät marssi tuossa tuokiossa sinne turhaa jaarittelematta? Joka laukaus tärisytti häntä, hänen sydämensä paisui halusta päästä sinne toimimaan, taistelemaan. Vieläkö heitä nytkin aijottiin juokсутtaa, aina vaan, eikä annettu pyssyä paukutella? Vouziersissä he olivat *kuulleet* jälkijoukon ampuvan. Ochessa olivat vihollisen tykit jyrisseet takanapäin. Ja nyt heitä taas lähdettiin ajamaan eteenpäin, eivät saaneet rientää tovereitaan auttamaan. Maurice katsoi Jeaniin, ja hänkin oli hyvin kalpea ja silmät paloivat. Heidän sydämensä oli haljeta kuullessaan kanuunan kutsuvan äänen, joka kaikui yhä ankarammin.

Mutta he odottivat vieläkin. Pientä polkua myöten lähestyi eräs kenraali esikuntineen. Se oli Douay, tuskastuneen ja rauhattoman näkösenä. Hän kyseli partioretkeläisiltä asian laitaa eikä voinut enää pidättää tuskanhuutoa. Vaikkapa olisikin jo aamulla kuullut heidän kerrottavansa, ei hän kumminkaan olisi voinut tehdä mitään; hänellä ei ollut valtaa, marsalkan määräys vaati rientämään Maasille, hän tahtoi sinä iltana ylitse, tapahtukoon vaikka mitä. Ja mitenikäpä olisikaan nyt yhtäkkiä saatu kerätyksi Raucourtiin marssivat joukot ja viedyksi ajoissa Beaumontiin? Viideskin osasto vetäytyi luultavasti taistellen Mouzoniin ja kanuunanpauke kuului selvästi siirtyvän itään päin. Kenraali Douay nosti voimattomassa kiukussa ja epätoivossa kätensä ylös metsäisten mäkien, peltojen ja laaksojen yli; sitten annettiin käsky jatkaa marssia Raucourtiin.

Taivas sitä marssia! Kun kuljettiin Stonnen ahtaassa solassa ja metsän takana jyrisi yhtämittaa kanuunain kutsuva ääni! 106:nen rykmentin etunenässä ratsasti översti Vineuil, jäykkänä kuten tavallisesti, vaan kalpeana kuin ruumis, ripistellen silmiään ikäänkuin pidättääkseen kyneleitä. Kapteeni Beaudoin pureksi viiksiään äänetönnä ja mietteissään, jota vastoin luutnantti koki purkaa kiukkuaan haukkumasanoihin ja kiroili väliin itseään, väliin muita. Ja väestössä levisi kaikista raukkamaisimpiinkin synkkä raivo ja into hyökätä käsiksi johonkin eli ulvoa ääneen; he olivat tulla mielipuoliksi, he eivät jaksaneet enää aina ja joka paikassa väistää taistelua, astua juntata maita ja mantereita ja antaa noiden kirottujen preussiläis-roistojen hakata mäsäksi toverit.

Stonnen solasta päästyä aukesi taas eteen laajempi maisema; tie kiemurteli kuin pitkä nauha peltojen

ja pienten lehtojen ohi.

106:s muodosti jälkijoukon ja Ochestra lähtien he odottivat joka silmänräpäys päällekkarkausta, sillä vihollinen seurasi kolonnaa askel askeleelta, odottaen sopivaa tilaisuutta hyökätäksään takaapäin sen kimppuun, ja ratsuväestö koetti päästä metsien taitse rykmentin sivulle. Kerrankin ilmestyi tiheästä lehdosta useita eskadroonia preussiläistä kaartia, vaan pysähtyivät nähtyään husaarit, jotka lähenivät tiellä. Siten jatkettiin peräytymistä hyvässä järjestyksessä ja he olivat jo lähellä Raucourtia kun muuan tapaus vei viimeisenkin rohkeuden miehiltä.

Eräältä syrjätieltä syöksi suuri ihmislauma: haavotettuja upseeria, aseettomia sotamiehiä, tavaravaunuja, nelistäviä hevosia, hurjassa paossa rientäen kaikki minkä kykenivät eteenpäin. Ne olivat yhden ensimmäisen divisioonan prikaatin tähteet, sen, joka suojeli kuormastoa ja joka oli aamulla lähtenyt Besacen kautta Mouzoniin. He olivat eksyneet väärälle tielle ja onnettomuudeksi oli prikaatti ja osa kuormastoa kohdanneet viidennen osaston loput, jotka pakenivat hujan hajan. Ja sitten tapahtui päällehyökkäys Varniforêtin luona, monilukuinen vihollinen ahdisti sivulta, ei muuta kuin hurja pako edessä. Verisinä, haavoitettuna, pelon vimmassa, he levittivät kauhua ja epätoivoa ympärilleen. Heidän kertomuksensa riistivät viimesenkin ryhdin kipenen tovereilta, ne olivat kuin jälkimaininkia kanuunan ryskeestä, joka oli kello kahdestatoista saakka tärisyttänyt ilmaa.

Raucourtiin marssiessa vallitsi miehistössä suurin levottomuus ja pelko. Upseerit olivat neuvottomia. Olisikohan käännäyttävä oikealle Autrecourtiin päin vai menisivätkö Maasin yli Villersin luona, niinkuin ensin oli käsketty. Kenraali Douay pelkäsi sillan jo olevan vihollisen vallassa ja piti siitä syystä viisaampana marssia oikealle, Haraucourtin solan kautta Rémillyyn. Mouzonin jälkeen tuli Villers ja Villersin jälkeen Rémilly. siis aina vain pohjosempaan, ulaanit kintereillä! Ei ollut enää kuin noin kolme neljänestä jälellä, mutta kello oli jo viisi ja joka mies menehtymäisillään. Päivän valjetessa he jo olivat olleet jalkeilla, marssineet kahdessatoista tunnissa — kaksi peninkulmaa, tallustelleet paikalla; odotus ja jännitys oli vienyt viimeiset voimat, joita ei syömättömillä, valvoneilla raukoilla liikoja ollutkaan. Jalat eivät tahtoneet kannattaa enää!

Raucourt on pieni hyvinvoipa tehdaskaupunki; pääkatu suora ja leveä, raatihuone uusi ja kirkko koko soma.

Vaan se yö, jonka keisari ja marsalkka Mac-Mahon olivat seurueineen ja keisarillisine talouksineen siellä viettäneet, tyhjensi myymälät ja lihapuodit; ensimmäinen osasto marssi sitten kaupungin läpi, vei loput, ja nyt ei siellä enää löytynyt jumalan jyvää ei leipurilla, ei ruokatavaran kauppialla, ei puutarhurilla. Ei ollut leipää eikä sokeria eikä viiniä! Eilisen päivän olivat kaupungin naiset jakaneet sotamiehille viiniä ja lihaliientä, vaan nyt olivat padat tyhjät ja tynnyrien tapit auki. Ei löytynyt enää mitään, kaikki oli loppunut kun seitsemännen osaston ensimmäiset rykmentit marssivat kylään. Mitä? Joko se taas alkaa, eikö tulekkaan loppua noista kurjista, tomusista miesparvista, jotka marssivat katua ylös puolikuolleina nälästä ja janosta, eikä ole mitään antaa. Jotkut pysähtyivät, koputtivat oviin ja ojensivat kätensä ikkunoihin kohti rukoillen leipäpalasta. Ja naiset itkivät ja nyyhkyttivät kun täytyi vastata, että he eivät voineet, heillä ei ollut mitään antaa.

Eräässä kadunkulmassa seisautui Maurice, maailma musteni hänen silmissään ja jalkansa horjahtelivat. Jean juoksi auttamaan.

— Ei ei, anna minun olla, väsyttää... Parempi on kuolla tähän!

Hän vaipui katukivelle. Korpraali oli suuttuvinaan:

— Mitä hittoa! Koeta vain päästä jaloillesi vai tahdotko jäädä tähän preussiläisten pieksettäväksi? Ylös vain ja paikalla!

Mutta kun ei Maurice jaksanut vastata, vaan sulki silmänsä ja näytti pyörtyvän, toisti Jean yhä, matalalla, säälivällä äänellä:

— Mitä hittoa! Mitä hittoa!

Hän juoksi nopeasti kaivolle, toi vettä ruoka-astiallaan ja roiski Mauricen kasvoille. Ja sitten hän veti peittelemättä viimeisen korppunsa repusta, taitteli palasiksi ja pisti Mauricen suuhun. Hetken perästä avasi tämä jo silmänsä ja söi halukkaasti loput muruset.

— Mutta sinä, kysyi Maurice äkkiä muistaen Jeanin korppuluvun, sinä et ole siis syönytään mitään?

— Minusta ei ole lukua, minä kyllä tällaiset kestäen... Otan hyvän kulauksen hanhenviinaa, niin kestänmähän taas jonkun matkaa!

Hän täytti astiansa kaivosta, tyhjensi yhdellä kulauksella ja maiskutti kieltään.

Vaan ei ollut mies kovin reippaan näkönen itsekkään, kasvonsa olivat verettömät ja kädet vapisivat.

— No, ylös nyt! Että pysytään toisten matkassa, poika!

Ja Maurice nojasi häneen niinkuin olisi ollut lapsi ja hänestä ei ollut vielä milloinkaan tuntunut naisen läheisyys niin suloiselta kuin ystävän tukeva käsi sillä hetkellä. Häntä lohdutti ja kipujaan lievensi kurjuuden ja kuoleman keskellä, kun tunsu Jeanin pitävän hänestä huolta; ja ajatus, että tuo sydän, joka häntä niin hellästi rakasti, oli vain yksinkertaisen, halvan talonpojan, enensi Jeanin ystävyys arvoa, vaikka häntä oli ensimmältä loukannutkin hänen arkailematon suorutensa. Tämähän oli samanlaista kuin ensimmäisten ihmisten ystävyys, aikojen alussa, ennenkun sivistystä ja säätyerotusta oli olemassa, tämä ystävyys kahden miehen välillä, jotka liittyvät yhteen auttaakseen ja suojellakseen toisiaan yhteistä vihollista vastaan! Maurice oli iloinen ja ylpeä voidessaan niin täydellisesti luottaa Jeanin rohkeuteen ja voimaan, ja korpraali taas oli tyytyväinen, syvemmin tutkimatta tunteitaan, kun sai suojella ystävänsä hienontunutta heikkoutta, sivistystä ja ymmärrystä, jota hänessä ei oltu ensinkään kehitetty. Kadotettuaan vaimonsa luuli Jean, että hänen sydämensä oli mennyt kuolleen muassa hautaan, ja hän oli päättänyt pysyä erillään noista olennoista, joiden tähden mies saa niin hirmuisesti kärsiä, vaikka ne eivät olisikaan ensinkään häijyjä. Ja nyt hän antautui kokonaan ystävyysvaltaan; he eivät mitenkään hyväilleet toisiaan, vaan käsittivät toisensa niin perin pohjin, vaikka olivatkin aivan erilaisia luonteita; he ymmärsivät toistensa syvimät tunteet ja marssiessaan toisiinsa nojaten Rémillyn tietä he ikäänkuin sulautuivat sääliin toistensa kärsimyksiä kohtaan.

Kun jälkijoukko oli lähtenyt Raucourtista, marssivat saksalaiset kaupunkiin. Kaksi patteriiaa asetettiin heti kukkuloille vasemmalla ja ne alottivat oitis ampumisen. Sillä hetkellä oli 106:s rykmentti juuri Emmanen kohdalla ja siis vihollisen ampumalinjassa. Eräs kranaatti pirstosi poppelin joen reunalla ja toinen tunkeutui räjähtämättä maahan aivan kapteeni Beaudoinin sivulla. Mutta tie kapeni yhä aina Haraucourtiin saakka ja he marssivat korkeiden mäkien välissä, jotka kasvoivat tiheää metsää; jos sillä kohti olisi ollut kourallinen preussiläisiä väijyksissä, niin he olisivat voineet tehdä ihmeitä. Kanuunat jyrähtelivät takana ja alituisesti peljäten hyökkäystä oikealta eli vasemmalta koettivat joukot rientää pois vaaralliselta tieltä. Väsyneimmätkin saivat uutta intoa. Samat miehet, jotka Raucourtissa tuskin jaksoivat jalkojaan liikutella, marssivat pitkillä, reippailla askelilla. Näytti siltä kuin hevosetkin olisivat aavistaneet, että vähinkin viivytyks saattoi tuottaa kaikille turmion. Alkupää lie ne jo ollut Rémillyssä, marssia jatkettiin vauhdilla ja innolla, kun — täytyi pysähtyä.

— No perhana! kirosi Chouteau, tähänkö meidät nyt jätetäänkin?

106:s ei ollut vielä Haraucourtissa ja kranaattia sateli yhtä mittaa. Yksi räjähti aivan lähellä, oikealla, vaan ei haavoittanut sentään ketään.

Viisi minuuttia kului; he eivät hievahtaneetkaan paikaltaan. Varmaan siellä edessäpäin oli jotain, joka tukkesi tien, muuri ehkä eli muu ylipääsemätön este. Översti kohottautui seisomaan jalustimissa ja kurkisti, mitä siellä takana oli tekeillä, pelkäsi miesten pelossaan vielä vallattomuuksiin ryhtyvän.

— Tietäähän sen koko maailma, että me olemme myödyt preussiläisille! huusi Chouteau rajusti.

Riveistä alkoi kuulua uhkaavaa mukinata. Harmi ja kiukku kasvoivat pelon lisääntyessä. Niin, niin se oli! Heidät oli laahattu tänne viholliselle jätettäväksi. Nämä lyhytjätkiset olennot eivät voineet mitenkään muuten selittää kaikkia vastoinkäymisiä ja turmiollisia erehdyksiä ja päälliköiden vitkastelua. Myyty Saksan keisarille, häpeällisesti petetty, kaikki tyyni!

— Myyty, petetty! huusivat tuskaiset äänet.

— Vaan minä luulen, että siellä on se pirun keisari tietä tukkimassa kampsuineen ja kopsineen! arveli Loubet.

Hänen sanansa kiitivät heti kuin kulovalkea suusta suuhun. Jo tiedettiin varmasti vakuuttaa, että keisarillinen talous siellä oli kolonnain tiellä. Ja nyt alkoi sadella kauheita haukkumasanvoja keisarin hännänkantajajoukosta ja heidän laitoksistaan ja ruokottomuudesta, miten he aina tukkiutuivat sotajoukon eteen kaivelemaan ja näyttelemään herkkujaan ja viinipullojaan ja hopea-astioitaan nälinkuolialle sotamiehille. Ja millainen keisari! Kurja raukka, jolla ei ollut enemmän valtaa kuin valtaistuintakaan, hylkiö, jota vedettiin kuormaston mukana paikasta paikkaan ja joka vielä säilytti, verisen kohtalon ivana, hovimenonsa, satakaartinsa, tallinsa, kokkinsa, astiansa ja kellarinsa, kaiken komeuden ja loiston, joka seurasi keisarikruunua ja manttelia, tuota koreata manttelia, joka nyt laahusti maantienloassa ja tahraantui tappion häpeässä!

Melkein yhtäikaa tulla sävähti kaksi kranaattia. Sirpale repäsi lakin luutnantti Rochasin päästä. Ja rivit tiheniivät samassa, sotamiehet työntäytyivät yhteen äkkinäisellä aaltoliikkeellä, jonka mainingit tuntuivat etäälle. Jos sitä olisi kestänyt minuutinkaan vielä, niin olisi voinut tapahtua jotain kauheata, sillä miehiä tuskin sai enää hillityksi.

Överstin kääntyi kalman kalpeana heihin.

— Pojat, pojat, malttakaa nyt vähän aikaa. Minä lähetin katsomaan ... heti paikalla lähdetään...

Vaan he eivät lähteneet, ja joka minuutti tuntui vuoden pituiselta.

Jean otti Mauricen käden käteensä ja puheli hiljaa, että hän koettaisi olla levollinen, että jos toiset tunkevat päälle eli lähtevät kypälämäkeen, mikä helposti saattaa tapahtua, niin he juoksevat yhdessä vasemmalle ja kiipeävät metsäiselle rinteelle joen törmässä. Hän haeskeli silmillään partioretkeläisiä, vaan heitä ei näkynytäkään, joku tiesi heidän hävinneen heti Raucourtista lähdettyä.

Ja samassa lähdettiin, joukot marssivat rivakkaasti, jo päästiin solasta, tie kääntyi oikealle, ja preussilaiset tykinluodit eivät jaksaneet heitä saavuttaa enää. Jälestäpäin saatiin tietää, että viivytyksen syynä oli Bonnemainin divisioona, neljä rykmenttiä kyrassieria, jotka olivat rikkoneet seitsemännen osaston kolonnan ja seisauttaneet marssin.

Yö oli tulossa kun 106:s rykmentti kulki Angecourtin läpi. Oikealla jatkui vielä metsäisiä ylänköjä, vaan sola laajeni vasemmalle kädelle; etäällä siinti leveä laakso. Viho viimein saavuttiin Rémillyn harjulle, ja sinne näkyi illan hämärässä kiiltävä hopeanauha, joka kiemurteli laajojen niittyjen ja peltojen välitse. Se oli Maas, ikävöity Maas, luvattu maa, jossa voitto näytti heitä odottavan.

Ja Maurice osoitti kädellään pieniä valopilkkuja etäällä puiden välissä, rehevässä laaksossa, joka näytti lumoavan kauniilta illan hämärähunnussa. Hänen sydämensä paisui ilosta kun katseli tuttuja, rakkaita kotiseutujaan ja hän näytti niitä Jeanille melkein lapsellisella ylpeydellä: — Jean, Jean ... tuolla on Sedan!

VII.

Rémillyssä oli kauhea mylläkki, sotamiehiä, hevosia, ajopeliä joka paikka täynnä, viettävä katu, joka kulkee Maasin rantaan, oli melkein kukkurillaan. Kirkon kohdalla, puolivälissä mäkeä, oli monta tykkiä ajanut yhteen ja hevoset eivät saaneet niitä paikalta hievahtamaan, vaikka satelemalla satoi ruoskaniskuja ja kirouksia. Etempänä oli Emmanevirran rannalla, joka kohisten syöksee kivistä uomaansa, jono ruutivaunuja sulkemassa kulkijoilta tien. Ja sotamiehiä keräytyi keräytymistään "Maltaan ristin" edustalle ja tappelemalla pyrkivät täyteen ahdettuun kapakkasuojaan ryypylle.

Ja samallinen vilinä ja ahdinko vallitsi kylän eteläiselläkin laidalla, mihin insinöörit olivat rakennuttaneet lautasillan virran poikki. Kylän ja virran välillä oli pieni lehto ja oikealla näkyi lauttamiehen valkoinen tupa pensaikosta. Molemmille rannoille oli laitettu suuria nuotioita, joiden liekit silloin tällöin leimahtivat korkealle ilmaan ja levittivät punertavan hohteen rantamille sekä virran läikkyvälle pinnalle. Silloin erotti lukemattomat mieslaumat, jotka seisovivat odottamassa. Kaidalle jalkamiesten sillalle ei mahtunut kuin pari henkeä kerrallaan ja lautasillan yli, joka oli niukasti puolen viidettä kyynärän levyinen, kulki ratsuväki, tykistö ja kuormavaunut niin hitaasti kuin ajatella saattaa. Sanoivat vielä olevan ylipääsemättä yhden prikaatin ensimmäistä osastoa, ruutikuormaston ja jo ennen mainitut neljä kyrassierirykmenttiä Bonnemainin divisioonasta. Ja heidän takanaan seisoivat koko seitsemäs osasto, enemmän kuin 30,000 miestä, jotka luulivat vihollisen olevan kintereillä ja koettivat tunkea kuumeentapaisella kiireellä eteenpäin, päästäkseen turvaan vastaiselle rannalle.

Kamalalta näytti! Mitä siitä olikaan lopuksi tuleva? Koko pitkän päivän he olivat marssineet saamatta kuivaa eli kosteata suuhunsa, marssineet kuin hurjat, koettaen päästä ehjin nahoin Haraucourtin solasta; ja tätä vartenko he olivat riehuneet? Päästäänkö tästä ollenkaan eteenpäin vai tässäkö seistään ylipääsemättömän muurin takana? Saa vain nähdä, niin ei tästä hevillä lähdetä ja saksalaiset, jotka ehkä yöksi taukoavat takaa-ajostaan, ovat taas päivän koittaessa liikkeellä!

Kumminkin komennettiin miehet asettamaan kiväärin ryhmiin ja joukot hajaantuivat metsättömille rinteille Mouzonin tien varsilla. Reservitykistö sijoitettiin mäen harjalle, tykkien suut solaan päin, valmiina laukasemaan, jos siellä ilmestyy jotain uhkaavaa. Ja tuskallinen odotus alkoi jälleen.

106:s rykmentti oli sijoittunut sänkipellolle yläpuolella tietä ja sieltä näki koko laajan tasangon virran varrella. Miehet luopuivat vastahakoisesti aseistaan, kääntyivät usein taakseen katsomaan, odottivat joka hetki päällelarkkausta. Joka silmä oli synkkä, ei kuulunut mistään hauskaa juttelua, äänetöntä vihaa kuvastui niidenkin kasvoilla, jotka eivät napsisseet ja kiroilleet.

Kello oli jo melkein yhdeksän, odotusta oli kestänyt kaksi tuntia, ja vaikka olivat peräti uupuneita ei monikaan saanut unta, he venyivät pitkällään maassa, vaan kimmahdivat pystyyn ja säpsähtivät pienimmästäkin risauksesta. Eivät taistelleet enää nälkää vastaan, virran yli päästyä heidän *täytyi* saada ruokaa, ja jos ei ollut muuta, niin olihan ainakin heiniä. Vaan tungos sillan luona pysyi samalla asteella, upseerit, jotka kenraali Douay oli sinne asettanut, toivat aina puolen tunnin päästä sanoman, että kestää vielä monta tuntia, ennenkun heidän vuoronsa tulee. Vihdoin päätti kenraali itse lähteä sillalle omin silmin tarkastamaan asiain tilaa ja sotamiehet näkivät hänen tunkeutuvan joukon läpi, kehoitellen miehiä pysymään levollisina ja jouduttaen ylimenoa.

Maurice istui Jeanin kanssa ojan reunalla ja jatkoi pohjoseen viitaten:

— Niin. tuolla se on Sedan ja tuolla Bazeilles... Sitten on Douzy ja sitten Carignan... Carignanissa meidän joukot luultavasti yhtyvät; jos olisi päivä, näkisit, että siellä kyllä tilaa on.

Hän osoitti laajaa laaksoa, jonka ylitse yön varjot laskeutuivat. Eroitti vielä selvästi virran juoksun mustien niittyjen välissä, joille puuryhmät muodostivat vielä tummempia kohtia. Poppelijonon haaveelliset rajapiirteet kuvastuivat selvästi taivasta vastaan. Ja hyvin kaukana, Sedanin takana, joka kimalteli pieniä valopilkkuja täynnä, oli tiheä musta metsä, Ardennit näyttivät levittäneen siellä satavuotiset tammensa maan peitoksi.

Jeanin katse siirtyi taas sillalle.

— Katsoppas tuonne! Nyt menee kaikki helvettiin... Siitä sillasta me emme elävinä pääse yli, e-i!

Nuotiot kahdenpuolen virtaa leimahtelivat ylös ja alas ja niiden valossa näki kamalan selvästi kaikki mitä sillalla tapahtui. Koko päivän oli ratsuväkeä ja tykistöä kulkenut yli ja niiden painosta aikovat palkit höltyä ja olivat jo vajonneet keskeltä pari tuumaa vedenpinnan alle. Nyt ratsastivat kyrassieerit yli, kaksi miestä rinnan, loppumattoman pitkässä jonossa. He ilmestyivät pimeydestä toisella rannalla hävitäkseen taas pimeyteen toisella, siltaa ei enää eroittanut, he näyttivät liikkuvan veden päällä, tummalla nuotioiden valossa välkähtelevällä pinnalla. Jäykkänä istuen satulassa, ohjakset kireällä, valkosen vaipan helmat hevosen lautasella ja kirkkaat kypärit loistaen häilyvässä valossa he olivat aavesankarien kaltaisia, jotka liehuvin hiuksia ratsastavat öiselle sotaretkelle.

Jeanilta pääsi valitus:

— Voi jumala, miten minulla on nälkä!

Heidän ympäriltään alkoi kuulua nukkuvain raskasta huokumista. Väsymys vei voiton ahdistuksesta, silmät painuivat umpeen, he ojentautuivat selälleen, unhottivat hetkeksi vaivat ja vaarat; odottavat joukot vaipuivat lepoon.

— Voi jumala, minulla on niin nälkä, että syön kohta multaa!

Jean se niin vaikeroi. Hän oli muuten kyllin sitkeä, vaan nyt ei enää jaksanut, sillä hän ei ollut syönyt suun täyttä kuuteen neljättä tuntiin. Maurice laski, että kestää vielä pari kolme tuntia ennenkun heidän vuoronsa tulee, ja teki päätöksensä.

— Kuten tiedät on minulla eno täällä, eno Fouchard, olenhan kertonut hänestä... Tuolla mäellä, ei sinne ole jos noin 7 sataa askelta, on ukon talo. Minä en aikunut käydä siellä, vaan koska sinulla on niin nälkä... Täytyneehän ukko nahjuksen antaa...

Hän lähti astumaan ja Jean seurasi tahdottomasti. Ukko Fouchardin talo oli aivan Haraucourtin solan suulla lähellä reservitykistön mäkeä. Se oli matala rakennus monien ulkokuoneiden, ladon, navetan ja tallin keskellä ja toisella puolen maantietä oli teurastuslaitos, jossa ukko omakätisesti tappoi elukat, ja itse myös ajeli lihoja kaupitsemassa. Maurice hämmästy, talossa oli ihka pimeää eikä näkynyt ristinsielua kartanolla.

— Kas tuota vanhaa saituria; hän on pönkittänyt ovensa eikä taida hevillä avata!

Hän hämmästy vieläkin enemmän, tiellä oli puolikymmentä sotamiestä, nälkiintyneitä raukkoja, jotka epäilemättä olivat ruoan etsinnässä. Ensimmäiset olivat koputtaneet, sitten ärjyneet avaamaan, ja kuu ei sisältä kuulunut liikahdustakaan alkaneet paukuttaa ovea pyssynperillä. Kaiketi se ovi viimein antaa perään, saakeli, revitään maahan koko myösä, koska ei siellä ihmisiä asu!

Silloin avattiin vintinluukku ja miehet näkivät laihaa pitkän ukon sinisessä takissa ja avopäin, toisessa kädessä kyntteli, toisessa pyssy. Paksu valkoinen tukka ympäröi leveitä kulmikkaita kasvoja, nenä oli suuri ja silmät suuret, harmaansiniset, leuka paksu, hajamielisyttä osottava.

— Mitä varkaita ja ryöväreitä te olette, jotka tulette ja hävitätte rauhallisten maalaisten asumukset?

Mitä asiata teillä tänne on? huusi ukko ankaralla äänellä.

Sotamiehet katselivat häntä hämmästyneinä.

— Me olemme kuolla nälkään, tahdomme ruokaa! Ja sinulla on...

— Minulla ei ole, ei hituistakaan! Luuletteko te, että pienessä talossa riittää ruokaa 100,000 miehelle?... Aamulla tästä vaelsi ohi suuria joukkoja, niin niin, kenraali Ducrotin miehet, he söivät suuhunsa kaikki, joka kipenen ... tässä talossa ei pidä löytymän yhtä leivänkannikkaa!

Miehet astuivat lähemmä, yksi toisensa perään.

— No, avaaahan nyt kumminkin, niin levätään vähän aikaa ... ja ehkenpä siellä löytyisi yhtä ja toista!

He ryntäsivät ovea vastaan, ukko asetti kynttelin ikkunalaudalle ja veti pyssynsä vireille.

— Niin totta kuin tämä kyntteli on tässä minä ammun jokaisen, joka uskaltaa koskea minun oveeni.

Sotamiehet alkoivat tulistua, haukkuivat ja kiroilivat, yksi jo huusi, että he kyllä osaavat kurittaa sellaista petoa, joka ennen heittää leipänsä kaivon kuin antaa sotamiehen syödä. Ja he ojensivat pyssynsä luukku kohti, tähtäsivät, vaan ukko seiso paikallaan kynttelin valossa ja ärjyi:

— Ei leivänkannikkaa löydy tässä talossa, kuuletteko roistot; joka suupalan ne toiset jo ovat ahmineet!

Maurice säikähti kovasti kun näki miesten aikeet ja juoksi Jeanin kanssa hätään.

— Toverit, toverit...

Hän löi sotamiesten pyssyt alas ja huusi rukoillen ukolle:

— Olkaa nyt vähän ihmisellisempi toki... Ettekö te tunne, minähän se olen?

— Mikä minä?

— Maurice Levasseur, vaimonne sisaren poika.

Ukko otti kynttelin käteensä. Epäilemättä hän tuns pojan, vaan ei antanut perään, ei veden tippaakaan häneltä!

— Sisaren poika eli ei, mistä minä tiedän, pimeähän nyt on!...

Pötkikää vain tiehenne joka sorkka eli minä ammun.

Ja sotamiesten uhkaillessa, että kyllä he pian savuuttavat sen vanhan ketun pesästään, toisti ukko Fouchard pelkäämättä:

— Pötkikää, pötkikää vain tiehenne, eli minä ammun teidät!

— Minutkinko, isä? huusi tieltä voimakas ääni.

Toiset vetäytyivät nopeasti syrjään, kun kynttelin valo lankesi aliupseerin nauhoille. Se oli Honoré, jonka patteria sijaitsi parin sadan askeleen päässä ja joka ei enää jaksanut vastustaa haluaan kolkuttaa kotiovelle. Hän oli pyhästi vannonut, ett'ei elämän päivänä astuisi isän kynnyksen yli ja hän ei ollut neljään vuoteen saanut eikä lähettänyt kirjettä isälleen. Sotamiehet puhelivat hiljaa ja neuvottelivat: parasta taisi olla lähteä pois, mitäpä täällä oli enää toimittamista, koska talon poika, jolla oli nauhoja hihallaan, oli saapunut paikalle. Ja he hävisivät kuin tuhka tuuleen.

Havaittuaan vaaran olevan ohitse, sanoi Fouchard levollisesti, ikäänkuin olisi eilen viimeksi tavannut poikaansa:

— Vai niin, sinäkö! No, odotahan hiukan, niin minä tulen.

Ukko viipyi kauvan. He kuuluivat hänen lukkoavan ovia, vääntävän avaimia kuin olisi kätkenyt kaikki kätkevä. Viimein hän tuli avaamaan, mutta raolleen vain ja piteli tanakasti ovesta.

— Tule sinä, Honoré, vaan ei kukaan muu!

Ei ukko sentään kehdannut sulkea oveaan sukulaiseltaan, vaikka kernaasti olisikin.

— No, tule sinäkin, Maurice, vaan joudu!

Mutta Jean jätettiin säälimättä ulkopuolelle, vaikka Maurice rukoili hänen puolestaan. Ei ei, hän ei tahtonut mitään tietää heidän kumppaneistaan. Mitä varten hänen olisi pitänyt päästää tupansa täyteen

varkaita ja rosvoja, särkeään astioitaan ja huonekalujaan! Hänellä oli vielä pyssy kourassa ja kun Honoré lopulta sai potkaistuksi oven selälleen ja vedetyksi Jeanin eteiseen, pauhasi ukko aika lailla. Pyssy yhä kädessä hän saattoi miehet tupaan, lasi kynttelin pöydälle ja istui penkille sanaakaan sanomatta.

— Isä! Me olemme puolikuolleita nälästä. Teidän täytyy antaa leipää ja juustoa, isä!

Vanhus ei ollut kuulevinaan pojan puhetta, kävi vähä väliä ikkunassa katsomassa, vieläkö siellä nyt on sotamiehiä taloa piirittämässä.

— Eno, Jean on minun ystäväni! Hän antoi minulle viimeisen suupalansa ja me olemme kärsineet kaikki yhdessä.

Ukko palasi ikkunan luota ja istui penkille. Ei vastannut sitä eikä tätä, ei katsonutkaan heihin päin. Hän mietti vähän aikaa ja otti sitten äänettömästi päästä kynttelin pöydältä, jätti heidät pimeään ja sulki oven jälkeensä, ett'eivät näkisi, mihin hän meni. Kellarin ovi narahti. Mutta odottaville kävi aika pitkäksi, ennenkun ukko viimein palasi, sulki oven huolellisesti ja asetti pöydälle suuren leivän sekä juuston, — sanaakaan virkkamatta. Vanha kettu muisti entiset torat, eikä tahtonut sanoa ensi sanaa; hän ei ollut vihainen enää, vaan ajatteli, että yhdestä sopimattomasta sanasta ne riidat saattavat alkaa. Miehet hyökkäsivät kuin nälkäiset sudet ruokien kimppuun, yhtä äänettöminä hekin, ja pureksivat kaikista voimistaan; tuvan hiljaisuudessa ei kuulunut mitään muuta ääntä.

Honoré nousi pöydästä ja otti kaapin päältä suuren vesituopin.

— Isä, hennottehan nyt antaa lasin viiniä mieheen.

Nyt oli ukko levollinen.

— Viiniä! Minulla ei totta totisesti ole pisaraakaan... Ne toiset, ne tämän aamuiset, veivät kaikki, söivät kaikki, mitä löytyi. Ei tippaakaan...

Hän valhetteli ja sen arvasi joka mies hätäisesti vilkkuvista silmistä. Pari päivää sitten oli ukko lähettänyt kaikki elukat, lypsylehmänsä ja mitä teuraskarjaa löytyi, kauvas sydänmaalle piiloon. Sitten oli kätkeyty ruokavarat, yksin jauhot ja suolatkin; turhaan olisi saanut hakea kaikki kaapit ja aitat. Ensimmäinen sotajoukko ei ollut saanut enemmän kuin toinenkaan, ei rahalla eikä rukouksilla. Mistäpä sen tiesi, eiköhän ollut parempi säästää tavaroitaan, tuonnempana niillä vielä voi saada hyvät hyödyt.

Maurice oli syönyt tarpeekseen ja aloitti keskustelun.

— Onko eno nähnyt Henrietteä nykysin?

Vanhus käveli edestakasin vilkaisten aina syrjäsilmillä Jeaniin, jonka suuhun katosi suunnattoman suuria leipäpalasia.

— Henrietteä! Näinhän minä hänet viime kuussa Sedanissa... Vaan miehensä, Weissin, näin tänä aamuna. Hän oli isäntänsä, tehtailija Delaherchen kanssa, ajoivat Mouzoniin katsomaan sotajoukon marssia — huvikseen tietysti.

Pilkallinen ilme levisi vanhuksen umpimielisille kasvoille.

— Luulen heidän nähneen enemmän kuin halusivatkaan, ja hupi taisi kuivaa hyvin vähään; sillä kolmesta saakka olivat tiet täynnä pakenevia sotamiehiä!

Samalla yksitoikkoisella ja välinpitämättömällä äänellä kertoi ukko viidennen osaston tappiosta, että sen päälle oli hyökätty juuri päivällispuuhissa ollessa, Beaumontissa näet, ja että baijerilaiset olivat ajaneet ranskalaiset hujan hajan Mouzonin luo. Ne sotamiehet, jotka pakenivat, niinkuin paholainen olisi ollut kintuilla, Rémillyn kautta, huusivat, että de Faily oli kavaltanut heidät, myynyt, suoraan sanoen, Bismarckille.

Maurice muisti viime päivien hurjat marssit, marsalkan käskyn, joka kiirehti peräytymistä, vaati vaikka mistä hinnasta Maasin yli menoa, kiirehti, kiirehti; ja ensin oli aikaa tuhlata vaikka miten. Nyt oli liian myöhäistä! Silloin kun Mac-Mahon vimmastui löytäessään seitsemännen osaston Ochesissa kun sen olisi pitänyt olla Besacessa, hän tietysti luuli, että viides osasto oli käskyä noudattaen leiriytynyt Mouzonin luona kun se olikin hajoitettu ja lyöty Beaumontissa. Vaan mitäpä saattoikaan pyytää kehnosti johdetuilta, odotuksen, paon ja pelon heikontamilta, nälinkuolialta joukoilta?

Fouchard asettui Jeanin tuolin taakse — hän ei käsittänyt moista ruokahalua — ja kysyi, leikillisesti muka:

— Noo, joko alkaa tuntua?

Jean kohotti päätään ja vastasi tyynesti:

— Jopa alkaa, kiitosta vain!

Honoré kuunteli levottomuudella pienintäkin liikettä toisista huoneista. Hän oli vihdoinkin, monen taistelun jälkeen, päättänyt käydä kotonaan ja se oli tapahtunut Silvinen tähden. Takin alla oli Silvinen kirje, se Reimsissä saatu, se, jossa hän puhuu rakastavansa ainoastaan häntä, ett'ei ole rakastanutkaan ketään muuta — ja Honoré ajatteli koko ajan Silvineä, ihmetteli, ett'ei häntä näkynyt, ja koetti salata sisältään levottomuuttaan. Viimein hän ei enää jaksanut hillitä tunteitaan, vaan kysyi vapisevalla äänellä:

— Eikö Silvine enää olekaan teillä?

Fouchard vilkasi poikaansa ja vastasi:

— On, on!

Sitten hän ei taas puhunut mitään, syleksi ja kakisteli; tykkimiehen täytyi kysyä:

— Onko hän jo makuulla?

— Ei, — ei!

Lopulta ukko alentui selittämään, että hän oli ajanut Silvinen kanssa aamupuolella päivää Raucourtin torille. Sillä kyllähän nyt saattaa kauppvoja tehdä, sen tietää, kun mokomat mieslaumat ovat liikkeellä! Ja hän olikin, niinkuin tavallisesti tiistaiamuna, vienyt lampaan lihat ja häränpuolikkaan Raucourtiin ja oli parhaiksi ennättänyt kaupata lihat kun seitsemäs osasto oli tullut ja kääntänyt nurin narin kaikki tyyni. Ihmiset juoksivat kuin hullut, survivat ja tyrkkivät vimmatusti. Hän pelkäsi niiden vielä varastavan konit ja karrut ja oli ajanut kotiin. Ja Silvine jäi sinne, oli näet poikennut johonkuhun puotiin ostoksille.

— Oo, tyttö on pian kotona! lopetti ukko levollisesti. — Meni tietysti tohtori Dalichampin, kumminsa luo... Silvine on reipas tyttö, vaikka näyttää niin lauhkealta ... ei hän hopussa hätääny...

Tekikö hän pilkkaa vai tahtoiko selittää, minkätähden hän oli pitänyt Silvinen palveluksessaan, sen jälkeen kun oli eroittanut heidät, ja vaikka hän tahtoi pitää lapsen luonaan. — Poika nukkuu tuolla kamarissa ja varmaan on Silvinekin kohta kotona, on varmaan.

Ukko katsahti jälleen poikaansa, pilkallinen hymy kapeilla huulilla. Honorén kasvot värähtelivät ja hän heitti isäänsä läpituokevan silmäyksen ja — vanhus alkoi taasen kävellä pöydän ja ikkunan väliä. Honoré leikkasi leivästä palan ja pureskeli sitä äänetönnä. Kyynäspäät pöydällä tarkasti Maurice vanhaa tupaa, suurta kaappia, seinäkelloa, ja muisteli entisaikoja, kun hän ja sisar Henriette saivat viettää jonkun lupapäivän Rémillissä. Minuutit kuluivat, — kello löi yksitoista.

— Ei, mutisi Maurice, toiset ehkä jättävät meidät!

Hän avasi ikkunan ja nojautui laudalle; eteensä levisi tumma, hiljainen yö. Vaan vähitellen tottuivat silmät pimeään, hän eroitti sillan ja tulet molemmilla rannoilla. Kyrassieerit vaelsivat vieläkin, kuin aaveritarit, valkosissa kauhtanoissaan sillan ylitse. Loppumattomalta näytti veden pinnalla verkalleen liikkuva jono. Oikealla rannalla, missä sotajoukko vielä sikeästi nukkui, vallitsi haudan hiljaisuus.

— Ohhoo, sanoi Maurice epätoivoisella äänellä, meidän menomme jää huomisaamuun.

Ikkuna jäi auki, ukko Fouchard sieppasi pyssynsä ja hypähti notkeasti kuin nuori mies tielle. He kuulivat hänen kävelevän edestakasin kuin vartiolla, — sitten taukosivat askeleet, saattoi erottaa kaukaista humua sillalta. Vanhus oli istunut ojan reunalle: siinä oli sopiva vartioida, ett'ei kukaan epäiltävä henkilö pääsnyt puikahtamaan taloon.

Honoré tuli joka silmänräpäys levottomammaksi, katsoi vähä väliä kelloa, kuunteli. Raucourtista ei ollut paljon yli kolmen neljänneksen Rémillään. Sen matkan astui Silvine tunnissa, astui helpostikin. Miks'ei häntä kuulunut, johan siitä oli useampiakin tuntia kun vanhus ajoi tiehensä ja jätti hänet keskelle armeijaosastoa. Joku onnettomuus oli varmaankin tapahtunut! Honoré näki hänet maassa makaavana, ruhjottuna, hevosten polkemana, raskaat kuormat olivat vierineet hänen ylitsensä!

Kaikki kolme kimposivat yht'aikaa pystyyn. Tieltä kuului askeleita, ja vanhus viritti pyssynsä hanan.

— Kuka se on? huusi ukko tuimasti. Silvinekö?

Ei kuulunut mitään vastausta. Ukko uhkasi ampua ja uudisti kysymyksensä. Silloin sanoi hengästynyt, läähättävä ääni:

— Minä, minä se olen.

Ja heti taas:

— Entä poika?

— Poika makaa, on nukkunut aikoja.

— Jumalan kiitos!

Nyt vasta hän jouti oikein henkeään vetämään, oikein syvän huokauksen, jossa kaikki tuska ja väsymys pääsi ilmoille.

— Mene ikkunasta, sanoi ukko, siellä on vieraita,

Silvine hyppäsi ikkunasta tupaan, vaan jäi kuin kivettyneenä seisomaan miesten eteen ja seiso siinä kynttelin hulmuavassa valossa tummana, paksu musta tukka otsalle valuneena, suuret kauniit silmät — joissa yksistään olisi ollut kyllin ihanuutta — soikeissa lempeissä kasvoissa, ihmetellen vieraita katsoen.

Silloin hän tuns Honorén, ja kaikki veri syöksi sydämmestä kasvoihin — eikä hän kuitenkaan erittäin hämmästynyt että Honoré oli siinä, sillä häntähän hän oli ajatellut koko matkan Raucourtista tullessaan.

Honorén jalat vapisivat ja tuntui kuin rinnan päällä olisi ollut rasittava paino, joka vei hengen. Hän ponnisti voimansa, sanoi levollisesti:

— Hyvää iltaa, Silvine!

— Hyvää iltaa, Honoré!

Silvine oli purskahtaa itkuun, käänsi sitä estääkseen päänsä pois ja hymyili Mauricelle, joka myös oli tuttu. Hän ujosteli Jeania hiukan. Hengitti kiivaasti, avasi kaulahuiviaan hiukan.

Honoré jatkoi, sinuttelemta, kuten ennen maailmassa:

— Me olimme hyvin levottomia teidän tähtenne, Silvine, on jo niin paljon preussiläisiä liikkeellä näillä tienoin.

Silvine kävi valkoseksi kuin lakana ja heitti pikaisen, hätäisen katseen kamariin päin, jossa lapsi nukkui, ja kohotti kätensä, ikäänkuin olisi tahtonut karkoittaa luotaan jotain kauheata.

— Preussiläiset! Oo, minä olen nähnyt heidät!

Hän vaipui tuolille istumaan, jalat eivät kannattaneet enää, ja kertoi, että hän oli heti seitsemännen osaston kaupunkiin marssittua hakenut suojaa kumminsa, tohtori Dalichampin, luona ja toivoi eno Fouchardin noutavan hänet sieltä. Kadulla oli sellainen ahdinko, ett'ei koirakaan olisi päässyt eteenpäin. Ja kello neljään hän oli kärsivällisesti odottanut ja nykkinyt liinan-nukkaa rouvasväen kanssa, sillä tohtori oli laittanut sairaalan raatihuoneen suureen saliin, arveli ehken tuotavan haavoitettuja Metzistä eli Verdunista. Sinne tuli ihmisiä, jotka tiesivät sairaalata piankin tarvittavan ja aivan oikein, kello kaksitoista jyrisivät jo tykit Beaumontin puolella. Mutta se oli kaukana, eikä kukaan osannut vielä oikein peljätäkään, kun pommi yht'äkkiä ryskien ja räiskien mursersi erään naapuritalon katon, Se tapahtui juuri silloin kun viimeiset ranskalaiset sotamiehet marssivat pois Raucourtista. Vieläkin räjähti kaksi pommia, vihollinen patteria ammuskelin seitsemännen osaston jälkijoukkoa.

Haavoitettuja tuli Beaumontista, raatihuoneen sali oli pian täynnä. Pelkäsivät, että sinnekin vielä putoaa joku pommi ja turmelee koko sairaalan. Miesparat, jotka odottivat tohtoria haavojaan sitomaan, olivat menehtyä kauhusta, moni kömpi vaivaisilla jäsenillään kellariin, siellä oli hiukan turvallisempaa,

— Ja silloin, jatkoi Silvine, en tiedä mitä lienee tapahtunut, mutta yht'äkkiä taukosi melu. Minä seisoin kadunpuoleisessa ikkunassa, josta näkee maalle päin; ei näkynyt enää yhtään sotamiestä, ei ainoatakaan punahousua, kun samassa kuulen raskaita askelia, joku huutaa, en ymmärtänyt mitä lienee ollut, kymmeniä pyssynperiä kolahtaa yht'aikaa kivisiltaan ... ja alhaalla kadulla seisoo koko lauma rumia, likasia, mustia miehiä, joilla on suuret leveät päät ja kypärit, niinkuin meidän palokuntalaisilla. Sanoivat, että ne olivat baijerilaisia sotamiehiä ... ja tiellä, pelloilla, metsissä voi! joka paikassa kiehui sadottain ja tuhansittain samanlaisia miehiä, suljetuissa, loppumattomissa riveissä. Mustia, suurissa joukoissa, yhä enemmän ja enemmän niitä tuli, juurikuin heinäsiikkalaumoja, jotka peittävät koko maanpinnan.

Häntä puistatti ja hän teki jälleen saman jotain kauheata karkoittavan liikkeen.

— Ja sitten, te ette voi aavistaa, mitä sitten tapahtui. Nuo miehet lienevät marssineet kolme päivää ja

tapelleet vast'ikään kuin hurjat Beaumontissa. He olivat sekasin nälästä ja vimasta, silmät seisoivat päässä ... he eivät tietäneet mitä tekivät... Ja upseerit eivät koettaneetkaan estää kun he syöksivät taloihin, myymälöihin, särkivät ovet ja ikkunat, murtivat auki kaapit, arkut, kaikki, jossa luulivat ruokaa löytyvän, nielivät kaikki kuin eteen sattui! Ruokakauppiaan, Simonnetin, puodissa, näin yhdenkin laskevan tynnyristä siirappia kypäriinsä ja sitä juovan; toiset haukkasivat raakaa sianlihaa, toiset söivät jauhoja. Kun he tulivat, sanottiin, että ruoka on lopussa, neljäkymmentä kahdeksan tuntia olivat omat joukot kulkeneet kaupungin läpi, vaan he löysivät kuitenkin aina jotain piilotettua, ja särkivät sentähden kaikki paikat, luulivat, että me emme tahdo antaa heille ruokaa.

Vähemmässä kuin tunnissa olivat kaikki ruudut sirpaleina leipurilla, teurastajalla, joka puodissa, vieläpä yksityistenkin asunnoissa; kaapit, kellarit työpö tyhjät... Tohtorilla — semmoista en ole vielä milloinkaan nähnyt — söi eräs paksu mies saipuuta! Vaan surkeinta oli kumminkin kellarissa! Siellä he huusivat ja ärjivät kuin paholaiset, särkivät pullot, väänsivät tapit auki ja jättivät vuotamaan, pitkin, pitkin permanttoa läikkyivät viinit, elivät kuten ainakin kun ihmiset heittäytyvät petojen kaltaisiksi. Tohtori ei saanut eräänkään mustan miehen käsistä pois ooppiumipulloa, hän nosti sen huulilleen ja kulautti tyhjäksi. Ehkenpä makaa mies jo kuolleen, kun lähdin, oli hänellä kauheat tuskat!

Hän peitti kasvonsa käsillään ja voiikki surkeasti.

— Ei, ei! Se oli hirmuista! Minä en jaksa ajatella sitä enää!

Ukko Fouchard, joka ei malttanut jättää vahtipaikkaansa, oli tullut ikkunan luo kuuntelemaan ja kertomus peljästytti häntä hirmuisesti, Hän oli aina kuullut sanottavan, että preussiläiset maksavat reilusti kaikki, ja rosvoja ja varkaitako ne siis ovatkin?

Maurice ja Jean kuuntelivat tarkasti kuvausta vihollisista, jotka tämä tyttö oli nähnyt ja joita he eivät olleet kohdanneet, vaikka olivat kierrelleet maita ja mantereita enemmän kuin kuukauden ajan. Honoré istui ajatuksiin vaipuneena, tuskallinen piirre suun ympärillä, hän ajatteli ainoastaan Silvineä ja sitä kauheata onnettomuutta, joka oli heidät eroittanut.

Vaan silloin avautui kamarin ovi ja pikku poika ilmestyi heidän eteensä. Hän oli kuullut äitinsä äänen ja juoksi paitasillaan häntä suutelemaan ja tervehtimään. Poika oli tavattoman iso ikäisekseen, iho punertavaa, kiharainen tukka vaaleata, kellertävää ja silmät olivat suuret, siniset.

Silvine säpsähti lapsen nähdessään, ikäänkuin hämmästyen niitä muistoja, joita se herätti. Eikö hän ollut tuntea ihailtua, rakastettua lastaan, koska säikähti sitä kuin haamua? Hän purskahti itkuun.

— Lapsiraukka!

Ja hän puristi poikaa rintaansa ja suuteli kyöneleiden vuotaessa pitkin poskia. Honoré, melkein harmaana kasvoiltaan, tuijotti lapseen hämmästyneenä, se oli liiaksikin Goliathin näköinen: sama leveä, vaalea hiuksinen pää, samat silmät, tällä kauniilla, terveellä lapsella oli kaikki germaanilaisen rodun tuntomerkit. Sehän oli preussiläisen poika! Niin preussiläisen, jolla nimellä häntä kaikki Rémillissä kutsuivat. Ja tuossa hän riippui ranskalaisen äitinsä kaulassa, joka vielä vapisi, jonka sydän vuoti verta näkemistään, vihollisen tuottamista kauhuista!

— Lapsiraukka, pikku poikaparkani! Ole nyt kiltti ja lähde pois nukkumaan... Mennään nukkumaan, rakas pikku poikani!

Hän kantoi lapsen kamariinsa ja palatessaan hän taas oli tyynen, kärsivällisen ja järkevän näköinen.

Honoré kysyi vapisevalla äänellä:

— Ja preussiläiset...?

— Niin, preussiläiset... He rikkoivat kaikki, söivät ja joivat kaikki. Ottivat liinavaatteitakin, lakanoita ja pyyhinliinoja, uutimia, jotka repivät kaistaleiksi ja käärivät kipeiden jalkojensa ympärille. Eräänkin jalat olivat tykkänään nahattomat, niin oli ukkorähjä saanut astua. Kadulla istui, tohtorin oven kohdalla, joukko miehiä riisumassa jalkineita jaloistaan; yhdellä oli kaunis, pitsihelma paita, josta kiskoi kappaleita ja satoi kantapäätänsä ympärille; he varastanut senkin kauniilta rouva Lefèvreltä, tehtailijan vaimolta...

Ja ryöväystä kesti koko illan, yöhön asti. Rakennuksissa ei ollut enää ovia, avonaisina ammottivat suojat, rikkonaisia huonekaluja hujan hajan lattialla; voi, se oli näky, joka pani lempeimmänkin raivosta itkemään... Minä luulin tulevani hulluksi, minä en voinut olla siellä kauvemmin; kyllä he houkuttelivat ja sanoivat kaikkien teiden olevan vihollisia täynnä ja ett'en pääse elävänä kotiin, vaan siitä ei ollut apua, minä lähdin juoksemaan suoraan peltojen poikki oikealle, heti kun pääsin Raucourtin portista.

Beaumontista tuli vaunuja ja kärryjä täynnä sekä ranskalaisia että preussiläisiä haavoitettuja. Kahdet

ajoiivat aivan ohitseni pimeässä; voi, voi sitä huutoa ja valitusta kuin niistä kuului! Minä riensin eteenpäin niin nopeasti kuin pääsin, suoraan metsään, en tiedä enää miltä paikoin, vaan kyllä taisin tehdä pitkän mutkan Villersiin päin... Kolme kertaa täytyi piiloutua, kun luulin kuulevani sotamiesten melua. Mutta minua vastaan ei tullut muita kuin eräs vaimo, joka pakeni Beaumontista päin, ja hän kertoi asioita, jotka saivat hiukset nousemaan pystyyn... Ja nyt minä olen täällä vihdoinkin ... ja niin onneton, niin onneton!

Kyyneleet tukahuttivat jälleen hänen äänensä. Vaan hän tahtoi kertoa kaikista näkemistään ja kuulemistaan kauhuista, siitäkin, mitä Beaumontin vaimo oli nähnyt.

Tämä vaimo asui kylän pääkadun varrella ja oli iltamassa nähnyt vihollisen tykistön rientävän ohi. Kummallakin puolen tietä seisoivat rivi sotamiehiä käsissä soihdut, joista levisi punanen tulipalon kaltainen valo. Ja leimuavaa kujaa pitkin vierivät hevosia, tykkiä, ruutivaunuja, täyttä neliä, minkä kaviosta pääsivät. Se oli voitonriemun kiihkeätä menoa, he tahtoivat saavuttaa ranskalaiset joukot, lyödä, musertaa heidät tykältään! Ja he ajoivat kuin riivatut eteenpäin, esteet heitettiin syrjään, mikään ei voinut heidän vauhtiaan pysädyttää. Jos hevonen kaatui eteen, vihlaittiin valjaat poikki ja raskaat leveät pyörät vierähtivät eläimen ylitse, josta ei hetken perästä ollut muuta jäljellä kuin verisiä riekaleita. Sotamiehetkin, jotka sattuivat tielle, kaadettiin kumoon ja silvottiin silmänräpäyksessä tuhansiksi kappaleiksi. Hurjassa menossa eivät ajajat muistaneet eikä joutaneet pysähtyä syömäänkään, vaikka olivat nälkäisiä kuin pedot, tarttuivat leipään, joka heille viskattiin ja ahmivat lihapaloja, joita soihdunkantajat heille ojensivat pistimen kärjellä. Ja samassa he taas kannustivat hevosiaan niin, että ne kimmahdus pystyyn ja hyökkäsivät kuin kuoleman edestä pimenevään yöhön; ja raskaat patterit vierivät jälessä kolisten ja jyristen kuin mahtava ukkonen miesten hurjasti huutaessa.

Vaikka Maurice kuunteli tarkasti Silvinen kertomusta, eivät silmänsä tahtoneet pysyä auki; nyt kun nälkä oli sammutettu, tuntui unen tarve kahta voimakkaammin. Hänen päänsä vaipui pöydälle ja hetken kuluttua hän jo nukkui.

Jean taisteli vielä vähän aikaa, vaan ei kestänyt kauvan, niin hänkin teki samoin. Ukko Fouchard käveli jälleen tiellä, ja Honoré oli yksin Silvinen kanssa, joka istui äänetönnä penkillä ikkunaan luona.

Aliupseeri nousi ylös ja katseli yön pimeyteen, josta kuului niin kummallisia ääniä. Kyrassierit olivat jo päässeet ylitse, nyt vierivät tykistö, hitaasti, rämisten ja natisten, sillalla. Hevoset keikkuivat pystyssä, eivät tahtoneet lähteä keinuvalle lautalle, monta kertaa vierähti etulaitos syrjään ja täytyi jättää veteen. Ja katsellessaan tätä hidasta, vaivaloista vaellusta yhdeltä virran partaalta toiselle, jota oli kestänyt illasta eikä luultavasti päättynyt vielä aamuunkaan, hän ajatteli toista tykistöä, sitä, jonka raju virta oli vierinyt Beaumontin ylitse, kaataen kaikki esteet, musertaen ihmiset ja eläimet päästäkseen nopeammin eteenpäin.

Honoré lähenei Silvineä ja kysyi hiljaa:

— Te olette onneton?

— Olen, voi! niin onneton!

Hän aavisti, että Honoré aikoi puhua siitä kauheasta, joka oli tapahtunut, ja painoi alas päänsä.

— Silvine, miten se saattoi tapahtua?... Minä tahdon tietää...

Vaan hän ei saanut sanaa suustansa.

— Sano minulle, Silvine, tapahtuiko se sinun suostumuksellasi ... eli käyttikö hän väkivaltaa?

Silloin hän änkytti tuskin kuuluvasti:

— Jumala, minä en tiedä itsekään, minä en tiedä, sen vakuutan sinulle... Mutta valehdella minä en tahdo, ja milläpä voisin puolustaa itseäni... Sinä olit lähtenyt ja olin melkein hulluna surusta; voi kuitenkin, minä en tiedä, en ollenkaan tiedä, miten se tapahtui...

Hän nyhkytti surkeasti voimatta enempää puhua ja Honoré seisoivat kalpeana, vavisten vieressä ja odotti. Häntä miellytti se, ettei tyttö koettanut valehdella ja puolustaa itseään, vaan hän kyseli kuitenkin vielä, tahtoi selitystä yhdestä ja toisesta, joka oli hänen mielestään kummallista.

— Ja isä on pitänyt sinut koko ajan luonaan?

Silvine istui yhä silmät maahan luotuina, vakava, ihmeellisen nöyrä ilme kasvoillaan.

— Minä teen mitä ukko vaatii ja ruokani ei maksa paljoa. Ja kun lapsi on täällä, on hän voinut vähentää palkkaa, tietäähän hän, että minun täytyy olla...

— Minkätähden?

Nyt hän nosti silmänsä ylös, hämmästyneenä.

— Minnekäs minä menisin? Täällähän meillä toki on ruokaa ja saadaan pienenosan kanssa olla rauhassa.

He katselivat toisiaan silmästä silmään, ääneti ja vakavasti. Ulkoa, yön pimeydestä, kuului tykkien kumea jyrinä, valittava huuto vihiäsi äänettömyyttä ja tunki selvästi heidän korviinsa lauttasillalta, täyttäen heidän sydämensä sanomattomalla säällillä.

— Silvine, sanoi Honoré hitaasti, sinä kirjoitit minulle ja se tuotti minulle suuren ilon... En olisi, en koskaan, astunut jalallani tähän taloon ilman sitä kirjettä. Se on sanonut minulle jotain, jota en enää uskonut todeksi...

Silvine säikähti, kun kuuli kirjettä mainittavan. Honoré oli ehkä vihanen, että hän rohkeni sitä lähettää. Mutta hänen puhuessaan kohosi veri vähitellen jälleen kasvoihinsa.

— Minä tiedän, että sinä et tahdo valehdella minulle, sentähden uskonkin kaikki, mitä minulle kirjoitit ... uskonpa nyt joka ainoan sanan. Sinä arvasit oikein sanoessasi, että tiedät minun kuolevan murheella sinua jälleen näkemättä; viime hengen vedossanikin minä olisin surrut sinun uskottomuuttasi, että unhotit minut, et rakastanut minua enää. Vaan koska sinä välitätkin vielä minusta, koska oletkin aina ollut minun...

Hän oli niin liikutettu, ettei tahtonut löytää sanoja.

— Kuule, Silvine, jos minä pääsen elävänä preussiläisten käsistä, niin minä en jätä sinua; me menemme naimisiin heti kun pääsen palveluksesta vapaaksi.

Silvine hypähti seisomaan, katsoi vähän aikaa huumautuneena Honoréta ja heittäytyi ilohuudolla hänen syliinsä. Hän ei voinut puhua, hän ei tietänyt mitä sanoa.

Honoré istui penkille ja veti hänet polvilleen.

— Minä olen ajatellut tätä kauvan ja sitä varten minä tulinkin kotiin... Jos ei isä suostu, niin me menemme pois, Silvine. Maailma on niin avara, kyllä mekin voimme löytää jonkun kolon, jossa asumme, yhdessä me kaksi, Silvine... Ei, poika on kolmantena, emmehän voi häntäkään jättää. Ehkä saamme toisia lisää ja sitten en minä pian enää huomaakaan, että siinä on vieraskin joukossa!

Se oli täydellinen anteeksianto. Silvine ei tahtonut uskoa, että semmonen onni oli mahdollinen, että hän sitä enää saavuttaisi, vaan mutisi viimein liikutettuna:

— Ei, ei, se ei ole mahdollista, se on liian paljo! Ehkä vielä kadut tätä... Honoré, sinä olet niin hyvä ja minä rakastan sinua koko sielustani!

Honoré suuteli hänen huuliaan ja hänellä ei ollut voimaa kieltäytyä onnestaan, joka tuli niin odottamatta, kun hän jo oli luopunut kaikesta toivosta. Hän kietoi sydämmellisen hellästi kätensä Honorén kaulaan ja suuteli häntä ikäänkuin tukehtumisillaan ilosta, että omisti sen, jota oli rakastanut siitä hetkestä kun oppi rakkautta käsittämään ja josta ei mikään maallinen voima enää voisi eroittaa.

Samassa kuului ulkoa ääniä, käskyjä, puhallusmerkkiä kajahteli, kaikki miehet heräsivät. Varjoja kohosi maasta, liittyivät yhteen, riensivät suuren epäselvän virran tavoin maantielle. Tulet rantaäyräällä leimahtivat viimesen kerran, suuria levottomia laumoja hämmöitti kaukana, mutta mahdotonta oli eroittaa mitä alhaalla laaksossa tapahtui. Ukko Fouchard lähestyi ikkunaa ja huusi että sotajoukko lähtee. Jean ja Maurice heräsivät lyhyestä unestaan, vaan olivat niin hämmennyksissä, että tuskin ymmärsivät, mitä ukko tarkoitti. Honoré puristi kiireesti Silvinen käsiä.

— Se on päätetty ... sinä odotat minua!

Silvine ei osannut sanoa sanaakaan, vaan kaikki rakkautensa kuvastui viimesessä pitkässä katseessa, jolla hän seurasi Honoréta, kun tämä rivakkaasti heittäytyi ikkunasta tielle ja riensi paikalleen patteriassa.

— Hyvästi, isä!

— Hyvästi, poikani!

Ja siinä kaikki, isä ja poika erosivat yhtä kylmästi kuin yhtyivätkin, ilman lämmintä kädenlyöntiä. He saattoivat elää ilman toisiaan!

Kun Maurice ja Jean olivat jättäneet talon, lähtivät he juoksemaan jyrkkää mäen rinnettä alas tielle. He eivät löytäneet heti 106:tta rykmenttiä, kaikki olivat jo lähteneet liikkeelle, ja he saivat juosta kauvan aikaa sinne tänne ennenkun vihdoinkin sulasta sattumuksesta kohtasivat oman komppaniinsa, jota luutnantti Rochas johti; jotavastoin kapteeni Beaudoin ja muu osa rykmenttiä oli poissa. Ja silloin huomasi Maurice suureksi ihmeekseen, että koko tämä lauma, sotamiehiä, hevosia ja ajopeliä, ei ollutkaan aikeissa mennä Maasin ylitse, vaan marssivat pohjoseen Rémillystä, suoraan Sedaniin päin. Mitä, mitä tämä tietää? Oliko tapahtunut jotain? He eivät siis menekkään virran yli, vaan vetäytyvät takasin pohjosta kohti.

Aivan lähellä ratsasti afrikkalaisiin jääkäreihin kuuluva upseeri, — mitä varten lie siinä ratsastanut, — ja hän sanoi aivan ääneen:

— Taivaan nimessä, eikö olisi ollut parempi pötkiä 28:na, jolloin olimme Chênessä.

Toiset koettivat selittää liikettä; oli tullut uusia tietoja. Kahden aikaan yöllä oli eräs marsalkan apujanteista tullut ratsastaen ja tuonut kenraali Douaylle käskyn viipymättä vetäytyä Sedaniin, — joka silmänräpäys on kallis.

Kenraali sattui olemaan juuri sillalla, alakuloisena katsellen hidasta kulkua, vasta oli hänen kolmas divisioonansa päässyt yli. Kohta alkoi jo päivä sarastaa, vihollinen saattoi joka silmänräpäys karata hänen joukkonsa kimppuun: käski siis kiirehtiä marssia Sedaniin niin paljon kuin mahdollista. Hän komensi miehiä purkamaan siltaa ja marssi itse vasenta rantaa ensimmäisen divisioonan ja reservitykistön mukana, jotavastoin kolmas seurasi virran oikeanpuolista rantaa ja se, joka hajotettiin Beaumontissa, jatkoi pakoretkään, — minne lienee jatkanut. Seitsemäs osasto, joka ei vielä ollut tulossa käynytäkään, oli silvottu ja revitty, kiiruhtaen eteenpäin pimeässä, yhdet siellä, toiset täällä, miten mikin parhaiten pääsi.

Kello ei ollut kolmea, oli vielä pimeä yö. Maurice, joka hyvin tunsipaikat, ei tietänyt ensinkään, minne he kulkivat, ei voinut päästä asian perille sekavassa laumassa, joka nelisti tiellä ja tien vierellä. Monta Beaumontista pakenevaa rykmenttiä sotkeutui seitsemänteen osastoon tartuttaen pelkoa ja kauhua miehistöön. Koko laakso oli täynnä pakenevien ja eteenpäin rientävien joukkojen huutoa ja melua ja töminätä. Ensimmäinen osasto tullen Carignanista ja Douzystä, kahdestoista sekä viidennen tähteet Mouzonista, kaikki kurjassa tilassa, reväistyt mukaan vastustamattomaan liikkeeseen, joka 28:ta päivästä lähtien oli ajanut koko sotajoukkoa pohjoseen päin ja nyt tunki asemaan, josta ei löytynyt mitään pelastusta, jossa tappio ja kuolema ja hävitys sitä odotti!

Päivä alkoi juuri sarastaa kun komppaniia marssi Pont-Maugiesin läpi; Maurice tunsipaikat, vasemmalla kädellä olivat Liryin ylängöt ja oikealla Maas, jonka juoksua maantie seurasi. Harmaa aamunvalo heitti surumielisen kajastuksen Bazeillesin ja Balanin yli, jotka näkyivät sumumerestä suurten niittyjen takana. Ja kaukana näköpiirin rajalla kuumotti Sedan ikäänkuin suruharsoon käärittynä metsien tummalla taustalla. Ja kun joukot Vadelincourtin ohi päästyä viimeinkin saapuivat Torcyportille keskusteltiin, rukoiltiin, kerjättiin, täytyipä upseerien näyttää kynsiäänkin, sanalla sanoen piirittää linnoitusta, ennenkun päällikkö taipui päästämään heidät kaupunkiin.

Kello oli silloin viisi. Seitsemäs osasto saapui Sedaniin vilusta, nälästä ja väsymyksestä nääntymäisillään.

VIII.

Torcyportilla, Vadelincourtintien päässä, eksyivät Maurice ja Jean toisistaan ja Jean juoksenteli edestakasin hälinässä etsien Mauricea. Tämähän oli paha sattuma, sillä Maurice oli luvannut viedä hänet sisarensa luo, jossa olisivat saaneet levätä siistissä vuoteessa! Vaan portilla oli tavaton mylläkkä, kaikki rykmentit sekaantuivat, järjestystä ei ollut enemmän kuin järjestyksen ylläpitäjiäkään, miehet saivat tehdä mitä halutti. Parasta oli levätä ensin pari tuntia ja järjestää sitten joukot ja eri komppaniat.

Jean oli tullut Torcyn rautatiesillan luo yläpuolella laajoja niittymaita, jotka komentaja oli laskenut veden alle. Hän meni vielä toisestakin portista sekä sillan yli ja vaikka aurinko jo kohosi ylemmälle taivaalle tuntui hänestä pieni, ikäänkuin kokoon puristettu kaupunki, kapeine, kosteine katuineen ja korkeine vallineen pimeältä. Hän ei voinut sillä hetkellä muistaa Mauricen langon nimeä, sen vain tiesi, että sisaren nimi oli Henriette. Vaan siitä ei ollut suurta apua. Kuka tietäisi ohjata häntä! Minne kääntyisi? Hän käveli eteenpäin tietämättä minne aikoi ja minne meni, tuntien, että jos pysähtyy, hän nääntyy siihen paikkaansa, sillä korvansa soivat ja suhisivat ja hän ei jaksanut enää eroittaa ja

tarkastaa eri kasvoja ihmisvirrassa, joka tunki ohitsensa tai veti häntä mukanaan. Rémillissä oli saatu ruokaa ja sitä enemmän vaivasi nyt väsymys, hän oli joka askeleella tupertua tielle. Ja yhtä uupuneina olivat kaikki sotamiehet, jotka horjuskellen ja pienissä laumoissa kuljeksivat kapeita, kosteankylmiä katuja minne sattui! Joka hetki näki jonkun miehen vaipuvan porttikäytäviin eli portaille ja siihen jäävän.

Kun Jean kohotti päätään, näki hän keskellä pientä puistoa jotenkin suuren rakennuksen ja syrjemällä muistopatsaan ja samassa hän huomasi tutun näköisen afrikkalaisen jääkärin, joka seisoi allapäin, surullisesti katsellen hevostansa. Se vapisi väsymyksestä ja järsi kaula pitkällä ruutikärkyjen laittaa, jotka olivat vedetyt katukäytävälle puiston reunassa. Kahteen päivään ei oltu jaettu hevosenruokaa, ja suuret hampaat järsivät järsimistään halukkaasti puuta, vaan ratsastajan ruskettuneella poskella vierä kuumia kyyneleitä. Eikös se ollut Prosper, jonka hän oli tavannut Mauricen kanssa Vouziersissä? Jean meni ensin ohitse, vaan kääntyi vähän matkan päästä takasin, hän muisti että ehkä Prosper voipi antaa tietoja Mauricen sisaresta. Vaan silloin ei jääkäriä enää löytynytäkään, hän oli hävinnyt tungokseen.

Jean ei tietänyt enää mitä tehdä, hän käveli arviolta toiselle puolen pientä puistoa, muistopatsaan luo. Hän ihastui kun näki Turenne patsaan juurella luutnantti Rochasin ja muutamia komppanian miehiä. Ellei löytänyt ystävänsä, niin olihan hänellä nyt kuitenkin toivoa päästä rykmenttinsä luo ja teltaan nukkumaan. Kapteeni Beaudoin oli vieläkin poissa ja luutnantti koetti saada väkeään kokoon ja kyseli divisioonan leiripaikkaa. Vaan hänen joukkonsa ei ottanut lisääntyäkseen, se päinvastoin pieneni ja pieneni. Eräs sotamies hävisi kapakkaan, jossa näkyi reuhtovan käsillään kuin hullu ja sen jälkeen eivät toverit häntä enää nähneet. Kolme muuta tarttuivat pienen puodin ovelle, jossa muutamat zouaavit olivat omalla luvallaan puhkaisseet viinalekkerin pohjan. Seinävierillä makasi jo monta, toiset kokivat vielä hoiperrella eteenpäin, vaan ei kestänyt kauvan, ennenkun uupumus teki tehtävänsä. Chouteau ja Loubet sattuiivat yhteen kadun kulmassa, katsoivat toisiinsa ja katsoivat ahnaasti lihavan matamin jälkeen, jolla oli suuri leipä kainalossa, ja heille ilmestyi asiaa samaan taloon, jossa eukko asui, ja pujahtivat huomaamatta ovesta pimeään käytävään. Ja jällellä ei ollut enää kuin Pache ja Lapoulle ja kymmenkunta muita miehiä.

Luutnantti Rochas seiso Turenne pronssisen muistopatsaan juurella, jännittäen viimeset voimansa pitääkseen silmiään auki. Jeanin nähdessään mutisi luutnantti:

— Aha, korpraaliko se on! No, missä miehet?

Jean kohotti olkapäitään ja puisteli päätänsä, — ei hän tietänyt. Vaan Pache osotti Lapoullea ja vastasi itku kurkussa:

— Tässähän meitä on kaksi, mutta muut ovat poissa!... Ja Jumala lohduttakoon meitä kaikkia, tämä on liian surkeata!

Se toinen raukka, tunnettu mainiosta ruokahalustaan, katseli pettyneen näköisenä Jeanin tyhjiä käsiä. Hän oli ehken luulotellut, että korpraali oli ollut ruokaa hankkimassa.

— Vieköön heidät paholainen! Eikö meille vielä tänäänkään anneta ruokaa?

Gaude seiso rauta-aidan varassa ja odotti käskyä puhaltaakseen miehet kokoon, vaan tietämättään painuivatkin silmät kiinni, jalat luistivat ja hän kaatui selälleen vaipuen syvään uneen. Väsymys valtasi kaikki, pian kuului aidan ympäriltä raskasta korinata. Kersantti Sapin oli ainoa, jonka silmät vielä olivat selällään ja hänen pienillä kalpeilla kasvoillaan oli surullinen, synkkä ilme, ikäänkuin olisi nähnyt pelkkää onnettomuutta kaukana taivaan rannalla.

Sillä välin oli luutnantti Rochas istautunut maahan; hänen täytyi hänenkin saada levätä hiukan. Ja istumaan päästyään hän aikoi antaa Jeanille käskyn.

— Korpraali teidän täytyy... teidän täytyy...

Hän hapuili sanoja, sopotti paksulla unisella kielellä jotain ja kallistui vähitellen kylelleen, unen valtaamana.

Jean pelkäsi itselleen käyvän samoin ja lähti pois; hän oli saanut päähänsä että tahtoi maata oikealla vuoteella. Toisella puolella katua oli suuri ravintola, "Kultainen risti" ja hän oli nähnyt ikkunassa vilahduksen kenraali Bourgain-Desfeuillesistä, paitahihhasillaan, maata menossa. Mitä varten sotamiehen tarvitsi kiusata itseään kun suuretkin ottivat asian niin levollisesti? Ja yht'äkkiä hän muisti, että langon isäntä oli tehtailija Delaherche, niin juuri hänen nimensä oli. Ja hän kääntyi oitis erään ohikulkijan puoleen.

— Tiedättekö missä verkatehtailija Delaherche asuu?

— Tiedän! Maquakatu, aivan Voikadun kulmassa, suuri, kaunis talo, veistoksia portin päällä.

Jean lähti astumaan, vaan muutaman askeleen kulottua juoksi mies hänen jälkeensä.

— Kuulkaahan, oletteko te 106:sta? Jos etsitte rykmenttiänne, niin se on marssinut linnan kautta, tuolta. Minä näin äsken överstinne, tunnen hyvästi ennestään, kun hän oli Meziersissä.

Vaan Jean kääntyi kärsimättömänä pois. Ei, ei! Nyt kun tiesi varmaan löytävänsä Mauricen, niin nyt ei hän lähtenytkään heidän jälkeensä, makaamaan maaperällä. Omatuntonsa soimasi häntä kuitenkin hiukan muistaessaan översti Vineuilin, vanhan jäykän ukon, joka aina oli niin kestävä eikä koskaan säästännyt itseään, makasi, vaikka jo oli vanha mies, niinkuin sotamies teltassa. Muutaman minuutin kuluttua hän kääntyi Suurellekadulle, keskelle vimmattua vilinätä ja kysyi eräältä pieneltä pojalta Maquakatua.

Suuren verkatehtaan oli nykyisen omistajan eno edellisellä vuosisadalla rakennuttanut ja Delaherchet olivat sitä nyt jo hallinneet 150 vuotta. Sedanissa löytyy useita tehtaita Ludvig viidennentoista ensimmäiseltä hallitusvuodelta, joiden pääsivut ovat komeat kuin kuninkaalliset linnat. Maquakadun varrella sijaitseva tehdas oli kolmekerroksinen rakennus ikkunat korkeat ja leveät, kauniilla ornamenteilla somistetut rakennukset ympäröivät laajaa pihaa, jossa kasvoi vanhoja jättiläispuita, tuuheita jalavia, joiden siimeksessä kolme sukupolvea oli liikkunut, sillä ne olivat istutetut samaan aikaan kun tehtaan peruskivi laskettiin.

Juliuksen, nykyisen omistajan, isä oli sen perinyt eräältä lapsettomalta serkultaan, joten nuorempi sukuhaara oli päässyt asumaan vanhaan komeaan taloon. Tämän isä oli kartuttanut jo ennestäänkin suurta omaisuutta, asettanut tehtaan kelpo kuntoon, vaan hän ei ollut aivan moitteeton aviomiehenä ja vaimonsa oli ollut hyvin onneton. Kun vaimo tuli leskeksi, koetti hän kaikin tavoin pidättää poikaa kotona, oli vartioinut häntä ja kohdellut isoksi asti niinkuin lasta; sitten hänet oli naitettu hiljaisen ja jumalisen tytön kanssa ja äiti toivoi, että nyt oli poika suojattu niiltä viettelyksiltä, joihin isä oli langennut. Vaan miniä kuoli kohta ja poika rakastui puolivälissä kolmattakymmentä nuoreen leskeen Charlevillestä, kauniiseen rouva Maginotiin, josta puheltiin yhtä ja toista ja nai hänet äidin kiellosta huolimatta. Sedan on jäykkä vanhanaikuinen kaupunki ja se on aina suuttumuksella katsellut Charlevillen vilkasta elämätä ja huvittelun intoa. Koko avioliitosta ei olisi ehken kumminkaan tullut mitään ellei Gilberte Maginot olisi ollut sukua översti Vineuilille, josta piakkoin tulee kenraali ja verkatehtailija tahtoi kernaasti joutua niin hienoon perheeseen. Saman päivän aamuna, kun joukot saapuivat Sedaniin, oli Delaherche ollut ajelemassa Weissin kanssa ja silloin oli ukko Fouchard nähnyt heidät.

Tehtailija oli pitkä, lihava mies, jolla oli suuri nenä ja paksut huulet, hyvin puhelias ja alavainen, ja oli kuten ranskalaiset porvarit ylipäätään utelias kaikesta, mikä koski sotajoukkoa. Mouzonin apteekkari oli kertonut keisarin asuvan Baybelissa ja hän oli heti rientänyt sinne, oli nähnyt majesteetin, olipa ollut vähällä päästä puheisiinkin hänen armonsa kanssa, — pitkä juttu, jota lakkaamatta kertoi ajeluretkeltä palattuaan. Palausmatka oli ollut pelottava, Beaumont oli kauhun valtaama, tie kihisi pakolaisia. Parikymmentä kertaa olivat kärryt vierähtämäisillään ojaan ja vasta myöhään illalla he ennättivät kotiin. Ja tämä huvimatka, tämä sotajoukko, jonka tähden hän oli ajanut kaksi peninkulmaa, nähdäkseen sen marssivan hyvässä järjestyksessä ja jonka olikin nähnyt paon sekasorrossa, koko tuo aavistamaton surullinen todellisuus oli kääntänyt mullin mallin tehtailijan käsitykset ja hän kertoi lakkaamatta kotiinpäin ajaessa:

— Minä luulin heidän marssivan Verduniin ja halusin nähdä, miten meidän pojat menevät sotaan. Ja mitä minä näinkään! Surkeata kaikki tyyni, ja mikä vieläkin surkeampaa niin minä aavistan saatavan Sedaniin enemmän sotamiehiä kuin tahtoisimmeakaan.

Seuraavana aamuna, kun seitsemäs osasto marssi kaupunkiin, oli hän jo viiden ajoissa pukeutunut ja rientänyt kadulle. Ensimmäinen sotilas, jonka hän kohtasi Turenneen puistossa, oli kapteeni Beaudoin, johon hän oli tutustunut Charlevillessä, vaimonsa, silloisen rouva Maginotin luona. Pahansuovat ihmiset kuiskailivat että kaunis leski ei voinut kieltää kapteenilta mitään, vaan että tämä oli hienotunteisuudesta vetäytynyt syrjään kun rikas verkatehtailija alkoi lähennellä rouvaa; hän ei tahtonut estää ystävätärtään tekemästä niin edullista naimakauppaa.

— Mitä ihmettä! Tekö se olette? huudahti Delaherche, mutta missä tilassa!

Kapteeni, hieno, siisti kapteeni, oli todellakin tänään pelottavan näköinen, puku likainen, tomun vallassa kasvot mustana ja kädet vielä mustempana. Hän oli saapunut Sedaniin Turkolais-rykmentin muassa eikä tietänyt kuolemakseen, miten oli eksynyt pois 106:sta. Kuten kaikki muut, oli hänkin nälkään nääntymäisillään, vaan sen hän kuitenkin olisi jaksanut kestää. Hänet saattoi tasapainosta se likaisuus, jota oli tuomittu kärsimään: Reimsistä lähdettyä ei ollut mies nähnytään puhdasta paitaa.

— Ajatelkaas, sanoi kapteeni, ne pöllöt ovat hävittäneet minun tavarani Vouziersissä; minua harmittaa se niin, että tahtoisin vääntää nurin niiden niskat!... Ei nenäliinaa, ei sukkapariakaan... Tulee ihan hulluksi lopulta.

Delaherche pyysi häntä innokkaasti kotiinsa, vaan Beaudoin ei tahtonut millään muotoa. Ei, ei toki, hänhän ei ollut ihmisellisen näköinenkään, vaan kuin joku linnunpelätin. Delaherche vakuuttamalla vakuutti, että sekä vaimonsa että äitinsä nukkuivat vielä eivätkä suinkaan olisi tilaisuudessa häntä säikkymään. Ja sitäpaits! Löytyyhän talossa sekä vettä että saippuata ja puhtaita alusvaatteita, sanalla sanoen kaikkea mitä tarvitsee.

Kello löi seitsemän, kun kapteeni Beaudoin pestynä ja harjattuna, tehtailijan paita sotilaspuvun alla, ilmestyi korkeaan harmaalla laudoituksella varustettuun ruokasaliin. Vanha rouva oli 78 ikävuodestaan huolimatta jo saapuvilla. Hänen hiuksensa olivat aivan valkeat, nenä oli käynyt vanhuuttaan teräväksi ja huulet unhoittaneet hymyilytaidon, pitkät, kapeat kasvot olivat vakavat, melkein ankarat. Hän nousi ylös, kohteli vierasta arvokkaalla ystävällisyydellä ja pyysi pöytään, jolla oli kahvitarjotin.

— Kapteeni ehken tarvitsisi vahvempaa ruokaa ja lasin viiniä vaivaloisen matkan jälkeen?

Mutta hän tyytyi siihen mitä oli.

— Tuhat kiitosta rouva hyvä, luulenpa, että on parasta tyytyä kahviin, maitoon ja voileipään.

Silloin lensi ovi auki ja Gilberte astui kädet ojolla iloisena saliin. Miehensä oli kaiketi ilmoittanut, kuka heillä oli, sillä rouva veteli tavallisesti unia kello kymmeneen. Hän oli pitkä, terveen ja reippaan näköinen, vartalo hoikka, notkea, kauniit mustat hiukset ja säteilevät tummat silmät punoittavissa kasvoissa. Kenties hiukan kevytmielisen näköinen, vaan muuten iloinen ja tyytyväinen, ilkeyttä ei löytynyt hituistakaan vaalean ruskean helakan punaisilla ompeluilla koristetun aamupuvun alla, joka oli tullut suoraa päätä Pariisista.

— Hyvää huomenta kapteeni, huudahti hän puristaen Beaudoinin kättä, te vasta hyvä olitte, kun tulitte kerran tänne meidänkin maansopukkaan!

Vaan samassa hän jo nauroi tuhmuuttaan.

— Mitä puhelenkaan tässä! Ettehän te omasta tahdostamme ole Sedaniin tullut!... Mutta vaikka nykyiset olot eivät juuri hauskoja ole, on minusta kumminkin hyvin hauskaa tavata teitä!

Kauniit silmät lausuiivat aivan samaa, ehkä vielä enemmänkin, ja vanha rouva, joka kyllä oli kuullut pahoja huhuja kapteenista ja miniästään, katseli heitä tutkivasti. Kapteeni oli koko ajan varovaisen kohtelias, puhui kiitollisuudella vieraanvaraisuudesta, jota oli ennen vanhaan rouvan kodissa nauttinut, vaan ei sen enempää. Murkinoidessa tuli Delaherche tietysti maininneeksi eilisen ajeluretkensä eikä voinut vastustaa halua kertoa kohtauksestaan keisarin kanssa.

— Tiedättehän, että minä näin keisarin Baybelissa?

Ja nyt ei mikään pysähdyttänyt hänen sanatulvaansa. Baybelin kartano oli iso nelikulmainen rakennus, ristikkoportti pihan edessä, ja se sijaitsi korkealla mäellä, josta on näköala Mouzoniin päin, vasemmalla puolen Carignanin tietä. Sitten hän puhui kahdennestatoista osastosta, jonka leirin kautta hän oli kulkenut, — komeita poikia, jotka välkkyivät päivänpaisteessa ja täyttivät hänen sydämensä ilolla ja ylpeällä isänmaanrakkaudella.

— Siellä minä siis olin, kapteeni, kun keisari samassa astuu talon portista, johon oli pysähtynyt aamiaiselle ja levähtämään hiukan. Hänellä oli kenraalinpuku ja päällystakki, vaikka aurinko paistoi lämpimästi. Palvelija kantoi jälessä puutarhatuolia... Ja hän oli hyvin huonon näkönen, astui vaivalla ja selkä kumarassa, kasvot keltaset, hän näytti hyvin sairaalta... Ja se ei hämmästyttänytkään minua, sillä Mouzonin apteekkari, joka neuvoi meitä Baybeliin ajamaan, kertoi erään ajutantin noutaneen lääkkeitä ... niin lääkkeitä... Tiedättehän, mikä häntä vaivaa?

Naisten läsnäolo esti laveammin kertomasta keisarin taudista, verenvuodosta, joka oli häntä vaivannut Chênestä asti ja pakoittanut viipymään taloloissa tien varrella.

— Niin, ja sitten asettaa palvelija tuolin ohrapellon pientarelle, pienen metsikön laitaa, ja keisari istuu sille ... istuu aivan liikkumattomana kuin vanha mies, joka lämmitteleikse päivänpaisteessa. Synkkä silmänsä katselee laajaa maisemaa, Maaslaaksoa ja metsän peittämiä harjuja sen takana, Dieuletin kukkulata vasemmalla ja Sommauthen vihantaa kumpua oikealla... Useita ajutanttia ja taapiupseeria seisoi ympärillä ja eräs rakuunaöversti, joka jo sitä ennenkin kyseli minulta seutuja, viittaa, ett'en saisi vielä poistua, kun ... yht'äkkiä...

Delaherche nousi ylös, hän oli kertomuksensa jännittävimmissä kohdassa ja tahtoi liikkeillä enentää

sanojensa vaikutusta.

— Yht'äkkiä pamahtaa laukaus ja Dieuletin metsästä singahtaa pommi suuressa kaareissa ja putoaa aivan lähelle... Se teki minuun, kunniani kautta, saman vaikutuksen kuin ilotulitus keskellä päivää! Keisarin ympärillä syntyi hälinää, huudettiin ja hätäiltiin. Rakuunaöversti juoksee minun luokseni kysymään, missä paikoin tappelu on. Minä vastaan heti, että tappelu on Beaumontissa, on varmasti. Hän palajaa keisarin luo, jonka polvelle ajutantti levittää kartan. Keisari ei uskonut, että se oli Beaumontin luona. No, eihän ollutkaan ihme, ett'ei hän luottanut sanaani, varsinkin kun pommit näyttivät lähenevän, Mouzonin tieltä päin... Ja sitten, yhtä selvästi kuin näen teidät, näin keisarin kääntävän kelmeät kasvonsa minuun päin ja tunsin surumielisen, epäilevän katseensa. Ja sitten hän taas painoi päänsä kartan yli ja istui liikkumattomana.

Delaherche oli aina ollut innokas bonapartalainen, vaan viime aikoina hän oli huomannut keisarikunnan tehneen useita erehdyksiä; kumminkin hän vielä puolusti hallitsijasukua ja surkutteli Napoleon kolmatta, jota kaikki pettivät. Hänen mielestään oli sotajoukon kärsimistä tappioista yksinomaistain syytettävä vastustuspuoluetta eduskunnassa, sillä sehän oli kieltäytynyt äänestämästä tarvittavia lisäjoukkoja ja varoja.

— Palasiko keisari taloon? kysyi Beaudoin.

— Sitä en tiedä, minä näin hänet vain siinä istumassa... Oli jo päivällisaika, taistelu näytti lähenevän ja minun täytyi ajatella paluumatkaa... Sen vain huomasin, että eräs kenraali, jolle näytin Carignania takanamme lakeudella, hämmästyti tavattomasti, että Belgian raja oli niin lähellä... Keisari parka, hän on todellakin surkuteltava, sellaisia miehiä ympärillä!

Gilberte oli iloinen ja vapaa kuten ennen leskenä ollessaan ja palveli entistä koti-ystäväänsä, antoi milloin voita, milloin pannuleipiä. Hän tahtoi, että kapteeni nukkuisi pois väsymyksensä heidän vieraskamarissaan, vaan siihen ei Beaudoin suostunut, hän oli varsin kiitollinen, jos sai heittäytyä pariaksi tunniksi sohvalle Delaherchen pukuhuoneessa; hänen täytyi mitä pikemmiten yhtyä rykmenttiinsä. Ja kun nuori rouva tarjosi hänelle sokerirasian, yhtyivät heidän sormensa. Vanha rouva tarkasti koko ajan miniätään ja ymmärsi että huhut olivat puhuneet totta.

Palvelustyttö tuli saliin.

— Täällä ulkona on sotamies, joka pyytää herra Weissin osotetta.

Delaherche ei ollut ylpeä ensinkään, vaan jutteli kernaasti alhaisen kanssa, halusipa päästä heidän suosionsakin.

— Weissinkö osotetta? Sehän merkillistä! Käske miehen tulla sisälle.

Jean astui saliin; hän oli niin väsynyt, ett'ei tahtonut pysyä pystyssä. Vaan huomattuaan kapteenin aamiaispöydässä, hämmästyi hän niin, että oikasi ehdottomasti selkäänsä ja veti takasin kätensä, jolla oli nojautumaisillaan tuolin selkään. Hän vastasi säntillisesti tehtailijan kysymyksiin, selitti olevansa Mauricen ystävä ja syyn, miksi häntä nyt etsi.

— Tämä korpraali on minun komppaniastani! huomautti Beaudoin lopettaakseen pitkät puheet. Hän kysyi, missä rykmentti oli, ja kun Jean ilmoitti överstin ratsastaneen 106:n tähteiden etunenässä kaupungin kautta pohjospuolelle, unhotti Gilberte taasen asiain tilan ja huudahti kaunottaren ajattelelemattomuudella:

— Ai, eno, minkätähden hän ei tullut meille aamiaiselle! Se olisi ollut niin hauskaa! Lähetetään noutamaan!

Mutta vanha rouva teki kieltävän liikkeen. Hänen suonissaan liikkui vanha porvariveri, hän tiesi, mitä upseeri oli velkapää tekemään sodan ahtaina aikoina.

— Anna översti Vineuilin olla rauhassa, hän tekee velvollisuutensa.

Läsnaolijat kävivät hämilleen. Delaherche vei kapteenin pukusuojaansa, tahtoi itse näyttää mukavan lepopaikan, ja Gilberte lähti yhtä huoletonna ulos, niinkuin lintu, joka iloisena päristelee siipiään kun on heitetty vettä niskaan. Palvelustyttö saattoi Jeanin lukemattomien käytävien, rakennusten ja rappujen kautta toiselle puolen pihaa.

Weissit asuivat Vyardkadun puolella, vaan talo, joka myös oli Delaherchen oma, oli yhdistetty tehdasrakennuksiin Maquakadun varrella. Vyardkatu oli Sedanin kapeista kaduista kapein, pimeä ja märkä kuja, kulkien pitkin vallin laitaa. Korkeiden talojen katot melkein ottivat yhteen ja kadulle vievät ovet olivat mataloita kuin kellarinovet, varsinkin siinä päässä katua, jossa latinakoulu sijaitsi. Weiss asui kolmannessa kerrassa ja hänestä oli varsin mukavaa saada vapaa asunto ja lämpö ja päästä sen

enempää pukeutumatta konttorille ja sieltä kotiin jälleen. Hän oli onnellinen mies saatuaan Henrietten vaimokseen, sillä hän oli kauvan rakastanut Mauricen sisarta, melkein lapsesta saakka, kun Henriette seitsenvuotiaana tyttönsä asui isänsä luona Chênessä ja oli hänen ainoa ilonsa äidin kuoleman jälkeen.

Siihen aikaan oli Weiss tavallinen sokeritehtaan työmies. Vaan hän oli tavattoman ahkera ja kohosi vähitellen konttoriapulaiseksi. Ei hän kenties kumminkaan olisi voinut toteuttaa unelmaansa, ellei Henrietten isä kuollut ja Maurice käyttäytynyt kevytmielisesti Pariisissa.

Henriette oli saanut pienestä asti näytellä tuhkimon osaa. Hän oli aina palvellut isäänsä ja veljeään ja hänen etunsa syrjäytettiin aina, että veli pääsisi kouluun ja saisi lukea. Isän kuoltua täytyi hänen myydä talo ja kaikki irtaimisto Mauricen veloista, eivätkä ne tulleet sittenkään maksetuiksi. Silloin tarjosi Weiss hänelle kaikki säästönsä, sydämensä rakkauden ja tukevat käsivartensa turvaksi; Henriette suostui, liikutettuna hänen hyvydestään ja kunnioitti syvästi miestänsä, vaikk'eivät tyynen luonteensa tunteet olleetkaan samalla asteella kuin Weissin lämmin rakkaus. Onni hymyili heille, Delaherche mietti ottaa Weissin yhdyskumppanikseen liikkeessä, tulevaisuus oli siis taattu ja heiltä ei puuttunut mitään muuta kuin — lapsia.

— Varokaa nyt! sanoi palvelustyttö Jeanille, portaat ovat jyrkät.

Ja Jean olikin kompastua pimeässä, vaan silloin avautui eräs ovi, käytävään virtasi kirkasta valoa ja hän kuuli lempeän äänen sanovan:

— Nyt hän tulee!

— Rouva Weiss! huusi palvelustyttö, täällä on eräs sotamies, joka kysyy teitä!

Huoneesta kuului iloista puhetta ja lepponen ääni vastasi:

— Hyvä, hyvä! Kyllä minä tiedän, kuka se on!

Ja kun Jean jäi hämillään kynnykselle seisomaan, lisäsi ääni:

— Tulkaa vain sisään, korpraali... Maurice ja me muut olemme jo odottaneet yli kahden tunnin emmekä voineet ymmärtää, missä te niin viivytte!

Jean astui lähemmä ja näki Henrietten, jonka heti tunsii veljensä näöstä. He olivat niin yhden-näköiset kuin ainoastaan kaksoset saattavat olla. Henriette oli vain pienempi, vieläkin hoikempi ja sirompi, suu hiukan suuri ja somat pikkuruiset kasvot komean tukan alla, joka oli vaaleata kuin joutunut kaura. Silmät olivat aivan erilaiset kuin veljellä: harmaat, suuret, levolliset silmät, joissa isoisän uljas sankarisielu kuvastui. Hän oli harvapuheinen ja hiljainen, käyskenteli kevyesti ja hymyellen askareissaan, niin suloisena koko olennoltaan, että hänen läheisyytensä vaikutti kuin hyväily läsnä oleviin.

— Tulkaa tätä tietä, tulkaa nyt! Ihan kohta on kaikki valmiina.

Jean oli niin liikutettu hänen ystävällisyydestään, ett'ei saanut kiitossanaakaan lausutuksi. Sitäpäitse pyöri huone hänen silmissään, luomet vaipuivat puoleksi umpeen, lattia tuntui keinuvan, hän kulki kuin unessa. Ja eikös avulias nuori nainen hänen silmäinsä edessä, joka katseli häntä teeskentelemättömällä ystävyydellä, eikö hän ollutkin harhakuva? Ja nyt! Hän luuli tuntevansa pehmosen pienen käden tarttuvan käteensä ja puristavan sitä sisarellisen hellästi.

Sitten he taisivat mennä ruokasaliin. Jean käsitti hämärästi, että pöydällä oli leipää ja lihaa, vaan hänellä ei ollut voimia nostaa kättään niitä ottamaan. Eräällä tuolilla istui mies; se oli Mauricen lanko, jonka hän oli nähnyt Mülhausenissa. Vaan hän ei käsittänyt laisinkaan, mitä mies surullisella äänellä pakinoi. Maurice nukkui sikeästi, kasvot liikkumattomana, telttasängyssä huoneen nurkassa. Ja Henriette valmisti toista vuodetta sohvalle, kohenteli näppärästi ja tottuneesti alusta ja tyynyjä ja levitti puhtaat, lumivalkokset lakanat niiden yli.

Jean ei nähnyt enää mitään muuta kuin valkoset houkuttelevat lakanat! Hän ei ollut kuuteen viikkoon riisunut vaatteita yltään eikä maannut oikealla vuoteella. Hän odotti kärsimättömällä kaiholla, että saisi heittäytyä pehmosille patjoille, vajota valkoseen puhtauteen. Ja niin pian kun toiset poistuivat huoneesta, pudotti hän vaatteet päältään, kiskasi kengät jaloistaan ja vaipui sänkyyn helpotuksen huokauksella. Aamuvalo kirkasti kodikasta suojaa ja kun hän kerran vielä, puolinukuksisa, raotti silmiään näki hän jälleen Henrietten, melkein yliluonnollisen suloisena ja siron Henrietten varpaillaan hiipivän sisälle ja asettavan pöydälle juomavettä sekä lasin. Hän näytti pysähtyvän silmänräpäykseksi ja katselevan heitä harmailla kirkailla silmillään hymyellen ystävällisesti. Sitten hän hävisi. Ja Jean nukkui puhtaissa, tuoksuavissa lakanoissa!

Tuntia — vuosia kului! Jean ja Maurice makasivat mistään tietämättä, mitään tuntematta. Kymmenen

vuotta vai kymmenen minuuttiako, — tunnit ja hetket olivat kadottaneet merkityksensä; väsynyt ruumis vaati osansa vaivuttaen heidät kuolemantapaiseen lepoon. Yht'äkkiä kavahtivat molemmat istumaan. Mitä nyt? Mitä oli tapahtunut? Kuinka kauvan he lienevätkään nukkuneet? Sama valju valo virtasi vieläkin korkeasta ikkunasta. Jäsenet tuntuivat kipeiltä ja he olivat väsyneemmät kuin levolle mennessä. Onneksi eivät toki liene nukkuneet, jos kenties tunnin verran. Ja heitä ei hämmästyttänyt ensinkään, että Weiss istui samalla tuolilla pöydän luona, alakuloisen ja synkän näkösenä odottaen heidän heräämistään.

— Ohoo! änkytti Jean käheästi, ehken on jo aika nousta ylös; täytynee joutua rykmentin luo ennen päivällistä.

Hän hyppäsi ylös, vaan huudahti samassa tuskasta. Jalat olivat kovin kipeät.

— Ennen päivällistä! matki Weiss, kello on seitsemän, — te olette nukkuneet yhtä mittaa kaksitoista tuntia.

— Seitsemän!

He säikähtivät kovasti ja Jean oli ykskaks vaatteissa ja valmis lähtemään, vaan Maurice ei kyennytkään jaloiltaan vuoteesta nousemaan.

Mistä he nyt löytävät toverinsa? Rykmentti on jo ehkä lähtenyt tiehensä! Ja molemmat miehet pitivät varsin pahana, ett'ei heitä oltu herätetty ennen.

Weiss teki toivottoman liikkeen.

— Ja mitä varten olisi pitänyt herättää? Te ette ole kadottaneet mitään siinä maatessanne.

Hän oli kierrellyt kaupunkia koko päivän ja oli juuri palannut kotiin. Sotajoukko oli taaskin tuhlannut kallista aikaa mitään tekemättä, mitään toimittamatta. Ja päälliköillä ei ollut muuta puolustusta kuin joukkojen uupumus, että ne välttämättömästi kaipasivat lepoa. Vaan hän ei voinut sittenkään käsittää, mitä varten kokonainen päivä oli tuhlattu, olisivathan he voineet jatkaa peräytymistä pari tuntia levättyään.

— Minä, jatkoi Weiss, en tietysti ole perehtynyt noihin asioihin, vaan minulla on sellainen tunne, että sotajoukolla on huono asema täällä Sedanissa... Kahdestoista osasto on Bazeillesissa, jossa aamulla oli vähänen kahakkakin, ensimmäinen pitkin Givonnea ja Moncellea Garennen metsässä, jotavastoin seitsemäs on leiriytynyt Floingin harjulle ja jäännökset viidennestä, joka kuten tiedätte on melkein hajallaan, ryhmissä linnanmuurien ympärillä... Ja se on juuri tämä asento, joka minua peloittaa; minusta on aivan hullusti tehty odottaa täällä noin järjestyksessä preussiläisten hyökkäystä. Minä olisin marssinut, ja kiireimmiten, Meziersiin. Tunnen nämä seudut ja se on ainoa avoin tie tahi meidät työnnetään Belgian rajan yli... Pankaa mieleenne, mitä sanon! Tulkaa, niin näette...

Hän veti Jeanin ikkunaan.

— Katsokaahan tuonne, tuon mäen nystyrän ylitse!

Vallien ja läheisten talojen yli näki kaupungin eteläosan sekä Maasin laakson. Virta kierteli avaroiden niittyjen halki, Rémilly oli vasemmalla, suoraan edessäpäin Pont-Maugis ja Vadelincourt, oikealla Frenois. Etempänä kohosivat mäkien viheriät pyöreät kummut, ensin Liry, sitten Marfée ja Croix-Piau metsineen. Laaja maisema hohti kirkkaana kuin kristalli ilta-auringon suloisessa valossa.

— Ettekö näe, siellä aivan kaukana, mäen harjanteella, pitkiä mustia juovia, jotka liikkuvat kuin muurahaisjonot?

Jean tiirotti suojaten kädellä silmiään ja Maurice kurkotti kaulaansa polvillaan sängyssä.

— On, on siellä! huusivat molemmat samalla kertaa. Tuolla on jono, ja tuolla toinen, ja tuolla vielä! Paljon on!

— Niin on, vastasi Weiss, ja ne ovat preussiläisiä... Aamusta alkaen minä olen niitä nähnyt, ja niitä on yhä ja yhä... Jos meikäläiset niitä odottavat, ei heidän tarvitse kauvankaan odottaa! Ja kaupungin asukkaat ovat heidät nähneet yhtä hyvin kuin minäkin, koko Sedan on nähnyt, mutta kenraalit — ei. Puhelin hetki sitten eräänkin kanssa, joka sanoi marsalkan varmasti tietävän, ett'ei vihollisen armeija mitenkään nouse enempään kuin 70,000 mieheen. Jumala suokoon, että niin olisi... Vaan katsokaas tuonne, maa on mustanaan, niitä vilisee, mustia muurahaisia tulee ja tulee!

Maurice heittäytyi takasin vuoteelleen ääneen nyhkyttäen. Henriette oli juuri astunut huoneesen ja riensi levottomana veljensä luo.

— Mikä nyt on?

Vaan Maurice työnsi hänet pois.

— Ei, ei! Mene pois, anna minun olla! Minä olen aina kiusannut sinua ja saattanut sinulle pelkkää harmia ja surua. Kun ajattelen, että sinä tuskin sait hametta päällesi ja minä kävin lyseota!... Ne rahat olivat hukkaan heitetyt... Ja sitten minä olin saattaa häpeätä koko perheelle ... voi, missähän olisinkaan nyt, ellet sinä riistänyt ja raatanut minua pelastaaksesi.

Henriette hymyili tynesti.

— Kuule, hyvä Maurice! Huonolla tuulellahan sinä oletkin herännyt tänä aamuna... Mikä nyt pisti päähäsi, kun rupesit kaivelemaan noita vanhoja, unhotettuja juttuja?.. Mitä niistä! Nyt sinä olet mies ja täytät velvollisuutesi isänmaata kohtaan. Ja tiedätkö, minä olen oikein ylpeä kun minulla on veli vapaaehtoisissa.

— Ylpeä! Minustako ylpeä? huusi Maurice, pilkkaatko sinä minua? Kun on kuukauden päivät juoksenneltu paikasta paikkaan kuin pelkurit raukat...

— Mutta sille me emme mitään voi, huomautti Jean. Tottahan täytyy käskyä totella!

Hänen sanansa kiihoittivat vielä enemmän Mauricea.

— Niin, juuri niin! Ja nyt minä olen siihen kyllästynyt!... Eikö kannata itkeä verikyyneleitä, kun siten ajetaan kuin lammaslaumaa kerittäväksi ja tapettavaksi ja päälliköt ovat kunnottomia raukkoja?... Vaan nyt siitä tulee loppu, nyt nousi tie pystyyn. Näethän sinä, että preussiläisiä tulee joka puolelta, ja ne musertavat meidät, koko sotajoukko on hukassa!... Ei, ei! minä en lähde täältä, ampukoot vaikka kuin karkulaisen... Mene sinä Jean! Vaan minä en tule, en voi, minä jään tänne!

Uusi kyyneltulva virtasi pään aluselle ja hartiat nytkähtelivät tuskaisesti. Tämä oli hänen tavallisia mielenpurkauksiaan, jolloin hän halveksi sekä itseään että koko maailmaa; Henriette ne kyllä tunsivat ennestään eikä menettänyt tyyntä malttiaan.

— Sehän olisi hyvin pahasti tehty, jos sinä, Maurice parka, pettäisit lippusi vaaran hetkellä.

Maurice kimmahdi istualleen.

— No hyvä! Anna pyssy tänne, minä ammun itseni! Ja se onkin kaikista parasta...

Hän huitoi käsillään ja osotti lankoaan, joka istui ääneti, surumielisesti häntä katsellen.

— Hän on ainoa, jolla on järkeä päässä, niin, ainoa, joka tiesi, miten meille käy. Muistatko sinä, Jean, sen illan Mülhausenissa, no, ja muistatko mitä hän silloin sanoi?

— Muistanhan sen! vastasi korpraali. Herra Weiss sanoi, että meitä annetaan selkään.

Ja hän juohti uudelleen mieleensä tuskallisen illan Mülhausenissa, jolloin Fröschwillerin onnettomuus jo häilyi heidän ylitsensä ja jolloin Weiss lausui mielipiteensä. Hän sanoi, että Saksa oli hyvästi varustettu, sillä oli taitavia sotapäälliköitä, se hehkui innostunutta isänmaanrakkautta, jotavastoin Ranska oli hätääntynyt, peljästynyt, turmeltunut, ei sillä ollut johtajia, ei sotamiehiä, ei aseita! — Ja kamala ennustus oli toteutunut.

Weiss kohotti vapisevat kätensä. Hyväntahtoiset koirankasvonsa ilmaisivat syvintä surua.

— Jumala paratkoon! Minä en suinkaan ole ylpeä niistä ennustuksistani! En ole viisas enkä oppinut, vaan sen voi jokainen päättää, joka hiukankaan seuraa asioita... Ja jos me saammekin selkäämme, niin lohduttaahan se toki hiukan, että tietää muutaman preussiläisenkin tupertuvan. Minun vakuutukseni on, että tulemme kärsimään suuren tappion, vaan kaatuu niitä miehiä vihollisenkin puolella, ja kuta enemmän sitä parempi; kumpi peittäisivät koko maan pinnan!

Hän oli noussut ylös, osoitti virtaa ja laaksoa ja suurissa likinäköisissä silmissä hohti raju, sammumaton viha lähestyvää vihollista kohtaan.

— Taivaan nimessä! minä en viivyttelisi hetkeäkään, jos olisin oma herrani, vaan lähtisin heti taistelemaan. Kenties se on siksi, että näen heidät täällä syntymäseudullani, näen heidän täällä herrastelevan, näen heidän ajatuksissani murtautuvan taloihimme ja elävän niissä isäntinä... Voi, minä tahtoisin mukaan, tahtoisin lyödä heitä kappaleiksi!... Vaan minä en kelvannut palvelukseen, minua ei huolitettu, kun olen niin likinäkönen...

Ja hetken kuluttua hän lisäsi:

— Vaan, kukapa tietää, miten lopulta käy!

Toivo heräsi hänessä uudelleen; siitä on tarkkanäköisimmänkin niin vaikea luopua. Ja Maurice kuunteli hartaasti hänen sanojaan, tarttui kiinni pienimpäänkin viittaukseen onnellisesta tuloksesta. Niin, olihan eilen kerrottu, että Bazaine oli Verdunissa. Eihän onni toki liene tyyten kääntänyt selkäänsä maalle, joka aina ennen voittaen poistui taistelukentältä? Henriette oli huomaamatta poistunut huoneesta ja kun hän palasi, oli veljensä täydessä asussa, valmiina lähtemään.

Hän oli valmistanut ruokaa ja tahtoi välttämättömästi molempia vieraita syömään ja heidän täytyi istua pöydän ääreen, vaan palat tuntuivat kasvavan suussa, ei maistanut ruoka pitkän unen jälkeen. Jean oli kumminkin niin varovainen, että halkasi leivän kahtia ja pisti puoliskot heidän reppuihinsa. Päivä alkoi pimitä ja heidän täytyi lähteä. Henriette seiso ikkunassa seuraten silmillään mustia muurahaisia Marféen mäenharjalla, preussiläislaumoja, jotka vähitellen hävisivät iltahämärään, ja hänen rinnastaan kohosi valittava huokaus.

— Kauhea, hirvittävä sota!

Maurice otti vuorostaan asian leikilliseltä kannalta.

— Mitä sinä nyt haastelet, pikku sisko? Sinähän juuri tahdoit, että pitää tapeltaman, ja nyt sinä kumminkin panettelet sotaa!

Henriette kääntyi veljeen päin ja vastasi reippaasti:

— Niin, totta se on, minä vihaan sotaa, inhoan sotaa kenties siksi, että olen nainen. Tällainen teurastus on kauheata ja se on suuri vääryys. Miks'eivät ihmiset voi sopia asioitaan kaikessa rauhassa?

Jean nyökäytti hyväksyvästi päätään. Hänestäkin oli varsin helppo ja luonnollinen asia sopia kaikki riidat ja erimielisyydet esittämällä molemmin puolin syyt ja oikeutetut vaatimukset. Maurice sitävastoin piti sotaa aivan välttämättömänä, se vasta on elämää elämässä, se on kumoamaton luonnonlaki. Ja eikös rauhan ja oikeuden aate olekin heikon ihmisen keksintö, jotavastoin lahjomaton luonto on alituista taistelua ja hävitystä?

— Elää sovinnossa! Ehken vuosisatojen kuluttua! Jos kaikki eri kansallisuudet muodostaisivat yhden ainoan kansan, niin voisi kenties ajatella mahdolliseksi sellaisen kultaisen ajan, vaan eiköhän sotien loputtua ihmiskuntakin kävisi loppuaan kohti?... Minä olin suunniltani äsken, tapella täytyy, koska sitä kerran luonto vaatii.

Hän naurahti ja toisti Weissin sanat:

— Ja kukapa tietää, miten vielä voi käydä!

Hermostuneessa mielikuvituksessaan leimahti toivo taas eleille, hänen täytyi sulkea silmänsä epäilyksille, hän tarvitsi toivon rohkaisevaa kipinätä.

— Vaan — yhdestä toiseen — missäs Günther serkku nyt mahtaa olla?

— Günther, vastasi Henriette, hänhän on Preussin kaartissa... Eikös kaartikin ole täällä?

Weiss puisteli päätään, ja toiset tekivät samoin. Mistäpä he tiesivät, kun eivät kenraalitkaan olleet selvillä niistä asioista, ne olivat toistaiseksi arvoituksia.

— Lähtekää nyt, minä tulen saattamaan, selitti Weiss. Satuun kuulemaan päivällä, missä teidän rykmenttinne leiripaikka on.

Ja hän ilmoitti vaimolleen viipyvänsä poissa koko yön, sillä hän aikoi käydä Bazeillesissa, uutta kesähuvilaansa katsomassa. Se oli Delaherchen värjäyslaitoksen vieressä ja heillä oli aikomus asua siellä talveen saakka. Kellarissa löytyi muutamia säkkiä perunoita sekä viiniastia ja hän oli vähän levoton niiden suhteen; joku maantierosvo sattuu murtautumaan autioon huvilaan, vaan kun hän viettää siellä yönsä, säilyvät tavarat varmaan.

Henriette tarkasti levottomasti miehensä kasvoja.

— Elä sinä pelkää, lisäsi mies naurahtaen, minä vakuutan, ett'ei minulla ole mitään sivuajatuksia, menen vain vartioimaan ett'eivät vie minun tavaroitani. Ja lupaan heti tulla kotiin, jos preussiläiset hätyyttävät Bazeillesia eli muuta vaaraa ilmaantuu.

— No mene, vaan jos et palaa huomenna, tulen minä sinua noutamaan.

Hän syleili hellästi Mauricea ja puristi Jeanin kättä.

— Minä uskon veljeni teidän suojaanne... Hän kertoi minulle, miten hyvä te olette aina olleet, ja minä pidän teistä paljon.

Jean ei osannut vastata mitään, vaan puristi lämpimästi pientä kättä ja vaaleahiuksinen nuori rouva teki häneen jälleen saman vaikutuksen kuin ensi näkemälläkin, hän oli voimakas ja hyvä ja hänen läsnäolonsa oli suloisen rauhoittavaa kuin äidin hyväily.

Kaupunki oli yhtä synkkä ja surumielinen kuin aamullakin. Iltahämy laskeutui kapeille kaduille, jotka vilisivät sotamiehiä. Useimmat puodit olivat suljetut. Talot näyttivät autioilta ja asumattomilta, vaikka katu oli niin täynnä väkeä, ett'ei tahtonut päästä eteenpäin. Tuuppiloimalla pääsivät langokset sekä Jean vihdoon raatihuoneen luo ja tapasivat siellä tehtailija Delaherchen, joka hauskuudekseen kuljeksi väkijoukossa. Hän tunsu heti Mauricen, tervehti ystävällisesti ja kertoi juuri saattaneensa kapteeni Beaudoinin Floingin luo, 106:s rykmentti oli siellä; ja hän ihastui kuullessaan Weissin aikovan Bazeillesiin, sillä häntäkin halutti käydä värjäyslaitostaan katsomassa.

— Sittenhän meillä on sama matka. Vaan mennäänpäs täältä, ruununvoudin talon ohi, niin saamme ehkä nähdä keisarin.

Siitä lähtien kun hän oli Baybelissa päästä puheisiin keisarin kanssa, ei Napoleon III mennyt hänen mielestään, ja nyt hän sai Jeanin ja Mauricenkin mukaan vedetyksi. Ruununvoudin talon ympärillä oli paljon väkeä ja he keskustelivat innokkaasti matalalla äänellä, vaan vaikenivat aina kun joku sisään tahi ulos rientävä upseeri kulki ohitse. Hämärän varjot peittivät jo puiden latvat ja virran kohina kuului selvästi oikealta talojen takaa. Jotkut tiesivät, että keisari oli hyvin vastahakoisesti lähtenyt Carignanista ja ett'ei hän tahtonut kuulla puhuttavankaan Mezièresiin lähdöstä. Hän tahtoi olla siellä, missä vaara uhkasi, ja arveli läsnäolonsa innostuttavan joukkoja. Muutamat sanoivat keisarin jo aikoja paenneen etemmäksi, vaan että eräs upseeri, joka oli tavattomasti keisarin näkönen, oli jäänyt Sedaniin petkuttamaan ihmisiä. Toiset vakuuttivat valalla, että olivat nähneet ajavan ruununvoudin puutarhaan vaunuja, jotka olivat täynnä uusia kahdenkymmenen frangin kultarahoja. Voi, niitä oli satoja miljoonia kappaleita ja ne olivat kaikki keisarin omia! Ja ne eivät todellisuudessa olleetkaan muuta kuin tavallinen kuormasto, joka oli koko ajan seurannut mukana, hovivaunut, kahdet kalessivaunut, 12 tavararattaat, jotka olivat kaikkialla herättäneet niin suurta huomiota. Sedanilaiset kuiskailivat, että vaunujono oli koko ajan häirinnyt sotajoukon liikkeitä ja että se nyt oli ajettu ruununvoudin syreenipensaiden taakse piiloon ihmisten silmiltä.

Delaherchen vieressä, joka varpaillaan kurkisteli ikkunaan, oli vanha köyhä muija, kurttunen ja vuosien koukistama, joka mutisi itseksensä:

— Keisari ... tahtoisinhan minä kernaasti ennen kuolemaani niin suuren herran nähdä ... tahtoisinhan toki nähdä, minkälainen hän on...

Delaherche tarttui äkkiä Mauricen käsivarteen ja kuiskasi:

— Nyt hän näkyy! Tuolla, tuolla, vasemmanpuoleisessa ikkunassa... Hän se on, tunnen selvästi, seisoinhan eilen aivan vieressä... Hän nostaa ikkunaverhoa, niin, kalpeat kasvot melkein kiinni ruudussa...

Eukko kuunteli kaula kurkallaan, hämmästyneenä. Ikkunassa näkyi tosiaankin keltasen kalv akka muoto. Piirteet olivat väsyneet, veltot, silmät ikäänkuin kyynelten kuivaamat, viiksetkin yksin näyttivät haalistuneilta. Eukko käänsi nopeasti selkensä ikkunaan päin ja sanoi ylenkatseellisesti:

— Keisari, tuoko!... No, eipä ole kovin komea!

Eräs zouavi tunkeutui paikalle ja näki keisarin ikkunassa. Hän heilutti kivääriään ja sanoi jälessä tulevalle toverille:

— Odotahan... minä lähetän luodin keskelle naamaa!

Delaherche soimasi häntä ankarasti. Ja kun jälleen katsahti ikkunaan, olikin keisari jo poistunut. Virran kohina kuului selvemmin, selittämätön surumielisyys oli levinnyt ympäristöön illan pimennon mukana. Pariisista kaikuva käskykö oli ajanut keisarin tänne, ajanut hänet loistavine seurueineen paon ja tappion ja häpeän teitä tähän viimeiseen lymypaikkaan, josta oli mahdoton pelastua. Käskyn sanako, pelottava eteenpäin, eteenpäin komentoko ahdisti hänet tänne, jossa niin moni urhoollinen sotilas uhrasi henkensä hänen tähtensä. Raskas oli se edesvastuun taakka, joka painoi sairasta miestä, umpimielistä, tunteellista uneksijaa, joka ääneti ja valittamatta odotti kohtalon viimeistä iskua!

Weiss ja Delaherche saattoivat sotilaat Floingin mäelle.

— Hyvästi! sanoi Maurice lankoaan syleillen.

— Ei ei — kyllähän me vielä tapaamme toisemme ja piankin ehkä! huusi tehtailija iloisesti.

Jean löysi heti rykmenttinsä, jonka teltat olivat riveissä mäenrinteellä kirkkomaan takana. Sinne eroitti vielä kaupungin talojen katot ja taaempata Balanin ja Bazeillesin, jonka niityt ulottuivat Rémillyn harjuun, sekä vasemmalla Garennen metsien tumman peiton ja Maasin vaalean, luikertelevan juovan, Maurice unohtui katselemaan laajaa maisemaa, joka vähitellen painui öiseen pimeyteen.

— No, nyt tulee korpraali, huusi Chouteau, olitteko ruokaa hakemassa?

Miehet riensivät hänen ympärilleen. He olivat kuljeksineet koko päivän joukoissa eli yksitellen ja järjestyksestä ei ollut puhettakaan. Upseerit olivat aivan neuvottomia, hyvä että eivät sanoneet suurta kiitosta kun he viimeinkin saapuivat paikoilleen.

Juuri äskettäin oli kapteeni Beaudoin tullut. Kello kaksi oli Rochas saapunut keräämiensä miesten kanssa, ehken kaksi kolmatta osaa komppaniasta. Nyt se jo alkoi olla täysilukuinen. Toiset olivat humalassa ja toiset eivät olleet saaneet suuhunsa mitään, ruokaa ei näytty nytkään jaettavan — no, siihen oli jo totuttu! Loubet oli kyllä ollut keittopuuhissa, oli siepannut naapurin pellostä muutamia kaalinkupuja, vaan se keitto oli jokseenkin mautonta, ei ollut voita eli muuta rasvaa eikä suolan raettakaan panna sekaan; suolet vonkuivat tyhjyyttään.

— Korpraali, sanokaa nyt, te olette aina niin kekseliäs, jatkoi Chouteau imarrellen. Vaikka en minä puolestani mitään kaipaa, Loubet ja minä, hai, meillä on naistuttavia ja meillä on ollut hyvä aamu!

Kaikki katsoivat odottaen Jeaniin, kaikkihan häneen luottivat. Lapoulle ja Pache olivat varsinkin kurjan näkösiä, he eivät olleet saaneet suun täyttä ruokaa koko päivänä ja olivat aina tottuneet luottamaan Jeaniin. Eikä heidän luottamuksensa joutunut nytkään häpeään. Korpraalin sydäntä kirveli sääli ja katumus, että oli jättänyt komantonsa, hän avasi reppunsa ja jakoi miehille leivänpuolikkaan.

— Hyvää on, hyvää on, jupisi Lapoulle ahmien osaansa ja Chouteau teki lukemattomia ristinmerkkiä sekä luki suu täynnä isämeidät ja kiitosrukoukset.

Gaude puhalsi räikyvän merkin, mutta leirin perältä ei kuulunut vastausta, se vaipui kohta hiljaisuuteen. Kersantti Sapin katsahti, oliko hänen mieslukunsa täysi, ja mutisi väsyneesti hymähtäen:

— Kaikki ovat, mutta huomenna ehken puuttuu muutamia joukosta.

Jean katsoi pitkään hänen hienopiirteisiä kalvakkaita kasvojaan ja silloin hän lisäsi tyynesti:

— Niin niin, huomen illalla ei minuakaan ole enää!

Kello kävi kymmenettä. Yö tuntui muuttuvan kylmäksi, sillä virrasta nousi sankka sumu ja peitti tähdet. Ja Maurice, joka makasi aivan lähellä Jeania, tuumasi, että on parasta mennä telttaan suojaan. Mutta vaikka heitä väsytti ja jäsenet olivat kipeät, ei uni kuitenkaan tullut, ja he katselivat kateudella luutnanttia, joka maata koristi viittaansa kääriytyneen paljaalla maalla.

Erästä teltasta kiilui valkeata. Översti sekä muutamat upseerit valvoivat. Översti Vineuil oli ollut koko iltapäivän hyvin levoton, ei kuulunut käskyjä, rykmentin asento ei miellyttänyt häntä, vaikka olikin jo ominpäin siirtynyt hiukan taaemma. Kenraali Bourgain-Desfeuilles makasi sairaana, kuten sanottiin, "Kultaristissä" Sedanissa ja översti päätti lähettää upseerin hänen puheilleen, sanomaan että uusi asento oli hänen mielestään vaarallinen, seitsemäs osasto oli liiaksi hajallaan ja sen puolustettavana aivan liian pitkä linja, virran mutkasta Garennen metsään.

Taistelu alkaa luultavasti heti päivän noustua, joten joukoilla on hätäisesti seitsemän, kahdeksan tuntia lepoaikaa.

Kun valopilkku överstin teltassa sammui, hämmästyti Maurice nähdessään kapteeni Beaudoinin hiipivän heidän ohitsensa kaupunkiin päin. Yö pimeni pimenemistään, virrasta nouseva sumu levisi kuin kostea huntu leirin yli ja kätki kaikki.

— Jean, nukutko sinä?

Jean nukkui ja Maurice oli yksin. Hän ei välittänyt lähteä toisten luo telttaan, he korsasivat kaikki kilpaa luutnantin kanssa. Kun suuret sotapäälliköt nukkuvat ratkaisevan taistelun edellä, on heidän ruumiinsa luultavasti niin väsynyt, ettei levottomuuskaan voi pitää heitä valveilla. Koko leiristä ei kuulunut muuta ääntä kuin sotamiesten säännöllinen hengitys. Se kohosi hiljaa ja yksitoikkoisesti peittävään sumumereen. Maurice tiesi viidennen osaston olevan aivan muurien alla, ensimmäinen oli hajallaan Garennen metsän ja la Moncellen kylän välillä ja kahdestoista puolusti Bazeillesia, joka oli toisella puolen Sedania. Ja ensimmäisestä viimeiseen telttaan nukkuivat joka mies, puolen peninkulman alalla kohoilivat hiljaiset hengenvedot kylmään yöilmaan. Vaan Maurice oli kuulevinaan muutakin

ääntä, se kuului kaukaa, hyvin kaukaa, niin hiljaa, hiljempaa kuin Jeanin huokaus, hiljempaa tuulen suhinata: ratsuväen töminää, ruutivaunujen tärinätä ja jalkamiesten, tuhansien miesten, tahdikasta astuntaa. Se kuului sieltä kaukaa, harjujen rinteiltä, missä mustat muurahaiset marssivat eteenpäin pysähtymättä, levähtämättä, yönkään esteitä pelkäämättä.

Ja laaksossa sammuivat tulet yht'äkkiä; silloin tällöin kuului ikäänkuin huutoa; pimeydestä nousi kammottavia kuvituksia hänen mieleensä täyttäen viimesen odotuksen yön pelolla ja ahdistuksella.

Hän hapuili vavisten Jeanin kättä ja saatuaan sen omaansa viimein nukahti. Ja sitten ei enää valvonut sieluakaan ranskalaisten leirissä, ei kuulunut muuta ääntä kuin Sedanin kirkonkellosta, joka yksitellen kajahutteli puoliyön lyöntejä.

(Ensi osan loppu).

TOINEN OSA.

I.

Pieni pimeä huone Bazeillesissa tärähti äkkiä ja Weiss hypähti ylös vuoteeltaan. Hän kuunteli, ne olivat kanuunanlaukauksia. Tulitikut olivat vieressä pöydällä, hän sai sytytetyksi kynttelin ja katsoi kelloaan. Se oli neljä, päivä alkoi juuri sarastaa. Hän pisti kiireesti rillit nenälleen ja riensi ikkunaan, vaan paksu sumu esti näkemästä, mitä pääkadulla, Douzyn tiellä, joka kulkee suoraan Bazeillesin kautta, tapahtui. Toisen huoneen ikkunat olivat virralle ja niityille päin, vaan sielläkin oli näköpiiriä rajoittamassa sakea valkoinen savu. Weiss huomasi sen olevan aamusumua. Huuroverhon takana, virran toisella rannalla, jyrisivät tykit kiivaammin ja kiivaammin. Ja äkkiä laukasi ranskalainen patteria vastauksensa niin lähellä ja kiukkuisesti, että huvilan seinät tärisivät.

Weissin talo oli keskikaupungilla, oikealla kädellä kirkkotorille mennessä. Pääsivu oli kadulle päin muutaman askeleen päässä siitä ja kolmen ikkunan yläpuolella olivat ullakkohuoneen pienet ruudut. Vaan takapuolella oli suurenlainen puutarha, joka vietti niityille päin ja johon kaikki kukkulat Rémillystä Frenoisin saakka näkyivät. Weiss oli, niinkuin kaikki muutkin, jotka vast'ikään ovat päässeet talonomistajiksi, harras toimissaan ja oli vasta kahden tienoilla aamulla käynyt levolle, kätkeytyään tavaransa kellariin ja peiteltyään huonekalunsa siltä varalta, että tykinluodit ehkä osuisivat hänen taloonsa ja irroittaisivat jonkun kattopalkin. Hän pönkitti ovet ja tukki ikkunat patjoilla; hän ei sietänyt ajatella, että preussiläiset turmeleisivat tämän hänen talonsa, jota oli niin kauvan katsellut ja viimein suurella vaivalla saanut itselleen eikä vielä nauttinut siitä minkäänlaista iloa.

Kadulla joku huusi häntä.

— Weiss, Weiss, kuuletteko ampumista?

Se oli Delaherche, joka myös oli viettänyt yönsä Bazeillesissa, värjäyslaitoksellaan, suuressa rakennuksessa Weissin huvilan vieressä. Kaikki työmiehet olivat paenneet Belgian puolelle rajaa ja koko talossa ei ollut muita jälellä kuin portinvartija, Françoise Quittard, pari vuotta takaperin kuolleen muurarin leski. Hän oli menehtymäisillään pelosta eikä olisi suinkaan hänkään jäänyt taloa vartioimaan, ellei pieni poikansa olisi ollut huonona sairaana lavantaudissa.

— Kuuletteko, jatkoi Delaherche, hyvä on alku... Luulen että on parasta pötkiä Sedaniin.

Weiss oli antanut juhlallisen lupauksen vaimolleen lähteäkseen Bazeillesista heti kun jotain uhkaavaa tapahtui ja hän aikoi pitääkin lupauksensa. Vaan eihän vielä ollut mitään tapahtunut, tämä oli vain tykistöottelu, pitkän matkan takaa, melkeenpä arviokaupalla aamuhämärässä.

— Ei vielä, vastasi Weiss, mikäpä kiire meillä vielä on!

Delaherchea ei ollut vaikea houkutella jäämään, uteliaisuutensa teki hänet miltei rohkeaksi. Hänkin oli valvonut ja tarkastanut sotamiesten valmistuksia. Kenraali Lebrun oli saanut tietää vihollisen aikovan tehdä hyökkäyksen heti päivän valjettua ja hän oli rakennuttanut varustuksia joka paikkaan, sillä Bazeilles ei saanut millään muotoa joutua viholliselle. Katuja ja maantietä sulki vallit, joka talossa oli pari sotilasta kahdennestatoista osastosta ja joka piha ja joka puutarha oli muutettu linnoitukseksi. Kello kolme aamulla seisoivat jo miehet paikallaan kiväärit latingissa ja määrätty 90 patroonaa laukussa. Sentähden ei kukaan hämmästynyt kun saksalaisten tykit alkoivat tulen ja ranskalaiset patteriat Balanin ja Bazeillesin välillä vastasivat silmänräpäyksessä näyttääkseen, että valmiita olivat hekin, sillä sumun tähden ei voinut suuria toimittaa, ei nähnyt tähdätä.

— Tiedättekö, että värjäyslaitosta puolustetaan oikein komeasti, sanoi Delaherche, siellä on koko joukko miehiä... Tulkaa mukaan, katsomaan!

Siellä olikin viidettäkymmentä merisotamiestä ja heitä komentamassa pitkä, vaaleatukkanen luutnantti, jolla oli vakaat, pontevat kasvot. He olivat jo ottaneet talon haltuunsa, kaivaneet ampumareikiä ikkunapieliin kadunpuoleisessa salissa sekä muuriin pihamaan ympärillä.

Muurin luona tapasivat Weiss ja Delaherche luutnantin, joka tarkasti niittyä virran puolella.

— Kirottu sumu! mutisi luutnantti, eihän näkemättä voi ampua!

Ja kysyi hetken perästä:

— Mikä päivä tänään on?

— Torstai: vastasi Weiss.

— Se on totta se, torstai! Nyt eletään tietämättä päivien lukua eli nimeä, ikäänkuin aika olisi pysäyttännyt kulkunsa.

Tykinpauke jatkui lakkaamatta ja nyt pamahti niityn reunassa, tuskin kolmensadan askeleen päässä yhteislaukaus. Ja kuin taikakäskystä tunkivat nousevan auringon säteet samassa sumumereen, joka alkoi pitkissä suikaleissa virrata tasankoa pitkin ja hajosi näkymättömiin. Sininen taivas kohosi pilvetönnä ja puhtaana kuin kesäsydännä.

— Kas! huusi Delaherche, nyt ne menee rautatiesillan yli, nähkääs, tulevat linjaa pitkin... Mutta miksi, taivaan tähden, ei tuota siltaa ole purettu?

Luutnantti ei voinut vihaltaan puhua. Ruudit oli kaivettu maahan, sytykkeet kunnossa, vaan kun silta eilen saatiin neljän tunnin tappelun jälkeen takasin, ei enää muistettukaan pistää tulta sytykkeisiin.

— Niin meille aina käy!

Weiss seiso ajatuksiinsa vaipuneena, hän tahtoi päästä selville. Bazeillesissa oli ranskalaisilla erittäin hyvä asema. Kylä, joka oli rakennettu kahdenpuolen Douzyn tietä, oli aivan lakeuden reunassa. Ja teitä ei ollut muita kuin tämä ainoa, joka vasemmalla puolen kulki linnan ohi ja oikealla johti rautatiesillalle ja jakautui kirkon luona. Saksalaisten täytyi siis marssia laajojen peltojen ja niittyjen kautta virran ja rautatien varrella. He olivat siksi varovaisia, ett'eivät suinkaan aikoneet siltä suunnalta päähyökkäystä! Mutta sillalle keräytyi yhä suurempia joukkoja, vaikka kuularuiskut kylän päässä tekivät tuhojaan, ja hajaantuivat heti sillan yli päästyä muutamien salavien suojaan ja muodostivat vähän etempänä jälleen kolonnat ja marssivat eteenpäin. Ja sieltä juuri olivat kiväärilaukaukset kuuluneet.

— Ne ovat baijerilaisia nuo, sanoi Weiss; heillä on tuollaiset tupsulakit.

Mutta hän luuli huomaavansa toisiakin kolonnia, jotka puoleksi junavallin peitossa marssivat oikealle, koettivat päästä muutamien etempänä kasvavien puiden suojaan ja aikoivat kiertää toiselle puolelle ja hyökätä Bazeillesiin. Jos se onnistui, jos he pääsivät Montivilliersin puiston turviin, oli kaupunki valloitettu. Hän käsitti sen silmänräpäyksessä, vaan unhotti jälleen kun hyökkäykset etupuolelta kävivät yhä tulisemmiksi.

Hän kääntyi Floingin harjuun päin, joka näkyi pohjoispuolella Sedania. Sieltä aloitti eräs patteria ampumisen, savu nousta tuprusi selkeään ilmaan, laukaukset pamahtelivat yksitellen ja erittäin selvästi. Kello oli ehken silloin viiden paikoilla.

— Noo, mutisi Weiss, leikki on kohta täydessä vauhdissa.

Luutnantti, joka katseli samalle suunnalle, nyökkäsi ja sanoi päättävästi:

— Mutta Bazeilles on tärkein kohta. Täällä taistelun päätös ratkaistaan!

— Luuletteko? huusi Weiss.

— Siitä ei ole vähintäkään epäilystä. Se on nähtävästi marsalkankin tuuma. Hän lähetti yöllä käskyn, että puolustaisimme viimeeseen mieheen kylää.

Weiss puisteli päätään ja sanoi viivytellen ja hiljaisella äänellä, ikäänkuin itsekseen:

— Ei ei, ei siitä ole hyötyä, ei se pahinta ole!... Minä pelkään jotain muuta, tuskin uskallan sitä sanoakaan...

Hän levitti käsivartensa kuin ruuvipenkin pihdit ja sulki ne jälleen, pohjoseen päin kääntyneenä, ikäänkuin pihdit olisi äkkiä väännetty yhteen.

Eilisestä saakka oli hänellä ollut tämä pelko; hän tunsi paikat ja hän oli seurannut tarkasti molempain joukkojen marssia. Nyt lepäsi laaja tasanko aamuaurion hohteessa ja hänen katseensa liiti sen ylitse kukkuloille virran vasemmalla rannalla, jossa hän oli koko päivän ja koko yön nähnyt mustien muurahaisten vilisevän. Vasemmalla Rémillystä ammuskeli eräs patteria, mutta se, jonka kranaatit nyt alkoivat lennellä, oli asettunut Pont-Maugisin luo, lähelle virtaa. Hän otti rillit nenältään ja pani lasit päälletään eroittaakseen selvemmin metsäsen mäenrinteen; ja hän ei nähnyt muuta kuin pienet valkoset savutöyhdyt joka kerran kun kanuuna lauaistiin: missä yhtyivät ne monilukuiset mieslaumat, joiden hän oli nähnyt kulkevan ohi? Marféen harjulla Noyersin ja Frenoisin yläpuolella vilkkui kuusimetsän reunassa univormuja ja hevosia, epäilemättä joku esikunta.

Ja kauempana lännessä teki virta mutkan ja sillä puolella ei löytynyt kuin yksi kaita tie Mezièrsiin, joka kulki Saint-Albertin solan kautta Ardennien ja virran välillä. Edellisenä päivänä hän oli sattunut kohtaamaan erään kenraalin Givonnen laaksotiellä, (oli kuullut jälestäpäin, että se oli kenraali Ducrot, joka komensi ensimmäistä osastoa), ja oli hänelle huomauttanut tämän tien merkitystä; elleivät joukot heti vetäydy takasin mainittua tietä myöten, vaan odottavat kunnes vihollinen mentyyään Maasin yli Doncheryn luona, sulkee heiltä tämän ainoan tien, joutuvat ranskalaiset saarroksiin ja työnnetään rajalle. Iltasella se jo oli liian myöhäistä, sanottiin ulaanien ottaneen sillan haltuunsa, taaskin silta, joka oli jäänyt räjäyttämättä, tällä erää syystä, ett'ei muistettu tuoda ruutia. Ja Weiss ajatteli pelolla ja tuskalla, että mieslaumat, mustat muurahaisjoukot kenties jo olivat Doncheryn aholla marssien Saint-Albertin solaa kohti ja etujoukot luultavasti Saint-Mengesissä ja Floingissä, jonne hän oli edellisenä päivänä saattanut Jeanin ja Mauricen. Kirkkaassa päivänvalossa näkyi selvästi Floingin kirkontornin hieno kiiltävä huippu.

Ja toinen ruuvipenkin pihdin oli idässä. Pohjosessa, Illyn ja Floingin harjuilla, hän näki seitsemännen osaston, jolla oli tukena aivan Sedanin vallien alle sijoitettu viides osasto, vaan hän ei voinut tietää mitä idän puolella tapahtui, pitkässä Givonnen laaksossa, jossa ensimmäisen osaston linjat ulottuivat Garennen metsästä Daignyn kauppalaan. Siltäkin suunnalta kuului tykinpauketta: taistelu oli varmaankin täydessä voimassa Chevalierin metsässä lähellä kauppalaa. Ja talonpojat olivat ilmoittaneet preussiläisten saapuneen Franchevaliin; idänpuoleinen liike Doncheryn yli tapahtui siis samaan aikaan kun Franchevaliin tulo ja ruuvipenkin pihdit yhtyivät nähtävästi pohjosessa Illyn ristinpuun juurella, ellei tätä kaksinkertaista liikettä ehkäistä. Ei hän tuntenut sotataidon salaisuuksia, hän kuunteli terveen järkensä ääntä ja hikoili tuskasta katsellessaan suurta kolmikulmaa edessään, jonka yhden sivun Maasjoki muodosti ja toiset, pohjoispuolisen seitsemäs osasto ja itäisen ensimmäinen, sekä kahdestoista äärimmäisen eteläisen huipun. Kaikki olivat selin toisiinsa ja odottivat, tietämättä miksi eli miten, vihollista, joka lähestyi joka puolelta. Ja keskellä, kuin padan pohjassa aivan, oli Sedan, tykkineen, jotka eivät mihinkään kelvanneet, ilman ampuma- ja ruokavaroja.

— Ettekö voi käsittää, sanoi Weiss levittäen toistamiseen kätensä ja lyöden toistamiseen yhteen; että meille käy juuri tällä tavalla, elleivät kenraalit ole varuillaan... Ne koettavat vain pysyttää teitä Bazeillesissa ja eksyttää...

Hän ei löytänyt oikein sopivia sanoja ja luutnantti, joka ei tuntenut paikkoja, ei ymmärtänyt hänen ajatustaan, vaan kohotti välinpitämättömästi hartioitaan; rillinokka siviilimies alkoi häntä kiusoittaa, oli kovin viisas olevinaan, viisaampi kuin itse marsalkka. Häntä harmitti, että Weiss sanoi hyökkäyksen Bazeillesiin tarkoittavan vihollisen todellisten aikeiden peittämistä, ja tiuskasi äkäsesti:

— No mutta antakaa minun olla rauhassa!... Me ajamme pää edellä virtaan ne teidän saksalaisenne, niin näkevät, miten me sellaisia eksyttäjöitä kohtelemme!

Vihollisen tiraljöörit tuntuivat lähestyvän, luodit napsahtelivat värjäyslaitoksen seinään, ja pihamuurin suojasta vastasivat sotamiehet, joka silmänräpäys paukahtelivat heidän kiväärinsä.

— Ajetaan virtaan, niin kyllä, mutisi Weiss, ja marssitaan sitte sen yli takasin Carignaniin päin... Se olisi mainiota se!

Hän kääntyi Delaherchen puoleen, joka seiso i kaivon suojassa.

— Parasta olisi kumminkin ollut väistyä eilen illalla Mezièrsiin...

Nyt täytyy taistella, täytyy, sillä peräytyminen on mahdotonta.

— Lähdettekö nyt? kysyi Delaherche, jonka muoto alkoi käydä kalpeaksi, muuten emme enää pääsekään takasin Sedaniin.

— Kyllä, kyllä! Odottakaahan nyt yksi silmänräpäys!

Vaikka luodit vinkuivat ympärillä seiso i Weiss muurin vieressä, hän tahtoi nähdä, miten siellä alkoi käydä.

Oikealla, Torcysta Balaniin, olivat niityt veden vallassa ja suojelivat siltä puolen kaupunkia; liikkumaton kirkas pinta välkkyi päiväpaisteessa. Mutta tien kohta oli kuivilla ja baijerilaiset olivat varovaisesti tunkeutuneet lähemmä käyttäen joka puuta, joka pengertä suojakseen. Nyt he olivat noin kahdeksansadan kyynärän päässä ja hän ihmetteli, millä kärsivällisyydellä he odottivat sopivaa hetkeä voittaakseen taas jonkun kymmenyksen sylvä alaa paljastamatta itseään kovin vihollisen luodeille. Paitsi sitä suojeli heitä mahtava tykistö. Raittiissa aamuilmassa suhisivat kranaatit taukoamatta. Pont-Maugisin patteria ei ollut ainoa, joka ammuskeli Bazeillesia, kaksi muuta keskellä Liryin harjua jymäyttelivät kuuliaan kauppala kohti, pyyhkäisten tasankoa etemmäkin aina Moncelleen, jossa kahdennentoista osaston reservi oli, ja Daignyn metsäisille rinteille, joille yksi ensi osaston divisioona oli sijoittunut. Vähin erin alkoi kuulua pauketta ja lennellä luotia jokaikiseltä mäen törmältä vasemmalla rannalla. Kanuunat näyttivät ikäänkuin kasvavan maasta, niiden muodostama vyö virui ehtimiseen pitemmäksi: eräs patteria ampui Noyersista Balania, toinen Vadelincourtista Sedania, ja Frennoissa, la Marféen alla, oli komea patteria, jonka kranaatit sinko ilivat kauppalan yli ja putosivat Floingin kukkuloille tuhoten seitsemättä osastoa. Tuo mäkijono, jota Weiss oli niin suuresti rakastanut, pyöreät vihannat kummut, joita oli aina ilolla katsellut, ne tuottivat hänelle nyt ahdistavan tuskan tunteen, ne olivat muuttuneet pelottaviksi jättiläislinnoituksiksi, jotka uhkasivat hajoittaa maan tasalle Sedanin mitättömät suojelumuurit.

Hän kuuli huminaa ilmasta, kääntyi katsomaan ja näki tykinluodin sipasevan ylimmäisen harjan huvilansa katosta.

— Kas niin, sekö nyt oli niiden roistojen tiellä!

Ei ehtinyt enempää kun kuuli jälleen omituisen äänen takanaan. Hän kääntyi nopeasti: sotamies makasi maassa selällään, kuula oli sattunut sydämmeen, jalat koukistuivat pari kertaa suononvedontapaisesti, vaan nuorekkaat kasvot olivat tyynet, liikkumattomat ja — jäivät siksi. Se oli ensimmäinen kuollut ja Weissiä puistatti kiväärin helähdys kun se pudotessaan raapasi katukiviä.

— Ei, nyt ei minussa ole miestä enää viipymään, sanoi tehtailija, ellette nyt tule, Weiss, niin lähden yksin!

Luutnantti soi kernaasti heidän lähtevän.

— Niin, kyllä on parasta, että herrat poistuvat täältä... Rynnäkkö voi tapahtua tuossa tuokiossa...

Heitettyään viimeisen silmäyksen tasangolle sekä lähestyviin baijerilaisiin, kääntyi Weiss Delaherchen mukaan. Vaan kadun toiselle puolen tultua hän päätti vielä kerran käydä katsomassa, olivatko kaikki huvilan ovet lukitut, ja he aikoivat juuri tehtailijan kanssa kääntyä portista sisään kun jäivät ikäänkuin kivettyneinä seisomaan.

Kadun päässä, noin viisisataa askelta siitä paikasta, jossa seisoivat, hyökkäsi Douzyn tieltä tuleva baijerilainen kolonna kirkkotorille. Meriväki-rykmentti, joka oli asetettu sitä suojelemaan, näytti hiljentävän ampumista ikäänkuin päästääkseen vihollisen lähemmä. Mutta juuri silloin, kun baijerilaiset olivat kohdalla, he tekivät äkkäri vaamattoman tempun, heittäytyivät toiset tiepuoliin ja toiset pitkälleen maahan ja siten syntyneestä aukosta pyyhkivät kadun toiseen päähän patteriaksi asetetut kuularuiskut baijerilaisten rivejä, jotka kaatuivat kuin viitakkeen edessä. Sotamiehet hyppäsivät ylös ja syöksivät painetit tanassa torille ja karkoittivat loput. Kahdesti uudistettiin tämä tempu ja onnistui. Kadun kulmassa oli pienen talon ikkunassa kolme naista; he nauroivat ja paukuttivat käsiään varsin huvitettuinä näytelmästä.

— Hitto vieköön! huudahti Weiss, kun jätinkin avaimen kellarin oveen... Vartokaa pari minuuttia, vartokaa...

Ensi hyökkäys oli torjuttu ja Delaherche, joka jo rauhoittui hiukan, jäi katsomaan mitä sitten tapahtuu. Hän seiso i värjäystehtaansa edustalla ja puheli portinvartijattaren kanssa, joka seiso i tuvan

ovella.

— Hyvänen aika, Françoise, kyllä teidän pitäisi lähteä meidän mukaamme. Onhan yksinäisen naisihmisen kauhea olla täällä keskellä taistelua!

Françoise kohotti vapisevat kätensä.

— Voi hyvä herra, kyllähän minä kernaasti lähtisin täältä, jos ei pikku Kalle olisi niin huono... Herra on hyvä ja käy sisälle, niin näette itse...

Delaherche ei astunut tupaan, vaan kurkisti ovelta ja puisteli päätään nähdessään sairaan lapsen puhtaalla vuoteella, sillä oli kova kuume ja se katseli, silmät taudin hehkusta loistavina, yhtä mittaa äitiään.

— Niin on, Françoise, vaan voisimmehan ottaa hänet mukaan ... meillä olisi kyllä tilaa siellä... Käärikä lämmän peite pojan ympärille ja lähtekää pois täältä!

— Ei, se on mahdottomuus! Lääkäri on kieltänyt häntä liikuttamasta, se olisi hänen kuolemansa... Voi, jos isänsä eläisi vielä, vaan minulla ei ole ketään muita kuin tämä poika, ja enhän tahtoisi häntä kadottaa... Eivät suinkaan saksalaiset tee turvattomalle naiselle ja kuolevalle lapsella mitään pahaa.

Weiss palasi samassa tyytyväisenä, että kaikki oli lukon takana.

— No jos nyt pyrkivät tuonne, niin saavat särkeä lukot ja saranat... Ja lähdetään nyt, taitaa olla kiire! Kuljetaan pitkin talojen seinuksia, muuten voi käydä hullusti!

Vihollinen valmisti näet uutta hyökkäystä, kranaattia sinkoili tiuhemmin, kaksi oli jo räjähtänyt parin sadan askeleen päässä ja kolmas hautautui erään puutarhan pehmeään maahan särkymättä.

— Kuulkaa Françoise, jatkoi Weiss, minä tulen katsomaan, miten poika nyt voi ... no, eihän hän enää kovin huono olekaan, parin päivän perästä on vaara ohi... Teillä ei ole mitään pelkäämistä, kun vain muistatte pysyä tuvassa, elkää Herran nimessä lähtekö täältä minnekkään!

Hän lähti astumaan Sedaniin päin ja Delaherche seurasi jälessä.

— Hyvästi Françoise!

— Hyvästi!

Vaan samassa kuului kauhea paukahdus. Kranaatti oli sivaissut mennessään piipun Weissin huvilan katolta ja putosi katukäytävälle räjähtäen sellaisella voimalla, että kaikki naapuritalojen ikkunat särkyivät. Paksu savu ja tomupilvi esti ensin mitään näkemästä. Sitten tuli talon pääsivu näkyviin, seinässä ammotti suuri kolo ja kynnyksellä makasi Françoise selkä poikki ja pää mäsänä, yleensä veressä, kuolleena.

Weiss tuli kuin mielettömäksi nähtyään mitä oli tapahtunut, juoksi ruumiin luo ja änkytti löytämättä muita sanoja kuin kirouksia:

— Eikös helvetissä, eikös helvetissä...

Niin, Françoise oli kun olikin kuollut. Weiss kumartui runnellun ruumiin ylitse, koetteli käsiä, ja kun hän jälleen oikasi itsensä, sattui katseensa poikaan, joka oli kohottautunut hiukan sängyssä ja katsoi äitiinsä. Hän ei huutanut, ei sanonut mitään, vaan suuret, kuumeesta hehkuvat silmät aukenivat vieläkin suuremmiksi: hän ei nähtävästi käsittänyt, mikä muodoton verinen kasa heidän kynnyksellään oli.

— No so, helvetissä! Nyt tapetaan turvattomat naisetkin!

Hän puhisi vihasta ja pudisti nyrkkiään baijerilaisille, joiden tupsulakkia jälleen näkyi kirkon luona. Ja kun hän katsahti huvilaansa päin, jonka katto oli revitty ja toinen piippu tykkänään poissa, ei hän enää jaksanut vastustaa taisteluintoan.

— Senkin roistot! Te surmaatte vaimoväkeä ja hävitätte kunniallisten ihmisten asunnot! Odottakaahan! Ei, nyt minä en voi enempää, minä jään tänne, minä tahdon kostaa sen heille!

Hän hyökkäsi keskelle katua ja tuli yhdellä hyppäyksellä takasin, kaatuneen sotamiehen kivääri ja patroonalaukku kädessä. Kun hänen tarvitsi nähdä oikein tarkkaan, käytti hän rillien asemesta silmälasia, jotka hänellä aina oli taskussaan, vaikkei jokapäiväisessä elämässä niitä esille ottanut, ne kun olivat Henrietten mielestä kovin rumat. Ne joutuivat kiireimmän kautta nenälle ja paksu konttoristi lyhyessä takissaan, hyvänsävyiset kasvot vihasta punoittavina, oli samalla naurettavan ja ihmeteltävän

uljaan näkönen tähdätessään ja ampuessaan baijerilaisiin kadun päässä. Se oli hänellä veressä, tuumi Weiss, hänen hyppysiään oli jo kauvan aikaa kutkuttanut halu päästä pyssynperään kiinni ja antaa muutamallekaan roistolle lähtöpassin, aina siitä saakka kun oli lapsena kuullut kerrottavan kasakkien temmellyksistä Elsassissa vuonna 1814.

Ja hän latasi ja tähtäsi ja laukasi, ampui ampumasta päästyä keskelle laumaa niin tiheään, että pyssyn piippu poltti sormia.

Hyökkäys oli tulinen. Niityn puolelta ei kuulunut enää kiväärin pauketta. Vihollinen oli saanut haltuunsa pienen puron, jonka reunat kasvoivat salava- ja poppelipuita, ja baijerilaiset näyttivät valmistavan hyökkäystä kirkkotoria ympäröiviin taloihin. Heidän tiraljöörensä olivat vetäytyneet takasin, auringon säteet saivat taas vapaasti valaa kultahohdettaan niityn viheriälle nurmelle, jossa siellä täällä oli tummempia laikka, jonkun kaatuneen sotilaan ruumis.

Luutnantti poistui värjäyslaitoksen pihamaalta, jonne asetti vahtisotamiehen; hän käsitti, että kadunpuoli tulisi vaatimaan kaiken hänen huomionsa. Miehet asetettiin joutusasti katukäytävälle käskyllä vetäytymään heti, jos vihollinen anastaa paikan, ensi kerrokseen, pönkittää ovet ja puolustaa taloa viimeeseen mieheen. He olivat kyykyllään maassa, piiloutuen lyhtypatsaiden ja väistökivien taa, ja laukasivat milloin parhaiten sopi. Leveätä auringon valaisemaa katua pitkin lensi taukoamatta luotia ja keveät savupilvet ympäröivät taloja. Nuori tyttö juoksi äkkiä aution kadun poikki ja hetken kuluttua lähti vanha maalaisukko toiselta puolen kadun toiselle panemaan hevosensa talliin, vaan ei ollut yhtä onnellinen, luoti osui keskelle miehen otsaa ja hän lensi pitkälleen keskelle tietä. Eräs kranaatti muserti kirkon katon, toinen sytytti läheisen talon ja se leimahti heti kirkkaassa päiväpaisteessa ilmituleen rätisten ja paukkuen pelottavalla tavalla. Françoise raukka, joka makasi ruhjottuna kuolevan lapsensa vieressä, vanhan talonpojan ruumis, tulipalo ja kaikki kauheus, joka heitä ympäröi, saattoi asukkaat suunniltaan; naiset itkivät ja valittivat ääneen, vaan miehet, porvarit, käsityöläiset, hienoon verkatakkiin ja puseroon puetut, alkoivat ampua ikkunoista vihollista.

— Katsokaa, katsokaa niitä roistoja! huusi Weiss.

Tuolla ne nyt ovat toisella puolen kauppalaa! Sanoinhan sen, näin kun hiipivät junavallin taitse!... Siellä he nyt ovat, ettekö kuule, vasemmalla!

Montivilliersin puiston takaa kuului todellakin kiväärinpauketta. Jos vihollisen onnistui saada puisto valtaansa, oli Bazeilles hukassa, vaan ampumisen kuvaus juuri todisti, että kahdennestoista osasto oli arvannut vihollisen aikeet ja kaikin voimin piti puoltansa.

— Olkaa nyt vähän varovaisempi! tiuskasi luutnantti ja työnsi Weissin muurin suojaan, muuten ne ampuvat teidät kahtia.

Paksu silmälasiherra alkoi miellyttää luutnanttia, hän ihmetteli Weissin urhoollisuutta vaikka täytyikin naurahtaa itseksensä hänen kaikkea muuta paitsi sotaisella ulkomuodollaan. Ja kun kranaatti tuli suhisten ilman läpi, sysäsi hän hänet veljellisesti syrjään. Kranaatti putosi puolenkymmenen askeleen päähän, räjähti ja peitti heidät mullalla ja tiilikiven kappaleilla. Weiss seisoi pystyssä ilman vähintäkään naarmua, vaan nuori luutnantti makasi jalat murskana pitkällään katukäytävällä.

— Minähän siitä sainkin osani!

Hän komensi sotamiehen kantamaan itsensä rakennuksen luo, johon hänet asetettiin seinän varaan istumaan, ainoastaan parin askeleen päähän kuolleesta portinvartijattaresta, ja nuorekkaat kelmeät kasvonsa säilyttivät tuskista huolimatta pontevan leimansa.

— Ei se tee mitään, pojat, kulkaahan vain, mitä nyt sanon: ampukaa, vaan elkkää hätäilkö, ei tässä ole mitään kiirettä! Minä kyllä sanon, milloinkaan saatte hyökätä pistimellä.

Ja hän pitkitti komentamista, istui pää pystyssä tarkastaen vihollisen liikkeitä. Toinen talo aivan vastapäätä leimahti tuleen. Pyssyt paukkuivat, kranaatit suhisivat ohi täyttäen ilman savulla ja pölyllä, joka puolella kaatui sotamiehiä, yksitellen ja joukottain, tummia verisiä kasoja oli pitkin katua ja joka puolelta kuului korvia särkevä pelottava mellakka, tuhansien miesten uhkaushuuto, jotka hyökkäsivät pienen kuolemaan tuomitun joukon kimppuun.

Delaherche oli vähä väliä pyytänyt Weissiä lähtemään pois ja huusi viimesen kerran:

— Tuletteko vai ettekö tule?... Nyt minä menen, hyvästi!

Kello oli yli seitsemän, hän oli jo liiaksikin viipynyt. Hän lymyili pitkin seinävieriä, juoksi ovien, porttien, nurkkien taa suojaan kun kiväärin laukaus pamahti. Vielä milloinkaan hän ei ollut ollut niin sukkelana jaloiltaan eikä luullut voivansa pujottautua kuin kissa ahtaista koloista. Vaan Bazeillesista

lähdettyä oli hänen rohkeutensa loppua, oli nimittäin kuljettavana noin viidensadan kyynärän pituinen matka leveätä avonaista tietä, jota Liryin patteria pyyhiskeli. Hän vapisi kuin haavan lehti, vaikka hiki juoksi pitkin ruumista. Pää hartioiden väliin painettuna hän hiipi muutaman minuutin ojassa, vaan lähti sitten juoksemaan, juoksi minkä jaksoi suoraan eteenpäin, katsomatta oikealle eli vasemmalle; hänen ympärillään suhisi ja kohisi ja paukkui paukkumistaan, ikäänkuin salama olisi iskenyt maahan joka silmänräpäys, ikäänkuin ankara ukkonen olisi purkanut vihansa hänen ylitsensä. Silmiä poltti, tuntui kuin olisi juossut liekkimeressä. Eikö siitä tulekkaan loppua?

Silloin hän äkkäsi vasemmalla pienen talon: hän syöksi sinne piiloon hengittäen tuskallisesti ja vavisten vieläkin enemmän. Siellä oli väkeä, ihmisiä ja hevosia; ensin hän ei voinut erottaa mitään, vaan hämmästytti sitten hämmästymistään...

Eikös se ollut keisari esikuntineen? Hän ei tietänyt varmaan, vaikka oli monta kertaa vakuuttanut tuntevansa keisarin kuin oman veljensä, sen jälkeen kuin oli Baybelissa päästä puheisiin hänen kanssaan. Hän jäi hämmästyneenä tuijottamaan Napoleon kolmanteen, sillä hänhän se todellakin oli, — oli —, vaikka näytti nyt hevosen selässä istuen paljoa isommalta ja ainakin kymmentä vuotta nuoremmalta, sillä hän oli varmaankin maalauttanut kasvonsa ja partansa vahannut, että tekisi paremman vaikutuksen sotajoukkoon. Jo viiden ajoissa oli hänelle tullut tieto, että Bazeillesissa oli aljettu taistelu ja hän lähti ratsastamaan sinne päin, hiljasena ja äänetönnä kuin haamu, posket maalin punassa ja harmahtava parta kauniiksi mustattuna.

Tien varrella oli tiilitehdas, jossa sopi hakea turvaa. Sen toista sivua pieksi lakkaamatta kuulasade ja kranaattia tipahteli joka silmänräpäys maantielle. Esikunta pysähtyi tehtaan luo.

— Teidän majesteettinne, mutisi joku joukosta, tämä alkaa olla vaarallista.

Keisari kääntyi satulassa ja viittasi heidän vetäytymään kapeaan solaan tiilitehtaan kupeella; siellä olivat ratsut sekä ratsastajat turvassa.

— Teidän majesteettinne, tämä on suoraa hulluutta ... me rohkenemme pyytää ... teidän majesteettianne...

Hän viittasi jälleen ikäänkuin huomauttaakseen, että niin suuri joukko sotilaspukuja avonaisella tiellä varmaankin herättää vasemmalta rannalta ampuvain patteriain huomiota. Ja hän lähti yksin ratsastamaan keskelle kuula- ja kranaattituiskua, ei pitänyt kiirettä, istui ääneti ja levollisena ratsullaan sama välinpitämätön masentunut leima kasvoillaan; ajoi kohtaloaan vastaan. Varmaan ahdisti jälleen takaapäin kova käsky: "eteenpäin, eteenpäin, urhona kaatumaan ruumiskasalle, kunniaa niittämään, että poikani sallittaisiin nousta Ranskan valtaistuimelle!"

Hän ratsasti hiljaista juoksua eteenpäin, pari sataa askelta vielä. Sitten hän pysähtyi, odotti kuolemaa, jota oli lähtenyt hakemaan. Luodit vinkuivat kuin tuuli päiväntasauksen aikana, kranaatti murskautui aivan lähellä ja hänen päälleen räiski likaa ja savea. Vaan hän odotti! Hevosen harja nousi pystyyn, joka jäsen vapisi, se väistyi vaistomaisesti kuolemaa, joka kiiti joka silmänräpäys ohitse koskematta ratsua eli ratsastajaa. Turhaan odotettuaan hetken aikaa käänsi keisari levollisesti hevossensa ja ratsasti esikunnan luo, ikäänkuin olisi vain tahtonut omin silmin katsella vihollisen patterian asentoa.

— Se on sankarin rohkeutta, teidän majesteettinne ... vaan elkää taivaan nimessä enää lähtekö...

Yhtä mykkänä hän viittasi jälleen esikuntaa ratsastamaan jälessä, ei säälinyt heitä enemmän kuin itseäänkään, ja lähti ajamaan Rapailien ketojen ja peltojen poikki Moncelllea kohti. Eräs kapteeni sai surmansa, kaksi hevosta jäi sille tielle. Kahdestoista osasto, jonka rykmenttien ohitse keisari ratsasti, katseli häntä sekä hänen esikuntaansa tervehtimättä, sanaa sanomatta.

Delaherche katseli heidän kulkuaan ja ajatteli kauhulla, että hänkin joutuu kuulatuiskuun, jos uskaltaa lähteä tiilitehtaan muurien suojasta. Hän viivytteli niin kauvan kuin mahdollista ja unohtui kuuntelemaan upseerien puhetta, joiden alta hevoset oli ammuttu.

— Ei, kyllä se oli niin, hän meni kerrassa poikki, kuoli silmänräpäyksessä.

— Ei suinkaan, minä näin kun hänet kannettiin pois... Pieni haava reidessä, ei sen kummempaa...

— Mihin aikaan?

— Kuuden paikoilla, ei siitä ole kuin ehken tunnin verran... Tuolla ylhäällä, Moncellen luona, kapealla solatiellä...

— Kaiketi hän lähti sitten Sedaniin?

— Tietysti hänet vietiin Sedaniin.

Kenestä he puhuivat? Delaherche arvasi, että se mahtoi olla Mac-Mahonista, joka oli haavoittunut eräässä etuvartijakahakassa. Marsalkka oli siis haavoitettu! Ei heitä onnestanut, ei, niinkuin meriväen luutnantti sanoi. Hän mietti onnettoman tapahtuman seurauksia kun sanantuoja täytti karkua nelisti ohitse huutaen toiselle upseerille, jonka tunsii:

— Kenraali Ducrot on määrätty ylipäälliköksi! Koko armeija kokoontuu Illyn luona peräytyäkseen Mezièrsiin!

Samassa hän jo oli kaukana, ratsastaen Bazeillesiin kuulien ympärillä vinkuessa ja Delaherche, pyörryksissä tärkeistä uutisista, jotka oli niin päällekkäin kuullut, lähti juoksemaan niin paljon kuin jaksoi ja saapui onnellisesti Balaniin sekä sieltä Sedaniin.

Bazeillesissa nelisti sanansaattaja paikasta toiseen, etsi käsiinsä upseerit ja antoi heille käskyt. Ja tuomansa tiedot kiitivät myös paikasta toiseen: marsalkka oli haavoitettu, kenraali Ducrot ylipäällikkönä, sotajoukko vetäytyy Illyyn.

— Mitä? Mitä ne sanovat? huusi Weiss, jonka kasvot jo olivat aivan mustat ruudinsavusta. Nytkö vetäytyä takasin Mezièrsiin! Se on mahdotonta, se tie on jo tukossa!

Hän oli epätoivossaan ja katui, että oli eilen tätä neuvonut juuri kenraali Ducrotille, joka nyt oli ylipäällikkönä. Niin, eilen se olisi ollut mahdollinen, eilen hän tarkoittikin, Saint-Albertin solan kautta! Mutta nyt oli tie ummessa, koko tuo suuren suuri muurahaislauma oli vaeltanut Doncheryn kedolle. Ja kun kerran täytyi valita toinen kahdesta hurjuudesta, oli parempi työntää baijerilaiset Maasiin ja marssia Carignaniin; se oli yritys, joka vaati epätoivon rohkeutta, vaan joka kenties vielä oli mahdollinen toteuttaa.

Weiss, joka joka silmänräpäys kiivaasti sysäsi silmälasia ylemmä nenälleen, selitti tätä luutnantille, joka vielä istui seinän varassa, kellahtavana ja kuolemaisillaan veren vuodosta.

— Minä vakuutan, että olen oikeassa... Antakaa väellenne käsky pitämään puoliaan. Näettehän itsekin, että me olemme voitolla, näettehän. Tartutaan vielä kiinni kaikista voimista ja he ovat Maasissa!

Hän oli oikeassa, sillä baijerilaisten toinenkin hyökkäys oli torjuttu. Kuularuiskut olivat puhdistaneet kirkkotorin, ruumiita oli läjittäin: kadulta ja kujilta ajettiin vihollinen pistimellä niityille, josta vetäytyivät virralle päin, ja heidän pakonsa olisi varmaankin muuttunut täydelliseksi tappioksi, jos olisi tullut uusia joukkoja merisotamiesten avuksi, jotka jo olivat uupuneita ja kadottaneet monta miestä. Sitäpaitsä ei kiväärin Montivilliersin puiston puolelta tuntunut enää lähenevän, joka osoitti, että lisäväki oli silläkin puolella raivannut metsän vihollisista.

— Antakaa väellenne käsky tarttua pistimeen, herra luutnantti! Sallikaa heidän käyttää pistintä, herra luutnantti!

Vahankarvasena, sortuvalla äänellä antoi luutnantti käskynsä:

— Kuulkaa pojat, eteenpäin, pistimet tanassa!

Se oli hänen viimeinen sanansa ja sen hän lausui pää pystyssä, tunnettu ponteva ilmaus nuorekkailla kasvoillaan, tähytäten kuolevalla katseellaan vihollisen liikkeitä.

Kärpäset surisivat Françoisen muserretun pään ympärillä ja istautuivat rauhalliselle aterialle verisille kasvoille, vaan pikku Kallea vaivasi kova jano ja hän huusi lakkaamatta tohisevalla, rukoilevalla äänellä:

— Äiti, nouse ylös, herää nyt, äiti... Minulla on niin jano, kuule, minua janottaa...

Mutta ylipäällikön käskyä oli toteltava. Upseerien täytyi komentaa joukkonsa vetäytymään takasin, vaikka olivat vimmoissaan etteivät saaneet käyttää hyväkseen saavutettua voittoa. Kenraali Ducrot pelkäsi nähtävästi vihollisen kiertävän heidät ja tahtoi uhrata kaikki päästäkseen ulos satimesta. Kirkkotori paljastettiin, joukot peräytyivät, katu kadulta, talo talolta, ja pian jäi tie tyhjäksi ja autioksi. Vaimoväki itki ja parkui, miehet puivat kiroillen nyrkkiään sotamiehille, jotka jättivät heidät pulaan. Toiset salpautuivat tupansa ja päättivät puolustautua niin kauvan kun kykenivät henkeä vetämään.

— No hyvä! Vaan minä jään tänne, minä en rupeakaan juoksemaan heidän edessään, huusi Weiss rajusti. Niin suuresta arvosta ei minun nahkani ole... Tulkoot, tulkoot vain rikkomaan huonekaluni ja juomaan viinini!

Hän unohti kaikki vimmassaan, taistelun sammumattomassa raivossa, ajatellessaan, että saksalaiset

tulevat isännöimään hänen taloonsa, istuvat hänen tuolilleen, juovat hänen viiniään. Koko hänen olentonsa kutistui tuohon yhteen käsitykseen, hän ei muistanut mitään muuta, ei Henrietteä, ei asioitaan, ei entistä varovaista ja levollista elämätään.

Hän juoksi talolleen, lukkosi oven kaksinkerroin ja pönkitti vielä, kuljeksi ympäri huoneita kuin jalopeura häkissään, koetteli ovia ja tukkesi, jos joku kolo oli jäänyt auki. Sitten hän laski patroonansa; niitä oli vielä 40 kappaletta. Ja kun lähestyi ikkunaa katsoakseen, ett'ei virran puolella ollut mitään uhkaavaa, jäi hän silmäilemään vasemmanpuolisia harjuja. Valkoset savupilvet osottivat selvästi vihollisten patterioiden asentoa. Ja Marféen harjulla Frenoisin kammottavan patterin yläpuolella näkyi vielä metsän laidassa sama ryhmä kiiltäviä sotilaspukuja, ehken oli enemmänkin nyt, ja ne loistivat niin, että hän rilliensä avulla eroitti kullatut kypärit ja olkamerkit.

— Kirotot roistot! jupisi Weiss nyrkki koholla.

Ylhäällä Marféen harjun nyppylällä seisoivat kuningas Wilhelm esikuntansa keskellä. Kello seitsemän hän jo oli tullut Vendressesta, jossa oli viettänyt yönsä, ja katseli harjulta, jonka alla Maasin laakso levisi, turvallisesti laajaa taistelutannerta jalkainsa juurella. Hän katseli tuota näköpiirin toisesta reunasta toiseen ulottuvaa jättiläisnäyttämöä kuin kuningas ainakin juhlaistuimeltaan.

Ardennien metsien tummat puujoukot verhosivat taivaanrantaa kuin vanha gobelinpeite ja sen tummalla taustalla pistivät jyrkästi näkyviin Sedanin linnoitukset, joita idässä ja etelässä rajoitti virta ja veden vallassa olevat niityt. Bazeillesissa leimahtivat talot toinen toisensa jälkeen ilmituleen, paksu tomu- ja savupilvi leijaili tappelupaikan kohdalla. Ja idässä, Moncellista Givonneen, oli ainoastaan muutamia rykmenttiä kahdennettatoista ja ensimmäistä osastoa, jotka matelivat kuin pienet kärpäisparvet sänkipellolla eli hävisivät kapeaan laaksoon. Toisella puolella näkyi vaaleita peltoja, joiden keskelle Chevalierin metsä muodosti suuren mustan lämyä. Vaan pohjoiseen päin oli varsinkin erinomainen näköala seitsemännen osaston ylitse, jonka hallussa Floingin mäet Garennen metsästä virran vihannalle partaalle saakka olivat. Etempänä olivat vielä Saint-Menges, Fleigneux, Illy, — pikkuruusia kyläkuntia, jotka melkein hävisivät mäkien taa. Vasemmalla teki Maas polvekkeen ja leveä virta, jonka pinta hohti kuin sulattu hopea, juoksi verkalleen Igesin niemen ympäri sulkien Mezièrsiin vievän tien Saint-Albertin solassa äärimmäisen partaansa ja läpituokemattomien metsien väihin. Tähän kolmikulmaan olivat siis ranskalaisten 100,000 miestä ja 500 tykkiä ahdetut!

Ja kun Preussin kuningas kääntyi länteen, näki hän edessään toisen lakeuden, Doncheryn kedon, jonka aukeat harmaat, maat ulottuivat Briancourtiin, Marancourtiin ja Vrignesaux-Boisiin, häikäisten silmää kirkkaassa päiväpaisteessa. Ja kun hän kääntyi itään, oli sielläkin yhteenpuristettujen ranskalaisten kolonnain takana aukeata maata, oli vapaata alaa, jossa vilisi maakyliä. Siellä oli Douzy ja siellä Carignan, sitten Rubécourt, Pourru-aux-Bois, Francheval, Villers-Cernay ja rajalla la Chapelle. Niin pitkälti kuin silmä kantoi olivat paikat hänen, hän saattoi kommentaa 250,000 miestä, 800 kanuunaansa, mihin halutti, hän saattoi yhdellä ainoalla silmäyksellä nähdä joukkonsa kaikki liikkeet.

Yhdellä puolella marssi jo hänen XI:s osastonsa Saint-Mengesiä kohti, V:s oli asettanut Vrignes-aux-Boisiin ja württembergiläinen divisioona odotti Doncheryssä; ja toisella puolella, vaikka puut ja mäet tekivät vähän haittaa, hän eroitti heidän liikkeensä, näki XII:n tunkeutuvan Chevalierin metsään ja tiesi kaartin jo olevan Villers-Cernayssa. Siinä olivat ruuvipenkin pihdit, — perintöprinssin joukko vasemmalla, Sachsin prinssin oikealla, — jotka avautuivat avautumistaan ja venyivät pitemmiksi sillä välin kun baijerilainen osasto heittäytyi Bazeillesia hätyyttämään.

Wilhelm kuninkaan jalkojen juuressa jyrisivät patteriat aina Rémillystä Frennoisiin lakkaamatta, peittivät la Moncellen ja Daignyn kranaateilla, jotka lensivät kaareissa Sedanin yli ja sinkoilivat pohjosenpuolisille harjuille. Ja kello ei ollut vielä kahdeksaa. Hän odotti taistelun päätöstä, katse kiinnitettynä äärettömään shakkilautaan edessään, johtaen ylhäiseltä asemaltaan ihmispilviä, noiden mustain pisteiden riehuntaa keskellä säteilevän luonnon kuolematonta hymiilyä.

II.

Floingin harjulla puhalsi Gaude päivän koittaessa kaikista voimistaan herätys-merkin sakeaan aamusumuun, vaan ilma oli niin täynnä kosteutta, että iloinen toivotus milt'ei hukkui siihen. Ja miehet, jotka eivät olleet edes pystyttäneet teltojaan, vaan makasivat vaatteisiinsa kääriytyneinä murassa, eivät heränneet, nukkuivat yhtä sikeästi liikuttamatta jäykkiä kasvojaan ikäänkuin henki jo olisi lähtenyt. Heidät täytyi puistella hereille yksitellen ja he heittivät ympärilleen rajuja katseita juurikuin

olisivat todellakin kuolleista nousseet.

Vihdoin sai Jean Mauricenkin jaloilleen.

— Mitä nyt? Missä me olemme?

Hän katseli säikähtyneenä ympäröivää harmaata usvamerta, jossa toverit liikkuvat kuin haamut. Ei nähnyt kymmentä kyynärää eteensä, oli aivan mahdotonta tietää, missä päin Sedan oli. Vaan samassa jymähti kanuuna jossain, hyvin kaukana.

— Niin, niin tosiaan, tänäänhän tapellaan...! Hyvä juttu, että tästä toki kerran tulee loppu!

Ympärillä toistettiin hänen sanojaan, synkkä tyytyväisyys vallitsi väestössä, kaikki tahtoivat puistaa päältäan tuon painajaisen, tahtoivat kerrankin nähdä silmästä silmään vihollista, jota vastaan olivat lähteneet ja jonka edellä olivat juosseet päiviä ja viikkoja. Vihdoinkin saivat lennättää preussiläisiin muutamia ruutilatinkia, olivatkin jo tarpeeksi kanneksineet 90 patroonaansa; hyvä, että niitä viimeinkin tarvittiin! Ja nyt niitä tarvittiinkin — sen tunsivat joka mies.

Mutta Bazeillesista alkoi taas selvemmin kuulua kanuunanpauke. Jean kuunteli.

— Missä ne ampuvat?

— Luulisin, että se on virran luona, vastasi Maurice; vaan enpä totta totisesti tiedä, missä oikeastaan olenkaan.

— Kuule, hyvä ystävä mitä puhun, sanoi korpraali, pysyttele nyt minun läheisyydessäni, sillä, näetkös, täytyy hiukan tietää asioita, ett'ei mitään hulluuksia tapahdu... Minä olen tällaista ennenkin nähnyt ja koen pitää silmät selällään molempain edestä.

Komanto napisi taasen ruuan puutetta! Ei saanut valkeata, ei voinut löytää tikkuakaan kuivaa puuta moisella märällä ilmalla. Yksin taisteluhetkelläkin tuntuivat vatsan vaatimukset yhtä jyrkinä ja kiusallisina kuin ennenkin. Sankaria he kenties voisivat olla, vaan ruokaa piti olla! Ruoka oli tärkein asia; ilolla söivät, kulloin saivat kupillisen hyvää keittoa, mutta suuttuivat silmittömiksi kun leipä loppui.

— Joka ei saa syömistä, niin sen ei ole pakko tapellakaan! selitti Chouteau. Vieköön minut vaikka mikä, jos panen nahkani alttiiksi tänä päivänä!

Suurikasvuinen maalarinsälli, vallankumouksen mies Montmartresta, kapakkaseurain puheenjohtaja, sotki sekasin kaikki hyvät ja pahat kuin oli kuullut.

— Ja sitäpaitse! Eivätkös ne ole valehdelleet, ajaneet täyteen meidät niitä juttujaan, että preussiläiset ovat nälinkuoliaita ja kaatuilevat pitkin tietä, ett'ei niillä ole paitaa päällä, että ne ovat ryysyissä ja resusia ja taudin syömiä!

Loubet remahti nauramaan irtonaista katupojan nauruaan.

— Ehei, mepä nyt olemmekin huonommalla puolella! Me olemme nälinkuoliaita ja kuljeksimme kuin mitkä kerjäläiset varpaat pitkällä kengistä ja pussi selässä!... Entäs ne suuret voitot! Suuria valehtelijoita ovat eikä voittajia, että muka Bismarck on vangittu ja koko sotajoukko ajettu mihinhän lie rotkoon. Miksi ne meitä luulevatkaan, kun uskaltavat sillä tavalla pilkata!

Pache ja Lapouille kuuntelivat, puivat nyrkkiään ja kiristivät hampaitaan. Kaikki muut olivat yhtä tuimina, sillä petolliset tiedot vihollisesta ja sanomalehtien valheelliset kertomukset olivat vaikuttaneet sanomattoman paljon paha miehistössä. Luottamus oli poissa, he eivät uskoneet enää ketään eikä mitään.

— Ei, sitä ei ilkeä mikään nähdä! jatkoi Chouteau, myötyjähän me olemme, se selittää koko menon ja sen tiedämme joka mies!

Typeränsekainen Lapouille hyppäsi pystyyn ja riehui kuin vimmattu:

— Myödyt, luuletko, onko niin? Ovatko ne roistot uskaltaneet...

— Myöneet meidät niinkuin Judas petti ja möi herransa ja mestarinsa! mutisi Pache, joka aina toi esille vertauksia raamatusta.

Chouteau katsahti ylpeästi ympärilleen.

— Vanha asiahan se on! Johan täällä puhuttiin, mitä ne itsekukin saivatkin... Mac-Mahon pisti kolme miljoonaa taskuun ja toiset saivat miljoonan mieheen, että houkuttelisivat meidät tähän ansaan... Viime

kevännähän kaupat tehtiin, Pariisissa, ja viime yönä ne ampuivat raketin ilmaan, se oli merkki, että vihollinen hyökkäisi päällemme!

Chouteaun hävytön juttu suututti Mauricea. Hän oli usein nauranut hänen sukkeluuksilleen, vaan tämä oli liikaa, tähän turmeli aivan miesten mielet ja riisti heiltä rohkeuden juuri taisteluun lähtiessä.

— Miten te kehtaatte jutella tuollaisia tuhmuuksia! Tiedättehän itsekkin yhtä hyvin kuin minä, että ne ovat valhetta alusta loppuun!

— Mitä? Valhetta? Vai valhetta, että meidät on myöty! Kuule, pidä sinä suutasi vähän pienemmällä, maitovarsa, ehkä kuulut itsekkin siihen roisto- ja petturijoukkoon, koska olet niin karkäs niitä puoltamaan?

Hän astui uhkaavasti Mauricen eteen.

— Tiedätkös, herra, että sinulle voi pian käydä hyvinkin pahasti, ellei ystäväsi Bismarck tulee apuun!

Toisetkin nurisivat, jonka tähden Jeanin täytyi käydä väliin.

— Hiljaa ja paikalla! Minä ilmoitan jokaisen, joka pitää vähänkään ääntä!

Vaan Chouteau nauroi ja vihelsi. Hän välitti viisi niistä ilmiannoista! Jos hän tappeli eli oli tappelematta, niin eikös se ollut hänen oma asiansa: ketä se koski, jos hän säästi yhden patroonan muidenkin varalta kuin preussiläisten. Nyt, kun taistelu oli alkamaisillaan, hävisi hänestä viimennekin velvollisuuden tunto; ja minkäpä hänelle teki! Hän lähti silloin kun halutti. Ja hän lateli taas törkeyksiään, yllytti toisia korpraalia vastaan, joka ei pitänyt huolta, että he saisivat edes ruokaa. Kenenkäs muun syy se oli kuin hänen, ett'eivät olleet moneen Herran päivään saaneet sitä eli tätä suuhunsa. Muilla komannoilla oli ollut sekä lihaa että lientä. Mutta herra korpraali ja hänen ystävänsä, tämä toinen herra, olivat olleet tyttöpaikoissa Sedanissa. Olipa nähty!

— Sinä olet tuhlannut komannon rahat, niin olet; koetappas tehdä tyhjäksi jos voit, renttu!

He raivostuivat yhä enemmän. Lapoulle pudisteli nyrkkiään Jeanin nenän alla, hiljainen Pachekin oli niin hurjana nälästä, että vaati selitystä. Loubet käyttäytyi kaikista järkevimmin, hän nauroi tapansa mukaan ja arveli, että on sikamaista hyökätä omien kansalaisten niskaan kun preussiläiset ovat ihan silmäin alla. Hän ei suvainnut tappelua eikä rähinää ja vetosi rahasummaan, jonka oli saanut lähtiessään toisen edestä palvelukseen.

— Jos luulette ett'ei minun nahkani ole minkään arvoinen, niin siinä erehdytte!... Minä näytän teille vielä mihin kelpaan.

Maurice ja Jean, joita heidän suunpieksämisensä alkoi kiukustuttaa, vastasivat terävästi puolustaen itseään syytöksiltä, kun vahva ääni huusi sumusta:

— Mitä se on? Mitä riitaa se on? Ketkä lurjukset siellä toisiaan haukkuvat?

Ja luutnantti Rochas ilmestyi, kepilakkinsa sateen ja päivän haalistamana, nuttu napittomana, koko laiha pitkäsäärinen olento köyhän ja kurjan näkösenä. Vaan silmät vilkkuivat kuitenkin taisteluintoa ja viikset olivat pörhällään.

— Herra luutnantti, huusi Jean, nämä miehet tässä sanovat, että me olemme petetyt ... että kenraalit ovat myöneet meidät preussiläisille...

Luutnantille ei tämä ajatus ollut aivan vieras, hänkin kaipasi selitystä yhteen ja toiseen käsittämättömään tapahtumaan.

— No, no, mitä se teihin kuuluu?... Eihän se teidän asianne ole!... Teidän asianne on totella ja tapella ja koska preussiläiset nyt ovat täällä, niin annetaan heille kerrankin sellainen selkäsäuna, että muistavat pitemmän aikaa!

Usvaverhon takana jymisivät Bazeillesin tykit. Rochas levitti kätensä.

— Kuuletteko, pojat! Siellä he nyt ovat!... Ja nyt me annamme heille pyssynperästä, eikö niin, pojat?

Kuultuaan tykinpauketta, ei luutnantti enää voinut muuta ajatella, ei muistanut enää väsyttäviä marsseja, ei joukkojen kurjuutta, ei Beaumontin tappiota eikä viimeistä surkeata matkaa Sedaniin. Nyt loppuivat surut, nyt alkoi taistelu ja hän oli varma voitosta. Ei ollut luutnantti oppinut mitään eikä mitään unhoittanut, hän halveksi vieläkin koko sydämmestään "saksalaista", oli yhtä tietämätön kuin ennenkin uudenaikaisesta sotataidosta ja luotti kuten sodan alkaessakin järkähtämättömästi Ranskan

onneen. Afrikassa, Krimillä, Italiassa, kaikkialla olivat ranskalaiset joukot vieneet voiton, ja nytkö hän epäilisi? Ei, siihen hän oli liian vanha!

Hän remahti leveään nauruun. Hänet valtasi halu osoittaa myötätuntoisuuttaan väelle, joka rakasti häntä kuin yksi mies, vaikka välistä pelkäsikin.

— Kuulkaahan, lapset, ottaisitte ennen pienen naukun aamukylmään kuin ilman aikojaan pärisette... Minä tarjoan, niin juotte minun terveydekseni, eikö niin?

Ja hän veti suuresta taskustaan esille viinapullon ylpeydellä mainiten, että oli saanut sen naiselta. Edellisenä päivänä oli hänet nähty erään ravintolan takakammarissa liehakoimassa bufettineitiä, jota istutti polvellaan. Miehet nauroivat ja ottivat kernaasti kun luutnantti kaatoi taskumatistaan itsekunkin keittokuppiin osansa.

— No, juokaa nyt pojat, juokaa tyttönne malja, jos teillä nimittäin on, ja Ranskan kunniaksi. Olkaa iloisia pojat, niin olen minäkin!

— Siinä luutnantti on oikeassa; teidän maljanne, luutnantti, ja kaikkien iloisten poikien malja!

He kallistivat kuppia ja olivat tyytyväisen näkösiä. Pieni naukku oli varsin paikallaan aamueineeksi, vihollista vastaan lähtiessä. Minkäpä tähden he eivät antaisi preussiläisiä selkään? Onhan onni ennenkin äkkipäätä kääntynyt! Kertoihan luutnantti pahus Bazainen olevan tulossa, että häntä odotetaan iltapuoleksi! Ja vaikka luutnantti sattui innostuksessaan osoittamaan Belgiaan päin kun piti näyttää, mistä apua tulee, toivoivat sekä Maurice että kaikki muut parasta. Ehken nyt viimeinkin saavat korvata tappiot!

— Mutta mitä me oikeastaan odotamme, herra luutnantti, kysyi joku. Miks'ei jo marssita?

Rochas heilautti kättään, — ei ollut saanut käskyä.

— Onko kukaan nähnyt kapteenia? kysyi hän hetken perästä.

Jean muisti nähneensä hänen luukkivan yöllä Sedaniin päin, vaan järkevä sotilas ei näe koskaan päällysmiehiään viran ulkopuolella. Hän ei siis virkkanut mitään, vaan huomasiakin kääntyessään varjon, joka lähestyi aitoviertä.

— Tuolla hän juuri tulee!

Kaikki hämmästyivät kapteenin siisteyttä: takki oli harjattu, saappaat kiiltävän mustat ja hohtavan puhdas oli mies kiireestä kantapäähän, toisen näkönen oli kuin luutnatti-parka.

— Kas vain! huusi Loubet, kapteeni on löytänyt tavaransa!

Mutta miehet eivät vetäisseekään suutansa nauruun, kapteeni Beaudoin ei sietänyt leikkiä, hän oli hyvin arka arvostaan ja siitä syystä melkein vihattu miehiltään. Ensimmäisestä tappiosta lähtien hän oli aina äkäsen näkönen. Ollen innokas bonapartelainen ja suosittu ylälmoissa toivoi hän suuria tulevaisuudelta, vaan huomasiakin nyt maan vapisevan jalkainsa alla ja lupaavan tulevaisuutensa tyhjään raukeamaisillaan. Hänellä sanottiin olevan kauniin tenoorin, ja se oli ollut usein suureksi hyödyksi, ja muutenkin hän oli lahjakkaanlainen mies, vaikka ei välittänyt syvemmin tutustua sotataitoon; hän oli parhaasta päästä seuramies ja rohkea myös kun tarvittiin, vaikka ei liiaksi koskaan.

— Tavaton sumu, sanoi kapteeni tyytyväisenä kun oli jälleen keskellä omaa komppaniaansa, jota oli hakenut puolen tuntia.

Samassa tuli marssikäsky, pataljoona lähti liikkeelle. Virrasta mahtoi nousta uusia sumuaaltoja, sillä he saivat melkein hapuilemalla pyrkiä eteenpäin kosteassa valkosessa usvassa, joka tarttui vaatteisiin kuin tihkusade. Ja eräessä tiehaarassa näki Maurice äkkiä översti Vineuilin suorana ja jäykkänä hevosensa selässä, kalpeana kuin ääneton suru, ratsun väristessä aamusumussa ja päristellen päätään käännellessä tykinääntä kohti. Kymmenen askeleen päässä seurasi virkaatekevä luutnantti rykmentin lippu kädessä. Se oli jo vapautettu kääreestään ja liehui haaveellisesti ylhäällä huurusuikaleiden seassa kuin värähtelevä voitonmerkki, joka on katoamaisillaan. Kultanen kotka oli vesimärkä, kolmenvärinen silkkikangas muuttunut, ruudinsavun mustaama ja luotien repimä; kunnialegioonan risti, joka oli sidottu tankoon kiinni, vain välkytteli loistavia emaljiaarojaan.

Lippu sekä översti katosivat uuteen usva-aaltoon ja pataljoona marssi eteenpäin kuin kosteissa villoissa. Ensin kuljettiin alamäkeen, sitten ylöspäin kapeata metsätietä. Sitten komennettiin: "Seis", ja joukot jäivät seisomaan täysissä tamineissa, ase jalalla paikaltaan liikahtamatta. He mahtoivat olla jollain harjulla, vaan ei nähnyt vielääkään pariakymmentä askelta eteensä. Kello oli seitsemän,

tykinpauke kuului lähempää, Sedanin toisella puolella alkoivat uudet patteriat ammunnan.

— Niin, sanoi kersantti Sapin Mauricelle, tämä on minun viimeinen päiväni!

Hän ei ollut avannut suutaan koko aamuna, kulki ajatuksiinsa vaipuneena, tuijottaen lakkaamatta kauniilla puhuvilla silmillään avaruuteen.

— Mitä joutavata te nyt haastelette! sanoi Jean, kukapa sitä edeltä tietää!... Voi tämä olla viimeinen päivä meille jokaiselle, vaan voi taas olla niinkin, että pääsemme kaikki ehjin nahoin!

Sapin pudisti päätään.

— Ei, minä tiedän, puhukaapa mitä puhutte ... tänä päivänä Sapin kuolee!

Miehet kääntyivät katsomaan ja kysyivät, onko hän nähnyt sellaista unta. Ei ollut, muuten tiesi ja tunsi.

— Ja harmittaapa se koko lailla, sillä minä ajoin viettää häitä heti sodasta palattuani.

Hän sulki silmänsä pariaksi sekunniksi, ajatteli mennyttä elämätään. Vanhemmillaan oli vähänen rihkamakauppa Lyonissa. Äiti oli lellitellyt kaunista poikaansa, vaan isän kanssa hän ei sopinut ja jäi sotapalvelukseen asevelvollisuusvuodet palveltuaan eikä tahtonut, vallankin äidin kuoleman jälkeen, kuulla puhuttavankaan isän luo palaamisesta. Kerran lupa-ajalla hän tutustui lähemmin erääsen serkkuunsa Lyonissa, oppi rakastamaan häntä ja alkoi jälleen katsella elämää valoisemmalta puolelta. Hän oli sopinut kihlattunsa kanssa avata hänen myötäjaisvaroillaan pienen kaupan, sillä hän oli koko taitava kirjoittaja ja luvunlaskija! Koko vuoden hän oli uneksinut pientä kauppaansa ja pientä kotiaan.

Häntä palelsi, hän puisteli itseään ikäänkuin olisi tahtonut karkoittaa luotaan jotain tuskallista ja sanoi toistamiseen:

— Se on harmillista, vaan huomenna ei minua ole enää.

Kukaan ei vastannut; he seisoivat odottaen tietämättä olivatko selin vai kasvot viholliseen päin. Sumusta kuului aika ajoin melua, rattaiden jyrinää, miesjoukkojen astuntaa, kaukaista kavionkopinaa. Ne olivat joukkojen liikkeitä, jotka huuruharso peitti heidän silmiltään; seitsemäs osasto asettui taisteluasentoon. Vaan nyt alkoi selvitä. Harso kohottautui, repeytyi suuriin siekaleihin, välistä vilahti jo puun latva, taivas näkyi, kirkkaana ja heleänsinisenä. Ennenkun sumu oli tykkänään haihtunut kiitivät Margueritten divisioonaan kuuluvat afrikkalaiset jääkärit ohitse. Istuen komeasti satulassa, lyhyissä takeissaan ja punaset vyöt vyöllä he ratsastivat ketteröitä, hoikkajäsenisiä hevosiaan, jotka melkein peittyivät sälystön alle. Toinen eskadroona riensi ohi toisen perästä, ilmestyi sumusta ja ratsasti sumuun ikäänkuin olisivat sulaneet tihkusateessa. He olivat tiellä, heidät lähetettiin etemmä, — ja siten heitä oli kyörätty koko sodan ajan. Käytettiin siellä täällä joskus vakoilemassa, vaan kun kahakka alkoi, lähetettiin heidät laaksosta toiseen kuin kalliit, tarpeettomat korukalut.

Maurice katseli heitä Prosperia ajatellen.

— Ehkä se on hän, tuo tuolla.

— Kuka? kysyi Jean.

— Se poika Rémillystä, se tiedäthän, jonka veljen tapasimme Ochesissa.

Vaan jääkärit olivat jo kadonneet ja jälleen kuului kopsetta, joku kenraaliesikunta ratsasti mäkeä alas. Jean tunsi prikaatikenraalin, se oli Bourgain-Desfeuilles ja hän heilutti huimasti kättään. Vastenmielistä oli ollut lähteä niin aikaseen ja luopua ravintolan mukavuuksista. Sen näki jo kulmistakin. Äänensä kuului selvästi, kun hän murahti toisille:

— Niin, perhana vieköön, tuo tuolla; Mosel eli Maas vai mikä se on!

Silloin hälväni sumu. Se tapahtui äkkiä, aivan kuten Bazeillesissäkin, niinkuin olisi kohotettu esirippu näyttämöltä. Aurinko paistoi täydeltä terältä ja Maurice tunsi heti paikat.

— No, nyt tiedän, sanoi hän Jeanille, me olemme Algerin harjulla... Näetkös, tuolla vastapäätä on kylä, Floing, ja tuolla alhaalla, etempänä, on Saint-Menges ja vielä kauempana Fleigneux... Ihan taivaan rannalla, tuolla, näkyvät Ardennit ja nuo pitkät harvat puut, eroitatko, kasvavat Belgian rajalla.

Hän jatkoi selitystään viitoten kädellään. Algerin ylänkö oli viiden tuhannen kyynärän pituinen tasainen vyö punertavaa maata, joka ulottui Garennen metsästä Maasiin ja päättyi vasta niittyjen takana virran rannalla. Seitsemännenten osaston oli kenraali Douay asettanut tälle harjulle ja surkutteli, ettei hänellä ollut enemmän miehiä, sillä nämä eivät riittäneet puolustamaan niin pitkää linjaa ja

ylläpitämään yhteyttä ensimmäisen osaston kanssa, joka oli sijoittunut Givonnen laaksoon Garennen metsästä Daignyyn.

— Mitä? Eikös ole alaa kyllin!

Maurice pyöritti kättään etelästä länteen, taistelukentän yli, joka näkyi koko laajuudessaan harjulle. Ensin oli Sedan, jonka linna kohosi kaupungin kattojen yli, sitten Balan ja Bazeilles yhä sakenevien savupilvien ympäröiminä, ja niiden takana mäet virran vasemmalla rannalla, Liry, Marfée, Croix-Piau. Mutta etenkin Doncheryn puolelle oli laaja näköala. Maasin sinertävä juova kiersi Igesin niemimaan, ja harjulla näkyi Saint-Albertin tie, joka pujotteli virran partaan ja korkean metsäisen rinteen välitse. Ylempänä yhtyi Vrignes-aux-Boista ja Doncherysta tuleva tie tien risteykseen Maison-Rougen kohdalla.

— Näetkös, tuota tietä me voisimme peräytyä Mezièrsiin.

Vaan juuri samassa jyrähti ensimmäinen tykinlaukaus Saint-Mengesistä. Etempänä leijaili vielä muutamia sumupilviä, eikä voinut eroittaa muuta kuin tumman lauman, joka liikkui Saint-Albertin solalle päin.

— Kas niin, siinä ne nyt ovat, jatkoi Maurice hiljempaa. Nyt ne katkasevat meiltä tien, nyt olemme hukassa!

Kello ei ollut vielä kahdeksaa. Tykit, jotka olivat jymähdelleet Bazeillesista, alkoivat paukkaa idässäkin, Givonnen laaksossa, joka ei näkynyt harjulle. Saksin perintöprinssi lähti juuri sillä hetkellä liikkeelle ja törmäsi yhteen ensimmäisen osaston kanssa lähellä Daignya, Chevalierin metsän laidassa. Ja kun XI:s preussiläinen osasto, joka marssi Floingiin, samassa alkoi ampua kenraali Douayn joukkoja, oli taistelu täydessä vauhdissa joka puolella, suuren taistelukentän, monen peninkulman pituisen kentän, eteläpäästä pohjoseen.

Maurice huomasi, että oli tehty parantamaton virhe kun ei edellisenä yönä marssittu Mezièrsiin. Hän ei tietysti arvannut tämän virheen seurauksia, vaan hän katseli kuitenkin synkillä aavistuksilla Algerin ylänköä ympäröiviä harjuja ja mäkiä. Vaikka ei enää olisi ollutkaan aikaa peräytyä Mezièrsiin, olisi kumminkin pitänyt miehittää mäet, että olisi ollut tie auki rajalle. Olisivathan silloin hädän tullessa voineet hakea suojaa Belgian puolella. Kaksi paikkaa näytti hänestä etenkin vaaralliselta, Hattoyn mäki Floingin yläpuolella ja Illyn rukouspaikka, suuri kiviristi kahden niinipuun välissä. Edellisenä päivänä oli kenraali Douay sijoittanut yhden rykmentin Hattoyn mäelle, mutta se oli jo päivän koitteessa vetäytynyt takasin. Ensimmäisen osaston vasemman siiven tuli nyt puolustaa Illyn mäkeä. Sedanin ja Ardennien metsän välillä oli suuria syvien laaksojen uurtamia alastomia lakeuksia ja aseman tärkein kohta, avain, oli nähtävästi juuri Illyn mäellä, ristin ja niinipuiden juurella, josta saattoi ampua joka puolelle.

Taas pamahti kaksi kanuunanlaukausta. Ja niitä seurasi useampia ja useampia. Nyt nousi savu pienoselta mäeltä vasemmalla Saint-Mengesistä.

— Kas niin, sanoi Jean, nyt tulee meidän vuoromme.

Vaan ei tullut sen kummempaa. Miehet seisoivat liikkumattomina, ase jalalla, eikä heillä ollut mitään muuta huvitusta kuin katsella toisen divisioonan komeaa ryhtiä. Se seisoi Floingin edustalla ja sen vasen siipi muodosti rintaman virtaan päin, torjuakseen hyökkäykset siltä suunnalta. Idässä päin oli kolmas divisioona hajaantunut Garennen metsään saakka Illyn luona ja ensimmäinen, jota oli Beaumontissa pahasti ruhjottu, seisoi toisessa linjassa. Insinöörit olivat olleet koko yön työssä ja jatkoivat vielä vihollisen tulen alla juoksuhautojen ja vallien valmistamista.

Vaan nyt räjähti yhteislaukaus Floingin juurella ja kapteeni Beaudoinin komppania sai käskyn peräytyä viisi sataa kyynärää. Silloin he tulivat laajaan nelisnurkkaseen kaalipeltoon ja kapteeni komensi lyhyellä tavallaan:

— Pitkälleen joka mies!

Ja heidän täytyi laskeutua maahan. Kaalinkuvut olivat vielä kasteesta märkinä, paksuilla viheriäisillä lehdillä kimalteli suuria pisaroita.

— Viidensadan kyynärän etäisyys! huusi kapteeni jälleen.

Maurice asetti pyssynsä piipun kaalinpään varaan, vaan hän ei voinut nähdä niin mitään. Hän nykäsi Jeania, joka oli oikealla puolellaan ja kysyi, mitä kujeita se oli, ja kokenut korpraali osotti läheistä mäkeä, jolle ranskalaiset parhaallaan asettivat patteriaa. Heidät oli komennettu tänne tukemaan sen liikuntoja. Maurice nousi polvilleen kurkistamaan, oliko siellä Honorén patteria, vaan reservitykistö oli takapuolella, puuryhmän suojassa.

— Piru olkoon, ärjäsi Rochas, ettekö te saata pysyä pitkällänne!

Ja tuskin oli Maurice painautunut kaalinkupujen väliin, kun kranaatti tulla suhahti — ja siitä hetkestä niitä tuli tuhka tiheään. Ensimmältä tähtäsivät saksalaiset tykit huonosti, luodit putosivat kauvas ranskalaisen patterian taakse, joka myös jo alkoi ampu. Paitsi sitä tunkeutuivat toiset kranaatit syvälle kuohkeaan multa, eivätkä launneet, ja se antoi sotamiehille aihetta lasketella kokkapuheita kaalinampujista ja hapankaalin syöjistä.

— Olisihan tämä hyvä ilotulitus muuten, sanoi Loubet, mutta ovat taitaneet aineet kastua.

— On taitanut kaatua olutta päälle, lisäsi Chouteau.

Luutnantti Rochaskin yhtyi puheeseen.

— Niin, johan sen sanoin, että ne ovat aika toskaria.

Mutta silloinpa räjähti kranaatti viidentoista kyynärän päässä, murapaakkia lenteli komppaniaan ja vaikka Loubet vähääkään ällistymättä pyysi vaateharjaa, kävi useiden — ja niiden joukossa oli suurisuinen Chouteaukin — nenänpäät valkosiksi. Hän ei ollut vielä, enemmän kuin Lapoulle eli Pachekaan, ollut tulessa; Jean oli ainoa "vanha" koko komannossa. He räpyttivät silmiään ja kävivät niin kummallisiksi, puhuivat kimakkaasti ja vaikeasti, ikäänkuin heitä olisi kuristettu kurkusta. Maurice oli jokseenkin levollinen; koetti kaikin voimin hillitä itseään, vaikk'ei pelännytään, sillä hän ei uskonut vaaran vielä olevan lähellä. Sydänalassa vain tuntui vähän pahalta ja pää ontolta, hän ei voinut mitenkään koota ajatuksiaan. Ja hänen luottamuksensa kasvoi nähdessä, miten tyyniä miehet olivat; hän oli jo ihan varma voitosta, kun vaan olisivat saaneet hyökätä pistimellä vihollisen kimppuun.

— Mitä, onko täällä mehiläisiä?

Hän oli jo kolmasti kuullut samanlaista surinaa korvissaan.

— Ei ole, nauroi Jean, ne ovat luotia.

Pitkällään makaavien sotamiesten ylitse viuhkasi kuula kuulan perästä, he käänsivät ehdottomasti päätään äänen mukaan, milloin oikealle, milloin vasemmalle.

— Kuulehan Lapoulle, sanoi Loubet opettavaisesti, kun sinä nyt näet kuulan tulevan, niin pane sormesi, näin, nenän eteen. Se halkasee ilman ja kuula kääntyy oikealle eli vasemmalle.

— Mutta enhän minä niitä näe, sanoi Lapoulle.

Koko komppania remahti nauramaan.

— Mikä pöllö sinä olet! No, aukase nyt silmäsi kerrankin selälleen ja katso. Tuossa meni yksi, etkö nähnyt, ja tuossa... Ja tuossa taas... No, tuon sinä näit, se oli vehriäinen.

Lapoulle viritti silmänsä selälleen ja piti sormia nenän edessä, vaan Pache hapuroi amulettia, joka riippui hänen rinnallaan, toivoen, että se olisi ollut kymmeniä kertoja niin suuri ja suojellut häntä kuin haarniska.

Rochas oli jäänyt seisomaan vähän matkan päähän ja huusi leikillisesti miehille:

— Lapset, kranaateille saatte tehdä kunniaa, jos haluttaa, mutta luodeille ei tarvitse, niitä on liian paljon!

Samassa musersi kranaatin kappale pään eräältä sotamieheltä ensi rivissä. Hän ei joutanut huutamaankaan, veriset aivot räiskähtivät joka taholle, ja kaikki oli lopussa.

— Poika-parka! mutisi kersantti Sapin kalveten, nyt on toisen vuoro!

Vaan kohta ei kuullut enää mitään. Maurice kärsi kauheasti jyrinästä, joka ei tauonnut silmänräpäyksesikään. Lähellä oleva patteria ampui lakkaamatta, tykit jymisivät niin että maa tutisi ja kuularuiskujen korviasärkevä pauke tärisytti ilmaa. Kauvankohan heidän täytyi siinä kaalinpäiden välissä maata? He eivät tietäneet mitään, eivät nähneet mitään! Oli kerrassa mahdotonta saada minkäänlaista käsitystä taistelun kulusta. Ja taisteltiinkohan nyt sitten oikein toden perästä, olikohan tämä ratkaseva tappelu? Paitsi edessä olevia sileitä peltoja ei Maurice nähnyt muuta kuin Hattoy-mäen kukkulan, hyvin kaukana, ja sen metsäisillä rinteillä hän ei huomannut mitään liikettä. Ei näkynyt yhtään vihollista hänen näköpiirinsä rajain sisällä ja kun käänsi päätään, näki hän suureksi ihmeekseen talonpojan kyntämässä peltoaan kookkaalla valkosella hevosella. Mitä varten hän laiskottelisi? Jos kohta tuossa mäen takana on tappelu, niin täytyy viljan kuitenkin kasvaa ja ihmisten saada elämistä.

Maurice ei malttanut enää olla paikoillaan. Hän nousi ylös, antoi katseensa liittää Saint-Mengesiin, jossa tykit paukkuivat ruskeanpunasen pilven keskellä, katsahti Saint-Albertin tielle, näki sen mustanaan viliseviä joukkoja, preussiläisiä, jotka nopeasti marssivat eteenpäin. Mutta silloin tarttui Jean hänen sääreensä ja veti kiivaasti alas.

— Hulluko sinä olet? Ammutat varsin itsesi!

Ja luutnanttikin murahti:

— Pysykää pitkällänne, siellä! Mitä pässinpäitä te olette, jotka tahdotte kuolla vaikka ei ole käskyäkään.

— Seisottehan tekin, herra luutnantti!

— Niin, se on eri asia. Minun täytyy tietää, mitä tapahtuu.

Kapteeni seiso i myös ja katseli ympärilleen. Vaan hän ei avannut suutaan, ei välittänyt virkkaa sanaakaan miehilleen, astuskeli pellon toisesta päästä toiseen.

He odottivat yhä, vaan ei kuulunut uutta käskyä. Maurice oli tukehtua reppunsa alle, joka painoi raskaasti selkää siinä vatsalla maatessa, ja heitä oli komennettu pitämään reput selässä niin kauvan kuin mahdollista.

— Kuule, pitääköhän meidän maata näin koko päivä? kysyi Maurice viimein Jeanilta.

— Ehken kyllä... Solferinossa makasimme samalla tavalla, nokka maassa, eräässä porkkanapellossa viisi tuntia.

Ja sitten hän lisäsi lohduttavasti:

— Mutta mitä sinä ruikutat? Ei tässä ole kovinkaan paha olla. Mitä varten me ilman aikojaan tarjoutuisimme kuolemalle. Kyllä se vielä meidänkin vuoro tulee. Ja jos kaikki jo alussa ammuttaisiin, niin mitäs sitten loppuun jäisi!

— Kas perhana, keskeytti Maurice, nyt savuaa jo Hattoyn mäkikin... Nyt ne ovat sen anastaneet ja nyt on leikki kaukana!

Uteliaisuutensa heräsi sekä osaksi entinen ahdistava pelkokin ja hän seurasi tarkkuudella tapahtumia vastapäätä olevalla pyöreällä mäenkukkulalla, ainoalla kohopaikalla, jonka hän näki peltojen suoran viivan yläpuolella. Hattoy oli siksi kaukana, ettei hän eroittanut tykkiväkeä, vaan valkosen savun hän aina näki tupsahtavan pensaikosta, jonka peitossa patteria oli. Maurice käsitti, että se oli tärkeä paikka ja nyt se oli vihollisten käsissä, kenraali Douay oli heti aamulla luopunut sen puolustamisesta. Hattoy kohosi kaikkien ympäröivien kukkuloiden ylitse. Heti paikalla alkoivat patterit ampua seitsemännen osaston toista divisioonaa ja harventi sitä kovasti. Ne tähtäsivät tarkemmin ja ranskalainen patteria, jonka läheisyydessä kapteeni Beaudoinin komppania oli, menetti perättäin kaksi konstaapelia. Kranaatin sirpale haavoitti erästä komppanian väestä, vei vasemman jalan kantapään, ja miesparka huusi kuin olisi äkkipäätä menettänyt järkensä.

— No, pidä nyt pienempää ääntä, mies, huusi Rochas, onko tuo nyt kaunista että tuolla tavalla ulista kun on sattunut hiukan jalkaan!

Mies vaikeni kuin tuomittu, jäi istumaan kantapää kädessä eikä liikahtanut enää.

Ja nyt alkoi hirvittävä tykistöottelu, kranaatit lentelivät molemmilta puolilta maassa makaavien sotamiesten ylitse pitkin tasaista kenttää, jossa ei liikahtanut ristin sielua paahtavassa helteessä. Eikä kuulunut muuta kuin tykkien kammottava jyrinä, hävityksen myrskytuuli, joka räiskeellään häiritsi kesäpäivän rauhaa. Tunti vierähti tunnin jälkeen ja ampuminen ei hiljennyt, vaan preussiläiset patteriat olivat jo osottautuneet paljon paremmiksi ranskalaisia. Melkein joka ainoa heidän perkussioonikranaattinsa räjähti oikealla ajalla, jotavastoin ranskalaiset haupitsikranaatit, jotka eivät lentäneet läheskään niin kauvas, enimmäkseen räjähtelivät ilmassa ennen päämäärään saapumista. Ja kaalipellossa ei miehillä ollut muuta tekemistä kuin kyyristyä kokoon kuopuraan, johon heidät oli komennettu. Eivät voineet lauvaista ainoata latinkia, sillä kehen se lähetettäisiin? Heidän näkösilään ei ollut ainoata vihollista.

— Milloinkahan *me* tästä pääsemme? sanoi Maurice jälleen, hän oli nääntyä kärsimättömydestä. Minä antaisin viisi frangia joka ainoasta preussiläisestä! Mikä tätä kestää, ammutaan mäsäksi pian eikä saa antaa vastaan.

— Odota — vielä sinunkin vuorosi tulee, vastasi Jean levollisesti.

Vaan silloin kuului vasemmalta töminää ja joka pää kääntyi sinne päin. Se oli kenraali Douay, joka ratsasti esikuntineen katsomaan, miten joukot käyttäytyivät ankarassa tulella. Hän näytti tyytyväiseltä, antoi muutamia käskyjä, kun samassa kenraali Bourgain-Desfeuilleskin laukkasi esille metsästä. Vaikka hän tosin oli paraatisotilas, ei hän näyttänyt pelkäävän kuulatuiskua; eikä hän käsittänyt mitään koko sotakomennosta, vaan käyttäytyi kuin olisi ollut Afrikassa beduiinien keskellä. Huusi ja heilutti käsiään aivan kuin luutnantti Rochas.

— Nyt he tulevat, nyt he tulevat, ei kestä kauvan ennenkun ollaan silmä vasten silmää.

Hän huomasi kenraali Douayn ja huusi:

— Onko totta, että marsalkka on haavoitettu?

— On, sitä pahempi... Sain juuri pari sanaa Ducrotilta, ilmoitti, että marsalkka on määrännyt hänen ylipäälliköksi.

— Vai Ducrot?... No, mitä hän sanoo?

Kenraali kohautti olkapäätään. Hän oli eilisestä saakka tietänyt, miten tulee käymään, oli turhaan inttänyt, että pitäisi ottaa huostaan Saint-Mengesin ja Illyn mäet mahdollisen peräytymisen varalta.

— Ducrot hyväksyy meidän suunnitelmamme, kaikki joukot kokoutuvat Illyn kukkuloille.

Ja hän kohotti taas olkapäätään ja teki toivottoman liikkeen ikäänkuin sanoakseen, että se oli nyt liian myöhäistä.

Kanuunanpauke esti selvään kuulemasta hänen ääntänsä, vaan Maurice ymmärsi tarpeeksi asti. Mitä? Mac-Mahon haavoitettu, Ducrot ylipäällikkönä, ja armeija vetäytyy takasin Sedanin pohjoispuolitse. Ja näistä tärkeistä tapahtumista ei väestö tietänyt mitään. Kurjat miesraukat, jotka olivat alttiit uhraamaan henkensä ja jäsenensä, eivät aavistaneet, että uusi oikku, uusi vaara uhkasi heitä. Hän tunsu, että sotajoukko oli turmion ja tappion tiellä, ilman varmaa suunnitelmaa, ilman päällikköä. Vaan saksalaiset, he marssivat varmuudella suoraan päämääräänsä kohti!

Kenraali Bourgain-Desfeuilles aikoi juuri ratsastaa tiehensä, kun kenraali Douay, jolle tomunen ja hengästynyt husaari kiidätti uutta ilmoitusta, huusi hänen jälkeensä niin korkealla äänellä, että se kaikui jyrinänkin yli.

— Kenraali, kenraali, — Ducrot ei olekkaan ylikomentaja, vaan Wimpffen!... Niin hän saapui eilen keskellä Beaumontin pakoa de Faillyn sijaan, joka komensi viidettä osastoa... Ja hän kirjoittaa tässä, että hänellä on sotaministeristöltä käsky astua ylikomentajaksi, jos marsalkalle tapahtuu jotain! Ja nyt ei peräydytäkään, nyt käsketään anastaa takasin ja puolustaa ensimmäisiä asentojamme.

Bourgain-Desfeuilles kuunteli silmät selällään.

— No, perhana... Jos tietäisi ... no, minulle se on yhdentekevää!

Ja hän laukkasi tiehensä, hänelle oli todellakin yhdentekevää, marssittiinko eteenpäin vai takasinko käännettiin, hän oli toivonut kohoavansa tässä sodassa jättiläisaskelleilla, vaan koska kaikki näyttivät olevan tyytymättömiä, ei hänellä ollut kuin yksi toivo, että sotaretki pian päättyisi.

Kapteeni Beaudoinin komppania alkoi taas pilkata upseeria ja päällystöä. Maurice ei hiiskunut mitään, vaan hänen mielestään Loubetilla ja Chouteaulla oli täysi syy ivata ja herjata. Hei vain, milloin eteenpäin milloin taakse. Kaikki ne päälliköksi kelpaavat! Parempi olisi ollut nukkua kotona sängyssään kuin olla täällä tuollaisten komennettavana! Kolme ylipäällikköä kahdessa tunnissa! Ja kaikki yhtä viisaita ja eripuraisia, eivät tietäneet mitään eivätkä sopineet mistään. Ei, ei sitä mikään kestä! Ja lopuksi tuli aina petosjuttu, kyllä kai Ducrotille ja Wimpffenille kelpaa kolme miljoonaa yhtä hyvin kuin Mac-Mahonillekin.

Kenraali Douay istui hevosensa selässä esikuntansa keskellä ja katseli preussiläisten asentoa; ajatuksensa eivät olleet iloisia. Kranaatit sinkoilivat hänen ympärilleen ja hän katseli kauvan Hattoyn mäkeä, josta niitä lakkaamatta sateli. Sitten hän kääntyi Illyyn päin, viittasi erään upseerin luokseen viemään käskyä viidennen osaston prikaatille, jonka oli edellisenä päivänä pyytännyt kenraali Wimpffeniltä, se tulisi ylläpitämään yhteyttä kenraali Ducrotin vasemman siiven kanssa. Ja miehet kuulivat hänen sanovan:

— Jos preussiläiset ottavat Illyn haltuunsa, emme kestä tässä tuntiakaan, vaan tulemme työnnettyiksi Sedaniin.

Hän ratsasti pois, hävisi esikuntineen metsätien mutkaan, ja ampuminen kävi vielä kiivaammaksi. Varmaan oli vihollinen huomannut hänet, sillä nyt alkoi tulla kranaattia ei ainoastaan vastapäätä olevasta patterista vaan viistoon vasemmalta puolelta, Frenoisin patterioista, ja Igesin niemeltä, josta ammuttiin ristiin Hattoyn mäeltä tulevien kranaattien kanssa. Koko Algerin ylämaa oli luotien pyyhittävänä ja komppanian asema alkoi käydä kauhistuttavaksi. Miehillä oli jo ollut täysi työ vahtiessaan, mitä edessäpäin tapahtui, nyt heitä ahdistutti ampuminen syrjiltäkin, eivät oikein tietäneet, mistä suurin vaara uhkasi. Aivan perättäin kuoli kolme miestä, kaksi haavoitettuna voihi surkeasti.

Nyt tuli kersantti Sapininkin vuoro. Hän oli kääntänyt päätään, näki kranaatin tulevan, ei voinut väistyä sen tieltä, sanoi ainoastaan:

— Kas nyt!

Hienopiirteiset kasvot suurine kauniine silmineen ilmaisivat syvää surumieltä, vaan ei pelkoa. Kranaatinsirpale repäsi vatsan auki.

— Elkkää jättäkö tähän; viekää, viekää ambulanssiin... Minä rukoilen teitä, viekää pois täältä!

Rochas aikoi kieltää häntä vaikeroimasta. Hän riensi kersantin luo sanomaan, että kun on saanut sellaisen haavan on turhaa vaivata enää ketään, vaan nähdessään miesparan tuskan ei hän voinut sitä tehdä.

— Odota vähän aikaa, Sapin raukka, niin ne tulevat noutamaan paareilla.

Mutta onneton vaikeroi ja itki, epätoivossa kun onnensa unelma haihtui samalla kun veri juoksi kuiviin.

— Viekää pois, viekää pois...

Ja kapteeni Beudoin, jonka kiihoittuneet hermot eivät kestäneet hänen valitustaan, komensi kaksi miestä kantamaan haavoitetun vieressä olevaan lehtoon, jossa ambulanssi oli. Chouteau ja Loubet juoksivat heti Sapinin luo, tarttuivat, toinen jalkoihin toinen hartioihin, ja kantoivat juoksujalassa pois. Vaan tiellä he näkivät hänen ojentavan itseään niin oudosti, vetävän viimesen hengenvetonsa.

— Kuule, hän on kuollut! sanoi Loubet, jätetään tähän.

Chouteau suuttui.

— Tokko juokset, pöllö, ja parempaa kyytiä... Vai tähän, että huutavat meidät takasin...

He juoksivat metsään, johon jättivät ruumiin puun juurelle, ja katosivat, eikä heitä nähty ennenkun illalla.

Ampuminen kiihtyi, läheistä patteria lisättiin kahdella tykillä ja korviasärkevässä yhä kasvavassa jyrinässä tunsivat Maurice äkkiä mieletöntä pelkoa. Häntä ei ollut värissyttännyt, ei vaivannut tuskallinen painava tunne sydänelässä, niinkuin tavallisesti, eikä häntä ensi alussa haluttanut suin päin paeta. Vaan nyt, nyt! Ja se oli yksinkertaisesti mietinnän vaikutusta, jota usein tapaa hienontuneissa, hermoheikoissa ihmisissä. Vaan Jean oli vieressä ja varuillaan, tarttui lujasti kiinni ja painoi rinnalleen maahan, — näki Mauricen silmistä, mitä hänessä liikkui. Ja sitten hän alkoi häntä haukkua ja soimata, tietäen että potku on monasti paras keino antamaan sotamiehelle rohkeutta. Toiset vapisivat ja tärisivät. Pache oli vesissä silmin ja vaikeroi kuin pieni lapsi, Lapoulle kiemurteli maassa kuin mato, hänen vatsaansa puri kauheasti, ja hän irvisteli niin, että toisten täytyi tuskissaankin nauraa ja pilkkailla häntä.

— Häpeä nyt, kuiskasi Jean Mauricelle; oletko sinä tuollainen keho raukka? Tahdotko joutua koko sotaväen pilkaksi niinkuin tuo paksu moukka tuossa?... Minä annan korvillesi, jos et vain käyttäydy siivosti!

Senkaltaisilla kehoituksilla hän piti Mauricea lämpimänä kun huomasi yht'äkkiä 6-700 kynnärän päässä, aivan vastapäätä, metsästä ilmestyvän puoli tusinaa tummia sotilaspukuja. Ne olivat preussiläisiä, he tunsivat heti huippulakista, että siinä nyt vihdoinkin preussiläiset olivat, ensimmäiset pyssynkantomatkalla. Niitä tulikin useita komantoja ja he näkivät kranaattien pommahtavan maahan heidän edessään ja tupruuttavan lauetessaan tomupilven ilmaan. Siellä metsän laidassa he näyttivät pieniltä tinasotamiehiltä, joita on järjestetty kauniisti pöydälle. Vaan kun kranaatteja alkoi tuiskuamalla tuiskuta hävisivät he jälleen puiden taa.

Heti kun Beudoinin komppania huomasi vihollisen, pamahtivat heidän pyssynsä. Maurice ampui ensimmäiseksi, toiset seurasivat esimerkkiä. He eivät olleet saaneet käskyä, kapteeni aikoi kieltää, vaan

pidätti itsensä kun näki luutnantin viittaavan. Täytyihän heidän viimenkin saada ampua pari laukausta, polttaa muutamakaan patroonista, joita olivat toista kuukautta muassaan kanneksineet. Maurice oli kaikista innokkain; pelkonsa haihtui, hän tyyten unohti sen kuullessaan pyssynsä paukahtavan. Mutta pian oli metsän rinta jälleen autio, ei hievahtanut lehtikään, ei näkynyt ainoatakaan preussiläistä; ja he ampuivat yhä, ampuivat innoissaan liikkumattomia puunrunkoja.

Kun Maurice kohotti päätään, huomasi hän hämmästykseseen översti Vineuilin parin askeleen päässä, liikkumattomana ratsullaan kuin kivikuva, kasvot viholliseen päin käännettyinä, luotien ja kranaattien putoillessa eteen ja taakse. Koko 106:s rykmentti mahtoi nyt olla niillä seuduin, toiset komppaniat olivat sijoitetut ympärillä oleville pelloille. Nyt hän näki lipunkin, jota aliluutnantti kantoi. Vaan se ei ollutkaan enää aamullinen sumuun kiedottu riepu. Kirkkaassa, lämpimässä päivänvalossa säteili kultainen kotka ja kolmevärinen liina välähteli, vaikka siinä olikin joku reikä ja se oli mustunut voittoisien taistelujen ruudinsavussa. Tykin paukkeessa liehui lippu sinistä suvitaivasta vasten ylpeänä kuin voitonmerkki.

Ja miksikäs he eivät voittaisi, koska kerran viimein saivat taistella? Maurice ja hänen toverinsa kiihoittuivat kiihoittumistaan ammuskellessaan hiljaista metsää, jossa tuli sateena maahan lehtiä ja pieniä taittuneita puun oksia.

III.

Henriette ei ummistanut silmiään koko yönä. Hän ei voinut nukkua kun tiesi miehensä olevan Bazeillesissa, lähellä vihollista. Turhaan hän muistutteli itselleen, että Weiss lupasi palata kotiin heti vaaran uhatessa, ja hän kavahti istualleen joka silmänräpäys, luullen kuulevansa miehensä askeleet portaissa.

Noin kymmenen aikaan hän ennen maata panoansa avasi ikkunan ja katseli ajatuksiin vaipuneena pimeyteen. Tuskin eroitti enää kivitystä Voyardkadulla, joka ammotti mustana korkeiden, vanhojen rakennusten välissä. Kaukana, latinakoulun luona, paloi uninen kaasulyhty ja kadulta nousi salpietarin sekanen kellarin haju; äkäsen kissan naukuminen, jonkun sotamiehen raskaat askeleet häiritsivät hiljaisuutta. Sitäpaitsi kuului tavatonta liikettä joka puolelta kaupunkia, hevosella ajoa ja yhtämittaista jytinää, joka kammotti häntä. Tykyttävällä sydämmellä hän odotti ja kuunteli, kuunteli turhaan miehensä tuttuja askeleita, ei tullut, ei kuulunut kääntyväksi kadun kulmasta.

Tunnit lipuivat tiehensä, ja hän pelästyi kun näki äkkiä etäällä, vallin toisella puolella, soihtuja ja valkeita. Oli pilkko pimeä, hän ei tahtonut muistaa paikkoja. Laaja, välähtelevä pinta siellä alhaalla oli varmaankin veden alle lasketut niityt. Mutta mitä tulia ne nuo olivat, joita sytyteltiin ja sammuteltiin Marféen puolella? Joka puolella niitä näkyi yössä tuikkimassa, Pont-Maugissa, Frenoissa, Noyersissa vilkkuivat salaperäiset tulet ikäänkuin lukemattomien, eteenpäin liikkuvien ihmisjoukkojen keskeltä. Ja oudot kammottavat äänet kasvoivat, hän luuli kuulevansa hevosten päristämistä, aseitten helinää, astuntaa, kuin mahtava ratsuseurue, kokonainen kansa olisi lähtenyt vaeltamaan tässä tuonelan pimeydessä. Ja yht'äkkiä pamahti tykinlaukaus, yksi ainoa, jyrähti ukkosen voimalla ja sitten seurasi syvä hiljaisuus. Hän vavahti, tunsi verensä hyytyvän. Mitä se oli? Merkkikö, että joku liike oli onnellisesti suoritettu, ilmoitus, että kaikki oli valmiina, että aurinko saattoi nousta.

Kello kaksi heittäytyi Henriette riisuutumatta vuoteelleen jättäen ikkunan auki. Hän ei jaksanut enää olla pystyssä. Minkätähden hän *nyt* vapisi pelosta ja kauhusta, hän, joka aina oli niin levollinen, joka tavallisesti tyyneydellä otti vastaan kaikki elämän koetukset? Viimein hän vaipui levottomaan uneen tuntien koko ajan onnettomuuden aavistuksen ahdistavan itseään kuin painajaisen.

Jälleen pamahti tykinlaukaus, vaan tällä kertaa sitä seurasi toinen ja sitten taas toisia yhtä mittaa. Hän nousi kylmästä väristen istualleen. Missä hän oli? Hän ei tuntenut omaa makuusuojaansa, hän oli ikäänkuin sankkaan sumuun kiedottuna. Ja sitten hänelle selvisi, että aamu-usva oli tunkeunut avoimesta ikkunasta huoneeseen. Joka silmänräpäys eneni kanuunain jyske. Hän hyppäsi ylös ja juoksi ikkunan luo kuuntelemaan. Silloin löi Sedanin kirkon kello neljä.

Päivä sarasti, harmaana ja likasena punaseen vivahtavassa sumussa. Hän ei eroittanut mitään, ei edes koulukartanoa, joka oli niin lähellä. Taivaan Jumala, mistä, mistä se ampuminen kuului? Hän ajatteli ensimmäiseksi veljeään, sillä pauke kuului nyt hiljempaa ja niinkuin pohjosesta, kaupungin yläpuolelta. Vaan sitten se hänestä taas kuului edestäpäin, Bazeillesista, ja hänen sydämmensä kutistui kokoon pelosta miehensä tähden. Niin, varmaan nyt tapeltiin Bazeillesissa, varmaan! Mutta hän

rauhoittui jälleen, ääni tuntui tulevan enemmän oikealta. Ehken he ottelivat Doncheryssä, muistaakseen oli silta jäänyt purkamatta. Epätietoisuus vaivasi häntä; Bazeillesissa vai Doncheryssäkö se oli? Voi, hänen oli mahdoton varmasti päättää — korvissaan humisi, kohisi, paukkui. Hän ei jaksanut enää sitä kuunnella, hänen täytyi lähteä ulos, täytyi saada tietää. Ja heitettyään huivin hartioilleen, hän riensi Voyardkadulle.

Vaan ulos tultuaan täytyi hänen pysähtyä hetkeksi ennenkun uskalsi lähteä eteenpäin, kaupunki ei ollut koskaan näyttänyt hänestä niin peloittavalta, katu oli musta kuin hauta sakean sumun alla. Aamuhämärä ei ollut vielä päässyt tunkemaan märille kiville saakka, vanhojen savustuneiden talojen väliin. Voyardkatua astuessaan hän ei nähnyt muuta kuin kaksi turkolais-sotilasta ja naisen, jotka istuivat syvällä, kurjassa pienessä kapakassa unisen talikynttelin valossa. Maquakadulla vasta oli hiukan liikettä, sotamiehiä hiipi porttikäytävissä, — olivat varmaan arkoja nahastaan ja etsivät lymyapaikkaa —, täällä eräs kyrassieeri etsi kapteeniaan ja paukutti kiroillen ja noituen oville, tuolla kapusi koko perhekunta rattaille, hikoillen tuskasta ja pelosta, että heidät vaara yllättää, ennenkun pääsevät Bouilloniin, Belgian puolella, jonne toinen puoli Sedanin asukkaista oli kahtena viimesenä päivänä paennut.

Hän kääntyi ruununvoudin asunnolle; siellä varmastikin tiedetään, missä taistelu on. Ja hänen päähänsä pisti oikaista pikkukatuja myöten, joilla ei liikkunut niin paljon ihmisiä. Vaan Fourkatu ja Laboureurkatu olivatkin täynnä kanuunia etulaitoksineen ja ruutivaunuineen, jotka oli edellisenä päivänä tuotu ja sitten sinne sokkeloon nohtuneet. Siltä ainakin näytti, sillä väkeä ei ollut missään. Ne olivat niin hyljätyn näköisiä ja katu oli autio. Puistatti katsellessa sellaista joukkoa hyödyttömiä ampumavehkeitä. Hänen täytyi siis kääntyä takasin ja mennä latinakoulun ohi sekä Suurtakatua "Eurooppa" nimisen hotellin ohitse. Portilla seisoi lähetti pidellen suitsista hevosia esikuntaupseereille, joiden puhe kuului valaistusta ruokasalista.

Turenneen puistossa sekä Rivageteorilla oli vieläkin enemmän ihmisiä; levottomia ryhmiä, joissa oli naisia ja lapsia, aaltoili sinne tänne joka suunnalla. Ja siellä hän näki erään kenraalin tulevan kiroillen "Kultarististä", nousevan ratsunsa selkään ja lähtevän nelistämään ikäänkuin olisi tahtonut ajaa kumoon kaikki ihmiset. Hän aikoi ensin mennä raatihuoneelle, vaan kääntyi sitten Siltakadulle ja lähti ruununvoudin talolle.

Ja Sedan ei ollut vielä milloinkaan ennen tehnyt häneen niin surullista vaikutusta, se oli kuin onnettomuus jo olisi sen omakseen leimannut. Talot näyttivät kuolleilta, toiset autioina ja tyhjinä, toisissa olivat ikkunat sekä ovet tarkasti suljetut ja niiden takana valvoivat unettomat tuskastuneet ihmiset ratkasevaa hetkeä odottaen. Kaikki näytti niin viluiselta ra'assa aamuilmassa; kaduilla ei elämä vielä ollut oikein herännyt, mutta joka paikassa näkyi jälkiä hämmennyksestä ja pelosta ja paosta. Päivä valkeni valkenemistaan; kello oli puoli kuusi ja tykinpauke kuului paljoa heikommin korkeiden mustien talojen välissä.

Henriette tunsu ruununvoudin portinvartijan tytön, pienen vaaleatukkaisen, suloisen Rosen, joka kävi työssä Delaherchen tehtaalla. Äitinsä ei ollut kotona, vaan Rose otti hänet hyvin ystävällisesti vastaan.

— Voi, rakas rouva, me olemme nääntymäisillämme! Äiti laskeutui hetkeksi pitkälleen, kun tuskin enää jaksoi seista. Hän on valvonut koko yön, portti ei saa olla hetkeäkään kiinni tässä hujakassa.

Ja ennenkun Henriette ennätti mitään kysyä, alkoi hän kertoa viime päivien ihmeitä.

— Marsalkka nukkui hyvästi koko yön, vaan keisari parka! te ette voi aavistaa, miten hän kärsii... Ajatelkaas, eilen kun minä olin siellä auttamassa liinavaatteiden jakamisessa ja menin keisarin makuusuojan ohi, niin kuului sieltä vaikeroimista, voi, te ette usko, ihan minun sydäntäni repi se vaikeroiminen... Kyllä hänellä mahtaa olla kauheat tuskat, koska täytyy sillä tavalla valittaa. Kun on ihmisiä läsnä, niin hän koettaa hillitä itseään, vaan yksinään, hyvänen aika miten surkeasti hän huutaa. Koko ruumistani vapisutti kun kuulin, kuka siellä niin sairaana on.

— Missähän ne ovat koko aamun taistelleet, tietääkö Rose? kysyi Henriette, vaan Rose ei antanut keskeyttää itseään.

— Arvaattehan, että minun on käynyt säälikseni keisariparkaa ja tänä yönä olen ollut neljä viisi kertaa hänen ovensa takana kuuntelemassa... Ja koko ajan hän vaikeroi ja valitti, ei suinkaan liene ummistanut silmäänsä koko yönä, ei suinkaan. Ihan on kauheata, että hänen täytyy kärsiä sellaista tuskaa ja miettiä sen lisäksi kaiken maailman asioita. Sillä rouva ei saata aavistaa, mitä elämätä ne pitävät hänen ympärillään. Minä luulen, että ne ovat kaikki päästä pilalla! Juoksevat ulos ja sisään, paiskeloivat ovia, ja uusia tulee yhä; toiset itkevät, toiset ovat vihasia, ja elävät itsekukin miten haluttaa. Koko talo on mullin mallin! Upseerit latkivat sisäänsä pullon suusta kaikki viinit ja paiskautuvat sänkyihin saappaat ja kannukset jalassa!... Keisarista vaan ei ole paljoa vastusta eikä hän ota liikaa tilaa, — kunhan on nurkka, johon kyykähtää yksinään valittamaan!

Henriette uudisti kysymyksensä.

— Missäkö tappelu on? Bazeillesissa, ja se alkoi jo varhain aamulla... Sotamies ajoi tänne ja toi marsalkalle tiedon ja hän meni sitä heti keisarille ilmoittamaan. Nyt on ehkä neljänneksen verran siitä, kun marsalkka ratsasti pois, ja keisari taitaa myös lähteä, koska pukevat parhaillaan. Äsken juuri näin, että laittoivat ja koristelivat hänen kasvojaan kaikenmoisilla rasvoilla ja laitoksilla.

Nyt tiesi Henriette tietävänsä ja lähti pois.

— Hyvästi pikku Rose! Minun täytyy mennä.

Ja tyttö saattoi hänet portille sanoen vielä viimeseksi:

— Jos mitä haluatte tietää, niin tulkaa vain tänne. Tiedänhän minä, että teihin voi luottaa.

Henriette palasi kiireesti kotiinsa. Hän toivoi varmasti että mies oli tullut kotiin hänen poissaollessaan ja pelkäsi hänen olevan rauhatonna kun koti on tyhjä. Tultuaan lähelle hän katsoi odottiko miehensä häntä ikkunassa, vaan ei, se oli selki selällään eikä näkynyt ketään. Ja tyhjät olivat suojatkin, joiden läpi hän kiiti hämmästyneenä ja väristen ra'asta kosteudesta, joka oli tunkeunut asuntoon. Ampuminen jatkui yhä. Hän meni ikkunan luo. Nyt hän tiesi, mitä halusi tietää, taistelu oli Bazeillesissa ja hän värähteli joka kerran kun kuularuiskut paukkaen laukesivat ja kanuunat jymähtivät. Niiden ääni tuntui lähenevän, taistelu kiihtyi joka hetki.

Minkätähden ei Weiss palannut? Olihan hän niin varmasti luvannut tulla heti kotiin kun vihollinen ahdisti Bazeillesia! Hän tuli yhä levottomammaksi, ajatteli kaikenmoisia esteitä, tie oli kenties tukossa eli kranaattisade niin ankara, ettei hän tahtonut lähteä. Vai olisikohan tapahtunut onnettomuus? Ei ei, sellaista hän ei tahtonut ajatella, täytyi pitää kiinni toivosta, ett'ei kadottaisi rohkeuttaan. Sitten hän mietti itse lähteä Bazeillesiin miestänsä vastaan, vaan pelkäsi sivuuttavansa hänet tiellä ja mikä hänen eteensä silloin tulisi! Weiss olisi jos kuinka levoton, jos ennättäisi ensin kotiin. Sitäpaitsi oli sellainen yritys varsin tuhmanrohkea, oli; mutta vaikka hän ei koskaan tahtonut pitää melua itsestään oli hänestä kumminkin luonnollisinta, että mies ja vaimo ovat vaaran hetkellä yhdessä.

Mutta samassa juolahti Delaherche hänen mieleensä.

— Sinne minun täytyykin mennä!

Isäntähän oli myös ollut yötä Bazeillesissa ja tietää varmaan jotain Weissistä. Hän riensi alas ja meni suoraan käytävän kautta, joka johti heiltä tehdasrakennukseen. Tultuaan vanhaan puutarhaan, joka nyt oli kivitetty ja josta ei enää ollut muuta jälellä kuin suuri viheriä satavuotisten jalavien varjoama ympyrä, näki hän hämmästykseseen vahtisotamiehen vaunuliiterin ovella. Sitten hän muisti kuulleensa, että seitsemän osaston rahastoa säilytettiin täällä Delaherchen tehtaalla ja hänestä tuntui kummalliselta ajatella, että täällä löytyi niin paljon kultaa, monia miljoonia, sanottiin, ja vallien ulkopuolella ihmiset tappelivat ja surmasivat toisiaan. Mutta juuri kun hän aikoi nousta kyökinportaita ylös häntä kohtasi uusi ihme, jotain niin tavatonta, että astui kolme neljä porrasta alas ja jäi miettimään, tokko uskaltaakaan enää mennä Gilberten luo. Eräs sotilas, eräs kapteeni livahti hänen ohitsensa, nopeasti ja äänettömästi kuin näky, vaan hän ennätti kumminkin tuntea miehen samaksi, jonka oli usein nähnyt Gilberten luona Charlevillessä. Hän palasi kartanolle ja vilkasi makuusuojan korkeihin ikkunoihin, vaan uutimet olivat vielä kiinni. Sitten hän teki äkkipäätöksen ja nousi rivakkaasti portaita ylös.

Ensi kerroksessa hän aikoi lapsuuden toverin ja ystävättären oikeudella koputtaa Gilberten pukuhuoneen ovelle; olihan hän usein ennenkin käynyt täällä aamusilla juttelemassa. Vaan se olikin raollaan, ikäänkuin joku olisi kiireessään unohtanut lukita sen, ja hän astui estämättä pukusuojaan sekä siitä hiljaa makuuhuoneeseen. Se oli hyvin korkea ja katosta riippuivat syvissä poimuissa raskaat, punaset samettiverhot leveään vuoteen edessä. Ei kuulunut muuta ääntä kuin hiljainen tasainen hengitys, nukkuvan rauhallinen hengitys, ja suojan täytti vieno syreenin tuoksu.

— Gilberte! kuiskasi Henriette.

Vaan hän ei herännyt; ja punaisten uutimien raosta tunkevassa heikossa valossa lepäsi soma pyöreä päänsä toisen käsivarren varassa kauniin tumman tukan ympäröimänä.

— Gilberte!

Hän liikahti, venyttelihe, silmiään avaamatta.

— Gilberte!

Nyt hän nosti päätään ja tunsu Henrietten.

— Sinäkö se olet?... Mitähän kello lienee?

Kuultuaan, että se oli kuusi hän tuli vähän hämilleen, vaan koetti peittää sitä ja torui leikkillisesti, että Henriette oli hänet niin aikaseen herättänyt.

Henriette kysyi Delaherchea ja hän vastasi nopeasti:

— Eihän hän vielä ole tullut; ehken vasta yhdeksän ajoissa... Minkätähden hän olisi näin aikaseen palannut?

Henrietten täytyi temmaista hänet onnellisesta huolettomuudesta.

— Taivaan tähden, Gilberte, Bazeillessa on taisteltu aikasesta aamusta ja minä pelkään niin kovin kun mieheni on siellä.

— Elä ensinkään pelkää!... Minun mieheni on niin varovainen, että hän olisi aikoja palannut, jos siellä olisi ollut vähinkään vaara tarjolla... Sinä saatat olla aivan huoleton niin kauvan kun hän on poissa!

Nämä sanat rauhoittivat Henrietteä. Niin, Delaherche ei todellakaan ole se mies, joka suotta vaaraan antautuu. Hän tuli heti rohkeammalle mielelle ja riensi avaamaan uutimet, että valo pääsi huoneeseen. Toinen ikkunan puolisko jäi auki ja ampuminen kuului selvästi täytäten jyminänsä saman suojan, joka muutamia minuuttia takaperin lepäsi rauhan ja onnellisen hiljaisuuden vallassa.

Gilberte katseli silmät selällään selkeää aamutaivasta.

— Mitä? Joko taistelu on alkanut?

Hänen paitansa lipui pois hienolta alastomalta olaltaan, joka näkyi tumman tukan alta.

— Voi Jumala, joko he nyt tappelevat näin aikaseen aamulla!... Se on niin kauheata kaikki, koko sota!

Vaan Henrietten katse oli kiintynyt hansikkapariin pienellä pöydällä, pariin valkosia sotilashansikkaita, ja hän peräytyi ehdottomasti hämmästyksestä. Gilberte punastui ja veti hänet hämmentyneenä veltolla liikkeellä vuoteen laidalle istumaan.

— Minä aavistin, että sinä olit nähnyt ja tiesit kaikki!... Elä, rakas Henriette, tuomitse minua kovin... Hänhän oli vanha ystävä, kerroinhan sinulle jo siellä kotona Charlevillessä, muistathan...

Hän puhui hiljaa liikutetulla äänellä, vaan huulilla asui nauru.

— Ja eilen ... eilen hän pyysi niin kauniisti, ja me näimme toisemme pitkän, pitkän ajan kuluttua... Ja ajatteles, että hänen täytyy taistella tänään ja kaatuu ehkä ... kuinka olisin voinut kieltää?

Henriette kuunteli mieltäväisenä. Tämä kummastutti häntä, — hän ei pystynyt käsittämään Gilberteä. Varmaankin he olivat niin peräti erilaiset. Hän ei ollut koko yönä eikä aamuna ajatellut muuta kuin miestään sekä veljeään, jotka olivat hengenhädässä. Miten saattoi ihminen, jonka lähimpiä kuolema joka silmänräpäys uhkasi, nukkua niin makeasti ja näyttää iloiselta ja rakastuneelta?

— Vaan miehesi, Gilberte, ja — se toinen ... eikö sinun sydäntäsi kirvele, ett'et ole heidän luonansa nyt? Etkö ajattele, että he ovat vaarassa, että heidät saatetaan kantaa tänne raajarikkoina, kuoliaina?

Gilberte ojensi kauniit käsivartensa eteensä.

— Ei ei, älä puhu tuollaista! Miksi sinä peljästyät minua juuri kun olen herännyt?... En minä tahdo sellaista ajatella, ei ei, se on kovin kauheata!

Ja Henrietten täytyi väkisinkin naurahtaa. Hänen mieleensä muistui heidän lapsuutensa, jolloin Gilberten isä määrättiin tullin tarkastajaksi Charlevilleen ja hän lähetti tyttärensä Chêne-Papuleux'hön, kun hän oli ruvennut yskimään ja äitinsäkin oli kuollut nuorena rintatautiin. Pikku Gilberte ei ollut kuin yhdeksän vuoden vanha, vaan tavattoman vilkas jo ja mielitelevä, oli milloin näyttelijätär, milloin kuningatar, koristeli itseään aina, säästi kaikki hopeapaperit makeisista laittaakseen rannerenkaita ja korvahetuloita. Ja samallaisena hän oli pysynyt, oli juuri sama iloinen elämänhaluinen lapsi joutuessaan naimisiin metsävirkamies Maginotin kanssa. Hän ei sietänyt Mezièresiä, joka oli ikäänkuin haudassa vallien ja mäkien välissä, vaan jäi asumaan hauskaan Charlevilleen. Isä oli kuollut ja hän eli aivan mielensä mukaan, sillä Maginot oli hyväluontoinen, vähäpätöinen mies, joka ei koskaan sekaantunut vaimonsa asioihin. Kaupungilla juteltiin paljon, vaan ei hänellä kumminkaan ollut omallatunnollaan muuta vaarallisempaa kuin suhde kapteeni Beaudoiniin, vaikka eli alituisessa upseeritulvassa, johon oli joutunut översti Vineuilin kautta. Hän oli hyväsydäminen ja iloinen; halusi olla ihailtu ja kaunis.

— Se oli kumminkin hyvin pahasti tehty, että sallit hänen tulla tänne, sanoi Henriette viimein

vakavasti.

Gilberte laski hyväilevän pehmosen kätensä ystävättären huulille.

— Henriette kulta, enhän voinut olla suostumatta tämän ainoan, ainoan kerran... Tiedäthän, etten minä tahdo pettää uutta miestäni!

He eivät puhuneet enää mitään kumpikaan, vaan syleilivät toisiaan hellästi. Hehän olivat lapsuuden ystäviä ja ymmärsivät, vaikka olivatkin niin erilaiset, toistensa tunteet.

— Voi kauheata tuota ampumista! huudahti Gilberte ylös hypähtäen. Minun täytyy sukkelasti pukeutua!

Tykinpauke kuului taas kovemmin. Hän sieppasi vaatteensa ja puki Henrietten avulla sukat ja kengät jalkaansa sekä otti kiireimmiten aamutakin ylleen ollakseen valmis, jos tultiin alas käskemään. Juuri kun hän oli kiertämässä hiuksiaan ylös kolkutettiin ovelle ja hän riensi avaamaan.

— Tule, tule vaan, rakas äiti!

Tavallisella ajattelemattomuudellaan hän laski anoppinsa huoneeseen eikä muistanut hansikkaita, jotka olivat vieläkin pöydällä. Henriette astui pöydän luo ja koetti peittää niitä, vaan rouva Delaherche oli heti sisään astuttuaan huomannut ne ja jäi kuin kivettyneenä ovelle seisomaan. Sitten hän vilkasi ympärilleen ja katsoi pitkään leveätä samettiverhojen kätkemää vuodetta.

— Rouva Weisskö täällä onkin!... Oletko todellakin voinut nukkua, Gilberte?

Nähtävästi hän olisi tahtonut sanoa vähän muutakin miniälleen. Voi tätä avioliittoa, jota hän niin oli vastustanut, vaan jonka poikansa vietettyään kaksikymmentä hiljaista vuotta mitättömän vaimon rinnalla, solmi tuon nuoren, kevytmielisen naisen kanssa! Ja hän oli tehnyt kaikki mitä oli voinut suojellakseen poikansa kunniaa pilkuttomana, — ja nyt alkoi Gilberten menneisyys jälleen kummitella! Ei, tämä oli liikaa, hänen täytyi keskustella poikansa kanssa... Hän ei voinut sietää, että vanha kunniallinen nimensä tahrattiin!

Gilberte punastui kaulaa myöten ja sammalsi:

— Kyllä ... nukuin minä pari tuntia... Julius ei ole vielä kotona!

Rouva Delaherche keskeytti hänet. Hän oli ollut koko aamun hyvin levoton poikansa tähden, vaan hän oli vanhanaikainen, urhoollinen nainen, joka ei suotta vaikeroinut. Ja nyt hän muisti, mitä varten oli miniänsä luokse tullut.

— Enosi, översti Vineuil on lähettänyt yllilääkäri Bourochen pyytämään, että saisivat asettaa tänne ambulanssin... Hän tiesi, että meillä on tehtaassa kyllin tilaa ja minä lupasin jo heidän käytettäväkseen kuivaus-salin... Vaan ehkä on parasta, että sinä menet heidän puheilleen...

— Mennään, mennään heti, sanoi Henriette innostuneena.

Gilberteäkin översti Vineuilin ehdotus huvitti. Hän sitasi kiireellä mustan pitsiliinan päähänsä ja he lähtivät kolmen makuusuojasta. Vaan porttiholviin tultua he näkivät kadulla suuren väkijoukon. Matalat, yhden hevosen vetämät vaunut vierivät hitaasti eteenpäin, ajajana eräs luutnantti, ja he luulivat ensimmäisten haavoitettujen jo saapuvan.

— Niin, niin, ajakaa vain pihaan... Täällä se on!

Vaan he huomasivat erehtyneensä. Haavoitettu, joka lepäsi vaunujen perällä, olikin marsalkka Mac-Mahon ja hänet vietiin ruununvoudin taloon. Saatuaan vaarallisen lihahaavan ylhäälle reiteensä oli hän pikipäin sidottanut sen pienessä puutarhurin majassa, kannatuttanut itsensä vaunuihin ja käskenyt viedä Sedaniin. Hän oli avopäin, toinen jalka paljaana, ja univormun kultanauhat liassa ja veressä. Mitään puhumatta hän kohotti päätään, katsoi väsyneesti ympärilleen ja huomattuaan portilla naiset, jotka kädet ristissä häntä katselivat ja joiden kasvoilla kuvastui syvää murhetta armeijaa kohdanneesta onnettomuudesta, hän nyökäytti tervehtien päätään huulilla surumielinen, isällinen hymy. Katuvierillä seisoskelevat ihmiset nostivat lakkiaan ja juttelivat innokkaasti tapauksesta. Toiset tiesivät senkin, että kenraali Ducrot oli määrätty marsalkan seuraajaksi. Kello oli silloin puoli kahdeksan.

— Entä keisari? kysyi Henriette kirjakauppiaalta, joka seisoi puotinsa ovelle.

— Hän lähti noin tunti sitten, vastasi naapuri. Minä seurasin häntä, näin ratsastavan ulos Balanin portista... Sanovat, että kuula on reväissyt hänen päänsä poikki.

Vastapäätä asuva kauppias yhtyi puheeseen.

— Ei ole hätää! Tuo on kaikki kulkupuhetta! Kylläpähän ne kuulatkaan huolivat muita kuin kelpo miehiä!

Marsalkan vaunut hävisivät ihmisjoukkoon, joka seisoj mustanaan latinakoulun luona. Ja silloin hälveni sumu, aurinko heloitti kirkkaasti ja lämpimästi kadulle. Vaan silloin huusi joku kovalla äänellä:

— Hyvät naiset, mitä te siellä teette? Täällähän teitä tarvitaan.

He kiiruhtivat sisälle ja näkivät edessään tohtori Bourochen, joka jo oli viskannut virkapukunsa nurkkaan ja parhaallaan sitoi isoa, valkoista esiliinaa vyötäisilleen. Hänen tavattoman suuri päänsä ja voimakkaat jalopeurankasvonsa liekehtivät kiireestä ja toimihalusta suuren lumivalkosen esiliinan yläpuolella, jossa ei vielä ollut ainoatakaan veripilkkuja. Ja hän näytti heidän mielestään niin ankaralta, että olivat heti paikalla valmiit tottelemaan pienintä viittaustaan ja olivat toisiinsa kompastua hänen asioitaan juostessaan.

— Meillä ei ole ei mitään... Tuokaa tänne riepua, pellavaista se pitää olla, vanhoja lakanoita ... ja harmaita matrassia ... ja näyttäkää minun miehilleni missä kaivo on!

He lensivät, nöyrempiä käskyläisiä hän ei olisi saanut mistään.

Tehdas soveltui mainiosti sairaalaksi. Valoisa kuivaushuone oli etenkin kuin sitä varten tehty, — siihen mahtui noin sata vuotta — ja vieressä oli pieni vaja, jossa sopi toimittaa leikkaukset. Sinne kannettiin iso pöytä, kaivo oli kolmen askeleen päässä ja ne, jotka eivät olleet kovin pahasti haavoitettuja, saattoivat odottaa vuoroaan nurmikolla. Vanhojen jalavien suojassa oli viileätä ja varjoisaa.

Bourochen mielestä oli viisainta heti asettautua Sedaniin; hän arvasi, että joukot tulevat tungetuiksi linnan ympärille. Hän oli jättänyt kaksi lentävää kenttäsaaraalaa seitsemännen osaston luo Floingin harjulle ja ne lähettivät, pikaisesti sidottuaan haavat, sairaut hänen luokseen. Kaikki kantosotamiehet olivat liikkeellä, heidän tehtävänsä oli kerätä haavoitetut kuulatuiskusta, ja sitäpaitsi siellä oli kaksi reservilääkärinä. Muu väestö oli Bourochen muassa, kaksi osastolääkärinä ja kolme alalääkärinä, jotka tarvittiin leikkauksissa auttamassa, kolme apteekkaria ja tusina sairaanhoitajia.

Ylilääkäri torui ja riiteli myötään, hän ei voinut koskaan olla levollinen.

— Mitä pirua te siellä temmotte, ettekö te voi saada sitä alusta siihen kunnollisesti?... Näyttäkää tänne!... Tuonne nurkkaan saattaa kantaa olkia, jos eivät tilat riitä...

Tykit paukkuivat, hän tiesi, että hetken perästä on työtä yllin kyllin ja heilui hiki päässä ja komensi, että kaikki olisi valmiina kun verisiä, silvotuita ihmisiä alkaa tulla vaunulastittain. Vajassakin oli tehtävä valmistuksia, eräälle pöydälle hän asetti lääkearkkuja ja kenttäapteekkia, jotka jo avasikin valmiiksi, liinannukkakääröjä, siteitä, kangasta, lastoja, sekä toiselle kloroformipullon ja rasvapurkin viereen kaikki leikkauskojeensa, koettimia, hohtimia, veitsiä, saksia, sahoja, neuloja, joka laatua, mikä leikkaa, viiltää, sahaa lihaa ja luuta. Mutta pesuastiata ei ollut.

— Lieneehän teillä toki savikuppia, pyttyjä, sankoja, patoja, mitä tahaan... Jotain täällä olla pitää, emmehän me voi tonkia veressä ja tahrautua leukaa myöten!... Ja pesusieniä, ymmärrättekö, hankkikaa minulle pesusieniä!

Rouva Delaherche riensi minkä kerkesi ja palasi heti kintereillä kolme tyttöä, jotka kantoivat sylin täydeltä pesuastioita. Gilberte seisoj leikkauspöydän luona. Hän viittasi Henrietten luokseen ja osoitti puistatellen kiiltäviä teräsaseita.

He tarttuivat toistensa käsiin ja katselivat toinen toistaan pelokkaalla, säälivällä katseella.

— Hui, eikös olisi kauheata, jos leikattaisiin tuollaisella terävällä veitsellä jalka eli käsi poikki!

— Ihmisparat! mutisi Henriette ja vedet nousivat hänen silmiinsä.

Bouroche oli juuri asettanut pitkälle pöydälle patjan ja kiinnittänyt vahakankaan sen päälle kun porttiholvista kuului kärryjen kolinata. Ensimmäiset sairausvaunut ajoivat pihaan. Vaan ne toivat ainoastaan kuusi helposti haavoitettua, jotka istuivat vastatusten useimmilla käsi siteissä tai päässä riepua. He pääsivät melkein omin voimin alas vaunuista ja menivät tohtorin luo tarkastettavaksi.

Kun Henriette hellästi auttoi aivan nuoren sotamiehen, jonka olkapään kuula oli lävistänyt, päältä takkia sattui hänen silmänsä pojan rykmentin-numeroon ja hän huudahti:

— Tehän kuulutte 106:n rykmenttiin! Oletteko Beaudoinin komppaniasta?

Ei, hän kuului Ravaudin komppaniaan, mutta hän tunsikin kyllä korpraalin, Jean Macquartin ja luuli melkein varmasti, että ei hänen komantonsa vielä ollut käynyt tuleksa. Henriette tuli iloseksi: hänen veljensä eli siis! Jos nyt vain olisi saanut jotain tietoja miehestään, jota odotti joka silmänräpäys.

Vaan samassa hän nosti päätään ja säpsähti hämmästyksestä. Delaherche seisoikin muutaman askeleen päässä keskellä miesryhmää ja kertoi vaaroistaan ja vaivoistaan Bazeillesta palatessaan. Miten hän oli tuohon ilmestynyt? Henriette ei ollut nähnyt portista tulevan.

— Eikö Weiss ole teidän kanssanne?

Vaan Delaherche ei joutanut heti vastaamaan, hänen täytyi kertoa Gilbertelle ja äitilleen, missä vaarassa hän oli ollut.

— Odottakaa, niin selitän!

Ja hän jatkoi kertomustaan:

— Ainakin kaksikymmentä kertaa olin tulla ammutuksi tällä matkalla. Luotia ja kranaattia lensi kuin rakeita... Ja siellä oli keisari ... rohkea mies!... Ja kun viimein pääsin Balaniin, niin lähdin juoksemaan ja juoksin...

Henriette tarttui hänen käsivarteensa.

— Mutta minne minun mieheni jäi?

— Miehenne? Weiss, hän jäi sinne, hän!

— Miten? Sinne, Bazeillesiin?

— Niin, hän sai käteensä pyssyn, kaatuneen sotamiehen kiväärin, ja ampuu...

— Ampuu! Ja miksi?

— Hän vimmastui niin että ei enää tietänyt mitä teki! Minä koetin houkutellessa ja houkutellessa lähtemään, vaan kun ei tullut niin jätin — tietysti.

Henriette tuijotti häneen silmiään räpäyttämättä. Kukaan ei puhunut mitään. Hetken perästä Henriette sanoi levollisesti:

— No, niinpä menen minäkin!

Hän Bazeillesiin? Millä ihmeen tavalla? Se oli kerrassa mahdotonta, suurinta hulluutta maailmassa! Delaherche pelotteli luodeilla ja kranaateilla, joita tuli satamalla, Gilberte piteli hänen käsistään kiinni ja vanha rouvakin rukoili ja selitti, että ei hänen millään muotoa pitäisi lähteä. Mutta hän vastasi hiljaa ja levollisesti:

— Elkkää puhuko mitään, minun täytyy mennä!

Ja hän pysyi päätöksessään, odotti vaan sen verran, että Gilberte solmi mustan pitsiliinansa hänen päähänsä. Delaherche toivoi saavansa hänet tieltä käännetyksi ja sanoi lähtevänsä saattamaan ainakin Balanin portille. Vaan silloin hän huomasi vahtisotamiehen, joka keskellä lääkäreiden ja sairaanhoitajien kiirettä edestakasin käyskenteli vaunuvajan ovella; ja hänen mieleensä juolahtivat seitsemän osaston miljoonat ja hänen täytyi hypätä katsomaan, olivatko ne vielä tallella. Sillä välin Henriette jo ennätti portista ulos.

— Mutta odottakaa nyt taivaan nimessä! Te olette, niin totta kuin elän, samanlainen huimapää kuin miehenne!

Toiset sairasmaunut kääntyivät pihaan, Henrietten täytyi pysähtyä, kunnes ne ajoivat portista. Nämä olivat paljon vaarallisemmin haavoitettuja ja heitä ei ollut kuin kaksi, pitkällään pienillä lavoilla. Toiselta oli mennyt käsi tyyten mäsäksi ja kupeessa oli reikä, toisella ei ollut jalkateriä enää. Tohtori Bouroche nostatti hänet heti pöydälleen ja alotti ensimmäistä leikkausta apulaislääkäreiden sekä sairaanhoitajien ympärillä häärätessä. Rouva Delaherche ja Gilberte istuivat nurmella kääreitä leikellen.

Tehtailija tavoitti pian Henrietten.

— Elkkää nyt, hyvä rouva Weiss, tehkö sellaista mielettömyyttä!... Miten te löydätte siellä Weissin? Eikähän se ole sanottu, että hän enää perillä onkaan... Minä vakuutan teille, että nyt on aivan mahdotonta päästä Bazeillesiin.

Vaan Henriette ei kuunnellutkaan. Hän kiiruhti askeleitaan ja kääntyi Ménilin kadulle päästääkseen suoraan Balanin tielle. Kello oli melkein yhdeksän ja Sedania ei synkistänyt enää aamun harmaa väritys. Heleä auringonvalo muodosti syviä varjoja talojen seinustalla, hätääntyneitä ihmislaumoja tunkeili kaduilla, jossa ehtimiseen laukkasi sanantuoja ja -viejiä. Muutamien aseettomien sotamiesten ympärille oli muodostunut ryhmä. He olivat juuri saapuneet, toiset lievästi haavotettuina, toiset ylen hermostuneina, huutaen ja viuhtoen käsillään. Eikä kaupunki olisi sittenkään suuresti eronnut tavallisesta arkiolostaan, ell'eivät puodit olisi olleet kiinni ja uutimet ikkunoita peittämässä. Ja lisäksi alituinen tykinpauke, joka pani maan jalkojen alla, seinät, vieläpä katotkin tärisemään.

Delaherche riensi äänetönnä Henrietten rinnalla ristiriitaisten ajatusten vallassa. Hänen velvollisuutensa olisi ollut seurata tätä yksinäistä, turvatonta naista, vaan miten uskaltaa, hirvitä lähteä jälleen kuulatuiskuun Bazeillesin tielle? Mutta Balanin portilla heidät erottikin toisistaan upseerijoukko, joka ratsasti kaupunkiin. Siinä olikin kauhea tungos, kaikki olivat rientäneet sinne uutisia saamaan. Delaherche juoksi vähän matkaa ja palasi taas ihmistungoksesta etsimään; vaan ei, Henriette oli kadonnut, hän oli varmaankin jo ennättänyt lähteä maantielle. Ja tehtailija luopui turhasta etsimisestään.

— Sitä parempi! Mutta harmillista se sentään oli!

Portilta hän palasi takasin kaupunkiin ja kuljeskeli katuja ylös ja alas, ett'ei vain mikään nähtävä jäisi näkemättä, mutta häntä vaivasi kumminkin yhä kasvava levottomuus. Mikä tästä lopuksi tulee? Ja jos sotajoukko joutuu tappiolle, niin eikös kaupunki tule hirveästi kärsimään? Vastaukset näihin kysymyksiin olivat epävarmat, ne riippuivat kokonaan asiain kulusta. Mutta hän vapisi sentään pelosta ajatellessa tehdastaan Maquakadun varrella, josta kaikki arvopaperit kumminkin oli viety varmaan kätköön. Hän suuntasi askeleensa raatihuoneelle, jossa kaupungin valtuusmiehet olivat koolla. Siellä hän viipyi koko kauvan, muuta uutta kuulematta kuin että taistelu oli kääntynyt huonolle puolelle. Armeija ei tietänyt enää ketä totella. Kenraali Ducrot oli ollut kaksi tuntia ylipäällikkönä ja silloin se oli peräytynyt, vaan kenraali Wimpffenin päästyä ohjaksiin sitä taas ajettiin eteenpäin. Ja tämä käsittämätön häilyväisyys, asemain jälleen valloittaminen, joista juuri oli luovuttu, velttous ja suunnitelman puute jouduttivat tappiota.

Delaherche astuskeli aina ruunuvoudin talolle katsomaan, joko keisari oli palannut. Mutta siellä hän ei kuullut muuta kuin että marsalkan haava, joka juuri oli sidottu, ei ollut vaarallinen sekä että hän nukkui levollisesti. Vaan tultuaan kello yksitoista kadulle jälleen oli siellä vastassa pitkä jono pölyisiä ratsastajia, jotka ajoivat käyten, ja heidän etunenässään keisari. Hän palasi oltuaan neljä tuntia taistelukentällä, kuoleman kidassa, vaan kuolema ei ollut sittenkään häntä huolinut. Tuskan hiki oli viruttanut pois maalin kasvoilta, jäykistetyt ja mustatut viikset riippuivat veltosti suupielissä, tuhanharmailta kasvoilla asui kuolemantuska. Eräs upseeri, joka jäi Eurooppa nimisen majatalon luo, kertoi retkestä, sanoi, että he olivat kulkeneet Moncellesta Givonneen pitkin kapeaa laaksoa ensimmäisen osaston miesten kesässä, jotka saksilaiset olivat häytyttäneet pienen puron oikealle rannalle. Ja palanneet he olivat Givonnen tietä, jossa vallitsi sellainen tungos, että jos keisari olisi vielä tahtonut kääntyä takasin, se ainoastaan suurimmalla vaikeudella olisi onnistunut. Ja mitäpä hyötyä siitä sitäpaitsi olisikaan ollut?

Kun upseeri parhaallaan kertoi kertomustaan kuului peloittava rymähdyks. Kranaatti oli musertanut uuninpiipun Sainte Barben kadun varrella. Siitäkös mylläkkä syntyi; joukosta kuului kimakoita naisten huutoja. Delaherche painautui seinää vasten kun toinen rysäys kuului ja kaikki ikkunanruudut läheisessä talossa murskautuivat pieniksi sirpaleiksi. Mitä, jos he nyt rupeavat ampumaan Sedania! Hän hyökkäsi huimaa vauhtia kotiinpäin. Hänen täytyi, täytyi paikalla saada varmuutta! Tehtaan katolta näki laajalti kaupunkia sekä sen ympäristöjä.

Hän kipusi katolle ja tyyntyi heti. Taistelu oli kaupungin yläpuolella, luodit saksalaisten pattereista Marféen ja Frenoisin harjuilla eivät voineet vahingoittaa kaupungin taloja, vaan putoilivat Algerin ylängölle. Ensin hän arveli, että ne kranaatit, jotka olivat vast'ikään kaupungissa räjähtäneet, olivat jotenkin sinne eksyneet, sillä Sedania ei vielä pommitettu, vaan lähemmin tarkastettuaan hän tuli siihen päätökseen, että ne oli lähetetty vastaukseksi muutamiin laukauksiin, jotka oli ammuttu linnan tykistöstä. Hän kääntyi pohjoseen päin ja katseli linnoitusta, tuota suurta mustunutta rakennus-sokkeloa, joka näytti suuremmoiselta ja lapselliselta samalla. Hänen mielensä kävi niin haikeaksi sitä katsellessa. Mitä hyötyä siitä nyt oli ja sen kanuunoista, joiden luodit lentelivät helposti toisesta taivaan reunasta toiseen? Se ei ollut valmistaunut taisteluun. Ei sillä ollut aseita, ei ruutia, ei miehistöä. Tuskin kolme viikkoa takaperin oli kuvernööri muodostanut pienen joukon hyväntahtoisista kaupunkilaisista hoitamaan niitä muutamia tykkiä, jotka vielä olivat kunnossa. Ei ollut kuin seitsemän eli korkeintaan kahdeksan latinkia joka tykin osalle ja niitä täytyi pitää säästään, ammuttiin vain pari kertaa tunnissa, kunnian vuoksi, sillä luodit eivät lentäneet lähimainkaan perille, vaan putoilivat vastapäätä oleville niityille. Viholliset patterit vastasivatkin vain silloin tällöin, ikäänkuin olisivat tunteneet ylenkatsetta ja sääliä.

Nämä patterit vetivät ehdottomasti Delaherchen huomion puoleensa. Hän tähysteli uteliaasti Marféen kumpuja kun muisti suuren kaukoputkensa, jolla oli usein ympäristöjä katolta tarkastanut. Hän riensi sitä noutamaan ja katseli palattuaan vainioita, puita, taloja sekä viimeksi Frenoisin suurta patteria ja sen yläpuolella upseeriryhmää, jonka Weiss oli Bazeillesista epäselvästi nähnyt. Mutta kiikarin avulla eroitti Delaherche heidät aivan selvästi, näki kohta, että ne olivat ylempiä upseereja ja arvasi johonkin esikuntaan kuuluviksi. Muutamia makasi pitkällään nurmikossa, toiset seisoivat ryhmissä. Ja heidän edessään seiso i eräs mies ypö yksinään. Hän näytti kuivalta ja laihalta sekä oli puettu yksinkertaseen sotilaspukuun, joka kumminkin ilmaisi hallitsijan. Aivan varmasti siinä oli Preussin kuningas, pikkusena kuin pikkulilli, kuin tinasotamies hänen kaukoputkensa lasissa. Vähitellen hän tuli aivan varmaksi että oli arvannut oikein, eikä voinut enää kääntää silmiään pois tuosta sanomattoman pikkuruisesta miehestä, jonka kasvot eivät näyttäneet suuremmilta kuin nuppineulan pää.

Päivä ei ollut vielä puolessa ja kuningas seurasi armeijainsa matemaattisesti tarkkaa, järkähtämätöntä marssia. Ne tunkivat eteenpäin ennakolta määrättyä teitään ja pitensivät yhä sotilasta tykkivytöä, joka oli alkanut muodostua Sedanin ympärille. Vasen siipi, joka oli tullut Doncheryn ketoa, jatkoi reittiään Saint-Albertin solalle Saint-Mengesin ja Fleigneuxin ohi; ja hän näki selvästi XI:n armeijaosaston takana, joka oli tulisessa taistelussa kenraali Douayn joukkojen kanssa, V:n armeijaosaston metsän peitossa lähenevän Illyn kivistä sillä välin kun patteriat vuorottelivat yhtä mittaa niin että koko taivaan ranta näytti olevan yhtenä tulena. Oikea siipi otti haltuunsa koko Givonnelaakson, XII:s osasto anasti Moncellen, kaarti oli marssinut Daignyn kautta ja meni parhaallaan puron yli suunnaten suoraan kivistille, pakotettuaan kenraali Ducrotin vetäytymään Garennen metsän taakse. Ponnistus vielä ja Preussin perintöprinssi saattoi antaa kättä Saksin perintöprinssille aavalla tasangolla Ardennin metsän laidassa. Kaupungin eteläpuolella ei näkynyt enää Bazeilles, se peittyi tykkäänä pölyyn ja savupilviin, joita tuprusi palavista taloista.

Ja kuningas seiso i levollisena katsoen ja odottaen. Tunti ehkä, eli kaksi, kenties kolmekin, tässä oli ainoastaan kysymys ajasta; toinen rattaan hammas liittyi toiseen, hävityskone oli pantu liikkeelle ja teki tehtävänsä. Iloisen säteilevän taivaan alla supistui taistelutanner supistumistaan, pienten mustien pisteiden vimmuttu vilinä vetäytyi lähemmä Sedania. Ikkunan ruudut välähtelivät kaupungissa, näytti kuin joku talo vasemmalla, Cassinen etukaupungin puolella, olisi ollut tulessa. Mutta etempänä, Doncheryn ja Carignanin seutuvilla lepäsivät kentät jälleen autioina, siellä vallitsi lämmin, säteilevä rauha; Maasin kirkas pinta, elämästään iloitsevat puut, laajat hedelmälliset vainiot, viheriät niityt värähtelivät puolipäivän helteessä.

Kuningas kääntyi seurueensa puoleen kysyen jotain. Hän halusi tietää kaikki, tuntea kaikki, olla elävässä yhteydessä noiden elävien tomuhiukkasten kanssa, jotka hänen viittaustaan tottelivat. Oikealla puolellaan liiteli ilmassa tykin pauketta pelästynyt pääskyparvi, yleni korkealle ja katosi etelään päin.

IV.

Ensimmältä pääsi Henriette nopeasti rientämään Balanin tietä. Kello oli vasta vähän yli yhdeksän ja talojen sekä puutarhojen reunustama tie oli vielä melkein tyhjä, vaan kuta lähemmä kauppalaan hän tuli sitä vaikeampi oli päästä eteenpäin. Hänen täytyi joka hetki väistyä seinävierille marssivien joukkojen tahi pakolaisten tieltä ja pieni kun oli, puettuna tummaan hameeseen, somat hienoset hiukset ja kalpeat kasvot melkein pitsiliinan peitossa, ei häntä monikaan huomannut ja hän sai häiritsemättä jatkaa kulkuaan.

Mutta Balanissa tukkesi rykmentti merijalkaväkeä tien. Siinä seiso i suurten puiden peitossa läpipääsemätön joukko miehiä, jotka odottivat käskyä. Hän nousi varpailleen, loppumattoman pitkältä näytti jono! Ja hän teki rohkean yrityksen, kyyristyi kokoon ja lähti pujottautumaan miesten välitse. Häntä tyrkittiin kyynärpäillä, hän sai monta kolhausta pyssynperistä ja päästyään parikymmentä askelta alkoi ympäriltä kuulua kovaäänistä vastustusta. Kapteeni käänsi päätään ja suuttui.

— Mitä, nainen täällä? Hulluko te olette?... Minne teillä on matka?

— Bazeillesiin.

— Mitä? Bazeillesiin!

Ympärillä olevat miehet purskahtivat nauruun, osottelivat häntä ja kertoivat toisilleen, minne hän aikoi. Kapteenikin näytti huvitetulta ja sanoi:

— Vai Bazeillesiin, tyttöseni? No, ottakaapa sitten meidät mukaanne!... Olimme siellä äskettäin ja toivon, että pääsemme pian jälleen, vaan sen voitte uskoa, että siellä ei ole kylmä nyt!

— Minun täytyy Bazeillesiin miestäni tapaamaan, selitti Henriette lauhkealla äänellään sinisissä silmissä levollinen päättäväisyys.

Nauru vaikenen, eräs vanha kersantti koetti antaa hänelle tietä ja pakoitti kääntymään takasin.

— Lapsi parka, ettehan te voi mitenkään tästä päästä, näettehän sen nyt... Eikä Bazeillesiinakaan ole naisilla nyt menemistä... Tapaattehan te miehenne sittenkin! Elkää nyt olko mieleton, kuulkaa!

Hänen täytyi antaa perään, täytyi luopua yrityksestään tunkeutua miesten välitse Bazeillesiin, vaan hän jäi seisomaan lähelle, hän tahtoi sittenkin täyttää aikomuksensa... Hän kuunteli miesten puhetta ja pääsi sitten tutustumaan asioihin. Upseerit olivat katkeralla mielellä peräytymiskäskyn johdosta, joka oli pakottanut heidät lähtemään Bazeillesista neljänneksen yli kahdeksan, silloin kun kenraali Ducrot oli päässyt komentajaksi marsalkan jälkeen ja päättänyt koota joukot Illyn harjanteelle. Ja pahinta kaikista, ensimmäinen osasto oli peräytynyt liian äkkiä ja jättänyt Givonnen laakson saksalaisille; ja kahdennentoista osaston, jonka rintamaa jo kovasti ahdistettiin, vasen siipi tuli silloin kaarretuksi. Vaan nyt, kun kenraali Wimpffen seurasi kenraali Ducrota, oli taas ensimmäistä suunnitelmaa seurattava ja oli annettu käsky valloittaa Bazeilles takasin, maksoi mitä maksoi, ja työntää baijerilaiset Maasiin. Eikös ollut typerää typerämpää luopua asemasta, jota vähän ajan perästä sai koettaa saada takasin ja vielä päälle päätteeksi vihollisen kynsistä? He olivat kyllä valmiit kuolemaan, vaan eivät he tällaista leikkiä käsittäneet!

Miehistössä syntyi äkkiä kuhinata. Kenraali Wimpffen tuli seuralaisineen. Hän nousi seisomaan jalustimissa ja huusi kasvot innosta hehkuvina:

— Ystäväni, me emme voi vetäytyä takasin, me emme voi, sillä se olisi kerrassa loppu... Jos meidän täytyy peräytyä, niin menemme Carignanin tietä eikä Mezièresin... Mutta me tahdomme voittaa, te olette tänä aamuna antaneet heitä selkään ja te tulette antamaan vieläkin!

Ja hän nelisti eteenpäin Moncellen vievää tietä. Miehestä mieheen kulki huhu, että hänellä oli juuri ollut kiivas väittely kenraali Ducrotin kanssa; kumpikin pysyi kiinni suunnitelmassaan ja moitti toisen ehdotusta, toinen selitti, että peräytyminen Mezièresin kautta ei ollut enää tänään mahdollinen, toinen ennusti sotajoukon ennen iltaa joutuvan täydellisesti kaarretuksi, ellei se heti vetäytynyt Illyn harjulle. Molemmiin puolin sinkoili syytöksiä, ett'eivät he tunteneet seutua eikä joukkojen todellista tilaa. Ja valitettavasti he olivat molemmat oikeassa.

Henriette unohti hetkeksi palavan halunsa päästä eteenpäin. Hän huomasi vähän matkan päässä kadulla istumassa erään perheen Bazeillesta, köyhän kankurin vaimoneen ja tyttöineen, joista vanhin oli ainoastaan yhdeksän vuotta.

He olivat niin uupuneita ja voimattomia ponnistuksista ja tuskasta että olivat jalattomina siihen lyhyhistyneet.

— Niin, rouva rakas, kertoi vaimo Henriettelle, meillä ei ole mitään enää... Muistattehan rouva, meidän talomme oli kirkkotorin laidassa ja kranaatti tulee ja sytyttää sen palamaan. Minä en ollenkaan ymmärrä, miten me, lapset ja kaikki, pääsimme sieltä hengissä...

Pikku tytöt purskahtivat jälleen itkuun ja äiti jatkoi rajusti viittilöiden kertomustaan:

— Minä näin kangaspuiden palavan kuin kuivat katajat ... ja sängyn ja huonekalut, kaikki ne menivät. Olkikupo ei sen sukkelampaan pala! Entäs pöytäkello, jota minä en saanut pelastetuksi...

— Paholainen heidät nielkөөn, manasi mies vesissä silmin, mikä meidän eteemme nyt tulee!

Henrietten ääni värähteli hänen sanoessaan:

— Olettehan te kumminkin yhdessä molemmat, olette terveitä ja jaksatte tehdä työtä. Ja pikku tyttönne ovat tallella. Mitäpä valittamista teillä oikeastaan on!

Sitten hän kyseli mitä Bazeillesissa oli tapahtunut, olivatko nähneet hänen miestään, vieläkö huvila oli eheänä. Mutta he eivät säikähdyksissään oikein tietäneet, vaan puhuivat ristiin. Eivät he olleet nähneet herra Weissiä, ei kukaan. Vaan silloin huusi yksi tytöistä, että hän oli nähnyt, pitkällään katukäytävällä suuri reikä päässä. Saadakseen hänet vaikenemaan antoi isä työlle läimäyksen, hän tiesi varmasti, että se oli valhetta koko juttu. Ja mitä taloon tuli seiso se paikallaan vielä silloin kun he pakenivat; muistivat huomanneensa senkin, että ovet ja ikkunat olivat tarkasti suljetut, ikäänkuin siellä ei olisi ollut sisällä ketään. Mutta silloin ei baijerilaisilla vielä ollutkaan hallussaan muuta kuin kirkkotori ja heidän täytyi valloittaa kauppala katu kadulta ja talo talolta. Vaikka on se mahtanut heille onnistua, koska koko

Bazeilles kuului olevan tulen vallassa. Ja ihmisraukat kertoivat kertomasta päästyään näkemäänsä surkeutta, pelosta vielä vavisten, silmissä palavat talot, virtanaan vuotava veri ja ruumiit, jotka peittivät maanpinnan.

— Entä mieheni? kysyi Henriette.

He eivät vastanneet, eivät voineet enää puhua, vaan nyyhkivät kädet kasvojen edessä. Ja hän jäi levollisena paikalleen seisomaan, vaikka sydäntä kouri kauhea tuska, huulet vain värähtelivät. Mikä oli totta mikä valhetta? Hän vakuutti itselleen, että tyttö oli erehtynyt, vaan se ei auttanut, hän näki kuitenkin miehensä poikkipuolin kadulla luodinläpi otsassa. Umpilukkoon suljettu talo häntä myös huolestutti: mitä se tiesi? hän ei siis enää ollut siellä? Vakuutus, että miehensä oli kuollut, hyhmetytti yhtäkkiä hänen verensä. Vaan kenties hän ei ollutkaan kuin haavoitettu; ja halu rientää sinne tarttui häneen sellaisella voimalla, että hän olisi uudelleen koettanut tunkeutua rivien lävitse, ellei samassa olisi annettu lähtömerkkiä.

Useimmat näistä nuorista sotilaista tulivat Toulonista, Rochefortista eli Brestistä, he olivat tuskin vielä päässeet harjoituksista eivätkä koskaan käyneet tulella; ja he olivat kumminkin taistelleet aamusta alkaen vanhain sotaurhojen rohkeudella ja kestäväisyydellä. Samat miehet, jotka olivat olleet kaikista tottumattomimmat, kaikista huonoimmat marssimaan Reimsistä Mouzoniin tullessa, osoittautuivat nyt kuriin tottuneimmiksi, parhaiten koulituiksi kaikista, pysyivät kiivaimmassa tulella veljellisesti koossa itseuhraavaisuuden ja velvollisuuden tunteen elähyttäminä. Merkin kajahdettua he palasivat taisteluun ja uudistivat hyökkäyksen vaikka olivat pakahtua harmista. Kolmasti oli luvattu divisioonaa avuksi; se oli vain kiihotusta, apua ei kuulunutkaan. He tunsivat, että olivat hyljättyjä, että heidät tahdottiin uhrata. Ja se oli heidän henkensä, jota vaadittiin nyt Bazeillesiin takasin vietäessä. He tiesivät sen ja antoivat napisematta henkensä, supistivat rivit ja lähtivät puiden suojasta avonaiselle tielle kranaatti- ja kuulatuiskuun.

Henrietteltä pääsi syvä helpottava huokaus. Vihdoinkin, he lähtivät toki! Hän kulki perässä toivoen pääsevänsä heidän mukanaan Bazeillesiin, altisna juoksemaankin, jos he juoksivat. Vaan eipä kestänyt kauvan ennenkun sotamiehet pysähtyivät. Luotia satoi satamalla; jos Bazeilles oli takasin otettava täytyi valloittaa joka kyynärä maata, joka kuja, joka tupa, joka peltotilkka oikealla ja vasemmalla puolella. Etumaiset rivit ampuivat, kulku oli sanomattoman hidasta, joka silmänräpäys kohtasi esteitä. Sillä tavoin eihän ikään tule perille, ei, jos jää siihen rivien taa odottamaan kunnes ne ovat voittaneet. Hän teki nopean päätöksen ja kääntyi oikealle pienelle polulle, joka johti niityille.

Henrietten aikomus oli kiertää Bazeillesiin laajojen niittyjen kautta, joita on pitkin Maasin vartta, vaan siinä hän pettyikin. Yhtäkkiä loppui tie pieneen välkkyvään mereen; hänen mieleensä ei ollut juolahtanut, että alavat niityt oli varovaisuudesta laskettu veden alle. Hän aikoi ensin lähteä samaa tietä takasin, vaan muutti sitten tuumansa ja astui niityn reunaan, vajoten nilkkaa myöten märkään heinikkoon. Vaan parin sadan kyynärän päässä oli vastassa lauta-aita. Sillä kohti aleni maanpinta, vettä oli puolentoista kyynärän syvältä ja aidassa kiinni. Siitä ei voinut mitenkään päästä. Hän puristi kätensä nyrkkiin ja ponnisti kaikki voimansa, ettei purskahtaisi itkuun. Ja lähti, vähän aikaa itkun kanssa taisteltuaan, aitavartta ylöspäin kulkemaan kunnes tuli pienelle polulle, joka vei hajallaan olevien talojen luo. Ja silloin hän luuli päässeensä pahimmista vaikeuksista; kaikki nämä lukemattomat pienet tiet ja polut, jotka johtivat kauppalaan, olivat vanhoja tuttuja.

Mutta siellä putoili kranaatteja. Henriette pysähtyi kauhistuneena kun kuuli tärisyttävän räjähdysen. Pommi oli lauennut ainoastaan muutaman kyynärän päässä, hän tunsu ilmanpainonkin. Katsellen harjuja vasemmalla puolen virtaa, jossa saksalaiset patterit savusivat, hän taas lähti astumaan. Hän tahtoi pitää varuilla, milloin kranaatit tulivat, ja juosta tieltä pois, sillä hän ei tahtonut kuolla; hän tahtoi löytää miehensä, tuoda hänet pois sieltä surman suusta, elää hänen kanssaan jälleen onnellista, onnellista elämää. Kranaattia tippui yhä, hän hiipi aidan vierustaa ja haki suojaa joka puusta ja pensaasta. Vaan nyt oli edessä avoin paikka, jolla kohti tie jo oli ihan täynnä kranaatin sirpaleita. Hän odotti erään aitan nurkalla kun huomasi kuopasta tien vieressä lapsenpään pistävän esille, joka uteliaasti kurkisteli ympärilleen. Se oli kymmenvuotias paljaskoipinen pojan nulikka, pieni kuljeksija, jolla ei ollut päällään muuta vaatetta kuin paita ja hajalliset housut, vaan jolla kumminkin oli ihmeesti hauskaa ja vielä taistelun johdosta. Pienet mustat silmänsä kiilsivät ja hän hypähteli ilosta joka kerta kun pommi räjähti.

— Hih! kuinka lystiä... Elä tule, tuossa lentää vielä yksi!... Pomm! osasipas peto paukahtaa!... Elä tule, elä tule nyt!

Ja joka kerta kun kranaatti tuli sukelsi poika kuopuraansa, pisti taas pörhöpäänsä näkyviin ja painautui samassa jälleen piiloon. Henriette teki sen huomion, että kranaatit tulivat Lirystä ja että Pont-Maugisen ja Noyersin patterit ammuskelivat Balania. Hän näki selvästi savun ammuttaessa tuprahtavan ilmaan ja kuuli suhahduksen paukauksen jälkeen. Vaan nyt tuntui ampuminen laimenevan, köykäset savuhattarat haihtuivat hiljoilleen.

— Kas nyt niille varmaankin annetaan ryyppyjä, huusi poika, joutukaa nyt! Antakaa kätenne tänne, niin juostaan!...

Hän tarttui Henrietten käteen ja veti muassaan; ja he vilistivät niskat kumarassa aukean paikan ohitse. Yli päästyä he seisahtuivat haasian taa ja katsoivat järelellään. Taasen tuli kranaatti lentäen ja paiskautui aittaan, jonka viereltä he juuri olivat lähteneet. Pelottavalla jyskeellä rämähti huone kasaan.

Pojasta oli tämä niin hupaista, että hän tanssi ja pyöri ihastuksissaan.

— Hyvä! Sepä vasta rytinätä oli!... Mutta paras oli, että laukkasimme pois sieltä.

Mutta Henriette kohtasi toistamiseen esteitä, jotka näyttivät voittamattomilta, puutarha-aitoja ilman pienintäkään rakoa eli solaa, josta olisi päässyt puikahtamaan. Pieni seuralaisensa nauroi yhtä mittaa ja tuumasi, että kun päästä tahtoo niin pääseekin. Hän kipusi aidan harjalle ja auttoi hänetkin sinne. Ja ykskaks he seisoivat vähässä ruokakasvitarhassa herne- ja papupenkkien keskellä. Sitä ympäröi joka puolella aita ja heidän täytyi mennä pienen puutarhurinmajan kautta, että pääsivät sokkelosta ulos.

Poika astui viheltäen edellä. Hän avasi oven ja he tulivat tyhjään suojaan ja siitä toiseen, jossa näkivät vanhan vaimon, ainoa luultavasti, joka oli kotona talon asukkaista. Hän seiso i pöydän ääressä vallan tyrmistyneenä, katseli äänetönnä näitä kahta tuntematonta ihmistä, jotka sanaakaan virkkamatta kulkivat hänen talonsa kautta. Sen toisella puolella oli pieni katu, jota seurasivat vähän matkaa, vaan sitten oli taas uusia esteitä edessä ja he saivat kulkea pitkän matkan aitojen ja kaikenmoisten tukkeiden yli kipuamalla, oikasivatpa tarpeen vaatiessa navettojen ja tallien kautta eli puikahtivat ikkunoista, miten vain pääsivät. Koirat haukuivat ja kerran oli lehmä, joka pakeni häntä ojolla, puskea heidät kumoon. Mutta nyt he eivät varmaankaan enää olleet kaukana Bazeillesista, sillä nenään tuntui palaneen käreäsky ja suuret punertavat pilvikasat pimensivät vähä väliä auringon.

Kulkupoika seisahtui äkkiä Henrietten eteen.

— Kuulkaas, mihin te oikeastaan olettekaan matkalla?

— Etkö sinä sitä tiedä, Bazeillesiin tietysti.

Poika luirautti pitkän vihellyksen ja nauroi tyytyväisesti.

— Bazeillesiin... Ei kiitos, sinne en minä lähde, muuanne minä menen.
Hyvästi!

Ja hän juoksi tiehensä, meni niinkuin oli tullutkin.

Maantieltä kuopasta oli Henriette hänet löytänyt ja kadotti näkyvistään aidan-nurkkaukseen eikä luultavasti tulisi häntä enään koskaan näkemään.

Yksin jäätyään alkoi Henrietteä pelottaa. Tuosta heikosta lapsesta ei hänellä ollut mitään turvaa, mutta se oli kuitenkin viihdyttänyt häntä lörpötyksillään. Nyt hän värisi, hän, joka luonteeltaan oli niin rohkea. Kranaatteja ei enään pudonnut, saksalaiset olivat laanneet ampumasta Bazeillesia epäilemättäkin pelosta että sattuisivat tappamaan omiaan, jotka olivat herroina kylässä. Muutamia minutteja sitten kuuli luotien suhisevan kuin mehiläispesässä, josta hänelle oli kerrottu ja jonka hän nyt tuns i.

Kääntyessään erään talon kulmassa, kuuli Henriette korvansa juuressa kumean äänen, ja kalkkikappaleet, jotka putosivat alas, panivat hänet äkkiä pysähtymään: luoti oli sattunut rakennukseen; hän jäi kalpeana seisomaan.

Ennenkun hän sai selville olisiko kyllin rohkea jatkamaan matkaansa, sai hän otsaansa lyönnin, niinkuin vasaralla; hän putosi puolipyörtyneenä polvilleen. Toinen luoti, joka oli ponnahtanut maasta takaisin, oli sattunut otsaan, vähän yläpuolelle vasenta silmää ja jätti siihen suuren mustelman. Kun hän koetti otsaansa käsillään, tulivat ne punaisiksi verestä. Mutta sormillaan tuns i hän, että päänsä oli eheä ja vahingoittumaton; ja rohkaistakseen itseään, toisti hän ääneen:

— Se ei tee mitään ... se ei tee mitään ... ei kerrassaan mitään...
No, minä en pelkää, e-en! minä en pelkää!

Ja se olikin totta, hän nousi ylös ja meni eteenpäin väliäpitämättä luodeista; ei hän enään ollut niitä muistaakseenkaan. Koettamatta suojella itseään, käveli hän reippaasti, pää pystyssä, päästäkseen pian määräpaikkaan. Luodit lentelivät ylt ympärillä, toistakymmentä kertaa oli hän tulla tapetuksi, mutta eipä ollut sitä huomaavinaan. Vihdoin oli hän lähellä Bazeillesia, hän astui ruohokentän yli tullakseen tielle, joka meni läpi koko kylän. Saapuessaan tielle, näki hän oikealla puolen, kahden sadan askeleen päässä oman talonsa ilmitulessa. Auringon kirkkaan loisteen tähden ei näkynyt liekkiä, mutta katto oli

kuitenkin puoleksi sisäänpuodonnut, ja ikkunoista tuprusi musta sakea savu. Silloin alkoi hän voimiensa takaa kiiruhtaa eteenpäin.

Kello 8:sta alkain oli Weiss ollut sisäänsuljettuna sinne, eroitettuna joukoista, jotka olivat peräytyneet. Mahdotonta oli mennä Sedaniin, sillä baijerilaiset, jotka olivat tunkeutuneet Montivilliers-puiston lävitse, olivat sulkeneet pakotien. Hän oli yksin kiväärineen ja patruunineen, jotka olivat hänelle jääneet. Yhtäkkiä huomasi hän ovensa edustalla kymmenkunta sotilasta, jotka, kuten hänkin, oli eroitettu tovereista; nämä katselivat ympärilleen etsien suojaa, jossa voisivat myydä elämänsä niin kalliisti kuin mahdollista. Hän meni alas päästämään heidät sisään ja nyt oli huoneessa täysi vartiajoukko: kapteeni, korpraali ja kahdeksan miestä ja kaikki olivat päättäneet, etteivät antautuisi.

— Mitä tämä on! Laurent, oletko sinä siellä? — huudahti Weiss hämmästyneenä nähdessään joukossa erään pitkän, laihan miehen, joka piti kädessään kaatuneelta ottamaansa kivääriä.

Laurent, joka oli puettu siniseen verkkapukuun, oli noin 30-vuotias; hän palveli nykyään puutarhurin luona, hiljan kadotettuaan äitinsä ja puolisonsa, jotka molemmat kuolivat kovaan kuumeeseen.

— Miksi en olisi? — vastasi hän. — Minulla ei ole muuta kuin oma itseni, sen voin kyllä hyvästi antaa... Ja sitte, tiedättehän, että se huvittaa minua. — Minä sivumennen sanoen, en ammu huonosti ... ja totta tosiaan ammun yhden näistä aaseista joka laukauksella!

Sillä aikaa olivat kapteeni ja korpraali tarkastaneet huoneuksen. Alakerrassa ei ollut mitään tekemistä; he olivat tyytyväiset nostettuaan huonekalut ikkunoiden ja ovien eteen, koettaen siten tehdä mahdollisesti lujimman salpauksen. Senjälkeen kapusivat he kolmeen pieneen sokkeloon ensimmäisessä kerroksessa. Täältä ja ylhäältä ullakosta tahtoivat he puolustaa itseänsä, samassa havaiten parhaaksi Weissin varustukset, hän oli nimittäin patjoilla tukkinut ikkuna-aukot, laittaen niihin taitavasti ampumareikiä. Kun kapteeni kumartui ulos, tarkastaakseen ympäristöä, hämmästyi hän kuullessaan lapsen itkua.

— Mitä tämä on? ... kysyi hän.

Samassa huomasi Weiss likeisessä värjäyslaitoksessa pienen sairaan Charlen makaavan valkeiden raitien välissä, kasvot kuumeesta punottaen. Janoan sammuttaakseen huusi hän äitiään, mutta tämä makasi lattialla, pää muserrettuna.

Weiss vastasi surullisesti, osottaen lasta:

— Se on eräs lapsiraukka, jonka äidin kranaatti on tappanut; senpätähden lapsi nyt itkee.

— Piru heidät vieköön, mutisi Laurent, sen he saavat maksaa.

Weiss ja kapteeni, mukanaan puutarhuripoika ja kaksi miestä, olivat menneet ullakkoon, voidakseen paremmin nähdä kadulle, jonka varrella kirkkotori oli. Se oli nyt baijerilaisten vallassa. Mutta nämä kulkivat eteenpäin suurella vaivalla ja varovaisuudella. Eräässä kadun kulmassa pieni joukko jalkaväkeä hätyytti heitä melkein neljännestunnin verran ja ottelu olikin niin ankara että kuolleita makasi läjittäin. Sitte anastivat he erään talon toisessa kulmassa, ennenkun menivät edemmäksi.

Yht'äkkiä nähtiin savun keskellä naisen eräästä ikkunasta ampuvan kiväärillä. Se oli erään leipurin talo ja sielläkin oli sotilaita muiden asukasten keskellä ja kun viholliset vihdoinkin olivat saaneet tämän talon valtaansa, kuului sieltä kiljuntaa ja kauheata meteliä... Ihmisjoukko, joiden seassa voi huomata nuoria ja vanhoja, miehiä ja naisia, ajettiin toisella puolen katua olevan muurin luo — senjälkeen kuului kiväärin laukaus, verta purskahti aina kattoon asti. Saksalaiset olivat taipumattomia. Kukin sotaväkeen kuulumaton, jolla tavattiin aseita, ammuttiin paikalla syytettynä siitä että oli asettunut kansain oikeuksien ulkopuolelle. Kiivas vastustus, jota kohtasivat kylässä, saatti heidät raivostumaan ja suuret tappiot, joita olivat kärsineet viimeisten viiden tunnin aikana, ärsytti heidät julmaan koston. Katuojat valuivat verta, ruumiit sulkivat kadut, kaatuneet makasivat suurissa läjissä, kuului ainoastaan korahduksia ja valittavia huudahduksia. Joka rakennukseen, jonka viholliset anastivat, nähtiin muutamien viskaavan palavia olkia, toisien sytyttävän valkeata tulisoihduilla, vielä toisien valelevan muureille paloöljyä; ja kohta olivat kadut yhtenä tulimerenä.

Keskellä kylää oli Weissin talo lukituin ovin ja tukituin ikkunoin, kuin varustettu linnoitus, joka odotti vihollista.

— Huomatkaa, tuossa he tulevat! huusi kapteeni.

Ullakosta ja ensimmäisestä kerroksesta yht'aikaa ammuttu laukaus kaatoi kolme baijerilaista, jotka hiljaa hiipivät muurien varjossa. Toiset peräytyivät, peittäytyen rakennuksien suojaan; ja nyt alkoi

piiritys; sellainen kuulatuisku roiski muuria vastaan, että luuli olevan kovan raesateen. Yli kymmenen minuutin ammuttiin täten aikaansaamatta suurempaa vahinkoa kuin että kalkitus irtautui rakennuksista.

Eräs mies, jonka kapteeni oli ottanut mukaansa ullakolle, oli varomattomuudesta näyttäytynyt ikkunassa ja tuli tapetuksi paikalla; kuula oli sattunut otsaan.

— Soo ... nyt on meitä yksi vähemmän, murisi kapteeni. Pitäkää toki vaari itsestänne — älkää antako ampua itseänne hovin vuoksi.

Itse oli hän ottanut kiväärin, jolla ampui vihollista ikkunaverhon suojaamana. Mutta Laurent, puutarhurin poika, herätti hänen ihmettelyänsä. Tämä oli asettunut polvilleen ja piti pyssyn suuta eräessä ampumareissä eikä ampunut kertaakaan ohitse, vaan ilmoitti jo edeltäpäin tuloksen.

— Kas niin, — nyt tuo pieni sinipukuinen upseeri — sydämmeen — sen jälkeen tuo pitkä, laiha — ihan silmien väliin — nyt sitten tuo punaisella parralla, jota kauan olen katsellut — häntä pitää ampua vatsaan. Ja joka kerralla kaatui mies ammuttuna, niinkuin hän oli ilmoittanut. Hän tähtäsi tarkkaan, eikä hätäillyt ensinkään, muuten ajatteli tekevänsä tarpeeksi jos ampuu yhden kerrallaan nurin.

— Voi, jospa minulla vaan olisi hyvät silmät, huudahti Weiss raivoisasti.

Hän oli vast'ikään särkenyt silmälasinsa ja oli siitä nyt huolissaan. Hänellä ei ollut enään muuta, kuin lornjettinsa, mutta oli aivan mahdotonta saada niitä pysymään paikallaan, sillä hiki virtasi pitkin hänen kasvojansa. Usein ampui hän umpimähkään ja tuskin voi pitää pyssyä kädessään: niin kiihoittunut oli hän. Kaikki hänen tavallinen iloisuutensa ja maltillisuutensa oli poissa, joka hetki tuli hän kiivaammaksi.

— Älkää karehtiko, ei se mitään auta, sanoi Laurent. Malttakaappas, tähdätkää hyvin huolellisesti tuota, joka on ilman kypäriä, — tuota, joka on höystekauppiaan talon nurkalla ... kas niin — se oli hyvä — te ammutte häneltä jalan, — katsokaapas, kuinka hän potkielee verissään.

Weiss hiukan vaaleni ja murisi:

— Voi ... tappakaa hänet.

— Tuhlaisinko minun kuulani! En koskaan maailmassa! Ei! — nyt otan minä mieluummin toisen, tuo on jo kuitenkin kuoleman oma!

Hyökkääjät olivat huomanneet että ullakon aukon luona oli joku erinomainen ampuja. Ei kukaan ihminen voinut elävänä lähestyä taloa. Sentähden komennettiin esille uusia, reippaita joukkoja, jotka luodeillaan lävistivät katon liuskakivet, ikäänkuin ne olisivat olleet ohutta paperia. Kuulat tunkeutuivat sisään joka paikkaan, suhisten kuin mehiläisparvi. Joka silmänräpäys oli henki vaarassa.

— Menkäämme alas, sanoi kapteeni, me voimme vielä pysyttäytyä piilossa ensimmäisessä kerroksessa. Mutta kun hän lähestyi rappusia, sattui kuula hänen kylkeensä ja hän kaatui.

— Tuhhat tulimmaista!

Weiss ja Laurent sekä vielä elossa oleva sotamies tahtoivat raahata hänet alas, vaikka hän pyysi etteivät hänestä huolehtisi. Hän oli tehnyt tehtävänsä ja voi olla yhtä hyvin siellä kuin täällä. Kuitenkin tahtoi hän johtaa puolustusta, kun he olivat vieneet hänet sänkyyn.

— Ampukaa joukkoon, älkää välittäkö seurauksista. Niin kauan kun tulenne ei vähene, ovat he siksi varovaisia, etteivät tule lähemmä.

Pienen talon piiritystä kesti yhä. Useasti näytti siltä kuin katto ja seinät kaatuisivat ankarassa kuulatuiskussa, mutta kun laukaukset hiukan harvenivat, kohosivat ne savupilvien keskeltä uudestaan. — Viholliset hurjistuivat kun kelvoton rakennus tuotti heille niin suurta tappiota.

Sotilaat kiroilivat ja ampuivat kaukaa uskaltamatta rynnätä lyömään alikerran ovet ja ikkunat säpäleiksi.

— Malttakaa — huusi korpraali — kas tuolla ikkunaverhot putoavat alas.

Kuulatuisku oli temmannut ikkunaverhon paikoiltaan, mutta Weiss ryntäsi esiin, työnsi aukkoon kaapin, jonka takaa Laurent voi jatkaa puolustusta.

Eräs sotilaista makasi vertansa vuodattaen hänen jaloissaan, leuat murskana. Toinen sai kuulan kaulaan, vieri muuriin asti, jossa taukoamatta korisi, ruumiinsa väristessä suonenvedon tapaisesti. Nyt heitä oli vain kahdeksan, kapteenia lukuunottamatta, joka oli niin heikko, ettei voinut puhua, mutta joka vielä kännenliikkeillä antoi käskyjään istuen sängyssä.

Kolme alakerroksen huonetta alkoi olla mahdotonta puolustaa; kipsin palasia putoeli välikatosta ja seinistä; tuolit ja kaapit särkyivät kuin kirveen iskuista. Ja — mikä pahinta — ampumavarat olivat pian loppumaisillaan.

— Sepä vahinko, murisi Laurent, nythän oli käydä niin mainiosti.

Weissille juolahti äkkiä jotain mieleen.

Hän muisti kuolleen sotilaan ylhäällä ullakossa, ja meni ottamaan hänen patruunansa. Suuri palanen katosta oli revitty pois, hän näki kirkkaan sinisen taivaan ja herttainen auringon paiste hämmästytti häntä. Ettei tulisi tapetuksi, ryömi hän polvillaan ja löydettyään kolmekymmentä patruunaa, kiirehti hän jälleen alas.

Mutta alhaalla jaatessaan ne Laurentin kanssa kuuli hän kummallisen huudon ja samassa kaatui eräs sotamies. Heitä ei ollut kuin 7; kohta sen jälkeen ei muuta kuin kuusi, sillä korpraali sai kuulan vasempaan silmäänsä ja kuoli paikalla.

Tästä hetkestä alkain Weiss ainoastaan hämärästi muisti mitä tapahtui. Hän ja nuo viisi jällelle jäänyttä puolustautuivat yhä kuten hullut, ajattelematta että voisivat antautua.

Noissa kolmessa pienessä huoneessa kohtasi tulijaa outo näky: särkyneitä huonekaluja mullin mallin, kaatuneitten ruumiit sulkivat tien, nurkassa makasi eräs haavoitettu valittaen kauheasti, lattia oli täynnä hurmeista verta, rappusia myöten kulki verivirta. Siellä voi ainoastaan vaivalla hengittää, sillä ilma oli raskas, sakea ja polttava ruudinsavusta, katkera haju oli tukehuttava. Eikä voinut nähdäkkään, oli synkkä yö, pimeässä välähtelivät vain punertavat, ampumisesta syntyvät liekit.

— Saakeli soikoon — huudahti Weiss, — he tuovat kanuunoita.

Hän oli oikeassa. Joutuen epätoivoon raivoisasta vastustuksesta, tulivat baijerilaiset kanuunoineen ja alkoivat asettaa niitä kuntoon kirkkotorin kulmassa. Ehkä he sitte pääsisivät ohi kun olisivat hävittäneet talon perustuksiaan myöten.

Mutta kunnioitus, jota viholliset osoittivat talon asukkaille, kanuuna, joka kirkkotorilla tähdättiin heitä kohti, saatti harvenneen sotilasrivin jäännöksen hyvälle tuulelle, jonka vuoksi vaan nauroivat ja ilkkuivat baijerilaisia. Näyttipä vähän kummalta kun nuo pelkurimaiset koirat tulivat tykistöineen kuutta miestä vastaan.

Laurent tähtäsi huolellisesti tykkimiehistöön, ampuen joka kerta laukasijan, ja niin hyvin että huoneiden piirityksestä ei voinut tulla mitään; kului lähes viisi minuuttia ennen kun toiselta puolen ammuttiin ensimmäinen laukaus, mutta se oli liian korkealle tähdätty, repi vain palasen katosta.

Leikin loppu läheni kuitenkin. Turhaan etsivät piiritetyt patruuneja kaatuneiden taskuista. Uupuneina hapuilivat nuo kuusi etsien jotain mitä voisivat viskata ikkunasta alas musertaakseen lähemmäksi tunkeutuvia vihollisia.

Eräs heistä, joka tuli näkyviin, kirkuen ja heiluttaen kivääriään, joutui kuulien uhriksi. Nyt heitä oli vain viisi. Mitä oli tekeminen? Tullako ulos, koettaa päästä alas takaoven kautta, paeta yli ketojen ja kankaiden?

Samassa kuului alhaalta meteliä, raivoava joukko astuu rappusia; ne olivat baijerilaiset, jotka olivat piirittäneet talon, olivat särkeneet takaoven ja nyt hyökkäsivät sisään. Tuima tappelu syntyi. Eräältä sotamieheltä kuula lävisti rinnan, kaksi otettiin vangiksi, sillä aikaa kun kapteeni, joka veti viimesiä hengenvetojaan, makasi sängyssä suu auki, nostaen käsivarsiaan aivan kuin antaakseen käskyjä.

Upseeri, joka komensi baijerilaisia, huomasi vihdoin Weissin ja Laurentin. Mennen heidän luokseen, ärjäsi hän heille ranskaksi:

— Keitä olette? Mitä te täältä tahdotte?

Tarkasteltuaan ja huomattuaan että he olivat savusta mustuneet, käsitti hän kyllä. Hän haukkui heitä saksankielellä suut silmät täysi, raivosi, että silmät päässä pyörivät. Hän nosti revolverinsa ampuakseen heidät, kun sotamiehensä hyökkäsivät esiin, tarttuivat Weissiin ja Laurentiin, jotka he raahasivat rappusista pihalle aina muuriin asti sellaisella melulla ja elämällä että päällikköjen ääntä ei voinut kuulla.

Muutaman minuutin jälkeen, kun tuo vaalea kookas upseeri koetti tynnyttää joukkoaan, voivat molemmat ranskalaiset nousta katselemaan ympärilleen.

Yhä useampia taloja sytytettiin palamaan. Bazeilles oli enään vaan hiililäjä. Kirkon korkeista

ikkunoista tuprusi liekki. Muutamat sotamiehet, jotka olivat ajaneet erään vanhan naisen ulos huoneestaan, pakottivat hänet antamaan heille tulitikkuja sytyttääkseen hänen sänkynsä. Huoneisiin heitettyjen palavien olkitukkojen ja paloöljyn tähden kiihtyi tulipalo kiihtymistään. Tämä oli hirveä näky. Raivostuneet sotamiehet, jotka pitkällinen taistelu oli tehnyt villipedoiksi, tahtoivat kostaa kuolleensa, joiden ylitse he huutaen ja kirkuen marssivat. Joukko ulvoi savun ja säkenien seassa. Siellä vallitsi ääretön hälinä, joka oli syntynyt kaikenlaisista äänistä, kuolevien valituksista, tulen räiskynnästä ja rakennuksien sortumisesta. Voi nähdä tuskin kyynärän vertaa eteensä. Suuria lyijynvärisiä tomupilviä ajelehti ilmassa, kokonaan peittäen auringon; katkera savun- ja verenhaju täytti ilman. Vielä tapeltiin kaikkialla, joka nurkka hävitettiin perustuksiaan myöten, kaikki ihmisen villit himot olivat hereillä; kuten verta janoovat eläimet ryntäsivät he toistensa kimppuun.

Jo näki Weisskin huoneensa palavan. Sotamiehet olivat saapuneet tulisoihituineen, toiset edistivät liekkien leviämistä särkemällä huonekulut ja viskaamalla pirstaleet tuleen.

Yht'äkkiä leimusi alakerta, savua tuprusi rakennuksen kaikista halkeamista ja katosta. — Viereinen värjäyslaitos syttyi palamaan; oi, mikä surkeus! sydäntä kauhistutti kun liekkien keskeltä kuului pikku Charlen ääni; hän makasi vuoteellaan houraillen kuumeessa; tuskissaan huusi hän äitiänsä.

— Äiti, minun on jano — äiti, anna minulle vettä. — Liekit rätsivät ja vinkuivat tukahuttaen valitukset; nyt kuului ainoastaan vihollisten korvia särkevät hurraahuudot.

Mutta yli liekkien äänen, yli kaiken rähinän kuului kauhea parahdus. Se oli Henriette, joka tuli tavataksaan miestänsä. Hän näki miehensä nojautuneena muuriin vastapäätä vihollisia, jotka latasivat pyssyjään.

Hän juoksi miehensä luo.

— Oi Jumalani! Oi Jumalani! Mitä tämä on. Eivät he suinkaan aijo ampua sinua.

Weiss katsoi tylsistyneenä häneen. Henriette! Hänen vaimonsa, jota hän niin kauan oli ikävöinyt, niin tulisesti rakastanut, jota hän oli jumaloinut!

Vavistus herätti hänet, hän oli kovin liikutettu. Mitä oli hän tehnyt? Miksi oli hän jäänyt Bazeillesiin? Miksi olikaan hän ampunut vihollisia sen sijaan että olisi mennyt vaimonsa luo niinkuin oli luvannut, niin, mikä oli syynä siihen?

Hän näki kadotetun onnensa, katkeran eron, välttämättömän kuoleman. Nähdessään Henrietten otsan olevan verissä tuli hän vallan kalpeaksi ja kysyi ajattelematta mitä sanoi:

— Oletko haavoitettu? — Se oli mieletöntä tulla tänne — — —.

Mutta Henriette keskeytti hänet, tehden kädellään liikkeen ja virkkoi:

— Ah, minulle — ei se ole mitään ... pieni naarmu vaan... Mutta sinä ... sinä —! miksi vartioitsevat he sinua?... Minä en tahdo, että ampuvat sinut.

Upseeri, joka seisoj keskellä tietä, käskei joukkonsa peräytymään muutamia askeleita, ja lähti itse Weissin ja Henrietten luo. Nähdessään nuoren naisen riippuvan hänen vankinsa kaulassa, huusi hän vihaisesti ranskankielellä:

— Noh! ... ei mitään tuhmuuksia ... ettekö kuule... Mistä olette? Mitä te tahdotte?

— Tahdon mieheni.

— Teidän miehenne. Tuoko mies tuossa? Hän on kuolemaan tuomittu ja tuomio on pantava täytäntöön.

— Tahdon mieheni.

— Malttakaa mielenne... Menkää tiehenne... Emme tahdo tehdä pahaa.

— Olkaa järkevä, lähtekää pois, me emme tee teille pahaa.

— Tahdon mieheni.

Upseeri huomasi nyt, että Henriette ei huolinut kehoituksista, jonka vuoksi antoi käskyn riistää hänet miehensä luota, ja panna tuomio täytäntöön. Mutta Laurent, joka tähän asti ääneti oli seurannut tapahtuman menoa, virkkoi:

— Kuulkaa, herra kapteeni, minä se olen, joka olen hävittänyt niin paljon ihmisiä; minut voitte ampua,

— sehän on oikeus ja kohtuus —. Sitäpaitsi ei minulla ole ketään, ei äitiä, ei vaimoa eikä lapsia, jota vastoin tuo on nainut. Kuulkaahan, päästäkää hänet irti, niin voitte minulle tehdä mitä tahdotte! —

Aivan mielettömänä huusi kapteeni:

— Mitä metkuja tämä on? Tehdäänkö minusta pilkkaa vasten silmiä.
Viekää hänet pois ja paikalla!

Tämän käskyn lausui hän saksankielellä. Tanakka baijerilainen sotamies astui esiin, suurine päineen, punaisine partoineen ja tukkineen. Hänellä oli leveä tylppänenä ja suuret siniset silmät. Hän oli verissä ja näytti pelottavalta karhulta, joka syödä rouskuttaa veristä saalistaan.

Henriette huusi epätoivossa:

— Tahdon mieheni! — Antakaa hän minulle tahi tappakaa minut hänen kanssaan!

Upseeri löi nyrkillä rintaansa sanoen, ettei hän ole mikään pyöveli, joka tappaa syyttömiä. Henriette ei ollut rikkonut mitään, jonka vuoksi upseeri lupasi ennen lyödä kätensä poikki kuin koskea hiusta hänen päässään.

Kun baijerilainen lähestyi, kietoi Henriette kätensä Weissin ympäri:

— Oi oma ystäväni, minä pyydän sinua, minä rukoilen sinua, anna minun kuolla kanssasi, älä heitä minua!

Suuret kyöneleet vierivät miehen silmistä; mitään vastaamatta koetti hän irroittaa olkapäältä ja vyötäsiltä onnettoman vaimonsa kädet.

— Sinä et siis enään rakasta minua, koska tahdot kuolla ilman minua. Pysy kiinni minussa, he eivät sitä kauan jaksa kärsiä, vaan ampuvat meidät molemmat.

Weiss irroitti tuon pienen käden, painoi sen huulilleen, suuteli sitä koettaessaan saada toistakin irtautumaan.

— Ei, anna minun kuolla; en tahdo kauemmin elää!...

Vihdoin oli Weissillä molemmat kädet omissaan. Tähän asti oli hän ollut mykkänä, oli välttänyt puhua. Nyt kuiskasi hän hiljaa sydämmellisesti:

— Hyvästi Henriette! Hyvästi rakas vaimoni! —

Samassa työnsi hän Henrietten suuren punapartaisen sotamiehen luo, joka vei hänet pois. Henriette taisteli vastaan ja huusi kauheasti, kun sotamies, varmaankin rauhoittaakseen häntä, puhui käheällä äänellään.

Viimeisiä voimiaan käyttäen nosti Henriette päätänsä, katsoi Weissiin päin ja näki kaikki, mitä siellä tapahtui.

Se kesti tuskin kolmea sekuntia. Lornjettinsa, joka hyvästijättöhetkellä oli pudonnut, pani Weiss kiireesti nenälleen aivan kuin voidakseen nähdä kuolemaa silmästä silmään. Hän astui pari askelta taaksepäin, nojautui muuria vasten, pani kätensä ristiin rinnalle; — ja pyöreillä kasvoillaan loisti innostuksen tuli, joka antoi niille ihailtavan heijastuksen ja rohkeuden. — Hänen vieressään seisoi Laurent kädet taskuissa. Häntä näytti tämä hirveä tapaus liikuttaneen, nämä kurjat ihmiset, jotka hentoivat ampua miehen vaimon silmien edessä. Hän ojentihe suoraksi ja lausui halveksien:

— Kirottut aasit!

Mutta upseeri nosti miekkansa, molemmat kaatuivat: puutarhuripoika kasvot maata vasten, toinen kylelleen. Weiss teki viimeisen kuumeentapaisen liikkeen, vilkkui silmillään ja avasi suutaan sanoakseen vielä jotain, — ja niin oli kaikki lopussa. Saksalainen upseeri meni hänen luokseen, potkasi häntä jalallaan nähdäkseen oliko hän kuollut.

Henriette oli nähnyt kaiken tämän, nähnyt kuolevan viime katseen etsivän häntä, nähnyt onnettoman kuolemankamppailun, oli nähnyt suuren saappaan potkivan ruumista. Hän ei enään huutanut, seisoi aivan ääneti ajatuksiinsa vaipuneena. Äkkiä heräsi hän mietteistään, puri raivoissaan kättä, jonka sai hampaihinsa. Baijerilainen päästi kimakan tuskanhuudon — kaatoi hänet — Henriette tahtoi kuolla. Heidän kasvonsa koskivat toisiaan eikä hän ikinä voinut unohtaa suuria raivoavia silmiä, punasta partaa ja verin tahrattua tukkaa.

Henriette ei muistanut mitä siellä myöhemmin tapahtui. Hän ei ajatellut muuta kuin miten olisi voinut

päästä kuolleen miehensä luo ja tuoda hänen ruumiinsa mukanaan. Mutta kuten pahassa unessa tuli kaikenlaisia esteitä, jotka pidättivät häntä joka askeleella.

Taasen kuului pyssynlaukaus; liikettä syntyi vihollisten kesken; merisotaväestö tuli näkyviin. Tappelu alkoi ja taisteltiin niin rajusti, että nuori vaimo viskattiin kujaan keskelle hurjistuneita sotilaita. Muuten tappelun tulos oli jo ennakolta varma, sillä oli liian myöhästä nyt enään valloittaa kylää takaisin.

Puolessa tunnissa lyötiin merisotaväestö. He puolustivat itseään innokkaasti ja rohkeasti, mutta vihollinen sai lisäjoukkoja ja karkoitti heidät kaikkialta, niityiltä, teiltä jopa Montivilliersin puistostakin.

Ei mikään voinut saada heitä pois kylästä, jonka olivat niin kalliisti ostaneet, jossa useita tuhansia makasi savun, veren ja liekkien keskellä.

Nyt päättyi hävitys. — Torilla makaavat kuolleiden ruumiit ja hajanaiset jäsenet, kadun kulmissa savuavat läjät olivat todisteena kauheasta turmiosta, joka oli kylää kohdannut.

Bazeilles oli enään vaan verinen, savuava tulikenttä.

Viimeisen kerran näki Henriette pienen talonsa, jonka katto ja seinät syöksyivät alas räiskyvän kipinäpyörteen kohotessa ilmaan. — Ja tuolla muurin luona makasi hänen miehensä, kuolleen, vihollisen kuulan surmaamana.

Mutta jälleen temmattiin hän mukaan; peräytymistorvien äänet soivat hänen korvissaan kuin tuomiopäivän pasuunat; hän joutui sotamiesten joukkoon, jotka vetäytyivät takaisin. Hän oli kuin kuollut, kuin hylky, joka ajelehtii sinne tänne voimatta vastustaa.

Tietämättä miten hän tuli perille, joutui hän Balaniin, ventovierasten ihmisten luo. Siellä hän eräässä keittiössä, pää pöytään nojautuneena, itki katkerasti.

V.

Beaudoinin komppania makasi vielä kello kymmenen aikana Algierin ylängöllä kaalimaassa, josta he eivät sitte aamun olleet liikkuneet.

Hattoyn ja lähellä olevan Igesin saaren pattereista nouseva tuli oli vienyt heiltä kaksi miestä eikä vielä tullut mitään käskyä. Vietettäisiinkö koko päivä ilman että saisivat liikkua ja taistella?

Miehillä ei enään ollut sitäkään huvia että olisivat silloin tällöin saaneet ampua. Kapteeni Beaudoin oli näet kieltänyt tarpeettomasti metsään ampumasta, siellä kun ei kuitenkaan ollut ainoatakaan vihollista.

Aurinko paahtoi ja he olivat melkein paistua sen helteessä.

Jean kääntyi Mauriceen, joka makasi aivan hiljaan, poski aurinkoa kohti, silmät ummessa, — häntä pelotti ystävänsä kalpeus.

— No, mikä sinua vaivaa?

Mutta Maurice oli vain nukahtanut. Väsymys oli masentanut hänet, vaikka kuolema riehui kaikkialla hänen ympärillään.

Hän heräsi äkkiä, avasi suuret silmänsä, joissa kuvastui ihmeellinen surumielisyys.

Hän ei tiennyt, miten kauan oli nukkunut; näytti siltä kuin hän olisi nauttinut ikuista lepoa ja rauhaa.

— Mitä! Mitä tämä on? mutisi hän. Luulen totta tosiaan nukahtaneeni. Oi, sepä vasta teki hyvää!

Hän tunsu tuskan, joka hänet tähän saakka oli vallannut, melkein hävinneen. Hän laski leikkiä Lapoullesta, joka oli levoton Chouteaun ja Loubetin katoamisen tähden — sanoi menevänsä heitä etsimään.

Sehän oli hyvä tuuma. Siten sai pistää tupakaksi puun varjossa.

Pache luuli että he olivat otetut sairashuoneeseen, jossa tarvittiin useampia parienkantajia.

Vaivaloista oli koota vihollisen tulen kesken haavoitettuja ja kuolleita. Tätä hän ei mielellään olisi tahtonut, sillä taikauskosena luuli hän tuottavan onnettomuutta, kun ruumiisen koskee: siitä kuolee itse.

— Olkaa vaiti, huusi luutnantti Rochas, siitäkö nyt kuolisi.

Översti Vineuil käänsi päätään. Rochasin sanat saivat nuo vaaleat surumieliset kasvot hymyilemään, — ensi kerran tänään.

Hän vaipui taasen ajatuksiinsa, seiso liikkumattomana kasvot vihollisiin päin, odottaen käskyjä. Mauricea huvitti paarinkantajien tehtävät, hän seurasi heidän kulkujaan kaukaisimpiin paikkoihin asti.

Erään tien päässä, kummun takana, kohtasivat he helposti siirrettävän sotalasaretin, jonka miehistö tarkasteli ympäristöä. Nopeasti pystytettiin telttä, sillä aikaa purettiin vankkureista kaikenlaisia tarpeellisia aineksia: lääkekoneistoita, kääreitä, ja muuta mitä tarvittiin haavan sitomiseen, ennenkuin haavoitettuja lähetettiin Sedaniin. Täällä annettiin ainoastaan ensimmäinen apu.

Parinkantajat näyttivät erittäinkin urhoollisuuttaan tässä hiljaisessa, mutta vaarallisessa työssä. Heidät nähtiin, harmaissa puvuissa, punainen risti kypärässä ja takin hiassa, kulkevan rauhallisesti, huolimatta kuulista, sinne paikkaan, johon miehet olivat kaatuneet. Muutamat näistä makasivat kasvot verilätäkössä, toiset pää mullan peitossa, tuossa taas muutamia kädet ja jalat kokoon koukistuneina. Varovaisesti tarkastettiin heidät. Ne, jotka vielä olivat elossa, vietiin sairaalaan ja sidottiin niin hyvin kuin voitiin.

Joka paarinkantajalla oli säiliössään vettä, jonka kanssa heidän täytyi olla hyvin säästäväisiä.

Useasti huomattiin heidän olevan polvillaan tarkastaakseen, josko haavoitettu avasi silmänsä, siten näyttäen elonmerkkiä.

Noin viidenkymmenen metrin päässä vasemmalla huomasi Maurice erään, joka tunnusteli pienen kaatuneen sotilaan käsivartta, josta veri hiljalleen juoksi. Tällä oli verenjuoksu, jonka haavuri lopetti painamalla valtasuonta.

Nämät kantajasotilaat toimittivat suurta tehtävää: he tukivat niitä, jotka voivat kävellä, kantoivat toisia käsivarsillaan, niinkuin pieniä lapsia; toiset riippuivat heidän selässään, käsivarret kiedottuina heidän kaulansa ympäri, toisia taaskin kantoivat paareilla. Paitsi oikeita paria oli heillä vielä itse keksittyjä; he olivat nimittäin sitoneet useita kiväärejä hihnoilla toisiinsa.

Kaikkialla tasangolla, jonka kranaatit olivat ikäänkuin kyntäneet, nähtiin heidät yksitellen tahi joukoissa käyvän varovaisesti kantamuksineen, pää kumarruksissa, erinomaisella kärsivällisyydellä ja ihmeteltävällä urhoollisuudella.

Tuolla käveli pieni, laiha sotilaspoika kantaen selässään suurta, painavaa kersanttia, — Mauricesta näytti kuin olisi hän nähnyt pienen muurahaisen, joka veti perässensä suurta kortta, — yht'äkkiä näki hän heidän menevän nurin ja katoavan kranaatin räjähdyksestä. Kun savu oli haihtunut, nähtiin kersantin makaavan maassa ilman mitään uutta haavaa, mutta pieni paarinkantajasotilas oli kuollut. Ja sitten saapui toinen sotilas, joka tarkasti, josko kumppaninsa oli kuollut ja huomattuaan asian niin olevan otti hän kersantin selkäänsä, ja lähti eteenpäin.

Maurice laski leikkiä Lapoullelle:

— Sanoppas, miellyttääkö sinua tämä toimi vielä, — niin voitahan mennä tarjoamaan apuasi, sen he varmaankin ottavat kernaasti vastaan.

Sillä aikaa ammuttiin Saint-Mengesin pattereista uudella vimmallalla; kuulien raesade lisääntyi; ja kapteeni Beaudoin, joka oli yhtämittaa kävellyt komppaniansa edessä, meni nyt överstin luokse. Oli synty ja häpeä antaa sotajoukon seisoa tuntikausia paikallaan tekemättä mitään hyötyä.

— Minulla ei ole mitään käskyä antaa Teille, vastasi Översti järkähtämättömästi.

Nyt nähtiin kenraali Douayn ratsastavan ohitse seuralaisineen. Hän oli juuri tavannut kenraali Wimpffenin, joka oli pyytänyt hänen pitämään puoliaan. Tämän oli hän myös luvannut tehdä, jos vaan vihollinen ei valloittaisi Illyn kumpua, silloin ei hän voisi vastata voitosta, — peräytyminen olisi silloin välttämätöntä.

Kenraali Wimpffen julisti, että ensimmäisen rykmentin joukot menisivät puolustamaan kumpua: ja todellakin nähtiin melkein kohta Zuavirykmentin asettuvan sinne; kenraali Douay, tästä rohkaistuna, suostui lähettämään Dumontin osaston auttamaan kahdettatoista rykmenttiä, joka oli sangen vaarallisessa asemassa.

Mutta neljännes tuntia myöhemmin, kun hän palasi takaisin katsoakseen oliko vasen kylki vahva, suuttui hän nähdessään Illyn kummun olevan aution; ei näkynyt ainoatakaan Zuavilaista; he olivat jättäneet kummun, koska Fleigneuxin patterien uhkaava tuli oli tehnyt kaiken puolustamisen mahdottomaksi.

Epätoivoisena ja varmana tappiosta ratsasti hän täyttä vauhtia oikean kyljen luo, jossa hän tapasi Dumontin osaston ja myöskin jäännökset ensimmäisestä rykmentistä rajusti pakenevan.

Ensimmäisen pakoliikkeen jälkeen oli heidän ollut mahdotonta saada takaisin aamuista asemaansa.

Daigny oli vihollisten XII osaston hallussa ja Gironne preussiläisen kaartin; siis oli ensimmäisen komppanian pakko lähteä Garennen metsään, johon viholliset ampuivat pattereistaan, joita olivat asettaneet kaikille kukkuloille laakson toisesta päästä toiseen.

Kauhistuttava tuli- ja rautakehys pienehi vähitellen, osa armeijasta jatkoi kulkuaan Illylle, kiertäen rinteitä, samassa kun V:des osasto XI takana yhä kiirehti eteenpäin, kulki Fleigneuxin ohitse, kantoi kanuunansa enemmän esiin julkealla uhkarohkeudella niin varmana ranskalaisten joukkojen tietämättömydestä ja voimattomuudesta, että se ei edes odottanut jalkaväestöäkään puolustamaan.

Oli jo puolipäivä, koko näköpiiri oli savun ja tomun peitossa. Joka puolelta ammuttiin ensimmäiseen ja seitsemänteen osastoon päin.

Vihollisten armeijan tehdessä viimeisen ratkaisevan hyökkäyksen valloittaakseen kumpua, päätti kenraali Douay aivan epätoivoissaan koettaa anastaa tämän tärkeän aseman. Hän jakeli käskyjään, meni itse Dumontin osaston pakenevien luo, onnistui saamaan kokoon pienen joukon ja johti sen ylängölle.

Muutamia minuutteja menestyi se hyvin. Mutta kuulat suhisivat niin tiheään, kranaattipyörre pyyhkäsi kentät niin autoioiksi ja tyhjiksi, että kauhu valtasi ihmiset, jotka vyöryivät takasin kuin oljenkorret tuulispäässä. Mutta kenraali ei vielä tahtonut luopua yrityksestään vaan komensi uusia joukkoja esiin.

Sananviejä ajoi täyttä laukkaa ohitse, huusi kovalla äänellä käskyn översti Vineuille, joka samassa silmänräpäyksessä oli kasvot hehkuvina satulassaan; hän heilutti miekkaansa ja viittasi Illyyn päin sanoen:

— Vihdoinkin, lapseni, on meidän vuoromme. Eteenpäin, eteenpäin, tuonne ylös!

Satakuudes rykmentti lähti liikkeelle. Miehet valittivat olevansa homehtuneita, että heillä oli rautaa jaloissa — olivat näet jäykät pitkällisestä maassa istumisesta.

He eivät olleet ottaneet montakaan askelta, ennenkun heidän täytyi pyrkiä suojaan, niin kova oli tuli. — Ja näin he, selkä kumarassa, koettivat päästä eteenpäin.

— Ole varoillasi, ystäväni, sanoi Jean Mauricelle; tämä on täyttä totta. Älä pistä nenääsi sinne, mistä ennemmin tahdot sen pelastaa; pidä vaari jaloistasi muuten pääset niistä helposti. Sillä se on mies, joka pääsee ehein nahoin.

Metelin tähden voi Maurice vaivalla ja huonosti kuulla ystävän huvittavia sanoja. Hän ei oikein tiennyt pelkäsikö hän, hän juoksi toisten mukana ilman erityistä tahtoa, eikä ajatellut muuta kuin että siitä tulisi loppu. Häntä pelotti kuten pisaraa purosassa, tietäessään vaistomaisesti liikuttavan taaksepäin.

Useat kääntyivät takasin, tahtoivat paeta, kun översti hyökkäsi esiin:

— Lapset, lapset, älkää tehkö minulle noin suurta surua ja häpeätä. Älkää käyttäytykö kuin pelkurit... Muistakaa että 106:des ei ole koskaan peräytynyt.

Hän kannusti hevostaan, sulki tien pakenevilta, sanoi sanan kullekin, puhui Ranskasta kyynelien tukahuttamalla äänellä.

Luutnantti Rochas tästä liikutettuna raivostui kovin, tempasi miekkansa ja sivalsi sillä väkijoukkoon.

— Sen kirottut kelvottomat pelkurit! Minä autan teitä tuonne ylös. Tahdotteko totella paikalla tai saatte maistaa saappaani korosta.

Mutta översti ei kärsinyt että miehiä sillä lailla komennettiin tuleen.

— Ei, ei, herra luutnantti, he tahtovat mielellään seurata minua ... eikö totta, pojat, ettehan tahdo saattaa vanhaa överstiänne pulaan kun on kysymys Ranskan kunniasta ... ettehan anna minun yksin taistella preussiläisiä vastaan... No, hyvä, eteenpäin siis, eteenpäin!

Hän lähti täyttä laukkaa ajamaan ja kaikki seurasivat; niin isällisesti oli hän heille puhunut.

Hän yksin ratsasti korkealla hevosellaan suoraan lakean kentän yli. Miehet hajaantuivat, etsivät suojaa joka mättäystä. Heidän täytyi kulkea ainakin 500 metriä saloja ja kankaita ennenkuin tulivat perille. Klassillisen, suorissa riveissä suoritetun hyökkäyksen sijasta, kuten sotaharjoituksissa, nähtiin koukkuselkäisiä sotilaita, joko yksin tai pienissä joukoissa, ryömien ja juosten, aivan kuin hyönteiset käyttäessään tuntosarvia työhön ja saaliin etsintään.

Vihollisten pattereista oli heidät varmaan huomattu, sillä kuulia tuli tiheään; niiden ääni tukahutti kaiken metelin. Viisi miestä kaatui, eräs luutnantti ammuttiin kahtia.

Maurice ja Jean löysivät aidan, jonka suojassa he voivat pyrkiä eteenpäin kenenkään näkemättä. Kuitenkin sattui kuulla erään toverin ohimoon surmaten hänet aivan heidän jalkoihinsa. Heidän täytyi potkia hänet tieltä pois päästäkseen edemmäksi. Kuolleita ei enään säälitetty, niitä oli liian paljo. — Taistelutantereen kauhu, haavoitettu, joka valittaen piteli molemmin käsin sydäntään, hevonen, joka kuulun satuttua takajalkaan, ontuen laahasi itseään eteenpäin, — kaikki tämä kuoleman kanssa kamppaileminen ei tehnyt heihin tällä hetkellä mitään vaikutusta. Heitä rasitti ainoastaan hiottavan kuuma auringonpaiste, joka poltti heidän selkäänsä niin että kirveli.

— Oi kuinka minua janottaa, sanoi Maurice. Tuntuu siltä kuin olisi tulta kurkussa. — Etkö tunne katkeraa käryn hajua?

Jean pudisti päätään. "Tuollaiselta hajahti Solferinossakin ... ehkä se on sodan hajua ... odota vähän, minulla on vielä tilkka viinaa, otetaanpas ryyppy."

He seisoivat hiljaa aidan takana; mutta viina, sen sijaan että olisi sammuttanut heidän janonsa, lisäsi vain polttavaa tunnetta kurkussa. Sitäpaitsi olivat he kuolla nälkään; he olisivat mielellään syöneet palasen leivästä, joka Mauricella oli pussissa, mutta voivatko he edes sitä tehdä? Takana tuli yhä uusia joukkoja, jotka työnsivät heidät edemmäksi. Vihdoinkin he saapuivat viimeiselle kummulle, ristin juurelle, joka seisoi sammaltuneena kahden harvan lehmuksen alla.

— Hurraa! Nyt olemme perillä, huusi Jean. Mutta ompa tämä paikka!

Oikeassa hän olikin. Paikka ei ollut kehuttavan kaunis kuten Lapoulle huomautti surkealla äänellä, joka huvitti suuresti komppaniaa. Kaikki asettuivat kentälle, kolme miestä kaatui paikalla. — Tuolla ylhäällä raivosi oikea myrsky, kuulia tuli Saint-Mengesta, Fleigneuxista ja Givonnesta niin lukuisasti että maa savusi niistä. Oli selvä että he eivät voineet kauan pysyä tässä asemassa, jos ei tykistö tullut pian auttamaan vaarassa olevia.

Kenraali Douay oli kyllä käskenyt siirtää kaksi reserviosaston patteria tänne ja miehet kääntyivät joka hetki nähdäkseen tokko kanuunoita jo saapuisi.

— Se on naurettavaa, — kerrassaan hävytöntä, sanoi kapteeni Beaudoin, joka marssi hermostuneena edes takaisin miestensä edessä.

Huomattuaan syvennyksen maassa, kääntyi hän Rochasin puoleen kysyen:

— Kuulkaa herra luutnantti, eiköhän komppania voisi piiloutua tuonne?

Rochas seisoi paikallaan ja vastasi olkapäitään kohottaen:

— Voi, herra kapteeni, siellä tai täällä, no, leikki kun leikki; parasta pysyä niin hyvällä tuulella kuin suinkin.

Nyt oli kapteenin kärsivällisyys lopussa, hänen, joka muuten ei koskaan kironnut:

— Hiiteen kaikki! Tällä tavalla ei ainoakaan meistä pääse täältä elävänä takaisin. Tai onko tarkoitus että meidät teurastetaan täällä muitta mutkitta?

Hän käveli sinne tänne löytääkseen paremman aseman komppanialle. Hän oli ottanut tuskin kymmentä askelta kun katosi kovan pamauksen kuuluessa, — kranaatti oli sattunut hänen oikeaan jalkaansa. Hän makasi selällään päästäen kimakan huodon.

— Se on totta, mutisi Rochas, ei hyödytä pitää sellaista kiirettä. Sen, mitä haluaa, sen saa.

Komppanian väestö, nähdessään kapteeninsa kaatuvan, nousi seisalleen; — ja kun hän pyysi heitä viemään häntä pois, menivät Jean ja Maurice hänen luokseen.

— Oi, ystäväni — taivaan nimessä — älkää jättäkö minua, viekää minut sairashuoneeseen.

— Hyvänen aika — herra kapteeni — se ei ole niinkään helppoa, mutta voihan aina toki koettaa.

Keskustellessaan mitenkä paraiten täyttäisivät kapteenin pyynnön, huomasivat he pensasaidan takana, joka heitä itseään suojeli, kaksi paarinkantajaa, jotka odottivat, saadakseen jotain toimitettavaa. Nämä he merkeillä viittasivat lähestymään. Jos he voisivat ilman vahinkoa saapua sairashuoneeseen, olisi pelastus mahdollinen. Mutta tie oli pitkä ja kuulia putoeli tiheään.

Kun paarinkantajat, sidottuaan kapteenin jalan, kantoivat hänet taistelukentältä, kohtasivat he översti Vineuilin, joka kuultuaan tämän surkean tapauksen, kiireesti ratsasti heidän luokseen. Hän tunsi kapteeni Beaudoinin siitä asti kun tämä lähti Saint-Cyristä, oli rakastanut häntä ja ollut ystävällinen häntä kohtaan.

— Rohkeutta, lapsi raukkani — se ei ole niinkään vaarallista — me saamme teidät kohta taas terveeksi.

Kapteeni teki helpotusta ja rohkeutta osoittavan liikkeen.

— Ei, ei herra översti — kohta on loppu käsissä ja paljoa parempihan se onkin. Se vaan suututtaa, että täytyy tuntikausia odottaa sitä, mitä ei kuitenkaan voi välttää.

He kantoivat hänet pois, käyden varovasti pitkin aidan vierustaa. Översti, nähdessään heidän katoavan sen puuryhmän taakse, missä sairashuone oli, päästi helpottavan huokauksen.

— Mutta, herra översti, te olette myöskin haavoitettu, huudahti yht'äkkiä Maurice, pahasti haavoitettu.

Hän oli huomannut päällikkönsä vasemman saappaan olevan verellä tahratun. Korkeo oli irti kiskottu ja kappale saapasvarresta oli tunkeutunut lihaan. Översti kumartui rauhallisesti sivulle, tarkasti hetkisen jalkaansa, joka varmaan kovin kirveli ja painoi kuin lyijy.

— Niin, niin, sattui äsken juuri. Ei se tee mitään, voin kuitenkin ratsastaa.

Ja menen paikalleen, lisäsi hän itsepäisellä päättäväisyydellä:

— Kun on hevosen selässä ja voi siinä pysyä, ei ole mitään hätää.

Vihdoin saapui nuo kaksi odotettua patteria, suureksi rauhoitukseksi hätääntyneille miehille, jotka arvelivat, että patterin kanuunat olivat valli, — vapahdus, — se leimaus, joka saisi vihollisten patterit vaikenemaan.

Näytti komealta kun patterit ajettiin suoraan esille hyvässä taistelujärjestyksessä; jokainen osasto seurasi ruutivaunujansa, joiden etumaisilla hevosilla ratsasti eturatsastajat taluttaen ohjaksista jälkimäisiä hevosia; kanuunamiehet istuivat vaunujen syrjillä ja aliupseerit määrätyillä paikoillaan.

Olisi luullut heidän menevän paraadiin, niin tyytyväisiltä näyttivät he etempää katsoen, ajaessaan täyttä nelistä sänkipeltojen poikki, niin että maa jyrisi raskasten vaunujen pyörien alla.

Maurice, joka oli uudestaan heittäytynyt vakoon, katsoi ylös ja sanoi liikutettuna Jeanille:

— Katso tuota tuolla vasemmalla, — se on Honorén patteri — minä tunnen miehistön.

Jean tuuppasi hänet nopeasti takaisin vaon pohjalle sanoen:

— Ole toki paikallasi, — pistä pääsi piiloon.

He seurasivat kuitenkin innolla patterien liikuntaa: heidän sydämiensä sykki kovasti nähdessään näitten ihmisten toimellista ja tyyntä miehuullisuutta.

Yht'äkkiä seisahtuivat patterit eräälle huipulle vasemmalla puolella ja silmänräpäyksessä olivat kanuunamiehet astuneet alas paikoiltaan — aukaisivat haat, sillä aikaa kuin eturatsastajat pysähdyttivät osastonsa, tehden puolikäänteen hevosillaan, ja pidättivät ne noin viisitoista metriä kanuunain takana, käännettynä vihollisiin päin. Nuo kuusi kanuuna oli jo asetettu paikoilleen jaettuina kolmeen eri osastoon, joita komensi luutnantit laihan ja pitkän kapteenin johdolla. Tämä merkitsi paaluilla koko kummun.

Nyt kuultiin kapteenin huutavan, tehtyään nopeasti laskunsa:

— Tuhannen kuudensadan metrin korkeudelle!

Maalina oli preussiläinen patteri, joka oli asetettu vasemmalle Fleigneuxistä, pensaston takana ja jonka tuli teki olon kummulla mahdottomaksi.

— Näetkö, selitti Maurice Jeanille, Honorén kanuunat ovat keskimäisessä osastossa. Nyt puhuu hän tykintähtääjän kanssa... Se on pieni Louis, tuo tähtääjä: me joimme lasin hänen kanssaan Vouziersissa — etkö muista?... Ja tuo pitkä eturatsastaja vasemmalla, tuo, joka suorana istuu hevosensa selässä — se on Adolphe...

Kanuunat sotamiehineen ja upseerineen, etäämpänä etuvartio hevosineen ja sotilaineen, vielä kauempana ruutivaunut ja niiden kuusi hevosta ja kolme eturatsastajaa, vielä kauempana muonavaunut ja aseet, — koko tämä pitkä rivi ihmisiä, eläimiä ja tavaroita oli asetettu suoraan linjaan, noin sata metriä pitkä, laskemattakaan reservijoukkoa, heidän vaunujaan, hevosiaan ja miehiään, jotka olivat määrättyt täyttämään sotarinnan aukkoja ja jotka odottivat vähän oikealla, etteivät joutuisi turhaan vihollisen ampumalinjaan.

Nyt oli Honoré valmis lataamaan kanuunansa. Kaksi sotilasta toi jo tykin patruunan ja pommin ruutivaunusta, jota valvoi korpraali; kaksi muuta sotilasta asetti patruunan kanuunaan, tuuppaen sitä tölköllä, samaten kranaatin.

Tykintähtääjän apulainen, asettaen ensiksi ruudin paikalleen, pani sytyttimen sankkireikään. Honoré, joka itse tahtoi tähdätä ensimmäisen laukauksen, asettui pitkälle, nähdäkseen tähtäämislinjan, ilmoitti sitten sen sotilalle, jonka tehtävänä oli suunnata kanuuna.

— Hyvä, sanoi Honoré ja nousi ylös.

Kapteeni, pitkää ruumistaan taivuttaen molemmin puolin, tarkasti asentoa.

Joka kanuunan vieressä seisoivat sotilas vetonuora kädessään, valmiina laukaisemaan, saatuaan käskyn. Vihdoinkin kuului käsky:

— Ensimmäinen kanuuna, ampukaa!... Toinen kanuuna, ampukaa!...

Kuusi laukausta kuului. Kanuunat hypähtivät laukaustaessa taaksepäin, vedettiin taaskin paikoilleen; sillä aikaa kävi selville että kuulat eivät olleet jaksaneet perille.

Alustaa kohotettiin, kaikki laitettiin uuteen järjestykseen ja manööveri alkoi uudestaan. Tämä täsmällinen hitaus, tämä koneellinen ja kylmän verinen toimitus piti miehet jännityksessä. Kanuuna, tämä rakastettu kapine, kokosi ympärilleen pienen joukon, joka yhtyi tekemään samaa tointa.

Satakuudennesta rykmentistä kuului kaikkuvia hyväksymishuutoja kuin ensimmäiset laukaukset ammuttiin. Nyt saataisiin vihdoinkin noitten kirottujen preussiläisten suut tukituksi. Mutta tuli yleinen hämmästys ja paheksomishuutoja kuului, kun nähtiin ettei yksikään ammutuista kranaateista saapunut päämaaliinsa; useimmat niistä räjähtivät ilmassa ja ennenkuin ehtivät pensastoon tuolla alhaalla, jonka takana vihollisten patteri oli.

— Honoré sanoo kanuunansa olevan parhaan — niin! hän rakastaa sitä ... virkkoi Maurice. — Katso vaan tuonne, mitenkä hän koettelee sitä, ettei se vaan olisi liian kuuma!

Maurice löpisi Jeanin kanssa. He olivat hyvässä toivossa nähdessään kanuunamiehistön suuren rohkeuden.

Mutta saksalaiset patterit olivat jo löytäneet oikean tähtäysmatkan: nyt putoilivat laukaukset niin suurella täsmällisyydellä, että kranaatit joka kerralla sattuivat ranskalaisiin kanuunoihin, mutta nämät, huolimatta kaikista koetuksista, eivät jaksaneet kyllin pitkälle.

Yksi Honorén sotilaista, se joka oli vasemman rivin päässä, tuli tapetuksi. Ruumis tuupattiin vaan sivulle ja manööveriä jatkettiin samalla kylmäverisyydellä kuin ennenkin. Joka suunnalta putoilivat kuulat ja miehistö ei kuitenkaan siitä hätäntynyt. Patruunat ja kranaatit pantiin sisään, kanuuna suunnattiin uudestaan, laukaus kuului, kanuuna vedettiin uudestaan paikalleen, — tämä koneellinen työ piti miehistön niin jännityksessä, etteivät nähneet eivätkä kuulleet mitä ympärillä tapahtui.

Mutta mikä enintään hämmästytti Mauricea oli eturatsastajain ryhti, he istuivat hevostensa seljässä suorina kuin puut noin viidentoista metrin päässä kanuunan takana, kasvot käännettyinä vihollisiin päin. Siellä seisoivat myös leveärintainen Adolphe punaisine kasvoineen ja suurine vaaleine viiksineen.

Räpäyttämättä silmiään, näki hän kranaatin toisensa jälkeen eikä mikään voinut johtaa hänen ajatuksiaan toisaalle. Kanuunamiehillä, jotka koko ajan puuhasivat kanuunansa kanssa, pysyivät ajatukset työssään mutta näitten toisten tuli seisoa paikallaan ja odottaa kuolemaa voimatta liikuttaa sormiaan.

Eräs mies sai päänsä rikkiruhjotuksi, kaksi hevosta kaatui, ja vihollisen murhaava tuli ei heikentynyt, — koko patterin täytyisi piakkoin tulla hävitetyksi jos ei muutettaisi asemaa.

Kapteeni ei enään epäillyt vaan huusi kaikuvalla äänellä:

— Hevoset valjaisiin!

Se tehtiin kiireesti. Eturatsastajat kääntyivät ympäri ja kiinnittivät valjaat kanuunoihin. Mutta tätä tehdessään muodostivat he lavean rintaman, jota vihollinen heti käytti hyväkseen lisäten tultaan.

Taas kaatui kolme miestä.

Kovasti nelistäen teki patteri kierroksen ja asettui noin viisikymmentä metriä oikealle, toiselle puolen 106 rykmenttiä. Kanuunat irroitettiin, sotilaat asettuivat rintamaan vihollista vastaan, ja ampuminen alkoi sellaisella voimalla, että koko maa tärisi patterin alla.

Maurice päästi heikon huudahduksen. Preussiläisten pattereista oli kranaatti pudonnut Honorén kanuunalle; he näkivät hänen hyppäävän esille ja vapisevin käsin tutkivan vahinkoa; suuri pala pronssilla silatusta suusta oli ammuttu pois. Mutta se voitiin vielä ladata, ampuminen alkoi taas kun he olivat pyörästä raivanneet pois erään sotilaan ruumiin, josta oli räiskynyt verta kanuunaankin.

— Ei se ollutkaan pikku Ludvig, joka kaatui, ajatteli Maurice ääneen. Tuolla hän seiso ja tähtää, mutta taitaa kuitenkin olla haavoitettu, koska käyttää vasenta kättään ... niin, pieni Ludvig tuli niin hyvin toimeen Adolphin kanssa — mutta hän taisi aina totella.

Jean, joka vähän aikaa oli ollut ääneti, keskeytti ystävänsä:

— He eivät koskaan voi tätä kestää. —

Vähemmässä kuin viidessä minuutissa teki vihollisten ampuminen aseman yhtä vaikeaksi kuin äsken.

Kranaatti ruhjoi erään kanuunan palasiksi, tappoi kaksi miestä ja luutnantin. Ei ainoatakaan laukausta ollut tyhjiin ammuttu; kuulat sattuivat ihmeteltävällä tarkkuudella; jos he itsepäisesti jäivät tähän, ei kohta olisi yhtään miestä eikä kanuunaa jälellä. Kaikki ruhjottiin ja lakaistiin pois.

Kapteenin komentava ääni kuului toisen kerran:

— Hevoset valjaisiin!

Eturatsastajat kääntyivät ympäri, ja sotamiehet kiinnittivät kanuunat. Mutta tällä kertaa sattui kranaatin sinkale pikku Ludvigia kaulaan; hän kaatui poikkipuolin kanuunalle. Kun etuvartio ratsasti esiin ja paljasti kylkensä, alkoi ankara ampuminen kaikista vihollisen tykeistä yht'haavaa. Uusi kranaatti räjähti; Adolphe suistui hevosensa selästä rinta lävistettynä, ojennetuin käsivarsin. Viimesessä hengenvedossa kiersi hän käsivartensa Ludvigin ympäri — he pysyivät kuollessa yhdessä kuten eläissäkkin olivat yhdessä kulkeneet.

Huolimatta kaatuneista miehistä ja hevosista, huolimatta epäjärjestyksestä, jonka vihollisten raivoova tuli aikaansai riveissä, ajoi patteri ylös kummulle ja asettui enemmän eteen, muutaman metrin päähän siitä, missä Maurice ja Jean makasivat.

— Loppu on käsissä, sanoi Maurice, jonka ääni töin tuskin kuului melussa.

Näytti todellakin kuin maa ja taivas olisivat sulaneet yhteen. Kranaatit lennättivät ilmaan kiviä ja hiekkaa, sakea savu peitti auringon. Keskellä tuota kauhistuttavaa, korvia särkevää hälinää seisoivat hevoset uupuneina, tylsistyneinä, pää veltosti riippuen. Joka paikassa nähtiin kapteenin liian korkea vartalo — nyt revittiin hän kahtia — kaatui maahan kuin katkennut viirinsalko.

Kuitenkin jatkettiin tointa Honorén kanuunan ympärillä. Asemastaan huolimatta täytyi hänen tehdä kanuunamiehen työtä, sillä hänellä ei ollut jälellä kuin kolme miestä... Hän tähtäsi, laukasi sill'aikaa kun toiset menivät ruutivaunuille, latasivat, laittivat kuntoon tykin pyyhkäisimen ja tölkin, jolla latinki työnnetään tykkiin.

Reservimiehistö oli kutsuttu apuun kaatuneiden sijaan, mutta niitä odotettaessa täytyi tulla toimeen miten vaan voitiin.

Suututtavinta oli, että kuulat eivät sattuneet, vaan räjähtivät useimmiten ilmassa tekemättä mitään vahinkoa vihollisten pattereille, joiden tuli oli niin hävittävä.

Äkkiä kuuli Maurice Honorén kiroilevan — taivaan nimessä — kanuunan oikea pyörä oli särkynyt. Epätoivossa, viljavat kyyneleet silmissä meni hän kanuunansa luo, koetti tukea sitä nostamalla ylös sen maahan painuneen suun, aivan kuin olisi hän tahtonut saada sen pysymään pystyssä hurjan rakkautensa ja hellyytensä varassa.

Paras kanuuna! Ainoa, joka lennätti edes pari kranaattia tuonne ylös! Hän päätti paikalla vihollisten tulen keskellä asettaa siihen uuden pyörän. Vaarallinen yritys onnistui — itse toi hän varapyörän etuvartion kärryistä; ja kun alaalta tuli lisää miehistöä, sai hän rakkaan kanuunansa taas kuntoon.

Mutta se ilo ei kauvan kestänyt. Tykkien lavetit ammuttiin taas pirstoiksi. Ei voitu urhoollista joukkoa pakottaa enään etemmäksi, käskettiin siis peräytymään.

— Kiirehtikää, toverit, kehoitti Honoré. Otetaan tämä mukaan, etteivät he sitä saa.

Sitä hän yksinomaan ajatteli. Hän tahtoi pelastaa kanuunansa, kuten muut pelastavat lippunsa. Hän ei ollut lopettanut vielä puhettaan ennenkun kuula kaatoi hänet, temmaten irti oikean käsivarren ja lävistäen rinnan. Hän kaatui kanuunansa päälle, jäi siihen pitkälleen kuin sankarivuoteelle, pää pystyssä, kauniit vihasta hehkuvat kasvot vihollisiin päin kääntyneinä. Rikkiammutusta takistaan putosi kirje, jota hän kuollessaan hellästi puristi ja josta hurmeiset veripisarot vieläkin vuotivat.

Ainoa elossa oleva luutnantti komensi nyt:

— Hevoset valjaisiin!

Ruutivaunu oli räjähtänyt ilmaan, jonka vuoksi täytyi valjastaa hevoset toisien kärryjen eteen että olisi saatu pelastetuksi kanuuna, jonka hevoset olivat kaatuneet. Ja viimeisen kerran eturatsastajien tehtyä puolikäännös, kun neljä jälellä olevaa kanuunaa oli uudestaan kiinnitetty, hevoset nelistivät pois eivätkä seisahtuneet ennenkuin tuhannen metrin vaiheilla, Garennen metsän suussa.

Maurice oli nähnyt kaiken tämän, oli ollut todistajana Honorén kuolemaan. Pelosta vavisten sopersi hän:

— Oi poika parka! poika parka!

Tämä suru lisäsi vain viiltävää, polttavaa tunnetta, joka häntä vaivasi. Hurja elämellisyytensä joutui raivoon; oi, hän ei jaksakaan kauemmin kestää, on jo kuolla nälkään! Hänen silmiään huikasi, hän ei muistanut enään vaaraa, joka ahdisti tovereita ja häntä siitä alkain kun patterin täytyi vetäytyä takaisin. Nyt voivat viholliset minä hetkenä tahansa anastaa kummun.

— Kuule — sanoi hän Jeanille — minun täytyy syödä... Samahan se on minulle, vaikka tulenkin ammutuksi, — mutta syödä tahdon ensin, sitte tappakoot.

Hän avasi säkkinsä, otti leivän vapisevin käsin ja alkoi sitä ahneesti syödä. Kuulat suhisivat, kranaatit räjähtivät jonkun metrin päässä; mutta hän ei siitä välittänyt; tahtoi vaan saada nälkänsä sammutetuksi.

— Tahdothan sinäkin palasen.

Jean katseli häntä suurin silmin; hänkin oli aivan näännyksissä.

— Kyllä, anna minulle jotain, en jaksakaan muuten.

He jakoivat leivän, söivät sen kiireesti välittämättä mistään muusta, ja vasta syötyään huomasivat he överstinsä, joka istui satulassaan, saapas veressä. Rykmenttiä ahdistettiin joka puolelta. Useat komppaniat olivat paenneet ja nyt heidän täytyi seurata joukkoa. Översti nosti miekkansa ja komensi kyynelsilmin:

— Tulkaa lapset Herran nimessä. Jumala ei ole huolinut meistä tällä kertaa.

Pakenevat kerääntyivät hänen ympärilleen kadoten kaikki hetken kuluttua syvennykseen maassa.

Tietämättään miten olivat Jean ja Maurice taas joutuneet pensasaidan taa. Tähän pysähtyi noin 40 miestä, joita luutnantti Rochas oli komentanut peräytymään. Heillä oli lippu mukanaan; aliluutnantti, joka kantoi sitä, oli kiertänyt sen tangon ympärille, koettaen, jos suinkin mahdollista, sitä pelastaa.

He ryömivät pitkin aidan vierustaa aina päähän asti, asettuen sitten pienten puitten suojaan mäenrinteelle, jossa Rochas komensi ampumaan. Täällä puitten suojassa miehet voivat pitää puoliaan semminkin kun lukuisa ratsastusjoukko teki liikkeen oikealla puolella ja useita rykmenttejä jalkaväkeä tuotiin sen avuksi.

Maurice käsitti selvään vihollisten kiertävät liikkeet, — käsitti, että piiriä supistettiin joka puolelta. Aamulla oli hän nähnyt preussiläisten samoavan Saint-Albertin vuorensolasta, kulkevan pitkin Saint-Mengesea ja Fleigneuxta; nyt kuuli hän kaartin kanuunoiden jymisevän Garennen metsän takana, huomasi toisia saksalaisia tulevan Givonnen laaksosta.

Vielä hetkinen ja ranskalaista armeijaa piirittäisi elävä muuri. Kaarti yhtyi V:teen osastoon, kauhistavan tykistön heitä joka kukkulalta auttaessa. Luultavasti koettiin viimeistä epätoivoista ponnistusta saada tuo muuri murretuksi, kun Margueritten osasto kokoontui eräisen syvennykseen, valmiina ryntäämään — mutta se oli toivoton hyökkäys — he menivät kuolemaan Ranskan kunnian puolesta. — Maurice, joka ajatteli Prosperia, oli näkemässä tätä hirveää verinäytelmää.

Varhain aamusesta oli Prosper ratsastanut edes takaisin Illyn ylängöllä, päästä toiseen. Hänen eskadroomansa miehet kerättiin päivän noustessa ilman torventoitotusta, ja kahvia keittäessä ripustivat he takkinsa valkean eteen, etteivät herättäisi preussiläisten huomiota. Sitte he eivät tienneet enään mitään, kuuluivat kanuunan laukauksia, näkivät etäällä savua ja jalkaväestöä, mutta mitään aavistusta heillä ei ollut tappelusta, ei sen tärkeydestä eikä päättymisestä, sillä kenraalit pitivät heitä aivan toimeettomina erillään kaikesta.

Prosper oli tykkönään nukkua. Eniten häntä vaivasivat levottomat yöt ja väsymys alituisesta ratsastamisesta.

Hän houraili, luuli makaavansa paljaalla kentällä, joskus pehmeällä siistillä vuoteella. Silloin tällöin nukahti hän satulassa. Useat tovereista putosivat satulasta, ho olivat niin uuvuksissa, etteivät heränneet torventoitotuksista, heitä täytyi ravistaa, potkiakin jotta saataisiin hereille.

— Mutta mitä mielettömyyttä tämä on? Miksi meitä pitää ajettaman tällä tavalla ilman lepoa ja rauhaa, metelöi Prosper karkoittaakseen vastustamattoman uneliaisuutensa.

Kanuunat olivat paukkuneet kuudesta asti. Kummulle mentäessä oli kranaatti tappanut kaksi toveria hänen vieressään. Vähän kauempana kolme muuta kaatui jo.

Tuo paraatiratsastus tappelukentällä oli sietämätöntä, vaarallista ja hyödytöntä. Yhden aikana käsitti hän että osasto valmistautui tehdäkseen täydellä todella hyökkäyksen, kuollakseen mainehikkaan kuoleman. Syvennyksessä vähän yläpuolella Ristikko-kumpua vasemmalla puolella tiestä yhtyivät Margueritten osasto, kolme afrikkalaista rykmenttiä ja rykmentti ranskalaisia jääkäreitä ja yksi husaarirykmentti.

Torven toivotus kajahti: alas ratsulta!

Ja upseerit komensivat: Tarkastakaa hevosenne! Kiinnittäkää tavarastonne!

Prosper hyppäsi alas satulasta, ojenteli itseään, taputteli Zepfiriä kaulalle:

Zepfir raukka! Se oli yhtä uuvuksissa kuin herransakin kärsien elämästä, jota viime aikoina olivat viettäneet. Sitäpaitsi oli säilytys raskas: liinavaatteet satulan lippaassa, takki kierrettyä ympäri, rensseli tallitamineineen satulan takana ja vielä muonasäkki puhumattakaan pukinnahkaisesta juomapullosta ja ruoka-astioista. Ratsastajan sydän sykki säälistä samassa kun hän tarkasti oliko kaikki kunnossa.

Prosper ei ollut muita pelkurimaisempi, mutta kuitenkin oli suunsa pelosta niin kuiva, että täytyi pistää tupakaksi. Kun tehdään hyökkäys voi kukin sanoa itselleen: Tällä kertaa on minun vuoroni.

Kului viisi tai kuusi minuuttia; kerrottiin kenraali Margueritten ratsastaneen edeltäpäin tutustuakseen seutuun. Miehet odottivat yhä. Viisi rykmenttiä muodosti kolme joukkoa, kussakin joukossa oli seitsemän eskadroomaa — olihan siinä kanuunan ruokaa kyllin.

Äkkiä torvet toittivat:

— Satulaan!

Ja melkein samassa kuului:

— Miekat käteen!

Kunkin rykmentin översti oli jo asettunut paikoilleen, seisoen kahdenkymmenenviiden metrin päässä rykmentistään. Ratsumestarit olivat väkensä etunenässä. Ja nyt odottivat he jälleen: täydellinen kuolonhiljaisuus vallitsi, ei kuulunut hiiskausta, ei hengähdystäkään. Sydän se vaan sykähteli. Vielä käsky — viimeinen — ja joukko lähtisi liikkeelle rynnäten ukkos-ilman tavoin.

Mutta silloin näkyi vuoren harjanteella upseeri hevosineen — hän mahtoi olla vaarallisesti haavoittunut, koska kaksi miestä oli tukemassa. Ensin ei voitu tuntea kuka se oli. Riveissä syntyi haikea valitus, jota seurasi äänekkäät tuskanhuudot:

Kenraali Margueritte makasi haavoitettuna; kuula oli lävistänyt häneltä molemmat posket. Hän ei voinut puhua, riuhtoi käsillään viitaten viholliseen päin.

Vaikerrus eneni yhä:

— Meidän kenraalimme! Kostakaamme, kostakaamme!

Etummaisain översti heilutti miekkaansa ilmassa ja huusi:

— Eteenpäin!

Torvet toittottivat. Joukko lähti liikkeelle alussa tasajuoksua. Prosper oli ensimmäisessä rivissä mutta melkein syrjimmäisin oikealla. Vaara on aina suurin keskellä mihin vihollisten tuli itsestään keskittyä.

Kun he olivat tulleet Risti-kummulle ja alkoivat ratsastaa alas toista syrjää myöten lakeaa kenttää päin, huomasi hän tuhannen metrin päässä preussiläisten neliöt, joita vastaan he viskattiin. Muuten oli hänen mielensä kevyt kuin olisi hän unessa liidellyt, tunki päänsä niin työpö tyhjäksi, ettei voinut saada ainoatakaan ajatusta kokoon. Sitä mukaan kuin hiljainen juoksu kiihtyi kovaksi nelistämiseksi, huusivat afrikkalaiset jääkärit arapialaisten tavoin hurjasti siten kiihoittaen hevosiansa. Olisi luullut paholaisten olevan liikkeellä, joitten hirveää ulvontaa ja korvia viiltävää kiljuntaa säesti kuulien suhina, kranaattien räjähdykset ja aseitten kalske; — maa tärisi kavioitten kopseesta ja taivasta kohden nousi katkera käryn ja hien haju.

Viiden sadan metrin päästä putosi Prosper ratsultaan kovassa yhteentörmäyksessä. Hän tarttui Zepfirin harjaan päästäkseen jälleen satulaan. Keskus väistyi, molemmat siivet kääntyivät, vetäytyivät takaisin jälleen rynnätäkseen.

Ensimmäinen eskadroona työnnettiin takasin, — mutta — sitä ei voitu odottaakaan. Kaatuneet hevoset tukkivat tien, toiset makasivat kuolleina, toiset potkivat kuolontuskissaan jaloillaan ilmassa; siellä täällä juoksi ratsastaja minkä jaloistaan pääsi, etsien itselleen hevosta. Kuolleita makasi sullottuna kentällä, monta herratonta hevosta juoksi vielä ja haki paikkaansa rivissä. Hyökkäys uudistettiin — toinen eskadroona ryntäsi raivostuneena esiin, miekka kädessä valmiina sivaltamaan.

Jälleen pääsivät he pari sataa askelta eteenpäin kauheassa melussa. Mutta taaskin keskus väistyi, miehet suistuivat hevoisineen surman suuhun; hyökkäyksen päätyttyä makasi ruumiita ja kaatuneita kaikkialla. Toinenkin eskadroona niitettiin vuorostaan kuten ensimmäinen!

Kolmannen hyökkäyksen aikana Prosper oli joutunut ranskalaisten husaarien joukkoon. Rykmentit lyöttäytyivät yhteen; se näytti suurelta aalloilta, joka vyöryy eteenpäin niellen mukanaan kaikki mitä vain näkee.

Hän ei käsittänyt enään mitään; hän ei välittänyt suitsista vaan heitti ne irralleen. Uljas Zepfir, jota hän niin sanomattomasti rakasti, kulki eteenpäin, mutta tappelussa saatuaan haavan korvaansa oli se tavallista rajumpi. Ylt'ympärillä nousivat hevoset pystyyn ja kaatuivat ratsastajineen. Miehiä kaatui kuin kortta korren viereen. Jotkut istuivat mulkoilevin silmin jäykkänä satulassa hevosten rynnätessä vihollisia vastaan.

Parin sadan metrin alalla oli maa täynnä kuolleita ja kuolevia. Muutamat makasivat pää ruuhon vaipuneena, toiset selällään, suuret pelästyneet silmät luotuina taivasta kohden.

Tuolla makasi hirveässä tuskassa, kupeet auki, suuri musta hevonen, turhaan koetti se nousta ylös: etujalat olivat takertuneet suoliin.

Vihollisten tulen yltyessä tekivät siivet käännöksen, vetäytyivät takaisin uudestaan entistä raivoisammin hyökätäkseen.

Viimein oli tullut neljännen eskadroonan vuoro rynnätä preussiläisiä vastaan. Prosper sivalsi miekallaan kypäreihin ja tummiin univormuihin, joita hämärässä erotti. Verta vuodatettiin; hän huomasi Zepfirin suun olevan veressä, mutta luuli sen purren preussiläisiä.

Melu kasvoi niin suureksi, ettei hän voinut kuulla omaa ääntänsä vaikka huusi täyttä kurkkua, jonka vuoksi äänensä pian oli painuksissa. Mutta ensimmäisen vihollisrivin takana seisoivat toinen, sen takana taas toinen ja taas toinen.

Tässä ei rohkeus ja urhoollisuus mitään voinut: taajat rivit olivat kuin korkeata heinää, jonka taakse hevoset ja ratsastajat katosivat.

Tuli oli niin kova, että univormut syttyivät tuleen. Yhtämittaa kaatui miehiä, rinta lävistettynä, päkkallot murskana.

Kaksi kolmatta osaa rykmentistä sortui kentälle eikä tästä mainehikkaasta hyökkäyksestä ollut muuta

jällellä kuin muisto ranskalaisten urhoollisuudesta.

Pian kaatui Zepfir ruhjoten alleen Prosperin oikean jalan. Ratsastaja kadotti mielensä, — niin kova oli suru, joka häntä kohtasi.

Maurice ja Jean, jotka olivat jännityksellä seuranneet eskadroonan sankarimaista rynnäkköä, virkkoivat:

— Taivaan nimessä! Mitä tässä urhoollisuus auttaa!

Ja he jatkoivat ampumistaan kyyristyneinä pensastojen taakse, jotka ympäröivät erästä pientä kumpua. Rochaskin, joka oli siepannut käteensä pyssyn, ampui laukauksen toisensa jälkeen. Mutta he eivät voineet kuitenkaan puolustaa Illyn kumpua, se joutui pian vihollisten valtaan, jotka ympäröivät sitä joka haaralta. Kello oli noin 2 paikoilla, viides osasto ja kaarti yhdistyivät sulkien täten ranskalaiset keskelleen.

Yht'äkkiä Jean kaatui.

— Tuossapa sain jotakin, joka hyödyttää minua, änkytti hän.

Hän oli saanut kovan iskun päähänsä ja lakkinsa makasi revittynä hänen takanaan. Ensiksi luuli hän pääkallonsa särkyneen ja että aivot olisivat näkyvissä. Muutaman sekunnin kuluessa ei hän uskaltanut koskea siihen kädellään, peläten että löytäisi reijän; mutta sattumalta menivät hänen sormensa päätä kohden ja ottaessaan ne pois olivat ne aivan punaset verestä. Tämä teki häneen niin syvän vaikutuksen että hän pyörtyi.

Samassa silmänräpäyksessä käski Rochas heidät peräytymään. Eräs preussiläinen komppania ei ollut enään heistä kauempana kuin noin kaksi tai kolme sataa askelta. Pian olisivat he kukistetut, jos he jäivät paikoilleen.

— Älkää kiirehtikö, kääntykää ja ampukaa tuon tuostakin. Yhdymme sitte tuolla alhaalla, pienen muurin takana.

Mutta Maurice oli epätoivoissaan.

— Herra luutnantti, älkäämme jättäkö korpraaliamme tänne.

— Jos hän on kaatunut, niin mitäpä me voimme?

— Ei, ei, hän hengittää vielä... Viekäämme hänet mukaamme!

Rochas kohotti olkapäitään, nähtävästi sanoakseen että he eivät voineet niille mitään, jotka eivät omin jaloin voineet seurata. Taistelutantereella ei pidetä väliä haavoitetuista. Sentähden kääntyi Maurice Pachen ja Lapoullen puoleen.

— Kuulkaapas, tulkaahan minulle avuksi. En voi yksinäni häntä kantaa, olen liian heikko!

Mutta he eivät kuulleet, — eivätkä välittäneet mistään — he eivät ajatelleet muuta kuin itseään, seuraten itsensä suojelemisviettiä. Kas, nyt he ryömivät tiehensä, pää kumarassa, kadoten kohta pienen muurin taakse. Preussiläiset eivät olleet enään kuin puolentoista sadan askeleen päässä.

Maurice, joka melkein itki kiukusta, otti pyörtyneen Jeanin, jonka kanssa hän oli yksinään jäänyt, syliinsä aikoen kantaa hänet pois. Mutta, todellakin, hän oli liian heikko, väsymyksestä ja tuskasta uupunut. Hän horjui ja kaatui heti raskaan taakkansa kanssa. Kunpa hän vaan huomaisi jonkun paarinkantajan! Hän katseli hurjin katsein ympärilleen ja viittoi pakenevia luokseen, — mutta kukaan ei vastannut, ei ketään tullut. Nyt kokosi hän viimeiset voimansa, tarttui jälleen Jeaniin, ja onnistui pääsemään noin kolmekymmentä askelta eteenpäin, — silloin räjähti kranaatti; — hän luuli että kaikki olisi lopussa, ja kaatui suruissaan kumppaninsa ruumiin viereen.

Hitaasti ja varovasti koetti hän nousta, selvittyään ensi säikähdyksestään. Hän tutki itseään ja tuli siihen vakuutukseen, ettei ollut saanut mitään vammaa. Mutta minkätähden ei hän sitte paennut? Olihan vielä aikaa, — parilla hyppäyksellä ennättäisi hän muurin luo, — ja niin olisi hän pelastettu. Tuska valtasi hänet uudestaan. Hän aikoi jo lähteä, mutta tunne, valtaavampi kuin pelko, pidätti hänet. Ei — oli mahdotonta jättää Jeania! Hänen sydämensä vuosi verta, ystävyys tätä toveriansa kohtaan oli liian syvään juurtunut häneen. Tuntui tällä hetkellä, että oli ainoastaan kaksi ihmistä maailmassa; hänen oli aivan mahdoton elää ilman Jeania!

Peräytymisen suunnasta ei ollut mitään tarkempaa päätetty, sitä tapausta varten, että taistelu päättyisi onnettomasti. Jokainen kenraali sai pitää huolta omistaan, ja tämä huolenpidon puute aikaan

sai että kaikki suurimmassa epäjärjestyksessä ja sekasorrossa tungettiin Sedania kohden voittavien vihollisten vastustamattomasta painosta.

Toisen divisioonan peräytyminen kävi jotakuinkin säännöllisesti, jota vastoin toiset sekaantuivat ensimmäisen osaston jäännöksiin ja vyöryivät Sedania kohden vihan ja hävityksen myrskynä, vieden mukanaan ihmisiä ja eläimiä.

Tällä hetkellä sai Maurice ilokseen nähdä Jeanin aukaisevan silmänsä; ja kun hän juoksi eräälle purolle noutamaan vettä haavoittuneelle, hämmästyti hän suuresti nähdessään oikealla puolella olevassa laaksossa talonpojan, jonka hän oli aamulla huomannut. Tämä kynti rauhallisesti aurallaan, jonka eteen oli valkoinen hevonen valjastettu. Miksi tuhlaisi hän päivän? Vaikkakin ympärillä taisteltiin, täytyi maata kyntää ja kylvää siihen siementä, — muutenhan ei kansa saisi leipää.

VI.

Korkealta parvelta, minne Delaherche oli noussut saadakseen yleissilmäyksen taistelukentästä, ei hän voinut nähdä mitä tahtoi; ja lopulta tuli hän aivan kärsimättömäksi.

Hän kyllä näki kranaattien lentävän kaupungin ylitse ja särkevän ympäristöllä olevien huoneiden kattoja. Mutta hän ei saanut selkoa tappelun menosta; hänen täytyi saada tietoja ollessaan tuskissaan omaisuutensa ja elämänsä puolesta.

Hän astui alas jättäen kiikarinsa suunnitettuna saksalaisten pattereita kohden. Kello oli melkein 1 ja sotilaslasaretti oli täynnä sairaita; — vaunurivi ulottui aina kadulle asti. Kaksi- ja neli-pyöräiset vaunut olivat jo loppumaisillaan. Tuolla näkyi tykistöjärjyä, muonakärjyä, tavaravankkureita, kaikkia mitä vaan oli saatu käsiin taistelukentällä, — niin, tuolla tulee talonpoikaisvaunuja, joita oli noudettu taloista ja joitten eteen oli valjastettu ratsuväen hevosia, Niissä oli haavoittuneita, joita paarinkantajat olivat koonneet ja joiden haavat olivat väliaikaisesti sidotut. Oli oikein kauheata nähdä näitä ihmisraukkoja, toiset kellertävän vihreitä, toiset sinipunertavia. Monet heistä olivat pyörtyneet, toiset päästivät haikeita valitushuutoja, — muutamat olivat kuin kuolleet ja antoivat sairaanhoitajien menetellä kanssaan kuten tahtoivat, katsellen ympärilleen kauhistunein silmin, — toiset taas vetivät viimeisen henkäyksensä vaunuista nostettaessa. Sairaita oli niin paljon että kaikki patjat olivat täynnä, jonkatähden tohtori Bouroche käski tuoda olkia, joista tehtiin leveä vuode. Kumminkin riittivät hän ja osastolääkäri vielä leikkauksiin. Hän oli vaan tilannut pitkän pöydän lisäksi, joka oli päällystetty tyynyllä ja vahakankaalla ja asetettu suojaan, missä hän teki leikkauksensa. Nopeasti tuli osastolääkäri ja antoi sairaalle kloroformia. Hienot teräsveitset välähtivät, sahoista kuului ainoastaan heikko ääni — veri turskui esille kuin suihkulähteestä, mutta seisahdettiin pian. Leikattavia tuotiin ja vietiin edes takaisin; tuskin oli aikaa puhdistaa pöytä verestä. Tiheän pensaikkoaitauksen taakse, minne ruumiit toistaiseksi kannettiin, heitettiin leikatut jalat ja käsivarret, sekä kaikki lihan ja luun jäännökset, jotka jäivät pöydälle.

Rouva Delaherche ja Gilberte olivat istuutuneet erään suuren puun juurelle täydessä työssä kääreitä laittamassa.

Bouroche, joka kulki heidän ohitsensa kasvot punaisina liiallisesta räsityksestä ja esiliina verisenä, heitti läjän palttinaa Delaherchelle huudahtaen:

— Kuulkaapas! toimittakaa jotakin hyödyllistä, älkääkä seisko jouten, kun meillä muilla tässä on täysi työ.

Mutta tehtailija vastusteli.

— Anteeksi! Minulla ei ole aikaa! Täytyy käydä katsomassa kuinka asiat onnistuu. — Asema näyttää kovin vaaralliselta!

Sitte hän kääntyi vaimonsa puoleen, painoi huulensa hänen tukkaansa ja sanoi:

— Gilberte parka! Ajattele, että kranaatti milloin hyvänsä voi pudota ja tehdä lopun meistä kaikista. Eikö se ole kauheata!

Gilberte oli aivan vaalea, hän nosti päätänsä ja katsoi kauhistuneena ympärilleen. Sitte hiipi tuo omituinen hymy taas hänen huulilleen.

— Niin — se on kauheata, miten tohtori leikkelee ja sahaa; ihmisraukat! — On aivan ihmeellistä, etten ole pyörtnyt jo aikoja sitten!

Vanha rouva Delaherche katseli poikaansa kun hän suuteli nuoren puolisonsa tukkaa. Hän teki ehdottomasti liikkeen ikäänkuin karkoittaakseen hänet Gilberten luota — hän muisteli tuota toista, joka oli suudellut samoja hiuksia viime yönä. Mutta hänen vanhat kätensä vapisivat, kun hän mutisi:

— Oi Jumalani! mitä kärsimyksiä ja tuskia! Kaikki unohtuu, omat huoletkin!

Delaherche lähti pois selittäen, että hän menee tiedustelemaan kuinka tappelussa käy ja palaa pian takasin.

Maquakadulla hämmästyi hän suuresti nähdessään miten paljon sotilaita tulvaili kaupunkiin aseettomina, vaatteet rikki ja tahrattuina. Heiltä hän ei saanut mitään selkoa; toiset olivat kurjan näköisiä ja vastasivat, että he eivät tiedä mitään; toisilla taas oli niin paljon kertomista, puhuivat pitkiä, epäselviä lauseita, tehden hurjia liikkeitä käsillään, jotta tehtailija luuli heidän kadottaneen järkensä.

Hän kääntyi senvuoksi ja meni pormestarin asuntoa kohden. Täältä toivoi hän saavansa tietoja. Kun hän kulki torin poikki tuli kaksi kanuunaa — epäilemättä ainoat jäännökset jostakin patterista — täyttä nelistä ajaen katuvierustalle. Suurkadulla selveni hänelle, että pakolaiset aikoivat samota kaupunkiin. Kolme husaaria, jotka olivat astuneet alas satuloistaan, istui eräässä porttikäytävässä, jossa he jakoivat keskenään leivän. Kaksi muuta taluttivat hevosiaan suksista etsien tallia, mihin heidät veisivät. Siellä täällä kulki upseereja, ulkomuodosta päättäen eivät he itsekkään tienneet minne menivät. Turenneen torilla neuvoi eräs aliluutnantti häntä väistymään, sillä kranaatteja putosi alinomaa, kuula oli vast'ikään murtanut ristikon, joka ympäröi Palatinatin voittajan, suuren sankarin muistopatsasta. Ja todellakin, rientäessään pormestarin asunnolle, näki hän kaksi kranaattia kauhealla räjähdyksellä putoavan Maasin sillalle.

Hän pysähtyi portinvartijan asunnon edustalle, etsien tekosyitä kysyäkseen tietoja ajutantilta, kun nuorekas ääni kutsui häntä:

— Herra Delaherche! Tulkaa tänne, kadulla ei ole hyvä olla tänään. Se oli pieni Rose, jonka hän oli vallan unohtanut ja joka voi päästää hänet sisälle mistä tahansa. Hän astui portinvartijan asuntoon ja istuutui hetkeksi.

— Ajatelkaa. Äidin on täytynyt mennä vuoteelle, hän on sairas kaikesta tästä. Olen vallan yksin, sillä isä on linnaa vartioimassa. Vähän aikaa sitte tahtoi keisari jälleen näyttää urhoollisuuttaan, mutta hän ei päässyt etemmäksi kadun kulmaa kun kranaatti putosi hänen eteensä ja tappoi tallimestarin hevosen. Sitte hän tuli takasin! — Mitä tuon poloisen pitäisi tehdä?

— Siis tiedätte asian laidan... Mitä herrat siitä sanovat?

Tyttö katseli häntä kummeksien. Hänen raittiit, verevät kasvonsa, hienot hiuksensa, suora lapsellinen katseensa näytti hauskalta keskellä kaikkea kurjuutta, jota hän nähtävästi ei käsittänyt.

— En tiedä ensinkään. Puolenpäivän aikaan vein kirjeen marsalkka Mac-Mahonille. Keisari oli hänen luonaan. He olivat lähemmä tunnin lukittujen ovien takana, marsalkka vuoteellaan, keisari istui vastapäätä tuolilla. Tiedän sen, sillä näin omin silmin kun vein kirjeen.

— No, mitä he puhuivat?

Tyttö katsoi häneen eikä voinut pidättää nauruaan:

— En minä tiedä; miten luulette minun tietävän, kun ei kukaan ihminen koko maailmassa tiedä mitä he toisilleen puhuivat.

Hän oli tietysti oikeassa. Delaherche viittasi kädellään kuin tahtoisihan pyytää anteeksi tuhmua kysymystänsä. Mutta tämä salainen keskustelu kiusasi häntä; mitähän nuo kaksi miestä oli päättäneet?

— Nyt, virkkoi Rose, on keisari mennyt työhuoneesensa, jossa neuvottelee kahden kenraalin kanssa, jotka tulivat vasta tappelukentältä.

Hän vaikenä äkkiä, katseli kuistille:

— Katsokaa, tuolla on yksi kenraaleista ja tuolla tulee toinen.

Delaherche pujahti kiireesti ulos ja näki kenraali Douayn ja Ducrotin, joita hevoset odottivat, nousevan satulaan ja ratsastavan pois.

Kun viholliset olivat anastaneet Illyn kummun, olivat molemmat kiirehtineet keisarille ilmoittamaan,

että tappelu oli menetetty. He antoivat seikkaperäisiä tietoja asemasta — sotajoukot ja Sedan olivat joka puolelta piiritetyt, tappio tulisi olemaan kauhea.

Keisari käveli horjuvin askelin pari minuuttia huoneessaan; jälellä oli ainoastaan yksi ajutantti, joka seiso i mykkänä ovensuussa. Keisari asteli herkeämättä, uunista ikkunaan; suonenveto pani hänen kasvonsa värisemään. Selkä näytti vielä entistä enemmän kumartuneelta; oli kuin murtuisi hän maailman taakan alle; mutta tylsistyneistä silmistä voi nähdä sallimukseen luottajan tyyni suru kadotetusta pelistä — viimeisestä, johon hänen oli sallittu ottaa osaa!

Mutta joka kerta kun hän tuli ikkunan luo säpsähti hän ja pysähtyi hetkeksi.

Kerran liikutti hän huuliaan, puristi vapisevaa kättänsä ja hoki tukahutetulla, kärsimättömällä äänellä:

— Oi, nuo kanuunat, nuo kanuunat! Niitä olen kuullut aamusta alkain!

Tänne kuului todellakin kamalan selvästi laukaukset Marféen ja Frenoisin pattereista. Kävi ukkosen tapainen, korvia särkevä ryske, joka pani ikkunat helisemään ja muurit huojumaan.

Onneton mies ajatteli kai, että kun tappelu kerran oli toivottomasti menetetty, kaikki vastustus oli turhaa jopa rikollistakin. Miksi vuodatettaisiin vielä enemmän verta, miksi hävitettäisiin ja tapettaisiin vielä useampia onnettomia ihmisiä, miksi, niin miksikä viskattaisiin yhä ruumiita ruumiiden päälle tuolla taistelutantereella?

Olihan tappelu menetetty, kaikki oli hukassa, miksi vielä kuitenkin surmataan? Kyllin oli jo ilkeyden, hävityksen ja tuskan huutoja kohonnut taivasta kohden.

Keisari, tultuaan ikkunan edustalle, alkoi vavista ja tarttui käsillään ohimoihinsa:

— Oi nuo kanuunat, nuo kanuunat, jotka eivät taukoa!

Ehkä kova edesvastuun tunne painoi häntä — hänen eteensä ilmestyi tuhansien kentälle kaatuneiden haamut — hän näki ruumiit, jotka olivat hänen käskystään joutuneet kuolon uhriksi; — ehkä hänen sydämensä heltyi säälistä, hänhän oli kuitenkin haaveilija. Tässä kovassa kohtalon iskussa, joka mursi ja riisti hänen onnensa kuten oljenkorren, vuodatti hän kyyneleitä toisten tähden, epätoivossa turhaan jatkuvasta surmaamisesta, voimatta enään kärsiä ampumista, joka pakahutti sydämen, enensi tuskia ja teki hänet mielipuoleksi.

— Oi te kanuunat, te kanuunat, vaietkaa jo, vaietkaa paikalla!

Ja tuossa keisarissa, joka oli luovuttanut valta-istuimensa puolisolleen, tuossa sotapäällikössä, joka oli antanut ylijohdon Bazainelle, heräsi viimeisen kerran vastustamaton halu näyttää voimaansa ja saada heti tottelemaan.

Châlonista lähdettyään oli hän vetäytynyt syrjään, ei ollut antanut käskyäkään, otaksui olevansa rasiuksena ja vastuksena. Nyt tahtoi hän taas olla keisarina, ensimmäinen ainoa käsky, minkä hän antoi toivottomassa säälistään, oli käsky nostaa valkea lippu linnoitukseen aselevon pyytämistä varten.

— Oi nuo kanuunat, nuo kanuunat! — Ottakaa lakana, pöytäliina tai mikä tahansa, kiirehtikää, juoskaa joutuun sanomaan, että lopettavat!

Ajutantti lähti rivakasti ja keisari käveli horjuen edestakaisin sill'aikaa kun patterit paukkuivat niin että huoneet tärisivät.

Delaherche puhui vielä alhaalla Rosen kanssa kun palvelija tuli juoksujalassa:

— Neiti, emme löydä mitään, eikö täällä ole palvelustyttöä, joka voisi meitä auttaa. Olisiko teillä valkeata vaatetta — suurehkonpuoleista?

— Tahdotteko ruokaliinan?

— Ei, täytyy olla paljon suurempi, esim. puolikas lakanaa.

Rose avasi kohteliaasti liinavaatekaapin ovet:

— Mutta ei minulla ole revittyjä lakanoita, — suuri palanen valkeata vaatetta? — ei, en näe mitään, joka kelpaisi. Ai, odottakaa, ettekö huoli pöytäliinasta?

— Pöytäliina! Sehän vasta on mainio!

Ja pois mennessään lisäsi hän:

— Siitä laitetaan lippu linnoituksen katolle merkiksi, että pyydetään rauhaa. Tuhansia kiitoksia neitiseni!

Delaherche uskoi tuskin korviaan, niin iloseksi tuli hän.

Vihdoin voitaisiin hengittää!

Mutta tämä ilo ei hänestä näyttänyt sopivan isänmaan ystävälle, ja hän koetti näyttää surulliselta. Sydämensä tuntui kuitenkin kevyeltä nähdessään överstin ja kapteenin palvelijoihin ratsastavan portista. Översti kantoi käsivarrellaan kokoon käärittyä pöytäliinaa. Hän tahtoi seurata heitä, jätti Rosen, joka oli ylpeä hankittuaan heille pöytäliinan.

Kello löi kaksi.

Raatihuoneen edustalla oli Delaherche joutua raivostuneitten sotilaitten jalkoihin, jotka tulivat Cassinen etukaupungista. Hän kadotti näkyvistään överstin, ja jätti menemättä katsomaan valkean lipun nostamista. Tuskinpa häntä olisikaan päästetty linnoitukseen, ja kun hänelle sitäpaitsi kerrottiin kuulien putoavan lähellä koulua, valtasi hänet uudet tuskat. Ehkä tehtaansa seiso iimitulessa! Kuumeentapaisesti juoksi hän pois minkä pääsi.

Mutta joka paikassa sulkivat ihmiset tien, joka hetki pakottivat kaikenlaiset esteet hänet pysähtymään.

Vasta Maquakadulla pääsi häneltä helpotuksen huokaus, kun näki talonsa kohoavan ennallaan, eikä näkynyt jälkiäkään kipinöistä ja savusta.

Hän astui sisään, huusi, nähtyään äitinsä ja vaimonsa:

— Kaikki käy hyvin, nostetaan valkea lippu, ampuminen lakkaa!

Hän vaikeni, sillä pihalla näytti kaikki kauhistuttavalta. Avarassa kuivatushuoneessa, jonka leveät ovet olivat auki, oli jok'ainoa patja käytännössä, ei löytynyt paikkaa edes oljilla huoneen kaukaisemmassa nurkassakaan. Nyt levittivät sairaanhoitajat uusia olkia sänkyjen väliin; haavoitetut muutettiin likemmäksi toisiaan. Niitä oli jo kolmatta sataa ja uusia saapui vielä. Suurista ikkunoista virtaava häikäisevä valo valaisi kärsivää ihmisjoukkoa. Vähän väliä kuului tuskanhuudahduksia — siellä täällä taisteltiin kuolon tuskissa. Huoneen peräpuolelta kuului yksitoikkoinen, melkein laulava valitus, häiriten syvää hiljaisuutta, joka siellä muuten vallitsi; ei kukaan puhunut ääneen tässä kammottavassa sairaalassa; ainoastaan sairaanhoitajien hiipivä käynti ja kuiskaava puhe katkaisi välistä hiljaisuuden. Rikkinäisten sotilaslakkien alta ammottivat syvät veriset haavat, ruhjoontuneita käsiä ja sormia riippui nahan suikaleissa; pahimpia olivat kuitenkin haavat rinnassa, päässä ja vatsanaluksessa; — muserrettuja leukoja, puhkaistuja silmiä, särjettyjä päakalloja, joista aivot olivat näkyvissä, — muutamia haavoitettuja makasi jo melkein kuolleina, lamaautuneina ja liikkumattomina: tuossa oli kuula vahingoittanut selkäytimen, toiset, jotka olivat haavakuumeessa, heittäytyivät sinne tänne, pyytäen hiljaisella äänellä jotain juotavaa sammuttaakseen polttavaa janoansa.

Tuolla sivulla päin vaunuliiterissä, jossa leikkaukset toimitettiin, kohtasi tulijaa toisenlainen kauhistuttava näkö. Ensimmäisessä kiireessä oli Bouroche työskennellyt ainoastaan niiden sairasten kanssa, joiden vaarallinen tila vaati silmänräpäyksessä tehtäviä leikkauksia, joita hän itse toimitti. Vähemmän vaarallisia haavoja saivat apulaiset ja sairaanhoitajat sitoa.

Itse oli hän toimittanut jo neljä leikkausta — häntä alkoi uuvuttaa, hän oli kuitenkin levähtääkseen kunkin leikkauksen välillä vetänyt ulos muutamia luotia.

Heillä oli vaan kaksi pöytää, itse seiso hän toisen ääressä, apulainen toisen.

Molempien pöytien väliin oli pingoitettu lakana, joten haavoitetut eivät voineet nähdä toisiaan. Vaikka pöydät pestiin hyvin tarkasti, jäivät ne kuitenkin verisiksi. Valkeat asterit ja ympärillä kasvava ruoho muuttui aivan punaiseksi ämpäreistä, jotka tyhjennettiin kukkasaralle.

Vaikka ovet ja ikkunat pidettiin auki, täyttyi ilma pian verisistä vaatteista ja leikkausaseista nousevasta hajusta. Nukuttava kloroformi teki sen vielä raskaammaksi. Delaherche vapisi säälistä nähdessään tämän tuskan ja kurjuuden, mutta hänen huomionsa kääntyi vaunuihin, jotka ajoivat pihalle ja jotka olivat täynnä sairaita. Potilaita oli kahdeksan, sullottuina toinen toistensa päälle. Tehtailija päästi surkean huudon tuntiessaan viimeisen sisään kannettavan kapteeni Beaudoiniksi,

— Oi ystävä raukkani... Odottakaa, menen kutsumaan äitiäni ja puolisoani.

He riensivät nopeasti paikalle jättäen kääryjen valmistuksen kahdelle palvelijalle. Sairanhoitajat, jotka olivat tarttuneet kiinni kapteeniin, kantoivat hänet saliin, ja panivat hänet poikittain olkiläjälle,

kun Delaherche huomasi eräällä patjalla sotamiehen, joka ei enään hiiskahtanutkaan, kasvot kuolleen näköiset, silmät auki.

— Katsokaa, eikö tuo ole kuollut?

— Malttakaa! Se on totta, mutisi sairaanhoitaja, eipähän siis tarvitse anastaa sijaa toisilta.

Hän ja eräs toveri ottivat ruumiin ja kantoivat sen ruumisläjään kasviaitauksen takana. Tusina kuolleita oli siellä jo ennen: irvisteleviä, silmät valkeina, välkkyvät hampaat sinisten huulien takana, valituksen ja katkeran tuskan ilme kasvoissaan. Eräs nuori, hoikkavartaloinen sotilas, pää melkein ruhjottuna, painoi sydämmelleen suonenvedon tapaisesti naisen valokuvaa, joka oli vaalennut ja verellä tahrattu. Kuolleiden vieressä makasi jalkojen ja käsien jätteitä, kaikki tuo kammottava törky, joka oli viskattu pois lääkäripöydiltä.

Gilberte kävi ihan kalpeaksi nähdessään Beaudoinin. Oi kuinka hän oli vaalea maatessaan tuossa patjalla, kasvot kelmeinä ja likaisina.

Gilberte laskeutui polvilleen hänen viereensä:

— Mikä onnettomuus ystäväni! Mutta te paranette, eikö niin?

Ja koneentapaisesti veti hän nenäliinansa esille, koetti sillä pyyhkiä kapteenin kasvoja, jotka olivat hiessä ja tomun tahraamat.

— Eikö niin? Eihän se ole vaarallista, sehän on ainoastaan jalkanne?

Kapteeni koetti avata silmiään. Hän oli tuntenut ystävänsä ja koetti hymyillä.

— Niin, jalka ainoastaan... En tuntenut kun sattui, luulin kompastuneeni kun kaaduin...

Mutta hänen oli vaikea puhua.

— Voi minun on niin jano, niin kovin jano.

Gilberte riensi noutamaan lasia ja karahvia, jossa oli vettä, johon hän kaatoi hieman konjakkia. Ja kapteenin juotua jakoi hän lopun viereisille sairaille: kaikki ojensivat pyytäväisesti kätensä häntä kohden. Eräs zuavilainen, jolle ei enään riittänyt, alkoi itkeä.

Sillä aikaa oli Delaherche mennyt pyytämään tohtoria tulemaan kapteenin luo. Bouroche astui saliin esiliina verisenä: hikihelmet vierivät pitkin hänen leveätä otsaansa. Sairaat pyysivät häntä pysähtymään koettaen kukin saada ensimmäiseksi hänen apuansa. Rukoilevia ääniä kuului hänen kulkiessaan. Toiset koettivat vapisevin käsin tarttua hänen vaatteihinsa. Mutta hän ei kuullut heitä, järjesti vaan työnsä ähkien ja puhkien väsymyksestä; puhui ääneen itsekseen, lasi sormillaan, numeroitsi ne: ensin tämä, sitte tämä, sitte tämä, sitte tuo kolmas tuolla alaalla, yksi, kaksi, kolme, — yksi alaleuka, käsivarsi, sääri. Apulainen käveli hänen jälessään koettaen muistella kaikkea.

— Herra ylilääkäri, sanoi Delaherche, täällä on eräs kapteeni — kapteeni Beaudoin.

Bouroche keskeytti hänet sanoen:

— Mitä te sanotte? Onko Beaudoin haavoitettu? Mies raukka!

Ja hän seisahtui haavoitetun eteen. Varmaan huomasi hän miten vaarallisesti Beaudoin oli haavoitettu, koska sanoi jalkaa tarkastamatta:

— Hyvä, kohta tulen kun olen toimittanut tämän leikkauksen.

Sitte meni hän takaisin leikkaushuoneeseen Delaherchen mukana, joka ei tahtonut päästää lääkäriä näkyvistään. Täten tuli hän olemaan läsnä käsivartta leikattaessa Lisfrancin tavan mukaan. Bouroche oli ylpeä — toimitus oli ohitse 40 sekunnissa. Tehtailija oli kalpea kuin ruumis, aikoi paeta, mutta ei ehtinyt ottaa askeltaan ennenkun käsivarsi jo oli pöydällä.

Sotilas — nuori voimakas talonpoika — avasi silmänsä, näki käsivarren, jonka sairaanhoitaja kantoi pois, heitti silmäyksen veriseen olkapäähänsä ja huusi raivostuneena:

— Mitä, Jumalan nimessä! Te olette todellakin petoja kun voitte tehdä sellaista.

Bouroche oli niin väsynyt, ettei jaksanut kohta vastata. Sitte sanoi hän hiljaisella äänellä:

— Olen tehnyt parhaan taitoni mukaan. Muuten olisit jo kuollut, poikaparka; ja kysyinhän sitä paitsi sinulta ja suostuit.

— Miten minä olisin suostunut. Jos vastasinkin "kyllä", niin tiesinkö mitä sanoin?

Nyt muuttui hänen vihansa suruksi ja hän alkoi itkeä:

— Mitä minä onneton enään maailmassa teen.

Hän kannettiin oljille — vahakangas pestiin — taaskin kaadettiin verinen vesi ämpäristä kukkasaralle.

Mutta Delaherche säikähti kuullessaan kanuunain alituisen paukkeen.

Miksi he eivät laanneet ampumasta?

Liehuneeko Rosen pöytäliina linnan katolla? Sanottiin patterien laukausten päinvastoin lisääntyneen. Meteli hämmensi kaikki, ryske mahtoi rasittaa vähimmin heikkohermoistakin. Ei voinut olla lääkäreille eikä sairaillekaan hyvä kuulla näitä jyrähdyksiä, jotka koskivat luuhun ja vereen. Koko sairaala oli kovassa jännityksessä tämän yhä jatkuvan ampumisen aikana.

— Sehän on jo ohitse, miksi jatkavat he tuota kirottua ampumista? huudahti Delaherche, joka kuunteli tarkasti, luullen aina kuulevansa viimeisen laukauksen.

Kun hän meni takaisin leikkaushuoneeseen muistuttaakseen Bourochea kapteenista, näki hän lääkärin makaavan pitkänään oljilla, pitäen käsivarsiaan kylmässä vesiämpärissä.

Bouroche oli aivan näännyksissä sekä ruumiin että hengen puolesta. Etenkin oli epätoivo ja oma voimattomuutensa hänet masentanut. Ja kuitenkin oli hän niitä miehiä, jotka eivät kernaasti luovu tehtävistään. Mutta hänen oli väkisinkin täytynyt kysyä itseltään: Mitä tämä hyödyttää? Tieto, ettei koskaan voi tehdä kylliksi, oli yht'äkkiä heikontanut hänen voimansa. Mitä hyödytti hänen vaivansa ja ponnistuksensa? Olihan kuolema kuitenkin väkevempi.

Kaksi sairaanhoitajaa tuli kantaen Beaudoinia paarilla.

— Herra ylilääkäri, sanoi tehtailija hiljaisella äänellä, tässä tuovat he kapteenin.

Bouroche avasi silmänsä, otti käsivartensa ämpäristä, pudisti niistä veden ja pyyhki olkiin. Sitte nousi hän polvilleen sanoen:

— Ai, se on totta — täällä on vielä paljon tekemistä ennenkun saadaan levätä.

Hän nousi jaloilleen, pudisti itsestään väsymyksen, ja oli taas valmis työhönsä, jota ei voitu lykätä.

Gilberte ja rouva Delaherche olivat seuranneet paria ja seisahtuivat muutaman askeleen päähän patjasta, jolle Beaudoin laskettiin.

— No hyvä! se on yläpuolella oikeata nilkkaluuta, sanoi Bouroche, joka aina puheli lieventääkseen sairaiden tuskia. Ei se ole hulluinta tuossa paikassa, sen voi helposti parantaa. — — — Tarkastetaanpas sitä!

Mutta Beaudoinin kummallinen tylsyys pelotti lääkäriä. Hän katsahti ensimmäiseen sitomukseen: side, joka oli asetettu vaatteiden päälle, oli kiinnitetty pyssyn hihnalla. Bouroche mutisi hampaittensa välissä jotain — kuka kelvoton oli sen sitonut — mutta vaikeni yht'äkkiä. Nyt ymmärsi hän mitä oli tapahtunut, kuljettaessa oli side luisunut alemmaksi ja haavoitettu oli luultavasti vuodattanut paljon verta.

Kiivaasti huusi hän sairaanhoitajalle:

— Tule tänne, äläkä seiso siinä töllistelemässä. Leikkaa joutuun vaatteet auki.

Sairanhoitaja teki kuten Bouroche käski — jalka tuli näkyviin, sininen, veriin tahrattu.

Yläpuolella nilkkaluuta oli syvä ammottava haava, johon kranaatin kappale oli tunkenut kappaleen punasta vaatetta — haavan syrjät olivat repaleiset ja nahattomat. Gilberten täytyi tarttua kiinni leikkaushuoneen ovenpielestä, ettei kaatuisi. Oli kamalata nähdä Beaudoinin makaavan siinä verisenä, puolikuolleena. Vaikka Gilberte oli pyörtymäisillään, ei hän kuitenkaan voinut kääntää silmiään pois kamalasta näystä.

— No, huudahti Bouroche, ompa teitä kauniisti pidelty! Hän koetti jalkaa, joka oli aivan kylmä, ei tuntenut heikointakaan valtasuonen tykytystä. Hän tuli totiseksi ja surulliseksi — tämä oli pahoin pelättävä tapaus.

— Niin, sanoi hän, tämä näyttää vähän vaaralliselta.

Kapteeni Beaudoin, joka, kuullessaan lääkärin sanat, heräsi tylsyydestään, mutisi itsekseen:

— Vai niin — siltäkö se ylilääkäristä näyttää?

Bourochen ei ollut tapana suoraan kysyä lupaa sairaalta kun huomasi leikkauksen tarpeelliseksi. Hänestä oli parempi, että sairas itse pyysi sitä.

— Tämä jalka on pahan näköinen, mutisi hän aivan kuin olisi ajatellut ääneen, tätä ei voi pelastaa.

Beaudoin huudahti hermostuneena:

— Kuulkaa, tehkää loppu siitä. Mitä arvelette, Bouroche?

— Ajattelen, että olette rohkea mies ja annatte minun tehdä, mitä on välttämätöntä.

Kapteeni Beaudoinin silmät sulkeutuivat. Hän oli ymmärtänyt. Mutta vasten pelkoaan, joka oli tukehuttaa hänet, vastasi hän yksinkertaisesti vaan kuitenkin rohkeasti:

— Tehkää minkä luulette parhaaksi, herra tohtori!

Valmistukset eivät kestäneet kauvaa: apulainen tuli tuoden kloroformia, kaatoi sitä pyyhinliinaan, joka asetettiin sairaan nenän eteen — sitten tarttui hoitaja häneen — veti vähän alemmaksi patjalle, että jalat jäivät vapaiksi — eräs piteli vasenta, apulainen otti kiinni oikeasta reidestä molemmilla käsillä pusertaakseen suonia.

Bourochen tullessa sairaan luo veitsi kädessä ei Gilberte voinut kestää kauempaa:

— Ei, ei, — tämä on kauheata!

Hän nojasi rouva Delahercheen, joka oli ojentanut käsivartensa estääkseen häntä kaatumasta.

— Mutta minkätähden jäit tänne seisomaan?

He eivät kuitenkaan kumpikaan lähteneet pois, käänsivät vaan päänsä pois, etteivät näkisi mitä lääkäri teki, seisovat siinä vavisten ja syleillen toisiaan, vaikka eivät muuten olleet toisilleen niin rakkaita.

Se oli varmaan juuri tällä hetkellä kun kanuunanpauke oli kovin. Kello oli kolme ja Delaherche selitti pettyneenä ja toivottomana, ettei hän ymmärtänyt mitään. Pauke kiihtyi — siitä ei ollut epäilystäkään. Minkätähden? Mitä sitte tapahtui? Oli kuin helvetin portit olisivat olleet seppo selällään — maa tärisi, ilma oli liekinä. Sedanin ympärillä olevat kahdeksansataa saksalaista kanuunaa ampuivat varmaankin yht'aikaa, pauke kuului yli metsien ja peltojen. Jos tätä tulisadetta kestäisi vielä pari tuntia, oli kaupungin perikato varma, sillä kranaatteja alkoi pudota talojen katoille; kuului yhä uusia räjähdyksiä. Eräs kranaatti sytytti talot Vyardkadun varrella; toinen muserti kappaleen tehtaan korkeasta savutorvesta, josta vyöryi kivimuraa aina vajaan asti.

Bouroche kohotti päätään:

— Onko heidän aikomuksensa tappaa sairaamme? — — — Tämä on sietämätöntä!

Tällä aikaa eräs sairaanhoitaja oli ottanut kiinni kapteenin jalasta; reippaasti teki Bouroche leikkauksen vähän alapuolella polvea, pari tuumaa alempana sitä paikkaa, missä hänen tuli sahata luu poikki; — samalla veitsellään irroitti hän nahan kuten irroitetaan kuori appelsiinista. Mutta kun hänen oli leikattava lihaksia, lähestyi eräs sairaanhoitaja ja kuiskasi hänen korvaansa:

— Numero 2 on valmiina.

Kauhean melun tähden ei lääkäri voinut kuulla, jonka vuoksi sanoi:

— Herran nimessä, puhukaa kovemmin! Korvani ovat haljeta heidän kirotuista laukauksistaan.

— Numero 2 on valmiina.

— Kuka? Mikä numero kaksi?

— Hän, jonka käsivarsi — —

— No, vai niin! Hyvä, tuokaa N:o 3. Alileuka, tiedättehän!

Ja ihmeteltävän sukkelasti leikkasi hän yhdellä ainoalla leikkauksella jänteen poikki aina luuhun saakka. Sääriluu ja pohkio paljastettiin, kääre pantiin tueksi molempien väliin; sitte sahattiin ne poikki ja sairaanhoitajalla oli jalka kädessä.

Vuoti ainoastaan vähän verta, sillä apulainen puristi suonia; suonet sidottiin joutuun. Mutta Bouroche ravisti päätään ja kun apulainen otti sormensa pois, sanoi hän — sairast ei ollut vielä valveilla eikä siis voinut kuulla heitä —:

— Tämä on ikävää, valtasuonista on matkalla juossut paljon verta.

Hän teki kädellään liikkeen, kohotti olkapäitään:

"Mitä hyödytti kaikki hänen vaivansa". Tässä oli taaskin eräs raukka valmiina — hänen kasvoihinsa tuli jälleen epätoivon ilmaus; tähän oli hullusti, kun ei voi pelastaa edes neljää kymmenestä.

Hän pyyhki otsaansa, pani nahan haavan päälle — neuvoi kolme pistosta.

Nyt kääntyi Gilberte. Delaherche oli sanonut hänelle, että kaikki oli ohitse, nyt voisi hän katsoa.

Sairaanhoitaja vei juuri kapteenin jalan pensasaitauksen taa, missä ruumisläjä yhäti kasvoi.

— No niin! kaikki on tehty, sanoi lääkäri Beaudoinin herättyä; nyt on pahin ohitse.

Mutta kapteeni oli hyvin heikko. Hän koetti kohottaa päätään, mutta laske sen alas, änkytti surullisella äänellä:

— Kiitos tohtori! Jumalan kiitos, että kaikki on ohitse!

Kun hän nostettiin paarille poisvietäväksi, pani kauhea räjähdys koko tehtaana täriseämään: kranaatti oli räjähtänyt leikkaushuoneen takana pienessä pihassa, missä oli kaivo. Akkunaruuju putosi helisten maahan, sillä aikaa kun sakea savu tunkeutui huoneeseen, jossa sairaat makasivat oljilla; nämä alkoivat hädissään huutaa ja koettivat paeta. Delaherche kiiruhti ulos hurjistuneena; hän tahtoi nähdä kuinka suuri vahinko oli. Hävitettäisiinkö, poltettaisiinkö hänen talonsa?

— Jumalan nimessä, älkää töllistelkö, huusi Bouroche kauhusta jähmettyneille sairaanhoitajille. Peskää joutuun pöytä. Ei ole yhtään aikaa hukata. Tuokaa numero 3 tänne!

Pöytä pestiin, taas kaadettiin ämpärillinen veristä vettä kukkasaralle; asterisarka oli nyt verisenä liejuna, kukat ja lehdet olivat veren peitossa.

Levätäksään vähän alkoi ylläkäri hakea kuulaa, joka, muserrettuaan ensin numero 3:n alaleuan, oli tunkeutunut kielen kantaan. Siitä vuoti paljo verta, joten sormensa tulivat aivan punasiksi ja tahmeiksi.

Kuivaushuoneessa olivat sairaanhoitajat asettaneet kapteeni Beaudoinin erälle patjalle. Gilberte ja rouva Delaherche olivat seuranneet sinne. Delaherchekin, huolimatta säikähdyksestään, tuli sisään sairasta katsomaan.

— Levätkää nyt hetkinen, me laitamme sillä aikaa huoneen teille valmiiksi; me otamme teidät meidän luo.

Mutta haavoitettu avasi silmänsä — hän oli täydessä tajunnassa — vastasi heikolla äänellä:

— Ei, — luulen kuolevani, — ja hyvinkin pian!

Kaikki kolme katsoivat häntä surullisesti.

— Mutta herra kapteeni, miten voitte niin puhua, mutisi Gilberte, joka huolimatta pelostaan pakotti itsensä hymyilemään. Kuukauden kuluttua olette jo terve!

Beaudoin pudisti päätään — hän katseli ainoastaan Gilberteä äärettömän surullisesti, pelätessään että hänen täytyisi kuolla niin nuorena, jolloin elämä hymysuin tarjoaa onnea.

— Minun täytyy kuolla, minun täytyy kuolla! Oi se on hirveätä!

Samassa huomasi hän likaiset kätensä ja rikkinäisen univormunsa. Häntä kiusasi olla tällaisessa tilassa naisten läsnä ollessa. Hän ei voinut sitä kärsiä ja tämä ajatus toi hänelle mielenmalttinsa takasin.

Hän hymyili heikosti.

— Mutta jos kuolen, tahtoisin kuitenkin kuolla puhtain käsin. Rouvaseni, tahtoisitteko olla hyvä ja antaa minulle vähän vettä ja pyyhinliinan.

Gilberte, tuotuaan mitä hän pyysi, tahtoi itse auttaa. Tästä hetkestä pysyi hän rohkeana, tahtoi kuolla levollisena täydessä tajunnassa. Delaherche auttoi vaimoan järjestämispuuhiissa.

Nähdessään miten poikansa ja miniänsä yhdessä hoitivat tuota nuorta miestä, katosi katkeruus vanhan rouvan sydämmestä. Hän päätti vaieta myöskin tällä kertaa, vaikka olikin aikonut kertoa kaikki pojalleen. Mutta nythän kuolema erottaisi heidät ainiaaksi toisistaan, miksi tuottaisi hän surua perheelleen.

Kapteeni oli kuolemaisillaan — hän tuli hetki hetkeltä heikommaksi ja vajosi jälleen tylsistyneeseen tilaansa. Kylmä hiki virtasi pitkin kaulaa ja otsaa; hetkeksi avasi hän silmänsä tavoittaakseen peitettä, jonka luuli näkevänsä vieressään.

— Oi kuinka minun on kylmä, minun on niin kylmä.

Ja sitte hengitti hän viimeisen kerran, tyyneesti ilman näkyväistä taistelua; hienot laihat kasvot näyttivät kuoltuakin selittämättömän surullisilta. Katseensa lepäsi Gilbertessä.

Delaherche piti huolta ettei hänen ruumistaan viety pensaikon taa, vaan pantiin lähellä olevaan liiteriin. Sitte pyysi hän Gilberten menemään huoneesensa, sillä hän näytti kovin väsyneeltä, itki ja nyyhki. Mutta tämä selitti olevansa niin peloissaan, ettei mitenkään uskaltaisi olla yksin, ja jäi kernaammin anoppinsa luo keskelle sairashuoneen touhua.

Sitte ryhtyi hän heti sairaiden hoitamiseen. Toi lasillisen vettä attikalaiselle sotilaalle, jolla oli kova kuume, auttoi hoitajaa sitomaan erään kahdenkymmenen vuotisen sotilaan kättä. Tämä oli vast'ikään tullut sotatantereelta, jossa peukalonsa oli ammuttu säpäleiksi. Ollen kohtelias ja veitikkamainen, laskien leikkiä huolettoman pariisilaisen tavalla sai hän pian Gilberten hymyilemään sukkeluuksilleen.

Kapteenin kuoleman kamppauksen aikana oli ampuminen yhä kiihtynyt; jälleen kranaatti putosi puutarhaan katkaisten satavuotisen tuuhean puun.

Väki alkoi peloissaan huutaa koko Sedanin palavan, sillä Cassinen etukaupungissa oli suuri tulipalo päässyt alkuun. Tulisi loppu kaikesta, jos ampumista kestäisi kauemmin. Ei jäisi kiveä kiven päälle.

— Tämä ei ole mahdollista, minun täytyy tuonne jälleen, sanoi Delaherche, joka oli kadottanut kaiken malttinsa.

— Minnekä sitte? kysyi Bouroche.

— Tietysti pormestarin luo kysymään tekeekö keisari pilkkaa meistä kun puhuu valkosen lipun nostamisesta.

Ylilääkäri seisoi hämmästyneenä, katseli Delaherchea suurin silmin, sillä vaikka hän olikin epätoivossaan kun haavoitetut kuolivat hänen käsiinsä, ei hän kuitenkaan ollut ajatellut antautumista. Hän teki rajun epätoivoa ilmaisevan liikkeen:

— Menkää hiiteen! Saman tekevä mitä me toimitamme!

Delaherchella oli suuri työ tunkeutua ihmisjoukon lävitse, joka taajeni alituisesti ja kasvoi paenneista sotilaista. Hän kysyi useilta upseereilta, joita kohtasi, vaan ei kukaan ollut nähnyt valkosta lippua. Vihdoin myönsi eräs översti nähneensä sen silmänräpäyksen ajan, vaan sitte oli se taas otettu alas.

Tämä selitti kaikki: joko eivät viholliset sitä olleet nähneet taikka huomasivat sen ja enensivät tulta käsitettyään lopun kohta olevan lähellä. Kerrottiinpa että eräs kenraali, joka nähdessään valkosta lippua nostettavan oli aivan raivostunut, oli repinyt sen alas, katkassut tangon ja tallannut liinan jalkoihinsa.

Mutta preussiläisten pattereista kuuluivat laukaukset yhä edelleen. Kuulia tuli satamalla kaupunkiin. Turenmentorilla oli eräs vaimo äsken tapettu, pormestarin portinvartijan huoneessa ei Delaherche tavannut enää pikku Rosea. Ovet olivat auki, siellä sai käydä vapaasti kuka itse tahtoi. Rappusilla kohtasi hän raivostuneita ihmisiä, jotka menivät sen enempiä huomaamatta ohitse. Ensimmäisessä kerroksessa pysähtyi hän hetkeksi ja siellä tuli Rose vastaan:

— Ah, herra Delaherche, tämä kaikki on kauheata! Tulkaa, joutukaa jos tahdotte nähdä keisarin.

Ja vasemmalla, auki olevasta ovesta näki hän todella keisarin, joka jälleen käveli epävarmoin askelin edestakaisin uunin ja ikkunan väliä.

Hän ei voinut pysyä paikoillaan vaikka kärsi kovia tuskia.

Eräs ajutantti oli juuri lähtenyt ja jättänyt oven auki. Keisari kuului väsyneellä ja kiusatulla äänellä kysyvän:

— Mutta sanokaa mitä tämä merkitsee. Miksikä he yhä ampuvat vaikka olen käskenyt nostamaan

valkosen lipun?

Hän ei enään voinut kärsiä tätä ampumista, joka yhä lujemmin kuului tänne. Kun hän tuli ikkunan luo, oli kuin olisivat luodit sattuneet hänen sydämeensä. Yhä verta, yhä ihmishenkiä hänen erehdyksensä tähden! Joka hetki lisääntyivät turhaan kuolleiden läjät. Hän oli tuskissaan jo kymmeniä kertoja tehnyt saman kysymyksen jokaiselle, joka tuli sisään:

— Mutta mitä tämä on? Miksi ampuvat he vielä vaikka olen käskenyt nostaa valkosen lipun.

Ajutantti mutisee jotain vastaukseksi, mutta Delaherche ei kuullut sitä. Keisari kävelee yhä edestakaisin — hänen täytyy mennä ikkunan luo, hänen täytyy kuunnella tuota kauheata ampumista, joka oli näännyttä hänet kuoliaaksi. Kasvonsa kävivät kalman kalpeiksi, niissä kuvastui syvintä alakuloisuutta ja mustinta epätoivoa.

Nyt ovi aukenee, — pieni mies, puettuna pölyiseen pukuun, tulee ilmoittamatta sisään — se on kenraali Lebrun.

Ja taas kuuluu keisari kärsimättömästi kysyvän:

— Mutta, kenraali, miksi yhä ammutaan vaikka käskin nostaa valkosen lipun?

Ajutantti astuu ulos vetäen oven kiinni. Delaherche ei kuullut mitä kenraali vastasi.

— Ah, virkkoi Rose, asiat käyvät hullusti, ymmärrän sen hyvin, — huomaan sen heidän katseistansa —. Ja minun pöytäliinani — sitä en saa enään koskaan takaisin; sanotaan, että se on revitty tuhansiin kappaleihin... Mutta eninten säälin kuitenkin keisariparkaa. Hän on sairaampi kuin marsalkka, parempi olisi hänen pysyä sängyssä kuin kulkea tuossa edes takaisin.

Hän oli kovin liikutettu; nuoret, kauniit kasvonsa ilmaisivat syvää sääliä. Delaherche, jonka myötätuntoisuus Napoleonia kohtaan oli viime aikoina huomattavasti vähennyt, piti Rosen puhetta vähän sopimattomana. Yhtä kaikki jäi hän seisomaan hänen kanssaan portille; hän tahtoi nimittäin nähdä kenraali Lebrunin menevän pois ja tämän tultua keisarin luota seurasi hän häntä.

Kenraali oli selittänyt keisarille, että ranskalaisten ylipäällikön allekirjoittama kirje olisi vietävä saksalaisten päällikölle — muuten ei voisi olla puhettakaan aselevosta. Hän oli tarjoutunut kirjoittamaan tämän kirjeen ja etsiäkseen kenraali Wimpffenin, saadakseen hänen allekirjoituksensa. Hänellä oli nyt kirje mukanaan, mutta ei tiennyt missä ylipäällikkö oli. Sedanissa oli ahdinko niin suuri, että hänen täytyi antaa hevosensa kulkea käyden, joten Delaherche voi seurata aina Ménil-portille asti.

Mutta tiellä kannusti Lebrun hevostaan; ja oli hänellä onni kohdata Wimpffen Balanissa. Tämä oli muutamia minuutteja sitten kirjoittanut keisarille:

— Jos Teidän Majesteettinne tahtoo ratsastaa joukkojen etunenässä, pidän kunniani viedä teidät vihollisten rivien lävitse.

Siksi vimmastui hän silmittömästi kuultuaan aselevosta puhuttavan. Ei, ei, ei millään ehdolla kirjottaisi hän nimeään sellaisen alle.

Kello oli nyt puoli neljä. Oli ainoastaan vähäinen hetki siitä kuin tehtiin viimeinen urhoollinen yritys päästä bayerilaisten rivien lävitse ja valloittaa Bazeilles.

Sedaniin ja läheisten maiden yli kuului huuto: "Bazaine näkyy! Bazaine näkyy!" Tieto oli väärä; niin ilmoitettiin ainoastaan kansan lannistuneen rohkeuden elähyttämiseksi.

Koko päivän olivat he toivoneet näkevänsä sen toteutuvan ja joka kerta kuin preussiläiset ampuivat uudesta patterista, olivat he luulleet sen Metzin kanuunaksi.

Noin tuhat kaksisataa miestä saatiin kokoon sotilaita jos mistä rykmentistä ja tämä pieni joukkio riensi juoksujalassa alas tielle, johon kranaatteja sateli kuin rakeita... Alussa näytti se uhkealta. Haavoittuneet eivät häirinneet toisten kulkua; raivoisan rohkeina juostiin lähes viisisataa metriä. Mutta rivit harvenivat, yksin rohkeimmatkin kääntyivät takaisin. Mitä voitiin toimittaa näin pienellä joukolla suurta ylivoimaa vastaan? Mitä hyödytti tämä kenraalin hurja uskallus, kun taistelu oli kuitenkin kadotettu? Viimein seisoivat kenraalit Wimpffen ja Lebrun yksinään tiellä Balasen ja Bazeillesin välillä; heidän täytyi kääntyä takaisin, luopua tästä viimeisestä epätoivoisen rohkeasta koetuksesta. Täällä ei ollut kuin yksi tehtävä: vetäytyä takaisin Sedanin muurien turviin.

Kohta kun Delaherche oli kadottanut kenraali Lebrunin näkyvistään, kiiruhti hän kotiinsa — hänen päähänsä pisti sukkela ajatus: hän kiirehti nyt takaisin näkötorniinsa, josta hän etäältä voi tarkastaa antautumisen menoa. Mutta ulkopuolella tehdastaan seisahdutti hänet översti Vineuil, joka puutarhuri-

vaunuissa tuotiin sairashuoneeseen. Översti ei tahtonut kuulla puhuttavankaan haavoitetusta kantapäästään; hän oli tahtonut koota rykmenttinsä jäännökset, mutta oli pyörtynyt ja pudonnut hevosensa selästä. Heti vietiin hänet erääseen ensimmäisen kerroksen huoneeseen ja Bourroche, joka riensi saapuville, vakuutti ett'ei haava ollut pelättävä, oli puhdistanut sen, vetänyt sieltä ulos muutamia saappaista irtautuneita nahkapalasia, sitonut haavan ja vienyt överstin sänkyyn. Lääkäri parka oli jo aivan epätoivoissaan, — liiallisesta ponnistuksesta kovin väsyneenä kun oli —, hän meni alas leikkaushuoneeseensa, huusi tahtovansa ennen leikata oman jalkansa kuin tehdä kauvemmin tällaista työtä, josta ei kuitenkaan ollut mitään hyötyä.

Tuolla alhaalla ei ollut enään tilaa haavoittuneille, — muutamia täytyi panna ruohokentällekin, jossa vaikeroivat ja huusivat, kun kranaatit lensivät heidän päänsä päällitse. Viidettä sataa haavoitettua oli jo tuotu sisälle, — ylilääkäri oli pyytänyt haavalääkäreitä avukseen, mutta hänelle ei lähetetty muita kuin eräs nuori lääkäri läheisestä kylästä. Hänen oli mahdotonta ehtiä kaikkea — hän tutki, leikkaili, sahasi ja sitoi, alituisesti peläten tuotavan uusia haavoittuneita.

Gilberte oli melkein pyörreksissä näkemistään kauhistuttavista tapauksista — hän ei voinut nähdä enempää verta, — nyt istui hän enonsa vuoteen ääressä, mutta vanha, lujamielinen rouva Delaherche jäi Bourrochen luo, antoi sairaille juotavaa ja kuivaili kuolevaisten hikisiä kasvoja.

Tähystyspaikaltaan koetti Delaherche luoda yleissilmäyksen tappelun menoon. Kaupunki oli kärsinyt paljoa vähemmän kuin luultiin; ainoastaan tuolla Cassinesissä paloi melkoinen tuli. Palatinatin metsässä ei enään ammuttu: arvatenkin olivat ampumavarat loppuneet. Ainoastaan siitä patterista, joka oli Pariisinportin vieressä, ammuttiin silloin tällöin laukaus.

Eräs tapaus huvitti häntä suuresti: linnantornista näkyi taas valkoinen lippu; — mutta taistelutantereelta ei voinut yhäti kestävän tulen tähden nähdä sitä. Läheiset kattorakennukset estivät häntä näkemästä joukkojen liikkeitä Balanin tiellä. Vaan kiikarillaan huomasi hän saksalaisen esipuseerin, saman, jonka hän oli jo aamupäivällä nähnyt.

Tuo ylhäinen, pienivartaloinen mies, jota hän luuli Preussin kuninkaaksi, seisoj tummassa univormussaan vähäsen etäämpänä muita sotilaita, joista suurin osa oli pitkällään ruohossa, — hän näkyi katselevan heidän tähditettyjä, kultaompeleisiä pukujaan. Siellä oli myös ulkomaalaisia upseeria, ajutantteja, kenraaleja, kaikilla heillä oli lornjetti; aamusta alkaen olivat he seuranneet ranskalaisten taistelua aivan kuin jotakin näytelmää. Ja nyt tuo hirveä draama oli loppumaisillaan.

Marfée'n metsäisellä ylängöllä seisoj kuningas Wilhelm ja katseli miten hänen joukkonsa piirittivät ranskalaista sotajoukkoa.

Nyt se oli tehty! Kolmas armeija, jota johti hänen poikansa, Preussin perintöprinssi, oli kulkenut Saint-Mengesin ja Fleigneuxin kautta ja asettui Illyn kummulle; sillä aikaa oli neljäs armeija Saksin kruununprinssin johtamana marssinut Daignyn ja Givonnen yli, kiertäen Garennen metsän ja yhtyi nyt kolmanteen armeijaan. XI ja V komppania yhtyi XII komppaniaan ja kaartiin. Ja viime ponnistus kehän särkemiseksi, samassa silmänräpäyksessä kuin se sulkeutui, kenraali Margueritten urhoollinen rynnäkö oli pakottanut kuninkaan huudahtamaan ihastuneena: "Urhoollisia miehiä!"

Nyt olivat pihdit pian yhtymäisillään. Hän voi yhdellä silmäyksellä nähdä taajan piirin ampujoita, jotka ympäröivät lyötyä joukkoa.

Pohjoispuolella vetäytyi piiri yhä enemmän kokoon ajaen pakolaiset Sedaniin; ampuminen kiihtyi kiihtymistään. Etelässä näkyi Bazeilles valloitetuna, autiona ja kolkkona; paksuja savupilviä kohosi taivaanrannalle ja säkenet lentelivät säihkyellen ympäri. Mutta baijerilaiset, jotka nyt olivat Balanin hallitsijoita, veivät kanuunansa kolmensadan metrin päähän kaupungista. Toisista pattereista, jotka olivat Pont-Maugisin, Noyersin, Frenoisin ja Vadelincourt'in luona, kuului keskeytymätön ampuminen samaten kuin Marfée'n kummun juurelta.

Mutta kuningas Wilhelm lasi väsyneenä hetkeksi lornjettinsa ja alkoi katsella paljaalla silmällä. Aurinko laskeutui metsän taa, sen viimeiset säteet kultasivat pellot ja niityt, pienimmänkin esineen voi huomata raittiissa, harvinaisen kirkkaassa iltailmassa. Hän näki talot Sedanissa kapeine mustine ikkunautoineen. Ja tuolla häämöitti kyliä, puhtaita ja kauniita, vasemmalla Donchery ja oikealla Douzy ja Carignon. Hänestä tuntui kuin olisi voinut laskea puut Ardennein metsässä, jonka ihastuttava vihanta väri somasti kuvastui taivaan rantaan.

Maas virta näytti tässä häikäisevässä valossa ihanalta kultapurolta: verinen tappelukenttä oli kuin hieno maalaus kuvattuna täältä ylhäältä auringon laskiessa, kaatuneet sotilaat, puolikuolleet hevoset olivat maalatuista kohtia. — Givonnen laakson oikealla puolella vilisi pakenevia joukkoja kuin pieniä mustia pilkkuja, sillä aikaa kuin Igen niemellä olevat patterit ampuivat koneentapaisella tarkkuudella. Tämä oli odottamaton, täydellinen voitto.

Kuningas ei tuntenut mitään katumusta näiden tuhansien ruumiitten tähden, jotka eivät enempää kuin tomuhiukkanen maantiellä vaatineet tilaa tässä suuressa laaksossa, jossa Bazeillen tulipalo, Illyn verilöyly ja Sedanin tuska eivät häirinneet tyyntä, rauhaisaa luontoa eivätkä himmentäneet kirkasta auringon laskua.

Yht'äkkiä huomasi Delaherche tummansiniseen pukuun puetun ranskalaisen kenraalin valkoista lippua kantavan husaarin seurassa ratsastavan ylös kummulle, jossa saksalainen päällikkökunta oleskeli. Se oli kenraali Reille; hänen oli vietävä saksalaiselle kuninkaalle keisarin kirjoittama, näin kuuluva kirje:

— Veljeni! Koska minun ei ole suotu kuolla joukkojeni etunenässä, ei minulla ole muuta tehtävää kuin ojentaa miekkani Teidän Majesteettinne käsiin. Olen Teidän Majesteettinne veli, Napoleon.

Lakkauttaakseen tappamisen, antautui hän; — olihan taistelu kuitenkin kadotettu. Hän luuli antautumisensa saattavan kuningas Wilhelmin lempeämmäksi. Delaherche näki kenraalin laskeutuvan satulasta noin kymmenen askeleen päässä voittajasta ja sen jälkeen menevän aseettomana eteenpäin. Aurinko laskeutui purppuran karvaisena, kuningas istuutui tuolille nojautuen toiseen, jota eräs ajutantti piti koholla ja vastasi ottavansa vastaan keisarin miekan ja odottavansa upseerija, jonka tulisi ratkaista antautumisen ehdot.

VII.

Kaikista voittajan saaliiksi joutuneista paikoista Sedanin ympärillä, Floingista, Illyn kummulta, Garennen metsästä. Givonnen laaksosta ja Bazeillen tieltä, riensi suunnaton joukko ihmisiä ja hevosia kauheassa sekasorrossa kaupunkia kohden. Tämä linnoitus, johon kukin oli pannut viime toivonsa, tuli nyt vain turmioksi sen kautta, että pakenevat, yksin urhokkaimmatkin hakivat täältä itselleen suojaa. Sedanin vallien takana luulivat he löytävänsä turvaa vihollisten pelättävältä tulelta, joka kolmattatoista tuntia oli yhtämittaa leimahdellut, eikä kukaan ajatellut enempää, ei kukaan kuunnellut järjen ääntä, eläimellinen luonto ihmisessä sai ylivallan, kukin haki vain itselleen suojaa.

Pienen muurin takana seisoivat Maurice vaellellä Jeanin kasvoja.
Nyt avasi hän silmänsä ja Maurice huudahti ilosta:

— Oi, Jean raukkani, luulin jo, että olisit kuollut, — no, mutta mitäs sinä sille olisit mahtanut; — mutta sinä olet saakelin raskas kantaa!

Jean nousi ylös, ikäänkuin heräten unestaan. Sitte huomasi hän mitä oli tapahtunut, kaksi kyyneltä vierähti poskelle. Hento Maurice, jota hän oli hoitanut isällisellä huolella, oli ystävytydessään saanut kylliksi voimaa kantaa hänet tänne.

— Odota, katson tekikö luoti päähäsi suurenkin reijän!

Haava ei ollut suuri, ihossa ainoastaan viilto, josta oli vuotanut runsaasti verta. Hiukset olivat takertuneet haavan syrjiin ja tyrehtäneet verenvuodon. Sentähden Maurice ei kostuttanut niitä — muuten olisi haava voinut jälleen helposti auveta.

— No, nyt olen pyyhkinyt kasvosi — näytähän taas ihmisemmältä.
Annappas kun panen kypärän päähäsi!

Hän otti maasta kypärän ja pani sen varovasti ystävänsä päähän.

— Se sopii sinulle mainiosti! Katsokaamme kannattavatko jalkasi!

Jean nousi pudistaen päätään; hänellä ei ollut muuta hätää kuin että pää vain tuntui vähän raskaalta. Kaikki kävi hyvin. Mutta hänet valtasi syvä liikutus nähtyään Mauricen hellyyden, jonka vuoksi hän syleili Mauricea, painoi hänet rintaansa vasten ja virkkoi:

— Oi, rakas ystäväni, rakas ystäväni!

Mutta preussiläiset saapuivat eivätkä he voineet kauemmin olla muurin takana. Luutnantti Rochas kokosi muutamia miehiä lipun ympärille, jota aliluutnantti kantoi kokoonkäärittynä. Lapoulle nousi ylemmäksi ja ampui vielä muutamia laukauksia sillä aikaa kuin Pache ripusti pyssyn olallensa, luullen varmaankin että nyt oli heitettävä ampuminen sikseen ja ruvettava syömään ja nukkumaan. Jean ja

Maurice hiipivät toverien luo. Ei puuttunut pyssyjä eikä patruunoita, joita makasi kyllin kentällä; ei tarvinnut muuta kuin kumartua niitä ottamaan. He kokosivat sen verran kuin tarvitsivat, sillä antautuessa olivat he heittäneet aseet ja ampumavarat luotaan; Mauricenhan oli täytynyt kantaa toista hartioillaan.

Muuri ulottui Garennen metsään asti ja pieni joukkio, joka luuli vaaran olevan ohitse, piilottautui talonpoikaistalon taa, hajaantuen sitte metsään puiden sekaan.

— Vihdoinkin, sanoi Rochas, — saamme huoata hetken ennen kuin ryhdymme ryntäämään.

Ottaessaan ensi askeleita tuntui heistä kuin olisivat he astuneet helvettiin! mutta he eivät voineet enään kääntyä.

Heidän täytyi päästä metsän läpi, jonne vihollinen ankarasti ampui, koska osan pakenevista joukoista välttämättä piti kulkea tätä tietä.

Kranaatteja sateli korkeiden puitten välitse, jotka tärisivät ja murtuivat aivan kuin hirmuisen raemyrskyn ruoskimina. Suuria oksia ja lehtiä putoili maahan, kaikkialla kuului valittavan suhiseva ja kitisevä ääni.

Metsä oli aivan kuin lumottu; siinä kuolema ja epätoivo raivosivat, puut lannistuivat tuskasta ruikuttaen, kun eivät voineet paeta tätä hävityksen hirmuisuutta.

Kauhistus valtasi Mauricen ja Jeanin, jotka muita seuraten kulkivat eteenpäin, vaikka luodit kaikilta puolin vinkuivat korvissa, niin että turvan etsiminen puun juurelta toiseen suojaan juoksemalla oli turhaa vaivaa.

Kaksi miestä kaatui — toista tapasi luoti selkään, toista naamaan.

Minne heidän oli käännättävä? Kaikkialla satoi projektiileja, kaikkialla uhkasivat kaatumaisillaan olevat paksut puunrungot ja julman suuret oksat, — he etsivät turvaa eräässä viidakossa, siellä oli tavata heidät kranaatti, joka putosi aivan Jeanin jalkoihin; onneksi kaivautui se maahan räjähtämättä. Heidän jalkansa tarttuivat puolukan varsiin ja köynnöskasveihin; viidakko tuli läpipääsemättömäksi. Lehtiä ja oksia lenteli ilmassa aivan kuin kaikkimurskaavan ja rusentavan jättiläisviikatteen viskeleminä.

Parikymmentä kertaa olivat he lähellä perikatoansa tuossa kamalassa pensaikossa.

— Tämä on todentotta helvetillistä, mutisi Maurice, täältä emme ikinä elävinä pääse! Hän oli kalman kalpea ja vapisi kuin haavan lehti. Jeaniakin pöyristytti, häneenkin tarttui kauhistuksen tunne.

Heitä vaivasi hirveä ja kärsimättömän polttava jano, sydän sykki, jyskytti ja pisteli joka jäsenessä; heidän epävarmat silmänsä huomasivat silloin tällöin mustia pisteitä liikkuvan ilmassa, aivan kuin heidän silmänsä olisivat voineet seurata luotien vinkuvaa vauhtia joka taholle.

— Oi taivaan Jumala! Mitä meidän on tekeminen, änkytti Jean. Hirmuista todellakin tulla murskaksi ammutuksi toisten tähden, jotka istuvat hyvässä nojatuolissa, tupakkaa poltellen. Tähän lisäsi Maurice uupuneella äänellä. Niin — ja minkä tähden on juuri meidän kärsittävä niin hirveästi? Itsekkäisyys kuohahti hänessä; yksilö, joka ei tahtonut uhrautua yhteiskunnan edestä.

— Jospa vaan saisi järkeensä, mitä tämä kaikki hyödyttää? Hän kohotti päätänsä.

— Ja tuo aurinko riiviökään ei voi lähteä matkoihinsa. Kun se laskee, tulee edes pimeä ja tappelu taukoo!

Heidän mielestään pysyi aurinko liikkumatta paikallaan kirkkaalla kesätaivaalla; tappelun hälinässä olivat he unohtaneet kokonaan ajanjuoksun. Heitä ei enään vaivannut pelko, vaan vastustamaton rauhan ja levon kaipuu; he eivät voineet enään sietää tuota lakkaamatonta läikinää, suhinaa ja kohinaa, heidän täytyi piiloutua, madella maan sisään.

Keskellä hävitystä olivat kumminkin Maurice ja Jean merkillisen levollisia; he kulkivat ihan kuin humalassa — se on urhoollisuutta — heillä ei enään ollut kiireen kierää tuosta kamalasta metsästä. Raikkaan metsäpuron kirkas vesi muuttui punaiseksi, vienoissa lehdoissa, joissa siihen asti rakastuneet olivat kuiskailleet, kuuluu nyt kuolevien viimeisiä korauksia.

Tuossa kirkasi mies "sattui!" ennen kuin hän kaatui ja kuoli. Toiselta oli kranaatti raadellut molemmat jalat ja hän hymyili — luullen jalkansa nyrjähtäneen. Pahoin haavoitettuina juoksivat muutamat edelleen, vihdoin viimein kaatuakseen. Ensi silmänräpäyksessä tunsivat he vaan mitätöntä kipua; — tuskat kiihtyivät pakottaen heidät sydäntä särkevään huutoon ja kauheaan valitusulvontaan.

Tämä hirmujen metsä, se kaikui huokauksista ja itkusta, puitten rätinästä, kuolevien ja haavoitettujen epätoivoisista huudoista, jotka syyttäen kohosivat kirkasta armotonta taivasta kohden. Suuren tammen juurella näkivät Maurice ja Jean erään Zuaavin huutavan kuin petoeläimen; kranaatin pirstale oli ratkonut hänen vatsansa, niin että sisälmykset tunkeutuivat ulos. Tuolla laahaa muuan kapteeni itseänsä pitkin maata — vasen käsi oli irti reväisty — hirveä haava ammotti hänen kyljessään, ja liikuttavalla äänellä rukoili hän jotakuta tekemään lopun hänen kärsimisistään.

Juuri metsän reunasta kuului tukahtunut huuto: "Auttakaa!" Se oli lippua kantava aliluutnantti; hän oli saanut luodin vasempaan keuhkoonsa.

Nääntyen kaatui hän maahan ja paksu verivirta syöksyi hänen suustaan — ja nähdessään, ettei hänestä välitetty, kokosi hän viimeisetkin voimansa ja huusi: "Pelastakaa lippu!" Yhdellä hyppäyksellä hyökkäsi Rochas hänen luokseen, tarttui lippuun, jonka varsi oli poikki, — aliluutnantti sopersi sakealla äänellä, verisen liman tunkiessa ulos suusta: "Minä kuolen; mutta mitä se tekee?... Pelastakaa lippu!"

Ja pehmeälle sammalvuoteelle uupui hän, repien ruohikkoa suonenvetoisilla käsillään, rinta kohosi ja laski ja koristen vetäsi hän viimeisen kerran henkeänsä.

Vihdoin viimein pääsivät he ulos tästä hirmuisesta metsästä.

Jeanin ja Mauricen kanssa ei jäänyt muita kuin luutnantti Rochas, Pache ja Lapouille. Gaude, joka oli jäänyt jälestä päin tulemaan, näkyi juoksevan eräästä viidakosta. Oli todella lieventävää oleskella paljaalla maalla: täällä eivät luodit enään vinkuneet eikä kranaatteja pudonnut.

Erään talonpojan asunnosta kuulivat he kirouksia ja huomasivat siellä suuttuneen kenraalin, joka istui hiestä höyryävän hevosen selässä. Se oli heidän prikaattinsa päällikkö kenraali Bourgain-Desfeuilles; hänen punaset kasvonsa ilmaisivat suuttumusta ja ylenkatsetta antautumisen tähden, jota hän piti mieskohtaisena loukkauksena. Väkinsä ei ollut nähnyt häntä aamusta asti; varmaankin hän oli kulkenut taistelutantereella etsien prikaattinsa jäännöksiä. Hän oli kovin vihoissaan preussiläisille pattereille, jotka mursivat keisarikunnan onnen ja hänen toivonsa saada tulevaisuudessakin olla Tuilierieläisten upseerina.

— Perhana vieköön! huusi hän, eikö tässä viheliäisessä maassa löydy enään ainoatakaan ihmistä?

Talon asukkaat olivat varmaankin paenneet metsään. Vihdoin näkyi eräs vanha nainen veräjällä, varmaan joku unohduksiin jäänyt piika, joka huonojen jalkojensa tähden ei voinut paeta.

— Hoi! muori, kuulkaapas! Missäpäin on Belgia?

Vaimo katsoi hämmästyneenä kysyjään — luultavasti ei hän ollut ymmärtänyt mitä kenraali kysyi.

Kenraali kadotti malttinsa, unohti puhuvansa maan asukkaalle, kirkui että häntä ei haluttanut tulla vangituksi Sedaniin mennessä, vaan hän tahtoi päästä nopeasti rajan yli. Useita sotilaita oli lähestynyt kuultuaan hänen ärsymisensä.

— Mutta, herra kenraali, sanoi eräs heistä, nyt ei pääse enään; kaikkialla vilisee preussiläisiä... Aamulla se ehkä olisi onnistunut, mutta nyt! —

Huhuja kulki, että useat komppaniat olivat eksyneet rykmenteistään ja olivat kulkeneet rajan ylitse mitään siitä tietämättä, toiset olivat raivanneet itselleen tien vihollisten rivien läpi, ennen kaartin yhtymistä 11:nteen osastoon.

Kenraali kohotti olkapäitään.

— Juoruja! Katsokaamme, eikö sellaisten miesten kanssa kuin te voi päästä mihin tahtoo?... Löydän pian viisikymmentä kelpo sotilasta, jotka eivät liioin sääliskele itseään eivätkä pelkää esiinryntäämistä.

Sitte hän kääntyi vanhan naisen puoleen sanoen:

— No, muori, vastatkaa joutuun missä päin on Belgia?

Tällä kertaa ymmärsi vaimo, koska osoitti laihalla kädellään viheliäistä metsää kohden.

— Tuolla, tuolla!

— Kuinka? — mitä te sanotte?... Nuo talotko tuolla kentän toisessa päässä?

— Oi, paljon kauempana!... Tuolla aivan alhaalla!

Kenraali oli pakahtua vihasta.

— Mutta, se on inhottavaa, kirottu koko maa! Ei tiedä koskaan miten tekee... Belgia oli tuolla, pelkäsi tahtomattaan hyppäävänsä sinne ja nyt kun tahtoo päästä sinne, ei se olekkaan enään siellä... Ei, ei! Tämä on liikaa! Ottakoot sitte minut ja tehköt mitä tahtovat. Minä menen levolle.

Ja siirtäen hevostaan nousi hän sen selkään — niinkuin säkki pullistuneena vihan tuulesta — ja läksi nelistämään Sedania kohden.

Tie teki mutkan, kaartaen alas Givonnen laaksoon; siellä oli sellainen joukko pakenevia sotilaita, että luutnantti Rochas tuli tienristeyksessä Pachen, Lapoullen ja Gauden kanssa työnnetyksi erään ravintolan luo. Jeanin ja Mauricen oli kovin vaikeata saavuttaa heitä. Kaikki hämmästyivät suuresti kuullessaan karkean, juopuneen äänen, joka vaati heiltä selitystä.

— Vai niin! Yhtymys — — täällä! ... ohho, erityinen seura!... Aa, se on todellakin onnellinen sattumus.

He tunsivat Chouteaun, joka nojasi kyynärpäänsä ikkunaan. Hän oli juovuksissa, nikotteli yhtämittaa puhuessaan ja huusi:

— Sanokaa, eikö teitä janota? Tulkaa lähemmäksi, älkää kainostelko... Täällä on vielä tovereille...

Hän viittasi saliin:

— Tule tänne! Anna näille herroille vähän juomista...

Nyt tuli Loubet hoippuen, puteli kummassakin kädessä. Hän ei ollut niin juovuksissa kuin toiset ja lasketteli sukkeluuksia toisen toisensa jälkeen pariisilaisten pikkukauppiasten tavoin.

— Tämöpä vasta raitista, raitista, kuka tahtoo juoda?

He eivät olleet näyttäytyneet sitten kuin olivat lähteneet pois, sanoen menevänsä viemään kersantti Sapinia sairashuoneeseen; varmaankin olivat he pettäneet ja paenneet tänne mihin ei kranaatit lentäneet. Ja nyt olivat he joutuneet karille, olivat tulleet ravintolaan, joka oli jätetty ryöstettäväksi.

Luutnantti Rochas suuttui.

— Odottakaa roistot, täällä te vaan juotte sillä aikaa kuin me näännymme vaivoihimme!

Mutta Chouteau ei suvainnut moittimista.

— Aa, sinä tiedät, vanha vekkuli, ei ole enään luutnanttia, ei ole muita kuin vapaita... Eivätkö preussiläiset ole sinua jo kylliksi polkeneet maahan, koska tulet tänne vielä torumaan.

Toisten täytyi pitää kiinni Rochasta, joka tahtoi lyödä pään tuolta hävyttömältä mieheltä. Loubet, pidellen puteleja vielä käsissään koetti aikaansaada rauhaa.

— Jättäkää tuo! Olkaa ystäviä! Sopikaa keskenänne.

Ja nähdessään Lapoullen ja Pachen, vanhat ystävänsä:

— Älkää kiusatko itseänne, lapset, tulkaa sisälle niin saatte ryydyn.

Lapoulle epäili hetken, himmeästi aavistaen että oli sopimatonta juhlia kun moni ihmisraukka oli nälkään kuolemaisillaan.

Mutta hän oli niin uupunut nälästä ja janosta. Nopeasti teki hän päätöksensä, yhdellä harppauksella hän oli ravintolassa ja työnsi sanaakaan sanomatta Pachenkin sisälle; ja sinne jäivät he molemmat.

— Häpeämätön joukko, toisti Rochas, parasta olisi ampua heidät kaikki!

Hänen kanssaan ei ollut enään muita kuin Maurice, Jean ja Gaude, jotka kaikki neljä olivat sortumaisillaan pakenevien sotilaitten jalkoihin, jotka riensivät eteenpäin vallaten melkein koko tien. Nyt ne olivat jo kaukana ravintolasta.

Miestulva kulki Sedaniin päin kuin yli äyräittensä paisuva virta, jonka liejuiset aallot vyöryvät kauvas riistäen mukanaan sekä kivet että kannot. Läheisiltä ylängöiltä ja rinteiltä, Floignin tieltä, Pierrementista, hautausmaalta, Marskentältä Ja Givonnen laaksosta syöksyi raivoisia ihmisiä kylää kohden, jossa toivoivat löytävänsä turvaa ja suojaa.

Voisiko todellakin soimata näitä kurjia ihmisraukkoja? Kaksitoista pitkää tuntia he olivat liikahtamatta seisleet vihollisen hirmuisen, kuolettavan tulen keskellä. Patterit olivat suojelleet heitä edestä, takaa ja sivulta. Sotajoukko oli sanan todellisessa merkityksessä tullut muserretuksi — ajetuksi loukkoon, josta

ei mikään pako ollut mahdollinen. Muutamat rykmentit seitsemänneistä osastosta — siitä, joka tuli Floignista — vetäytyivät takaisin hyvässä järjestyksessä. Mutta alhaalla Givonnen laaksossa vallitsi täydellinen sekasorto, — ei ollut riviä ei päälliköitä, — vimmastuneet joukot pyrkivät eteenpäin, työnsivät ja tuuppailivat toisiaan — raivokkaina ja levottomina — heiluttaen zouaavien, jääkärien ja jalkaväestön välkköivien aseiden pirstaleita, kaikilla näkyi olevan repaleiset univormut, likaiset kädet, veristyneet kasvot, kuivat, turvonneet huulet, ääni painuksissa.

Väliin ryntäsi hevonen ilman ratsastajaa nelistäen väkijoukon keskelle ja kaasi useita sotilaita; kanuunia saapui täyttä vauhtia — vaaria pitämättä lauaistiin pattereista, joiden ampujat, ikäänkuin kiivastuneina juopumuksesta, musersivat kaikki.

Jean katsahti taas taivasta, katsoi laskeutuvaa aurinkoa. Paksujen tomupilvien läpi paahtoi aurinko vielä kuumasti hiestyneitä kasvoja. Ilma oli viehättävä, taivas sininen ja kuultavan kirkas.

— Tämä nyt on kiusallista, sanoi Jean, tuo aurinko riiviö ei aijo tänään ensinkään laskea.

Mutta yht'äkkiä jäi Maurice seisomaan kuin kivettynyt; hän näki erään nuoren naisen nojauvan huonetta vastaan, ett'ei tulisi tallatuksi. Mauricen hämmästyks ei ollut vähäinen: se oli Henriette, hänen sisarensa.

Näyttipä siltä kuin Henriette ei olisi niin suuresti hämmästynyt.

— He ovat ampuneet hänet Bazeillessa... Niin, minä olin siellä...
Tahdoin hänen ruumistaan takaisin, mutta silloin tulin ajatelleeksi...

Hän ei maininnut preussiläisiä eikä Weissiä; jokainen mahtoi muutenkin ymmärtää mitä hän tarkoitti. Maurice käsittikin todella. Hän oli rakastanut heitä ... molempia, ja katkera kyynel vierähti hänen poskelleen.

— Oi rakas sisarraukhani!

Kello kahden aikana, kun Henriette jälleen tuli entiselleen istui hän eräässä vieraassa keittiössä nojaten pöytää vasten ja itkien katkerasti. Mutta hän kuivasi kyyneleensä; hennossa naisessa heräsi äkkiä uljuutta ja päättäväisyyttä. Hän ei pelännyt mitään, äskeiset onnettomuudet olivat tehneet hänet lannistumattomaksi. Tuskassaan ei hän ajatellut muuta kuin miten saisi miehensä ruumiin takaisin, haudataksen sen. Ensi tuuma oli hänellä palata takaisin Bazeillesiin, mutta kun kaikki sanoivat sen olevan mahdotonta, alkoi hän etsiä jotakuta, joka seuraisi häntä ja ottaisi huolekseen tarpeelliset toimenpiteet. Hän valitsi siksi serkkunsa, joka oli ollut johtajana sokuritehtaassa siihen aikaan kun Weiss teki työtä konttorissa. Tämä oli pitänyt paljon Weissistä eikä siis kieltänyt Henrietteltä apuaan. Hän oli vaimonsa mukana perinyt kauniin omaisuuden, Ermitagen, jossa nykyään asui. Sen multamuurit ulottuivat Sedaniin asti, toisella puolella Givonnen laaksoon; — ja nyt oli Henriette matkalla sinne; joka askeleella seisahtui hän vähäsen, peläten että tulisi tapetuksi, — mutta hän tahtoi päästä eteenpäin — tahtoi pelastaa miehensä ruumiin.

Maurice, jolle hän kertoi aikeensa, hyväksyi sen.

— Serkku Dubreuil on aina ollut hyvä meitä kohtaan... Hänestä sinulle kyllä on hyötyä...

Hänelle juolahti sukkela tuuma mieleen, luutnantti Rochas tahtoi pelastaa lipun; hän oli jo luvannut leikata sen rikki, kätkeä palaset paitansa alle tahi kaivaa ne maahan erään puun juurelle ja asettaa jonkun merkin että löytäisi ne sitte myöhemmin.

Mutta kipeästi koski heidän sydämmeensä sen lipun rikki repiminen ja kätkeminen, jota he niin syvästi rakastivat. He olisivat tahtoneet keksiä vaikka minkä muun neuvon tahansa.

Sentähden ei syntynytkään erimielisyyttä kun Maurice ehdotti että lippu uskottaisiin jonkun huostaan, joka kätkeisi ja tarpeen tullessa puolustaisi sitä siksi kun he vaatisivat sen jälleen takaisin.

— Kuuleppas! sanoi Maurice sisarelleen, me tulemme sinun kanssasi Ermitageen katsomaan onko Dubreuil siellä ... ja sitäpaitsi, en tahdo jättää sinua. —

Ei ollut ensinkään helppoa päästä ulos vilinästä — vihdoinkin onnistui se heille ja nyt he läksivät astumaan erästä tietä, joka vei ylös mäen vasemmalle puolelle. Senjälkeen he tulivat todelliseen labyrinttiin, siellä oli polkuja, salaisia käytäviä, pieni maakylä, jossa asui puutarhuri; sinne oli rakennettu monta pientä huvilaa ja taloa ja kaikkialla näkyi teitä, piilopaikkoja, muureja ja solia. — Erinomaisen sopiva väijymispaikka; se vasta oli asema, jota kymmenkunnalla miehellä voi puolustaa tuntikausia vaikkapa kokonaista rykmenttiä vastaan.

Kuulia lenteli silloin tällöin, sillä preussiläinen kaarti samosi eteenpäin laakson toisella puolella.

Kun Maurice ja Henriette, joita muut seurasivat, olivat kääntyneet ensin vasemmalle, sitte oikealle kahden loppumattoman muurin välitse, joutuivat he äkkiä pois tieltä ja seisoivat portin edessä, joka oli puoleksi auki. Siinä oli maatila puistoinen; itse päärakennus oli suuri, neliskulmainen asuinhuoneisto, jonne leveä jalava-käytävä johti. Toiselle puolelle, vähän ylemmäksi, metsän syrjään oli muu osuus rakennettu.

Henriette tuli levottomaksi nähdessään portin olevan auki.

— He ovat poissa. Ovat kaiketi lähteneet matkalle!

Ja niin todella olikin laita. Edellisenä päivänä oli Dubreuil vienyt vaimonsa ja lapsensa Bouilloniin, sillä hän aavisti, mitä tapahtuman piti.

Kuitenkaan ei talo ollut aivan tyhjillään. Ennenkuin he pääsivät perille, kuulivat he jo meteliä ja levottomuutta, ja kun nuori leski astui pari askelta, kääntyi hän heti takaisin nähdessään erään preussiläisen sotilaan ruumiin.

— No, huudahti Rochas, tuossakin on taisteltu.

Kaikki tahtoivat saada selkoa asiasta, jonka vuoksi menivät sisälle. Ovet ja ikkunat oli lyöty pyssyn tyvellä rikki; sisällä oli kauhean näköistä. — Huonekalut olivat heitettyt sikin sokin soraläjiin ja huvimajan portille. Salin taivaan siniset huonekalut, sohva ja tusina tuoleja, olivat marmoripöydän ympärillä, jonka päällystä oli halaistu.

Ja zuaaveja, jääkärejä, jalkaväestöön kuuluvia sotilaita samosi ympäri rakennusta ja käytävillä, ampuen tuon tuostakin pieneen metsään, laakson toisella puolella.

— Herra luutnantti, selitti eräs zuaavi Rochasille, näimme kirottujen preussiläisten ryöstävän täältä kaikki... Saimme ajetuksi heidät pois, mutta he tulevat taas, ja kun heitä on kymmenen kutakin meidän miestä kohti, ei ole järin helppoa tulla toimeen.

Kolme kaatunutta preussiläistä makasi muurilla. Kun Henriette meni lähemmäksi ja katseli heitä tarkasti, epäilemättä ajatellen puolisoaan, joka myöskin oli maannut kentällä, kasvot veressä ja tomussa, lensi kuula hänen sivuitsensa ja räjähti läheiseen puuhun. Jean kiiruhti hänen luokseen.

— Älkää jääkö sinne seisomaan!... Joutukaa huoneihin, pian, pian...

Jean tunsi syvää sääliväisyyttä nuorta leskeä kohtaan, joka keskellä suurta suruaan oli niin päättäväinen ja rohkea. Hänen sydäntään kirveli nähdessään kuinka muuttunut hän oli; hän muisti vielä eilisestä Henrietten herttaisen, ystävällisen hymyilyn. Ensiksi ei hän tiennyt miten lausua osanottavaisuuttaan; hän ei tiennyt muistiko Henriette enää häntä; — nyt ei hän käsittänyt, mitä tekisi Henriettelle. Hän olisi mielellään uhrannut oman itsensä tuottaakseen nuorelle leskelle edes vähäsen lohdutusta ja rauhaa.

— Odottakaa meitä tuolla sisällä... Jos vaara kohtaa, autamme teidät pois sieltä tavalla tai toisella.

Mutta Henriette viittasi kädellään:

— Mitäpä siitä hyötyä?

Veli työnsi lempeästi häntä ylös rappusia, mutta etehisessä pysähtyi hän ja katsahti laaksoon. Täältä voi nähdä tappelun menon.

Erään jalavan takana seisoivat Jean ja Maurice; paksu puu voi mukavasti suojella kaksi miestä. Kauvempana oli Gaude yhtynyt luutnantti Rochasiin, joka ei millään muotoa tahtonut luopua lipusta eikä uskoa sitä kenenkään huostaan; hän laski sen viereensä puun juurelle, sillä aikaa kuin ampuu. Käytävä oli täynnä sotilaita, ne pistivät ainoastaan päänsä esille tähdätäkseen.

Metsässä mahtoi preussiläisten luku aina vaan lisääntyä, koska laukauksia kuului yhä tiheämmin. Ei nähnyt ketään, ainoastaan väliin jonkun vihollisen, joka juoksi puun luota toisen juurelle. Läheisessä talossakin oli runsaasti sotilaita, jotka ampuivat avonaisista ikkunoista.

Kello oli neljän vaiheilla, laukaukset harvenivat, vähitellen, joskus tykkänään vaieten; täällä vielä seistiin ja tapettiin toisia — tässä syrjäisessä loukossa, jonne ei voinut nähdä linnan tornissa liehuvaa valkeata lippua. Yön pimeydessäkin jatkettiin tätä taistelua; huolimatta aselevosta, kuultiin ampumista esikaupungista alhaalla Givonnen laaksossa ja ulkoa mereltä pienen sillan seutuvilla.

Kauan näkyivät kuulat lentelevän molemmin puolin laaksoa. Silloin tällöin kaatui mies, rinta lävistettynä. Kolme uutta ruumista makasi käytävällä. Eräs haavoitettu virui kasvot mullassa, eikä kukaan mennyt edes kääntämään häntä huojentaakseen raukan vaivoja.

Kun Jean nosti päätänsä, näki hän Henrietten rauhallisesti panevan säkin onnettoman pään alle, käännettyään hänet ensin selälleen. Jean syöksyi esiin, tempasi hänet rajusti takaisin puun taakse, jossa oli suojassa Mauricen kanssa.

— Tahdotteko siis tulla ammutuksi?

Henriette ei näyttänyt tietävän miten tuhmasti oli menetelty.

— Ei suinkaan... En uskaltanut kauvemmin olla yksinäni etehisessä...
Olen kernaimmin täällä teidän kanssanne.

Ja hän jäi heidän kanssaan. He asettivat hänet istumaan viereensä puuta vasten nojalleen, ampuivat sitten viimeiset latinkinsa, toisen oikealle, toisen vasemmalle, sellaisella innostuksella, että unohtivat sekä väsymyksensä että pelkonsa, niin, jopa vaarankin, jossa he olivat.

— Katso tuonne, Maurice, sanoi Henriette äkisti, eikö tuo kuollut kuulu Preussin kaartiin?

Hän oli vähäsen aikaa katsellut erästä kaatunutta vihollista — tanakkaa, tuuheaviiksistä poikaa — joka makasi vallilla. Hattu oli vierinyt muutaman askeleen päähän, leukahihna oli mennyt säpäleiksi. Ruumista verhosi todellakin kaartilainen univormu: harmaat housut, valkeanauhainen sininen takki, viitta kierretty kokoon ja sidottu kannattimeen.

— Vakuutan että se on kaartilainen... Minulla on kotona valokuva, jonka Günther serkku lähetti meille...

Hän vaikeni, nousi ylös ja meni kuolleen luo. Kukaan ei voinut häntä siitä estää: kumartui kuolleen viereen, nähdäkseen minkä rykmentin numero hänellä oli.

— Neljäs, huudahti hän, oi, olisin lyönyt siitä vaikka vetoa...

Hän tuli takaisin, kuulasade suhisi hänen korvissaan.

— Niin, neljäs rykmentti, se on katalaa ... Güntherin rykmentti.

Mauricen ja Jeanin oli vaikeata rauhoittaa häntä. Hän pisti päänsä esiin, tahtoen katsoa metsään päin, josta preussiläiset ampuivat. He luulivat varmaankin että heitä olisi kylliksi suuri joukko rynnätäkseen esiin, sillä vähän väliä näkyi heitä metsän syrjässä; he kärsivät kauheita tappioita, joita ranskalaisten kuulat tuottivat.

— Katsokaa! sanoi Jean, tuo on ehkä serkkunne ... tuo upseeri, joka tulee ulos talon vihreästä akkunasta!

Eräs kapteeni tuli näkyviin, hänet voi hyvästi tuntea kultakauluksestaan ja kultakotkasta, jonka auringon säteet saattoivat välähtelemään kuin valkean. Hän nosti miekkansa pystyyn ja antoi käskyn sotilaille; välimatka oli lyhyt, tuskin kahtasataa metriä, joten hänet voi nähdä erittäin hyvin: lyhyt vartalo, nuoret lujapiirteiset kasvot, vaaleat viikset.

Henriette tarkasteli häntä vähän aikaa.

— Niin, sanoi hän, se on Günther. Tunnen hyvin hänet.

Maurice teki kummallisen liikkeen, lisäten:

— Serkkumme... Aivan oikein, perhana vieköön, hän saa korvata, mitä on tehnyt Weissille.

Vavisten nousi Henriette ylös, sieppasi pyssyn Mauricelta ja ampui ilmaan.

— Ei, ei! Älä tähtää sukulaista, se on liian kauheata!

Ja tämän sanottuaan vaipui hän maahan puun taakse, peitti kasvot käsiinsä ja itki katkerasti. Hän ei voinut hillitä itseään kaiken sen jälkeen mitä oli nähnyt.

Sillä aikaa riemuitsi Rochas, hänen ympärillään seisoi hänen väkensä, jota hän oli innostuttanut. Nähtyään preussiläiset ampuivat he niin rajusti että näiden täytyi vetäytyä metsään.

— Malttakaa, lapseni! Älkää lauaisko! ... oi, niitä pettureita, kuinka he ampuvat! Antakaamme heille mitä he tarvitsevat!

Hän oli mielissään. Näytti nauttivan yhtä suurta luottamusta kuin ennenkin. Näytti unohtaneen kaiken mitä hän oli päivällä nähnyt, unohtaneen tappion ja paon.

Tuon laaksossa väijyilevän joukon olisi hän mielellään ajanut pakoon ja hymyili jo tyytyväisesti tälle voitolleen.

Hän kuului vanhaan kunniakkaasen sotajoukkoon, joka valloitti koho maailman rakastettunsa ja viinipullon välillä.

— Tuhhat tulimaista, pojat, ainoa mitä voimme tehdä, on antaa heille aimo selkäsauna. — Eikä tämä voi päättyä muulla lailla. — Kuinka? eihän se suuresti muuta asiaa vaikka olemmekin voitettut. Voitettut! Onko se mahdollista? Vielä ponnistus, pojat, saatte nähdä, että he pakenevat kuten akanat tuuleen.

Hän viittoili pitkillä laihoilla käsillään ja laverteli niin hyvin, että sotilaat eivät voineet olla hänestä pitämättä.

Äkkiä huusi hän:

— Niin, antakaamme heille hyvä potkaus. Totisesti ajamme heidät rajan toiselle puolelle. — — Voitto. Voitto!

Mutta samassa kun viholliset näyttivät peräytyvän kuului vasemmalta puolelta kauheaa ampumista.

Se oli samainen liike, joka taas siellä vallitsi, kaartin partiokunta, joka oli kulkenut ympäri Givonnen laakson. Oli mahdotonta kauemmin puolustaa Eremitagea — tusina sotamiehiä, jotka puolustivat penkereitä, joutui kahden tulen väliin, jossa olivat tulla lyödyiksi. Kaksi miestä kaatui, syntyi kauhea sekasorto. Preussiläiset kiipesivät jo yli puiston muurin, sitten pitkin käytävää rakennusta kohti niin suurissa joukoissa, että alettiin taistella kiväärillä.

Eräs pitkä, lihava, tummapartainen zuaavi taisteli kuin jalopeura, lävisti miehiltä rinnan että rusahteli, väliin pyyhkien kaatuneitten kylkeen kivääriään, johon oli jähmettynyt verta. Kun kivääri särkyi, ruhjoi hän pääkalloja pyssynsä perällä; yht'äkkiä hän kaatui ja kadotti pyssyn, mutta oli pian jälleen jaloillaan, tarttui tanakan preussiläisen kurkkuun sellaisella otteella, että molemmat vierivät soraan lähelle keittiötä, jonka ovi oli auki. Puistossa, puiden välissä, nurmella rakennuksien edessä, kaikkialla taisteltiin elämästä ja kuolemasta: monta ruumista lepäsi käytävällä. Mutta taistelu kiihtyi kuistin edessä taivaansinisen sohvan ja tuolien ympärillä. Pyssyillä ammuttiin suoraan toisten kasvoihin, hampaita ja kynsiä käytettiin puukkojen puutteessa murhaamisaseina.

Gauden valtasi tyhmän rohkea urhoollisuus.

Hän luuli kaiken olevan lopussa, komppanian olevan hävitetyn, ettei kukaan kuulisi torven kokoontumismerkkiä, mutta kuitenkin otti hän torvensa ja antoi merkin, joka kuului yli koko puiston. Preussiläiset kokoontuivat heti, mutta hän ei liikahnutkaan, seisoi vaan paikallaan surullisen näköisenä ja puhalsi vieläkin kovemmin ikäänkuin tahtoen herättää kuolleetkin.

Kuulatuisku viskasi hänet nurin, torven viime sävel helähti kuparilta, täyttäen ilman vavistuksella.

Ymmärtämättä tapausta ei Rochas aikunut paeta. Hän odotti ja sammalsi:

— Mutta — mitä tämä on —? Mitä nyt? —

Hän ei käsittänyt, että he olivat taas ajettut pois tantereelta. Kaikki oli niin muuttunut, itse taistelutapakin.

Eikö näiden ihmisten ole täytynyt odottaa laakson toisella puolella, että voittaisivat? Mutta, vaikka kuinkakin paljon tapettiin, tuli aina uusia lisää, — näyttipä kun heitä olisi maasta versonut. Mikä kirottu sota tämä oli, jossa kymmenen seisoi yhtä vastaan, jossa viholliset näyttäytyivät vasta illalla kun ensin kanuunat koko päivän olivat tehneet hävitystyötään? Hämmästyneenä, innoissaan, ymmärtämättä tähän asti mitään tantereesta, tunsu hän olevansa kovin kiivastunut ja ymmällään.

— Rohkeutta, pojat, pian voitamme — —

Pikaisesti tarttui hän lippuun, viimeinen ajatuksensa oli kätkeä se, etteivät preussiläiset sitä saisi, mutta kun tanko oli jo kädessä, horjahti hän ja oli kaatua. Kuulat suhisivat — hän tunsu kuoleman tulleen, ja alkoi repiä lippua tangosta, aikoi repiä ja hävittää sen.

Samassa silmänräpäyksessä lensi useita kuulia kaulaan, rintaan, jalkoihin ja hän kaatui kolmivärisen lipun pirstaleiden keskelle, jotka peittivät hänet kuten ruumisverhot.

Hän eli vielä minuutin, — silmät suurenivat, hän käsitti vihdoin täytyvän taipua sodan alle samoin kuin alistutaan lainkin alle. Sitten pieni nikotus, hän nousi lapsellisessa hämmästyksessään ylös kuin iloinen hyönteinen, joka musertuu luonnon järkähtämättömän tahdon alle. — Siihen loppui hänen elämänsä satu.

* * * * *

Kohta kun preussiläiset saapuivat, vetäytyivät Maurice ja Jean puun juurelta toiselle koettaen suojella Henrietteä niin hyvin kuin voivat. Lymyipaikkaan päästyään he jatkoivat ampumistaan. Ylempänä puistossa tunsu Maurice portin, joka onneksi oli auki. Nopeasti astuivat kaikki kolme sisään ja tulivat kapealle tielle. Mutta kun he saapuivat sen toiseen päähän, kuuluivat he taas ampumista; he astuivat reippaasti toiseen pieneen kujaan, josta ei voinut päästä pois, taas menemättä kuulatuiskuun; siinä he seisoivat, tietämättä itsekkään, miten olivat siihen tulleet; tie vei suoraan Givonnen laaksosta Sedaniin. Viimeisen kerran katsahti Jean ylös taivaaseen: näköpiiri oli punanen, lievennyksen huokaus kohosi hänen rinnastaan.

— Oi, tuota hävytöntä aurinkoa, vihdoin viimein se laskeutuu.

He riensivät nyt kaikki minkä jaksoivat ihmisjoukon mukana, kylää kohden. Balanin portin luona oli sellainen ahdinko, että heidän täytyi seisahtua odottamaan: nostosillan ketjut olivat katkenneet ja ainoastaan pieni silta jalkaväkeä varten oli käytettävissä, joten ei hevosia eikä kanuunoita viety ylitse. Cassinen portin luona kuului olevan vielä kauheampaa — kaikki tahtoivat eteenpäin — armeijan jäännökset ryntäsivät raivoisina läheisiltä ylängöiltä, syöksyen kylään niinkuin virta viemäriin silloin kuin sulut ovat auki. Näiden muurien viehätys ei enään miellyttänyt urhoollisimpiakaan.

Maurice kannatti käsivarsillaan Henrietteä, joka oli väsymyksestä ja kärsimyksistään pyörtymäisillään.

— Eiväthän vaan mahtane sulkea porttia ennen kuin kaikki ovat päässeet ulos.

Sitä joukko pelkäsi. Sotilaita oli asettunut vierustalle sekä oikealle että vasemmalle; mutta kanuunat ja muut varustukset olivat aika mylläkässä.

Nyt kuului torven räikynää, viivähtäneitä sotilaita kutsuttiin kokoon. Useimmat tulivat juoksujalassa, yksinäisiä laukauksia kuului esikaupungista tuon tuostakin. Katukäytävälle asetettiin partiojoukkoja puolustamaan linnaa ja vihdoin suljettiin portit. Preussiläiset olivat jo sadan metrin päässä. Nähtiin heidän käyvän Balanin tiellä, pitäen huolta taloista ja puutarhoista.

Maurice ja Jean, työntäen Henrietteä edellään ja koettaen siten häntä suojella, saapuivat Sedaniin vasta viimeisten joukossa. Kello löi kuusi. Noin tunti sitten olivat kanuunat vaienneet. Vähitellen hiljenivät pyssyjen laukauksetkin. Inhottavasta jylinästä, joka auringon noususta saakka oli yltynyt, ei kuulunut enään jälkiäkään. Kuolon hiljaisuus vallitsi. Yö kietoi seudun mustaan synkkään verhoon.

VIII.

Kello oli puoli seitsemän, vähän myöhemmin suljettiin portit. Delaherche meni aliprefektin asuntoon, hän oli levoton ja tahtoi tietää miten asiat olivat päättyneet — nyt, kun oli varma, että tappelu oli hävitetty. Neljättä tuntia hän kävi kartanolla, kyseli jokaiselta upseerilta, jonka näki, ja sai siten tietää mitä kussakin tappelussa oli tapahtunut. Kenraali Wimpffen oli antanut virkaeropyyntinsä ja sitten ottanut sen taas takasin mennäkseen preussiläiseen pääleiriin, jossa saisi parempia ehtoja. Senjälkeen oli sotaneuvosto, johon myös kuului kaksi esiupeeria, kokoutunut päättämään oliko tarpeen jatkaa taistelua ja puolustaa linnoitusta.

Tämän tapahtuessa oli tehtailija menehtymäisillään levottomuuteen: pari kertaa hän meni ylös rappusia ja sitten taas alas.

Kello oli vähän yli kahdeksan kun hän näki kenraali Wimpffenin tulevan, posket hehkuvina, silmät pullistuneina, erään överstin ja kahden kenraalin seurassa.

He nousivat nopeasti hevostensa selkään ja ratsastivat Meusevirralle päin.

Se oli pakkosovinto — kaikki oli mennyttä, täällä ei ollut mitään toimittamista paitsi suorastaan antautua vihollisten käsiin. Delaherche oli rauhoittunut — tunsu olevansa hirveästi nälissään, jonka vuoksi päätti lähteä kotiinsa saadakseen jotain suuhunsa.

Mutta tullessaan kartanolle hän pysähtyi hetkeksi nähdessään suuren ahdingon.

Oli melkein mahdotonta päästä eteenpäin, kaikkialla tiheä joukko ihmisiä, hevosia ja kanuunoita; hän

voi tuskin käsittää miten niin paljon ihmisiä oli voinut kokoontua kaupunkiin.

Ne rykmentit, jotka olivat vaikuttaneet peräytymisen, levähtivät taivas alla, mutta muut joukot olivat syöksyneet huimaavassa vauhdissa porttien luo, ulos kartanon ja torin poikki, jossa nyt oli melkein mahdoton päästä eteenpäin.

Kanuunan pyöriä, varusvaunuja, lukematon joukko ajoneuvoja sekaantui toisiinsa, — ajajat pieksivät hevosia, jotka eivät voineet ottaa askeltakaan polkematta ihmisiä jalkoihinsa,

Sotilaat tunkeutuivat huoneihin välittämättä kielloista ja varoituksista, ottivat mitä syötävää löysivät, asettuivat levolle kamareihin ja kellareihin saatuaan olkikuvon alleen. Moni kaatui portille, kuistiin ja tielle, toiset eivät kestäneet niinkään kauvan, vaan kaatuivat kadulle, nukkuen siinä kuolleen unta — eivät liikahtaneet vaikka heidän päälleen astuttiin, tahtoivat ennen tulla ruhjotuiksi kuin muuttua paikaltaan.

Delaherche käsitti pakkosovinnon olevan välttämättömän; useissa paikoin seisoivat ampumavara-vaunut niin lähellä toisiaan että kranaatti olisi lennättänyt ne kaikki yhdellä kertaa ilmaan ja koko Sedan olisi siitä syttynyt.

Mitä tulisi tehdä kaikille näille ihmisraukoille, jotka puolikuolleina nälästä ja väsymyksestä kulkivat ilman aseita, ilman patruunia? Yksin katujen raivaaminen kesti koko päivän. Linnoituksessa ei ollut aseita, eikä kaupungissa ruokavaroja.

Nämät syyt olivat varmaankin pätevimmät kutsumaan sotaneuvoston kokoukseen, lukuunottamatta kaikkia kärsimyksiä, joita heidän täytyi kestää: — mutta heillä oli selvä käsitys asiain menosta, eivätkä voineet myöntyä rohkeimpien upseerien esityksiin, että oli aivan mahdotonta antautua tällä tavoin ja jättää koko leiri vihollisten valtaan.

Delaherche tunkeutui suurella vaivalla Turenne ja Rivagen toreilla odottavan ihmisjoukon lävitse. Kun hän meni "Kultainen leijona" nimisen ravintolan ohitse, näki hän akkunasta ruokasaliin, jossa useita kenraaleja istui myykinä pöydän ympärillä. Ruokaa ei ollut ensinkään, ei edes leivänpalaistakaan. Kuitenkin kuului kenraali Bourgain-Desfeuillesin ääni keittiöstä — hän oli varmaankin saanut jotakin syötävää, sillä hän vaikenä äkkiä ja nousi nopeasti ylös portaita, kädessä rasvainen paperi.

Ihmisiä oli niin suunnaton joukko katselemassa tätä surullista taulua, Delaherchen oli kovin vaikea päästä eteenpäin; ja valtakadulle saapuessaan hän oli kadottamaisillaan malttinsa. Kaikki patterin aseet olivat heitetty kadulle lājään, toinen toisensa päälle. Hän päätti kiivetä ylös pyörän päälle, — astui sitten kanuunalta toiselle ja oli vähällä taittaa jalkansa. Päästyään alas, sulkiivat hevoset häneltä tien, hän kumartui ja ryömi väsymyksestä puolikuolleiden eläinraukkojen välitse. Kun hän vihdoin saapui Saint-Michel-kadulle, hikisenä ja vaatteet rikkirevittyinä, oli hän ponnistellut kokonaisen tunnin saadakseen kuletuksi matkan, jonka muuten olisi kulkenut viidessä minuutissa. Ylilääkäri tahtoi suojella sairashuonetta liialliselta väentungokselta ja oli sentähden asettanut portille kaksi vahtia.

Näiden näkeminen tuotti Delaherchelle suurta helpoitusta, hänen huoneensa ei siis vielä ollut ryöstetty. Puutarhassa, josta muutamat lyhdyt valaisivat himmeästi sairaalaa, valtasi tehtailijan kova väristys, — hän ajatteli kurjuutta, jota täällä näki kaikkialla. Hän satutti erästä sotilasta, joka makasi kivisillalla, mutta muisti yht'äkkiä että tämä mies olikin asetettu vartioitsemaan seitsemännen armeijaosaston kassaa, vaikka ei kukaan tainnut tietää sitä tänä sekasorron hetkenä.

Sitäpaitsi näytti siltä kuin talo olisi ollut tyhjä, — huoneet olivat pilkko pimeät ja ovet auki. Palvelijat oli viety sairaalaan, keittiössä ei ollut ketään; huono lamppu vaan levitti himmeätä valoaan.

Delaherche sytytti valkean ja meni saliin pääportaista, kun ei tahtonut herättää puolisoansa ja äitiänsä, jotka epäilemättä nukuivat jännittävän päivän jälkeen. Mutta kun hän astui työhuoneeseensa, peräytyi hän hämmästyneenä; — sohvalta, jolla kapteeni Beudoin edellisenä päivänä oli maannut, nukkui eräs vieras sotilas, — hän ei käsittänyt tätä, ennenkuin lähempää tarkasti ja tunsu hänet rouva Weissin veljeksi, — nyt hän näki myös erään toisen sotilaan lattialla kääriytyneenä peitteeseen. Molemmat nukuivat sitkeästi.

Tehtailija meni sitten vaimonsa kamariin, joka oli vieressä; täällä paloi pöydällä lamppu, — kaikki oli hiljaista. Gilberte oli heittänyt vaatteet päällä sänkyyn, hän nukkui rauhallisesti, mutta Henriette istui hänen vieressään, pää patjaan nojaantuneena; hän huokasi syvään unessaan, päästi silloin tällöin haikeita valituksia ja hänen silmänsä olivat täynnä kyneleitä. Delaherche seiso hetken katsellen heitä, — häntä halutti herättää puolisonsa ja saada tietää mitä oli tapahtunut. Oliko Henriette todella ollut Bazeillesissa? Hän ehkä kertoisi hänelle jotakin.

Mutta hän ei hennonut herättää heitä, ja aikoessaan siis poistua näki hän kynnyksellä äitinsä, joka viittasi Delahercheä seuraamaan häntä.

He menivät ruokasalin lävitse, täällä ei tehtailija voinut enään hillitä hämmästystään.

— Kuinka, äitini, te ette ole vielä levolla?

Vanhus ravisti päätään ja vastasi matalalla äänellä:

— En voi nukkua; — istuin nojatuolissa överstin vieressä. Hänellä on kova kuume, heräsi joka hetki ja kysyi minulta ... olen niin onneton, en tiedä mitä olisin vastannut. Tule kanssani hänen luokseen!

Översti Vineuil makasi rauhattomassa kuumeessa. Hänen punaisia kasvojaan ja valkoisia viiksiään voi erottaa ainoastaan himmeästi, sillä rouva Delaherche oli asettanut sanomalehden lampun eteen, joten siinä huoneen syrjässä oli vallan hämärä. Valo lankesi rouvaan, joka oli istunut nojatuoliin, kädet syliin vaipuneina, kasvoissa surullinen, haaveileva katse.

— Odota vähäsen, kuiskasi hän pojalleen, luulempa että hän kuuli sinun tulleen, koska taas herää.

Översti aukaisi silmänsä, kiinnitti katseensa Delahercheen kääntämättä päätänsä. Översti tunsu hänet ja kysyi värisevällä äänellä:

— Kaikki on lopussa, eikö niin? Pakkosovintoon suostutaan?

Tehtailija, johon äidin katse sattui, oli vähällä valehdella, — mutta mitäpä hyötyä siitä? Hän ojensi kättään, teki mieltä lannistavan liikkeen.

— Ei ollut muuta keinoa. Jospa olisitte nähneet kaupungin katuja...

Nyt ratsasti kenraali Wimpffen saksalaisten pääkortteeriin saadakseen sopimukset tehdyiksi.

Överstin silmät painuivat kiinni — hän värisi, syvä, valittava ääni hiipi hänen huuliltaan.

— Oi Jumalani, oi Jumalani!

Avaamatta silmiään jatkoi hän pikaisesti ja hermostuneesti:

— Niin, niin, miksi he eivät eilen kuulleet minua: Minä tunsin maan, ilmoitin pelkoni kenraalille; mutta hän ei kuullut minua... Tuolla ylhäällä, yläpuolella Saint-Mengesia aina Fleigneuxiin asti, siellä olisimme valloittaneet ylängöt ja Saint-Albertin solan. Siellä odotamme rauhassa, siellä on asemaamme mahdoton valloittaa — tie Mezièresiin on edessämme avoinna.

Ääni tuli epäselväksi, käsittämättömäksi, hän änkytti muutamia sanoja, joita eivät läsnäolijat kuulleet, kuumeheureissaan hän näki unta tappelusta, ehkäpä yhdisti omatkin joukkonsa voittoon.

— Sanoiko lääkäri ettei ole kovaa vaaraa peljättävissä? kysyi Delaherche matalalla äänellä.

Rouva Delaherche nyökäytti myöntävästi päätänsä.

— Mutta nämät haavat jalassa ovat aina vaarallisia; hän saa varmaankin kauvan maata vuoteen omana, eikö totta?

Tällä kertaa ei vanha nainen vastannut, hän näytti vaipuneen surumielisiin ajatuksiin. Tappion synnyttämä tuska ja häpeä valtasi hänen jäykän sielunsa; hän oli vanhaa, uljasta porvarissukua, joka entisinä aikoina oli urhoollisesti puolustanut isänmaataan vihollisilta. — Lampun kirkas valo heijastui hänen laihoihin kasvoihinsa ja terävään nenäänsä; kokoonpuristuneet huulet ilmaisivat mielipahaa ja kärsimystä, — niin suurta ettei se suonut hänelle yön rauhaa.

Delaherche tunsu itsensä yksinäiseksi ja hyljätyksi. Kova nälkä valtasi hänet jälleen, hän luuli sen tehneen hänet niin masentuneeksi. Hiljaa hiipi hän alas keittiöön kynttilä kädessään. Mutta siellä oli vieläkin surkeampaa kuin ylhäällä: valkea oli sammunut, ruokakaappi oli tyhjänä, pyyhinriepuja siellä täällä tuoleilla ja pöydillä, niinkuin turmion tuuli olisi sielläkin käynyt ja puhaltanut pois kaiken syötävän ja juotavan. Ei löytynyt leipäpalasta, kaikki oli viety keitoksen kanssa sairaalaan. Vihdoin löysi hän kaapin nurkasta herneitä, jotka olivat jääneet edellisestä päivästä. Hän söi ne ilman voita, ilman leipää seisten tyhjässä keittiössä, jossa pieni savuava lamppu levitti tukehduttavaa petroleumin käryä.

Kello ei ollut paljoa yli kymmenen. — Delaherche ei tiennyt mitä tekisi siksi kuin saisi tietää oliko pakkosovinto jo allekirjoitettu. Hän oli levoton, pelkäsi että taistelu aloitettaisiin uudestaan — mitä sitten tapahtuisi? Hän meni taas huoneeseensa, Jean ja Maurice makasivat samassa asennossa kuin silloinkin kun hän jätti heidät; hän istahti nojatuoliin ja koetti vähäsen nukkua, mutta unta ei tullutkaan; joka kerta kuin silmät painuivat umpeen, hän oli kuuleviansa kranaattien suhinan. Hän kuunteli hetkisen: kaikki oli hiljaista ja rauhallista. Koska ei voinut nukkua, oli hän ennemmin ylhäällä ja käveli

edes takaisin pimeitten esineitten välissä, huolellisesti karttaen tuolia, jolla hänen äitinsä istui valvomassa kenraalin vuoteen vieressä, sillä hänen surullinen katseensa masensi tehtailijan. Kaksi kertaa hän kävi katsomassa oliko Henriette herännyt ja kummallakin kerralla ihaili hän vaimonsa rauhallisia kasvoja. Näin käveli hän ilman päämaalia siksi kuin kello tuli kaksi. Kauvemmin hän ei voinut kestää. Hän päätti mennä taas kaupungille — koska ei voinut saada rauhaa ennenkuin tiesi kuinka asiat käyvät. Mutta tultuaan kadulle, joutui hän aivan epätoivoon: hän muisti mitä oli illalla kärsinyt, kuinka vaikeata oli tunkeutua joukkojen lävitse. Hän epäili, nähdessään yllilääkäri Bourochen tulevan lähättäen ja kiroillen.

— Perhana vieköön! Kas kun pääsin kuitenkin ehein jäsenin!

Hän oli ollut Hôtel-de-Villessä pyytämässä että pormestari määräisi hänelle kloroformia ja lähettäisi sen niin pian kuin mahdollista, sillä hänen varastonsa oli loppumaisillaan; täytyi toimittaa monta leikkausta ja hän pelkäsi, kuten sanoi, onnettomain, haavoittuneiden repimistä nukuttamatta heitä.

— No, — ja mitä he sanoivat? kyseli Delaherche.

— He, — he eivät tienneet itsekään oliko kloroformia apteekissa saatavana.

Mutta tehtailija ei välittänyt paljoa kloroformista. Hän sanoi:

— Ei, ei, en kysynyt sitä... Onko kaikki jo päättynyt? Onko suostuttu sovintoon?

Yllilääkäri viittasi tuimasti.

— Ei ole vielä mihinkään suostuttu! huusi hän. Wimpffen tuli takaisin vähän aikaa sitten ... ne konnat esittävät vaatimuksia, joita ei voi punastumatta kuunnella!... Niin, olisi paljoa parempi että alettaisiin uudestaan, että revittäisiin kaikki.

Delaherche kuunteli vaaleten.

— Mutta onko aivan varmaa mitä kerrotte? Keneltä olette kuullut sen?

— Porvareilta, jotka ovat alituisesti tuolla. Eräs sotilas tuli raatihuoneelta ja kertoi sen heille.

Hän lisäsi sivuseikkoja. Bellevue-linnassa, Doncheryn luona, olivat kenraali Wimpffen, kenraali Moltke ja Bismarck yhtyneet. Kauhea ihminen, tämä kenraali Moltke, kuiva ja kova kuin ruuti, parrattomine, väitelmää selvittävän viisaan matemaatikon näköisine kasvoineen istui hän työhuoneessaan odottaen lyöntiä. Hän oli heti selittänyt tuntevansa ranskalaisen joukon toivottoman tilan; ei ruokatavaroita, ei ampumavaroja, tapainturmelus ja epäjärjestys vallalla, mahdotonta särkeä rautapiiri, jonka sisään he olivat aidatut; jota vastoin saksalaiset armeijat olivat mitä edullisimmassa asennossa ja voivat parissa tunnissa polttaa koko kaupungin. Hän lausui ajatuksensa kylmästi ja tylästi: koko ranskalainen armeija aseineen ja varustuksineen otettaisiin vangiksi. Bismarck antoi myöntymyksensä suopeasti hymyillen, — seisoi rautamiehen vieressä kuin iso, ymmärtäväinen koira. Kenraali Wimpffen oli vastustanut niin paljon kuin mahdollista näitä ehtoja, kovimpia mitä voi odottaa voitettulta armeijalta. Hän oli puhunut kovasta onnesta, sotilaitten urhoollisuudesta, vaarasta, joka seurasi ylpeän kansan liikaa kiihoittamista, — kolme tuntia oli hän uhaten, pyytäen, kaunopuheliaasti ja reippaasti puhunut ja kysyi viimein oltiin kyytyväisiä lähettämään voitettut johonkin Ranskan soppeen, vaikkapa Algeriin; ja yleinen suostumus oli, että ne upseerit, jotka kunniasanallaan ja kirjallisesti lupaisivat luopua palveluksestaan, saisivat vetäytyä kaukaisimpiin seutuihin. Aselevon tulisi kestää huomisaamuun kello kymmeneen. Ellei silloin olisi ehtoja hyväksytty, rupeaisivat preussiläiset patterit uudestaan ampumaan ja kaupunki poltettaisiin.

— Se on mielettömyyttä, huusi Delaherche, ei voi polttaa kaupunkia, joka ei ole millään lailla rikkonut!

Lääkärin viimeinen tiedonanto saattoi tehtailijan aivan huonolle tuulelle, — hän ilmoitti että joukko upseeria, jotka asuivat "Hôtel de l'Europe'ssa", oli puhunut suuresta rynnäköstä ennen aamua. Siitä asti kuin saksalaisten vaatimukset tulivat tietyiksi syntyi liiallinen kiihtymys, mielettömistä tuumista keskusteltiin kaikkialla. Ajatus ettei ole kunniallista rikkoa aselepoa ja yön pimeydessä rynnätä vihollisten leiriin ei rauhoittanut ketään.

Hurjistuneet sotilaat marssisivat Carignania kohti baijerilaisten rivien lävitse; tie Mezièresiin tehtäisiin puhtaaksi vihollisista ja koko sotajoukko seisoi pelastuneena Belgiassa. Toiset eivät sanoneet mitään, tunsivat turmion onnettomuuden, olivat hyväksyneet kaikki, allekirjoittaneet kaikki, että vaan saisivat rauhaa millä ehdolla hyvänsä.

— Hyvää yötä! sanoi Bouroche viimein. Koetan nukkua pari tuntia, olen hyvin sen tarpeessa.

Delaherche jäi yksin. Mitä? Mitä se olikaan tuo Bouroche sanonut? Polttaisivatko he Sedanin, eivätkö jättäisi kiveä kiven päälle koko kaupungista? Tämä oli välttämätöntä; — onnettomuus kohtaisi varmaankin häntä koska aurinkokin paistoi täydeltä terältä taivaalta valaisten uhrin kauhuja. Ja koneentapaisesti kapusi hän jälleen ylisille, josta voi nähdä koko kaupungin. Mutta täällä oli hämärätä, yön pimeys ja pilvet estivät häntä näkemästä mitään. Vähitellen selkeni niin paljon, että hän näki tehtaan rakennusryhmän: tuolla näkyi konehuone, työhuoneet, kuivausullakko ja varastohuoneet; — ja tämä suuri rakennus, joka oli hänen ylpeytensä ja omaisuutensa, teki hänet sanomattoman lempeäksi, kun hän ajatteli että muutaman hetken kuluttua ei siitä ehkä olisi muuta jäljellä kuin tuhkäläjä. Hänen katseensa liiteli taivaan rantaan, teki kierroksen pimeässä yössä, joka vielä salasi huomispäivän tapaukset. Etelän puolelta, Bazeillesin luota nousi säkeniä taivasta kohden, mutta pohjoispuolella, Garennen metsän luona oleva talo, joka oli sytytetty illalla, valaisi puut veripunaisilla liekeillään. Muuta ei voinut erottaa kuin nämät kaksi paloa, pilvet, pimeyden ja ammottavan kuilun, josta silloin tällöin kuului tavaton räyhy. Tuolla alhaalla ehkä hyvinkin kaukana, ehkäpä valleilla, itki joku. Turhaan koetti hän katsoa yön paksun hunnun lävitse, nähdä Liryin ja La Marféen, Frennoisin ja Vadelincourtin pattereita, pronssivyötä, joka seisoi kaula pitkänä ja kita ammollaan. Luodessaan jälleen katseensa kaupunkiin oli hän kuulevinansa tuskan huokauksen alhaalla olevista rakennuksista. Se ei ollut ainoastaan väsyneitten sotilaiden kuorsaamista, eikä ihmisjoukkojen, eläinten ja kanuunien kumeata kolinaa; — hän luuli sitä porvarien tuskalliseksi onnettomuudeksi, hänen ystävänsä ja naapurinsa odottivat myös jännityksellä ja kiusallisessa tietämättömyydessä aamun tuloa.

Varmaankin tiesivät he kaikki ettei sopimus ollut vielä hyväksytty, jokainen laski tunnit, vavisten ja ajatellessaan että jos ei sovintoon suostuttaisi ei olisi heillä muuta jäljellä kuin mennä kellariinsa ja kuolla sinne ruhjottuina ja muurien peittäminä.

Äkisti kuuli hän Vyardkadulta aseiden kalsketta ja kamalaa kiruntaa. Hän kumartui eteenpäin sysimustassa yössä, silmäili taivaalle, jolla ei näkynyt yhtään tähteä, hiukset nousivat pystyyn hänen päässään sisällisestä pelosta.

Sillä aikaa oli Maurice sohvalla herännyt heti kuin päivä oli valjennut. Väsynyt kun oli ei hän liikahtanut paikaltaan, mutta katsoi ikkunoihin, joista heikko valo virtasi sisään. Eilispäivän tuskalliset muistot palasivat taas, tappelu, pako, häviö, kaikki selkeni hänen muistissaan, yksin pienimmät erityiskohdatkin ja tappion tunne tunki syvälle hänen sisimpään olentoonsa ikäänkuin kalvava omantunnon tuska. Eikö ollut osaksi hänen syytensä, että tällainen onnettomuus kohtasi hänen isänmaatansa? Eikö hän niinkuin moni muukin sen aikuisista, lukuunottamatta hänen hyviä tietojaan, ollut tiedoton kaikesta, jota hänen olisi tullut tietää, oli sen lisäksi turhamielinen aina sokeuteen asti, turmeltunut nautinnon himosta ja valheellisesta hyvinvoinnista keisarikunnan aikana?

Sen jälkeen heräsi toisia, soimaavia aatoksia; hän näki isoisänsä, joka oli syntynyt 1780 ja kuului suuren armeijan urhoihin, oli Austerlitzin, Wagramin ja Friedlandin voittajia; isänsä, synt. 1811, kuollut virkasäädössä, pienenä virkamiehenä Chêne-Populeuxissa, jossa hän oli työtä tehnyt, — senjälkeen ilmestyi manaajien joukossa hän itse, synt. 1841, kasvatettu hienoksi herraksi, asianajajaksi, — kuitenkin valmis tekemään suurimpia tuhuuksia, voitettu Sedanissa, tapaus, joka tuli hänen mielessään äärettömäksi, joka teki kaikelle lopun. Ja hän, suvun ainoa heittiö, selitti kuinka Ranska, joka voitti isoisällään, tuli voitetuksi poikiensa tähden; tämä soimasi hänen omaatuntoansa niinkuin sukutauti, joka hitaasti kytee siksi kuin kello ilmoittaa kuoleman hetken lähestyneen. Voitettuaan olisi hän tuntenut itsensä niin urhoolliseksi ja ylpeäksi! Nyt, kun kaikki oli menetetty, oli hän naistakin heikompi. Ei ollut enään mitään toivomista, Ranska oli kuollut. Hän puhkesi itkuun ja valituksiin, pani kätensä ristiin, niinkuin oli ennenkin tehnyt iltarukoustaan lukiessaan, ja sopersi:

— Jumalani! ... ota minut pois täältä... Jumalani! ... korjaa tykösi kaikki nämät kurjat, jotka kärsivät niin...

Jean heräsi. Hän nousi istumaan vuoteelleen ja katsoi hämmästyneenä Mauricea.

— Mikä sinulla on, ystäväni? Oletko kipeä?

Mutta pian älysi hän että Mauricea taas vaivasi, kuten hänen tapansa oli sanoa, mielettömät ajatukset, — ja hänen äänensä muuttui isälliseksi, lempeäksi.

— Voi, mikä sinun oikeastaan on? Älä vaan tappiota niin murehdi. Kaikki on tuleva hyväksi jälleen.

— Ei, ei koskaan! huudahti Maurice. Tämä on kurjaa. Nyt voimme kaikki varustautua olemaan preussiläisiä.

Mutta kun ei toveri käsittänyt häntä, rupesi hän selittämään kuinka sukukunta tuli yhä

viheliäisemmäksi, kuinka tarpeellista ja luonnollista oli siis että uusi ja vahvempi kansa valloitti sen. Jean ravisti päätään eikä hyväksynyt selitystä.

— Mitä tarkoitat? Ettei tämä maa olisi enään minun? Jättäisinkö sen preussiläisille niin kauvan kuin minulla on vielä molemmat käsivarteni, enkä ole aivan kuollut? Jätä minut rauhaan sellaisilta tyhmyyksiltä.

Sitten oli hänen vuoronsa lausua ajatuksensa; hitaasti ja katkonaisesti puhui hän:

— Niin, aikalailla oli heitä hosuttu, se oli varma. Mutta kuolleet he eivät siltä kuitenkaan olleet — muutamia oli jäänyt ja nämät voivat taas rakentaa talon, jos vaan tahtoivat käyttää kaiken voimansa. Kun vaan tahtoo kärsiä vaivoja eikä tuhлата aikaansa, voi saada suurtakin hyötyä keskellä onnettomuusiakin. Eikä ole hullumpaa saada hyvä löylytys, se on muistettava. Ja jos olisikin totta että muutamit osat olisivat mädänneet, jäsenet pilaantuneet, no, mitäpä siitä, parempi olisi nähdä niiden makaavan maassa tapparan lyöminä kuin koleran särkeminä.

— Kurjaa! ei, ei, toisti hän useampia kertoja. Minulla on vielä voimia, siinä kaikki mitä voin sanoa.

Ja väsyneenä, hiukset tahmeana verestä, ojensi hän itsensä suoraksi, — hänessä hehkui vielä halu elää, halu tarttua työaseihin ja rakentaa talo uudestaan, niinkuin hän oli ennen sanonut. Hän oli vanhaa, kestäväää talonpoikaissukua, viisas ja säästäväinen kuin esi-isänsä.

— Keisarin tähden olen suruissani... Maa oli hyvässä tilassa — kaikki näytti lupaavalta, vilja oli hyvässä hinnassa... Mutta hän on varmaankin käyttäytynyt kuin nauta; minkätähden sekaantui hän kaikkeen?

Maurice kohotti surullisen näköisenä olkapäitään.

— Niin, keisari, — rakastan häntä suuresti, vaikka ajatukseni ovat vapaita ja tasavaltaisia... Tunnen myötätuntoisuutta hänen perhettään kohtaan, olen varmaankin perinyt sen isältäni... Mutta nyt on kaikki mennyt, — hän ei enään koskaan saa hallita! Ja mitä tulee meistä kaikista?

Hänen katseensa synkistyi, valitus kuului huulilta, niin surkea, että Jean päätti nousta ylös, mutta samassa huomasi hän Henrietten astuvan sisään. Hän oli herännyt heidän puheeseensa.

— Olipa hyvä, että tulitte, sanoi Jean koettaen hymyillä, Maurice on niin kummallinen tänään.

Mutta nähdessään sisarensa niin kalpeana ja kuihtuneena, saivat Mauricen ajatukset toisen suunnan. Hän levitti käsivartensa ja sulki hänet syliinsä; suloinen tunne tunki koko hänen olentoonsa, kun Henriette lepäsi siinä, kädet kiedottuna veljensä kaulan ympäri. Hän itki katkerasti.

— Oi, rakas sisareni! Kuinka tahtoisin sinua lohduttaa, mutta ei minulla ole huojennuksen sanaa. Tuo hyvä Weiss, puolisosi, joka niin sinua rakasti. Mitä sinusta nyt tuleekaan? Olet aina kärsinyt valittamatta... Kun ajattelen kuinka paljon minäkin olen tuottanut sinulle surua ... enkä kuitenkaan ole tullut paremmaksi...

Henriette pidätti hänet, pani kätensä hänen suunsa eteen, kun Delaherche astui sisään aivan muuttuneena entisestään. Hän oli tullut ullakosta keittiöön saadakseen siellä jotakin lämmintä, — hän oli väsynyt ja nälissään koko öisen valvomisen jälkeen. Keittiössä hän tapasi kyökkipiian, joka puhui lankonsa kanssa, erään puusepän Bazeillesista, ja tarjosi tälle lämmitettyä viiniä. Lanko kertoi kuinka hänen tehtaansa oli palanut tuhkaksi.

— Kuulkaapas, miehet, sanoi hän kääntyen Jeanin ja Mauricen puoleen, uskotteko että he polttavat Sedanin tänään niinkuin Bazeillesin eilen... Oi, tämä saattaa minut perikatoon!

Nyt huomasi hän haavan Henrietten otsassa ja muisti että tämä oli ollut Bazeillesissa ja voisi siis tarkkaan kertoa millaista siellä oli.

— Se on totta, — hyvä rouva! Tehän olitte siellä, näitte kaikki. — Oi, Weiss-raukkaa!

Henrietten kalpeista poskista ja punaisista silmistä voi nähdä, että hän tiesi kaikki. Delaherche ei voinut enään hillitä itseään, vaan kertoi mitä oli kuullut puusepältä.

— Weiss-raukkaa ... vannaankin ovat he polttaneet hänet... Niin, kaikki porvarit, jotka he tapasivat ase kädessä, ampuivat he ja heittivät rovioon, jota oli valeltu lamppuöljyllä.

Henriette kuunteli kauhulla. — Jumalani, en saisi siis enään haudata rakasta puolisoani, hänen tuhkinsa menisi tuulen mukana.

Maurice oli uudestaan sulkenut hänet syliinsä, kutsui häntä tuhkimukseksi, hyväili ja pyysi ettei hän olisi suruissaan, hän, joka aina oli niin rohkea. Hetken vaitiolon jälkeen kääntyi Delaherche molempain sotilasten puoleen:

— Kesken kaikkia, en muistanut sanoa teille että alhaalla vaunuportissa, jossa seitsemännen osaston rahastoa säilytetään, seisoj eräs upseeri, joka jakoi rahaa kansalle etteivät preussiläiset saisi niitä... Voisitte mennä sinne, rahat ovat aina hyvät olemassa ... jos emme nimittäin kuole tänä iltana.

Neuvo oli hyvä. Maurice ja Jean seurasivatkin sitä, saatuaan ensin Henrietten panemaan maata sohvalle. Delaherche meni sänkykamariin, siellä hän tapasi Gilberten, joka makasi rauhallisesti kuin lapsi. Itku ja puhelu, jotka kuuluivat viereisestä huoneesta, eivät häirinneet hänen untaan. Sieltä meni hän äitinsä luo, joka istui översti Vineuilin vuoteen ääressä; hän oli nukahtanut nojatuoliin, mutta sairas makasi vielä samassa asennossa kuin ennenkin kuumottavin poskin ja ummessa silmin.

Nyt avasi hän silmänsä ja kysyi:

— No, onko kaikki jo päättynyt?

Delaherche närkästyi tästä kysymyksestä, hän olisi kernaimmin ollut vastaamatta. Hän viitto kädellään ja vastasi vihaisesti:

— Päättynyt! — on, aikoja sitten. — Ei, ei sentään, ehkä he alottavat pian uudestaan... Ei ole päätetty vielä mitään.

Hiljaisella äänellä, vaikka kuitenkin vähän raivoisesti jatkoi översti puhettaan.

— Jumalani! anna minun kuolla ennenkuin niin käy!... En kuule enään yhtään laukausta, — miksi ei enään ammuta?... Tuolla ylängöllä, Saint-Mengesin ja Fleigneuxin luona, siellä saamme vallita kaikki tiet, sieltä voimme heittää viholliset Meusevirtaan, jos he vaan tohtivat tulla Sedaniin ja ahdistaa meitä. Kaupunki on jalkaimme juuressa, heidän ja meidän välillä, sopivana esteenä, joka tekee asemamme vielä vahvemmaksi. — Eteenpäin! ... seitsemäs osasto alkaa, kahdestoista palatkoon takaisin...

Hänen kätensä haparoivat raitia, hän oli pitävinään kiinni hevosensa ohjaksista, luuli ratsastavansa rykmenttinsä etunenässä. Vähitellen rauhoittui hän, puhe tuli epäselväksi ja silmät painuivat umpeen. Hän vaipui rauhattomaan horrostilaan.

— Koettakaa levätä vähäsen, oli Delaherche sanonut, tulen takaisin heti kun saan tietää jotakin.

Sitten hän kääntyi katsomaan oliko ehkä herättänyt äitinsä ja huomattuaan tämän vielä nukkuvan, lähti hiljalleen pois.

Alhaalla vaunuportin luona näkivät Maurice ja Jean erään sotilaan istuvan keittiön tuolilla, edessään pieni, maalaamaton pöytä; hänellä ei ollut kynää, ei paperia, eikä kuitteja jakaessaan kansalle kultarahoja. Hän pani kätensä säkkiin ja veti sieltä koko kourallisen rahaa; laskematta pantiin ne hattuihin, joita kersantit ojensivat hänelle kulkiessaan järjestyksessä siitä ohitse. He ottivat ne suurella ilolla vastaan ja panivat sitten taskuihinsa ett'eivät kulkisi kadulla kultineen keskellä päivää. Kukaan ei lausunut sanaakaan, ei kuulunut muuta kuin kullin helisevä ääni kuin se kilahti hattuun, suureksi hämmästykseksi näille, jotka eivät koskaan olleet nähneet noin paljoa rahaa yhdellä kertaa, eivätkä tienneet mitä tekisivät näin suurella rikkaudella kaupungissa, jossa eivät saaneet ostaa leipää eikä viini-litraa.

Kun Jean ja Maurice tulivat esille, veti upseeri kätensä takaisin.

— Teistä ei ole kumpikaan kersantti... Muilla kuin kersanteilla ei ole oikeutta saada näistä...

Mutta hän maltti mielensä.

— Samahan se kuitenkin on, ottakaa, korpraali, ottakaa, mutta joutuun... Toinen nyt...

Ja rahat kilahtivat hattuun, jota Jean piti esillä. Hän kummastui suuresti kun laski miten paljon niitä oli, — melkein kuusisataa francia, — hän tahtoi että Maurice ottaisi heti puolet niistä, ei voinut tietää mitä seuraavana hetkenä tapahtuisi, ehkä he tulisivat eroitetuksi toisistaan.

Jaettuaan aarteensa puutarhassa sairaalan edustalla, menivät he sisään; oven viereisellä vuoteella makasi heidän komppaniansa rummuttaja Bastian, suuri iloisen näköinen poika; hän oli tullut pahoin haavoitetuksi mennessään ulos iltapäivällä taistelun loputtua. Hän oli juuri kuolemaisillaan.

Aamuilman heikossa valossa sai lasaretin näky Mauricen ja Jeanin melkein jähmettymään. Kolme haavoittunutta oli kuollut yön kuluessa, ilman että kukaan oli huomannut sitä; hoitajat kantoivat pois

ruumiita ja tekivät tilaa toisille sairaille. Ne joita oli eilen leikattu, aukasivat silmänsä ja katselivat tylsällä katseellaan isoa huonetta, joka kätki niin paljon kärsimystä ja missä niin usea oli henkensä heittänyt. Sairaanhoidajat näkivät suurta vaivaa koettaessaan pitää vähänkin siivona huonetta veristen leikkauksien jälkeen; eräessä sankossa kellui verinen merisieni, irtireväistyjen aivojen kaltaisena, vaunuvajan luona oli maassa käsi musertuneine sormineen. Ne olivat teurastuksen jäännöksiä, kauheita jätteitä uhreista. Kiihotus ja kiire oli nyt ohitse, jätettyään paikkansa mykälle, väsyneelle epätoivolle. Silloin tällöin kuului jonkun sairaan valitus. Heidän silmänsä sulkeutuivat sisään tunkeutuvan valon tähden; — ilma oli täynnä kuumeen löyhkää. Kaikki olivat vaipuneet horrostilaan, joka tulisi kestämään kuukausia, siksi kuin osa sairaista kuolisi ja jällelle jääneet lähtisivät pois kainalosauvan nojassa, viettääkseen elämänsä loppuajan raajarikkona.

Bouroche, joka alkoi kulkea ympäri, pysähtyi hetkeksi Bastianin luo olkapäitään kohottaen. Siinä ei ollut enään mitään toimitettavaa. Rummuttaja oli kuitenkin avannut silmänsä ja seurasi katseellaan erästä kersanttia, joka oli tullut sisään hattu täynnä rahoja, katsoakseen tapaisiko siellä ketään miehistöstään. Ja aivan oikein, hän löysi heitä kaksi, antoi heille kummallekin kaksikymmentä francia. Toisia kersanttia tuli vielä lisää ja nytkös kultaa melkein satoi oljille. Bastian oli suurella vaivalla kohonnut istumaan, hän ojensi molemmat kätensä ja sanoi:

— Minulle! ... antakaa minullekin!

Kersantti aikoi mennä hänen ohitsensa niinkuin oli mennyt monen muunkin ohitse, mitäpä antaisikaan hän kuolevalle rahaa? Mutta hetken kuluttua hän kääntyi kuitenkin takaisin ja täytti molemmat ojennetut kädet, jotka jo olivat sangen kylmät.

— Minullekin!... Minullekin!

Bastian kaatui takaisin vuoteelleen; — koetti pitää rahoja kädessään, hapuili ympärilleen jäykillä sormillaan. Hän kuoli.

— Hyvää yötä, ystäväni, kynttiläsi on sammutettu, sanoi eräs naapuri, pieni, musta zouav. On kiusallista kun pitää aina vaan maata tai istua.

Hänen vasen jalkansa oli sidottu. Kuitenkin onnistui hänen kyynärpäillään ja polvillaan ryömiä Bastianin luo, hän kokosi kaikki rahat, aukasi kuolleen kädet ja haki viitan kaikista poimuista; kun hän pääsi takaisin vuoteelleen, huomasi hän että kaikki katselivat mitä hän puuhasi. Hän lausui tyyneesti:

— Hänellä ei ollut niistä mitään hyötyä. Olisi synti tuhjata noin rahoja...

Maurice ei voinut kestää kaikkea tätä kurjuutta, hän veti Jeania pois. Kun he menivät leikkaushuoneen lävitse, näkivät he siellä Bourochen suuttuneena siitä, ettei saanut enempää kloroformia. Hän oli juuri leikkaamaisillaan erään nuoren sotilas-raukan jalkaa. Maurice ja Jean riensivät pois, etteivät kuulisi sairaan huutoa.

Samassa tuli Delaherche kadulta. Hän viittasi heitä luokseen ja huusi:

— Joutukaa, joutukaa! Saamme aamiaista, kyökkipiian on onnistunut saada maitoa. Todellakin, ei ole hullumpaa saada jotain lämmintä.

Hän koetti hillitä iloaan, mutta ei voinut. Hän hiljensi ääntänsä ja lisäsi säteilevin silmin:

— Nyt on se viimeinkin päätetty! Kenraali Wimpffen on määrätty allekirjoittamaan suostumuksen.

Oh, mikä ääretön huojennus se oli hänelle. Hänen tehtaansa oli pelastettu, julmat painajaiset ohitse, — elämä alkoi taas, vaikka surullinenkin, mutta se oli elämää, elämää viimeinkin! Hän oli tavannut kello yhdeksän aikana pikku Rosen, joka meni tätinsä, leipojan, luo hakemaan leipää. Ja hän oli kertonut Delaherchelle mitä oli tapahtunut aliprefektin luona. Kello kahdeksan aikana oli kenraali Wimpffen saanut uudestaan käskyn kutsua kokoon sotaneuvoston: neljäntäkymmentä kenraalia, joille hän oli kertonut menestystensä seuraukset, hyödyttömät vaivansa, voittajien kovat vaatimukset. Hänen kätensä vapisivat, syvä liikutus täytti hänen silmänsä kyynelillä. Hänen vielä puhuessaan tuli eräs översti preussiläisestä yliesikunnasta kenraali Moltken lähettiläänä muistuttamaan heitä, että jos ei päätös ole tehty kello kymmeneksi, alkaa ampuminen uudestaan. Sotaneuvosto ei tiennyt parempaa neuvoa kuin lähettää yksi kenraaleista Bellevueen hyväksymään ehdot, jotka tarjottiin voitettulle joukolle. — Nyt oli kaikki jo varmaan tapahtunut; koko ranskalainen joukko oli otettu vangiksi aseineen ja varustuksineen.

Rose oli sitäpaitsi puhunut kiihtyneestä mielestä, joka vallitsi koko kaupungissa. Aliprefektin luona hän oli nähnyt monta upseeria, jotka riistivät takistaan pois olkaliput ja itkivät kuin lapset. Meusen sillalla oli koko rykmentti kyrassierejä heittänyt miekkansa veteen; kaartilaiset ottivat pyssyinsä ja

musersivat tyvet rikki muureja vasten, mutta tykkimiehet tekivät mitä vaan voivat hävittääkseen kanuunat ja kuularuiskut. Toiset hautasivat tai polttivat lippunsa.

Turenneen torilla seisoivat vanha kersantti rajapyykillä, herjasi päälliköitä ja soimasi heitä kuin olisi tullut järjettömäksi. Monessa paikassa seisoivat sotilaita aivan kuin halvattuina, kyneleet silmissä. Mutta olipa niitäkin, jotka iloitsivat, — heidän kurjuutensa on siis kuitenkin päättynyt, he olivat vankia, heidän ei enään tarvitseisi taistella. He olivatkin kärsineet paljon marssiessaan pitkät matkat syömättä, — kauvan he olivat turhaan nähneet nälkää ja janoa. Toiset olivat paljoka väkevämmin, mitä hyödytti siinä taistella kuin hullut heitä vastaan. Paljoka parempi olisi ollut että heidän päällikkönsä olisivat myyneet heidät tehdäkseen lopun kaikesta tästä! Olisi niin suloista saada leipää ja vuode, mihin saisi käydä maata.

Kun Delaherche meni Mauricen ja Jeanin kanssa ruokasaliin, kutsui äiti häntä.

— Tule tänne vähäsen, översti saattaa minut levottomaksi.

Översti Vineuil makasi silmät auki ja houraili:

— Mitä se tekee, vaikka preussilaiset sulkevatkin meiltä tien Mezièresiin ... katsokaa ... tuolla ne astuvat Falizetten metsässä ... toiset taas tuolla Givonnen laaksossa... Rajahan on aivan meidän takanamme ... yhdellä hypäyksellä pääsemme Belgiaan, — mutta tappakaamme ensin niin monta kuin mahdollista... Sitä tarkoitin eilenkin...

Nyt kohtasi hänen katseensa Delaherchen. Översti tunsikin hänet, — ajatukset näyttivät selkenevän, kuin olisi hän herännyt houreistaan. Kolmannen kerran kysyi hän:

— Onko kaikki jo päättynyt?

Tehtailija ei voinut enään pidättää tyytyväisyyttään.

— On, Jumalan kiitos kaikki on päättynyt täydellisesti. Tällä hetkellä on sopimus jo vahvistettu.

Överstin onnistui vanhalla liikkeellä nousta pystyyn, huolimatta sidotusta jalastaan. Hän tarttui miekkaansa, joka oli jäänyt tuolille sängyn viereen, ja tahtoi musertaa sen. Mutta kädet vapisivat liiaksi — se luisui alas lattialle.

— Taivaan tähden! Ottakaa se pois häneltä, hän voi vahingoittaa itseään, huusi Delaherche. Ottakaa joutuun se pois!

Rouva Delaherche otti miekan huostaansa. Mutta nähtyään vanhan ystävänsä toivottoman katseen, ei hän kätkenykään sitä, niinkuin poika käski, vaan taittoi sen polvensa päällä erinomaisella voimalla, jota ei kukaan olisi luullut hänellä olevan. Översti laskeutui jälleen maata, kyneleet vierivät hänen poskilleen nähdessään vanhan rouvan lempeän katseen.

Kyökkipiika oli sillä aikaa tuonut kahvin ja maidon ruokasaliin. Henriette ja Gilberte olivat heränneet. Gilberten kasvot olivat kalpeat, silmät kirkkaat: hän syleili ystävänsä ja surkutteli tätä sydämensä pohjasta. Maurice istui sisarensa viereen, Jean vastapäätä Delahercheä. Vanha rouva ei millään ehdolla tullut pöydän luo istumaan, vaan muut veivät hänelle kupillisen kahvia sängyn viereen. Vähitellen muuttui mieliala vilkkaammaksi. Kaikki olivat olleet väsyksissä ja nälissään, — oliko ihme että siinä iloittiin, kun sai istua tässä terveenä ja nauttia lämmintä ruokaa, sillä aikaa kuin niin monet tuhannet kuljeksivat vielä ympäri eikä heillä ollut kattoa päänsä päällä. Suuressa, valoisassa ruokasalissa oli levitetty pöydälle kuultavan vaikea pöytäliina, joka lisäsi vielä kahvin makua.

Sitten alettiin keskustella. Delaherche, joka oli tullut jälleen arvokkaaksi ja rikkaaksi tehtailijaksi, käänsi puheen Napoleon III:n:teen, jota hän ei voinut saada pois mielestään, sitten kuin eilen oli nähnyt hänen ratsastavan kuulien keskellä. Hän kääntyi Jeanin puoleen, joka näytti olevan järkevin kaikista.

— Kuulkaahan, voin sen sanoa, keisari on minua pettänyt ... ei hyödytä ensinkään että hänen suosijansa puolustavat häntä, hänen on suurin syy meidän tappioomme, sen voi selvästi huomata.

Hän on tykkänään unohtanut että hän muutamia kuukausia sitten esiintyi innostuneena keisarin puoltajana, oli tehnyt mitä voi kansan voitoksi. Ei siinä kyllä että hän olisi säälinyt tätä onnetonta ihmistä, — hän työnsi kaiken syyn keisarin niskoille.

— Hän on kelvoton, kykenemätön ihminen, — Sen voi nähdä joka asiasta, — mutta se ei ole vielä mitään ... hän on haaveksija, ajatuksissa ei ole järkeä: syynä onnettomuuteemme oli se että hän sai niin kauvan hallita ... ei, ei ... eihän ole mitään syytä surkuttelemisiin, ei olla oikeutettuja sanomaan meille että häntä on petetty, että vastapuolue on estänyt häntä kokoamasta miehiään ja tarpeellisia varoja. Hän juuri itse on meitä pettänyt, hänen paheensa ja virheensä ovat syynä meidän kurjuuteemme.

Maurice ei vastannut, mutta hänen oli mahdotonta olla hymyilemättä; Jean, jota tämä valtiollinen keskustelu vähän rasitti, pelkäsi sanovansa tyhmyyksiä ja vastasi sentähden:

— Kerrotaan kuitenkin että hän on kelpo ihminen.

Mutta nämät muutamat sanat saattivat Delaherchen aivan vimmoihinsa.

— Kelpo ihminen!... Niin, olen kyllä sen itsekin kuullut! — Tiedättekö, herra, että tehtaani katto on lävistetty kolmella kranaatilla, eikö se olisi keisarin syy, jos he olisivat polttaneet sen peräti? Voitteko arvata että minä olen kadottanut noin satatuhatta francia tämän kirotun tapauksen tähden!... Ei, ei! Ranska on valloitettu, poltettu, ja hävitetty, teollisuus lakkautettu ja kauppa pysähtynyt pitkäksi ajaksi! Tämä on liikaa. Jos hän todellakin olisi kelpo ihminen, niin on parasta että rukoilemme Jumalaa varjelemaan meitä sellaisesta taitavuudesta!... Hänet peittää lieju ja veri, olkoon siinä!

Hän teki pontevan liikkeen oikealla kädellään, ikäänkuin pitääkseen jotakin kurjaa, hukkuvaa ihmistä veden alla. Sitten hän joi kahvinsa hyvällä mielellä.

Gilberte hymyili vasten tahtoaan Henriettelle, jolle hän tarjosi ruokaa, kuin pienelle lapselle. Kun kahvi oli juotu, jäi seurue ruokasaliin rauhassa levähtämään hetkisen.

Sillä hetkellä oli Napoleon erään köyhän palttinankutojan luona Donchery-kadulla. Kello viidestä aamulla hän oli tahtonut pois Sedanista — hän ei voinut olla siellä kauvempaa tällaisessa katumuksen ja rauhattomuuden tilassa, hänen täytyi päästä pois itse puhuakseen voittajalle ehtojen helpoittamisesta. Hän toivoi tapaavansa Preussin kuninkaan ja oli sentähden astunut vähäisiin ajovaunuihin, oli ajanut aamusta asti leveätä maantietä, ja tällä ensimmäisellä maanpakomatallaan hän tuns selvästi mitä kaikkea oli kadottanut ja kaiken sen suuruuden, josta oli luopuminen; — ja tällä tiellään oli hän tavannut Bismarckin, joka matkusti vanha kypärä päässään ja paksut, voidellut saappaat jalassa, — ainoastaan sentähden ettei keisari tuntisi häntä eikä voisi siis puhua hänen kanssaan ennenkuin päätös oli tehty. Kuningas oli vielä Vendressessä, noin neljäntoista kilometrin päässä Sedanista.

Mitä tekisi keisari täällä? Minkä katon alla mahtanee hän odottaa kuningasta? Tuolla kaukana hävisi Tuileriesin palatsit synkän pilven taakse. Sedan näytti olevan hänestä vielä satojen peninkulmien päässä. Mitään kuninkaallista linnaa ei näkynyt löytyvän Ranskassa, ei ainoatakaan huonetta, jossa hän saisi katon päänsä päälle tai tuolin istuakseen.

Sitten hän nousi vaunuista palttinankutojan asunnon luona. Huoneessa, jonne hän meni, ei ollut muita huonekaluja kuin maalaamaton pöytä ja kaksi olkituolia. Siellä hän istui tuntikausia ensin Bismarckin kanssa, joka hymyili kuullessaan puhuttavan jalomielisyydestä, ja sitten yksin kaikessa kurjuudessaan, kalpeat kasvot nojautuen ruutuja vastaan; hänen väsynyt katseensa liiteli läheisiin maihin, Meusen yli, joka virtasi niin hiljalleen ja rauhallisesti viljavien niittyjen lävitse.

Seuraavana päivänä oli vielä kauheampaa: ensin olo Bellevuessä, — pieni, hymyilevä herraskartano, josta oli kaunis näkö-ala virran yli; siellä hän vietti toivottoman yön kuningas Wilhelmin kanssa yhtymisensä jälkeen; — sen jälkeen kauhea paluumatka; hän vältti Sedania peläten voitettujen vihaa, ajoi laivasillan ylitse, jonka preussiläiset olivat jättäneet Igesille, pitkä paluu kaupungista pohjoiseen, sitten Floingin, Fleigneuxin ja Illyn tiet, — surkuteltava matka avonaisissa vaunuissa; — ja viimein tuolla Illyn kummulla, missä verisiä ruumiita makasi tiheässä, valtasi pelko ja vavistus keisarin, joka taas poltti unohtumatonta sikaariaan; joukko kalpeita, verisiä ja väsyneitä vankia, joita vietiin Fleigneuxista Sedaniin, meni tien syrjään, tehdäkseen tilaa vaunuille; toiset olivat vaiti, toiset toruivat ja puivat nyrkkiään onnettomalle keisarille. Sen jälkeen kauhea kulku itse taistelutantereen poikki, sitten puoli peninkulmaa melkein tuntematonta tietä, ruumiiden ja kaikenlaisten jäännösten yli, edelleen koleata maata korkeine, synkkine metsineen ja vihdoin raja ylhäällä mäen harjanteella, — kaukana, kaukana, pienen laakson pohjukassa, tien luona, jonka varrella kasvoi kuusia.

Entä yöt sitten! — Ensimmäisen hän vietti Bouillonissa. "L'hôtel de la Poste'ssa" oli paljon ranskalaisia pakolaisia ja utelijaita katsojia; keisari arveli että olisi parasta näyttää itsensä jossakin ikkunassa, keskellä hälinää ja vihellyksiä. Huoneessa, josta voi nähdä torille ja Semoyhin, olivat huonekalut, niinkuin tavallisesti useimmissa ravintoloissa, peitetyt punasella kankaalla, mahonkipeili ja yksinkertainen kello kamiinin päällä, joka sitä paitsi oli koristettu näkinkengillä ja tekokukkasilla. Oikealla ja vasemmalla puolella ovea oli pieni sänky; toisessa makasi eräs ajutantti, joka oli nukkunut kello yhdeksästä asti, sillä niin väsynyt hän oli. Toisessa makasi keisari, mutta uni pakeni häntä, — kauvan hän käänteli itseänsä vuoteellaan, nousi viimein ylös ja rupesi kävelemään edes takaisin, hänellä ei ollut muuta katseltavaa kuin seinällä kaksi piirrosta, joista toinen esitti Rouget de Lisleä, joka lauloi Marseillaisea, toiseen oli kuvattu tuomiopäivä, enkelit soittivat rummuillaan ja harpuillaan herättääkseen kuolleet haudoistansa ja kutsuakseen kaatuneet taistelutantereelta todistamaan Jumalan istuimen eteen.

Sedanissa olivat keisarin tavarat kätkeytyt syreenipensaiden taakse aliprefektin puutarhaan. Ei tietty miten ne olisivat kätkevätkään ettei kansa, joka kärsi puutetta ja häpeää, näkisi niitä. Odotettiin siis oikein pimeätä, kuutonta yötä. Hevoset ja vaunut hopeaisine kastrullineen ja paistinpannuineen, hienoine viinineen ja muine varustuksineen kulkivat sitten pimeän tultua Belgiaan, hiljasina ja rauhallisina, niinkuin olisivat vetäneet vankien tavaroita.

(Toisen osan loppu.)

KOLMAS OSA.

I.

Taistelupäivänä käveli Silvine isä Fouchardin pienessä talossa, katsoen Sedaniin päin, joka näkyi olevan keskellä kanuunain savua ja liekkejä. Hän ajatteli koko ajan Honoréta. Seuraavana päivänä lisääntyi hänen levottomuutensa ja tuskansa, kaikilla teillä vilisi vihollisia, mutta he eivät mielellään vastanneet kysymyksiin. Tuskin tiesivät he itsekään mitä oli tapahtunut. Eilispäivän kirkas aurinko oli pilvien peitossa. Rankkasade ikävystytti jo ennestäänkin harmaan laakson ja Rémillyn ylängöt.

Isä Fouchard ei lausunut sanaakaan pojastaan, varmaankaan ei hän paljoa häntä ajatellut, vaan sitävastoin enemmän niitä seurauksia, joita tappelu ja tappio tuottaisivat hänelle itselleen.

Illalla seisoi hän portillaan nähdäkseen mitä tapahtui ulkopuolella. Hän näki silloin miehen kävelevän talon läheisyydessä. Hämmästyksensä oli niin suuri tuntiessaan miehen että hän, huolimatta ympärillä olevista preussiläisistä, huusi sangen kovaa:

— Kuuleppas! oletko se sinä, Prosper?

Rakuuna viittasi myöntäväisesti ja riensi sitten nopeasti vanhuksen luo.

— Kyllä, kyllä se olen minä! En tahdo uhrata henkeäni maailman hyväksi!... Kuulkaahan, isä Fouchard, ettekö tarvitse talossanne ahkeraa poikaa?

Vanhus oli varovainen. Hän tarvitsi kyllä työntekijää talossaan, mutta eipä hänen tarvinnut sitä heti sanoa.

— Ahkeraa poikaa, — en todellakaan tarvitse sellaista tällä hetkellä... Vaan tuleppas kuitenkin sisään saamaan suunavausta. Et saa noin mennä taloni ohitse.

Keittiössä keitti Silvine liemiruokaa, mutta pikku Kaarlo riippui kiinni hänen helmoissaan, leikkien ja nauraen. Ensin ei Silvine tuntenut Prosperia, vaikka he ennen olivat palvelleet samassa talossa, sitten vasta kun hän asetti pöydälle putelin ja kaksi lasia ja näki vieraan lähemmältä, heräsi hänessä vanhoja muistoja. Hän huudahti, varmaankin tuli hän ajatelleeksi Honoréta.

— Aa, teidän olitte siellä kanssa, eikö niin?... Näittekö siellä Honorén?

Prosper avasi jo suunsa vastatakseen, sitten epäili hän taas. Kaksi viimeistä päivää oli hän elänyt kuin unessa, hän ei tietänyt mitä oli tapahtunut, — hän muisti nähneensä Honorén kuolleen makaavan kanuunansa päällä, mutta tällä hetkellä ei hän ollut varma siitä; minkätähden hän surettaisi Silvineä niin epävarmoilla uutisilla?

— Honoréta! mutisi hän ... sitä en todellakaan tiedä, — en voi varmaan sanoa...

Silvine katseli häntä tarkkaan, ikäänkuin tahtoen tutkia häntä perin pohjin.

— Siis ette ole nähneet häntä?

Prosper ravisti päätään.

— Luuletteko että voi muistaa mitä kaikkea tuolla alhaalla näkee? Siellä näkee niin paljon, niin paljon. En voi kertoa juuri mitään tuosta kirotusta taistelusta... En, en edes missä kaikissa seuduissa olen kulkenut. Siellä tulee aivan pyöräpääksi, sen vakuutan teille.

Juotuaan lasin viiniä, jäi hän istumaan vähäksi aikaa, ikäänkuin kootakseen ajatuksiaan ja koettaen muistaa jotakin.

— Kaikki mitä tiedän, on, että alkoi pimetä kun tulin tuntoihini. Kun kaaduin oli aurinko vielä korkealla, — olin maannut siis useita tunteja, oikea jalkani musertuneena Zephirini alla, joka myös oli saanut kuulan rintaansa. Se ei ollut mitään hauskaa, sen vakuutan teille; ympärillä oli joukko kuolleita, ei elävää kissaakaan näkynyt, ajattelin että minulle kävisi myös samoin kuin monelle muullekin, ellei kukaan pelastaisi minua... Koetin irtautua hevosesta, mutta eläin parka oli liian raskas, — se oli vielä lämmin. Hyväilin sitä ja mainitsin sen nimeä. En unhota ikänäni, mitä tapahtui: Zephir aukasi silmänsä, koetti nostaa päätään, joka makasi maassa omani vieressä. Sitten puhelin sille: Vanha palvelijani, sanoin, ei ole sinun syysi, vaikka oletkin painamaisillasi jalkani poikki. Tahdotko että minäkin tulen raajarikoksi? Tietysti ei se myöntänyt. Sen silmistä voin nähdä kuinka suuresti sitä suretti erota minusta. En tiedä kuinka sitten kävi — siirsikö se itseään vai oliko se täristyksen syy, — mutta sen tiedän että voin nousta pystyyn. Jalkani oli raskas kuin lyijy ja jäykkä kuin puu. Otin Zephirin pään käsivarsiini, sanoin sille että se oli hyvä, uskollinen palvelija, että pidin siitä niin paljon, etten voisi koskaan unhottaa sitä. Se kuunteli sanojani ja näytti niin tyytyväiseltä. Kerran se vielä pudisti itseään ja kuoli sitten. Silmät jäivät auki, se ei kääntänyt niitä pois minusta... Voitko uskoa, kun jätin sen oli sen silmissä suuret kyyneleet ... se oli yhtä viisas kuin ihminenkin.

Prosper pysähtyi, — hän itki muistaessaan vanhan ystävänsä kuolemaa. Senjälkeen joi hän vielä lasin viiniä ja jatkoi kertomistaan katkonaisina lauseina: — Tuli yhä pimeämpi, ainoastaan taivaanrannalla oli punanen valo, joka loisti yli taistelutantereen ja valaisi kuollutta hevosta, josta levisi pitkä varjo. Hän oli varmaankin vielä hyvän ajan maannut Zehpirinsä vieressä, sillä hän ei voinut liikuttaa raskasta jalkaansa. Mutta yht'äkkiä valtasi hänet pelko, hän oli varmaankin yksin täällä, hänen täytyi etsiä toisia, täällä oli inhottavaa kuolleiden kesken. Joka taholta ojista, pensaista, kaikista mahdollisista paikoista tuli esille haavoittuneita, jotka yhtyivät pieniksi joukoiksi, neljä tai viisi yhteen. Siten heidän oli helpompi kuolla, eivätkä olleet siis yksin viimeisinä hetkinä. Garennen metsässä oli hän kompastunut kahteen sotamieheen, jotka kuuluvat 43:nteen rykmenttiin; he eivät olleet saaneet naarmuakaan, olivat jääneet metsään odottamaan yötä. Saatuaan tietää hänen tuntevan tien, ilmoittivat he että heidän aikomuksensa oli paeta Belgian rajan yli ennen päivän valkenemista ja pyysivät häntä oppaakseen. Ensin hän kieltäytyi, olisi mieluummin mennyt Rémillyyn, siellä hän löytäisi varmaan suojapaikan; mutta mistä hän saisi toisen puvun? Garennen metsän ja Rémillyn ylänköjen välillä oli paljon preussiläisiä, heidän riviensä lävitse hän ei voisi päästä univormussaan. Sentähden päätti hän seurata näitä kahta toveriaan. Onneksi saivat he eräästä talosta leivän syödäkseen. Kello kirkontornissa löi yhdeksän kun he läksivät matkallensa. Ainoa suurempi vastus, joka heillä oli, oli silloin kuin joutuivat la Chapellella vihollisen vartiajoukon keskelle, joka ampui heitä; onneksi he pääsivät sentään pois sieltä ryömien vatsallaan, kiitos siitä pimeydelle ja Prosperille, joka niin hyvin tunsikin kaikki tiet. Senjälkeen he eivät enään jättäneet metsää, jossa olivat väijyksissä. Eräällä polulla tapasivat he vartijan, ryntäsivät hänen päälleen ja ennen kuin hän ehti tehdä mitään vastustusta, leikkasivat he puukolla hänen kurkkunsa poikki. Sen jälkeen he eivät enää kohdanneet vastuksia, vaan jatkoivat matkaansa iloisesti viheltäen. Kello kolmen seuduissa aamulla he saapuivat pieneen belgialaiseen kylään erään vuokraajan luo, joka aukasi heille latonsa, jossa sitten nukkuivat aamuun asti.

Kun Prosper heräsi, oli aurinko jo korkealla ja toverit kuorsasivat vielä. Hän nousi ylös huomattessaan isännän valjastavan hevosta vankkurien eteen, joihin oli hiilisäkkien alle kätkenyt leipää, ryyniä, kahvia, sokeria ja kaikenlaista muuta ruokatavaraa. Vuokraaja kertoi että hänellä oli kaksi tytärtä naimisissa Raucourtissa, joille hän vei ruokaa, sillä baijerilaiset olivat kulkeneet heidän kuntansa lävitse ja ryöstäneet kaikki. Aamulla varhain oli hän hankkinut tarpeelliset passit. Prosper sai kohta halun istua myös rattaille ja päästä takaisin kotiinsa. Mikään ei ollut yksinkertaisempaa kuin jäädä Rémillyyn vuokraajan ajaessa sen läpi. Kolmessa minuutissa se oli kaikki tehty. Hän sai mieheltä toisen mekon ja housut, kello kuuden aikana hän seisoi jo kirkon luona; viholliset eivät olleet häntä hätyyttäneet kuin pari, kolme kertaa koko matkalla.

— En, nähkääs, en voinut olla siellä kauvemmin, aloitti Prosper taas pienen vaitiolon jälkeen, ja jospa meistä olisi ollut sitten jotakin hyötyä! Mutta mennä vasemmalle tullakseen oikealle, tuntea ettei kelpaa mihinkään, se ei ole hauskaa järjelliselle ihmiselle... Ja sitäpaitsi Zephirini on kuollut, olen aivan yksinäni, parasta on että antaudun jälleen työhöni ja otan auran käteeni ennemmin tänään kuin huomenna. Mitä, isä Fouchard, eikö se ole parempi kuin joutua preussiläisten vangiksi? Teillä on

hevosia, — saatte nähdä kuinka niitä rakastan ja hoidan.

Vanhuksen silmät loistivat. Hän kilisteli lasiaan Prosperin kanssa ja puhui vitkaan.

— Niin, kun voin sinua auttaa, olen tekevä sen mielelläni. — Mutta mitä tulee palkkaan, — ei voi puhua siitä ennenkuin sota on loppunut, sillä en todellakaan tarvitsisi miestä ja ajat ovat kovat.

Silvine, joka oli jäänyt istumaan, Kaarlo polvillaan, ei kääntänyt hetkeksikään silmiään Prosperista. Kun hän huomasi tämän nousevan ylös mennäkseen heti talliin katsomaan hevosia, kysyi hän taas:

— Ettekö ole siis nähnyt Honoréta?

Kysymys tuli niin arvaamatta, että Prosper kutistui kokoon, hän muisti nyt selvästi mitä oli nähnyt. Hän epäili vielä hetken, mutta sanoi sitte;

— Kuulkaa, en tahtonut saattaa teille surua, mutta nyt sanon sen kumminkin. Luulen että hän jäi tuonne alas.

— Jäi alas, mitä tarkoitatte?

— Niin, luulen että preussiläiset antoivat hänelle osansa... Näin hänet makaavan kanuunansa päällä, rinta lävistettynä.

Tuli hetken hiljaisuus. Silvine oli tullut kuolon kalpeaksi, isä Fouchard oli asettanut lasinsa pöydälle.

— Oletteko varma siitä? kysyi Silvine värisevällä äänellä.

— Rouvaseni, niin varma kuin voi olla asiasta, jonka on omin silmin nähnyt... Se oli pienellä kummulla kolmen puun luona, luulin näkeväni hänen silmänsä olevan ummessa.

Silvinelle se oli kova isku. Kadottaa hänet nyt juuri kuin he olivat luvanneet toisilleen ikuista uskollisuutta, kun Honoré oli luvannut hänet naida heti kuin pääsisi virastaan! Ja nyt hän oli kaatunut, — makasi siellä kuula rinnassa! Hän ei ollut koskaan tuntenut rakastavansa Honoréta niin suuresti kuin nyt: — hänen täytyi saada rakastettunsa — kuolleena tai elävänä — maksoi mitä maksoi.

Kiivaasti pani hän lapsen lattialle ja kirkasi.

— En usko sitä ennenkuin olen nähnyt itse! Koska tiedätte missä hän makaa, voitte seurata minua sinne ... jos löydämme hänet, niin tuomme tänne takaisin...

Kyöneleet katkaisivat hänen puheensa, — hän vaipui takaisin tuolilleen, kätki kasvot käsiinsä, koko ruumis vapisi. Kun Kaarlo näki äidin katkeran surun, rupesi hän huutamaan ääneensä. Silvine otti hänen syliinsä, painoi häntä rintaansa vasten ja sanoi:

— Lapsi-raukkani, lapsi-raukkani!

Näytti kuin isä Fouchard olisi saanut ankaran iskun. Hän piti paljon pojastaan, vaikka omalla tavallaan. Hän tuli ajatelleeksi entisiä aikoja, kun hänen puolisonsa vielä eli ja kun Honoré kävi koulua. Hänen vanhoille, kurttuksille poskilleen vierähti kaksi suurta kyyneltä. Siitä oli varmaankin jo kymmenen vuotta kuin hän oli viimeksi vuodattanut kyyneleitä. Hän oli niin tottumaton sellaiseen mielenliikutukseen, että rupesi kiroilemaan että he olivat ottaneet hänen poikansa, ettei hän enää koskaan saisi nähdä häntä.

— Autuuteni kautta, on kovin suututtavaa että vaikka ei ole muuta kuin yksi ainoa poika, ei saa sitäkään pitää.

Kun hän vähän tyyntyi, tuli hän jälleen surulliseksi kuullessaan Silvinen puhuvan Honorén takaisin tuomisesta. Ei auttanut, että isä Fouchard esteli häntä — hän pysyi päätöksessään, ilman kiivaita tai vihaisia sanoja, mutta kuitenkin järkähtämättömänä. Ennen niin taipuvaista, suloista Silvineä ei voinut enää hänessä tuntea; silmät, jotka tavallisesti loistivat niin kirkkaasti, olivat päättäväisen, joskin lempeän näköiset, otsansa näytti kalpealta tummien kutrien alla. Hän oli riistänyt hartioiltaan punasen hunnun ja pukeutunut mustiin, kuin olisi ollut leski.

Turhaan koetti vanhus selittää kuinka vaikea oli täyttää hänen aikomuksiansa, puhui vaaroista, joita kohtaisivat, ja mahdollisuudesta löytää ruumista. Hän ei edes vastannut isä Fouchardille, joka näki kuinka vahva hänen päätöksensä oli lähteä yksinään ulos, vaikka joutuisikin vaaraan ja vihollisten vangiksi. Sentähden lähti vanhus Rémillyn pormestarin luo, joka oli vähän sukua hänelle, ja yhdessä he keksivät soman jutun, joka vähän helpottaisi Silvinen etsimistä: hän sanoisi olevansa Honorén todellinen leski ja Prosper olisi hänen veljensä, niin että baijerilaisten kuningas, joka asui "Croix de

Malte"-ravintolassa, antaisi heille, sisarelle ja veljelle, kirjallisen luvan etsiä ruumis ja tuoda se takaisin Rémillyyn.

Kaikkeen tähän kului paljo aikaa; nyt oli jo pimeä; — tuskin malttoi Silvine odottaa seuraavaan päivään lähteäkseen silloin matkalle.

Seuraavana päivänä ei Fouchard tahtonut antaa heille hevostaan, hän pelkäsi ettei saisi koskaan enään sitä takaisin — ehkä preussiläiset anastaisivat hevosen ja ajokalut. Viimein hän suostui vaikka vastenmielisesti, lainaamaan pienen harmaan aasinsa, jonka kärryt olivat siksi suuret, että niihin mahtui ruumis. Hän antoi tarkkoja ohjeita Prosperille, joka oli nukkunut makeasti, mutta joka oli huolissaan retken suhteen, sillä nyt kun hän oli levännyt, selvisi hänen muistinsa yhä enemmän. Viime hetkessä meni Silvine hakemaan oman peitteensä ja levitti sen kärryjen pohjalle. Kun rattaat jo vierivät pois, juoksi hän vielä takaisin ja suuteli Kaarloa.

— Isä Fouchard, jätän hänet teidän huostaanne, katsokaa, ettei hän saa leikkiä tulitikuilla. —

— Kyllä kyllä, olkaa huoletta. —

Valmistukset olivat vaatineet paljo aikaa; kello oli lähemmä 7, kun Silvine ja Prosper noilla pienillä kärryillä, joita harmaa aasi veti, kulkivat Rémillyn jyrkkiä mäkiä. Yöllä oli satanut runsaasti, tiet olivat muuttuneet liejulätäköiksi; suuri, sinisenharmaa, synkkä pilvi ajelehti taivaalla.

Prosper, joka tahtoi kulkea suorinta tietä, oli päättänyt mennä Sedanin kautta. Mutta ennenkun he tulivat Pont-Maugisiin, pysäytti preussiläinen vartija kärryt ja viivytti heitä koko tunnin. Vasta kun passi oli kiertänyt neljän tai viiden korkeamman päällikön luona, sai aasi jatkaa matkaansa ehdolla, että kääntyisivät vasemmalle ja tekisivät pitkän kaarroksen Bazeillesin kautta. Mitään syytä ei ilmotettu, epäilemättä ei tahdottu kaupunkia enemmän täyttää. Kun Silvine kulki Maas-virran rautasillalla, jota ei ollut räjäytetty ilmaan ja joka sitä paitsi muutenkin oli tullut baijerilaisille niin kalliiksi, huomasi hän tykkiväestöön kuuluvan miehen ruumiin kelluvan veden pinnalla. Kaislikko pysäytti sen hetkeksi, mutta sitten se kääntyi ja jatkoi matkaansa virran mukana.

Bazeillesissa, jonka läpi aasi kulki askel askeleelta, vallitsi surkein hävitys mitä sota voi aikaan saada vyöryessään tuhoavan myrskyn tavoin eteenpäin. Oli jo koottu kuolleet, ei ainoatakaan ruumista näkynyt kadulla; vaikka sade oli huuhtonut veren, näkyi kuitenkin punasia lätäköitä, siellä täällä epäilyttävän näköisiä lihajäännöksiä ja hiustukkuja.

Oli sydäntä särkevää nähdä kolme päivää sitten iloisesti hymyilevä Bazeilles rauniaina, ei siitä ollut jällellä kuin mustuneet muurinkappaleet. Kirkossa oli tuli vielä valloillaan, rovio savuavia hirsii keskellä toriä, joista kohosi alinomaa paksu musta savupatsas, leviten taivaalle kuin suruharso. Kokonaisia katuja oli kadonnut; molemmista huoneriveistä oli jällellä vaan palaneita tiililäjiä, joita peitti noki ja tuhka; paksu, pikimusta likakerros kätki alleen kaikki mahdolliset jätteet. Kadun risteyksessä oli kunkin neljän kulman talot hävinneet ikäänkuin myrsky ja tuli olisi raivoissaan vienyt mukanaan. Toiset olivat kärsineet vähemmän; yksi ainoa seista törrötti paikallaan, jota vastoin naapuritalot vasemmalla ja oikealla näytti kuularuisku panneen pirstaleiksi, niin että ne muistuttivat onttoja luurankoja. Tympeätä, sietämätöntä hajua levitti tulipalojen helteiset huurut, mutta ennen kaikkea petroleumi, jota virtasi pitkin katuja.

Ja sitten kaikki huonekalut, joita pelastettaessa oli viskattu ulos akkunoista, ja jotka olivat kadulla särkyneet, jalattomia pöytiä, kaappeja irstelevine sivuineen, repaleinen paita, joka siinä ajelehti. Avonaisesta seinästä näki seinäkellon olevan uunilla soraläjien keskellä.

— Sellaisia petoja — mutisi Prosper, jonka sotilasveri kuohahti nähdessään tämän hävityksen.

Hän pui nyrkkiä; Silvinen täytyi tynnyttää häntä rukoilevin silmäyksin joka kerta kuin he tapasivat vahdin. Baijerilaiset olivat asettaneet vahteja vielä palaviin taloihin ja nämä miehet ladattuine kivääreineen näkyivät saaneen tehtäväkseen valvoa, että tuli teki tehtävänsä. Uhkaavalla liikkeellä ja kimakasti huutaen karkoittivat he kaikki uteliaat ja omistajat, jotka vielä kuljeskelivat ympäristössä. Etempänä seisoi kylän asukkaita vavisten tukahutetusta raivosta. Nuori nainen, tukka hajalla ja yllään likanen puku, ei lähtenyt savuavalta soraläjältä, jonka tuhkaa hän välttämättä tahtoi tarkastaa, vaikka vahti kielsi häntä lähenemästä. Kerrottiin että naisen lapsi oli palanut taloon. Kun baijerilainen työnsi hänet törkeästi pois, kääntyi hän äkkiä ja syyti häntä vastaan hurjan epätoivon karkeitä herjaussanoja, jotka näyttivät hänen tuskiaan vähän huojentavan. Mies ei luultavasti ymmärtänyt, katseli vain hämmästyneenä ja astui askeleen taaksepäin. Kolme toveria kiirehti saapuville ja vapautti hänet naisesta, joka karjui kauheasti, kun vietiin pois. Mies ja kaksi pientä tyttöä olivat uupuneina vaipuneet toisen pienen tuhkaläjän viereen; he itkivät eivätkä tienneet minne menisivät nähtyään kaiken mitä omistivat joutuvan tulen uhriksi. Nyt saapui poliisi, joka hajotti uteliaat, tie tuli taas tyhjäksi, nähtiin ainoastaan vartijain seisovan synkkinä ja suorina ja vilkkuvin silmin katsovan että heidän käskyjään

toteltiin.

— Voi noita aaseja, mutisi Prosper hampaittensa välissä. Olisi vasta hauskaa saada kuristaa pari heistä.

Silvine saatti hänet taas rauhoittumaan. Hän värisi. Tulipalossa säästyneessä vajassa ulvoi sinne suljettu ja pari päivää unohduksissa ollut koira täyttäen sumuisen, raskaan ilman surkeilla valituksillaan. Tuli rankkasade. Montvilliersin puistossa kohtasi heitä kauhea näky. Kolmet kärkyt sullottuina kuolleita täyteen. Ne olivat puhdistuskärkyjä, joihin joka aamu koottiin edellisen päivän jätteet, jotka lakaistaan kaduilta; ja nyt olivat ne samalla tavalla täytetyt ruumiilla; ne olivat pysähtyneet jokaisen ruumiin luo, joka pantiin niihin ja sitten rämisten ajaneet eteen päin, taas kohta pysähtyäkseen. Niin ne olivat vierineet koko Bazeillesin läpi, siksi kun olivat niin täynnä ettei enempää sopinut. Nämät seisoivat paikallaan tiellä odottaen että ne vietäisiin kuoppaan, johon kuorma kaadettaisiin. Siellä täällä pisti jalkoja esiin, ruhjottu pää riippui letkallaan.

Kun nuo kolmet kärkyt taas lähtivät liikkeelle ja hylkkyen vyörivät eteenpäin sattui sininen kuormasta riippuva käsi hankaamaan pyörää, joka vähitellen sen nytki ja kalvoi aina luuhun asti.

Balanin kylässä herkesi satamasta ja Prosper kehoitti Silvineä syömään palasen leipää, jota hän oli varoiksi ottanut mukaansa. Kello oli jo yksitoista. Mutta tultuaan lähelle Sedania, pidätti heidät taas preussiläinen vartijajoukko. Tällä kertaa oli entistään vaikeampaa, upseeri raivostui ja kieltäytyi vielä antamasta takaisin passia, jonka väitti olevan väärennetyn. Sotamiehet olivat vieneet aasin sisään ja pienet kärkyt vajaan. Mitä oli tekeminen? Miten voisivat jatkaa matkaansa. Epätoivoiselle Silvinelle juolahti mieleen ajatus. Hän muisti serkkunsa Dubreuilin, Fouchardin sukulaisen, jonka hän tunsu ja jonka maatila Ermitage oli parin sadan askeleen päässä. Ehkä häntä kuultaisiin paremmin, hänhän oli herrasmies. Hän jätti sen vuoksi aasin ja otti Prosperin mukaansa, sillä heidän kyllä annettiin mennä, kunhan vaan jättivät kärkyt sinne. He kiirehtivät Ermitageen, jonka veräjä oli sepposelällään. Ja kun he tulivat satavuotisten jalavain varjostamalle käytävälle kohtasi heitä hämmästyttävä näky.

— Voi hitto, sanoi Prosper, nuopa vasta herkkulevat. —

Alhaalla rappusien vieressä penkereen hienossa hiekassa istui iloinen seura. Marmoripeitteisen pöydän ympärille oli kehään asetettu taivaansinisellä vaatteella päällystettyjä tuoleja ja sohva, jotka taivas-alla muodostivat kummallisen salongin, jota sade liotti eilispäivästä saakka. Kaksi zuaavia loikoili sohvan kummassakin päässä ääneen nauraen. Lyhytkasvuinen jalkasoturi, joka istui nojatuolissa, nojasi eteenpäin, pidellen mahaansa. Kolme istui huolettomasti nojaten tuolin selkämukseen, jolla aikaa eräs jääkäri kurotti kätensä ottaakseen lasin pöydältä. He olivat varmaan tyhjentäneet kellarin ja pitivät nyt juominkeja.

— Miten he voivat vielä istua täällä, mutisi Prosper yhä enemmän hämillään mitä pitemmälle meni. Nuo ryökäleet näyttävät siis tekevän preussiläisille kepposen.

Mutta Silvine, joka levitti silmänsä tarkemmin nähdäkseen, parkasi tehden kiivaan kammaa osoittavan liikkeen. Sotilaat eivät liikahtaneet, he olivat — kuolleet. Molemmat sotamiehet, jotka istuivat jäykkänä, kädet nyrkiksi puristettuina olivat ilman kasvoja, nenä oli katkaistu ja silmät puhkaistu pois kuopistaan. Se, joka piteli mahaansa, nauroi siksi, että luoti oli viiltänyt huulet halki ja musertanut hampaat. Oli ilettävää nähdä raukkojen istuvan puhumassa, kyyristyneinä kuin tanssikuvat, lasimaisine silmineen, ammottavine suineen, jäykkänä ja liikahtamattomina. Olivatko he ennen kuolemaansa laahanneet itsensä tänne saadakseen yhdessä kuolla? Vai eivätköhän pikemmin preussiläiset olleet keksineet itselleen huvia nostaa ne ylös ja asettaa ympyrään, laskeakseen leikkiä vanhan ranskalaisen ilon kanssa?

— Kekseliäs pila kaikessa tapauksessa — sanoi Prosper vaaleten.

Hän katseli toisia ruumiita, jotka makasivat käytävillä ja ruohokentällä, kolmisenkymmentä miestä, niiden joukossa luutnantti Rochas, joka makasi kuulien lävistämänä ja rakkaasen lippuunsa kietoutuneena. Hän lisäsi vakavalla, kunnioittavalla äänellä:

— Täällä on totta tosiaan kuumasti oteltu. Minua ihmetyttäisi suuresti jos löytäisimme miehen, jota etsimme. —

Silvine astui taloon, jonka akkunoista ja ovista kostea ilma virtasi sisään. Siellä ei löytynyt ainoatakaan ihmistä, herrasväki oli varmaan paennut ennen tappelua. Mutta hän ei säikähtänyt, astui keittiöön, jossa uudestaan päästi kovan hämmästyksen huudon. Kaksi ruumista oli vierryt pesupenkin alle, zuaavi, kaunis mustapartainen mies, toinen jättilään kokoinen punatukkainen preussiläinen, pitäen toisiaan lujasti vyötäreiltä. Toinen oli hampaillaan tarttunut toista poskeen, jäykistyneet käsivarret eivät päästäneet saalistaan, joten molemmat ruumiit olivat niin vertajanoovasti kietoutuneet yhteen, että täytyi ne yhdessä haudata.

Prosper kiirehti viedäkseen Silvinen sieltä. Eihän heillä ollut mitään tekemistä tyhjässä talossa, jossa vain kuolo asusti.

Kun he epätoivoisina palasivat vahtipaikkaan, jossa heiltä oli otettu aasi ja kärryt, oli heillä onni tavata ankaran upseerin seurassa eräs kenraali, joka oli tarkastamassa tappelukenttää. Tämä luki passin, antoi sen sitte Silvinelle, teki sääliväisen liikkeen, joka merkitsi, että vaimo-raukan annettaisiin lähteä aasineen etsimään miehensä ruumista. Viipymättä lähtivät he nyt, hän ja hänen seuralaisensa pienine kärryineen Givonneen päin, sillä taaskin oli kielletty menemästä Sedanin kautta.

Sitten he kääntyivät vasemmalle, sille tielle, joka käy Garennen metsän läpi vieden Illyn kummulle. Sielläkin heidät usein pysäytettiin, varmaan toistakymmentä kertaa luulivat he, etteivät ikinä pääsisi metsästä, sillä niin monta estettä he kohtasivat; joka askeleella sulkiivat heiltä tien kranaattien kaatamat puut, jotka nyt olivat pitkältä pituuttaan kuin jättiläiset. Se vasta oli pommitettu metsä, jossa kanuunat olivat katkaisseet satavuotisten elämänlangan, ja urhoolliset sankarit olivat kaatuneet arvokkaasti kuten vanhan kaartin sopii. Ympärillä makasi runkoja paljastetuin rinnoin, lävistettyinä, haljenneina, ja tämä hävitys, tämä verilöyly, jolloin oksat itkivät mahlansa kuiviin, näytti yhtä kauhealta kuin taistelutanner kaatuneine urhoineen. Täälläkin oli ruumiita, jotka veljellisesti olivat jakaneet puiden kohtalon. Eräs luutnantti makasi suu veressä, oli tuskissaan repinyt ruohoa ympäriltä ja kaivoi vielä sormillaan maata. Kauempana makasi suullansa kuollut kapteeni, pää pystyssä ikäänkuin hän vielä olisi valittanut. Toiset makasivat pensastoissa, zuaavilta, jonka vyö oli syttynyt tuleen, kärventyi tukka ja parta. Useasti täytyi heidän pysähtyä nostaakseen pois ruumiita, jotka sulkiivat kepeän tien.

Alhaalla laaksossa päättyivät vihdoin julmuudet. Tappelu oli vetäytynyt toisaalle, säästään tämän ihastuttavan sopen. Ei ainoakaan puu ollut vahingoittunut, ei näkynyt haavoitettua sammaleilla vertaan vuodattavan. Pieni puro liris hiljalleen soluen; polkua, joka kulki pitkin sen rantaa, varjostivat tuuheat pyökit. Virtaileva vesi ja nurmen väräjävä hiljaisuus levitti ympärilleen rauhaa ja onnellisuutta.

Prosper seisahdutti aasin, jotta se saisi purosta juoda.

— Oi, kuinka täällä on kaunista — sanoi hän, päästään väkinäisen huojennuksen ja mielihyvän huokauksen.

Silvine katsoi hämmästyneenä ympärilleen; hän tunsu jo omantunnon soimauksia lievennyksestä ja ilosta, joka vastustamattomasti valtasi hänetkin. Miksi yksin tässä kaukaisessa sopessa vallitsi rauha ja onnellisuus, kun he kaikkialla ympäristössä kohtasivat vain surua ja kärsimystä.

Hän koetti kiirehtiä:

— Pian, pian, älkäämme seisahtuko. Missä se olikaan? Missä näitte Honorén? Kulettuaan viidenkymmenen askeleen paikoille he saapuivat vihdoin Illyn kummulle ja nyt levisi heidän eteensä koko lakeus: Varsinainen taistelulentä, kalju maa, joka ulottui harmaan haljakkaan, taivaan rantaan asti joka lähetti alinomaan pieniä sateen kuuroja. Ei näkynyt ruumisläjiä; kaatuneet preussiläiset olivat jo varmaan haudatut, sillä ei niitä löytynyt ainoatakaan ranskalaisten ruumiiden joukossa, jotka makasivat hajallaan tiellä, pellolla ja ojissa sen mukaan mihin tappelu oli siirtynyt. Ensimmäinen, jonka kohtasivat, oli nuori muhkea kersantti, joka istui pensasaitaan nojautuneena ja näkyi hymyilevän, huulet vähän raollaan; kasvon piirteet ilmaisivat syvää sisällistä rauhaa. Mutta noin sadan askeleen päässä toisella puolen tietä he tapasivat miehen, joka oli kauheasti silvottu: toinen puoli päät poissa, olkapäille oli valunut aivoainetta. Kuljettuaan yksinäisten ruumisten ohi, näkivät he pieniä joukkoja siellä täällä: seitsemän kappaletta makasi rivissä polvillaan, kivääri käsissä; heidät oli tapettu juuri kuin aikoivat ampua. Vieressä makasi aliluutnantti komentavassa asennossa. Tie vei kapeaan solaan ja siellä valtasi heidät jälleen kauhu nähdessään kokonaisten komppaniain kukistuneen: sola oli täynnä ruumiita; siellä oli täydellinen sekasorto: kuolleita, kuolevia, hajanaisia jäseniä, käsiä kokoon puristettuine sormineen, jotka turhaan olivat koettaneet pitää kiinni keltaisesta maaemosta. Musta parvi kaarneita lensi vaakkuen, ja kärpäsiä surisi tuhansittain ruumiiden ympärillä ahneesti imien haavoista tuoretta verta.

— Missä se on? kysyi Silvine.

He kulkivat pitkin peltoa, joka oli kokonaan rensseliien peitossa. Joku rykmentti oli varmaan kahakan aikana irroitannut hankalat varustuksensa selästään. Maassa makaavat pirstaleet puhuivat taistelun yksityiskohdista. Valkojuurikaspellolla näkyi lakkeja kuin suuria unikukkia, viitan repaleita, poletteja, miekan kantimia, kaikki kertoen kuumasta ottelusta, harvinaisesta painista kovan tappelun aikana, joka kesti kolmattatoista tuntia. Mutta erittäin löysi joka askeleelta katkottuja aseita: miekkoja, pajunetteja ja kivääreitä siinä määrässä että näyttivät maan kasvulta, viljalta, joka nousi maasta yhtenä ainoana vainon hirmupäivänä. Ruoka-astioita ja juomaleilejä oli niin ikään hajallaan tiellä, samaten kuin yhtä ja toista mitä oli vuotanut halkaistuista rensseleistä, kuten riisiryyniä, harjoja, patruuneja. Kaikkialla vallitsi sama hävitys, aitaukset olivat pois revityt, puut näyttivät kuin tulipalo olisi niitä kohdannut, maan olivat kranaatit uurtaneet ja taistelevat joukot kovaksi polkeneet, joten näytti kuin se olisi

kadottanut kaiken kasvattamisvoiman. Sade peitti kaikki hämärään kosteuteen, ympärille levisi paha, taistelutantereen omituinen haju, joka luultavasti syntyi ummehtuneista oljista ja palaneesta villasta, mätänemisestä ja ruudin savusta.

Silvine, joka oli väsynyt ja luuli käyneensä useita peninkulmia ruumiiden keskellä, katseli ympärilleen enenevällä levottomuudella:

— Missä se on? Missä se sitten on?

Mutta Prosper ei vastannut, hänkin oli levoton. Häntä liikutti vielä enemmän kuin kumppaniensa ruumiiden näky kuolleet hevosraukat, joita täällä tapasi suuressa määrässä. Toiset niistä olivat kauheassa tilassa, pää irtirevittynä, ja kyljissä aukkoja, joista sisälmykset virtasivat ulos. Useat makasivat selällään, vatsat turvonneina ja kaikki neljä jalkaa ojennettuina ilmaan kuin hätämerkit. Tämä ääretön tantere oli täynnä hevosia. Muutamia eli vielä kaksi päivää kestäneen kuoleman kamppauksen jälkeenkin, pienimmän äänen kuultuaan nostivat ne päätään, käänsivät sitä oikealle ja vasemmalle, antoivat sitten taas painua alas; toiset makasivat liikkumattomina, päästivät silloin tällöin vihlaisevan huudon, kuolevan hevosen omituisen valituksen, joka on niin kauheasti koskeva. Prosper ajatteli karvastelevalla sydämmellä Zephiriä ja arveli, että näkisi sen vielä.

Yht'äkkiä tunsu hän maan vapisevan allaan, niinkuin vihollisen sotajoukko lähenisi. Hän kääntyi ympäri, ja ehti ainoastaan huutaa seuraajalleen:

— Hevoset, hevoset! Menkää suojaan tuon muurin taa!

Eräältä lähellä olevalta mäenrinteeltä syöksyi täyttä nelistä heitä vastaan lähes sata irtonaista hevosta ilman ratsastajaa; muutamilla oli vielä sälystö selässään. Ne olivat eksyneitä hevosia, jotka, jäätyään taistelutantereele, olivat vaistomaisesti liittyneet yhteen joukkoon. Ne eivät olleet saaneet apetta eivätkä kauvoja kahteen päivään, vaan olivat syöneet ne muutamit ruohonkorret, joita olivat tavanneet siellä täällä, riipineet lehdet pensasaidasta, kalvaneet kuoren puista. Kun nälkä viilsi heidän suoliansa kuin kannus, syöksyivät he pois hurjassa juoksussa tyhjän ja hiljaisen taistelutantereen yli, musersivat kuolleet kavioidaan ja polkivat haavoitetut kuoliaaksi.

Tämä joukko lähestyi kuin tuuliaispää ja Silvine ehti töin tuskin vetää aasin ja käräryt suojaan muurin luo.

— Jumalani! ne tallaavat meidät.

Mutta hevoset olivat jo menneet yli esteen, kuului vaan kuin ukkosen jyrinä, ne nelistivät jo toisella puolella, syöksyivät eräälle solatielle, joka johti metsän laitaan, ja katosivat näkyvistä.

Kuin Silvine oli johtanut aasin tielle, kysyi hän taaskin äänellä, joka vaati vastausta:

— No, missä se on?

Prosper seisoi ja katseli ympärilleen joka puolelle.

— Niitä oli kolme puuta, minun täytyy löytää ne kolme puuta. Tuhat tulimmaista! Ei näe niin tarkoin kuin taistelee, eikä ole niinkään helppo tietää mitä teitä on kulkenut.

Huomattuaan vasemmalla kaksi miestä ja naisen, ajatteli hän kysyä heiltä. Mutta kun hän lähestyi heitä, lähti nainen pakoon ja miehet tekivät uhkaavia liikkeitä; hän huomasi useampia sellaisia olentoja ja kaikki kartoivat häntä, hiipivät pakoon pensaitten seassa kuin pelästyneet eläimet häntä koipien välissä; kaikki olivat hyvin likaisia ja ryysyisiä, aivan rosvon näköisiä. Kun hän huomasi, että siellä, missä nämä ilkeät olennot olivat kulkeneet, oli kuolleilta ryöstetty heidän jalkineensa, niin että heidän paljaat kalmansiniset jalkansa näkyivät, ymmärsi hän vihdoinkin että nämä olennot olivat niitä ruumiiden ryöstäjiä, jotka seurasivat saksalaisia armeijoita, maankulkija-joukkoja, jotka tulivat sotilaitten muassa saadakseen ryöstää itselleen taistelutantereelta mitä vaan voivat. Eräs pitkä, laiha mies juoksi hänen edellään säkki selässä ja taskut rämisevinä kelloista ja hopearahoista, joita oli varastanut ruumiiden taskuista.

Eräs kolmen- neljäntoista vuotias poika antoi Prosperin tulla lähemmäksi ja tämä kuultuaan pojan olevan ranskalaisen alkoi torua häntä, mutta poika vastusti. Mitä nyt sitten? Eikö ollut oikeutta ansaita elatustaan? Hän kokosi kivääriä ja sai viisi sou-lanttia joka kappaleelta, jonka löysi. Hän oli lähtenyt kotikylästään aamulla eikä ollut maistanut ruoan palaakaan eilisestä; sentähden oli ruvennut työhön luxemburgilaiselle urakkamiehelle, joka oli tehnyt välikirjan preussiläisten kanssa tästä kiväärien kokoamisesta taistelutantereelta. Viimeksi mainitut pelkäsivät että aseet, jos rajalla asuvaset talonpojat kokoaisivat niitä, vietäisiin Belgiaan ja sieltä taas takaisin Ranskaan. Suuri joukko köyhiä raukkoja oli etsimässä kivääriä, repivät ruohoa, etsiessään viittä souta, kuin olisivat poimineet kukkia

niityltä.

— Ilkeää tehtävää, mutisi Prosper.

— Saahan toki ansaita elatuksensa, vastasi poika. Minä en varasta keneltäkään.

Koskei poika ollut paikkakunnalta kotoisin, ei hän voinut antaa mitään tietoja, osoitti vaan lähellä olevaa talonpoikaistaloa, jossa oli nähnyt ihmisiä.

Prosper kiitti ja aikoi palata Silvinen luo, huomasi silloin erään kiväärin puoleksi hautaantuneena vakoon. Ensiksi ei tahtonut ilmoittaa sitä pojalle. Mutta yht'äkkiä kääntyi hän ja huusi ikäänkuin vasten tahtoaan:

— Täällä on yksi ... siinä on viisi souta lisää sinulle.

Kun Silvine lähestyi taloa huomasi hän muutamia talonpoikia kaivamassa pitkiä hautoja. Heitä olivat silmällä pitämässä muutamit preussiläiset upseerit, jotka hiljaisina ja jäykkinä, ryhmysauva kädessä, valvoivat työtä. Oli pakoitettu kylän asukkaat hautaamaan kuolleet, sillä pelättiin kostean ilman jouduttavan ruumiiden mätänemistä. Siellä seisoivat kahdet kuormavaunut täynnä ruumiita, muutamit sotamiehet purkivat kuormaa, asettivat ruumiit joutuun vieretysten tiheään riviin, tarkastamatta heidän vaatteitaan tai katsomatta muotoa; kaksi miestä peitti suurilla, leveillä lapioidella tämän rivin niin ohuella maakerroksella, että sade jo oli tehnyt siihen aukkoja. Kaikki tämä toimitettiin niin huolimattomasti, että rutto neljäntoista päivän kuluessa oli oleva valmis lähettämään hengästyksensä näistä aukoista. Silvine ei voinut olla seisahtumatta kuopan reunalle ja katselematta näitä kuolleita raukkoja aina sitä mukaa kuin ne asetettiin sinne. Hän vapisi kauhusta, ja luuli jokaisissa verisissä kasvoissa tuntevansa Honorén. Eikö se ollut tuo onneton raukka, joka oli kadottanut vasemman silmänsä? Tai tuo, joka oli saanut leukansa halaistuksi. Jos ei hän kiirehtinyt hakemaan Honorén ruumista tältä äärettömältä tasangolta, oltaisivat nuo sen varmaankin ja hautaisivat muiden joukkoon.

Hän juoksi Prosperin jälkeen, joka oli taluttanut aasin talon portille.

— Jumalani! missä se sitten on? Kysykää!

Talossa oli ainoastaan preussiläisiä sekä eräs palvelija lapsensa kanssa, nämät olivat tulleet takaisin metsästä, jossa olivat olleet kuolla nälkään ja janoon. Tämä oli rauhallinen, patriarkallinen soppi, jossa voi levätä tyynesti ja rauhassa edellisten päivien taistelusta. Sotilaat harjasivat huolellisesti univormujaan, jotka olivat ripustetut vaatenuorille. Eräs oli taitavasti parsinut housuissaan olevan reiän ja vahdin kokki oli sytyttänyt suuren valkean keskelle pihaa ja asettanut kiehumään liemikattilan, josta lähti maukas kaalin ja sianlihan haju. Valloittaminen tapahtui kaikessa rauhassa ja täydessä järjestyksessä. Luuli näkevänsä rehellisiä porvareita, jotka olivat tulleet takaisin omaan kotiinsa, polttelevan pitkiä piippujaan aivan rauhallisesti ja tyynesti. Eräällä lavitsalla lähellä ovea istui paksu, punatukkainen mies palvelijan pieni poika, viiden, kuuden vuotias mukula polvillaan, hypitteli häntä, antoi hänelle hyväilynimiä saksaksi ja oli iloinen kuin sai lapsen nauramaan, vieralle, karkealle puhelulle, jota tämä ei ymmärtänyt.

Prosper kääntyi kohta, peläten jotakin uutta vastusta. Mutta nämät preussiläiset olivat varmaan rauhallisia ihmisiä. He hymyilivät pienelle aasille, eivätkä viitsineet vaivata itseään kysymällä passia.

Nyt he jatkoivat matkaansa. Aurinko, joka jo oli alhaalla, näyttäytyi silmänräpäyksen ajan kahden pilven raosta. Saavuttaisiko yö heidät tällä äärettömällä tantereella? Uusi sadekuuro varjosti auringon, he peittyivät kokonaan sateen harmaaseen kaapuun, kuuropilvi peitti kaikki, tiet, kentät, puut. Prosper ei tiennyt enää missä oli, hän oli eksynyt, hän tunnusti sen. Aasi kulki yhä heidän jälessään, pää riipuksissa, vetäen pientä kääryä nöyrästi ja sävyisästi. He kulkivat taaskin pohjoiseen, Sedaniin päin. He eivät tienneet enään missä mikin ilmansuunta oli; kaksi kertaa kääntyivät ympäri kun huomasivat kulkevansa samoja paikkoja kuin ennenkuin. Luultavasti olivat kulkeneet ympyrässä; väsyneinä ja epätoivoisina seisahtuivat vihdoinkin eräässä tien risteyksessä, jossa kolme tietä yhtyi, kykenemättä jatkamaan etsimistään.

He hämmästyivät kuullessaan valitushuutoja ja lähtivät erääseen pieneen yksinäiseen vasemmalla puolella olevaan taloon, jossa löysivät kaksi haavoittunutta erästä huoneesta. Kaikki ovet olivat auki, kaksi päivää olivat nämät maanneet haavakuumeessa, näkemättä yhtään ihmistä, joka olisi sitonut heidän haavansa. Heitä vaivasi erittäinkin kova jano, joka vielä kiihtyi siitä että kuulivat sateen roiskuvan ikkunoihin. He eivät voineet liikkua paikoiltaan, vaan huusivat kohta; vettä! vettä! — tämän halukkaan epätoivoisen huudon, jolla haavoitetut seuraavat ohikulkevia, kuultuaan pienimmänkin äänen askeleista, jotka herättävät heidät horrostilastaan.

Silvine toi heille vettä. Prosper, joka pahemmin haavoitetussa tunsu kumppanin samasta rykmentistä, ymmärsi ettei enää oltu kaukana paikasta, jossa Margueritte-osasto taisteli.

Haavoittunut viittasi heikosti: Niin, se oli tuolla, kun käännytään vasemmalle suuren elovirnapellon poikki kuljettua.

Saatuahan tämän tiedon, tahtoi Silvine kohta jatkaa matkaa. Hän kutsui molempien sairasten avuksi vaunut, jotka kulkivat ohitse kooten ruumiita. Hän oli jo tarttunut aasin ohjaksiin ja veti Prosperia mukanaan liejuista tietä, joutuakseen niin pian kuin mahdollista virnapellon yli.

Äkkiä pysähtyi Prosper.

— Näillä kohden sen pitäisi olla. Katsokaa, tuossa oikealla onkin kolme puuta. Näettekö pyöränjalkiä? Tuolla makaa särkyneet ampumavara-vaunut. Vihdoin olemme perillä.

Silvine hyppäsi vavisten lähemmäksi ja katseli kahta kuollutta, kahta tykkiväestöön kuuluvaa sotilasta, jotka olivat tiepuoleen kaatuneet.

— Mutta hän ei ole täällä. Olette nähnyt väärin, se on vain päähän pisto että olette nähnyt kolme puuta ja sitte kuvitellut mielessänne loput.

Hurja toivo, ääretön ilo valtasi hänet.

— Ehkä olettekin erehtynyt. Ajatelkaa, jos hän elää, niin, tietysti hän elää, koska hän ei ole täällä.

Samassa parkasi hän vapisevalla äänellä. Käännettyään huomasi hän olevansa sillä paikalla, mihin patteristo oli asetettu. Siellä näytti kauhealta, maa oli möyryttynyt kuin maanjäristyksen jälkeen, kaikkialla näkyi silvotuita jäseniä, ruumiita, jotka makasivat kiemurassa mitä hirvittävimmissä asennoissa, väännettyinä käsivarsin, jalat taivutetut alle, päät riippuen sivulle, suut auki ammottaen. Eräs konstaapeli oli kuolontuskissaan peittänyt käsillään silmänsä kuin olisi tahtonut päästä mitään näkemästä. Eräällä luutnantilla oli ollut rahoja vyössään, mutta kultarahat olivat juosseet ulos samassa kuin veri, sekaantuen sisälmyksiin.

Esiratsastaja Adolphe ja hänen toverinsa Louis makasivat sylitysten, ollen täten kuolemassakin yhdistettyinä toisiinsa. Ja tuolla viimein Honoré maaten kanuunallaan kuin juhluvuoteella; luoti oli sattunut kylkeen ja hartioihin, ehyet, syvintä vihaa ilmaisevat kasvonsa oli hän kääntänyt preussiläisten pattereihin päin.

— Oi ystäväni, oi ystäväni, nyhkytti Silvine.

Kädet ristissä lankesi hän polvilleen kosteaan maahan. Sana ystäväni, ainoa, jonka hän sai sanotuksi, ilmoitti miten suuri hänen tappionsa oli menettäessään tämän hyväsydämmisen miehen, joka oli antanut hänelle kaikki anteeksi ja suostunut ottamaan hänet vaimoksensa.

Nyt oli hänen toivonsa rauennut, elämä ei ollut hänelle enää mistään arvosta. Hän ei ollut koskaan rakastanut ketään toista, yksin hänelle omistaisi hän rakkautensa iäksi. — Sade taukosi, kaarneparvi, joka vaakkuen lensi kolmen puun yli, pelästytti häntä kuin joku uhkaus. Tahdottaisiinko häneltä riistää rakas kuolleen, jota hänen oli ollut niin vaikea löytää? Hän ryömi polvillaan ja karkotti vapisevalla kädellä pois karpäset, jotka surisivat avonaisten silmien ympärillä, joiden viime katseen hän vielä koetti tavoittaa.

Mutta silloin hän huomasi verisen paperin Honorén yhteen puristettujen sormien välissä. Hän koetti pienillä nykäyksillä irrottaa sitä, mutta kuollut ei tahtonut päästää, vaan piteli niin lujasti ettei sitä olisi saanut irti kuin palasina. Se oli kirje, jonka Silvine oli kirjottanut hänelle ja jonka hän oli kätkenyt poveensa. Kun Silvine tunsu sen, valtasi hänet ilo keskellä suruaan; häntä liikutti nähdä, että Honoré oli kuollessaan ajatellut häntä. Kyllä hän antaa hänen pitää rakkaan kirjeensä, koska hän välttämättä tahtoo sen mukaansa hautaan. Hellät kyöneleet huojensivat hänen sydäntänsä. Hän nousi, suuteli Honorén käsiä ja toisti lakkaamatta hyväilevällä äänellä:

— Oi ystäväni, oma ystäväni —!

Sillä välin oli aurinko jo laskenut. Prosper nouti rattailta peitteen, johon he hitaasti ja surullisella kunnioituksella käärivät Honorén ruumiin ja kantoivat kärryihin. Pilvet kasautuivat taas yhteen uhaten heitä uudella sadekuurolla kun pieni alakuloinen saattojoukko lähti liikkeelle kammottavalla taistelutantereella. Ja jälleen kuului äskeinen töminä ja maa tärähteli heidän allaan.

— Hevoset, hevoset tulevat! huusi Prosper.

Villiytynyt ja nälistynyt hevoslauma ryntäsi jälleen pitkin laajaa sänkipeltoa, jossa he juuri olivat, harjat hulmuten ilmassa ja sieramet vaahdossa. Auringon viimeinen säde venytti laukkaavien eläinten varjot pitkiksi, pitkiksi... Silvine hyppäsi heti kädet levällään kärryjen eteen säikäyttäkseen ne pois. Ja kaikeksi onneksi ne kääntyivätkin itsestään vasemmalle, pieneen notkopaikkaan, muuten ne olisivat

hurjassa paossaan musertaneet kärryt, aasin ja ihmiset. Maa vapisi niiden kavioiden alla, soraa ja kiviä satoi heidän päälleen ja sitten hävisi lauma taas notkon penkereen taakse.

— Elukka-raukat, sanoi Prosper, ne ovat ihan hurjina nälästä.

Silvine köytti nenäliinallaan aasin korvan, jonka hevosen kavion lennättämä kivi oli paiskannut verille, ja tarttui taas suitsiin. Vähä väliä pysähtyi Prosper ja tarkasteli kuolleita hevosia tien vierellä — hän olisi halunnut vielä kerran nähdä Zephir vainajansa.

Lähellä Garennen metsää he kohtasivat saksalaisen vartiosoturin ja lupakirja vedettiin taas esille. Ja tällä kertaa heidät komennettiin kulkemaan kaupungin kautta, muuten joutuisivat kiinni. Syitä ei sanottu eikä kuunneltu selityksiä, totteleminen oli, sillä päävahdista oli tullut uusia käskyjä. Eivätkä Silvine ja Prosper vastustaneetkaan, tämä tie oli neljännestä lyhempi ja he olivat jo perin uupuneina.

Mutta Sedanissa oli tie nousta pystyyn. Heti linnoituksen sisälle päästyä virtasi vastaan inhoittava löyhkä ja he kahlasivat nilkkaa myöten vetelässä kurassa. Kaupunki oli yhtenä suurena likaviemärinä, johon kaikki 100,000 miehen jätteet olivat kolmena päivänä kasautuneet. Olkia ja heiniä ja pehkuja vielä lisänä sekasin hevosen lannan kanssa sekä luita ja raatoja koniloista, jotka oli keskellä katua tapettu ja nyletty. Sisälmykset mätänivät päiväpaisteessa, päät ja veriset nahat saastuttivat ilman. Sen sopivampaa sikiämispaiikkaa eivät ruttotaudit voineet vaatia ja ne olisivat uhanneet kaikkia perikadolla, ellei katuja olisi mitä pikemmin puhdistettu.

Preussiläiset virastot olivatkin jo naulauttaneet katukulmiin suuria valkosia julistuksia, joissa asukkaita, käsityöläisiä, porvaria, kauppiaita, virkamiehiä, käskettiin ankaran rangaistuksen uhalla puhdistamaan kadut ennen seuraavan päivän iltaa. Prosper ja Silvine näkivät tuomarin itsensä jo hiilihangolla ajavan törkyä ovensa edestä pienille kottikärryille.

Hiljalleen astuskeli aasi paksussa liassa eli oli tykkänään pysähtynyt, sillä myötään ilmestyi jotain esteitä tielle. Preussiläiset etsivät parhaillaan taloista niitä sotamiehiä, jotka eivät tahtoneet mielihyvällä antautua. Edellisenä päivänä oli kenraali Wimpffenin palattua Bellevuesta levinyt semmoinen huhu, että koko sotajoukko suljetaan Igesin niemelle kunnes kuljetus eri linnoituksiin Saksassa ennätetään järjestää. Jotkut ainoat upseerit vain ottivat vastaan vapauden tarjouksen luvaten luopua sotapalveluksesta. Ja kenraaleissa ei ollut niin kehoja kuin yksi, Bourgain-Desfeuilles. Sanottiin hänen luovaloa syyttäen antaneen kunniasanansa ja saaneen miehistöltä vihellyksiä hyvästiksi kun astui saman päivän aamulla vaunuihinsa "Kultaristin" edustalla. Päivän noususta asti olivat sotamiehet kulkeneet jonossa Turenneen torin yli jossa luopuivat aseistaan, viskasivat itsekukin kiväärinsä, pistimensä kasalle, joka kasvoi tunti tunnilta. Preussiläinen sotamiesosasto valvoi, että kaikki tapahtui säännönmukaisesti, päällikkönään pitkä, kalpea nuorukainen vaaleansinisessä puvussa, höyhentöyhtö hatussa. Hän seisoj liikkumattomana ja jäykkänä, valkoset hansikkaat kädessä, ja tarkasti kylmällä ylpeällä katseella ohi kulkevia sotamiehiä. Muuan zuaavi kieltäytyi antamasta pyssyään. Upseeri viittasi ja sanoi levollisesti selvällä ranskankielellä:

— Ampukaa se mies!

Ja toiset astuivat synkkinä aseläjän kohdalle ja heittivät nopeasti kiväärinsä sille, — sittenhän sekin oli tehty. Toisilla ei taas kivääriä enää ollutkaan, olivat lennättäneet sen kädestään jo tappotantereella eli kätkeneet, moni oli piiloutunut itsekin toivoen pääsevänsä hämmingissä pakenemaan. Talot olivat täynnä näitä onnettomia, pöytien, sohvien, sänkyjen alle he olivat lymynneet, ja kun eivät saksalaiset patrullit saaneet heitä luopumaan piilopaikoistaan vajoissa ja kellareissa ammuttiin heitä kuin metsän petoja.

Maasin sillalla tukkesi tien taaja ihmisjoukko. Mies, joka komensi vartijaväkeä, luuli Prosperin ja Silvinen kätkeneen ruokavaroja, lihaa ja leipää, kätkeyhinsä ja nykäsi peiton syrjään, vaan hämmästyti nähdessään Honorén ruumiin ja salli heidän sanaa sanomatta jatkaa matkaansa.

Mutta monta askelta he eivät päässeet, silta oli tungokseen asti täynnä miehiä. Se oli ensimmäinen vankilauma, jota preussiläiset sotamiehet kuljettivat Igesin niemelle. Heitä ahdistettiin eteenpäin, he tuuppuivat toisiaan, astuivat toistensa jaloille, kulkivat selät koukussa, päät kumarassa ja silmät maassa. Surkeata oli katsella ryysyisiä ihmisparkoja, tappion kärsineitä, kaiken kadottaneita, joilla ei edes ollut veistä, millä leikata kurkkunsa poikki.

Kukaan ei puhunut, ei kuulunut muuta kuin raskaiden jalkineiden läiske likaseen katuun ja silloin tällöin preussiläisen aliupseerin lyhyt käskävä komentohuuto. Ja nyt alkoi taas tulla vettä, rankkasateessa marssivat aseensa riisuneet kuin kurja kerjäläislauma maantiellä. Prosperin sydän paukutti haletakseen, hän oli tukehtua harmista ja surusta. Silmät vesissä hän nykäsi Silvineä ja osotti kahta miestä laumassa; jotka juuri olivat heidän kohdallaan. Siinä kulki Jean ja Maurice, laahustaen niinkuin muutkin raskailla askelilla, silmäystä sivulle luomatta. Viimein pääsivät pienet kättyt

lähtemään liikkeelle kulkien miesjonon jälessä, jota Prosper ja Silvine yhä seurasivat silmillään.

— Jumala kuitenkin, huokasi Silvine ruumiiseen katsahtaen; ne, jotka ovat kuolleet, ovat kaikista onnellisimmat.

Ilta alkoi hämärtää kun he saapuivat Vadelincourtiin ja ennenkuin olivat perillä Rémillyssä oli jo synkkä yö. Ukko Fouchard tuli pihamaalle ja jäi sanatonna seisomaan poikansa ruumiin viereen; hän oli niin varmasti luullut, ettei poika kuolleista löytyisi. Hän oli ansainnut sinä päivänä hyvän päiväpalkan. Varkaatt ja roistot möivät taistelupaikalta kiinni otettuja ratsuhevosia kahdellakymmenellä frangilla kappaleen; ja hän oli ostanut kolme kaunista eläintä neljälläkymmenelläviidellä frangilla.

II.

Torcystä lähtiessä syntyi sotavankien joukossa sellainen tungos, että Jean joutui erilleen Mauricesta, joka ei tietänyt muuta neuvoa kuin lähti juoksemaan ja eksyi siten vielä kauvemmaksi kumppanistaan. Päästyään vihdoinkin sillalle, joka vie kanavan yli Igesin niemelle, oli hän afrikkalaisten jääkarien keskellä eikä tietänyt suunnilleenkaan, missä oma rykmenttinsä oli.

Kaksi tykkiä, suut niemelle päin, puolusti siltaa. Preussiläinen kenraalitaapi oli heti asettanut läheiseen huvilaan vartioston, jonka tuli vastaanottaa vangit ja estää, ettei ainoakaan päässyt karkaamaan. Vastaanotto oli muuten varsin mutkaton, luettiin vaan miehet kuin lampaat laumassa, ei välitetty numerosta eikä pukimista, ja sitten he saivat mennä ja olla missä halusivat.

Maurice rohkasi mielensä ja kysyi baijerilaiselta upseerilta, joka istui sikari suussa hajasäärin tuolilla, minne päin 106:s rykmentti oli lähtenyt.

Eikö liene upseeri osannut ranskaa vai lieneekö tahtonut huvikseen kiusata miestä? Hän kohotti kättänsä ja viittasi naurahtaen oikealle.

Vaikka Maurice oli paikkakunnalta kotosin, ei hän ollut koskaan käynyt Igesillä ja hän kulki eteenpäin kuin löytöretkellä. Ensin hän meni Glaioretornin ohi, kaunis, suuri maatila, jonka asema aivan virran rannalla keskellä tuuheaa puistoa ihastutti häntä. Tie seurasi Maasia, jonka oikeanpuolinen ranta oli jyrkkämäistä, sitten se kohosi kohonemistaan kiertäen kukkulata niemen keskellä. Siellä oli vanhoja kivilouhoksia ja autioita kankaita täynnä eksyttäviä teitä ja polkuja. Etempänä oli mylly ja siinä kääntyi tie kauppalaan, joka oli rakennettu rinteelle joen varrella ja josta suuri lossi kuljetti yli Saint-Albertin tehtaalle vastapäätä. Vihdoinkin tuli näkyviin avonaisia paikkoja, suuria niittyjä, lakeita, puuttomia alankoja, jotka reunustivat virran leveää uomaa. Turhaan vaani Maurice rantoja pitkin, ratsu- ja tykkiväestöä siellä vain näkyi levolle asettumaisillaan. Hän tiedusteli jälleen 106:tta rykmenttiä eräältä afrikkalaiselta jääkäriltä, vaan tämä ei tietänyt mitään. Yö alkoi pimitä ja hän istui uupuneena viittakivelle tien vieressä.

Polttava tuska valtasi hänet katsellessaan sitä kirottua paikkaa toisella rannalla, jossa taistelu oli seisonut. Sateisen päivän ehto oli raskas ja synkkä, lianharmaana painui taivas näkypiirin taa. Saint-Albertin sola, kaita tie, jota myöten preussiläiset olivat tunkeuneet esille, luikerteli virran mutkikasta rantaa kivilouhosten valkoselta paistavalle hiekkahaudalle saakka. Seugnonin mäen takaa näkyivät Falizette-metsän latvat; vastapäätä, hiukan vasemmalle, oli Saint-Menges, josta lähti tie lossille; Hattoy oli keskellä, Illy kaukana sen takana, Fleigneux notkossa piilossa, Floing vähän lähempänä oikealla. Kaalimaa, jossa he olivat loikoneet tuntimääriä, näkyi selvästi, hän erotti mäen, jota reservitykistö oli puolustanut, mäentörmän, jossa näki Honorén kaatuvan kuoliaana rikki ammutulle kanuunalleen. Ja silloinen pelko valtasi hänet taas, sydämensä vavahteli surusta ja tuskasta.

Mutta ilta pimeni pimenemistään ja hän ajatteli jo, ettei sinä iltana enää löydäkään rykmenttiään. Se oli kenties leiriytynyt kauppalan toiselle puolelle. Ei näkynyt muuta kuin yksi ja toinen sotarosvo, joka kuljeksi hiipimällä pimeässä, ja hän päätti kiertää koko niemen virran rantaa seuraten.

Erästä pellostaan hän täytti taskunsa pienillä perunoilla, jotka tuskin vielä olivat syömäkelpoisia, sillä hänellä ei ollut mitään ruokaa, kun Delaherchen antamat leivät olivat Jeanilla. Aukeilla rinteillä, jotka Doncheryn kohdalla viettävät kukkulasta keskellä niemeä Maasin partaalle, hän kohtasi ihmeekseen lukuisia hevoslaumojia. Miksi ne oli sinne tuotu? Millä ne nyt elävät? Oli jo pilkko pimeä kun hän saapui pieneen lehtoon rannalla ja hämmästytti taaskin tavatessaan siellä satakaartilaiset, keisarin vartijakunnan, kuivailemassa märkiä vaatteitaan. Heillä oli hyvät teltat, padat kiehumassa ja lehmä puuhun kiinni sidottuna. Maurice huomasi heti, ettei hän repaleisessa ja likaisessa jalkaväen puvussaan

ollut laisinkaan tervetullut siihen hienoon seuraan, antoivathan sentään hänen paistaa perunansa tuhassa ja istautua puun alle niitä syömään. Sade oli tauonnut, taivas oli seestynyt, tähdet tuikahtivat esille tummalla, siintävällä laella, ja Maurice näki parhaaksi jäädä lehtoon yöksi, saihan sateen tullessa edes puista suojaa.

Mutta unta ei tullutkaan. Hän ei voinut olla ajattelematta, että oli suljettu tähän suureen vankilaan avotaivaan alla kuin vasikka hakaan. Preussiläiset olivat olleet erinomaisen kekseliäitä ajaessaan Châlonin joukon tähteet, 80,000 miestä, Igesin niemelle, joka oli ehken kilometrin pitkä ja puolen leveä; olihan siinä sellaisellekin laumalle tilaa. Vettä joka puolella, Maas kolmella, kanava neljännellä ja siihen, josta olisi parhaiten päässyt yhteyteen mantereeseen kanssa, olivat preussiläiset asettaneet kaksi kanuunaa. Ja vastaisella rannalla hän oli kohta huomannut jonon vahtisotamiehiä, viidenkymmenen askeleen päässä toisistaan aivan veden reunassa käskyllä ampua joka ikisen, joka yritti uimalla paeta. Heidän takanaan laukkasivat ulaanit edestakasin ja vielä etempänä olisi saattanut nähdä vihollisten rivien mustan vilinän. Kolmenkertainen elävä muuri ympäröi ja vartioi voitettua ja vangittua sotajoukkoa.

Mutta Mauricen silmät tuijottivat selki selällään yön pimeyteen, jossa leiritulet alkoivat loistaa ja jossa hän kuitenkin vielä tähtien heikossa valossa vaalean vesijuovan takana erotti yövahdit liikkumattomina ja jäykkänä määrämätkan päässä toisistaan. Ja yhtä säännöllisillä väliajoilla kuuluivat heidän vaihtohuutonsa virran hiljaisen, yksitoikkoisen kohinan yli.

Muisto taistelupäivien kauheudesta ja kurjuudesta heräsi hänessä jälleen tuosta huudosta, jonka vieraskielinen sointu häiritsi ihanan tähtiyön rauhaa hänen synnyinmaassaan, paikat, joita hän tunti takaperin katseli, tappotanner kuolleineen, koko tuo onnettomuuden lyömä seutu oli taas hänen silmissään kiusaten ja vainoten kuin painajainen. Nojaten päätään sammaltuneeseen puunjuureen, maaten kostealla maalla, vaipui hän takasin eiliseen epätoivoonsa, jota nyt vielä lisäsi heitä kohdannut nöyryytys. Hän tunsu sairaaloista halua pohjia myöten mittailemaan heidän lankeemuksensa suuruutta.

Nyt kun keisari oli antanut miekkansa kuningas Wilhelmille mahtoi tämä kauhea sota toki loppua? Vaan hän muisti, mitä baijerilaiset sotamiehet olivat sanoneet kuljettaessaan vankia niemelle: "Kaikki olemme Ranskassa, kaikki Pariisiin!" Puolinukuksissa hän näki kuin ilkeässä unessa keisarikunnan häviön, Ranskan hurjassa innostuksessa julistetuksi tasavallaksi, 1792 vuoden muistojen nousevan ylös haudoistaan, sotamiehiä kasvavan kuin maasta, vapaaehtoisten joukkojen puhdistavan isänmaan hyökkäävistä vihollisista. Ja kaikki suli yhteen hänen väsyneissä aivoissaan: voittajien vaatimukset, voitettujen itsepintaisuus, 80,000 miehen vankeus ensin Igesillä, sittemmin saksalaisissa linnoituksissa, viikkomääriä, kuukausmääriä, vuosiakin ehkä. Kaikki romahti kokoon, auttamaton häviö nieli kaikki, kurjuudella ei ollut rajoja eikä sitä voinut kielin kuvata.

Vartijan huuto kajahti virran takana, ääni vieri hiljeten kauvas. Hän heräsi, kääntyi kovalla vuoteella, kun pyssyn laukaus katkasi hiljaisuuden. Sitä seurasi koriseva huuto ja loiskahdus — ruumis putosi veteen. Joku raukka oli yrittänyt paeta ja saanut latingin rintaansa ennenkun ennätti heittäytyä veteen uidakseen Maasin yli.

Huomenna oli Maurice päivän koitteessa jaloillaan. Taivas oli vielä selkeä ja sininen, nyt hän tahtoi rientää etsimään rykmenttiään. Ensin hän mietti lähteä niemen keskeltä hakemaan, vaan päätti kuitenkin vielä kiertää rantaa pitkin. Ja kanavan luona hän löysikin 106:n rykmentin jäännökset, tuhat miestä ehken, leirissä aivan santaäyräällä harvan poppelirivin suojassa. Jos hän olisi eilen kulkenut vasemmalle sen sijaan että kohosi suoraan ylös saarelle, olisi hän heti tavannut toverit. Useimmat linjarykmentit olivat majoittuneet Glairetornin ja Villetten, toisen suuren kartanon, välille, niin lähelle siltaa, ainoata pakotietä, kuin mahdollista, juurikuin lampaat, jotka tunkeutuvat karsinan ovelle.

Jean päästi ilohuudon.

— No, jopa viimeinkin, tulet! Luulin sinun jo makaavan tuolla virran pohjalla.

Hän oli komantonsa luona kuten ainakin; Pache ja Lapoulle olivat vielä hengissä sekä Chouteau ja Loubet, jotka olivat nukahtaneet eräässä porttikäytävässä Sedanissa ja sieltä joutuneet preussiläisten saaliiksi. Jean oli nyt ylimmäinen päällikkö. Sapin, luutnantti Rochas ja kapteeni Beaudoin olivat poissa. Ja vaikka voittajat olivat poistaneet kaikki arvoasteet ja kieltäneet vankia tottelemasta muita kuin preussiläisiä upseeria, olivat he keräytyneet korpraalinsa ympärille, he tiesivät, että hän oli kokenut ja osasi antaa hyviä neuvoja tarvittaessa. Sentähden vallitsi heidän keskensä suloisin sovinto sinä aamuna, vaikka toiset olivatkin paksupäisiä ja toiset ilkeäluontoisia. Oli löytynyt jokseenkin kuiva makuupaikka kahden ojan välissä ja siinä he olivat nukkuneet yönsä, palanen telttavaatetta peitteenä. Ja aamulla he olivat hankkineet vähän puita ja padan, jossa Loubet juuri oli keittänyt virkistävät aamukahvit. Ilma oli kaunis, heillä oli vielä jällellä sianlihaa ja kuivaa leipää; ja olipa, Chouteaun sanoessa, varsin mukavata kun ei tarvinnut ketään totella, ilokseen sitä taas pitkästä ajasta käveli mihin nenä vei.. Vankina oltiin, mutta tilaa oli yllin kyllä. Eikä sitä kestänekään kuin pari, kolme päivää, — joten ensimmäinen

sunnuntai vankeudessa kului heiltä jokseenkin hupaisesti.

Mauricekin oli taas tyytyväinen kun oli päässyt toisten joukkoon, häntä ei vaivannut muu kuin preussiläisten soittokuntien soitto, joka kuului koko päivän kanavan toiselta puolelta. Iltapuoleen siellä laulettiinkin; sotamiehet kävelivät pienissä ryhmissä ja veisasivat korkealla äänellä pyhäpäivän kunniaksi.

— Oih tuota kiusallista soittoa! huudahti Maurice tuskastuneena. Aivan se ihoa karmii.

Jean kohotti hartioitaan, hänen hermonsa eivät olleet yhtä arat.

— Heillähän onkin syytä iloita. Ehkä luulevat sitäpäitse meitä tuolla virrenveisuullaan huvittavansa... Tämä päivä on sentään mennyt koko hyvin! Ei kannata valittaa!

Vaan illempana alkoi taas sataa. Harvat talot olivat pian täynnä sotamiehiä, joitakuuta telttiä pystytettiin, mutta useimmilla ei ollut edes peitetä suojakseen ja heidän täytyi viettää yönsä taivasalla rankkasateessa.

Yhden ajoissa heräsi Maurice, jonka uni oli valloittanut, keskellä pientä järveä. Ojat olivat paisuneet reunojensa yli ja joka paikka oli veden vallassa. Chouteau ja Loubet pauhasivat ja toruivat ja Pache koetti saada hereille Lapoullea, joka makasi sikeästi keskellä vedenpaisumustakin. Jean muisti nyt poppelit ja he istuivat lopun yötä niiden juurelle kyyristyneinä.

Ja huomen ja ylihuomen olivat kauheat. Vettä tuli virtanaan, rajuissa kuuroissa, niin etteivät vaatteet ennättäneet kuivaa. Nälkäkin alkoi vaivata kun ei ollut enää lihaa eikä kahviakaan jälellä. Maanantain ja tiistain he elivät muutamilla perunoilla, joita kaivoivat läheisestä pellostä, ja nekin olivat jo toisen päivän illalla niin harvinaisia, että niistä maksettiin 25:kin centimiä kappaleesta. Monta kertaa kuului puhallus, joka kutsui ruokavarojen jakoon, korpraali riensi suurelle liiterille lähelle Glairifornia, jossa sanottiin annettavan leipää, mutta ensi kerralla hän sai odottaa turhaan runsaasti kolme tuntia ja toisella kerralla hän oli joutua käsikähmään baijerilaisen sotamiehen kanssa. Ranskalaisilla upseereilla ei ollut sananvaltaa, heidän täytyi katsella päältä vaan ja ihmetellä, aikoivatko saksalaiset tappaa nälkään voittamansa armeijan? Sillä mihinkään toimenpiteisiin ei näytty ryhtyvän, ei hankittu elatustarpeita näille 80,000 miehelle, ei tehty mitään heidän kärsimystensä lieventämiseksi tällä paikalla, jonka sotamiehet ristivät "nälkäleiriksi" ja jota eivät rohkeimmatkaan voineet jälkeinpäin kauhistumatta muistella.

Jeaninkin kärsivällisyys loppui ja hän palasi aina turhilta matkoiltaan vihan vimmassa.

— Pilkkaavatko ne meitä vai mitä ne ilvehtivät niillä toivotuksillaan, kun ei siellä kumminkaan ole mitään saatavaa. Jumal'avita, minä en liikahda tästä enää vaikka soittaisivat tuomiopäivään asti.

Vaan kumminkin hän riensi heti merkin kuultuaan sinne. Mutta aina yhtä turhaan. Nämä säännölliset soitot olivat julmia ja ne värissyttivät Mauricea, sillä joka kerta kuin isännättömiksi jääneet ranskalaisten hevoset kuulivat kanavan toiselle puolelle torven äänen, paiskautuivat ne veteen uidakseen rykmenttiensä luo. Mutta ne olivat uupuneita ja nälistyneitä eivätkä jaksaneet taistella virtaa vastaan; se vei heidät mukanaan ja pian näkyi pinnalla kellumassa joukottain turvonneita hevosen raatoja. Ne, jotka jaksoivat päästä toiselle rannalle, karkasivat hurjistuneina autioille kankaille keskelle saarta.

— Lisää korpiruokaa! huokasi Maurice muistaen suuret hevoslauamat, jotka oli ensimmäisenä päivänä nähnyt. Jos meidän täytyy olla täällä muutamia päiviä lisää, tulemme kyllä raatelemaan toinen toisemme. Voi, eläin-raukat!

Varsinkin oli yö keskiviikkoa vasten tuskallinen. Mauricen kiihoittunut tila huolestutti Jeania. Hän pakoitti hänet kääriytymään rikkinäiseen peiton kappaleeseen, jonka oli ostanut kymmenellä frangilla eräältä zuaavilta, ja makasi itse likomärässä takissaan sateessa, joka ei tauvonnut hetkeksikään koko yönä.

Poppelien alla alkoi olo käydä mahdottomaksi; he makasivat vetelässä liejussa, maa ei jaksanut enää niellä sitä veden paljoutta, joka tulvasi alas. Mutta pahinta oli sittenkin nälkä. He olivat iltasella jakaneet kuuteen mieheen kaksi punajuurikasta, joita eivät edes saaneet missään keitetyksi. Miehistössä oli jo ilmautunut useita punataudin kohtauksia.

Ainakin kymmenen kertaa koetteli Jean, oliko Maurice levottomasti itseään heitellessään viskannut peiton päältä, maaten itse jalat vedessä ja selkä märkää puunrunkoa vasten.

Sen jälkeen kun Maurice Illyn kummulla pelasti hänet joutumasta preussiläisten käsiin oli hän jo satakertaisesti sen hyväntuon palkinnut. Hän ei ajatellut koskaan mitä teki ystävänsä hyväksi, mutta hän unohti tyyten itsensä auttaessaan ja tukiessaan toista. Viimeisen leipäpalansa hän oli antanut

Mauricelle ja olisi kernaasti antanut nahan päältään lämmittääkseen hänen jalkojaan ja hartioitaan ja suojatakseen hänet kärsimyksiltä, joita itse valittamatta kantoi. Sillä muuten hän ei taitanut ilmaista toiselle tunteitaan, harvapuheinen talonpoika, melkein yhtä mykkä kuin se maa, jota oli elämänikänsä muokannut. Ja keskellä säälimättömyyttä ja itsekkäisyyttä, jota näki joka puolella ympärillään tuossa sopukassa, johon kaiken maailman tuskat ja surut näyttivät kasautuneen, ei hän ehkä olisi pysynytään pystyssä ilman jaloa itsekieltoisuuttaan. Se piti hänen mieltään vireillä ja päätään selvänä ja hän olikin ainoa joukossa, joka enää pystyi ajattelemaan ja toimimaan.

Seuraavana aamuna toi Jean esille erään tuuman, jota oli yöllä miettinyt.

— Kuules, pieni ystävä! Koska he eivät näy pitävän tämän parempaa huolta meistä, vaan antavat vallan kuolla nälkään tässä senkin kirotussa kolossa, on parasta lähteä kävelemään. Pääsetkö sinä vielä jaloillesi, vai mitä?

— Pääsen kyllä.

— No, nyt lähdemme löytöretkelle. Rahaa meillä kyllä on, ja johan sitte hiisi on merrassa ellei rahalla ruokaa saa. Jääkööt nuo toiset mihin jäävät. Eivätpä he ole kovin hauskoja seurakumppania olleet!

Loubet ja Chouteau olivat panneet heidän kärsivällisyytensä kovalle koetukselle itsekkäisyydellään ja kavaluudellaan. He varastivat kaikki mitä eteen sattui, eivät koskaan antaneet tovereille mitään. Ja Lapoulle oli samaa maata, oikea raakalainen, eikä tekopyhältä Pacheltakaan tarvinnut mitään hyvää odottaa.

He lähtivät siis kahden astumaan rantaa pitkin, samaa tietä, jota Maurice oli leirille tullut. Glairotorni ja puisto olivat jo paljaaksi työstetyt, nurmikentät poltetut, puut kaadetut maahan, huoneet täynnä vankia. Likasia sotamiehiä, silmät kuopalla ja kasvot kalpeina, istui jokapaikassa, elivät kuin mustalaiset ikään eivätkä uskaltaneet paikaltaan hievahtaa pelosta, että joku muu anastaisi heidän paikkansa. Vähän tuonnempana he kulkivat ratsuväen ja tykistön ohi, jotka olivat tähän saakka pysyneet moitteettomassa järjestyksessä, mutta nekin jo joutuneet nälän ja puutteen käsissä hajaantumistilaan. Oikealla myllyn luona, ne näkivät pitkän jonon tykkimiehiä vuoroaan odottamassa: mylläri möi heille jauhoja, kahmalollisen yhdellä frangilla, jotka he solmivat nenäliinaansa. Mutta Maurice ja Jean pelkäsivät, että saavat ehkä odottaa tuntimääriä, ja lähtivät vaan eteenpäin astumaan. Toivoivat Igesin kylässä toki jotain parempaa saavansa ja joutuivat aivan epätoivoon kun se olikin autiona ja niin tyhjäksi ryöstettynä kuin Algerilainen kylä heinäsirkkalauman käynnin jälkeen. Ei leivän murusta, ei vihanneksen lehteä, ei lihaa, joka maja kuin kynsin raavittu. Kenraali Lebrunin sanottiin asuvan vouden luona. Hän oli koettanut järjestää jonkunmoista ruokapaikkaa sotamiehille, mutta turhaan. Kun ei löytynyt mitään tavaraa, ei rahalla tehnyt mitään. Edellisenä päivänä oli korpusta annettu kaksi frangia, viinipullosta seitsemän, pikkuruisesta lasista paloviinaa yksi frangi ja piipullisesta tupakkaa viisikymmentä sentimiä. Upseerit vartioivat miekka kädessä kenraalin asuntoa ja läheisiä taloja, etteivät sotarosvot päässeet niihin murtautumaan, sillä ne veivät kaikki, yksin öljyn lampuista ahmiakseen.

Kolme zuaavia viittasi Jeanin ja Mauricen luokseen. Viisi miestä sai aina paremmin jotain toimeen.

— Tulkaa mukaan... Täällä on hevosia kuolemaisillaan ja jos vain olisi hiukan puita...

Sitten he hyökkäsivät eräisen talonpoikaistaloon, rikkoivat kaapit, potkivat ovet irti saranoistaan, repivät oljet katolta, mutta silloin riensi muutamia upseeria hätään revolverit käsissä ja heidän täytyi paeta.

Kun Jean näki kurjuuden kyläkunnassa, harmitti häntä, ettei jäänyt myllylle jauhoja saamaan.

— Täytyy lähteä takasin, ehkä siellä vielä jotain saa.

Vaan Maurice oli niin uupunut ja voimaton, että Jean jätti hänet istumaan kivelle mäenrinteellä Sedanin laaja näkymö edessään ja palasi kolmen neljänneksen kuluttua myllyltä jauhonyytti kädessä. Nälissään eivät he joutaneet mitään keittämään, vaan söivät jauhot raakoina. Ei ne pahalta maistuneet, nousemattomalta taikinalta, ja vahvistivat sentään hiukan. Ja he olivat vielä niin onnelliset, että löysivät kolon täynnä puhdasta sadevettä, jota halulla joivat.

Mutta kun Jean ehdotteli, että jäisivät koko iltapäiväksi sinne, kävi Maurice kärsimättömäksi.

— Ei, ei millään muotoa... Minä tulen sairaaksi jos katselen tuota kauvemmin...

Hän osoitti vapisevalla kädellä laajaa näkypiiriä, Hattoyn mäkeä, Floingin ja Illyn kumpuja, Garennen metsää, koko tuota veristä näyttämöä, jossa heidän osakseen oli tullut häpäisevä tappio.

— Kun istuin täällä ja odotin sinua, täytyi minun kääntyä selin tuonne päin, etten olisi parkaissut ääneen, ulvonut kuin koira... Sinä et usko kuinka nämä ympäristöt kiusaavat minua, — tekevät minut hulluksi!

Jean katsoi häneen hämmästyen hänen äänen painoan, joka värisi loukattua ylpeyttä ja surua. Ja hän näki ystävänsä silmissä tuiman, hurjistuneen katseen, joka pelotti häntä.

Hän koetti kääntää asian leikiksi.

— No, se on pian autettu! Lähdetään toisille maille.

Koko iltapäivä meni sinne tänne kuljeksiessa. He etsivät läpi koko matalamman osan niemimaata siinä toivossa että jostain ehkä vielä perunoita löytäisivät. Mutta tykkimiehet olivat jo kyntäneet nurin kaikki pellot ja vieneet mitä niissä oli vietävää. He palasivat taas samaa tietää ja kulkivat toistamiseen nälässä vaikerovien ja kuolevien ihmisjoukkojen ohi itsekin niin uupuneina, että täytyi vähä väliä levätä. Mutta omituinen levottomuuden tunne ajoi heidät taas jaloilleen, kuljeksimaan ympäri vainuten kuin eläimet, mistä saisivat syömistä. Nälkä tuntui jo kestäneen kuukausia, heidän täytyi löytää jotain. Keskellä saarta Doncheryn puolella he kohtasivat hevoslauman, jota väistyivät piiloon erään muurin taakse ja katselivat sieltä niiden hurjaa laukkaa edes takasin ilta-auringon punasessa valossa.

Mauricen pelko toteutui. Sadat ja tuhannet hevoset, jotka olivat joutuneet vangiksi miesten mukana ja joille ei kukaan antanut ruokaa, raivostuivat päivä päivältä ja muuttuivat yhä uhkaavimmiksi vihamiehiksi entisille isännilleen. Ensimmältä ne järsivät kuoren puusta, sitten oli aitojen, haasioiden, siltain vuoro, mitä vain puuta eteen sattui, ja nyt ne hyökkäsivät toistensa kimppuun, repivät suuria tukkoja toistensa harjoista ja hännistä ja pureksivat niitä turpa vaahdossa. Mutta yön tultua ne olivat vaarallisimmat ikäänkuin olisivat pimeässä paenneet hirveitä näkyjä. Ne nelistivät suurissa laumoissa alas rannikolle ja karkasivat sotamiesten teltoihin, olivat tunteneet olkien hajun. Sytytettiin suuria nuotioita, mutta huikasevat liekit kiihottivat niitä vielä enemmän. Hurja hirnunta kaikui pimeässä pelottavalta kuin petojen ääni. Ne karkotettiin pois, vaan palasivat heti uudestaan vielä monilukuisempina ja vielä hurjempina. Ja joka hetki kuului pimeässä hevosten tallaamien sotamiesten hätähuudot.

Aurinko ei ollut vielä laskenut kun Jean ja Maurice leirille palatessaan suureksi ihmeeksi näkivät neljän toverinsa erään ojan partaalla päät yhdessä supattamassa.

Loubet huusi heille heti ja Chouteau selitti:

— Me neuvottelemme tässä iltasesta... Nälkäkuolema on edessä, nyt on jo paastottu kuusineljättä tuntia... Hevosia täällä on ylenmäärin ja hevosen lihaa ei tarvitse hävetä.

— Ettekö suostu, korpraali, tekinkö jatkoi Loubet. Kuta enemmän meitä on sitä helpommin sen saa hengiltä... Tuolla on yksi, tuo suuri punanen. Sitä olemme pitäneet silmällä tunnin ajan... Huonolta näyttää jo, sen kyllä jaksamme keihästä.

Hän osoitti suurta punasta konia, joka makasi kyljellään naurismaan laidassa. Väliin se kohotti päätään, katsoi surullisesti ympärilleen ja ähkyi raskaasti.

— Kauvampa kestää ennenkuin siitä henki lähtee, mutisi Lapoulle, joka oli nälkäisin kaikista. Annanko minä sille armoniskun?

Loubet tarttui häneen. Vai niin! Että preussiläiset hyökkäsivät kuin sudet heidän kimppuunsa. Eivät suinkaan heitä olleet kieltäneet kuoleman uhalla hevosia tappamasta; pelkäävät tietysti raatojen synnyttävän ruttotautia. Mutta iltasella, pimeässä, se saattoi tapahtua...

— Korpraali, sanoi Pache vapisevalla äänellä. Te tiedätte aina neuvoa; eikö tuota hevosta saisi hengiltä ilman kovin suuria tuskia?

Jean pudisteli itseään kärsimättömästi. Ei, ei, sellaiseen työhön hän ei tahdo kajota. Kuoleva eläinraukka, kuka tuohon tahtoi koskea? Hänellä oli aikomus lähteä tiehensä ja jättää heidät siihen inhoittavaa teurastustaan toimeenpanemaan, vaan kun huomasi että Maurice oli kalman kalpea eikä tahtonut enää jaloillaan pysyä, soimasi hän itseään liiallisesta hellätuntoisuudesta luontokappaleen suhteen kun ihminen hänen vierellään kärsi. Ja olivathan eläimet luodut ravinnoksi.

— En totisesti minä tiedä, miten sen kanssa on meneteltävä, vastasi hän hetken mietittyään tavallisella äänellään.

— Kyllä minä sille keinon keksin, huusi Lapoulle. Teidän ei tarvitse kuin päältä katsella.

Kun viimeksi tulleetkin olivat istuneet ojan reunalle, alkoi odotus. Aina vähän päästä nousi joku

miehistä katsomaan, oliko hevonen vielä paikoillaan pää ojennettuna virrasta nousevaa tuulen henkeä vastaan, laskevaan aurinkoon päin, ikäänkuin se olisi tahtonut huokua sisäänsä viimeiset elämän henkäykset. Kun pimeys viimeinkin oli hitaasti laskeutunut seudun yli, nousivat he ja katsoivat tarkasti joka puolelle, oliko ketään näkemässä.

— Kas niin, sanoi Chouteau hätäisesti, nyt on hetki tullut!

Ja Lapoulle oli ensimmäisenä paikalla. Hän oli siepannut ojasta kiven ja löi sillä voimainsa takaa hevosen pääkalloon. Mutta kun hän toistamiseen kohotti kätensä, teki hevonen voimakkaan ponnistuksen ylös päästäkseen. Silloin ryntäsivät Chouteau ja Loubet sen päälle ja pitelivät jaloista kiinni. Se korisi miltei ihmisellisellä äänellä, tuskallisesti ja liikuttavasti, ja elleivät sen voimat olisi olleet riutuneet pitkästä nälästä se olisi murskannut heidät kuin tyhjän. Lapoulle kolhi ja kolhi, mutta se liikutti yhtä mittaa päätään, joten lyönnit eivät osuneet.

— Silläpä nyt on pirunmoinen aivokopsa!... Pitäkää kiinni, että saan lopetetuksi!

Jean ja Maurice seisoivat aivan jähmettyneinä vieressä, he eivät saattaneet ottaa osaa teurastukseen. Ja Pache lankesi vanhasta tavasta polvilleen, pani kätensä ristiin ja mutisi rukousta kuolevan edestä:

— Herra, katso armossa hänen puoleensa...

Taaskin iski Lapoulle syrjään, repäsi toisen korvan irti eläinrukalta, joka kiljasi kovasti.

— Varro, varro hiukan! sanoi Chouteau, loppu tästä tulla pitää, muuten joudumme pulaan... Pidä kiinni Loubet!

Hän koperoi taskustaan veitsen, pienen kynäveitsen, jonka terä tuskin oli sormen pituinen, ja pitkällään hevosen päällä iski sen eläimen kurkkuun, viileksi ja leikkeli pitkin ja poikki kunnes viimein löysi valtasuonen. Nyt hän kääntyi syrjään, sillä veri oli ruiskahtaa hänen kasvoilleen. Jalat potkivat vielä muutaman minuutin suonenvetoisesti, suuret surumieliset silmät kiintyivät ympärillä seisovia kuolettajia katsomaan, himmenivät, sammuivat.

— Herra, sopersi Pache yhä polvillaan, sinun laupeutesi on suuri, armahda häntä!...

Kun hevonen oli ollut hetken liikkumaton, piti miesten leikata siitä hyvä pala itselleen, mutta se ei ollutkaan helppo tehtävä. Loubet, joka ymmärsi vähän kutakin ammattia, selitti hyvin tarkasti mistä parhaan paistilihan saa, vaan hän oli keho teurastaja ja käytettävänä oli vain se pieni kynäveitsi, joten hän lopuksi joutui ihan hämmennyksiin suurta lämmintä lihakasaa viileksiessään. Lapoulle rupesi auttamaan ja ratkoi mahan auki. Ja he raatelivat kuin nälkäiset sudet siinä siivossa, veren ja sisälmysten keskellä, mistään huolimatta, kunhan saivat.

— Mitä kohtaa tämä nyt on, en minä ainakaan pysty sanomaan, huusi Loubet viimeinkin käsissä suuri lihakappale. Mutta on tätä nyt siksi, että pojilta nälkä lähtee!

Jean ja Maurice kääntyivät inholla hänestä; mutta nälkä oli heilläkin ja he riensivät toisten jälessä pois teurastetun hevosen likeltä. Chouteau oli löytänyt kolme punajuurikasta pellolta, ne vietiin muassa. Loubet nakkasi lihan Lapoullelle, Pache raahasi kattilata ja koko seurue juoksi niinkuin vihollinen olisi ollut kintuilla.

Äkkiä pysähtyi Loubet ja muut hänen taakseen.

— Mutta missä tämä keitetään, hä?

Jean esitteli yhtä loukkoa kivimurroksissa, jotka olivat ainoastaan parin sadan metrin päässä; sieltä ei valkea näkynyt minnekkään. Mutta perille tultua ilmestyi monta puutetta. Puita oli ensinnäkin saatava ja onneksi löytyikin vanhat kärrynlavat, jotka Lapoulle potkasi kappaleiksi raudoitettulla korollaan. Mutta mistäs vettä? Aurinko oli paistanut koko päivän ja kuivannut sadevesilätäköt. Glaiertornin luona oli tosin kaivo, mutta se oli liian kaukana ja siellä sai aina tuntimääriä odottaa ennenkuin pääsi likellekään ja sitten oli vielä onnessa jos sai tungoksessa pisarankaan astiassa pysymään. Pienet kaivot niillä tienoin olivat myös kuivaneet kahtena viimeisenä päivänä, niistä ei saanut kuin likaista pohjakuraa. Ainoa vesipaikka oli Maas, ja sinne ei ollut matkaakaan kuin pari askelta lähitse kulkevasta tiestä.

— Minä noudan virrasta, esitteli Jean. Mutta toiset nousivat vastaan.

— Ei, ei ollenkaan! Sama jos joisimme myrkkyä; virtahan on ruumiita täynnä!

Vuolas virta kuljettikin yhtä mittaa muassaan ihmisten ja hevosten ruumiita, jotka turvonneina ja jo viheriän karvaisina kelluivat pinnalla eli pysähtyivät ruohikkoon rannalla levittäen myrkyllistä löyhkää

ympäri. Ja melkein joka mies, joka oli uskaltanut juoda virrasta, oli tullut heti kipeäksi vatsastaan ja sydänalastaan.

Mutta mikäpä auttoi! Ja Maurice selitti, ettei huonoinkaan vesi enää keitetynä ole vaarallista.

— No niinpä minä lähden Lapoullen kanssa noutamaan!

Oli jo ihka pimeä ennenkuin kattila saatiin tulelle. Loubet oli kuorinut punajuurikkaat ja sipultanut pataan, tuumaten että siitä tulee oikein herkkuliemi heille. Ja joka mies koki pitää tulta vireillä, kouhottelivat lakkaamatta ja mättivät laudan kappaleita. Heidän pitkäkät varjonsa hyppivät ja tanssivat omituisesti luolan himmeillä seinillä.

Mutta he eivät malttaneet kypsyttää keittoaan, vaan nostivat padan tulelta ja repivät kuuman lihan vapisevilla sormillaan kappaleiksi ja jakoivat keskenään, ja joivat liemen. Se inhotti heitä, vaikka olikin niin nälkä ettei nähneet enää. Suolaton keitto, raaka, limaskainen hevosen liha ja imelältä maistuvat juurikkaat panivat pian joka miehen ylenantamaan. Pache oli ensimmäinen, sitten taukosivat Loubet ja Chouteau syömästä haukkuen minkä ennättivät hevoskonია, josta heillä oli ollut niin paljon vaivaa eikä hyvää muuta kuin, että nyt saivat kärsiä. Lapoulle oli ainoa, joka nautti ruuastaan, mutta palattuaan yöllä leirille, poppeliin luo, kääntyi Lapoulle niin huonoksi, että oli henki mennä.

Rannalle mennessä veti Maurice Jeanin syrjäpolulle, hän ei tullut enää aikaan toisten kanssa, hän inhosi heitä, ja ehdotteli että viettäisivät sen yön pienessä lehdossa, jossa hän oli ensimmäisen vankeusyönsä maannut. Se tuuma oli mainio, Jean oli oikein tyytyväinen päästyään pitkälleen kuivalle sammaliselle rinteelle tuuhean lepän suojaan. Aurinko oli jo ollut pari tuntia ylhäällä, kun he paljon virkeämpinä levollisesta unestaan heräsivät..

Nyt oli torstai-päivä. Mutta he eivät tietäneet oikein enää miten elivätkään, olivatpahan vain mielissään että ilma näytti pysyvän poutaisena. Houkuttelemalla sai Jean Mauricen kanssaan rannalle katsomaan, eikö heidän rykmenttinsä jo ala lähteä. Joka päivä lähetettiin nyt Igesiltä vankijoukkoja, 10-12,000 miestä kerrallaan, saksalaisiin linnoituksiin. Edellisenä päivänä he olivat nähneet preussiläisen vartijajoukon edellä ranskalaisia upseeria ja kenraaleja matkalla Pont-à-Moussoniin ja sieltä edelleen rautateitse Saksanmaalle. Kaikki lähtivät mielellään "nälkäleiristä". Jospa heidänkin vuoronsa pian tulisi! Vaan 106:s oli vielä samalla paikalla kanavan varrella, kurjuus ja puute ehkä vain entistäkin suurempi, lähdistä ei tietoaakaan.

Jean arveli, että sinä päivänä ehkä tulee jotain syömistä, sillä baijerilaiset sotamiehet kanavan toisella puolella olivat ruvenneet pitämään kauppaa vankien kanssa. Rahat viskattiin nenäliinassa yli ja se lähetettiin taas samaa tietä takasin sisällä leipäpala eli tupakkaa, joka tuskin oli ehtinyt kuivaakaan vielä. Ne, joilla ei ollut rahoja, heittivät baijerilaisille valkosia hansikkaitaan ja ne näyttivät olevan hyvin haluttua tavaraa. Kaksi tuntia oli lakkaamatta lennellyt kääryjä ja hopearahoja kanavan yli. Ja Maurice lähetti heti rannalle tultuaan viiden frangin rahan kaulaliinassaan baijerilaiselle sotamiehelle, mutta liekö mies ollut huolimaton tahi ilkeäsisuinen, leipä, jonka hän lähetti Mauricelle, putosikin veteen. Saksalaiset remahtivat leveään nauruun. Kahdesti sattui Mauricelle sama onnettomuus, baijerilainen otti rahat, mutta leipä joutui virran saaliiksi. Silloin tulivat upseeritkin paikalle tiedustelemaan, mikä ilo siellä oli, ja kielsivät väkeään tekemästä mitään kauppiaita sotavankien kanssa. Jeanilla oli täysi työ hillitsemään Mauricea, joka nyrkit suorana haukkui saksalaisia varkaiksi ja roistoiksi ja tahtoi pois kymmentä frangiaan.

Ihanasta auringon paisteesta huolimatta oli se päivä kauhea. Kahdesti kuului petollinen soitto, kahdesti riensi Jean makasiinille, josta ruokavaroja sanottiin jaettavan, mutta siellä ei ollut nytkään muuta kuin tungosta. Preussiläiset, jotka kaikessa muussa noudattivat niin erinomaista järjestystä, kohtelivat voitettua armeijaa hävyttömän huonosti. Kenraalien Douayn ja Lebrunin huomautettua hankittiin muutamia lampaita ja pari kuormaa leipää, mutta niitä jakaessa ei noudatettu mitään järjestystä, tuskin ehtivät kuormat sillan yli kun lihat ja leivät jo olivat kadonneet. Sadan metrin päässä olevat väet eivät nähneet niistä vilaustakaan. Senpätähden hoksasikin Jean asettautua aivan sillan viereen kaapatukseen heti osansa.

Kello oli jo silloin neljä; he eivät olleet vielä maistaneet suupalaakaan koko kauniina sunnuntaipäivänä, kun ilokseen yhtäkkiä huomasivat väkijoukossa Delaherchen kori ja leipä kummassakin kainalossa. Muutamat Sedanin kauppiat olivat suurella vaivalla hankkineet itselleen pääsyluvan Igesille ja Maurice oli jo mielessään ihmetellyt, ettei Henriette lähettänyt mitään tietoa itsestään. Ja nytkin kävi niin että kun he olivat pujottautuneet Delaherchen luo ei hänellä enää ollut kuin toinen leivistä jäljellä, toinen oli, hän ei tietänyt itsekään miten, viety häneltä.

— Voi, hyvänen aika, teitä ihmisparkoja! huudahti tehtailija heidät nähtyään, hämmästyneenä ja melkein hämillään, sillä niin huonoksi hän ei ollut kuitenkaan heidän tilaansa ajatellut.

Jean tarttui hänen viimeeseen leipäänsä lupaa kysymättä ja istui heti tien viereen Mauricen kanssa sitä syömään. Tehtailija seiso vieressä kertoen Sedanin uutisia. Hänen vaimonsa voi hyvin, Jumalan kiitos! Mutta överstin tila huolestutti heitä kaikkia, hän oli niin alakuloinen, niin synkkä, että he eivät ymmärtäneet mitä tehdä. Vanha rouva istui hänen luonaan aamusta iltaan.

— Entä sisareni? kysyi Maurice.

— Niin, sisarenne! Se on totta. Hän tuli minun kanssani, hänhän se kantoi leivät. Mutta hänen täytyi jäädä kanavan tuolle puolen. Vahti ei laskenut. Preussiläisethän ovat ankarasti kieltäneet laskemasta naisia niemelle.

Hän kertoi sitten Henriettestä, ja miten hän kaikella tavalla, vaikka turhaan, oli koettanut päästä veljensä luo ja auttaa häntä. Sattumalta oli hän Sedanissa tavannut Günther serkkunsa, preussiläisen kaartin kapteenin. Jäykkänä ja ynseänä oli hän mennyt Henrietten sivu eikä ollut häntä tuntevinaan. Henriettekin oli inhoten kääntänyt päänsä pois, hänestä oli tuntunut kuin olisi hän miehensä murhaajan nähnyt. Mutta tietämättä itsekkään minkätähden, oli hän yhtäkkiä kääntynyt, puhutellut Güntheria ja kertonut hänelle Weissin kuoleman ja kaikki, ankarasti soimaten. Hän oli vain kohauttanut olkapäitään, kun kuuli sukulaisensa kamalasta kuolemasta — sellaista on sota — olisihan hän saattanut itsekin saada surmansa — kukapa sitä voi auttaa. Sotilaan kasvoissa ei niin hermo värähtänyt. Kun Henriette sitten puhui vankina olevasta veljestään ja pyytämällä pyysi päästä hänen luoksensa, niin hän jyrkästi kieltäytyi auttamasta. Käsky oli peruuttamaton, "saksalaisten tahto" oli hänelle uskonkappale. Hänestä erotessaan huomasi Henriette, että Günther luuli tulleensa Ranskaan tuomariksi, niin suvaitsemattomaksi ja kopeaksi kuin konsanaan sen kansan verivihollinen, jota hän jaloillaan tallaa.

— No niin, sanoi Delaherche viimein, olkoonpa sekin miten tahansa, te olette nyt kuitenkin saaneet vähän ruokaa. Ikävintä on vain se, ettei minua, pahoin pelkään, lasketa tänne toista kertaa.

Hän tiedusteli, eikö heille olisi mitään asiaa toimitettavana ja otti mielellään perille viedäkseen muutamia lyijykynällä kirjoitettuja kirjeitä, joita toiset sotamiehet hänelle antoivat, sillä monasti oli nähty baijerilaisten ilkkuen sytyttävän piippujaan kirjeillä, joita olivat ottaneet huoltaakseen.

Maurice ja Jean seurasivat häntä sillalle. Delaherche huudahti: tuolla on Henriette ... ettekö näe, hän liehuttaa nenäliinaa!

Vahtisotilasten takaa erotti todellakin toisten joukosta pienen mustapukuisen olennon, joka liehutti jotain valkoista auringonpaisteessa. Kumppanukset punastuivat, kyneleitä kohosi silmiin ja he vastasivat, vimmatusti käsiään heiluttaen.

Seuraava päivä — perjantai — oli Mauricen vaikein. Rauhallinen oli yö ollut metsikössä, ja päivällä he olivat taas saaneet syödäkseen, sillä Jean oli löytänyt Villetten linnasta vanhan ämmän, joka möi leipää kymmenestä frangista naulan. Mutta sinä päivänä he näkivät niin hirveän tapauksen, että se kauvan sen jälkeen heitä vaivasi.

Päivää ennen oli Chouteau huomannut, että Pache ei valittanut, vaan oli niin välinpitämättömän ja tyytyväisen näköinen kuin olisi saanut kylläksensä syödä. Heti iski hänelle päähän, että kyllä sillä mokomalla varmaan on piilopaikka jossakin, koska hän aamusellakin hiipi täältä ja oli vähilleen tunnin poissa ja palasi naurussa suin, juuri kuin olisi makupalan nielaissut. Hän oli varmaan saanut ruokavaroja tavalla millä tahansa. Chouteau kiihotti Loubetia ja Lapoullea, varsinkin jälkimmäistä. Sellainen kirottu ruoja, joka pistää poskeensa itse eikä anna mitään nälkäisille tovereilleen!

— Tiedättekös, tänä iltana me otamme selon asiasta — me hiivimme hänen jälkeensä. Hän ei — piru vie — syökään yksinään kaikkea, silloin kuin tässä toiset nälkään nääntyvät.

— Se on oikein, se on oikein, me väijymme häntä, huusi Lapoulle hurjasti. Katsotaanpas sitten!

Hän puristi kätensä nyrkkiin, pelkkä toivo, että saisi syödäkseen, teki hänet raivoisaksi. Hyvän ruokahalunsa tähden hän kärsi enemmän kuin toiset, hänen tuskansa olivat kauheat, hän oli jo ruohojakin syönyt nälkäänsä sammuttaakseen. Hän ei ollut jumalan jyvää maistanut sitten kuin toissapäivänä, sillä hevosen lihasta ja valkojuurikkaista oli hän yöllä saanut hirveän vatsurin. Vaikka hän oli vahva, oli hän niin kömpelö, että hän ruokavaroista taistellessa ei koskaan saanut mitään. Leipänaulasta olisi hän nyt henkensä antanut.

Hämärissä Pache hiipi Glairretornin puitten välitse, ja toiset seurasivat häntä varovasti.

— Hän ei saa aavistaakkaan, että olemme täällä, sanoi Chouteau. Piiloon paikalla, jos hän kääntyy.

Sadan askeleen päässä Pache nähtävästi luuli olevansa yksin, sillä hän kulki kiireemmin eikä edes

vilkaissut taakseen. Helposti he voivat häntä seurata läheiseen kivilouhokseen, josta hän nosti pari suurta kiveä ja niiden alta kätkestä otti leivänpuoliskon. Se oli hänen viimeinen säästönsä.

— Kirottu konna! kirkui Lapoulle. Sekö sinun salaisuutesi on! Anna se minulle, se on minun osani!

Antaa *heille* leipänsä! Minkätähden? Hurjistuneena hän oikaisi, niin pieni ja hintelä kuin olikin, ja puristi leipää vasten rintaansa. Hänelläkin oli nälkä.

— Suus kiinni! Se on minun!

Kun Lapoulle kohotti nyrkkinsä lyödäkseen häntä, pakeni hän, juoksi minkä jalat kestivät, syöksyi kivilouhokselta tasangolle ja riensi Doncheryyn päin. Toiset seurasivat hengästyksissään, minkä kerkisivät. Mutta hän juoksi nopeammasti, sillä hän oli kepeämpi, ja kauhu ja tuska vei häntä kuin siivillä, hän pelkäsi kadottavansa ainoan omaisuutensa. Hän oli juossut jo melkein kilometrin ja lähestyi joen rannalla olevaa metsikköä, kun kohtasi Jeanin ja Mauricen, jotka olivat menossa yömajaansa. Heidän ohitsensa kiitäessään hän parahti tuskallisesti. Hämmästyneenä pysähtyivät ystävykset pientarelle katsomaan kummallista, hurjaa ajoa. Ja siten he näkivät kaikki.

Onnettomuudekseen Pache kompastui kiveen ja lankesi. Toiset tavoittivat hänet, kiroilivat, ulvoivat, ajon kiihdyttäminä kuin sudet, jotka hyökkäävät saaliinsa niskaan.

— Anna leipä minulle! kirkui Lapoulle. Taikka pääset hengestäsi.

Hän kohotti taas nyrkkinsä. Chouteau ojensi hänelle silloin veitsen, jota oli käyttänyt hevosta teurastaessaan.

— Tässä on veitsi.

Mutta Jean syöksyi väliin estämään onnettomuutta. Hänkin oli raivoissaan ja uhkasi saattaa heidät rangaistuksi. Se ärsytti Loubetia, ja irvistellen hän nimitteli Jeania preussiläiseksi; eihän siinä ollut muilla kuin preussiläisillä käskyvalta.

— Perhana! kiljasi Lapoulle. Annatko leivän minulle?

Vaikka Pache oli valkoinen kuin palttina, puristi hän yhä kovemmin leipää rintaansa vasten, itsepäisesti kuin nälistynyt ainakin piti hän kiinni omastaan.

— En!

Silloin peto työnsi veitsen hänen kurkkuunsa niin voimakkaasti, että Pache-raukka ei enää ääntä päästänyt. Kädet putosivat hervottomina sivulle, leipä vierähti maahan — lämmin verivirta sitä kostutti.

Maurice tuli kuin hulluksi, kun näki tuon inhottavan, eläimellisen murhan. Hän pui nyrkkiä noille kolmelle miehelle, ja sanoi heitä murhaajiksi, eläimiksi; hän oli niin kauhistuksissaan, että hän tärisi ja vapisi. Mutta Lapoulle ei näyttänyt häntä kuulevan. Kuolleen vieressä maassa hän istua kuukotti ja nieli veristä leipää; katse oli tylsä ja raivokas; näytti siltä kuin hänen leukansa liikkeet olisivat huumanneet hänet kokonaan, ja kun Chouteau ja Loubet näkivät, miten kauhean näköinen ja ahne hän oli, eivät he uskaltaneet osaansa vaatia.

Tuli yö, kirkas, kaunis yö, taivas tähtiä täynnä. Maurice ja Jean, jotka olivat metsikköönsä palanneet, eivät nähneet muuta kuin Lapoullen, joka kulki edes takasin Maasin rannalla. Chouteau ja Loubet olivat kadonneet; luultavasti he olivat palanneet kanavalle, peläten tekoaan. Mutta Lapoullea näytti sinne meno pelottavan. Kun murhan tuottama kiihotus oli ohi, oli hän kuin torruksissa, silminnähtävästi valtasi hänet sellainen tuska, ettei hän kestänyt alallaan; hän ei uskaltanut sinne päin, jossa kuollut oli, ja sentähden hän neuvotonna kulki edes takaisin rannalla. Oliko omantunnon tuska herännyt hänen tylsistyneessä mielessään? Vai pelkäsi hän vain ilmituloa? Hän harhaili sinne tänne niinkuin peto häkissään ja tunsu yht'äkkiä vastustamattoman halun paeta, se muuttui tuskaksi, joka tuotti ruumiillista kipua; hänen täytyi paeta, maksoi mitä maksoi. Hänen täytyi paikalla, ihan paikalla karata tästä vankilasta, jossa hän oli murhan tehnyt. Hän vaipui maahan ja oli kauvan suullaan ruohokossa joen rannalla.

Maurice oli aivan mieletönnä. Hän sanoi Jeanille: minä en *voi* jäädä tänne enää, kuuletko! Minä tulen mielipuoleksi, se on totta! Ihmeekseni ovat ruumiini voimat kestäneet, sillä minä olen aivan pirteä. Mutta päässä on huonosti — niin, ihan huonosti. Jos sinä pakotat minun olemaan tässä helvetissä vielä yhden päivän, niin olen mennyt mies. Paetaan, lähdetään paikalla, minä rukoilen sinua!

Mitä hurjimman pakosuunnitelman hän oli miettinyt. He uisivat Maasin yli, hyökkäisivät vartijain kimppuun, kuristaisivat heidät nuoranpätkällä, joka hänellä oli taskussa, taikka kivittäisivät heidät kuoliaaksi taikka lahjoisivat ja pukeutuisivat heidän pukuihinsa päästäkseen preussiläisten joukkojen

läpi.

— Ole hiljaa! virkkoi Jean epätoivoissaan, minua oikein pelottaa, kun sinä puhut sellaisia tuhmuuksia. Sehän on typerää ja mahdotonta; huomenna nähdään ... ole nyt hiljaa!

Vaikka viha ja inho kuohuivat Jeanin omassakin sydämessä, oli hän kuitenkin kaiken kauhun ja kurjuuden ohessa jaksanut säilyttää mielenmalttinsa. Maurice oli ihan järiltään, hän tahtoi väkisin heittäytyä jokeen, ja Jean sai panna kaiken voimansa estääksensä häntä siitä, hän torui, pyysi, rukoili kyynelsilmin. Yhtäkkiä hän huudahti: katso, katso tuonne...!

Vesi loiskahti. Lapoulle oli soluttaunut jokeen; valkoisen paidan huomasi helposti tummassa virrassa — nutun oli hän heittänyt päältään, ettei se liikkumista estäisi. Hän ui hiljaa ja nähtävästi etsi paikkaa päästäkseen maalle toisella rannalla, jossa selvästi erotti vahtisotamiesten liikkumattomat varjot.

Yhtäkkiä välähti pimeässä ilmassa — Montimontin kallioista vastasi kaiku laukaukseen. Vesi loiskahti kuin rajusti airolla vetäistessä, sitten hiljeni kaikki. Virta vei Lapoullen ruumiin.

Seuraavan päivän koittaessa — lauantaina — Jean vei Mauricen mukanaan sadannenkuudennen leiriin, toivoen, että pääsisivät sieltä lähtemään. Mutta mitään määräystä ei ollut tullut. Näytti siltä kuin vihollinen olisi kerrassaan unohtanut rykmentin. Moni oli lähtenyt pois ja synkin alakuloisuus vallitsi jääneiden mielissä. Viikkokauden kuluessa oli mielipuolten luku päivä päivältä lisäytynyt. Satamasta oli lakannut, vaan auringonpaiste toi toisen kiusan. Sietämätön kuumuus vei sotamiesten viimeisetkin voimat, ja punatauti muuttui jonkunlaiseksi rutoksi. Kaikki nuo yhteen sullotut sairaut turmelivat ilman. Joen ja kanavan rannalle ei ollut menemistä, hukkuneista hevosista ja ihmisistä levisi kamala haju. Kentällä mätänevästä nälkään kuolleista hevosista nousi sellainen löyhyä, että preussiläiset, jotka jo oman joukkonsa kohtaloo pelkäsivät, hankkivat lapioita ja pakottivat vankien hautaamaan ruumiit.

Sinä päivänä muuten nälänhätä loppui. Vankia oli vähemmän, ruokavaroja tulvaili joka taholta, suurinta kurjuutta seurasi yhtäkkiä suurin ylellisyys. Oli leipää, oli lihaa, jopa viiniäkin, sai aamusta iltaan syödä niin paljon kuin suinkin halutti. Joutui ilta, tuli yö, syötiin vielä, syötiin aina seuraavan aamun koittoon. Moni sai surmansa.

Koko päivän oli Jean pitänyt tarkasti silmällä Mauricea, jonka päähänpistoihin ei ollut luottamista. Hän oli liiaksi juonut ja mietiskeli vain, milloin paraiten saisi läimäyttää saksalaista upseeria korvalle; — totta kai hänet silloin laitettaisiin pois. Jean oli Glaioretornin luona keksinyt kellarin, jossa oli vielä pari makuupaikkaa. Sinne hän vei Mauricen lepäämään ja tyyntymään. Mutta se oli kauhein yö, minkä he elässään olivat viettäneet. He eivät silmän täyttä maanneet. Kellari oli sotamiehiä täynnä. Samassa nurkassa heidän kanssaan oli kaksi ihan kuolemaisillaan. Niin pian kuin ilta pimeni, kuului lakkaamatonta valitusta, epäselvää kirkunaa, korisemista. Kauheaa ja tuskallista oli olo pilkkopimeässä. Raivoissaan vaativat vangit kuolevia vaikenemaan. He eivät sitä kuulleet. Kuolema teki kamalaa työtään. Ja ulkoa kuului humalaisten toverien rähinä, — he eivät olleet vielä kylläänsä saaneet.

Maurice kärsi hirveästi. Tuskan hiki valui hänen otsaltaan. Hän oli koettanut paeta päästäkseen tuosta kauheasta kurjuudesta, oli hapuillut ovea, langennut sairaihin ja vaipunut siihen kuolevain viereen. Hän ei enää yrittänyt poistua. Kaikki kauheudet aina Reimsistä lähdistä Sedanin tappioon hiipivät hänen ohitsensa. Châlonin armeijan kärsimykset kohosivat hänestä korkeimmilleen sinä yönä mustassa kellarissa, jossa kaksi sotilasta kamppaili kuoleman kourissa ja esti toveriensa unta. Nämä toivottomuuden sotilaat, tämä uhripaikalle työnnetty lauma oli joka paikassa verellään maksanut toisten synnit. Ja loassa, kunniatonna se nyt kärsi julminta rangaistusta, jota ei laisinkaan ollut ansainnut. Se oli liikaa, hän raivostui, hän vaati oikeutta, hän oli nääntyytä, kun ei voinut kostaa kohtalolle.

Päivän sarastaessa oli toinen sotamies kuollut, toinen vielä korisi.

— Tule, sanoi Jean, mennään ulos, raitis ilma kuitenkin virkistää.

Aamu oli lämmin ja kaunis, jokivartta pitkin he lähestyivät Igesin kylää. Maurice ei silloin enää jaksanut hillitä itseään. Hän häristi nyrkkiä, kuin näki avaran, auringon valaiseman taistelutantereen, Illyn kentän vastapäätä, Saint-Mengesin vasemmalla ja Garennen metsän oikealla.

— Ei, ei, en voi, minä en voi tätä enää nähdä! Päätäni huimaa ja sydämeni pakahtuu. Vie minut täältä pois, pois paikalla ... paikalla!

Oli taas sunnuntai. Sedanista kuului kelloinsoittoa ja etempänä soittivat preussiläiset. Mutta sadaskuudes ei ollut saanut mitään määräystä. Peläten Mauricen yltyvää levottomuutta päätti Jean käyttää keinoa, jota oli miettinyt jo eilespäivästä asti. Maantiellä, preussiläisen vartijaston ulkopuolella valmistautui lähtöön viides rykmentti. Hirveä sekasorto vallitsi riveissä, upseerilla, joka ei osannut hyvästi ranskaa, oli täysi työ esiinhuutaessa. Jean ja Maurice ratkasivat kauluksen ja napit nutuistaan, ettei numerosta heitä älyttäisi, hiipivät joukkoon ja pääsivät sillan yli. Chouteau ja Loubet olivat

keksineet saman keinon, sillä ystävykset näkivät heidän vilkuilevan takanaan niinkuin murhaajain ainakin.

Hyvä jumala, miten helpolta, miten kepeältä tuntui! Olipa kuin olisivat kuolleista nousseet. Ilma oli kirkas ja raitis. Se antoi uutta voimaa. Toivo elähytti heitä uudelleen. Seuratkoon mitä hyvänsä, he eivät enää pelänneet, naurussa suin he kulkivat ja iloitsivat siitä, että nälkäleiri kauhuineen oli selän takana.

III.

Sinä aamuna olivat Jean ja Maurice viimeisen kerran kuulleet ranskalaisen rummun iloista pärinää. He olivat nyt matkalla Saksaan toisten vankien kanssa, preussiläisiä osastoja etu- ja takajoukkona, saksalaisia sotilaita, painetit käsissä, vahtina oikealla ja vasemmalla. Saksalaisen rummun kovaa räminää he kuuluivat joka vahtipaikassa.

Maurice ihastui, kun huomasi käännättävän vasemmalle — Sedanin kautta siis mentäisiin. Ehkäpä hän vielä kerran näkisi Henrietten. Viiden kilometrin matka erotti Igesin niemen Sedanista. Se oli siksi pitkä, että Maurice huomasi turhaan iloinneensa vapautuksestaan. Uutta tuskaa tuottivat nuo vankikurjat, aseettomat sotilaat, joita kiirehtien hätistettiin eteenpäin kuin pelästynyttä lammasmaa. Viikkokauden nälkää kärsittyään olivat he niin laihtuneet, repaleet, likaiset, että luuli poliisin teiltä ja kujilta koonneen heidät epäiltävinä irtolaisina. Torcyn esikaupungissa pysähtyivät ihmiset kaduille ja porteille, katsoen heitä surullisen synkkinä. Maurice ei rohennut päätänsä nostaa.

Jean, joka oli käytännöllisempi ja karaistumpi, mietti tuhmuuksiaan, kun ei ollut leipiä ottanut mukaansa. Lähdön hätäkässä eivät he olleet syöneet ja jalat nyt tuskin enää kantoivat. Sama oli laita toistenkin vankien, sillä moni tarjosi katsojille rahaa ja pyysi ja rukousti ostaa jotain syötävää. Muuan sairaannäköinen pitkä roikale heilutti kättään vartijain ylitse ja epätoivoissaan houkutteli syötävää kultarahalla. Jean tähysteli tarkasti ja huomasi etäällä puolitusinaa leipiä muutamassa leipuripuodissa. Ennen muita hän ehätti leipurille viiden frangin rahan ja tahtoi kaksi leipää. Hänen vieressään kulkeva preussiläinen tyrkkäsi hänet riviin, vaan Jean vaati rahansa takaisin. Mutta kapteeni, pieni paljaspäinen julkeanaamainen olento syöksyi sinne. Hän ojensi pyssyn Jeania kohti ja uhkasi ampua jok'ainoaan, joka uskaltautuisi rivistä poistua. Kaikki jo kyyristyivät ja katsoivat maahan ja kulkua jatkettiin, kuuliaisien, pelästyneen lammasmaan tasaista kulkua.

— Sietäisi tulisen korvapuustin, murisi Maurice vihoissaan. Kumpu saisi nyrkillään häneltä hampaat kitaan jysäyttää. Siitä lähtien kiusasi häntä kapteenin korvapuustia kaipaava naama. Marsittiin Sedaniin, mentiin Maasin sillan yli, raakuudet uudistuivat lakkaamatta. Muuatta naista, joka yritti syleillä nuorta kersanttia, — äiti ne varmaankin oli — tyrkkäsivät pyssynperällä niin kovasti, että hän kaatui. Turenneen torilla kääntyi väkivaltaisuus asukkaihin, jotka heittivät ruokaa vangeille. Suurkadulla lankesi muuan heistä, kun oli ottamaisillaan pulloa, jonka eräs nainen hänelle ojensi, vahtisotilas potki kunnes toinen pääsi jaloilleen. Sedan, joka kahdeksan päivää oli nähnyt surkeaa vankienkuletusta, ei ollut tottunut siihen, jokainen uusi joukkue, jota ruuskalla ajettiin eteenpäin, herätti samaa syvää sääliä, samaa oikeutettua kiukkua.

Jeankin, joka oli tyyntynyt, ajatteli Henrietteä, ja yhtäkkiä hän muisti Delaherchen. Hän nykäsi ystäväänsä.

— Silmäpäpäs hetkisen perästä, ehkä tulemme heidän kadulleen!

Kun he kääntyivät Maquan kadulle, huomasivat he jo kaukaa monta päätä, jotka tirkistivät tehtaan suuresta ikkunasta. He tunsivat Delaherchen ja hänen vaimonsa, jotka kyynäspäisillään olivat ikkunassa; heidän takanaan näkyi Delaherchen vanha rouva vakavana. Heillä oli leipiä ja tehtailija viskeli niitä nälistyneille vangeille, jotka ahneina koettivat saada niitä käsiinsä.

Maurice oli heti huomannut, ettei hänen sisarensa ollut siellä. Jean oli levoton, kun näki leipäin lentelevän ilmassa, sillä hän pelkäsi, ettei niistä riitä heille. Hän heilutti kättään ja huusi: antakaa meille! antakaa meille!

Delahercheläiset näkyi ihastuvan ja hämmästyvän. He viittoivat ja antoivat merkkejä, osottaen iloaan. Gilberte tahtoi ihan välttämättömästi itse heittää Jeanille viimeisen leivän ja viskasi sen niin kömpelösti, että purskahti nauramaan.

Maurice, joka ei voinut pysähtyä, kääntäytyi ja kysäsi levottomasti: missä Henriette on? Missä?

Delaherche vastasi jotain, vaan jalkain kopinalta ei siitä saanut selvää. Luultavasti hän arvasi, että Maurice ei kuullut, sillä hän viittoili ja osotti monasti etelään. Joukkue kääntyi jo Ménilin kadulle, tehtaan pääty katosi näkyvistä, ei näkynyt enää muuta kuin nenäliina, jota joku liehutti.

— Mitä hän sanoi? kysyi Jean.

Maurice katseli levottomasti ympärilleen, vaan turhaan.

— En tiedä, minä en ymmärtänyt. Olen tulisessa tuskassa, kunnes saan tietoja.

Kulkua kesti; välinpitämättöminä preussiläiset, voittajat, pakottivat vankeja joutuisammin liikkumaan. Ménilportista he menivät, Sedan jäi, ja puolijuoksussa kuin pakenevat riennettiin eteenpäin.

Bazeillesin kautta kulkiessa Jean ja Maurice ajattelivat Weissiä ja kokivat tuhkakasoista etsiä taloa, jota hän niin urhoollisesti oli puolustanut. Nälkäleirissä oli heille kerrottu kylän hävityksestä, tulipaloista ja verilöylystä; mutta niin julmaksi he eivät olleet sitä kuvailleet. Vielä kahdentoista päivän perästä rauniot savusivat. Tuskin kymmentä taloa oli jälellä. Lohdutukseksen he kohtasivat kärriä, pieniä ja suuria, jotka olivat täynnä baijerilaisten taistelutantereelta kerättyjä päähineitä ja pyssyjä. Oli noita roistoja ja murhapolttajia kuitenkin hyvästi surmattu, ja se kevensi mieltä.

Douzy oli määrätty aamiaispaikaksi. Ei ollut helpointa sinne pääsy. Vangit, jotka eivät olleet saaneet mitään syödäkseen, uupuivat pian. Ne taas, jotka eilen olivat syöneet kylläkseen, eivät jaksaneet liikkua, pää oli raskas ja polvet vapisivat. Kun pysähdyttiin niitylle kylän vasemmalle puolen, heittäytyivät kurjaset maahan eivätkä jaksaneet syödä. Viiniä ei ollut. Armeliaat naiset, jotka sitä olisivat tuoneet, ajettiin pois. Muuan säikähdyksissään lankesi ja niukautti jalkansa; kyyneleitä ja valituksia, — preussiläiset ottivat pulloja ja joivat viinin suuhunsa. Joka askeleella talonpojat osottivat hellyyttä vangituille sotamiesraukoille, mutta kenraaleille he olivat tyyliä ja ynseitä — kerrottiin. Muutama päivä sitten olivat Dozylaiset pilkanneet vartijaston kenraaleja, jotka kunniasanansa annettuaan olivat saaneet mennä Pont-à-Mousoniin. Tiet olivat vaaralliset; työmiehet, pakenevat sotamiehet, karkulaiset — kaikki ne viikate kädessä hyökkäilivät upseereja vastaan ja uhkasivat silpoa heidät kappaleiksi, raukkamaiset pelkurit, jotka olivat myöneet itsensä, sillä huhu tiesi jo petoksesta, joka vielä kahdenkymmenen vuoden perästä oli niillä seuduin niin tuoreessa muistissa, että halveksittiin jokaista, jolla oli ollut nauha olkapäässä.

Maurice ja Jean söivät puolet leivästä ja särpimeksi ryypäsivät kulauksen konjakkia, jota muuan kunnan talonpoika oli pannut heidän kenttäpulloonsa. Hirmuisen vaikeaa oli liikkeelle lähteminen. Vaikka matka Mouzoniin, yöpaikkaan, ei ollut kovin pitkä, oli se äärettömän rasittava. Valittaen nousivat sotamiehet seisomaan, pieninkin lepo oli kerrassaan jäykistänyt jäsenet. Monen jaloista vuosi verta, ne riisuivat sukkansa ja kenkensä ja kulkivat paljain jaloin.

Punatauti raivosi yhä. Jo ensimmäisen kilometrin päässä uupui muuan sotilas ja jätettiin tiepuoleen — kaksi jäi vähän etempänä aidan viereen, josta ne vasta iltamyöhällä eräs vanha vaimo korjasi. He horjuivat kaikki ja kulkivat keppien varossa, joita preussiläiset — piloillaan ehkä — olivat antaneet heidän taittaa metsän rinteestä. Kerjäläisjoukolta he näyttivät haavoineen ja lähättäen, kuihtuneita kun olivat. Raa'asti heitä yhä kohdeltiin; ne, jotka toisista erkanivat, jos kohta luonnollisesta syystä, saivat keppiä kokea. Jällessä kulkevan plutonan oli käsketty pistää kuoliaiksi jokainen, joka yritti jääpyä. Kun muuan kersantti kieltäytyi kulkemasta, käski kapteeni kaksi miestä häntä kainaloista laahaamaan, kunnes kurjanen suostui astumaan. Pahimpana kiusanhenkenä oli pieni, kaljupää kapteeni, se joka oli korvapuustia vailla. Hän osasi hyvästi ranskaa ja parjasi sotamiehiä heidän omalla kielellään niin törkeästi, että se kirveli kuin ruoskanisku.

— Voih, ärisi Maurice hurjistuneena, kunpa saisi tuon heittiön kynsiinsä, niin peittoisi häntä niin, ettei veritilkkaa häneen jäisi!

Hän oli niin vihainen, että hänen voimansa olivat lopussa. Kaikki häntä kiusasi, preussiläisen rummun räikeä pärinä kiihotti hänen hermojaan niin, että mieli ulvoa kuin eläin.

Ennen kuin tuo kauhea matka sinä päivänä päättyisi, olisi hän auttamattomasti kadottanut järkensä. Hirveästi häntä kiusasivat ihmisten sääliväiset katseet jo pikku kylissäkin. Mitä sitten, kun tulevat Saksaan ja kaupunkilaiset keräytyvät heidän ympärilleen pilkkaamaan ja ilkkumaan. Hän kuvitteli, miten heidät sullotaan eläinvaunuihin, miten luonnottoman paljon he matkalla saavat kärsiä ja minkälaista on iloton elämä linnoituksissa pimeinä, synkkinä, sateisina talvipäivinä. Ei, ei, parempi kuolla paikalla, parempi maantielläkin heittää henkensä Ranskassa kuin kuukausmääriä kitua vihollisen tervapimeissä vankikomeroissa!

— Kuuleppas, hän kuiskasi Jeanille, joka kulki hänen vieressään, ole varuillasi kun tulemme metsän rinteeseen — pujahdamme siinä metsään. Belgian raja on lähellä — ainahan saamme käsiin jonkun, joka sinne opastaa.

Jeankin oli harmissaan toisinaan samaa miettinyt. Hän oli kuitenkin maltillisempi ja selväjärkisempi.

— Oletkos hullu? sanoi hän. Ampuvathan ne meidät — ja siinä olemme sitten.

Maurice väitti, että saattaisivathan he ampua harhaan ja, toisekseen, mitähän se sitten teki, jos he kuolisivat.

— Olkoon menneeksi, virkkoi Jean, jos onnistuisimme. Mutta minne me sitten joudumme? Entä pukumme? Näethän, että koko seutu on täynnä preussiläisten vartijastoja. Toiset puvut meillä ennen kaikkea *täytyisi* olla. Ei — hyvä ystävä — se on uhkarohkeata enkä minä anna sinun ruveta hulluttelemaan.

Jean tarttui hänen käsivarteensa — he olivat nojaavinaan toisiinsa — ja puhui hänelle rauhoittavasti, nuhdellen hellästi.

Joku kuiskasi aivan heidän takanaan. He käänsivät päätään. Chouteau ja Loubet olivat aivan heidän kintereillään; hekin olivat aamusella lähteneet Igesin niemeltä, ja heitä olivat ystävykset koko päivän karttaneet. Chouteau oli luultavastikkin kuullut Mauricen pakenemistuumat, koska hän heti käytti niitä hyväkseen. Hän suhahti heille korvaan: kuulkaapas! Lähdetään. Se on mainiota. Moni on jo ottanut jalat alleen. Ei tästä anneta noitten roistoin meitä koirain tavalla laahata maahansa. Me neljä — niin, eiköhän lähdetä yhdessä huvittelemaan?

Mauricelle se oli tulta tappuroihin. Mutta Jean käännähti ja sanoi kiusaajalle: jos sinulla on niin kiire, niin ala laputtaa. Mitä sinä oikeastaan aprikoit?

Hän vähän nolostui, kun korpraali katsoi häntä suoraan silmiin, ja tunnusti oikean aikeensa: jos meitä on neljä, näet sen, niin ainahan sitä paremmin ... onnistuisivathan toiset, jos sattuisikkin joku ... jääpymään.

Kieltäen, mutta päättävästi Jean pudisti päätään. Hän epäili sitä miestä, hän sanoi, Chouteau oli viekas. Jean pelkäsi hänen kavalia tuumiaan. Hän sai käyttää kaiken vaikutusvoimansa estääkseen Mauricea suostumasta, sillä kohta olisi ollut mukava paeta. Kuljettiin juuri tiheään metsikön ohi, pieni pensaikko sen vain maantiestä erotti. Muutamalla hyppäyksellä pensasten yli metsään ja — pelastettu.

Loubet ei ollut suutansa avannut. Hän tuntui vaaniskelevan, hänen tiihakat, viekkaat silmänsä väijyivät sopivaa hetkeä, sillä hän oli saanut päähänsä, ettei lähde Saksan linnoihin homehtumaan. Luultavasti hän luotti nopeuteensa ja viekkauteensa — ne olivat hänet ennenkin pelastaneet. Yhtäkkiä hän virkahti: tehkää kuin tahdotte ... minä menen!

Hän hypähti pensaikkoon ja Chouteau perästä. Kaksi preussiläistä potalsi jälkeen, vaan kukaan ei tullut lähettäneeksi kuulatuiskua. Kaikki kävi kuin tuulessa. Tuskin huomasi, mitä tapahtui. Loubet puikkelehti pensasten välitse, oli jo pääsemäisillään metsään, kömpelö Chouteau taas joutumaisillaan kiinni. Voimiaan ponnistaen viimemainittu saavutti toverinsa, pisti jalkansa eteen, Loubet kompastui, ja sillaikaa kun molemmat preussiläiset tarttuivat häneen, katosi petturi metsään. Vihdoinkin muistettiin pyssyt, ja muutamia laukauksia pamahti. Karkuria ajettiin takaa, vaan tuiki turhaan.

Kiinnisaajat pieksivät maassa viruvaa Loubetia. Vihan vimmassa syöksyi sinne kapteeni ja sanoi siitä kyllä toisille esikuvan valmistavansa. Päällikön sanat yllyttivät sotamiehiä. Potkauksia ja lyöntiä sateli, ja kun vankiparka vihdoinkin nostettiin maasta, oli häneltä toinen käsivarsi poikki ja pää halki. Ennen Mouzoniin tuloa hän jo heitti henkensä kärrissä, johon muuan hyväsydäminen talonpoika oli hänet ottanut.

— Siinä sen näet, kuiskasi Jean Mauricele.

Molemmat silmänsivät harmissaan tiheää metsää, jossa tuo kurja kavaltaja riemuitsi vapaudestaan. Samalla he säälien ajattelivat raukkaa, joka oli hänen uhrikseen joutunut. Mies ei tosin ollut suuriarvoinen, vaan iloinen veitikka hän oli, selväjärkinen eikä ollenkaan tuhma. Niin käypi tässä maailmassa — sukkela vikkelan voittaa.

Maurice ei ottanut siitä oppia, Mouzonissa pälkähti hänen päähänsä taas pakeneminen. He olivat tulleet sinne niin perin väsyneinä, että preussiläisten täytyi heitä auttaa niitä harvoja teltoja kuntoon panna, jotka heille käytettäväksi annettiin. Majapaikka, vesiperäinen niitty, oli lähellä kaupunkia. Surkeinta oli, että edellisenä päivänä oli toinen vankijoukkue majoillut samassa paikassa, siinä oli nyt niin siivotonta, se oli oikea lokakasa. Siinä olisi ollut aivan mahdotonta olla, joll'ei ihan likeltä olisi löydetty suuria litteitä kiviä pohjaksi. Iltaa ei voinut muuten päivään verratakkaan, preussiläiset olivat inhimillisempiä, sitten kuin kapteeni oli poistunut; hän istui luultavasti kapakassa. Aluksi sallivat vahtisotilaat lasten heitellä hedelmiä, omenoita ja päärynöitä vangille. Sitten saivat jo kyläläisetkin tulla leiriin, ja kohta oli siellä ihan vilinään kaikellaisia kaupustelijoita, miehiä ja naisia, jotka möivät leipää,

viiniä, jopa sikarejakin. Kaikki, joilla rahaa oli, söivät, joivat ja tupakoivat. Hämärissä näytti hällisevä leiri markkinapaikalta.

Maurice ja Jean puhelivat telttansa takana. Yhtäkkiä äänsi edellinen: minä en jaksa enää kestää tätä, minä pakenen, hämärissä. Huomenna olemme kaukana rajalta ... silloin se on jo myöhäistä.

— Tehdään niin, paetaan jumalan nimessä, kuului viimein Jeanin vastaus. Hänkään ei enää jaksanut vastustaa pakenemishaluaan. — Tottapahan päivä neuvon tuopi.

Hän tarkasteli myöjiä. Moni toveri oli hankkinut itselleen mekon ja housut — kerrottiin näet hyväntahtoisten kyläläisten keränneen kasottain vaatteita helpottaaksensa vankien karkaamista. Heti pisti hänen silmäänsä sievä kuustoista-vuotias tyttö — kaunissilmäinen, vaaleatukkainen, jolla oli kädessä kori ja siinä kolme leipää. Hän ei kaupitellut tavaroitansa niinkuin muut, kuleskeli hitaasti, levottomana omituisesti hymyillen. Päätään kääntämättä hän tarkasteli tyttöä, he katsoivat vastakkain kotveroisen. Tyttö lähestyi arasti, ujostellen.

— Ostatteko leipää?

Jean ei vastannut, viittasi vain kysyvästi. Kun tyttö nyökäytti päätään, uskalsi hän kuiskata: onko teillä vaatteita?

— On, leipäin alla.

Ja sitten hän tarjoili tavaroitaan, huusi kovasti: leipää, leipää, ostakaa leipää!

Mutta kun Maurice yritti pistää kaksikymmen-frangisen hänen käteensä, livahti hän tiehensä ja jätti korin sinne. He näkivät hänen vielä kerran kääntyvän, hymyilevän ja kauniilla silmillään heitä hellästi katsovan.

Kun Jean ja Maurice olivat saaneet korin, eivät he tienneet, mitä tehdä. He olivat kaukana teltastaan ja niin pyörällä, etteivät sitä löytäneet. Minne he menisivät vaatteita muuttamaan? Jokainenhan tarkasteli koria, jota Jean neuvotonna kantoi, ja jokainen tiesi päivän selvästi, mitä siinä oli. Viimein he päättivät mennä ensimmäiseen tyhjiin teltaan, pistivät sotilaspukunsa leipäin alle koriin ja työnsivät kiirevilkkään nutun päälleen; housut jalkaan. Sinne jättivät korin.

Mutta kovaksi onneksi oli vain yksi lakki. Sen Jean pani väkisin Mauricen päähän. Itse hän oli avopäin ja kuvitellen vaaraa suuremmaksi kuin se olikaan hän pelkäsi joutuvansa kiinni. Jonkimmoista päähinettä etsiessään juolahti hänelle mieleen ostaa hattu vanhalta ukkorähjältä, joka myöskenteli sikareja.

— Brysselin sikaria, kolme sousta kappale, kaksi viidellä!

Sedanin taistelun jälkeen tulvaili maahan Belgian tavaroita. Ukko oli ansainnut jo aikalailla, vaan kätti kuitenkin väki paljon rasvaisesta huopahatunkulustaan, kun arvasi, mihin sitä käytettäisiin. Kymmenen frangia piti siitä Jeanin lievittää, ja sittenkin marmatti ukko aivan varmasti kylmettyvänsä jäädessään avopäin.

Uusi tuuma pisti Jeanin päähän: hän osti ukon koko sikarivaraston, kolme-, neljäkymmentä kappaletta. Hattu silmillä huusi hän pitkään vetäen: Brysselin sikaria, kaksi kolmella sousilla, kaksi kolmella sousilla!

He olivat pelastetut. Hän viittasi Mauricea edelle. Helposti he pääsisivät vartijain ohi, sillä Maurice oli älynnyt maassa sateenvarjon, ottanut sen ja aukaissut, koska vettä tihmoi.

— Brysselin sikaria, kaksi kolmella sousilla, kaksi kolmella sousilla!

Muutamassa minuutissa oli Jean myönyt koko varastonsa. Naureskellen tunkeilivat sotamiehet hänen ympärillään, olipahan siinä muuan, joka ei nylkenyt lähimmäistään! Huokea hinta houkutteli sinne preussiläisiäkin ja heillekin hänen täytyi myödä. Hän oli vihdoinkin päässyt vartijoista ja möi viimeiset sikarinsa lihavalle partasuiselle kersantille, joka ei osannut ranskaa sanaakaan.

— Elä hitossa kule niin kiireesti, kuiskasi Jean Mauricelle. Ottavat vielä kiinni meidät!

Mutta he eivät voineet kulkea hitaasti... Ihan väkisellä heidän täytyi pysähtyä tienristeykseen, jossa ihmisryhmiä seisoi kapakan edustalla. Kyläläiset puhelivat aivan levollisesti saksalaisten sotamiesten kanssa, jotka olivat tarkasti kuuntelevinaan ja sanoivat toivovansa sadetta yöksi.

Yhtäkkiä he huomasivat lihavan herran heitä tarkastavan — joka jäsen vapisi — mutta kun tuntematon ystävällisesti myhäili, rohkaistuivat he hiljaa kysäsemään: onkohan Belgiaan vievällä tiellä vartijoita?

— Vartijoita siellä on; vaan menkää ensin tuon metsän läpi ja kääntykää sitten vasemmalle kenttään poikki.

Metsässä jylhain puitten keskellä, äänettömässä hiljaisuudessa he vasta käsittivät vapautensa ja syvän mielenliikutuksen valtaamina he syleilivät toisiaan. Maurice nyyhkytti hermostuneesti, ja kirkkaat kyynelkarpalot vierivät pitkin Jeanin poskia. Ohi oli kiihottava jännitys, he olivat ylen onnellisia ajatellessaan, että kohtalo vihdoinkin heitä armahtaisi. He syleilivät toisiansa innokkaasti, niin innokkaasti, että siinä täydellisesti ilmeni se veljesrakkaus, jonka yhteiset kärsimykset olivat herättäneet; — ja heidän suudelmansa oli suloisin ja sitovin maailmassa, suloisempi kuin kenenkään naisen, se oli ikuisen ystävyuden pysyvin merkki, selvin todistus, että kuuluivat yhteen.

— Ystävä kulta, sanoi Jean ja äänensä vapisi, hyvä on, että olemme täällä, vaan emme ole perillä vielä. Meidän pitää saada selvä, missä olemme.

Maurice ei ollenkaan rajamaita tuntenut, vaan oli kuitenkin varma, että ei muuta kuin mennä suoraan eteenpäin.

Varovasti he hiipivät metsänrinteeseen. Siellä he muistivat lihavan herran neuvon ja kääntyivät vasemmalle mennäksensä sänkipellon yli. Mutta kun he tulivat tielle, jonka molemmilla puolilla kasvoi poppelimetsää, huomasivat he preussiläisen vartijaston. Vartijan painetti välkkyi ja muutamat sotilaat, jotka istuivat maassa, lopettelivat syöntiään ja puhelivat. Kauhistuksissaan he kääntyivät metsään. Olivatkohan ne nähneet heidät? He olivat kuulevinaan ääniä ja askeleita, melkein kokonaisen tunnin he harhailivat risukossa ja tulivat aina samaan paikkaan, eivät tienneet enää ilmansuuntiakaan; välistä juoksivat kuin haavoitetut eläimet, välistä seisoi ihan kivettyneinä ja tuskan hiki valui ruumista pitkin — tammen olivat luulleet preussiläiseksi. Viimein he joutuivat samalle tielle, ainoastaan kymmenen askelen päähän preussiläisestä vartijasta, aivan lähelle sotamiehiä, jotka ratki rauhassa lämmitteleytyivät nuotiolla.

— Kova onni kuitenkin! murahti Maurice. Metsä on lumottu.

Vihollinen hörösteli. Oksat risahtelivat, kiviä vierähti.

— Kuka siellä? huusi vartija. Vastaamatta pinttivät Jean ja Maurice pakoon. Sotamiehet tempasivat pyssynsä — ja luotia sateli metsään.

— Tuhat tulimaista! kirosi Jean hammasta purren ja oli vähällä kirkaista tuskasta.

Luoti oli sattunut vasempaan pohkeeseen, ja hän vaipui puuta vasten.

— Sattuiko luoti? kysyi Maurice huolestuneena.

— Jalkaan sattui... Tässä sitä nyt ollaan.

Hengästyksissään he kuuntelivat, kuuluiko takaa-ajajia.

Ampuminen oli tauonnut, — kuolon hiljaisuus kaikkialla. Preussiläisiä ei näyttänyt haluttavan juoksenteleminen.

Jean valitti, kuin yritti kohottautua. Maurice tuki häntä.

— Etkö voi astua?

— Astua? Elä sitä kysykkään!

Jean oli aina niin tyyni, mutta nyt hän ihan vimmastui. Hän puristi kätensä nyrkkiin, hän olisi tahtonut tapella.

— Tuhat tulimaista! Ammuttaa koipeensa, silloin kuin jalkoja paraiten tarvitaan! Minusta ei ole enää muualle kuin leppälautalle ja myötävirtaan. Pelasta nokkasi sinä, yksin.

Maurice hymyili.

— Elä nyt hupsi.

Hän kohotti Jeania kädestä; heidänhän pitäisi rientää.

Suurella vaivalla he kulkivat muutaman askeleen, pysähtyivät sitten taas levotonna, sillä metsän rinteessä näkyi pieni talo. Veräjä oli seposselällään, talo pilkkosen pimeä ja näytti autiolta. Viimein he uskaltautuivat pihalle ja hämmästykseseen löysivät sieltä satuloidun hevosen. Minkätähden se siellä oli, sitä he eivät saaneet selväksi. Kenties omistaja tulee pian taikka lienee hän tuolla pensaankana

kuoliaaksi ammuttuna. He eivät siitä koskaan tietoa saaneet.

Mutta Mauricelle juolahti jotain mieleen; se oikein elähytti häntä.

— Kuuleppas! Raja ei ole kaukana, ja täytyyhän meillä kuitenkin olla opas. Mitähän jos menisimmekin Rémillyyn Fouchard enon luo? Minä tunnen pienimmätkin polut, niin että ummessa silminkin sinne osaan. Se oli sukkela tuuma. Minä nostan sinut hevosen selkään, ja Fouchard eno meistä kyllä huolen pitää.

Ensiksi hän tarkasti Jeanin jalkaa. Siinä oli kaksi reikää. Luoti oli kaiketi toisesta tullut pois muserrettuaan sääriluun. Verta ei enää paljon vuotanut. Pohkeen ympärille hän sitoi nenäliinan hyvin lujaan.

— Pelasta henkesi yksin! Jean sanoi toistamiseen.

— Ole hiljaa, eläkä hupsi!

Kun Jean oli hyvästi satulassa, tarttui Maurice ohjaksiin, ja niin lähdettiin. Kello oli yhdentoista paikoissa. Maurice arveli kolmessa tunnissa ennättävänsä perille vaikka astutellen kulkisi. Mutta mitenkä he pääsevät Maasin yli? Hän oli aivan toivoton. Mouzonin siltaa varmasti vartioitiin. Viimein hän muisti Villersin lautan ja toivoen, että sallimus heitä vihdoinkin auttaisi, lähti hän umpimähkään joen oikeaa rantaa niittyin ja peltoin poikki mainittua kylää kohti.

Alussa meni kaikki hyvin. Noin neljännestunti täytyi heidän kuitenkin muutaman ratsuväki-vartijaston tautta piilotella erään muurin suojassa. Rupesi satamaan ja Mauricen oli hyvin vaikea pysytellä liejuisella tiellä hevosen rinnalla, joka onneksi oli säveä ja tottelevainen. Villersissä onnistui mainiosti: lautturi oli juuri tuonut baijerilaisen upseerin ja saattoi heidät paikalla toiselle rannalle. Vasta kylän läheisyydessä vastukset alkoivat, siellä he olivat aivan joutumaisillaan vartiomiesten käsiin, joita oli asetettu pitkin Rémillyn tietä. Heidän täytyi uudelleen palata kentälle ja kulkea siellä ristiin rastiin. Usein he saivat pitkiä matkoja kierrellä taikka pujotella pensasten ja risukkojen läpi.

Jeanissa oli kuume. Melkein tiedotonna hän vaipui hevosen kaulaa vasten ja tarrautui molemmin käsin sen harjaan. Maurice heitti ohjakset käsivarrelleen ja piteli Jeania kiinni jalasta, ettei hän putoisi. Kaksi tuntia melkein kesti harhaileminen; hevonen kompasteli lakkaamatta ja oli monasti pudottaa kannettavansa. Surkea oli nähdä, miten hevonen horjuvin jaloin ja lian vallassa, koki pyrkiä eteenpäin, mies sen selässä tiedotonna, ja toinen puolikuolleena kulki vieressä, — ainoastaan järkähtämätön ystävyys piti häntä vielä pystyssä. Aamu sarasti, ja viidettä käydessä he vihdoinkin pääsivät Rémillyyn.

Pihalla asuinrakennuksen edessä, joka komeana ylvästeli Haracourtsalmen rannalla, asetteli Fouchard kärrtiin kahta edellisenä iltana teurastettua lammasta. Kun hän näki sisarensa pojan niin kurjassa tilassa, suuttui hän, ja Mauricen selitykset hän kärsimättömästi katkaisi. Vai niin! Vai pitäisi minun sinun ja sinun ystäväsi takia — syyttä pakotta — joutua tekemisiin preussiläisten kanssa? Jumal'auta! silloin voisin yhtä hyvin paikalla mennä hirteen.

Hän ei kuitenkaan rohennut kieltää Mauricea ja Prosperia nostamasta Jeania keittiön suurelle pöydälle. Jean oli yhä tunnotonna. Silvine juoksutti oman tyynynsä sairaan pään alle. Mutta ukko yhä vain marmatti — pahahan sillä oli siinä olla — ja miksikä he eivät jo suoraa päätä vieneet häntä sairashuoneeseen, jollainen onneksi kyllä oli Rémillyssä, vanhassa koulutalossa, kirkon luona, entisessä luostarissa — suuri tilava huone.

— Sairashuoneeseen! toisti Maurice. Jottako preussiläiset lähettäisivät hänet terveeksi tultua Saksaan! Kaikki sairaathan ovat heidän. Mitä hullutuksia, eno? Minä en ole sitä varten häntä tänne tuonut, että antaisin hänet saksalaisille.

Ukko yritti jo näyttää, mistä viisi hirttä on poikki, mutta silloin tuli mainituksi Henrietten nimi.

— Mitä? Henriette? kysyi Maurice.

Ja nyt hän vihdoinkin sai kuulla, että hänen sisarensa oli tullut Rémillyyn jo toissapäivänä. Sedanissa, jossa hän oli niin onnellisena elänyt, ei hän miehensä kuoltua enää jaksanut olla. Hän oli tavannut Raucourtin lääkärin, Dalichampin, jonka entuudesta tunsu, ja tohtori oli häntä kehottanut kokonaan antautumaan sairaanhoitajaksi. Se oli nyt enää ainoa toimi, joka hänen suruaan vähänkään lievitti, niin oli hän sanonut. Hän asui maksusta pienessä huoneessa Fouchardin luona, ja vanhus katsoi häntä suopein silmin, koska hänestä hyötyi. Ukko olikin aina tyytyväinen, kun mistä vähänkään ansaitsi.

— Vai on sisareni täällä! sanoi Maurice. Sitä se Delaherche selvitti, vaikka minä en käsittänyt. No, koska Henriette kerran on täällä, niin on luonnollista, että mekin jäämme.

Niin väsyksissä kuin olikin, meni Maurice paikalla hakemaan Henrietteä sairashuoneesta, jossa hän

oli ollut yötä. Mutta eno-ukko yhä vain marisi ja päivitteli, kun ei päässyt lampaanlihaa kaupalle, ennen kuin oli selvittäytynyt tuosta sotilaasta — paholaisesta.

Mauricen ja Henrietten palatessa oli Fouchard tutkimassa hevosta tallissa, jonne Prosper oli sen vienyt. Se oli hyvin uuvuksissa, mutta muuten vahvarakenteinen, ja ukko näytti siitä pitävän. Hymyillen nuorukainen lupasi sen hänelle. Henriette vei Fouchardin vähän syrjemmä ja selitti, ettei Jean suinkaan tahdo mitään ilmaiseksi, ja että hän itse, Henriette, hoitaisi Jeania pienessä kammarissa tallin takana, josta preussilaiset eivät parhaalla tahdollakaan häntä löydä. Tehköön sitten Henriette niinkuin tahtoo, vaikka hänellä puolestaan oli syytä epäillä, tokko se häntä ollenkaan hyödyttää — ja hän lähti lihoineen.

Yks kaks saivat Henriette, Silvine ja Prosper huoneen kuntoon ja Jean kannettiin tilalle. Hän soperti muutamia sanoja, avasi silmänsä, vaan ei tuntenut ketään.

Maurice tunsi voimansa loppuvan, kun jännittävin hetki oli ohi ja Jean näytti elonmerkkiä. Hän oli juuri juonut lasillisen viiniä ja söi lihapalasta, kun Dalichanp ajoi pihalle ollen sairashuoneeseen menossa. Kooten viimeiset voimansa seurasi Maurice sisartaan ja lääkäriä sairaan ystävänsä luo, saadaksensa varmasti tietää, miten käy.

Lääkäri oli pieni, tanakka mies, suuripäinen, tukka ja parta harmahtava, silmät vilkkaat, suunseutu hyvänsävyinen, kasvoissa ilmeni lujaluonteisuus. Hän oli ruskea kuin uusi vastatervattu vene, sillä hän oli myötäänsä ulkona ja liikkeessä, valmiina auttamaan lähimmäisiään. Kunnan mies kerrassaan, vaikkei mikään erikoinen lääkäriksen, mutta monta hän oli auttanut pitkinä vaikutus-aikanaan.

Tutkittuansa tunnotonta Jeania mutisi hän: pahoin pelkään, että jalka on leikattava.

Se oli surullinen uutinen.

Kuitenkin hän kohta lisäsi: ehkä sitä ei kuitenkaan tarvitse tehdä, mutta häntä on tuiki huolellisesti hoidettava, ja sittenkin se vie aikaa. Nyt on hällä sielu ja ruumis niin uupunut, että emme voi muuta kuin antaa hänen maata rauhassa. Katsotaan huomiseen.

Hän sitoi haavan ja kääntyi sitten Mauriceen, jonka hän lapsesta oli tuntenut.

— Ja teille, hyvä ystävä, on parasta mennä maata.

Maurice tuijotti eteensä, hän ei kuullut lääkärin sanoja. Hän oli ylenmäärin väsynyt. Hän ei sietänyt mitään, entinen kuumeen tapainen kiihotus uudistui — kaikki surut, kaikki kärsimykset aivan sodan alusta risteilivät hänen mielessään. Ystävä tuossa kuolemaisillaan — hän itse aseeton, alaston, mihinkään kykenemättömänä — siihenkö oli uhraavaisuus vienyt? Kurjuus lopputuloksena — hurja halu heräsi hänessä — hän tahtoi kukistaa kohtalon.

— Ei, ei, kaikki ei siltä ole lopussa, hän huudahti viimein — ei! Pois täältä! Viikkokausia, kuukausmääriä Jean saa virua vuoteessa. Minä en voi jäädä tänne — minä lähdän täältä paikalla, heti paikalla. Niinhän, tohtori, niinhän? Autattehan minua, että pääsen täältä Pariisiin?

Pelästyneenä Henriette häntä syleili.

— Mitä sinä puhut? Niin heikkona ja niin paljon kärsittyäsi! Ei ikinä! Minä en päästä sinua luotani. Sinä olet osasi suorittanut. Ja jättäisitkö, hylkäisitkö, minut, joka olen ypö yksin maailmassa? Sinähän olet ainoani.

He itkivät kumpikin ja suutelivat toisiaan kiihkeästi: hehän olivat kaksoset, he rakastivat toisiansa syvemmin, hellemmmin kuin sisar ja veli tavallisesti.

Maurice tuli joka hetki yhä levottomammaksi.

— Minun *täytyy* lähteä. Minua odotetaan, minä kuolisin tuskaan, jos en pääsisi täältä. Sinä et voi aavistaakaan, mitenkä sisuksissani kuohuu, kun vain ajattelenkaan lepoa ja rauhaa. Tähän se ei saa loppua, sanon minä, meidän *täytyy* kostaa. — Kelle? mitä? — Sitä en tiedä. Se vain on varmaa, että kaikki kärsimykset ovat kostettavat — muuten on mahdotonta elää.

Dalichamp oli tarkasti seurannut Mauricea. hän viittasi Henrietteä vaikenemaan kunhan Maurice saa nukkua, niin hän varmasti rauhoittuu. Ja hän nukkui koko päivän, nukkui seuraavan yön, nukkui henkihieverinä parikymmentä tuntia. Kun hän heräsi, oli hänen päätöksensä järkähtämätön. Kuumetta hänessä ei enää ollut. Mutta hän oli alakuloinen ja levoton, sillä lepo oli niin houkutteleva.

Kyynelsilmin täytyi Henrietten suostua hänen lähtöönsä. Lääkäri puolestaan lupasi helpottaa Mauricen pakoa. Raucourtin sairashuoneessa oli muuan sairaanhoitaja kuollut, Maurice pukeutui vainajan pukuun, käsivarteen kiinnitettäisiin punainen risti ja hän menisi Belgian kautta Pariisiin, sillä se tie oli vielä vartioimatta.

Sinä päivänä ei Maurice talosta hievahtanut, odotti uskollisesti iltapimeää. Hän tuskin muuten suutaankaan avasi, kun pyytääkseen Prosperia mukaansa.

— Eikö enää mielenne tee preussiläisiä pehmittämään?

Prosper, entinen afrikkalainen jääkäri, joka siinä aamiaiseksi leipää ja juustoa pisteli, vastasi veistään heilutellessa: ei — totta vie — se maksa vaivaa. Olen tarpeekseni siitä saanut. Ja mitä hyötyä siitä ratsuväestä sitten on? Tykkien syötiksi se kelpaa, ei muuksi. Ja se minua monta kertaa kiukustutti, kun ei meistä sen suurempaa hyötyä ollut.

Hän vaikeni, mutta jatkoi sitten kuitenkin, luultavasti sotilashaluaan kukistaakseen: ja paljonpa tuota toisekseen on nyt työtäkin. Tässä on heti kynnot ja kylvämiset. Hyvähän se on taistellakin, vaan mitenkähän kävisi jollei maata muokattaisi? Näettehän itse, etten pääse töiltä. Eipä siltä, että isäntä tässä on juuri mieleinen — tokko nähnen jälkeäkään palkastani — vaan eläimet alkavat jo minuun perehtyä. Ja kun tänä aamuna etäältä näin tuon kirokun Sedanin, tuntui oikein hyvältä olla yksin ja astella auran perässä. —

Hämärissä tuli Dalichamp ajokaluineen. Hän tahtoi itse saattaa Mauricen rajalle. Fouchard, joka oli mielissään, kun pääsi edes yhdestä, kävi aina maantiellä asti katsomassa oliko vahtia näkyvässä. Silvine sillaikaa viimeisteli Mauricen pukua.

Ennen lähtöään lääkäri taas tutki Jeanin jalkaa, vaan ei vieläkään voinut päättää, oliko se leikattava vai ei. Sairas makasi yhä horroksissa, ei tuntenut ketään eikä puhunut. Maurice arveli lähteä jättämättä hänelle jäähyväisiä, mutta kun hän kumartui suudellakseen häntä poskelle, avasi Jean silmänsä, ja hänen huulensa liikkuvat.

— Lähdetkö sinä? hän kysyi hiljaa.

Kaikki hämmästyivät. Jean jatkoi: minä kuulin, mitä te puhelitte, vaikken saattanut hievahtaakaan. Ota rahat. Ne ovat housun taskussa.

Rykmentin kassan rahoista, joita jakamassa hekin olivat osallisina olleet, oli heillä jällellä parinsadan frangin paikoille.

— Rahat! huudahti Maurice. Paremminkin ne sinä tarvitset kuin minä, jolla on vielä molemmat jalat kunnossa. Kahdellasadalla frangilla pääsen hyvästi Pariisiin ja — ilmaiseksihan minulta siellä henki nitistetään. Jää hyvästi, rakas ystävä! Kiitos kaikista monista avuistasi! Jollet sinä olisi kanssani ollut, olisin jo aikoja sitten ollut maan mustissa mullissa.

Jean keskeytti hänet: Sinä et ole minulle velkaa. Preussiläisten käsiin olisin joutunut silloin siellä, jos et sinä olisi minua temmannut pois. Ja eilen viimeksi sinä minut heidän kynsistään pelastit. Sinä olet kahdesti maksanut. Nyt olisi minun vuoroni uhrata henkeni. Voi, miten olen levoton, kun et ole luonani sinä.

Hänen äänensä värähteli ja silmät kyyneltyivät.

— Jää hyvästi, rakas ystävä!

He suutelivat toisiaan ja siinä niin kuin eilesessäkin suudelmassa, metsässä siellä, ilmeni syvä rakkaus, jonka yhteiset vaarat, yhteiset vastukset olivat herättäneet, ja joka oli heidät yhdistänyt lujemmin kuin tavallinen vuosikautia kestävä ystävyys. Unettomat yöt, päivät, jolloin eivät suupalaa saaneet maistaa, lakkaamatta uhkaava kuolema — kaikki suli hellyyteen. Kun kaksi sydäntä on niin kokonaan sulautunut, niin ne eivät koskaan voi erota. Suudelma metsässä oli täynnä toivoa, — nyt eronhetken tuskallista kaihoa. Tokko he koskaan enää näkisivät toisiaan? Ja milloin? Surunko, ilonko hetkenä?

Dalichamp istui jo kieseissään ja huusi Mauricea. Rajusti syleili hän Henrietteä, joka kyneleitä niellen kalmankalpeana häntä katseli.

— Veljeni minä sinun huostaasi jätän — hoida häntä hyvästi! Rakasta häntä niinkuin minäkin olen häntä rakastanut.

IV.

Suuri huone, seinät valkaistut — ennen oli sitä käytetty hedelmäsäiliönä; vieläkin siellä tuntui omenain ja päärynäin haju. Rautasänky, maalaamaton pöytä ja kaksi tuolia, sitä paitsi vanha puukaappi, kaikki maailmankokoisia — siinä huoneen kalusto. Siellä oli niin rauhallista ja hiljaista; silloin tällöin kuului viereisestä tallista kumeata ääntä, hiljaista kaviolla kuoputtamista ja ynymistä navetasta. Päivä paistoi kirkkaasti etelään päin olevasta ikkunasta, josta näki pienen kummun ja kaistaleen peltoa. Ei yksikään ihminen edes aavistanut, että siellä oli huone ja huoneessa pakolainen.

Henriette järjesti ja määräsi kaikki. Epäluuloja poistaakseen ei hän sallinut muiden kuin lääkärin käydä Jeanin huoneessa. Kutsumatta ei Silvinekään saanut sinne mennä. Aikaiseen aamusella Henriette ja Silvine siivosivat huoneen, joka päivän aikaan oli kuin teljetty. Jos sairas öisin jotain tarvitsi, koputti hän seinään, sillä Henriette nukkui viereisessä huoneessa. Viikkomääriä oli Jean elänyt alituisessa hurakassa, yhtäkkiä oli hänet ikäänkuin temmattu maailmasta eikä hän nähnyt muita kuin hiljaisen, nuoren naisen, joka kuulumattomin askelin huoneessa liikkui häntä vaaliessaan. Henriette oli nyt aivan sen näköinen, jollaisena Jean ensin oli nähnyt hänet Sedanissa! hento vartalo, kasvopiirteet hienot, suurenlainen suu, tukka kaunis ja vaalea kuin tuleentunut ohrantähkä, silmänluonteessa sama sanomaton hyväntahtoisuus.

Kuume oli ensi päivinä niin kova, että Henriette tuskin hetkeksikään saattoi vuoteen vierestä poistua. Dalichamp tuli joka aamu Jeania katsomaan, hakien muka Henrietteä sairashuoneeseen. Luoti oli poissa, vaan se oli musertanut sääriluun. Lääkäri ihmetteli, kun haava ei ottanut parantuakseen, hän pelkäsi, että hänen kenties pitäisi sahata jalka luusirun tautta, jota koettimella ei saanut pois. Jeanillekin hän oli siitä puhunut — mutta ei, ei! ennemmin kuolla paikalla kuin elää loppuikänsä raajarikkona. Vielä jonkun aikaa aikoi lääkäri katsastaa haavaa, pani siihen kummiputken märänvuodon takia, kasteli liinannukkaa öljyvuon öljyssä ja karbolivedessä ja satoi sillä haavan. Hän ilmoitti kuitenkin että paraneminen käypi hitaasti, jollei erityisiin toimiin ryhdytä. Toisella viikolla kuume sentään väheni ja sairas oli muutenkin parempi, mutta hänen täytyi olla aivan liikahtamatta vuoteessaan.

Jean ja Henriette perehtyivät toisiinsa pian. Tuntuipa kuin he aina olisivat olleet ja tulisivat olemaan yhdessä. Kaikki lomahetkensä vietti Henriette Jeanin luona, syöti ja juotti häntä säännöllisesti, auttoi ja hoiti, miten paraiten taisi. Joskus he puhelivat, vaan useimmiten, varsinkin ensi päivinä, olivat ääneti. Ikävä heillä ei ollut milloinkaan; he kaipasivat hiljaista elämää, tarvitsivat lepoa ja rauhaa kumpikin, niin hyvin sairas Jean muserrettuine jalkoineen kuin surupukuinen Henriette, jonka suru ei vielä ollut hälvennyt.

Ensi alussa Jeania vähän ujostutti, Henriettehän oli niin paljon etevämpi häntä, joka oli vain talonpoika ja sotamies ja tuskin osasi lukea ja kirjoittaa. Mutta hän rauhoittui, kun näki Henrietten kohtelevan häntä vertaisenaan; hän rohkeni keskustella ja oli niinkuin ennenkin älykäs ja teräväjärkinen. Ihmeekseen hän älysi, ettei ollut niinkään pöllömäinen. Olikohan se seurauksena tuosta inhottavasta elämästä, jota hän kaksi kuukautta oli viettänyt? Olivatkohan kaikki ruumiin ja sielun kärsimykset olleet hänen edukseen? Mutta enimmänsä hän kuitenkin hämmästytti kun huomasi, ettei Henriette juuri ollut häntä oppineempi. Äitinsä oli kuollut aikaiseen, hänen täytyi hoitaa taloutta eikä hänellä ollut aikaa lukea ja tutkia, kuin oli huolta pidettävä isoisästä, isästä ja veljestä eli "kolmesta herrastaan" niinkuin hän tavallisesti heitä nimitti. Sisältäluku, kirjoitus, oikeinkirjoitus ja luvunlasku — siinäpä ne hänen tietonsa melkein olivatkin.

Pieni ja vaatimaton hän oli, elämän tavalliset, jokapäiväiset toimet häntä miellyttivät. Mutta hänen hyväntahtoisuutensa, auliutensa, hänen tahdonlujuutensa — ne ne vaikuttivat Jeaniin.

Mauricesta he usein puhuivat. Mauricen tähden Henriette Jeania niin uskollisesti hoiti. Mitä enemmän hän oppi tuntemaan tuota teeskentelemätöntä, vakavaa nuorukaista, sitä kiitollisempi hän oli saadessaan hoitaa häntä, Mauricen ystävää ja veljeä, ja kiitollisuus muuttui ystävyudeksi. Ja Jean — niin, hänen kiitollisuudellaan ei rajoja ollut, hän olisi tahtonut suudella Henrietten kättä, joka kerran kun se hänelle liemikupin ojensi. Päivä päivältä heidän ystävyytensä kasvoi, sama yksinäisyys, samat surut heitä yhdistivät. Ja kun he olivat muistelleet menneitä aikoja ja Henriette kysellyt heidän hirveistä kärsimyksistään Reimsin ja Sedanin välillä, uudistuivat aina samat kysymykset: mitähän Maurice nyt teki? Miksikä hän ei kirjoittanut? Olikohan Pariisista mahdotonta lähettää mitään tietoja? Yhden ainoan kirjeen he olivat saaneet — sen oli hän kirjoittanut Rouenissa neljäntenä päivänä lähtönsä jälkeen — ja aivan lyhyesti mainitsi siinä tulleen äskettäin kaupunkiin pitkiä matkoja kierrettyään ja aikovansa Pariisiin. Viikkokauteen eivät he olleet hänestä mitään kuulleet.

Aamuisin kun Dalichamp oli haavan puhdistanut ja sitonut, jäi hän hetkiseksi sinne puhelemaan. Toisinaan hän tuli iltasellakin ja viipyi silloin kauvemmin, kertoen uusista mullistuksista, jotka horjuttivat Ranskaa perustuksia myöden. Hän oli ainoa, joka heille toi tietoja maailman menosta.

Lääkäri oli harras isänmaan ystävä, johon kipeästi koski jokainen kärsitty tappio. Hän ei puhunutkaan muusta kuin preussiläisistä, jotka Sedanin taistelun jälkeen olivat levinneet yli koko Ranskan kuin aaltoileva meri. Joka päivä tuli uusia surusanomia. Allapäin hän sängyn vieressä istua nuukotti ja väristen kertoi, miten olot päivä päivältä pahenivat. Usein oli hänellä taskut täynnä belgialaisia sanomalehtiä, jotka jätti heille luettavaksi. Viikkojen kuluttua vasta kajahti sairaan huoneeseen tieto onnettomuuksista, ja yhteinen suru, yhteinen huoli yhdisti hoitajan ja sairaan aina lähemmäksi.

Sellaisesta vanhasta sanomalehdestä Henriette kerran luki Jeanille Metzsin suuresta taistelusta, jota oli kestänyt kolme päivää. Uutinen oli viiden viikon vanha, mutta hän ei ollut kuullut siitä ja kuunteli sentähden raskaalla mielellä. Huoneessa oli niin hiljaista, Henriette luki hieman laulavalla äänellä niinkuin koulutyttö, lausuen tarkasti joka tavuun — Jean näki koko surullisen tapahtuman selvästi silmänsä edessä. Fröschwillerin ja Spichernin taistelujen jälkeen, jolloin ensimmäinen osasto vei viidennen mukanaan turmioon, olivat toiset Metzsin ja Bitschin välille asetetut joukot epäröidessään joutuneet viimein samaan tappion mylläkkään ja kokoutuneet leirin yläpuolelle Moselin oikealle rannalle. Siten oli kallista aikaa hukattu, sen sijaan että olisi kiirehditty peräytymään Pariisiin ja vältetty monta surkeutta! Keisari oli jättänyt päällikkyuden marsalkka Bazainelle, jolta nyt voittoja toivottiin. Silloin 14 päivänä syttyi Bornyn tappelu. Samana hetkenä, jolloin sotajoukko oli päättänyt mennä vasemmalle rannalle, hyökkäsi vihollinen; ranskalaisten oli taisteltava kahta saksalaista sotajoukkoa vastaan, Steinmetzin, joka järkähtämättömänä seisoi ihan uhatun varustuksen edessä, ja Fredrik Kaarlen, joka ylempänä oli mennyt joen yli ja marssi nyt joen vasenta rantaa sulkemaan Bazainelta tietä Ranskaan. Kolmen aikaan iltapäivällä taistelu alkoi. Ranskalaiset pysyivät asemassaan, mutta voitosta ei hyötyä ollut, sillä sotajoukon täytyi toimetonna pysyä Moselin molemmilla rannoilla, sillä välin kuin toinen saksalaisten armeijoista ympäröi heidät.

16:na taisteltiin Rézonvillessä. Kaikki osastot olivat nyt vihdoinkin vasemmalla rannalla, kolmas ja neljäs olivat vain myöhästyneet, sillä Etainin ja Mars-la-Toursin teitten risteyksessä oli hirvuinen tungos, sitten kun preussiläisten ratsu- ja tykkiväki, uhkarohkeasti rynnäten, oli jo aamusella sulkenut tiet.

Taistelu oli vitkallista ja määrätöntä. Kello kahteen mennessä oli Bazaine hyvästi voittanut kourallisen sotilaita, jotka hänen tiellään olivat: — mutta hän kärsi tappion ja syynä siihen oli hänen selittämätön pelkonsa, että tie Metztiin häneltä katkaistaisiin. Tuima tappelu levisi yli laaksoin ja kukkulain. Rintamaa ja sivua kohti hyökkäsi vihollinen, ranskalaiset eivät rynnänneet eteenpäin ja antoivat sille aikaa preussiläisille tilaisuutta koota voimansa, siten edistäen vihollisen suunnitelmaa, jonka tarkoituksena oli pakottaa heidät vetäytymään toiselle puolelle jokea.

18 päivänä vihdoinkin oli viimeinen Saint-Privatin taistelu, jossa hyökkäysrintama oli kolmetoista kilometriä pitkä. 200,000 saksalaista ja 700 kanuunaa hyökkäsi 120,000 ranskalaista ja ainoastaan 500 kanuunaa vastaan. Saksalaiset ryntäsivät Ranskasta, ranskalaiset Saksasta päin; näytti siltä kuin preussiläiset sinkahuttaisivat ranskalaiset pois heidän omasta maastaan. Kello kahdesta asti riehui mitä hurjin tappelu, preussiläinen kaarti ajettiin pakoon ja hajoitettiin. Bazaine oli kauvan voittopuolella, sillä vasen kylki oli vastustamaton, mutta illempänä täytyi heikomman oikean sivun hirveän verilöylyn perästä jättää Saint-Privat, ja se vei mukanaan koko sotajoukon. Se oli voitettu, sen täytyi peräytyä Metzsin muurien turviin, jossa se nyt oli kuin rautavyön ympäröimänä. Jean keskeytti Henrietteä lakkaamatta: niin, niin! ja me kun odotimme Bazainea aina Reimsistä lähdestä asti!

Sitten luki Henriette marsalkan kirjelmän 19 päivästä, jossa hän puhuu peräytymisen jatkamisesta, saman kirjelmän, josta oli seurannut Châlonin armeijan eteenpäin marssiminen. Sitten, mutta vasta 27:nä, kun oli saanut tiedon apujoukon tulosta, oli hän kyllä ponnistellut, mutta niin laimeasti vieläkin, että Metzsin joukko syyskuun ensimmäisenä päivänä — samana, jolloin Châlonin armeija peräti voitettiin Sedanissa — voimattomana peräytyi ... ja Ranska sen menetti. Marsalkasta, joka siihen asti oli ollut keskinkertainen päällikkö — ja joka teitten vapaina ollessa ei ollut pyrkinyt eteenpäin, tulisi voimakkaimpain sotajoukkoin ympäröimänä ja valtiollisten mietteittensä valtaamana salaliittolainen ja petturi.

Mutta niissä sanomalehdissä, joita Dalichampilla oli mukanaan, oli Bazaine yhä suuri mies ja urhoollinen soturi, jolta Ranska pelastustaan toivoi. Jean luetutti Henriettellä kahteen kertaan saman asian, saadaksensa oikein selville, kuinka kolmas saksalainen armeija Preussin kruununprinssin johtamana oli voinut heitä ajaa takaa sille aikaa kun ensimmäinen ja toinen Metzä piirittivät, molemmat yhtä suuret ja tarpeeksi heillä kanuunia, että hyvin olisivat voineet erottaa neljännen armeijan, jota Saksenin kruununprinssi johti. Kun Jean sairasvuoteellaan vihdoinkin oli saanut kaikki selväksi, koetti hän toivoa parasta.

— Vai niin! Siksikö niin kävi, ettemme me olleet kylliksi voimakkaat. Mutta tässähän ovat numerot, Bazainella oli 150,000 miestä, 300,000 kivääriä ja enemmän kuin 500 kanuunaa; hän aikoo varmaankin tehdä heille aika kepposen.

Henriette nyökäytti päätään ja oli olevinaan samaa mieltä, ettei Jeania pahoittaisi. Hän ei voinut tarkoin seurata sotajoukkoin kulkua, mutta hänestä tuntui, että onnettomuutta ei käynyt välttäminen. Hänen äänensä oli sointuisa ja tyyni kuten tavallisesti, hän olisi tuntikausia voinut lukea vain häntä huvittaakseen. Mutta toisinaan kun hän luki verilöylyistä, ääni petti ja kyyneleitä kohosi silmiin. Hän muisti miehensä, joka oli ammuttu ja jota baijerilainen upseeri oli muuria vasten potkinut.

— Jos se teihin niin koskee, sanoi Jean hämmästyneenä, niin elköö lukeko niistä.

Henriette tointui paikalla ja sanoi hiljaisesti ja ystävällisesti: ei, ei. Suokaa anteeksi; minä vakuutan, että se minuakin huvittaa.

Muutamana iltana lokakuun alussa kun ulkona oikein myrskysi, hän palasi sairashuoneesta ja sanoi liikutettuna: kirje Mauricelta. Tohtori sen äsken minulle antoi.

Yhä levottomammiksi he olivat tulleet, kun Mauricesta ei mitään kuulunut, varsinkin sitten, kun toista viikkoa takaperin huhu kertoi, että Pariisi oli kokonaan sulettu. Vapisten he odottivat häneltä tietoja. Minne hän oli Reimsistä joutunut? Nyt se selvisi, sillä kirje, jonka hän Pariisista oli lähettänyt Dalichampille 18 päivänä, siis samana, jolloin viimeinen juna lähti Havreen, oli äärettömästi kierrellyt ja ihmeitten ihme, että se viimeinkin joutui omistajansa käsiin.

— Voi, sinä rakas ystävä! huudahti Jean riemuissaan. Lukekaa se paikalla, lukekaa!

Tuuli kiihtyi, ikkunat ruskivat aivan kuin niitä olisi ulkoapäin irti kiskottu. Henriette oli pannut lampun sängyn viereen pöydälle ja alotti; hän istui niin lähellä Jeania, että hänen tukkansa melkein nuorukaiseen koski. Niin lämmin ja hyvä oli olla rauhaisassa huoneessa — ja myrsky raivosi ulkona.

Kirje oli kahdeksan sivua pitkä. Ensin Maurice mainitsi, että hänet heti tultuaan 16 päivänä, oli kirjoitettu linjarykmenttiin, jota tahdottiin lisätä. Palavalla innolla hän sitten kertoi, mitä oli saanut tietää kuukauden kauheista tapahtumista. Weissenburgin ja Fröschwillerin tappiot olivat säikädyttäneet kerrassaan Pariisin. Kun mielet tyyntyivät, heräsi uusia houreita, toivo kostaa, puhuttiin Bazainen ylipäällikkyydestä, huhuttiin voitosta, yleisestä kapinasta, preussiläisistä, joista ministeritkin puheissaan mainitsivat. Ja yhtäkkiä tuli kamala tieto syyskuun 3 päivänä niinkuin salama kirkkaalta taivaalta: toiveet haihtuivat kuin tuhka tuuleen, pahaa aavistamatta, virkeä ja iloisa kaupunki oli kuin kuollut. Pois keisarius! kaikuivat huudot samana iltana, jolloin Jules Favre lyhyessä, kauheassa yöllisessä kokouksessa vaati kansan nimessä keisariuden hävittämistä. Seuraavana päivänä oli kaikki kukistunut, toisen keisarikunnan olivat sen omat teot murskanneet pirstaleiksi. Koko kaupunki oli liikkeessä, ihmisvirta täytti Konkordian torin, jota pyhäpäivän kirkas aurinko valaisi, joukko tulvasi kohti lakia-laativan kokouksen rautaristikkoja, joita kourallinen sotilaita, kiväärin kädessä, suojeli, särki portit, ryntäsi kokoushuoneeseen, josta Jules Favre, Gambetta ja muut vasemmistolaiset lähtivät Hôtel de Villeen julistamaan Ranskaa tasavallaksi. Sillaikaa avattiin Louvressa pieni, Saint-Germain-l'Auxerroisin torille päin oleva takaovi raolleen ja sieltä pujahti hallitsija-keisarinna mustassa puvussa, yhden ainoan ystävän seuraamana; he vapisivat molemmat, pyrkivät pakoon ja hyppäsivät ajurin karrisiin, joka vei heidät pois Tuilerieain linnasta, jossa ihmistulva nyt samoili. Samana päivänä Napoleon III lähti Bouillonin ravintolasta, jossa hän oli viettänyt ensimmäisen yönsä matkalla Wilhelmshöehen maanpakolaisuuteen.

Vakavana Jean keskeytti Henrietten: meillä on siis nyt tasavalta? No, jos se vain auttaa meitä löylyttämään preussiläisiä, niin...

Hän pudisti päätään, talonpoikana ollessa oli häntä tasavallalla peloteltu. Eikä hänestä sota-aikana muutenkaan ollut eripuraisuus mieleen. Mutta muutos siinä kaiketi täytyi tulla, koska keisarikunta oli niin parantumaton mätä eikö sitä kukaan enää tahtonut.

Henriette luki kirjeen loppuun. Viimeisillä sivuilla oli tietoja saksalaisten lähestymisestä. 13 päivänä, samana siis, jolloin hallituksen ja kansallisen puolustuksen valiokunta muutti Toursiin, oli nähty vihollisen Pariisin itäpuolella saapuvan aina Lagnyn asti. 14 ja 15 päivänä ne olivat aivan lähellä, Creteilissä ja Joinville-le-Pontissa. Mutta 18 päivän aamuna, jolloin Maurice kirjoitti, ei hän vielä näyttänyt uskovan Pariisin täydellistä piiritystä, häntä elähytti vieläkin kerran toivo, hänestä oli piiritysyritys julkeaa, uhkarohkeaa ja kolmessa viikossa se kylläkin päätyisi, hän luotti apujoukkoihin, joita maaseuduilta lähetettäisiin, puhumattakaan Metzin armeijasta, joka jo Verdunin ja Reimsin kautta oli tulossa. Mutta vahva rautavyö oli kietonut Pariisin ja erottanut sen muusta maailmasta, jättäiläisvankila se nyt oli, jossa kaksi miljoonaa elävää olentoa näännyi — ei niin sanaa sieltä päässyt muuhun Ranskaan.

— Voi hyvä jumala; huoahdi Henriette masentuneena. Kuinka kauvan tätä kestää? Tokko enää milloinkaan saamme häntä nähdä!

Tuulen puuska tärisytti vanhaa taloa. Kova talvi oli tulossa. Mitä saavatkaan sotilasraukat kärsiä,

joitten ruuatta ja juomatta täytyy pakkasessa taistella!

— Mauricen kirjehän on elähyttävä, sanoi Jean. Ja olipa hyvä, että vihdoinkin saimme hänestä tietoja. Ei saa olla toivoton.

Vähitellen lokakuun pilviset, synkät päivät kuluivat; kun tuuli laimeni, vetäysi taivas yhä synkempään pilveen. Jeanin haava parani hyvin hitaasti. Lääkäri ei vielä voinut ottaa putkea haavasta, ja sairas, joka oli hyvin heikoksi mennyt, kielsi jyrkästi leikkaamisen, hän ei tahtonut tulla raajarikoksi.

Odotus ja levottomuus teki olon tukalaksi tuossa pienessä huoneessa, jonne tiedot etäisenä kuminana tunkeutuivat kuni tuskallisessa unessa. Inhottava sota, verilöylyt ja tappiot jossakin kaukana, ei varmasti tiedetty missä, ja onnettoman isänmaan valitukset ja kärsimykset kuuluivat sinne hiljaa vain. Ja tuuli karisteli lehdet puista, taivas oli synkänharmaa, kenttä eloton ja kovaa talvea ennusti variksien inhakka räähkyminen.

Tavallisimpia puheaineita oli sairashuone, jossa Henriette oli kaiken ajan, mitä ei Jeanin luona. Kun hän iltasella palasi, kyseli Jean päivän tapahtumia ja Henriette ne tarkasti kertoi, sillä se olikin ainoa, joka huvitti häntä. Jean tunsu siten kaikki sairaat, tiesi, ketkä paranivat, ketkä eivät.

— Poikaparat! sanoi Henriette aina. Poikaparat!

Sairashuone ei ollut enää taistelujen keskellä, jossa veri virtana vuoti; siinä sai nyt kokea sairaalan kaikki surkeudet, tautia ja kuolemaa, hitaasti elpyviä ja alituisesti kuoleman kanssa kamppailevia. Dalichampilla oli ollut paljon vaivaa saadakseen sänkyjä ja makuuvaatteita, ja sairasten elatus — leipää, lihaa ja kuivattuja kasviksia — puhumattakaan siteistä ja kääreistä, teki hänestä ihmettentekijän. Preussiläiset, jotka olivat Sedanin sairashuoneen anastaneet, eivät antaneet hänelle mitään, eivät edes nukutusainetta, jota hänen sitten Belgiasta asti täytyi haalata. Ja kuitenkin — hän oli yhtä auliisti ottanut hoidettavakseen saksalaisia kuin ranskalaisiakin, ja vieläpä toistakymmentä bajjerilaistakin, jotka hän Bazeillesissa oli pelastanut. Vihollisjoukkoin sotilaat, jotka hurjasti olivat toisiaan raadelleet, lepäsivät nyt sovinnossa vieretysten. Kauheus ja suru asustivat Rémillyn vanhan koulutalon saleissa, joissa kummassakin oli viisikymmentä vuodetta!

Vielä kymmenen päivää taistelun jälkeen oli sinne tuotu haavoitettuja, joita jostain nurkasta oli löydetty. Neljä oli jäänyt muutamaan autioon huoneeseen Balaniin ilman lääkärin apua eikä tiedetty, miten ne olivat hengissä pysyneet — ehkä joku naapuri oli niitä armahtanut — niiden haavoissa madot ihan vilisivät, ne olivat nyt kuolleet veren myrkytykseen. Sepä se vuoteita tyhjensi. Ovessa löyhähti jo vastaan luumädän tukauttava haju. Putkista tippui pahalle haisevaa visvaa. Usein täytyi leikkaus uusia ja kaivaa haavasta luusiruja, joista ei kukaan ollut tiennyt. Nääntyneinä ja kuihtuneina kurjaset kärsivät kauheita tuskia. Voimattomina muutamat makasivat päiväkaudet selällään, melkein hengittämättä, silmät ummessa, luomet jo mustuneet kuin kuolleella. Toiset eivät silmän täyttä nukkuneet, kieriskelivät levotonna vuoteellaan, kylmä hiki valui ruumista pitkin ja olivat niin ärtyisiä kuin järkensä kadottaneet. Mutta samapa se, olivatko sairaat raivoja vai tyyniä, heidän päivänsä olivat luetut, niin pian kun kuume heihin tarttui, myrkykky vei voiton, lensi toisesta toiseen, tempasi heidät vastustamattomasti manalan majoihin.

Kurjinta oli kuitenkin kuolemaan tuomittuun huoneessa, jossa punatauti, lavantauti ja isorokko raivosivat. He huusivat ja kirkuivat houreissaan ja istuivat vuoteillaan kuin aaveet. Toisten keuhkoissa oli vika ja he rykivät armottomasti. Muutamat herkiämättä ulvoivat ja tyyntyivät vasta sitten kun haavoja kylmällä vedellä valeltiin. Kääreitten muuttohetkeä levottomasti odotettiin, silloin vuoteet tuuletettiin ja ruumis, joka pitkällisestä makaamisesta oli ihan kangistunut jäähtyi ja pääsi vähän liikkeelle. Mutta sitä hetkeä kammoksuttiinkin, sillä ei mennyt päivääkään, jolloin ei lääkäri sidettä avatessaan olisi haavassa huomannut mustanpuhuvia pilkkuja — kylmänvihoja. Seuraavana päivänä leikkaus — taas poikkisahattu käden tai jalan tynkä. Joskus meni koko jäsen pala palalta. Silloin oli koko mies täynnä mustia lavantaudin pilkkuja — raivon huumaamana hänet vietiin kuolemaan tuomittujen huoneeseen, jossa hän henkensä heitti; ruumis oli jo kuollut ennen kuin hengenlähtö alkoi.

Joka ilta sairashuoneesta palattuaan ja Jeanin kysymyksiin vastattuaan lausui Henriette: Poikaparat! Poikaparat!

Yhäti samat tiedot, sama kurjuus tuossa helvetissä. Olkapää oli nujautettu sijoiltaan, jalka leikattu, käsivarsi sahattu, mutta estäytyisikö siltä visvanvuoto tai luumätä? Taikka oli taaskin joku haudattu, useimmiten ranskalainen, joskus saksalainen. Ei mennyt päivääkään, jolloin ei sairashuoneesta olisi hämärissä pujahtanut neljästä laudasta kyhätty ruumisarkku, jota yksi ainoa sairaalan sotilas seurasi ja usein Henriette itse katsomaan, ettei häntä koiran tavalla maahan pantaisi.

Rémillyn hautausmaahan oli kaksi uutta hautariviä kaivettu ja siinä lepäsivät rinnatusten saksalaiset vasemmalla, ranskalaiset oikealla — hauta heidät sovitti.

Muutamat haavoitetut Jeania miellyttivät, vaikkei hän ollut heitä nähnytkään. Hän kyseli aina heistä.

— No, kuinkas "pikku-raukka" tänään jaksaa?

Se tarkoitti pientä ratsumiestä, viidennen linjan rykmentin sotilasta, joka vapaaehtoisena oli sotaväkeen mennyt eikä vielä ollut kahdenkymmenen ikäinen. Häntä sanottiin "pikku-raukaksi", koska hän aina itseään siksi nimitti. Hänen äitinsä oli sen nimen antanut. Hänen tilansa oli todellakin surkea, sillä hän oli kuolemaisillaan keuhkopussintulehdukseen, jonka vasemmassa kylässä oleva haava oli vaikuttanut.

— Voi poikaparkaa, sanoi Henriette, joka oikein äidillisesti häntä hoiti. Hän ei voi hyvin, hän on koko päivän rykinyt. Sydäntäni vihloo sitä kuullessa.

— Entäpä karhunne, Gutmann, jatkoi Jean hieman hymyillen. Tokko lääkäri toivoo hänen parantuvan?

— Kenties hän voittaa taudin; mutta kauheita tuskia hän kärsii.

Kumpikaan ei voinut puhua Gutmannista vetämättä suutansa hymyyn, vaikka häntä säälivätkin. Kun Henriette ensimmäisenä päivänä tuli sairaalaan, oli hän hämmästykseseen tuntenut sotilaan samaksi punapartaiseksi, sinisilmäiseksi, leveänenäiseksi baijerilaiseksi, joka Bazeillesissa kantoi hänet pois, kun hänen miehensä ammuttiin kuolihaaksi. Mieskin tunsu hänet, vaikkei hän voinut puhua; niskaan tunkeutunut luoti oli repäissyt häneltä puolet kielestä. Parina päivänä oli Henriette ihan värissyt, kun hänet näki, mutta oli lauhtunut sittemmin, kun huomasi, miten miehen toivoton, ystävällinen katse häntä seurasi. Eiköhän tuo baijerilainen ollutkaan enää sama kummitus, jonka tukka ja parta olivat veriset ja jonka silmät pyörivät päässä hurjasti, sama, jota hän ei mielestään voinut poistaa? Hän oikein pakotti itsensä muistamaan miehen kauheita kasvoja, kun näki tuon onnettoman kärsivällisenä ja hyvänsävyisenä kestävän kauheita tuskia. Se oli tavatonta, koko sairaalassa se herätti sääliä. Oliko hänen nimensä Gutmann, ei tiedetty, mutta ne olivat ainoat tavut, mitkä hän epäselvästi voi lausua. Luultiin häntä naineeksi mieheksi ja että hänellä oli lapsia. Hän ymmärsi muutamia sanoja ranskaa, sillä joskus hän vastasi päätään nyökkäyttäen. Nainut? Niin, niin. Lapsia? On, on. Kun hän muutamana päivänä näki jauhoja, liukutti hän kättään niin omituisesti, että arveltiin häntä mylläriksi. Mutta siinä kaikki. Missä hänen myllynsä oli? Missä Baijerin kolkassa vaimo ja lapset nyt itkivät? Kuolisiko hän tunteeton? Ja vaimo ja lapset ikuisesti häntä siellä odottaisivat?

— Tänään, kertoi Henriette muutamana iltana, heitti Gutmann mulle lentomuisukuja. Nyt en enää koskaan anna hänelle juomista sitä kertaa ettei hän suutele kättäni ja silmät loistavat kiitollisuudesta. Elkää naurako ... kauheata on olla noin melkein kuin elävänä haudattu.

Lokakuun lopulla Jean alkoi parata. Lääkäri suostui ottamaan pois kummiputken, vaikka hän vielä oli levoton, ja haava näkyi hyvin pian arpeutuvan. Sairas sai jo liikkua, hän käveli tuntikausia edes takaisin huoneessa tai istui ikkunan vieressä ja katseli synkkänä pilvien kulkua. Mutta sitten tuli ikävä, hän puhui paljon siitä, että hankittaisiin hänelle työtä, joten hän taloa hyödyttäisi. Salaisena huolena hänellä oli aineellinen puoli, sillä hän hyvin ymmärsi, että kaksisataa frangia oli hyväksikin kulunut niinä kuutena viikkona. Henriette se varmaankin maksoi Fouchardille, muuten hän ei olisi hyvällä tuulella. Se kiusasi häntä eikä hän rohennut siitä puhua Henrietten kanssa. Oikein hänestä helpolta tuntui, kun sovittiin, että häntä sanottaisiin Fouchardin toiseksi rengiksi, joka Silvinen kanssa teki sisätyöt ja Prosper hoiti maanviljelystä.

Vaikka ajat olivat tukalat, oli toinen renki kuitenkin tarpeen. Koko paikkakunta oli hävityksen partaalla, mutta Fouchard ukon lihakauppa oli niin onnistunut, että hän nyt teurasti kolme, neljä kertaa niin paljon eläimiä kuin ennen. Kerrottiin, että hän elokuun 31 päivästä lähtien oli tehnyt hyviä kauppoja preussiläisten kanssa. Ukolla, joka 30 päivänä pyssy kädessä oli varjellut oveansa seitsemänneltä osastolta, kieltäytynyt myömästä palaakaan ja vakuuttanut, että talo oli työpöyhjä, hänellä oli 31 päivänä ollut kaupan kaikenlaista kalua, kun ensimmäinen vihollinen niille main tuli. Uskomattomia säästöjä oli hän kellarista kantanut ja ajanut kotiin suuria eläinlaumoja tuntemattomista kätköistään. Siitä päivästä oli hän saksalaisten sotajoukkoin lihanhankkijoita ja ihmeteltävän taitava saamaan tavaransa hyvään hintaan myödyksi. Paljon kärsivät toiset voittajan röyhkeydestä, mutta hän ei ollut vielä koskaan antanut hyppysellistäkään jauhoja, suun täyttäkään viiniä tai lihaa muuten kuin rahasta rahasta. Siitä puhuttiin Rémillissä paljonkin — hävitöntä se oli, että niin menetteli mies, jonka poika juuri oli sodassa kaatunut, ei edes haudasta välittänyt, vaan antoi Silvinen sitä hoitaa. Mutta hyvät rahat hän ansaitsi, silleikään kuin toisilla oli pujottelemista. Ilkeästi hän vain hartioitaan kohautteli ja naurahteli tapansa mukaisesti: isänmaan ystävä, isänmaan ystävä! Olen yhtä hyvä isänmaan ystävä kuin joku toinenkin. Onko se isänmaallista, että syötetään preussiläiset maksutta kypikylläisiksi? Minä heillä kaikki maksatan. Tottapahan tuota tuonnempana nähdään, nähdään se!

Jo toisena päivänä Jean oli liian kauvan liikkeessä. — Lääkärin epäilyt toteutuivat: haava avautui, jalka turposi ja tulehtui ja hänen täytyi ruveta tilaan. Dalichamp rupesi epäilemään, että siellä

mahdollisesti oli luusiru, joka oli siirrähtänyt Jeanin liikkeellä ollessa. Hän tutki ja sai sen onneksi pois. Mutta siitä seurasi kova kuume, joka uudestaan vei Jeanin voimat. Ei hän koskaan ollut ollut niin heikko. Uskollisena hoitajana Henriette asettui taas entiselle paikalleen pieneen huoneeseen, jonka talvi-ilma teki niin kolkoksi ja kylmäksi.

Oltiin marraskuun alussa. Itätuuli oli jo tuonut lunta; kylmää huokui seinästä ja paljaalta lattialta. Koska huoneessa ei ollut uunia, päättivät he ottaa sinne tuliastian, jonka ininä olisi ratoksikin.

Päivät kuluivat yksitoikkoisesti. Ensimmäinen viikko taudin uudistuessa oli varmaankin surullisin Jeanin ja Henrietten yhdessä oloaikana. Eivätkö kärsimiset lopukaan? Palaako vaara alituisesti eikä kurjuudelle loppua tule?

Lakkaamatta hyppäsi ajatus Mauriceen, jolta eivät pitkiin olleet tietoja saaneet. He kuuluivat, että muutamat olivat saaneet kyyhkysten tuomia kirjeitä, pieniä lippuja. Varmaankin olivat saksalaiset ampuneet sen kyyhkysen, joka halki avaruuden liiteli heidän luokseen kantaen heidän iloaan, ollen heidän rakkaudensanansaattajansa. Kaikki näytti häviävän ennenaikaiseen talveen.

Sotauutiset olivat heille tullessaan vanhoja. Dalichampin jättämät lehdet ainakin viikon vanhoja. Heidän alakuloisuuteensa oli suureksi osaksi syynä tietojen niukkuus ja arvailmiset; ympäristöllä oli niin hiljaista — kuolonparahduksia he olivat sieltä kuulevinaan.

Muutamana aamuna tuli lääkäri aivan menehtymäisillään, hänen kätensä vapisivat. Hän kiskasi belgialaisen sanomalehden taskustaan, viskasi sen vuoteelle ja huudahti; voi hyvät ystävät, Ranska on kuollut, Bazaine on petturi!

Jean, joka puolinukuksissa istui kahden tyynyn varossa heräsi.

— Petturi...?

— Niin, hän on jättänyt Metzin ja armeijan saksalaisille. Se oli uusi Sedan ja tällä kertaa siinä meidän kaikkemme — sydänveremme.

Hän otti lehden ja luki: vankia 150,000, kotkia ja lippuja 153, kenttäkanuunia 541, mitraljöösiä 76, linnakanuunia 800, kivääriä 300,000, kuormavaunuja 2,000, aineksia 85 tykistöön...

Hän jatkoi lukuaan, jossa oli lähemmät ilmoitukset:

Metziin oli voimaton Bazaine sulettu sotajoukkoineen, hän oli laiminlyönyt hyökkäysyritykset, ollut likeisissä keskusteluissa prinssi Fredrik Kaarlen kanssa, hänen tuumansa olivat sekavia, valtiolliset suunnitelmansa mahdottomia, hänen kunnianhimonsa vei häntä yrityksiin, joita hän ei itsekään ymmärtänyt. Sitten kaikki keskusteluselkkaukset, salaiset lähettiläät, joita hän oli lähettänyt Bismarckin, kuningas Wilhelmin ja keisarinnan luo, joka viimeainittu viimein kieltäytyi rupeamasta mihinkään keskusteluun vihollisen kanssa maan luovuttamisesta. Vihdoin välttämätön loppunäytös, nälänhätä Metzissä, pakollinen antaaminen, jolloin päälliköitten ja sotilaitten täytyi tyytyä voittajain koviin ehtoihin — onnettomuus kukkurillaan. Ranskalla ei ollut enää sotajoukkoa.

— Piru vieköön! kirosi Jean hammasta purren. Hän ei kaikkea tajunnut — Bazaine oli hänestäkin tähän asti ollut suuri päällikkö, ainoa pelastaja. — No mitä ne nyt aikovat? Mitenkä käy Pariisille?

Lääkäri tuli juuri mieltä masentaviin Pariisin uutisiin. Hän huomautti, että sanomalehti oli marraskuun 5 päivältä. Metz oli antautunut lokakuun 27, mutta Pariisiin ennätti tieto vasta 30 päivänä. Salamana se iski Chevillyn, Bagneuxin ja Malmaisonin tappioitten ja Bourgetin menettämisen jälkeen. Kansa oli raivoissaan, kun kansallinen puolustushallitus oli niin heikko ja voimaton. Seuraavana päivänä, lokakuun 31, oli kapinallisia ääniä kuulunut, ääretön ihmisjoukko oli tungeskellut torilla Hôtel de Villen edustalla ja viimein syöksynyt huoneihin ja vanginnut hallituksen jäsenet, jotka kansalliskaarti iltasella oli pelastanut, peläten vallankumous-puolueen voittavan. Ja lopuksi belgialainen lehti pahasti soimasi suurta Pariisia, jossa kansalais-sota hävittäen riehui, sillä aikana kun vihollinen oli kynnyksellä. Niin, yhteiskunta oli mädännyttä, lokaan ja vereen se uppoisi.

— Se on totta, sanoi Jean ja kalpeni, olkoon rauha maassa, kun vihollinen jo kynnyksellä seisoo.

Henriette, joka ei vielä ollut sanaakaan lausunut eikä mielellään puhunut valtiollisista asioista, huudahti. Hän ajatteli veljeään.

— Hyvä jumala! Kunhan vain Maurice, joka on niin kiivas, pysyisi niistä erillään!

Kaikki vaikenivat. Innokkaana isänmaan ystävänä lääkäri virkkoi: samapa se. Jollei olekaan nyt sotamiehiä, niin kyllä niitä kasvaa. Metz on antautunut, sama on Pariisinkin kohtalo, mutta Ranska ei siltä ole mennyttä kalua. Tanakka kestää, sanovat talonpojat.

Mutta siltä näytti, että hän koetti toivoa. Hän puhui uudesta armeijasta, joka oli muodostettu Loiren luona ja jonka ensi kokeet Arthenayssa eivät olleet onnistuneet; mutta kyllä se karaistuisi ja marssisi Pariisiin avuksi. Hän oli varsinkin ihastunut Gambettan julistuksiin. Gambetta oli lokakuun 7 päivänä ilmapallossa lähtenyt Pariisista, tullut kaksi päivää sen jälkeen Toursiin, kutsunut aseihin kaikki kansalaiset ja puhunut niin mainiosti ja maltillisesti, että koko maa totteli diktaattoria, joka päämaalikseen asetti maan pelastamisen. Ja eikös sitten ollut kysymyksessä muodostaa sotajoukkoa pohjoisessa, toista idässä? Maalaiset tarttuivat aseihin; he olivat järkähtämättömästi päättäneet saada aukot täytetyiksi, vaikka sitten maasta pitäisi sotilaita pusertaa, päättäneet taistella viimeiseen veripisaraan.

— Elkäämme olko toivottomat, sanoi Dalichamp noustessaan. Olen monasti tuominnut kuolemaan sairaita, jotka sitten kahdeksan päivän kuluttua ovat ihka terveinä tepastelleet.

Jean hymyili:

— Parantakaa minut paikalla, hyvä lääkäri, että pääsen sinne taistelemaan.

Jeanin ja Henrietten tekivät tiedot alakuloisiksi. Uusi lumituisku seurasi, ja seuraavana päivänä sairaalasta tullessaan Henriette kertoi että Gutmann oli kuollut. Kova pakkanen lisäsi kuolevain lukua ja tyhjenteli vuoteita. Mykkäraukan kuoleman tuskat olivat kaksi päivää kestäneet. Viime hetkinä oli Henriette istunut hänen vuoteensa vieressä, sairas oli katseellaan sitä pyytänyt. Kyyneleiset silmät puhuivat hänelle, sanoivat sairaan oikean nimen, mainitsivat kaukaisen kylän, jossa vaimo odotti miestänsä, lapset isäänsä. Ja hän oli tuntematon kuollut, heittänyt hänelle suutelon ikäänkuin vielä kerran kiittääkseen häntä hellästä hoidosta. Henriette yksin saattoi häntä hautaan, jossa routainen maa, raskas, vieras maa kumisten putosi honka-arkulle.

Seuraavana iltana sanoi Henriette: "Pikku raukka" on kuollut.

Henriette itki.

— Jospa olisitte kuullut hänen houraavan! Hän huusi minulle: äiti, äiti! ja ojensi kätensä niin hellästi minua kohti, että minun täytyi ottaa hänet syliin... Pikku raukka! Hän oli niin laiha ja kuihtunut, ettei hän painanut enemmän kuin pieni lapsi... Minä tuuditin häntä polvillani, että hän rauhassa kuolisi — viihdyttelin ... ja hän sanoi minua äitiksi, minua, joka olin vain muutamaa vuotta häntä vanhempi. Hän itki, ja minä myös — ja itken vieläkin...

Kyyneleet tukahuttivat äänen, hän jatkoi vasta kotvasen kuluttua.

— Kuollessaan hän kuiskasi monta kertaa: pikku raukka, pikku raukka!... Voivoi! Raukkoja ovat kaikki, kaikki kunnan nuorukaiset, joilta tuo inhottava sota silpoo kädet ja jalat, joitten täytyy sietämättömiä tuskia kärsiä ... jotka nuorena peitetään mustiin multiin.

Jok'ikisenä iltana tuli Henriette uuvuksissa ja silmät punaisena sairashuoneesta — taas oli joku hänen hoidokkaistaan muuttanut manalaan. Suru ja toisten kärsimykset saattoivat tuon pienen, yksinäisen huoneen asukkaat aina lähemmä toisiaan.

Pitkät, pitkät ja surulliset olivat päivät. Mutta ne olivat kuitenkin ihania aikoja, sillä rakkaus niitä sulostutti, hellyys, jota he veljen ja sisaren ystävyudeksi luulivat, yhdisti nuo kaksi sydäntä, jotka koettelemusten ja kärsimysten hetkinä olivat oppineet toisensa tuntemaan. Jeanille oli suureksi hyödyksi ollut tämä aika, ja kun Henriette huomasi miten älykäs ja hyvä Jean oli, unohti hän kerrassaan, että hän oli auran perässä astuskellut, ennenkun otti laukun selkäänsä. He olivat niin yksimieliset, sopivat niin hyvin yhteen, niinkuin Silvine hymyillen tuumaili. Henriette hoiti hänen jalkaansa kuten ennenkin arkailematta. Hän oli vielä surupuvussa; hän ei ajatellutkaan enää löytävänsä onnea maailmassa.

Mutta Jean uneksi paljonkin ollessaan yksinään pitkät iltapäivät. Hän oli Henriettelle sanomattoman kiitollinen, kunnioitti häntä melkein kuin pyhimystä, ajatus, joka rakkauteen vivahtikaan, oli hänestä kuin pyhyyden loukkaamista. Ja kumminkin hän ajatteli, että elämä olisi paratiisi, jos hänellä olisi vaimo, niin hellä, niin herttainen, niin oivallinen kuin Henriette. Hänen onnettomuutensa, ikävät vuodet Rognessissa, vaimon surullinen kuolema — koko eletty aika herätti hänessä kaipauksen hämärän toivon tulla onnelliseksi kerran vielä.

Hän painoi silmänsä kiinni, ja puolihorroksissa uneksi asuvansa Rémillyssä, omistavansa tarpeeksi suuren maatilan, jossa onnellisena eleli vaatimattoman vaimonsa ja perheensä keskuudessa. Untahan se oli, ei se ilmisissä koskaan toteudu.

Ei hän muuten luullut voivansakaan enää rakastaa, hän oli vain ystävä, joka piti paljon Henriettestä sen tähden, että hän oli Mauricen sisar.

Mutta tuo unelma avioliitosta oli hänelle lohdutuksena, hoivana, se jäi tuollaiseksi mielikuvaksi, joka elämässä ei konsanaan toteudu, mutta — joka kuitenkin sulostuttaa monta synkkää hetkeä.

Henriette ei edes haaveksinut rakkautta. Tuo kauhea tapaus Bazeillesissa oli tuoreessa muistissa. Jos uusi tunne oli herännyt hänen sydämessään, niin se oli aivan hänen tietämättään; se oli noussut taimelle, vaan ei sana, ei silmäyskään sitä ilmaissut. Ei hän edes tiennyt omaksi huvikseen istuvansa tuntikausia Jeanin vuoteen vieressä ja lukevansa uutisia, jotka vain surettivat kuulijaa. Hänen kätensä ei ollut koskaan vavahtanut, kun sattui Jeanin kättä hipaisemaan; ei hänelle koskaan ollut juolahtanut mieleen, että kukaan häneen enää rakastuisi. Unhotusta, lohdutusta hän etsi rauhallisesta pikku huoneesta. Kun hän sairastaan siellä hoiti ja vaalieli hiljaisena, toimekkaana, rauhoittui hän ajattellessaan, että veli kohta palajaa, kaikki on silloin hyvästi, lopulta he kuitenkin, kaikki kolme, elävät onnellisina eivätkä eroa milloinkaan. Levollisena ja luottavaisena hän puhuu tulevaisuudesta, hänestä se oli ihan luonnollista, että kävisi niinkuin hän ajatteli — hän ei sen pitemmältä sitä punninnut, eihän hän tiennyt antaneensa Jeanille sydäntään.

Mutta kun hän eräänä päivänä oli sairashuoneesen lähtemässä, huomasi hän keittiössä preussilaisen kapteenin ja kaksi upseeria — hän kauhistui, veri hyytyi suonissa, ja hän tiesi nyt, miten paljon hän Jeanista piti. Ne tiesivät nyt varmaan nuo miehet, että sairas oli siellä, ne tulivat nyt vaatimaan häntä pois, ne vangitsevat hänet ja vievät Saksaan nääntymään linnassa. Hän kuunteli, koko ruumis vapisi, sydän oli pakahtua.

Kapteeni, lihava mies, joka joltamoisenkin sujuvasti puhui ranskaa, nuhteli Fouchardia ankarasti.

— Tämä menee jo liian pitkälle. Se on julkeutta! Olen itse tullut teille ilmoittamaan, että jos sellaista vielä kerran tapahtuu, niin en jätä sitä rankaisematta.

Ukko töllisteli siinä suu auki eikä ollut ymmärtävinään niin mitään.

— Mitä tarkoitatte, herra kapteeni...?

— Elkkää ärsyttäkö minua! Te tiedätte hyvin hyvästi, että ne kolme lehmää, jotka meille sunnuntaina möitte, olivat pilautuneita ... nii-in, ihan pilautuneita ... ruttoon kuolleita, koska ne ovat myrkyttäneet sotamiehet — kaksi on jo heittänyt henkensä.

Fouchard huudahti muka harmissaan: pilautuneita ... minun lehmäni! Sellaista lihaa ... murakkaa, maukasta, parasta, mitä eläissänne olette nähnyt ... lihaa, joka kelpaa vaikka sairaan ravinnoksi!

Hän huusi ja peuhasi ja selvitti, että oli rehellinen mies, joka ennemmin leikkaisi omaa lihaansa kuin möisi huonoa. Kolmekymmentä vuotta oli hän ollut teurastajana eikä vielä kukaan ollut milloinkaan kyennyt moittimaan hänen tavaraansa kelvottomaksi — eikä häntä voida syyttää pettäneen ketään painossa eikä lihan hyväydessä.

— Lehmät olivat terveitä kuin jänikset, herra kapteeni, ja jos teidän sotamiehenne sairastavat vatsatautia, niin on se liiasta syömisestä taikka lienee joku hyväkäs pistänyt pataan myrkyä...

Suu kävi kuin rokkapata ja samaan suuntaan tulvasi sieltä olettamisia jos jonkinlaisia, niin että kapteeni vihdoin tuskastuneena keskeytti hänet.

— Tarpeeksi jo tästä! Olen varoittanut, tiedätte tehtävänne. Ja vielä yksi asia: me epäilemme teitä kaikkia, koko kylän asukkaita, että suositte Dieuletmetsän sala-ampujia, jotka taas toissapäivänä ampuivat meiltä vahdin kuoliaaksi. Kuulkaa, olkaa varuillanne! Muuten se ystävyys tulee vielä kalliiksi.

Preussiläisten mentyä kohautteli Fouchard olkapäitään, virnistäen hyvin halveksivasti. Pilautunutta lihaa — totta kaiketi — pilautunutta lihaahan hän oli heille myönyt, eiväthän ne häneltä muuta olleet saaneetkaan! Kaikki raadot, jotka talonpojat olivat hänelle tuoneet, itsekuolleet eläimet, joita ojista oli löydetty ... hm, eikö se hyvin kyllä kelvannut mokomille syöttiläille?

Hän iski ilkeästi silmää Henriettelle, joka jo vähän rauhoittui.

— Ja sittenkin on ihmisiä, jotka ihan vasten silmiä sanovat minulle, etten ole isänmaan ystävä! Tehkoot samalla tavalla, myökoot pilautunutta lihaa ja ottakoot ökämaksun. Ei isänmaan ystävä! Ehkäpä olen lehmänraadoilla tappanut preussiläisiä enemmän kuin moni sotamies pyssyllään!

Jean tuli hyvin levottomaksi, kun sai kuulla, mitä oli tapahtunut. Jos saksalaiset virastot rupeavat epäilemään Rémillyläisten ja Dieuletmetsän sissien vetävän yhtä köyttä, niin saattavat ne minä hetkenä hyvänsä tulla huoneita tarkastamaan ja löytävät hänet. Hän oli tulisessa tuskassa, sillä hän ei missään nimessä olisi tahtonut saattaa talonväelle harmia, vielä vähemmän ikävyyksiä Henriettelle. Mutta Henriette pyysi ja rukoili, kunnes Jean vihdoin myöntyi viipymään vielä muutamia päiviä, sillä haava parani niin hitaasti eikä hän muutenkaan ollut niin voimissaan, että olisi kyennyt kulkemaan pohjoiseen

tai Loiren armeijaan, joka oli äsken muodostettu.

Joulukuun puoliväliin mennessä he viettivät surullisimmat, ikävimmät päivänsä koko yhdessä-olonsa aikana. Pakkanen oli niin kova, että pieni tulisija ei enää kylliksi lämmittänyt huonetta. Kun he ikkunasta näkivät, miten paksult lumi peitti maan, ajattelivat he Mauricea, joka oli kuin haudattu jäiseen Pariisiin, eivätkä he mitenkään tietoa hänestä saaneet. Lakkaamatta sama kysymys: mitä hän teki; miksei hän sanaakaan kirjoittanut? Eivät uskaltaneet sanoa, mitä epäilivät: hän oli haavoitettu, oli sairas — kenties kuollut. Sanomalehtien niukat tiedot eivät suinkaan heitä rauhoittaneet. Monet hyökkäykset olivat onnistuneet — ne tiedot kuitenkin heti ilmoitettiin vääriksi — mutta joulukuun 2 päivänä — tiesi huhu — oli kenraali Ducrot voittanut Champignyn taistelussa, seuraavana päivänä hänen jo kuitenkin täytyi jättää asemansa ja peräytyä Marnen toiselle puolelle. Paljoa vaarallisempi vihollinen ahdisti nyt Pariisia — nälänhätä; samoin kuin jo ennemmin raavaseläimet, olivat nyt jo perunatkin tiukassa — kaasua eivät enää yksityiset saaneet käyttää — kadut olivat pimeät — ja niitä valaisivat nyt ristiin rastiin sinkoilevat kranaatit.

Ei kukaan heistä syönyt, ei juonut ajattelematta Mauricea ja tuota kahta miljoonaa raukkaa, jotka olivat elävänä haudatut Pariisiin.

Ylt'ympäri maan, niin hyvin pohjois- kuin keski-Ranskasta tuli yhtä surullisia tietoja.

Pohjoisessa oli 22:n armeijan-osaston, joka oli muodostettu nostoväestä, muutamista rekryyttikomppanioista sekä sotamiehistä ja upseereista jotka olivat pelastaneet nahkansa Sedanissa ja Metzissä, täytynyt luovuttaa Amiens ja peräytyä Arrasiin päin, Rouenkin oli vuorostaan joutunut vihollisten käsiin — ilman että tuo kourallinen epäjärjestyksessä oleva, harjautumaton joukko tosiperään olisi yrittänytkään sitä puolustaa.

Keski-Ranskassa oli Loire-armeijan voitto Coulmiersissa marraskuun 3 päivänä elvyttänyt toivoa: Orléans valloitettiin viholliselta, baijerilaiset ajettiin pakoon, Etampesin kautta marssittiin Pariisia pelastamaan. Mutta joulukuun 5 päivänä prinssi Fredrik Kaarle valloitti Orléansin uudelleen — halkaisi Loire-armeijan kahtia, kolme sen osastoa vetäytyi Vierzoniin ja Bourgesiin ja kaksi kenraali Chanzyn johdolla Mansiin peräytyi kunniakkaasti, taisteli kokonaisen viikon. Preussiläiset olivat kaikkialla. Dijonissa, ja Dieppessä, Mansissa ja Vierzonissa. Melkeinpä joka aamu kuuli aina jonkun linnoituksen antautuneen.

Syyskuun 28 p:nä menetettiin Strassburg, — neljäkymmentäkuusi päivää sitä oli piiritetty, kolmekymmentäseitsemän pommitettu, — muurit murskana, ja talot raunioina, muistopatsaat pirstaleina — siinä hävityksen jälet.

Laonin linna oli lentänyt ilmaan, Toul antautunut ja niitä seurasivat surusaatossa: Saisons ynnä 128 kanuunaa, Verdun ja 136, Neufbrisach ja 100, La Fère ja 70, Montmédy ja 65. Thionvillesta nousivat liekit; kaksitoista viikkoa hurjasti vastustettuaan avasi Pfalzburg porttinsa. Koko Ranska oli tulella, kanuunain jyminä ja pauke näytti sen kerrassaan hävittävän.

Muutamana aamuna kun Jean välttämättömästi tahtoi lähteä, tarttui Henriette hänen käteensä ja pakotti hänet jäämään, huudahtaen epätoivoisesti ei, voi ei, ei! Minä rukoilen teitä, elkkää jättäkö minua yksin!... Te olette vielä liian heikko, odottakaa muutama päivä... Minä lupaan laskea teidät paikalla, kun lääkäri sanoo teidän olevan siksi voimissanne, jotta jaksatte taistella.

V.

Muutamana kylmänä joulukuun iltana olivat Silvine ja Prosper pienen Kaarlon kanssa talon suuressa keittiössä; Silvine ompeli, Prosper laittoi ruoskaa.

Kello oli seitsemän; he olivat syöneet päivällisen kuuden aikana odottamatta Fouchardia, joka luultavasti oli viivähtänyt Raucourtissa, jossa oli puute lihasta. Henriette oli mennyt sairashuoneeseen; sinä yönä oli hänen valvontavuoronsa. Lähtiessään oli hän muistuttanut Silvineä lisäämään hiiliä Jeanin tulisijaan.

Ulkona oli pilkkopimeä, vaikka maa oli lumivalkoinen. Ei niin ääntä kuulunut lumisesta kylästä. Huoneessa nirahti Prosperin veitsi, kun hän uutteraan näverti ruoskanvarteen kaikellaisia koristuksia. Silloin tällöin vaipui veitsi polvelle ja hän jäi katselemaan keltakutrasta lasta, joka unisena nuokkui tuoililla. Lapsi viimein nukkui ja silloin oli vielä hiljaisempaa. Äiti siirti hiljaa kynttilän syrjään, ettei se

lapsen silmiä häikäisisi; sitten hän vaipui ajatuksiinsa, mutta ompeli kuitenkin ahkerasti.

Prosper katkaisi äänettömyyden.

— Kuuleppas Silvine, minulla olisi vähän sanomista sinulle. Odotin siksikun olisimme kahden kesken.

Silvine katsahti levottomana.

— Kas niin. Anna anteeksi, että puhun asioista, jotka tekevät sinut surulliseksi, vaan parastahan on, että tiedät sen ajoissa. Rémillyssä näin minä kirkon luona tänä aamuna Goliathin yhtä selvästi kuin nyt näen sinut... Se oli varmaan hän, sillä minä katsoin häneen ihan vasten silmiä.

Silvine kalpeni, hänen kätensä vavahtivat ja hän parkasi tuskallisesti: voi hyvä jumala, hyvä jumala!

Varovasti Prosper sitten kertoi, mitä päivän pitkään oli saanut tietää. Kukaan ei enää epäillyt — Goliath oli vakoilija; hän oli asettunut sille seudulle asumaan oppiaksensa tarkoin tuntemaan tiet ja varokeinot. Muistettiin miten hän asui Fouchardin luona, miten yhtäkkiä katosi, ja mitä hän oli toiminut Beaumontissa ja Raucourtissa päin. Ja nyt hän oli palannut, oli Sedanin päällikkökunnalle antanut salaisia tietoja, käveli taas kylissä ja näytti siltä kuin nyt olisi hänen tehtävänään ilmiantaa muutamia, verottaa toisia ja pitää huolenaan, että kansa antoi kaikki mitä siltä vaadittiin. Sinä aamuna oli hän ollut kovin röyhkeä Rémillyssä, kun muuan jauholähetys oli myöhästynyt.

— Nyt sen tiedät, lisäsi Prosper, tiedät, mitä teet, kun hän tulee tänne.

Kauhistuen Silvine hänet keskeytti: luuletko hänen tulevan?

— No, se nyt on varma. Tietysti hän on utelias; ei ole lasta koskaan nähnyt, ja tietää hyvin kyllä että se on olemassa. Ja olethan *sinä* täällä, tottakai hän sinua tahtoo tavata ... ja ... ja ethän sinä niin ruma ole.

Silvine viittasi häntä vaikenemaan.

Lapsi oli herännyt ja nosti päätään. Unisilmin hän katseli ympärilleen. Yhtäkkiä lensi hälle päähän, mitä oli kuullut kylän poikain hokevan, ja hyvin vakasena selitti hän:

— Preussiläiset ovat sikoja!

Äiti sieppasi hänet syliinsä ja likisti häntä vasten rintaansa. Voi, tuota pikku raukkaa! — hänen ilonsa ja hänen tuskansa, jota hän koko sydämmestään rakasti. Kyyneleet tulvivat silmiin, kun hän lapseensa katsoi, hän kärsi, kärsi syvästi, kun kuuli toisten lasten leikkiessään nimittelevän häntä "preussiläiseksi". Silvine suuteli häntä ikäänkuin työntäisi sanat takaisin.

— Kuka sinua on opettanut niin pahasti puhumaan? Sellaista ei saa sanoa, kultaseni!

Kaarlo nauroi, että oli tikehtyä ja hoki kuten ainakin itsepäinen lapsi: preussiläiset ovat sikoja!

Mutta kun hän näki äitinsä itkevän, heittäytyi hän hänen kaulaansa ja itki, hänkin. Jumala, jumala! Joko uusi onnettomuus taas häntä kohtaa? Eikö siinä jo ollut kypikyllä, kun oli menettänyt Honorén, elämänsä ainoan toivon? Tuleeko nyt toinen kuin maan alta ja saattaa hänet turmioon?

— Tuleppas nyt, kultaseni, sanoi hän, niin vien sinut maata. Rakastan minä sinua sittenkin, — ethän sinä tahallasi mieltäni pahoita.

Prosper jäi yksin. Hän oli ahkerasti näverrellyt ruoskanvartta, ettei muka olisi Silvineä huomaavinaanakaan.

Kaarlo oli tavallisesti ennen maata menoaan käynyt sanomassa hyvää yötä Jeanille, hyvälle ystävälleen. Kun Silvine sinä iltana, kynttilä kädessä meni Jeanin huoneeseen, istui sairas vuoteellaan ja tuijotti pimeyteen. Hän ei siis nukkunut? Ei, hän mietiskeli kaikellaista, olihan siihen aikaa hiljaisena talviyönä ja yksinään. Ja silleikää kun Silvine pani hiiliä tulisijaan, leikkitteli Jean Kaarlon kanssa, joka kieppurehti vuoteella kuin kissan poikanen. Hän tiesi Silvinen kohtalon, häntä säälisti tuo oivallinen, onneton tyttö, joka niin paljon sai kärsiä sen miehen tähden, jota oli rakastanut, ja jolla ei ollut muuta lohdutusta kuin pieni poikaroukka, joka samalla oli äidin suurin suru. Silvine oli työnsä päättänyt. Kun hän otti lapsen vuoteelta, huomasi Jean hänen punaiset silmänsä.

Mitä oli tapahtunut? Mikä hänen mieltänsä taas pahoitti?

Silvine ei sanonut; toiste hän kyllä kertoisi, jos sikseen sattuu. Suuri luoja! Eihän hänellä enää ole mitään iloa maailmassa!

Silvine oli juuri lähtemäisillään Kaarlon kanssa, kun ulkoa kuului ääniä ja askeleita. Jean hämmästyi ja kuunteli.

— Mitä se? Se ei ole Fouchard, en kuullut kärrin rätinää.

Huoneestaan käsin oli Jean oppinut seuraamaan talon toimia; hän tunsikin pienimmänkin liikkeen. Hän kuunteli ja virkkoi yhtäkkiä: ne ovat Dieuletmetsän miehiä, jotka tulevat ruokavaroja hakemaan.

— Sitten menen paikalla antamaan heille, sanoi Silvine ja meni, jättäen hänet pimeään.

He koputtivat keittiön ovelle. Prosper oli yksin eikä siis mielellään olisi avannut. Kun isäntä ei ollut kotona, pelotti häntä — vielä siinä hänen vastattavakseen joutuisi kaikki, kukapa ne tuntemattomat takaa. Onneksi Fouchardin kärrin jyrinä jo kuului ja ukko itse sai vastuuttaa vieraat.

— Vai niin. Tekö kolme siellä olette. Mitäpä teillä kärrissä on?

Sambuc, laiha roikale, sininen liiankin väljä pusero päällä, ei kuunnellut vanhusta toisella korvallaankaan, vaan oli ihan vimmoissaan, kun Prosper, hänen "siveä herra veljensä", joksi hän häntä nimitti, nyt vasta "hyväntahtoisesti" avasi oven.

— Kuuletko, sinä junkkari! Olemmeko me kerjäläisiä, koska meitä tuollaisessa säässä seisotat ulkona?

Prosper kohautti olkapäitään aivan tynesti, ei sanonut halaistua sanaa ja vei hevosen talliin.

Fouchard kurkisti heidän kärrinsä: ahah, teillä on siinä kaksi itsekuollutta lammasta. Onpa hyvä, että kylmää, muuten ne eivät — piru vie — kovin hyvälle lemahtele.

Cabasse ja Ducat, Sambucin molemmat apulaiset, jotka häntä kaikilla retkillä seurasivat, panivat vastaan.

— Nehän ovat vain kolmen päivän vanhoja! ehätti toinen, vilkkaasti kuin ainakin provencelainen. Raffinin talossa ne ovat kuolleet, siellä, jossa kaikki eläimet sairastavat.

— *Procumbit humi bos*, lausui juhlallisesti toinen, entinen asianajaja, joka mielellään pisti latinaa.

Fouchard punalteli päätään ja väitti tavaraa vähän liian pilautuneeksi. Viimein hän meni keittiöön, jonne miehet seurasivat.

— No, olkoon menneeksi, tyytykööt siihen, mitä saavat ... onneksi ei Raucourtissa ollut lihaa ainoaksikaan kyrsäseksi. Ja nälkä paras ruuan särvin.

Oikeastaan hän olikin mielissään ja huusi Silvinelle, joka tuli panemasta Kaarloa maata: tuoppas lasia, niin juodaan tässä Bismarckin onnettomuudeksi!

Fouchard oli varsin ystävällinen Dieuletmetsän miehille, jotka jo kolme kuukautta olivat maanteillä ammattiaan harjoittaneet; hämärissä he lymypaikoistaan pujahtivat, surmasivat ja ryöstivät preussiläisiä, mitkä käsiinsä saivat taikka veroittivat talonpoikia, kun milloin ei preussiläisiä ollut saatavana. Ne olivat koko seudun kauhuna, varsinkin sentähden kun saksalaiset virastot asukkaille kostivat jokaisen vahtisotilaan kuoleman ja vartijaston ryöstämisen; preussiläiset, näet syyttivät asukkaita noitten konnain suosimisesta, sakottivat heitä, vangitsivat kylänvanhimmat, polttivat talot. Kyllä hehkui kyläläisten mieli antaa ilmi Sambuc joukkoineen, vaan eivät uskaltaneet, sillä mistäpä sen tiesi minkä tien polvessa sitä hengestään pääsisi, jollei yritys onnistuisi.

Fouchard oli mainion keinon keksinyt, hän kävi heidän kanssansa kauppa. He kuleksivat ristiin rastiin koko ympäristön ja keräsivät hänelle ojista ja navetoista itsestään kuolleita eläimiä. Puolentoista peninkulman alalla ei kuollut ainoatakaan päätä, jota he eivät yön aikana olisi hänelle tuoneet. Ja hän maksoi heille ruokavaroissa, varsinkin leipänä, jota Silvine ihan sitä varten leipoi. Ei hän heistä välittänyt, mutta itseksensä hän sentään heitä ihaili: ne olivat rohkeita nuo miehet, eivät pelänneet jumalaa, eivät paholaista. Ja vaikka hän preussiläisistä suuresti hyötyi, iloitsi hän joka kerran kun kuuli, että taaskin oli muutaman töppöset olleet taivasta kohti.

— Maljanne! hän sanoi ja he kilistivät lasiaan.

Sitten hän käsiselällään pyyhkäsi suutaan, virkkoi: kuulkaahan! Niistä kahdesta ulaanista, jotka Villecourtin luona päätönnä löydettiin, on ollut aika metakka. Tiedättehän, että Villecourt eilisestä asti palaa? Se on rangaistukseksi, he sanovat, sillä kylässä olette saaneet olla katon alla. Mutta olkaapas nyt varovaisia elkkääkähä heti tulko tänne. Tuomme leivät sinne...

Sambuc kohotteli olkapäitään ja nauraa hohotti kohti kurkkua.

— Tottakai — ottakootpas hiiren hännästä kiinni, preussilaiset!...

Mutta yhtäkkiä hän kiivastuneena täräytti nyrkillä pöytään että lasit helisivät.

— Ulaanit! Se oli hiivatin hyvä saalis! Mutta — piru vie — kymmentä vertaa enemmän sormeni päitä syyhyttää, kun muistan tuon kirotn koiran — vakoilijan, joka tässä teillä palveli...

— Goliathinko? kysyi Fouchard.

Silvine, joka jo istui työ kädessä, säpsähti, neula putosi kädestä, hän oli kalman kalpea ja kuunteli.

— Goliath juuri — roisto! Kyllä se heittiö tuntee Dieuletmetsän kuin viisi sormea ja saattaa meidät kohta kauniisti kiikkiin. Tänään oli hän Croix de Maltessa kehastellut hankkivansa meidät kápälälautaan kahdeksassa päivässä. Se hirtehin se näytti bajjerilaisille tien ennen Beaumontin tappelun alkua; ettekö usko?

— Se on niin totta kuin minä tässä! toisti Cabasse.

— *Per amica silentia lunae*, lisäsi Ducat, jonka latina aina toisinaan nyrjähti.

Mutta Sambuc iski nyrkkiä pöytään.

— Kirottu lurjus! Jos vain tiedätte missä hän maleksii, niin ilmoittakaa minulle; kyllä minä toimitan hänen kallonsa Maasiin, juomaan veljenmaljaa ulaanien kanssa. Ja — piru vie — sanassani pysyn!

Kaikki vaikenivat. Silvinen päätä huimasi. Kalpeana hän katsoa tuijotti miehiin.

— Siitä emme huoli puhua, sanoi Fouchard varovasti. Maljanne! ... ja hyvää yötä!

He olivat toisen pullon tyhjentäneet.

Prosper, joka tallista palasi, nosti leipäsäkin kärrtiin. Mutta hän ei edes vastannut, käänsi selkensä vain, kun hänen veljensä ja ne toiset lähtiessään huusivat: hyvää yötä ... kohta tavataan!

Seuraavana päivänä kun Fouchard aamiaisen jälkeen oli yksin kotona, tuli Goliath itse ihka elävänä. Hän oli entisenlainen: suuri ja harteikas ja punakka ja yhtä tyytyväisen näköinen kuin ennenkin. Fouchard vähän kuin hämmästyi hänen tulostaan, vaan ei ollut niinä miehinään. Hän tirkisteli vain, kun preussiläinen kursailematta vääntäysi häntä tervehtimään.

— Hyvää päivää, Fouchard!

Nyt hän vasta oli tuntevinaan hänet.

— Vai niin, sinäkö se olet? Etpä laihtunut ole sitten viime näkemän. Kylläpä oletkin pulskistunut!

Goliath oli oikein uomi karkeassa sinisessä nutussa ja samanvärisessä hatussa. Hän puhui ranskaa ihan sujuvasti, hitaasti, pitkäveteisesti kuin seudun rahvas ylimalkaan.

— Niin, minähän tässä olen. Tottahan tulin tervehtimään teitä, Fouchard, kun kerran näillä main oleksin.

Ukko oli varuillaan. Mitä ihmettä hän siellä teki? Näinköhän tietäisi Dieuletmetsän miesten illallisen käynnin? Tottapa vielä selviää. Mutta koska toinen oli kohtelias, niin oli parasta mitata samalla mitalla.

— No, koskapa sinä olit kiltti ja pistäisit minua katsomaan, niin juodaanpa lasillinen vanhain aikain muistoksi.

Itse hän haki pullon ja kaksi lasia. Sydäntä ihan vihloi, kun hän ajatteli viinin paljoutta, joka tuhlautui, vaan minkäs sille mahtaa — täytyy tarjota, jos mieli kestitä vieraita. Ja samat kilistämiset, aivan samat menot muutenkin kuin illalla.

— Maljanne, Fouchard!

— Maljasi, poikani!

Goliath oli kuin kotonaan. Hän tarkasteli ja katseli taloa ikäänkuin entisiä muistoja uudistaakseen. Hän ei kuitenkaan virkkanut mitään entisistä, ei nykyisistä. Puhuttiin pakkasesta ja miten paljon se työtä haittasi — oli toki satanut lunta, ei ollut enää hyönteisistä ristiä. Sivumennen hän pahoitteli, kun muualla Rémillissä oli häntä pelätty, halveksittu. Hyvä jumala — jokainenhan valvoo isänmaansa parasta niin hyvin kuin voi. Mutta nämä ranskalaiset olivat toisinaan niin kummallisia.

Fouchard tarkasteli silmäkulmainsa alta Goliathia, joka rauhallisena ja tyytyväisenä siinä jutteli — ja siihen päätökseen ukko tuli, ettei tuo hyväntahtoinen sielu pahaa aikonut.

— Vai yksin te nyt olette kotona, Fouchard?

— En; enpä niinkään. Silvine on lehmiä ruokkimassa. Etkös tahdo tavata Silvineä?

Goliath rähähti nauramaan.

— Totta tosiaan... Silvinen tanttahan minä oikeastaan tulinkin tänne.

Fouchard nousi paikalla — oikein tuntui hänestä hyvältä — ja huusi kaikin voimin: Silvine! Silvine hoi! Täällä joku tahtoo tavata sinua.

Ja hän meni menojaan tyytyväisenä; kyllä se Silvine estää, ettei Goliath tee mitään ikävyyttä. Kun mies vielä vuosien perästä on noin pikeytynyt, niin ei hän ole vaarallinen vieras.

Silvine ei ollenkaan hämmästynyt, kun keittiöön tullessaan näki siellä Goliathin. Kynnyksellä hän oikaisihe; koko sydämmestään vihasi hän tuota miestä, joka siellä niin muka hyväntahtoisesti hymyili.

Goliath oli hämillään.

Pikku Kaarlo, joka Silvinen jälestä juosta kipitti, tarttui äitinsä hameeseen ja kurkisteli sen takaa vierasta.

Kiusallista oli vaitiolo.

Goliath katkaisi äänettömyyden.

— Tämäkös on pienokainen? hän kysyi mielistellen.

— Tämä, oli Silvinen lyhyt, kuiva vastaus.

Taas äänettömyyttä. Pari kuukautta ennen pojan syntymistä oli hän lähtenyt; hän tiesi hyvin hyvästi olevansa isä, mutta lastansa hän näki ensi kerran. Nyt hän mukamas selvittäisi — olihan hän kunnan mies ja täysi oikeus hänellä oli toimia niinkuin oli tehnyt.

— Kyllähän minä käsitan, että sinä olet vihainen minulle, Silvine. Mutta se ei ole oikeutettua... Kun minä läksin — ja saatoin sulle siten suuren surun, ei se ollut oma syyni; tiedäthän, etten saa toimiani itse määrätä. Esimiehiä täytyy totella. Vaikka he olisivat käskeneet minun taivaltaa sata peninkulmaa, olisi minun täytynyt totella heitä... Kovasti se minuun koski, kun en saanut sinulta jäähyväisiä ottaa ... vaan minkä sille tein. En tiennyt varmasti, tokko palajaisin, mutta sitä kuitenkin toivoin ... ja tässä nyt olen.

Silvine oli kääntänyt päänsä pois ja katseli ikkunasta; hän tarkasteli kinoksia ja näytti päättäneen, ettei kuuntelisi Goliathin puheita. Hänen välinpitämättömyytensä ja kylmyytensä saattoivat preussiläisen hämilleen.

Goliath keskeytti selityksensä: olethan sinä ... somistunut entisestäsi.

Silvine oli todellakin kaunis siinä seisoessaan: suuret, kirkkaat silmät, kaunis, musta takka, joka kehiksenä hänen päättään ympäröi.

— Kas niin, oleppas nyt kiltti. Tiedäthän sinä, etten sulle pahaa suo. Jollen sinua rakastaisi, en olisi jalallani tähän taloon astunut. Ja kun nyt olen täällä ja kaikki on hyvästi, niin ollaan taas ystävät kuten ennen muinoin ... vai mitä?

Silvine peräytyi pari askelta ja katsoi häntä vakavasti silmiin.

— Ei ikinä.

— Miksikä ei? Sinä olet vaimoni — ja lapsi — hän on meidän.

Silvine katsoi häneen suoraan, ja päätöksessään järkähtämättömänä sanoi hitaasti: parasta on, että välimme selviytyy. Te tunsitte Honorén?... Minä rakastin häntä, en ole koskaan ketään toista rakastanut. Hän on kuollut. Te surmasitte hänet... Sedanissa... En koskaan tule *teidän* omaksenne — en koskaan ... en, en ikinä.

Hän nosti kätensä kuin vannoakseen ja hän oli puhunut niin vihaisella äänellä, että Goliath ihan tyrmistyi eikä uskaltanut enää sinutella häntä.

— Sen tiedän, sanoi Goliath, että Honoré on kaatunut. Hän oli kelpo poika... Mutta — herra jumala — eihän se ole minun syy, että hän on kuollut; sellaista on sota... Ja siksi juuri — kun hän on poissa — ei ole mitään estettä ... ja muistakaa, Silvine ... en ole väkisin — te suostuitte itse...

Hän ei lopettanut lausetta, kun näki Silvinen, jonka kasvoissa kuvautui syvin itsensä halveksiminen ja epätoivo. Hän peitti käsillään silmänsä ja huudahti: niin, niin ... voi hyvä jumala!... Sepä se minut hulluksi tekee. Miksi suostuin, kun rakastin toista! En muista mitään, olin niin suruissani, ihan menehtymäisilläni, kun Honoré lähti ja ehkäpä sen tautta, kun te aina puhuitte hänestä ... luulin teidänkin hänestä pitävän... Voi hyvä jumala, miten monta unetonta yötä olen sitä ajatellessani viettänyt ja kuumia kyyneleitä virtanaan vuodattanut! On hirmuista, kun on tehnyt sellaista, jonka tahtoi tekemättömäksi eikä jälestäpäin tiedä, miksi niin menetteli. Hän antoi anteeksi, hän sanoi, että joll'eivät nuo kirottu preussiläiset häntä surmaa, menemme sodan loputtua naimisiin. Ja te luulette, että minä olisin teidän mielittietynne! En, vaikka pääni pölkylle pantakoon, en sittenkään ... en, en ikinä!

Goliath synkistyi! Ennen oli Silvine ollut niin myöntävä ja nyt — nyt hän järkähtämättä pysyi päätöksessään. Niin hyväluontoinen kuin Goliath olikin, oli hän päättänyt saada Silvinen omakseen. Hän oli nyt yksin, hän ei voimaansa käyttänyt, — sillä hän oli luonnostaan varovainen ja kavala. Roteva mies — ei kuitenkaan käyttänyt ruumiin voimaa. Hän keksi toisen keinon.

— No, — koska ette minusta välitä, otan pojan.

— Pojan...?

Kaarlo, jonka Silvine oli aivan unohtanut, riippui vielä hänen hameessaan itku kurkussa. Goliath nousi ja lähenei lasta.

— Olethan sinä minun poikani vai mitenkä? Pikkunen preussiläinen? —
Lähdeppäs minun kanssani?

Silvine kietoi kätensä lapsen ympärille ja likisti häntä vasten rintaansa.

— Lapseni — preussiläinen! Ei; hän on ranskalainen, hän on Ranskassa syntynyt!

— Ranskalainen! — Katsokaapas häntä ja minua! Olemmehan toistemme näköiset kuin kaksi vesipisaraa. Luuletteko häntä itsenne näköiseksi?

Silvine tarkasti tuota vanteraa miestä kuin näkisi hänet ensi kerran — tukka ja parta vaalea ja kähärä — punaposkinen — silmät siniset ja kiiltävät kuin lasi.

Totta se oli, totta. Pienokaisella oli samallinen keltainen tukka, samallaiset pyöreät posket, samallaiset siniset silmät — saksalaisten tunnusmerkki. Hän tiesi hyvin, että oli mustine hiuksineen aivan toisen näköinen.

— Minä olen hänen äitinsä ja hän on minun! sanoi Silvine kiihoittuneena. Ranskalainen hän on eikä koskaan opi sanaakaan kirottua saksaanne ... niin, ranskalainen hän on ja kerran vielä hän surmaa teidät kaikki — kostaa teille niiden kuoleman, jotka meiltä olette riistäneet!

Pikku Kaarlo puristi häntä kaulasta ja parkui: äiti, äiti! Minua pelottaa.

Goliath ei nähtävästi tahtonut nyt mitään ikävyyksiä — hän poistui lapsen luota ja sanoi päättävästi Silvinelle: paina mieleesi, Silvine, mitä nyt sanon... Minä tiedän kaikki mitä täällä eilen tapahtui. Dieuletmetsän sala-ampujat käyvät teillä kuin kotonaan — Samhuc tämän talon rengin veli — roisto, — saa leipää teiltä. Tiedänpä senkin, että Prosper-renki — on afrikkalainen jääkäri, karkulainen — ja on meidän omaisuuttamme. — On täällä toinenkin sotilas — sairas, jota salaatte — ja jonka minä yhdellä ainoalla sanalla voisin lähettää Saksan linnoihin... Minulla on tarkat tiedot — Silvine...

Kauhistuneena Silvine kuunteli. Pienokainen hänen kaulassaan yhä vaikeroi: äiti, äiti, voivoi! — vie minut pois — minua niin pelottaa!

— Olkoon menneeksi! jatkoi Goliath, minä en ole ilkeä enkä tahdo kiusata — sen sinä tiedät — mutta ole varma, että vangitutan vanhan Fouchardin ja kaikki muut, jollet ensi maanantaina päästä minua huoneeseesi. Ja pojan minä lähetän kotiin äitini luokse, joka siitä tulee hyvillään. Koska rikoit välimme, — niin hän on minun. Ymmärrätkös? Kun ei täällä sitten ole ketään häntä puolustamassa, niin ei muuta kuin tulen ja otan hänet. Minä kukko linnassa — teen, mitä tahdon!... No, mitäs arvellet?

Silvine ei äännähtänyt. Hän puristi poikaa yhä lujemmin itseään vasten, ikäänkuin olisi pelännyt menettävänsä hänet jo paikalla. Ja silmistä loisti leppymätön viha.

— No niin. Annan sulle kolme päivää miettimisajaksi... Jätä huoneesi ikkuna auki — se, joka on

hedelmätarhaan päin... Jos se on kiinni seitsemän aikaan maanantai-iltana, annan seuraavana aamuna vangita kaikki talossa olevat miehet ja otan pojan... Hyvästi siksi, Silvine!

Tyynenä hän lähti pois. Mutta Silvine seiso samassa paikassa kuin kivettynyt ja hirmuisia ajatuksia pyöri hänen päässään — hän luuli järkensä menettävänsä. Ja koko päivän myrsky raivosi hänen sielussaan.

Pois hän aikoi ensin lähteä poikineen — pois avaraan maailmaan ... minne tie vie; — mutta minnekkä hän yön tullen joutuisi, millä elättäisi itsensä ja lapsensa. Ja preussiläisethän kiertelevät kaikkialla, ne ottaisivat hänet kiinni ja toisivat kenties takaisin.

Sitten hän arveli puhua Jeanille, kertoa Prosperille ja Fouchardille, mutta eperöi eikä uskaltanut. Näinköhän he eivät uhraisi häntä oman päänsä päästimeksi? Ei; ei kellekkään hän virkkaisi mitään — yksin hän selvittäytyisi vaarasta, koska itse oli siihen antautunut itsepäisästi kieltäytyen.

Mutta mitä hän keksisi? Miten ehkäisisi onnettomuuden? Hänen omatuntonsa ei sallinut, että hänen tauttaan niin monta ihmistä joutui perikatoon — ei ainakaan Jean, joka oli niin hyvä Kaarlolle.

Aika kului — seuraava päivä lähene loppuaan eikä hän keinoa keksinyt. Työnsä hän toimitti, siisti keittiön, hoiti lehmät, laittoi ruuan ja hiljaisuudessa varttui viha Goliathiin ja levisi kuin myrsky joka hermoon. Goliath oli katkeroittanut hänen elämänsä, syössyt hänet häpeään. Jollei tuota inhottavaa viettelijää olisi ollut, odottaisi hän Honoréta — Honoré eläisi ... ja he olisivat onnelliset.

Millä äänellä Goliath oli ilmoittanut, että Silvine oli hänen vlassaan! Mutta sehän olikin totta; ei ollut enää lainvalvoja, ei tuomaria, johon olisi vedonnut — vahvimmalla oli oikeus puolellaan.

Voi, hyvä jumala! — jospa hän olisi vahvin — jospa panisi preussiläisen kiinni, silloin kuin hän vain tulisi — kiinni hänet, joka toisia uhkasi!

Lapsi oli ainoa koko maailmassa, josta hän enää välitti; — *hänen* lapsensa se oli — isällä ei ollut mitään tekemistä nyt enemmän kuin ennenkään. Hän ei ollut sen miehen vaimo — viha hänessä kiehui ja katkeruus häntä ajatellessaan. Mieluimmin hän surmaisi ensin lapsensa ja sitten itsensä kuin antaisi pojan hänelle.

Totta hän tarkoitti sanoessaan hänelle, että pienokainen on ranskalainen, jota kasvatetaan vihaamaan isänsä kansaa — eikä hän muuta toivonutkaan kuin pojan varttumista ja kuvitteli jo mielessään, miten Kaarlo suureksi tultuaan pyssy kädessä hyökkää maansa verivihollisia vastaan. Yksi ranskalainen lisäksi — ranskalainen, joka tuottaa preussiläisille tuhoa ja turmiota!

Yksi ainoa päivä oli enää jäljellä. Hänen *täytyi* päättää... Jo ensi silmänräpäyksessä oli hirmuinen ajatus välähtänyt hänen sekavissa aivoissaan: hän puhuu Dieuletmetsän miehille — ilmoittaa Sambucille, milloin saa käsiinsä preussiläisen.

Mutta se oli vain pikainen välähdys; se oli liian raakaa, hirmuista — hän ihan sysäsi sen ajatuksistaan. Olihan Goliath kuitenkin hänen lapsensa isä! Hän ei voinut jättää häntä murhaajille.

Mutta mikäli maanantai lähene, sikäli tunkihe mieleen sama ajatus — se kiusasi ja ahdisti — ei antanut hetken rauhaa — se kävisi niin helposti ja pian... Kun Goliath olisi poissa, eivät Jean, Prosper ja Fouchard vanhus tarvitse mitään pelätä ja Kaarlon hän saisi omanaan pitää — kukaan ei lasta häneltä riistäisi.

Olipa hänellä vielä toinenkin syy, vaikkei hän itsekkään siitä ollut selvillä — se tuli hänen sisimmästä sydämmestään: hän tahtoi hävittää kaikki, joka muistutti häntä lapsensa isästä? kun *hänet* saa poistetuksi, on samalla hänen oma erehdyksensä unohdettu — hän saa yksin pitää lapsensa. Koko sen päivän hän hautoi samaa ajatusta, hän ei päässyt siitä enää irti — ei voinut päättääkkään; — ihan tahtomattaan ja tietämättään hän mietti järjestään hankkeensa pienimmätkin tapahtumat.

Ajatus oli jo liian valtava — hän ei sitä enää punninnut — ja kun hän toimeen ryhtyi, liikkui hän kuin unissaan, totteli vastustamattomasti toista, vierasta tahtoa.

Sunnuntaina oli Fouchard ilmoittanut sala-ampujille lähettävänsä leipäsäkit Boisvillen kivilouhokseen, yksinäiseen paikkaan kahden kilometrin päähän kylästä; ja kun Prosperilla oli muutakin tehtävää, lähetti hän Silvinen niitä viemään.

Eikö sallimus sitä määrännyt? Sinä hän ainakin sen piti. Hän puhutteli miehiä; — pyysi heitä seuraavana iltana tulemaan Rémillyyn, — tynesti ja levollisena hän asiansa Sambucille esitti. Päivällä hänestä sitten taas sallimus oli murhan puolella. Fouchardia oli haettu Raucourtiin eikä hän sanonut joutuvansa sieltä ennen kahdeksaa — elkööt odottako päivälliselle. Sitten oli muuan sairaanhoitaja sairastunut ja hänen sijaansa kutsuttiin Henriette, jonka vuoro olisi ollut vasta tiistaina.

Jean ei koskaan lähtenyt huoneestaan, vaikka mitä olisi kuullut. Oli siis vain jälellä Prosper, joka saattaisi asiaan sekautua, eikä hän suvainnut, että sillä tavalla monta ihmistä liittoutuu yhtä vastaan. Mutta kun hän näki veljensä tulevan apulaisineen, poistui hän, sillä hän ei kärsinyt silmissään noita inhottavia olentoja; hän meni maata, veti peiton kasvoilleen ja jouduttautui nukkumaan, ettei mitään kuulisi eikä näkisi..

Kello oli kolmea neljännestä vailla seitsemän, eikä Kaarloa mitenkään yrittänyt saada nukkumaan. Tavallisesti hän jo heti syötyään tuuskahti pöytää vasten.

— Katsoppas nyt, kultaseni, sanoi Silvine, joka oli vienyt poikansa Henrietten huoneeseen, tässähän sinä nyt nukut makeasti Henriette-tätin omalla tilalla.

Mutta sepä se poikaa juuri huvittikin, hän pehnasi tilalla ja nauroi katketakseen.

— Ei, ei ... äiti kulta, jää tänne leikkimään, äiti...

Silvine koetteli häntä tyynnyttää, hyväili ja puheli lempeästi: nukuppas nyt, kultaseni ... nukuhan ... niin olet äitin oma kiltti poika.

Viimeinkin poika nukkui, naurussa suin. Silvine ei ollut häntä riisunut, levitti vain lämpimän peiton hänen päälleen ja lähti panematta ovea lukkoon — pienokainenhan nukkui aina niin raskaasti.

Silvine ei ollut mielestään koskaan ollut niin tyyni. Hän oli niin päättäväinen, liikkeikin niin keveästi kuin henki, joka on ruumiista irtautunut — hän ei tuntenut sitä salaperäistä sisällistä voimaa, joka häntä toimesta toiseen johti. Hän oli jo laskenut Sambucin sekä Cabassen ja Ducatin sisään ja määrännyt, että heidän täytyi olla aivan hiljaa. Hän vei heidät omaan huoneeseensa ja asetti heidät molemmin puolin ikkunaa, jonka aukasi, vaikka ilma oli kylmä. Oli pilkkopimeä; lumesta vähän valoa heijasti huoneeseen. Kuolon hiljaisuus kaikkialla — minuutit pitkät kuni ijankaikkisuus. Viimein kuului askeleita; Silvine meni keittiöön, istuutui sinne ja odotti, liikkumatonna tähystäen kynttilän liekkiä.

Kului vielä kotvanen; Goliath kierteli kartanoa uskaltamatta sisään. Hän luuli tuntevansa Silvinen hyvästi, oli rohennut tulla vain revolveri aseena. Mutta hän aavisti pahaa, hän avasi ikkunan ihan auki, pisti päänsä siitä ja huudahti puoliääneen: Silvine! Silvine!

Ikkuna oli auki — sehän merkitsi, että hän oli asiaa ajatellut, ja että hän suostui. Goliath ihan siitä ihastui, vaikka hän sittenkin olisi mieluummin suonut, että Silvine olisi ollut häntä vastassa ja haihduttanut hänen epäilyksensä. Fouchard oli varmaankin kutsunut häntä.

Hetkisen kuluttua hän sanoi hieman kovemmin: Silvine! Silvine!

Ei vastausta — ei niin sanaa. Hän kiipesi ikkunalaudalle ja meni huoneeseen. Hän aikoi Silvineä odottaessaan pistäytyä tilalle lämmittelemään, sillä ulkona oli tavattoman kylmä.

Yhtäkkiä kuului liikettä, rajua painiskelemista, jytäkkää, hillittyjä kirouksia ja korinaa. Sambuc oli tovereineen hyökännyt Goliathin niskaan, mutta vaikka heitä oli kolme, eivät he sittenkään paikalla voittaneet tuota jättiläistä, jonka voimat vaaranhetki moninkertaiseksi suurensi. Raivokkaasti, hengästyneenä he painiskelivat kaikki neljä pimeässä, pienessä huoneessa, niin että jäsenet ruskivat. Onneksi oli revolveri pudonnut lattialle.

— Nuoraa, nuoraa! ähkyi Cabasse. Ducat ojensi Sambucille nuorankimpun, joka hänellä oli mukanaan.

Nyrkin iskuja ja potkauksia ei säästetty, kun mies pantiin nuoriin: ensin sidottiin jalat yhteen, sitten kädet sivuille ja viimeksi nuoritettiin koko ruumis solmuisella nuoralla, joka vedettiin niin tiukasti, että solmut painuivat syvälle lihaan; mies oli kuin verkossa. Hän huusi hellittämättä.

— Kitas kiinni! karjasi Ducat.

Ei niin ääntä kuulunut, sitten kun Cabasse vanhalla, sinisellä nenäliinalla hänen suunsa tukki.

Viimein he saivat hengähtää; he kantoivat hänet kuin minkähän mytyn keittiön suurelle pöydälle, samalle, jossa kynttilä oli.

— Kirottu preussiläispakana! kirosi Sambuc ja pyyhki hikeä otsaltaan. Sitä ei ollut niinkään helppo voittaa. Kuuleppas, Silvine, sytytäppäs toinen kynttilä, että saa oikein tarkasti katsella tuota helvetin lurjista — preussiläistä vakoojaa!

Kalmankalpeana Silvine nousi ja totteli Sambucia; ääntä päästämättä hän sytytti kynttilän ja asetti sen pöydälle. Goliath lepäsi kuin ruumis, kynttilä molemmin puolin päätä.

He katsoivat toisiinsa: Goliath kauhistuneena ja rukoillen, mutta Silvine ei ollut häntä ymmärtävinään. Hän peräytyi kaapin luo ja seiso siinä jäykkänä, päättäväisenä, kylmänä kuin jääpalanen.

— Pahuus on multa sormen purrut, murahti Cabasse, jonka sormesta vuoti verta. Vaan kyllä minä tässä näytän...

Hän kohotti jo revolveria, jonka oli Silvinen huoneen lattialta löytänyt, vaan Sambuc tempasi sen häneltä.

— Ei, tuhmuuksia ei! *Me* emme ole roistoja niinkuin preussiläiset; me olemme tuomaria, kuuletko sinä, preussiläiskoira! Me tutkimme asiaasi. Eläkö pelkää, me olemme suvaitsevaisia, sinä saat puolustautua, vaan et itse, sillä jos side suustasi päästetään, tulet sinä niin suurisuiseksi, ettei tässä ole korvillan. Maltahan, niin määrään sulle asianajajan ja sen sellaisen, että kelpaa!

Hän haki kolme tuolia, pani ne vierekkäin, järjesti jotain, jota sanoi tuomioistuimeksi. Itse hän istuutui keskelle, molemmat apulaisensa kahden puolen.

Sambuc nousi seisomaan ja puhui hitaasti ja ivallisesti, mutta vähitellen ääni muuttui vihaiseksi ja kostonhimoiseksi.

— Minä olen yhtäaika tuomarina ja yleisenä syyttäjänä. Se ei ole aivan oikeuden mukaista, vaan meitä ei ole tarpeeksi monta jäsentä. Siis ... minun syytökseni on se, että sinä olet tullut Ranskaan meitä vakoilemaan, olet häpeällisesti pettänyt meidät ja sillä maksanut leivän, jota meillä söit. Sillä sinä olet meidän tappioittemme alku ja syy, sinä olet se samanen petturi, joka Nouartin tappelun jälkeen öiseen aikaan opastit baijerilaiset Dieuletmetsäin läpi Beaumontiin. Siihen ei kykene kukaan muu kuin se, joka kauvan on paikkakunnalla asunut ja tuntee jok'ainoaan polun. Meillä on varmat tiedot: sinun on nähty johtavan tykkiväkeä pitkin inhoittavimpia teitä, ihan lätäköitä, että on kahdeksin hevosin täytynyt panna kanuunia vetämään. Eipä ottaisi uskoakseen — ken on ne tiet nähnyt — että sotajoukko on siitä kulkenut. Ja jollet sinä olisi tunkeutunut tänne ja pettänyt ja myönyt meitä, ei hyökkäys Beaumontiin olisi koskaan onnistunut, emme koskaan olisi nähneet Sedanin päivää ja olisimme lopuksi ehkä antaneet teille selkään! En puhu mitään nykyisistä alhaisista toimistasi, miten julkeat näyttäytyäkkään täällä, antaen ilmi ja pelotellen asukkaita. Sinä olet suurin konna maailmassa ... minä vaadin kuolemanrangaistusta.

Kaikki vaikenivat.

Sambuc istuutui ja jatkoi: minä nimitän Ducatin puolustajaksesi. Hän on ollut asianajajana ja olisi korkeallekin kohonnut, jollei olisi antanut himoillensa valtaa. Siitä näet, ettemme sinulta mitään kiellä, olemme oikein kohteliaita.

Goliath ei voinut sormeaankaan liikuttaa. Armoa rukoillen hän katsoi satunnaiseen puolustajaansa, — tuskanhiki valui hänen otsaltaan.

— Hyvät herrat, sanoi Ducat, syytetty on todellakin julkein konna tässä maailmassa enkä minä mistään nimestä olisi ottanut häntä puolustaakseni, jollen hänen puolustelukseen voisi mainita, että kaikki hänen kansalaisensa ovat samallaisia roistoja. Katsokaa häntä! Hän on niin hämmästyneen näköinen. Hän ei ymmärrä sitä rikokseksi. Ranskassa ei edes tikulla liikuteta vakoilijaa, mutta hänen kotimaassaan on vakoilijan ammatti erinomaisen kunniakas toimi; sillä tavalla siellä paraiten isänmaata palvellaan. Rohkenen vielä lausua, hyvät herrat, etteivät he taida niin väärässä ollakkaan. Jalot tunteemme ovat meille luonnollisesti kunniaksi, vaan pahinta on, että ne vievät meitä tappiosta tappioon. *Quos vult perdere Jupiter dementat*, jos niin rohkenen lausua. Tuomitkaa itse, hyvät herrat!

Hän istuutui.

Sambucilla oli sananvuoro: entä sinä, Cabasse — mitä sinulla on syytettyä vastaan tai hänen puolustukseksesi?

— Minusta, virkkoi provencelainen, tässä pidetään liian pitkiä puheita, kun on tuon konnan tilin selvitys kysymyksessä. Olen kokenut yhtä ja toista maailmassa, vaan en pidä siitä, että oikeudesta tehdään pilaa, siitä seuraa onnettomuus. Minä äänestän kuolemaa!

Juhlallisena nousi Sambuc seisalleen.

— Onko se teidän kummankin mielipide? Siis kuolema?

— Kuolema, kuolema!

He siirtivät tuolit pois, ja Sambuc meni Goliathin luokse.

— Tuomio on julistettu, sinun pitää kuolla.

Korkealle leimahti kynttiläin liekki ja valaisi Goliathin tuskan vääntämiä kasvoja. Hän olisi huutanut: armoa! Hän koetti kaikin voimin pusertaa kieleltään sanat, jotka olivat ihan tukeuttaa hänet, mutta kaikista ponnistuksista oli vain seurauksena, että suusta pursuava vaahto kasteli läpimäräksi suun edessä olevan sinisen nenäliinan. Inhakkaa oli nähdä, miten mies virui pöydällä liikkumatonna kuin ruumis, kuolemaan tuomittuna eikä saanut suustaan sanaakaan puolustukseksi tai selvitykseksi.

Cabasse kohotti revolverin.

— Ammunko? kysyi hän.

— Ei, elä, siitä hän liiaksi ihastuisi.

Hän kääntyi Goliathiin ja sanoi: sinä et ole mikään sotilas, sinuun ei kannata luotia tuhlata. Teurastetaan sinut — kirottu koira — petturi — vakooja!

Hän kääntyi ja sanoi kohteliaasti: lainaisittekohan meille soikon, Silvine?

Silvine ei ollut siihen asti liikahtanut paikaltaan. Hän seisoj jäykkänä kuin kanto, hän ei tajunnut, mitä ympärillä tapahtui, hän yhä vain mielti samaa, jota jo kaksi päivää oli mielessään hautonut. Ja kun hän kuuli soikkoa pyydetävän, totteli hän vaistomaisesti, meni samassa kellariin ja toi sieltä paikalla suuren soikon, saman, jossa hän tavallisesti pesi pikku Kaarlon vaatteita.

— Tehkää hyvin ja pankaa se pöydän alle — tuonne toiseen päähän!

Hän laski soikon lattialle, ja kun hän kohottautui, katsoivat he taas toisiinsa, hän ja Goliath. Kurjasen katse rukoili armoa — selvästi siinä kuvautui kuoleman kauhu.

Mutta nainen oli kuollut. — Silvinen valtasi kokonaan yksi ajatus, yksi toivo — tuon miehen kuolema, joka oli hänelle sama kuin pelastus. Hän asettui taas kaappia vasten.

Sambuc oli avannut pöydänlaatikon ja vetäsi sieltä suuren, terävän veitsen, jota lihaa leikatessa käytettiin.

— Koskapa sinä olet sika, niin minä teurastan sinut niinkuin sian.

Hän ei pitänyt kiirettä, keskusteli kaikessa rauhassa Cabassen ja Ducatin kanssa, mitenkä olisi parasta tehdä. Vieläpä siinä kiista syntyi, kun Cabasse väitti, että hänen kotipuolellaan, Provencessa, teurastetaan sikoja pää alaspäin, mutta Ducat vastusti sitä raakana ja epämukavana.

— Sysää hänet reunemmaksi, että veri vuotaa soikkoon eikä roisku lattialle!

Goliath työnnettiin ihan pöydän laidalle ja Sambuc ryhtyi työhön tyynenä ja varovasti. Hän kääri hihansa ja sivalsi veitsellä — kerralla meni kurkku poikki. Kaulasuonesta pulppusi veri kuin suihkulähteestä ja vuoti soikkoon.

Hän oli menetellyt varovasti, ainoastaan muutamia veripisaroita roiskahti lattialle. Kuolema ei niin pian seurannut, vaan kuolemankamppausta ei tarvinnut nähdä, sillä nuora oli vahvaa, ja ruumis pysyi ihan liikkumatonna. Ei nykäystä, ei korahdusta. Kasvot oli kuolontuska vääntänyt, pisara pisaralta veri niistä väheni, kuolema löi niihin leimansa — kalvo laskeutui silmille, katse sammui.

— Kuulkaapas Silvine, pesusienet me vielä tarvitsisimme!

Silvine ei liikahtanut, silmät seisoivat päässä, kuin lattiaan naulattuna hän siinä tuijotti, kädet ristissä rinnalla ja kurkkua puristi kuin rautakahleilla.

Yhtäkkiä hän sitten huomasi Kaarlon vieressään. Lapsi oli tarttunut hänen hameeseensa, — oli herännyt, saanut oven auki ja kenenkään huomaamatta pujahtanut keittiöön.

Kuinka kauvan hän lieneekään seisonut siellä äitin takana?

Hänkin sen näki. Silmille valahtaneitten hiusten alta tähystelivät hänen suuret siniset silmänsä punaista veripintaa, joka vähitellen täytti soikon. Ehkä se huvitti häntä. Luultavasti hän ei alussa ymmärtänyt, mitä tapahtui. Mutta varmaankin se hänestä sitten tuntui inhakalta, vaistomaisesti hän tajusi nähneensä teoista kauheimman, sillä yhtäkkiä hän kirkasi: äiti, äiti! Minua pelottaa — tule pois!

Silvine hätkähti, ruumis täräsi kuin virran päällä, hän tuskin kesti jaloillaan. Se oli liikaa; kauhu vei häneltä voimat, pyyhkäsi jännityksen, joka kaksi päivää oli häntä pitänyt pystyssä. Luonto voitti, hän oli

taas nainen, hän hyrskähti itkuun.

Rajusti hän tempasi lapsen syliinsä ja puristi häntä rintaansa vasten. Ja hän juoksi pois, pakeni, hän ei tahtonut nähdä, ei kuulla enempää, hän tahtoi piiloutua synkimpään soppeen, halusi kuolla, vaipua maan alle...

Samana hetkenä Jean rohkaseutui ja avasi huoneensa oven. Vaikkei hän koskaan tiedustellut, mitä talossa tapahtui, kummastutti häntä outo edes takaisin vaahtautuminen ja kovaääninen puhe. Ja hänen luokseen, hänen rauhaisaan huoneeseensa Silvine pakeni, nyyhkyttäen, hapsot hajalla, niin peräti toivotonna, että Jean alussa ei saanut sanaakaan selvää hänen katkonaisista sanoistaan. Hän huijoi monta kertaa käsillään ikäänkuin jotain kauheaa olisi tahtonut luotaan karkoittaa.

Viimein Jeanille kaikki selvisi. Hän näki väijymisen, teurastuksen, äitin ja pienokaisen hänen vieressään katsomassa, isän sidottuna pöydällä, kurkussa ammottava haava, josta veri vuoti soikkoon. Vexi hyytyi hänen suonissaan, sydän jähmettyi. Hyvä jumala, miten inhottava sota on! Se muuttaa ihmiset pedoiksi, kylvää vihaa, kastelee pojan isän verellä ja tekee kansakunnat verivihollisiksi! Kamala kylvö — kauhistuttava sato!

Silvine oli vaipunut tuolille, suuteli pienokaista herkiämättä ja hoki myötäänsä: poikaparkani, nyt ei kukaan sano sinua preussiläiseksi!... Poikaparkani, nyt ei kukaan sano sinua preussiläiseksi!

Fouchard pääsi nyt keittiöön. Hän oli vaatien koputtanut ovelle, viimein täytyi hänet laskea. Ei hän suinkaan ilokseen kotiin palannut — näki pöydällä ruumiin, jonka pää retkotti pöydän laidalta, ja soikon verta täynnä. Hän oli jo luonnostaan kiivaanlainen, nyt hän ihan vimmastui.

— Kirottu roistot! Ettekö osanneet ulkopuolella pysytellä sikamaisuuksinne? Minun taloni ei ole sikolähti ... eikä ihmisten asunnoita saa ryvettää moisilla teurastuksilla!

Sambuc puolustelihe ja selvitteli, mutta ukko ei tyyntynyt. Vihaisena ja samalla peloissaan hän jatkoi: ja mihinkä minä kätken ruumiin? Se on kaunista — työntää ruumis toisen ristiksi eikä ajatella seurauksia. Jos nyt vahti tulee tarkastamaan, niin olen minä kauniisti kiinni. Mutta siitähän te viisi välitätte mitenkä minulle käy!... Vaan jollette paikalla töytyytä ruumista täältä, niin on meillä — piru vie — tilit vielä tekemättä! Ota sinä päästä, toinen jaloista tai vaikka miten, mutta rivakasti; kolmen minuutin perästä ei hänestä niin hiuskarvaa saa olla jälellä täällä!

Sambuc sai vihdoon Fouchardilta säkin, vaikkei hän kernaasti mitään hellittänyt. Huonoimman hän kuitenkin valitsi ja selitti päälliseksi, että sekin oli liian hyvä preussiläiselle. Mutta Cabassella ja Ducatilla oli täysi työ, ennenkun saivat Goliathin säkkiin; ruumis oli liian pitkä ja paksu ja jalat roikkuivat ulkona. Sitten hänet kannettiin käsikärriin, jolla he tavallisesti kulettivat leipää.

— Maasiin me hänet lähetämme, siitä saatte olla varma! selitti Sambuc.

— Vaan sitokaa kaikella muotoa pari kunnan kiveä koipiin, ettei se piru pinnalle kohoa, raivosi Fouchard.

Ruumissaatto katosi pimeyteen; ei kuulunut muuta kuin käsikärrien narina öisessä hiljaisuudessa.

Sambuc vannoi isänsä pään kautta, että oli sitonut kaksi suurta kivimöhkälettä ruumiin jalkoihin — mutta yhtäkaikki se kellui vedessä.

Kolme päivää myöhemmin preussiläiset löysivät säkin ruohikosta Pont-Maugisin luota ja joutuivat ihan raivoon, kun avatessaan näkivät siinä miehen, joka oli teurastettu kuin sika. Kauheasti uhkaillen he etsiskelivät ilkityön tekijöitä.

Luultavastikin olivat muutamat kyläläiset löpöttäneet, koska eräänä iltana vangittiin kylänvanhin ja Fouchard vanhus, joita syytettiin pitäneen yhtä sissien kanssa ja siinä ne olivat Goliathin murhaajat.

Ja silloin Fouchard käyttäytyi todellakin erinomaisesti, hän oli ihka tyyni ja rauhallinen, sillä hän tiesi, että vaitioleiva kaikki voittaa. Levollisena hän lähti, pyytämättä edes pienintäkään selitystä. Tottapahan selviää!

Lähitienoilla kerrottiin ihan yleisesti, että hän oli preussiläisiltä ansainnut kaupoissa suuret summat ja oli säkittäin kätkenyt rahaa piilopaikkoihinsa.

Henriette tuli hyvin levottomaksi, kun sai tapauksesta tiedon. Jean pelkäsi vahingoittavansa isäntäväkeään ja tahtoi välttämättömästi poistua, vaikka hän lääkäristä oli vielä liian heikko. Henriette sai hänet kuitenkin jäämään vielä neljäksitoista päiväksi; hän joutui ihan epätoivoon eroa ajatellessaan.

Kun Fouchard vangittiin, oli Jean piiloutunut taloon ja siten pelastunut, mutta vaara oli siltä yhtä suuri; voisivathan preussiläiset minä hetkenä hyvänsä tarkastaa taloa ja minnekkä hän joutuisi silloin? Enonkin kohtalo Henrietteä huoletti. Hän päätti sen tähden lähteä muutamana aamuna Sedaniin puhuttelemaan Delaherchea, jonka luona kerrottiin muutaman preussiläisen upseerin asuvan — ehkä hän voisi jotain vaikuttaa.

— Silvine, hän sanoi lähtiessään, hoida sairastamme hyvästi; anna lihanliemi kello kaksitoista ja lääkkeet kello neljä.

Silvine oli taas entisellään. Hän ja Prosper hoitivat taloa isännän poissa ollessa, ja pikku Kaarlo naureskeli ja keikkui äitin ympärillä niin kuin ennenkin.

— Olkaa huoletti, rouva, hän ei jää mitään vaille! Minä kyllä hänestä huolen pidän!

VI.

Kauheasti oli taistelu ja kaupungin antautuminen tärisyttänyt Sedanin asukkaita, mieli oli synkkä; päivä toisensa perästä kului, siitä oli kohta neljä kuukautta.

Delahercheläiset elivät entistä myöten.

Mutta yksi huone tuossa suuressa rakennuksessa oli aivan kuin asumaton — se oli tehtailijan asumakerroksen toisessa päässä, kadunpuoleinen huone, jossa översti Vineuil yhä sairasti. Toisista ikkunoista tunkeutui niitä avatessa elämän melu ja hälinä, — sairaan ikkunoista eivät kaihtimet koskaan nousseet, ne olivat kuin kuolleet elämälle.

Översti oli valittanut kilon häikäisevän silmiään; — lieneekö luulotellut, ei tiedetty, mutta hänen mielikseen poltettiin huoneessa lamppua yötä päivää.

Kaksi pitkää kuukautta oli hän virunut vuoteessa, vaikka, kuten rykmentinlääkäri Bouroches tutkittuansa ilmoitti, ainoastaan nilkka oli halki, mutta haava ei ottanut parantuakseen, ja siinä sivussa ilmaantui kaikenmoista muuta.

Nyt hän jo oli jalkeella, mutta sielun ja ruumiin voimat olivat niin murtuneet, niin mennyttä kalua, ettei hän väsymykseltä jaksanut muuta kuin päivät päästään venyä leposohvalla uunin edessä ja katsella liekkien kiemuroita. Hän laihtui, kuihtui varjoksi entisestä itsestään, eikä lääkäri, joka häntä hoiti, keksinyt riutumisen syytä.

Delaherchen vanha rouva oli paikalla valloituksen jälkeen samaten sulkeutunut huoneeseen. Varmaankin he olivat sopineet, — nuoruuden ystävät — etteivät sieltä lähtisi, niin kauvan kuin preussiläiset majailivat talossa. Jotkut upseerit olivat vain pari kolme päivää asustaneet siellä — muuan kapteeni — herra von Gartlauben näytti jäävän määräämättömäksi ajaksi. Niitä asioita ei översti eikä vanha rouvakaan ottanut puheeksi.

Vaikka jo kahdeksankahdeksatta ikäinen, nousi vanha rouva ylös päivän koittaessa, istuutui nojatuoliin uunin toiselle puolelle vastapäätä ystävänsä ja lampun himmeässä valossa neuloen sukkaa köyhille lapsille, mutta översti tuijotti toimetonna hiilokseen — yksi ainoa ajatus oli tyyten vallannut hänen mielensä. Tuskin paria kymmentä sanaa he päivässä vaihtoivat; kun vanha rouva, joka kuitenkin liikehti talossa, joskus sattui sanallakaan ilmaisemaan, mitä maailmassa tapahtui, esti hänet översti siitä heti. Hän ei tiennyt mitään maailman menosta, ei Pariisin piirityksestä, ei Loiren tappioista eikä muista surusanomista.

Mutta vaikka översti siten elävänä hautautui, vaikka hän sulki korvansa eikä edes päivän valoa sietänyt, löysi kuitenkin isänmaan suru ja ahdistus, kauhea kurjuus tiensä sinne, se tunkeutui kuin seinäinraoista, sitä oli ilmassa, jota hän hengitti, — sillä syövyttävänä myrkkynä se päivä päivältä jäyti hänen ruumiinsa voimia ja riisti häntä aina lähemmä ja lähemmä hautaa.

Delaherche sitä vastoin eleli päivän valossa ja koetti kaikin mokomin saada tehdastansa reilaan.

Mutta työntekijät niinkuin ostajatkin olivat hapuultavissa, eikä hänellä ollut kuin joitakuita kangaspuita käymässä. Silloin pisti hänelle päähän laatia ajan kuluksi luettelo tehtaanvaroista ja tehdä muutamia kokeita, joita jo kauvan oli mietiskellyt. Samaan aikaan oli hän saanut käsiinsä nuoren miehen, muutaman tuttavansa pojan, joka taistelun jälkeen oli asettunut heille. Hänen nimensä oli

Edmond Lagarde ja oli Passyssa autellut isäänsä korutavarakaupassa; ijältään hän oli kolmenkolmatta vanha, vaan näytti tuskin yhdeksäntoistavuotiaalta. Sedanin tappelussa oli hän taistellut kersanttina viidennessä linja-rykmentissä, otellut kuin karhu, ja viiden aikaan iltapäivällä saanut Ménéilportin luona viimeisistä luodista haavan vasempaan käsivarteensa. Kun haavoitetut korjattiin sairashuoneihin, oli Delaherche, auliisti kyllä, ottanut hänet hoitoonsa.

Sillä tavalla oli Edmond tullut perheeseen; hän asui ja söi siellä, oli jo terve ja auttoi tehtailijaa kirjuriina, kunnes pääsisi Pariisiin.

Delaherche oli ottanut hänet siipiensä suojaan, ja sentähden preussiläiset virastot antoivat hänen olla rauhassa, — hän oli sitä paitsi luvannut, ettei pakene.

Hän oli vaaleaverinen, sinisilmäinen ja niin ujo, että punastui yhtenäinään kuin nuori tyttö. Äiti oli häntä kasvattanut, oli jokaisen vaivalla ansaitun pennin uhrannut hänen kouluuttamiseksi. Edmond jumaloi Pariisia, halusi hartaasti sinne ja kertoi siitä pitkiä pätkiä Gilbertelle, joka sisaren tavoin hoiti tuota kaunista nuorukaista.

Paitsi häntä asui talossa uusi, äsken tullut vieras — herra von Gartlauben — nostoväen kapteeni, jonka rykmentti oli tullut Sedaniin vakinaisten joukkoin sijaan.

Vaikkei hän ollut korkea-arvoinen, oli hän sentään mahtava henkilö, sillä hänen sedällänsä, joka oli Reimsin kenraalikuvernöörinä, oli piirissään rajaton valta. Hänkin rakasti Pariisia ja piti sitä suurena kunnianaan, oli asunut Pariisissa ja tunsu tarkasti sen hienostuneen elämän; keikarin naamariin peittyi hänessä synnynnäinen raakuus. Hän käytti aina univormua, oli pitkä ja harteikas, lähene viidettäkymmentä, vaan tekeytyi paljoa nuoremmaksi.

Jos hän olisi ollut älykkäämpi, olisi hän saattanut olla vaarallinenkin henkilö, mutta onneksi hän oli äärettömän itserakas ja itseensä tyytyväinen, ei hänelle mieleenkään juolahtanut, että häntä pilkkana pidettäisiin.

Alussa olivat päivät kauheita, mutta tuota tuonnempana oli hänestä Delaherchelle ja koko perheelle suurta hyötyä.

Saksalaisia sotilaita oli tulvaamalla tulvannut Sedaniin, ja asukkaat pelkäsivät joka hetki ryöstämistä. Mutta kohta vetäytyivät voittajat Seinelaaksoon päin; jällelle jäi vain yksi vartijajoukko — haudan hiljaisuus vallitsi kaupungissa: talot olivat aina teljetyt, puodit kiinni, kadut autiot; hämärän tultua kuului vain vahtisotilasten raskaat askeleet ja rivot huudot.

Ei kirjeitä, ei ainoatakaan sanomalehteä. Elettiin kuin sulletussa vankiluolassa, erotettuna muusta maailmasta, kaikesta tietämätönnä, lakkaamattomassa tuskassa, pelolla ja vapistuksella odottaen uusia onnettomuuksia. Ja päälliseksi olivat ruokavarat lopussa.

Muutamana aamuna ei ollut enää leipää, ei lihaakaan; satojatuhansia sotilaita oli tulvannut läpi paikkakunnan, koko tienoo oli kuin heinäsiirkkalauman hävittämä.

Kahdeksi päiväksi riittivät enää kaupungissa ruokavarat, täytyi turvautua Belgiaan, ja sieltä, naapurimaasta tuotiin nyt kaikki — eipähän liene hävityksen jälkeen tulli enää ollut rajalla esteenä.

Muun hyvän lisäksi oli vielä joka päivä lakkaamattomia selkkauksia ja rettelöitä preussiläisen päällikön ja paikallishallituksen välillä, edellinen oli asettunut pormestarin asuntoon, jälkimmäinen piti kokouksiaan raatihuoneella. Ei tullut apua, vaikka paikallishallituksen jäsenet urhoollisesti puolustivat, väistyivät vain askel askelelta, — kaupunkilaiset olivat nääntymäisillään, sillä voittajain vaatimukset kasvoivat kasvamisestaan ja mielivalta oli verojen suuruuden määrääjänä.

Paljon oli Delaherchellakin ensi alussa vastusta vihollisen upseereista ja sotilaista, jotka hänen luonaan majailivat. Piippu suussa vaeltivat kaikki kansallisuudet hänen huoneissaan.

Ihan odottamatta tuli kaupunkiin joka päivä kaksituhatta, kolmetuhatta miestä, jalkaväkeä, ratsuväkeä, tykkiväkeä, ja vaikka niillä ei ollut oikeutta vaatia muuta kuin asunto ja polttopuut, täytyi vielä juosta ja haalia niille syötävää.

Kamalaan siivoon ne lähtiessään jättivät huoneet. Upseerit kotiutuivat usein humalassa ja käyttäytyivät pahemmin kuin sotilaat.

Ankara kuri esti kuitenkin ryöstämiset ja väkivaltaisuuudet. Ainoastaan kahta naista koko Sedanissa hätyytettiin. Vasta myöhemmin, sitten kun Pariisi itsepintaisesti piti puoliaan, voittajat tiukensivat ohjaksia. Preussiläisiä harmitti sodan pitkittyminen loppumattomiin, he olivat levottomat, kun eivät olleet varmat maaseutulaisista, pelkäsivät yleistä aseihin tarttumista, ja sen lisäksi oli vielä sissien susisota.

Delaherchen luo oli juuri majoittunut eräs kyrassierimajuri, joka saappaat jalassa maata rötkötti tilalla ja lähtiessään jätti huoneen siihen siivoon, ettei edes uuninreunakaan jäänyt puhtaaksi; silloin saapui kapteeni von Gartlauben muutamana iltana syyskuun loppupuolella, rankkasateessa.

Ensimmäinen tunti oli joltamoisenkin tuskallinen. Kapteeni puhui kovin äänekkäästi ja vaati parasta huonetta, kävellen portaita ylös ja alas, että sapeli helisi. Mutta kun näki Gilberten, muuttui hän kerralla, oli sävyisiä ja hillitsi itsensä ja kumarsi varsin kohteliaasti, kun kulki hänen ohitsensa huoneeseensa. Häntä imarreltiin, hänen ympärillään liehakointiin, sillä kaikki tiesivät, että yhdellä ainoalla sanalla hän sai Sedanin päällikön lievittämään raskasta verotaakkaa tai vapauttamaan jonkun vangin.

Hänen setänsä, Reimsin kuvernööri, oli äskettäin antanut ankaran julistuksen, joka julisti piiritystilaan ja kuolemanrangaistuksen jokaiselle, joka auttoi vihollisia joko vakoojana taikka opasti saksalaisia joukkoja väärälle tielle taikka hävitti siltoja ja kanuuniamia ja vahingoitti sähkösanomalankoja ja rautatienkiskoja. Vihollisia, — ne olivat ranskalaiset; kaupunkilaisten sydän oli pakahtua, kun tuo suuri valkoinen paperi, joka oli liimattu päällikkökunnan portille, tuomitsi heidän surunsa ja tuskansa ja isänmaanrakkautensa rikokseksi.

Tarpeeksi olisi ollut jo siinä, kun saksalainen varustusväki riemuhuudoilla ilmoitti heidän jokaisen tappionsa.

Joka päivä toi uuden Jobin sanoman; suurten nuotioitten ääressä sotilaat joivat ja mässäsivät kaiken yötä, mutta kaupunkilaiset, joiden kello yhdeksästä täytyi olla kotonaan, istuivat sydän kurkussa pimeissä taloissaan, peläten uusia onnettomuuksia.

Juuri samallaisessa tilaisuudessa osotti herra von Gartlauben lokakuun puolivälissä hienotunteiseksi.

Sinä aamuna kertoi huhu Sedanissa, että Loiren armeija oli saanut loistavan voiton ja parailaan marssi Pariisia pelastamaan. Usein olivat ennenkin iloiset tiedot suruksi muuttuneet. Niin kävi nytkin. Samana iltana jo saatiin tietää, että baijerilainen sotajoukko oli anastanut Orléansin.

Muutamassa talossa Maquakadun varrella vastapäätä tehdasta hoilottivat sotilaat niin kauheasti, että se Gilberteä kiusasi. Kun kapteeni sen huomasi, lähetti hän heti heitä kieltämään, sillä sellainen metakka oli hänestä kerrassaan sopimatonta.

Kuukauden kuluessa herra von Gartlauben monasti osotti huomaavaiseksi ja kohteliaaksi.

Preussiläiset virastot olivat muutelleet kaupungin hallitusta, äskettäin oli saksalainen nimitetty toiseksi pormestariksi, ja vaikka hän oli kutakuinkin ihmisiksi, eivät rettelöt siltä loppuneet.

Tavallisimmasti syntyi päällikkökunnan ja kaupunginhallituksen välillä kiistoja vaunulähetyksistä, ja muutamana aamuna nousi ilmi riita, kun Delaherche ei ollut lähettänyt kiestään ja kahta hevosta. Pormestari pistettiin kiinni muutamiksi tunniksi, ja Delaherche olisi saanut häntä seurata, jollei herra von Gartlauben olisi estänyt.

Toisen kerran taas hän sai myöstetyksi 30,000 frangin suuruisen sakon maksun, joka oli määrätty suoritettavaksi siitä syystä, että Villetesillan teossa muka vitkasteltiin. Sillan olivat preussiläiset itse hävittäneet ja se oli loppumatonna ikävyyden lähteenä Sedanin asukkaille.

Mutta vasta Metzian antautumisen jälkeen oli Delaherche kiitollisuuden velassa vieraalleen. Ukkosena iski tieto kaupunkilaisiin, se vei kerralla heidän viimeisen toivonsa. Ja seuraavalla viikolla samosi taas mahdottomia sotilasjoukkoja kaupungin läpi, suuri ihmistulva virtasi Metzistä: ensin prinssi Fredrik Kaarlen armeija kulki Loiren rannoille, sitten kenraali Manteuffelin marssi Amiensiin ja Roueniin päin sekä lisäksi muita, joitten oli määrä mennä Pariisiin piirittäjiä auttamaan.

Monena päivänä olivat huoneet täpösen täynnä. Leipuri- ja lihapuodit tyhjentyivät putipuhutaaksi, ei jäänyt niin leivänmurua tai luunsirua. Kadut lemahtelivat ulolle, aivan kuin suuria eläinlaumoja olisi kuleteltu.

Maquakadun tehdas vain säilyi ihmislaumoilta, sillä ystävällinen käsi sitä suojeli; ainoastaan muutamia siistiä korkea-arvoisia päälliköitä siellä asui.

Delaherche ei sen erän perästä kohdellut herra von Gartlaubenia niin kylmästi kuin ennen. Toiset perheet pysyivät aivan erillään, eivät laisinkaan seurustelleet luonaan asuvain vihollisten kanssa. Mutta Delaherchestä, joka kaipasi seuraelämää, joka tahtoi olla iloinen ja vilkas ja halusi nauttia elämästä, tuli ajan pitkään kovin tukalaksi tuollainen jöröttäminen. Hän ei ollenkaan viihtynyt suuressa, kiusallisen hiljaisessa ja ikävässä talossaan, jossa jokainen eli omassa nurkassaan ja oli niin kylmän ja ynseän

näköinen.

Aluksi hän muutamana päivänä pysäytti herra von Gartlaubenin portaissa ja kiitti häntä kaikesta avuliaisuudesta. Vähitellen he puhelivat sanan tai pari aina tavatessaan ja muutamana iltana preussiläinen kapteeni puhalteli savuja tehtailijan työhuoneessa, uunissa paloi tuli, huone oli niin kodikas, ja kaikessa rauhassa he siellä juttelivat viimeisistä uutisista. Kahden ensimmäisen viikon kuluessa ei Gilberte näyttäytynyt ollenkaan. Kapteeni ei ollut hänestä tietävinään, mutta joka kerran kun kuului liikettä viereisestä huoneesta, käänsi hän päätään sinnepäin.

Hän koetti nähtävästi saada isäntäväkensä unohtamaan, että hän oli voittajan puolta, hän ei ollut pikkumainen ja teki usein pilaa veroista, joista vain aiheutta siihen sai. Niinpä hän muutamana päivänä nauroi makeasti, kun sai tietää, että oli vaadittu ruumisarkkia ja siteitä.

Kivihiliä, öljyä, maitoa, sokeria, voita, leipää, lihaa, puhumattakaan vaatteista, tulisijoista, lampuista, — sanalla sanoen he olivat vailla kaikkea, mitä syötäväksi tai muuten joka päivä tarvitaan — silloin hän vain kohautti olkapäitään: hyvä jumala, minkä sille voi! Tietysti kaikki tuollainen oli ihan sietämätöntä, hän kyllä myönsi, että saksalaiset vaativat *liikoja*, mutta — sellaista on sota, ja pitäähän sitä vihollisenkin maassa elää.

Delaherche, jota nuo lakkaamattomat kiskomiset suututtivat, ei ollenkaan salannut ajatuksiaan; joka iltana hän niitä tyyten tarkasteli niinkuin ne olisivat olleet keittiölaskuja. Ainoa, josta he kinastelivat, oli saman miljoona, jota preussiläinen maaherra von Rethel vaati Ardennesin piirikunnalta muka korvaukseksi Ranskan sotalaivain tekemistä vahingoista ja hyvitykseksi Ranskassa asuvain saksalaisten karkoittamisesta. 42,000 frangia tuli siitä Sedanin osalle.

Delaherche koetti kaikella tavalla todistaa, että se oli suurinta vääryyttä: Sedan oli katsottava poikkeukseksi, se oli jo kärsinyt yltäkyllin, tämä viimeinen oli ihan pois suunnilta!

Paraimpina ystävinä he kuitenkin erosivat. Delaherche oli mielissään, kun oli oikein saanut ladella, ja kapteeni tyytyväinen, että oli osannut käyttäytyä kuin ihkapariisilainen.

Muutamana iltana Gilberte iloisena ja vilkkaana pistäysi huoneeseen aivan kuin sattumalta. Hän pysähtyi ja oli hämmästyvinään. Herra von Gartlauben nousi paikalla, kumarsi kohteliaasti ja, hienotunteisesti kyllä, heti väistyi. Mutta seuraavana iltana istui Gilberte työhuoneessa kapteenin tullessa ja jäi sinne.

Iloisia ja hupaisia iltoja he siitä lähtien kolmisin viettivät työhuoneessa, ei salissa — erotus oli hienon hieno. Tuota tuonnempana sai saksalainen, joka oli harras soiton ja laulun ystävä, Gilberten soittamaan. Rouva meni yksin saliin ja jätti oven auki.

Talvi oli ankara, Ardennien tammihalot palaa leimusivat uunissa; kymmenen aikana juotiin teetä ja puheltiin kuin vanhat tutut. Ja herra von Gartlauben oli silmiä korvia myöten rakastunut tuohon iloiseen nuoreen rouvaan, joka keimaili nyt samoin kuin ennen Charvillessä, silloin kun kapteeni Beaudoin ystävineen siellä oli.

Herra von Gartlauben oli erikoisen huolekas puvussaan ja erityisen kohtelias, pieninkin suosionosote oli hänestä mieleen ja hän koetteli kaikin tavoin, ettei häntä pidettäisi raakalaisena, sivistymätönnä sotilaana, joka naisten seurassa ei ymmärrä käyttäytyä.

Kahtia oli elämä jakautunut tuossa suuressa, pimeässä talossa Maquakadun varrella. Ruoka-aikoina Edmond istua näpötti kainona ja vastaili ykskantaan Delaherchen loppumattomiin kysymyksiin ja punastui, kun Gilberte häneltä jotain pyysi, iltaisin kuunteli herra von Gartlauben autuaallisena ja hymyhuulin Mozartin sonaattia, jota nuori rouva salissa soitti; mutta viereisessä huoneessa, jossa översti de Vineuil ja vanha rouva aikansa viettivät, oli niin hiljaista, niin äänetöntä, ikkunat olivat peitetyt, kaihtimet eivät koskaan päästäneet päivää huoneeseen, — lampun himmeässä valossa se oli hautakammion tapainen.

Joulukuu lumineen peitti kaupungin valkoiseen vaippaan; mieltä masentavat uutisetkin olivat vähän kuin jäätyneet. Sitten kun kenraali Ducrot oli kärsinyt tappion Champignyssä ja Orléans menetetty, oli jällellä vain yksi ainoa synkkä toivo: jospa talvi tulisi kostajaksi, jospa lumihuutaleita tupruamalla tupruaisi, ja routa halkaisisi maan ja se nielisi Saksan ja sen sotajoukot!

Mutta rouva Delaherche oli saanut toisenkin surun synn. Muutamana yönä, kun hänen poikansa oli asioittensa tautta Belgiassa, oli hän Gilberten huoneen ohi kulkiessaan kuullut sieltä hiljaista kuisketta, naurua ja suuteluita. Kauhistuksissaan ja mieli kuohuksissa hän riensi makuuhuoneeseensa. Ei ollut epäilemistä — se ei ollut kukaan muu kuin preussiläinen! Hän oli jo huomannut sen heidän silmäyksistään. Sellainen käytös — sellainen häväistys hänet kerrassaan musersi. Hyvä jumala! Miksikä olikaan hänen poikansa vasten äitin tahtoa tuonut tuon nautinnonhimoisen naisen heidän rauhalliseen

kotiinsa! Kerran oli hän jo antanut anteeksi eikä ollut antanut ilmi — kun kapteeni Beaudoin oli kuollut — ja nyt oli sama edessä, vielä kahta kauheampi — maansa vihollisen kanssa! Mitä tehdä? Sellaista hävyttömyyttä hän ei salli talossaan. Siinä oli uusi kivi sydämmelle, hän oli menehtyä. Ja kun hän palasi huoneeseen alakulolisena ja kyynelsilmin ja tuntikausia istui äänetönnä, katseli häntä översti tutkivasti ja luulotteli, että Ranska taaskin oli kärsinyt tappion.

Sillä kannalla olivat asiat, kun Henriette muutamana aamuna tuli Sedaniin, pyytämään että Delaherche jollakin tavalla puhuisi hänen enonsa puolesta. Hän oli nähnyt ihmisten omituisesti hymyilevän ja kuullut heidän puhuvan, miten rajattomasti Gilberte voi vaikuttaa herra von Gartlaubeniin. Siksi hän hieman hämmästyi, kun ensiksi tapasi eteisessä vanhan rouvan, joka oli menossa överstin luo. Henriette ilmoitti hänelle asiansa.

— Voi, hyvä rouva, te olisitte niin hyvä, niin hyvä, jos puhuisitte enoni puolesta! Enorukan kohtalo on kauhea — hänet aiotaan lähettää Saksaan.

Vanha rouva, joka kuitenkin paljon piti Henriettestä, viittasi kärsimättömästi.

— Lapsikulta, minä en voi vaikuttaa niin mitään. Elkää *minua* pyytäkö...

Ja vaikka hän näki, miten surulliseksi Henriette tuli, jatkoi hän: te tulette kerrassaan sopimattomaan aikaan, poikani lähtee tänä iltana Brysseliin. Sitä paitsi on hänellä yhtä vähän vaikutusvaltaa kuin minullakaan. Puhukaa miniälleni — hänhän on kaikkivaltias.

Hän meni. Arkana ja hämillään jäi Henriette eteiseen; hän huomasi tulleen tosiaankin varsin sopimattomaan aikaan.

Vanha rouva oli varmasti päättänyt ilmoittaa kaikki pojalleen, ennenkun hän lähtisi Belgiaan kivihiilien oston, tehtailija näet toivoskeli saavansa tehtaan heti kuntoon. Äiti ei jaksanut kärsiä, että Gilberte niin törkeästi pettäisi miehensä hänen poissaollessaan, mutta hän odotti, kunnes Delaherche viimeinkin oli varmasti määrännyt lähtönsä, jota jo toista viikkoa oli myöstänyt päivästä toiseen. Sehän oli koko talon häviö, preussiläinen ajettaisiin pois, Gilberte samaa tietä — ja kenties hänen nimensä vielä naulattaisiin katunurkkiin häväistykseksi, sillä se kohtaisi jokaista Ranskan naista, joka pitäisi yhteyttä saksalaisten kanssa.

Iloisesti huudahtaen juoksi Gilberte Henrietten luo, kun näki hänet.

— Voi miten hauskaa, että tulit!... Ihanhan siitä on jo ijankaikkisuus, kun viimeksi tapasimme toisemme — ihminen vanhenee niin pian näinä kauheina aikoina.

Hän oli vienyt Henrietten huoneeseensa, painanut hänet leposohvalle ja nojautui häntä vasten.

— Kuuleppas — nyt sinä syöt aamiaista meillä. Mutta ensiksi me puhelemme — eikös niin? Sinulla on varmaan ihmeen paljon kertomista!... Sinä et ole saanut veljeltäsi mitään tietoja, sen tiedän. Maurice raukka — minua niin säällittää se poikaparka! Ajattelepas, miten hirveätä Pariisissa — eivät saa polttaa kaasua, ei heillä ole polttopuita, niin, tuskinpa leipääkään! — Entäpä se nuorukainen, jota hoidat, veljesi ystävä? Niinkuin huomaat, olen jo kuullut kulkupuheita. Hänenkö tähtensä sinä tulet?

Henriette hämmästyi eikä paikalla vastannut. Eikös hän todellakin tullut Jeanin tähden, sillä hän oli ihan varma, ettei kukaan hänen armasta hoidokastaan häiritsisi, kun vain eno olisi vapaa?

Hän oli hyvin hämillään, kun Gilberte paikalla rupesi Jeanista puhumaan, hän tuskin rohkeni asiaansa ilmoittaa. Sitä paitsi sanoi omatunto, ettei ollut oikein käyttää hyväkseen sellaisia keinoja, joita epäili.

— Vai niin, toisti Gilberte veitikkamaisesti, sinä siis tulet meille tuon nuorukaisen tautta?

Henriette ei päässyt puuhun ei pitkään, hänen täytyi kertoa Fouchardin vangitseminen.

— Hyvänen aika, sehän on totta — missä ihmeessä minun ajatukseni maleksivat! Vastahan siitä tänä aamuna oli viimeksi puhetta. Siinä teit aivan oikein, että tulit tänne, ystävä-kulta — meidän pitää paikalla ruveta tuumimaan, mitä voimme tehdä enosi hyväksi, sillä se, mitä viimeksi kuulin, ei ole suinkaan rauhoittavaa. He aikovat asettaa hänet muille varottavaksi esikuvaksi.

— Minä luotin teihin, sanoi Henriette empien. Arvelin että sinä kenties keksisit keinon, että ehkäpä sinä jotain...

Nuori rouva nauroi makeasti.

— Pikku hupakko — kolmen päivän perästä on enosi vapaa! Etkös sinä tiedä, että meillä asuu preussiläinen kapteeni, joka täyttää kaikki, mitä ikinä minä pyydän? Hän nyt ei raski kieltää niin mitään.

Hän nauroi niin vallattomasti ja lapsellisesti ja oli ylpeä kauneudestaan, jolla hän niin suuren vallan oli saanut. Hän tarttui ystävänsä käteen ja taputti sitä hiljaa. Mutta Henriette oli kuin kuumilla kivillä — oliko se tunnustus? Mitenkäs hän muuten olisi ollut niin iloinen, ujostelematon ja vallaton? Henriette ei saanut sanaakaan suustaan kiitokseksi.

— Jätä nyt vain koko asia minun huolekseni. Saatpas nähdä, niin minä tänä iltana kerron sinulle niin hauskan uutisen, että tyytyväisenä palaat kotiisi!

Ruokasalissa Henriette oikein hämmästy, kun näki siellä tuntemattoman, kauniin miehen — Edmondin. Hän ihaili nuorukaista kuin kaunista taideteosta. Oliko mahdollista, että hän oli ollut taistelemassa? Ja kuka oli uskaltanut häntä haavoittaa? Ja hän oli taistellut urhoollisesti kuin sankari! Delaherche oli oikein ihastuksissaan, kun kerrankaan oli saanut vieraita, ja ylisteli pilviin asti kirjuriansa, joka oli yhtä oiva ja kelpo nuorukainen kuin kauniskin.

Syötiin lihapaistia ja perunahauvikkaita, ja puhe sujui vilkkaasti kuin tuttuin kesken konsanaankin.

— Te tulitte siis Fouchardin tähden ja toivotte, että puhuisimme hänen puolestaan? sanoi Delaherche Henriettelle. Sattuipa se nyt ikävästi, kun minun täytyy tänä iltana lähteä matkalle. Mutta vaimoni siitä kyllä pitää huolen; häntä ei voi vastustaa, hän saa, mitä vain suinkin tahtoo.

Hän nauroi ja oli nähtävästi mielissään vaimonsa suuresta vaikutusvoimasta — kajastihan siitä vähän hänenkin osalleen.

Yhtäkkiä hän lisäsi: kuuleppas, Gilberte kulta, onko Edmond kertonut löydöstään?

— Ei. Mistä löydöstä? kysyi hän vilkkaasti ja katsoi lämpimästi nuorukaiseen.

Edmond lensi punaiseksi.

— Ei se ole muuta kuin pitsiä, joista tuonoin puhuitte — joilla olisitte tahtonut koristaa kellertävän aamupukunne. Satuin huomaamaan muutamalla myöjällä viisi metriä oikeita Brysselin pitsiä — erinomaisen kauniita ja hyvin huokeita.... Vaimo, jolla niitä oli kaupan, tulee kohta tänne niitä näyttämään.

Gilberte oli vallan ihastunut! hän olisi vaikka suudellut Edmondia.

— Voi, miten kiltti te olette! Sitä en unohda, olkaa varma!

Kun tuli Belgiasta ostetun maksapiirakan vuoro, kääntyi puhe toiselle tolalle: puhuttiin Maasista, jonka veden sinne viskatut ruumiit olivat myrkyttäneet, että kalatkin kuolivat, ja siitä johduttiin tarttuviin tauteihin, joita sai pitää kuin kätensä takana, niin pian kun ilma lauhtui.

Marraskuussa oli jo rutontapaisia tautia ilmautunut. Turhaan oli taistelun päätyttyä annettu 6,000 frangia kaupungin puhdistamiseksi ja poltettu kasoittain sotilasten laukkuja, patroonakoteroita ja muita romuja, yhtä kaikki levisi ympäristöltä tukehuttava löyhy, milloin ilma oli kostea, sillä maa oli niin täynnä ruumiita, että hauta oli haudassa kiinni ja ne olivat niin matalat, jotta ruumis tuskin peittyi. Seurauksena sellaisesta hutiloimisesta oli sietämätön mädän haju.

Niinä päivinä oli päälle päätteeksi löydetty toinenkin rutonahjo — Maasvirta, josta jo oli ongittu toistatuhatta hevosenraatoa. Sittenpä olikin joki puhdas — luultiin; mutta se luulo petti, kun poliisi muutamana päivänä tarkasti joen pohjaa, joka siltä kohdalta oli kahden metrin syvyinen, ja huomasi vedessä valkeita esineitä — kiviä kaiketi; mädänneitä ihmisruumiita ne olivat, niin mädänneitä, etteivät ne olleet turvonneetkaan eivätkä sentähden kohonneet pinnalle. Melkein neljä kuukautta ne olivat ruohokossa lojuneet. Käsiä, jalkoja ja päitä kohosi keksissä. Virtakin irroitti ruumiista osia ja vei milloin käden, milloin jalan. Vesi oli samakkaa, suuria kuplia kohosi pinnalle, särkyi ja myrkytti ilman.

— Hyvä toki, että kylmää, huomautti Delaherche. Mutta kunhan lumi rupeaa sulamaan, niin tiedän mä, että on vaara tarjona, jollemme ajoissa pidä huolta.

Gilberte pyysi hymyillen, että hän puhuisi muusta ... syödessä.

— Kummallista, että ne nyt mieleeni juoutuivat, sanoi tehtailija, mutta se on varma, että kalatta sitä saa syödä kotveroisen tästä puoleen.

Kun he syötyänsä joivat kahvia, tuli palvelija ilmoittamaan, että herra von Gartlauben kysyy, saisiko hän hetkisen heitä puhutella.

Siitä syntyi aika hälinä, sillä kapteeni ei ollut koskaan tullut siihen aikaan — keskipäivällä.

Delaherche sanoi paikalla, että olkoon hän hyvä ja tulkoon — mukava tilaisuus esitellä Henriette.

Kun kapteeni näki vielä toisenkin nuoren naisen, oli hän kahta kohteliaampi. Hänelle tarjottiin kahvia ja hän joi kupillisen ilman sokeria niinkuin oli nähnyt juotavan Pariisissa. Hän oli muuten halunnut paikalla ilmoittaa rouva Delaherchelle, että hänen turvattinsa, muuan tehtaantömiö, joka oli tapellut preussilaisen sotamiehen kanssa ja siitä syystä vangittu, oli nyt vapaa.

Gilberte käytti tilaisuutta hyväkseen ja puhui Fouchardista.

— Herra kapteeni, pyydän esitellä teille paraimman ystäväni! Hän toivoo teidän apuanne — hän on sen rémillyläisen sisarentytär, jota on epäilty Dieuletmetsän sissien liittolaiseksi. Kaiketkin muistatte —?

— Vai niin — vakoilija, polonen, joka löydettiin säkistä. Se on ikävä juttu ... vakavaa laatua ... varsin vakavaa. Pahoin pelkään, etten voi mitään vaikuttaa.

— Voi ei, kapteeni hyvä — elköö sanoko niin — minä olisin niin iloinen, kapteeni...

Gilberte katsoi häneen lempeästi, loistavin silmin. Kapteeni oli hurmautunut, hän kumarsi kohteliaasti, ja samalla nöyrästi. Koska Gilberte tahtoo, niin —!

— Kiitän teitä sydämmellisesti, herra kapteeni, sopersi Henriette.

Hänestä tuntui tuiki vastenmieliseltä tuo sotilas; hän muisti yhtäkkiä miehensä, Weiss-raukan, joka ammuttiin kuoliaaksi Bazeillesissa.

Edmond, joka heti kapteenin tultua oli pujahtanut huoneesta, palasi ja kuiskasi jotain Gilbertelle. Rouva nousi paikalla, kertoi pitseistä, joita myöjä oli tullut näyttämään, ja pyytäen anteeksi poistumistaan lähti Edmondin kanssa.

Henriette istuutui ikkunanpieleeseen, kun jäi yksin Delaherchen ja kapteenin kanssa, jotka jatkoivat äänekkäästi puhettaan.

— Lasillinen konjakkia, kapteeni? Nähkääs — minä en ollenkaan ujostele, vaan sanon suoraan ajatukseni ... tiedänhän minä, että te ette ole ahdasmielinen. Niin, teidän päällikkönne on perin väärässä, kun vieläkin tahtoo kaupungilta pusertaa nuo 42,000 frangia. Punnitkaapa kerrankaan, mitenkä paljon me olemme uhranneet aina sodan alusta asti! Pikistä ennen taistelua tulee ensiksikin ranskalainen armeija, uuvuksissa ja nälissään ja sitten — te, jotka kyllä leivän kannan katkaisette. Sotajoukkoin kulkeminen kaupungin läpi pelkästään kaikkine korjuineen ja muine kuluineen nousee jo puoleentoista miljoonaan. Saman verran lasken taistelun pommituksineen ja tulipaloineen hävittäneen; se on jo kolme miljoonaa. Lopuksi en laisinkaan liioittele, jos sanon, että teollisuus ja kauppa ovat kärsineet kahden miljoonan vahingon. Mitäs siihen virkätte?... Viisi miljoonaa — kaupungista, jossa on 13,000 asukasta! Ja sitten te lisäksi vielä vaaditte 42,000 frangia — mikä siihen oikeuttaa, sitä minä en käsitä! Onko se oikeuden mukaista, onko se kohtuullista?

Herra von Gartlauben punalti päätään ja vastasi vain: niin, — semmoista on sota!

Henriette istui ikkunanpieleessä ja odotti. Korvissa suhisi, kummallisia ajatuksia, synkkiä kuvia pyöri hänen päässään; häntä raukasi.

Mutta Delaherche vakuutti kapteenille kunniasanallaan, että Sedan ei kuuna kullaan valkeana olisi pälkäästä päässyt nyt, kun kovaa rahaa kerrassaan puuttui, jollei teollisuuspankki olisi laskenut liikkeeseen uusia seteliä ja siten pelastanut kaupunkia perikadosta.

— Pikku naukku lisäksi, herra kapteeni?

Ja sitten hän hyppäsi toiseen aineeseen.

— Ei se ole Ranska, joka sotaan syöksyi, vaan keisarikunta... Keisari ... niin ... minä en ymmärrä koko keisaria. Hänellä ei tee herran tarvista... Ennenhän me hakkautamme itsemme sipaleiksi kuin huolimme häntä hallitsijaksemme! Ainoa, joka heinäkuussa asian laidan käsitti, oli Thiers. Hänen matkansa Euroopan pääkaupunkeihin oli todellakin viisas teko — siitä tuntee isänmaan ystävän. Onnistukoon hänen yrityksensä...!

Hän ei lopettanut lausettaan, sillä hänestä oli sopimatonta puhua rauhan toiveista preussilaiselle, vaikka se sitten olikin herra von Gartlauben. Mutta rauha se oli hänen hartain toivonsa niinkuin koko vanhoillisen porvariston, joka ennen oli pitänyt keisarin puolta.

Vastustaminen ei enää auttanut, heidän täytyi antautua: valloitetuissa maakunnissa riehui jo syvä suuttumus — mitä varten Pariisi niin itsepäisesti puolustautui, kun koko isänmaan pelastus oli

kysymyksessä.

Tarkoittoaen Gambettan innokkaita julistuksia Delaherche lisäsi hiljaa: ei, ei; me emme ole noita raivohulluja. Uusia verilöylyjä siitä vain seuraa. Minä olen Thiersin miehiä — hän tahtoo yleistä äänestystä ... ja tasavalta — herra jumala ... hyvin minusta nähden, kunnes parempi hallitus saadaan.

Herra von Gartlauben nyökytti myöntävästi päätään: niinpä niin, niinpä niin...

Henriette oli niin kiihdyksissä, syytä hän ei tiennyt, mutta hän ei mitenkään jaksanut olla huoneessa, vaan lähti hiljaa pois ja meni etsimään Gilberteä. Hän ihan säikähti, kun tuli makuuhuoneeseen ja näki ystävänsä katkerasti itkevän pitkällään leposohvalla.

— Mitä nyt? Mitä ihmettä?

Kyöneleet virtasivat tulvana. Gilberte ei vastannut, hän oli tulipunainen, hän häpesi, hän oli vallon sekaisin. Henriette ojensi kätensä, Gilberte heittäysi nyyhkyttäen hänen syliinsä ja sopersi: voi ystäväkulta, jospa tietäisit! — En ikinä minä sitä uskalla sinulle sanoa ... mutta eihän minulla ole ketään ... ehkä sinä sentään tietäisit neuvoa...

Hän hämmentyi kokonaan.

— Edmond oli täällä ... silloin tuli rouva Delaherche — juuri ikään — yhtäkkiä...

— Mitenkä? Yhtäkkiä?

— Me olimme täällä... Edmond oli kietonut kätensä vyötäisilleni ... ja suuteli minua...

Hän oikein värisi, puristi Henrietteä kaulasta, suuteli häntä ja tunnusti kaikki.

— Voi, hyvä ystävä, elä tuomitse minua liian ankarasti ... minä en kestä sitä... Kyllä minä muistan, kun lupasin sinulle, etten enää tee niin ... mutta olethan sinä nähnyt Edmondin — hän on niin urhoollinen, niin reipas ja niin kaunis! Ja arveleppas sitten ... poikaparka sairaana ... haava käsivarressa — äiti niin kaukana!... Ja päälliseksi hän on rutiköyhä — kaikki heidän tulonsa ovat menneet hänen kouluuttamiseksi. Voi hyvä Henriette — en voinut kieltää.

Henriette kuunteli häntä hämillään.

— Tuo pikku kersanttiko se siis on! — Mutta, ystäväkultani, kaikki ihmiset luulevat, että se on preussiläinen!

Gilberte nousi, pyyhki kyöneleensä ja vastusti jyrkästi.

— Preussiläinen! Ei — ei ikimaailmassa! Hän on inhottava, en siedä häntä. Kuinka sinä luulet minusta sellaista! Mitenkä ihmeellä kukaan saattaa ajatella minusta niin alentavaista? Ei, ei koskaan! Ennen kuolisin!

Silmät säkenöivät, hän oli kahta kauniimpi. Mutta samassa hän taas oli entinen iloinen keimailija. Hän rähähti nauramaan: se huvittaa minua — se on totta. Hän on ihan hurmautunut, hän jumaloi minua. Kun vain sinnepäin katson, niin hän paikalla tekee mitä tahdon... Jospa tietäisit, miten hullunkurista on tehdä pilkkaa tuosta kömpelöstä herrasmiehestä. Ja sitten hän vielä luulee saavansa palkkion kaikesta vaivastaan.

— Mutta sellainen leikkiminen on vaarallista, sanoi Henriette vakavasti.

— Luuletko? Mitähän vaaraa siitä olisi? Kun hän viimein huomaa, että kaikki on sulaa pilaa, suuttuu hän ja muuttaa pois — siinä kaikki. Eikä hän toisekseen huomaa sitä milloinkaan! Sinä et häntä tunne, hän on niitä miehiä, joita nainen saa vaaratta nenästä vetää!... Näetkös, että *siinä* minä olen sinua viisaampi... Sellaiset minä jo ilmassa tunnen. Hän on niin itserakaskin, ettei hän koskaan myönnä, jotta hänestä on tehty pilkkaa... Ja kun hän lähtee pois, muistelee hän täällä oloaan kaipauksella ja lohduttautuu sillä, että on tehnyt oikein ja käyttäytynyt kuin mies, joka tuntee Pariisin tavat — sen pituinen se.

Naurahtaen hän sitten lisäsi: mutta sen hän saa aikaan, että Fouchard eno pääsee vapaaksi, — ja korvaukseksi tarjoo minä hänelle kupillisen teetä omasta kädestäni.

Yhtäkkiä hän taas tuli levottomaksi, kyöneleet kohosivat silmiin: voi, hyvä jumala! Entäs anoppi!... Mikä tästä lopuksi tulee? Hän ei minusta suuresti välitä — kyllähän hän saattaa kertoa kaikki miehelleni.

Henriette oli jo tointunut ja tyyntynyt. Hän kuivasi ystävänsä kyöneleet, sai hänet nousemaan

leposohvalta ja silitti hänen pörhistynyttä tukkaansa.

— Kuuleppas nyt, hyvä ystävä, minä en raski sinua torua, vaikka sinä hyvin kyllä tiedät, etten minä sitä hyväksy. Mutta minua niin ihmeesti pelotti se sinun preussiläisesi, että pelkäsin asiaasi monta, monta vertaa pahemmaksi, ihan panee puolella, kun kuulin suoran totuuden... Rauhoituhan nyt vain, kaikki käy vielä hyvin.

Henriette oli oikeassa. Se olikin parasta Gilbertelle. Samassa tuli näet Delaherche äitinsä kanssa huoneeseen. Tehtailija kertoi jo lähettäneensä hakemaan hevosta, joka saattaisi hänet asemalle, sillä hän oli päättänyt iltajunassa lähteä Brysseliin. Hän oli tullut jättämään jäähyväisiä vaimolleen.

— Olkaa ihan huoleti! hän sanoi Henriettelle. Herra von Gartlauben lupasi puhua enonne puolesta; minä tosin nyt lähden, mutta vaimoni kyllä muistuttaa häntä lupauksestaan.

Peloissaan tarkasti Gilberte anoppiaan... Näinköhän hän kertoisi sen pojalleen? Estäisiköhän hänen matkansa?

Vanha rouva ei sanonut halaistua sanaa, katsoi vaan miniäänsä silmiään väräyttämättä. Hänkään ei enää niin ankarasti arvostellut Gilberteä. Hyvä jumala! Koska se olikin tuo nuorukainen, ranskalainen, joka oli niin urhoollisesti taistellut, niin täytyihän hänen antaa anteeksi niinkuin edelliselläkin kerralla.

Hän oli lauhtunut. Hän hymyilikin, ja sitä ei ollut tapahtunut, sitten kun Coulmiersin hyvät uutiset kuultiin. Hänen poikansa saisi kaikessa rauhassa matkustaa, Edmond kyllä suojelisi Gilberteä preussiläiseltä.

— Jumalan haltuun! sanoi hän ja suuteli poikaansa. Toimita asiasi ja palaa pian kotiin!

Rouva Delaherche lähti, painoi oven kiinni ja kulki hitaasti eteisen toiselle puolelle tuonne kolkkoon huoneeseen, jossa översti synkkänä istui, tylsistynein silmin tuijottaen lampun himmeää valoa kohti.

Samana iltana Henriette palasi Rémillyyn ja kolmantena päivänä sen perästä tulla joppasi Fouchard vanhus kotiin Henrietten suureksi iloksi ja istuutui syömään, pisteli pois poikkeen leipää ja juustoa aivan kuin olisi tullut ostoksiltaan eikä vankilasta. Kysymyksiin hän vastaili maltillisesti, — mikäpäs hänellä oli siellä ollut hätänä. Kuinkas he olisivat voineet pitää häntä kiinni? Eihän hän ollut mitään pahaa tehnyt eikähän hän ollut preussiläistä tappanut. Hän oli vain sanonut näinikään: etsikää! Minä en tiedä mitään. Ja päästää oli heidän täytynyt sekä hänet että kylänvanhin, koska ei ollut minkäänlaisia todisteita.

Mutta ilkeästi hän vilkutti silmiään ja oikein sydäntä kutkutti, kun oli kerrankin petkuttanut noita mokomia, jotka olivat ruvenneet hänelle lihasta juonittelemaan.

Joulukuu läheni loppuaan, ja Jean aikoi lähteä. Jalka oli terve ja lääkäri oli luvannut hänet taistelemaan.

Se oli kova isku Henriettelle, mutta hän koetteli kaikin tavoin peittää suruaan.

Champignyn onnetoman taistelun jälkeen he eivät olleet kuulleet mitään Pariisista. Sen he vain tiesivät, että Mauricen rykmentti oli ollut kovimmissa kahakoissa ja paljon kärsinyt.

Monet raucourtilaiset ja sedanilaiset olivat saaneet sähkösanomia, jos kohtakin kiertoteitä — *he* vain eivät saaneet ainoatakaan riviä. Ahnas haukka tai preussiläisen luoti oli varmaankin jonkun metsän rinteessä hengen ottanut *heidän* kyyhkyltänsä.

Toisinaan vilahti mieleen: entä jos Maurice on kuollut? Levottomina he olivat odottaneet tietoja päivästä toiseen. Sieltä ei tullut mitään tuolta suuresta kaupungista, jota kohti piirittäjien kanuunat joka taholla ammottivat.

He eivät enää tietoja toivoneetkaan. Ja kun Jean ilmaisi päättäneensä lähteä taistelemaan, kohosi huokaus Henrietten rinnasta, ja hän virkkoi: hyvä jumala, kaikki on mennyttä, minä jään taas yksin!...

Jean aikoi liittyä pohjoisarmeijaan, jonka kenraali Faidherbe äskettäin oli saanut kootuksi. Sitten kun kenraali Manteuffel oli tunkeutunut Dieppeen, puolusti äskensmainittu sotajoukko kolmea piirikuntaa: pohjoista, Pas-de-Calaista ja Sommea, ja Jean suunnitteli matkansa — siten pääsikin helposti — Bouillonin kautta Belgiaan ja sieltä perille.

Hän tiesi, että 23:ta osastoa aiottiin täydentää Sedanin ja Metzian miehillä, mikäli niitä saatiin kootuksi. Hän oli kuullut kerrottavan, että kenraali Faidherbe aikoi ryhtyä hyökkäyssotaan, ja oli jo määrännyt seuraavan sunnuntain lähtöpäiväkseen, kun kuuli Pont-Noyellen ratkaisemattomasta tappelusta, jonka ranskalaiset olivat vähällä olleet voittaa.

Dalichamp se taas tarjoutui saattamaan Jeaniakin Bouilloniin omalla hevosellaan. Hänen hyväntahtoisuutensa ja rohkeutensa olivat ihmeteltävät. Raucourtissa, jossa lavantauti raivosi — baijerilaiset olivat sen sinne tuoneet — oli hänellä sairaita joka talossa ja sitä paitsi oli vielä hänen huostassaan kaksi sairashuonetta, toinen Raucourtissa ja toinen Rémilllyssä.

Hänen palava isänmaanrakkautensa ja väkivaltaisuuksien vastustaminen olivat jo kahdesti vieneet hänet vankilaan, mutta kummallakin kertaa oli hän päässyt vapaaksi.

Siksipä hän mielissään naurahteli, kun aamusella tuli hakemaan Jeania, hän iloitsi auttaessaan taas muuatta Sedanin uhria pakoon.

Jeania huolestutti rahakysymys — hän tiesi, ettei Henriettellä ollut liikoja varoja — ja siitä syystä hän suostui ottamaan viisikymmentä frangia lääkäriltä, jotka tämä matkarahoiksi hänelle tarjosi.

Fouchard oli Jeanin lähtiessä erinomaisen kohtelias ja ystävällinen. Hän lähetti Silvinen hakemaan kaksi pullollista viiniä, sillä hän tahtoi juoda heidän kanssansa lasillisen erojaisiksi, toivoen että saksalaiset perinjuurin hävitettäisiin.

Hän oli nyt varakas mies, oli jo toisenkin kolikon pistänyt kirstunpohjalle; hän oli tyytyväinen ja toivoi vain rauhaa — ei tuota toki kauvan enää tarvinne odottaa — ja piti varansa, ettei joutunut mihinkään rettelöihin, sitten kun Dieuletmetsän sissit olivat jälettömiin hävinneet. Olipa hän ollut niinkin anteliaalla tuulella, että Prosperkin oli äskettäin saanut palkkansa — Fouchard ei näet hevillä olisi luopunut hänestä, vaikkeihan sillä Prosperillakaan ollut aikomusta taloa jättää. He kilistivät lasiaan — hän ja Prosper ja kilistipä hän Silvinenkin kanssa. Oli hän välistä ajatellut kosia Silvineä — se oli niin ymmärtäväinen ja ahkera, — vaan mitäpä se olisi hyödyttänyt? Eihän Silvine enää naimisia ajatellut, taloon hän jää ja talossa pysyy vielä sittenkin, kun pikku Kaarlosta on varttunut aika mies, ja hän vuorostaan lähtee sotaan.

Kun hän vielä oli kilauttanut lasiaan lääkärin ja Jeanin ja Henrietten laseihin, virkkoi hän: olkoon onneksenne! Koettakoon jokainen parastaan ja olkoon yhtä tyytyväinen kuin minäkin!

Henriette tahtoi välttämättömästi saattaa Jeania Sedaniin.

Jean oli siviilipuvussa; lääkäri oli lainannut hänelle päällysnutun ja huopahatun.

Päivä paistoi kirkkaasti, lumi narisi jalan alla. He aikoivat ajaa vain suoraan läpi kaupungin, mutta kun Jean kuuli, että översti yhä oli Delaherchessa, ei hän mitenkään saattanut kulkea siitä ohi, samalla hän kiittäisi tehtailijaa kaikesta avusta.

Onneton kaupunki, jossa jokikinen kohta muistutti tappiosta — tuskaa se vain tuotti Jeanille.

He ajoivat Maquakatua ja pysähtyivät tehtaaseen luokse. Koko talo oli säikähdyksissä: Gilberte oli ihan tyrmistynyt, vanha rouva itki, ja tehtailija, joka juuri oli palannut tehtaasta — siellä hän puursi päivät päästään — voivotteli.

Översti oli huoneensa lattialla — kuolleena.

Ikkunat olivat peitossa, lamppu paloi lakkaamatta.

Lääkäri haettiin tuota pikaa, vaan hän ei saanut selvää; ei se ollut sydämen halvausta, ei verensyöksyä. Översti oli kuollut kuin ukkosen lyömänä, mutta mistä salama tuli, sitä ei tiedetty. Vasta seuraavana päivänä löydettiin lattialta vanhan sanomalehden palanen, jossa kerrottiin Metzin antautumisesta.

— Kuuleppas, sanoi Gilberte Henriettelle, kun herra von Gartlauben äsken meni alas, paljasti hän päänsä kulkiessaan oven ohi, jossa enon ruumis on... Edmund sen näki. Hän on todellakin kunnan mies ja hienotunteinen.

Jean ei ollut koskaan ennen suudellut Henrietteä. Ennenkun hän nousi lääkärin kanssa ajoneuvoihin, tahtoi hän vielä viimeisen kerran kiittää Henrietteä, joka oli hoitanut häntä hellästi kuin sisar ja kohdellut häntä veljenään. Mutta hän ei saanut sanaakaan suustaan, nyyhkyttäen hän syleili häntä ja suuteli. Henriette oli ihan surun vallassa, hän suuteli myös.

Kun hevonen lähti liikkeelle, kääntyi Jean ja katsoi taakseen. He liehuttivat molemmat ja sopersivat liikutettuina: hyvästi, hyvästi!

Sinä yönä oli Henrietten vuoro valvoa Rémillyn sairashuoneessa. Yö oli pitkän pitkä; taas tuli raivoisa itkunpuuska — hän peitti käsillään silmänsä ja itki, itki hillitöntä itkua.

VII.

Paikalla Sedanin taistelun jälkeen alkoivat molemmat saksalaiset sotajoukot vieriä Pariisia kohti.

Maasin armeija tuli pohjoisesta Marnelaakson läpi ja Preussin kruununprinssin sotajoukko, joka Villeneuve-Saint-Georgesin kohdalla oli mennyt Seinen yli, marssi Versaillesiin sulkemaan kaupunkia etelästä. Kenraali Ducrot, jolle oli uskottu äskettäin muodostetun neljännen osaston johto, päätti hyökätä viimeksimainitun sotajoukon kimppuun.

Maurice taisteli uuden rykmenttinsä kanssa — sadannenviidenentoista — metsässä Meudonin vasemmalla puolella, mutta ei saanut lähtökäskyä, ennenkun tappio jo oli silmännähtävä.

Muutamat kranaatit olivat tarpeeksi; kauhea hämminki syntyi zuaavipataljoonassa, jossa oli pelkästään rekryyttiä, toisetkin joukot yhtyivät hurjaan pakoon eivätkä pysähtyneet ennenkun Pariisin vallien suojassa, jossa sekasorto oli täydellinen. Kaikki asemat eteläisissä linnoituksissa menetettiin, viimeinen side, joka Pariisin Ranskaan yhdisti — läntisen rautatien sähkölennätinlanka — katkaistiin samana iltana. Pariisi oli erotettu muusta maailmasta.

Ilta oli Mauricelle äärettömän kamala. Jos saksalaiset olisivat uskaltaneet, olisivat he samana yönä majoittuneet Karuselltorille. Mutta he olivat viisaita, he olivat lujasti päättäneet panna kaiken taitonsa liikkeelle.

Piirittämissuunnitelman pienimmätkin yksityiskohdat oli tarkoin pohdittu ja määrätty: Maasin armeija pohjoisessa Croissysta Epinayn kautta Marneen, kolmas armeija etelässä Chennvièresistä Châtilloniin ja Bougivaliin ja preussiläisten päämaja — kuningas Wilhelm, herra von Bismarck ja kenraali von Moltke — Versaillesissa.

Jättiläismoinen piiritys, jota ei ollut kukaan uskonut, oli nyt toteennäytetty. Kaupunki, joka ympärimitaten oli neljä ja puoli peninkulmaa, jossa oli viisitoista linnoitusta ja kuusi varustusta oli kuni kahleissa. Ja puolustajana oli vain kolmastoista osasto, jonka kenraali Vinoy oli pelastanut, ja neljästoista, jota paraillaan muodostettiin ja jota johti kenraali Ducrot. Yhteensä oli näissä 80,000 sotamiestä, sen lisäksi 14,000 merisotamiestä, 15,000 vapaaehtoista, 115,000 miestä nostoväkeä, puhumattakaan 300,000 kansalliskaartilaisesta, joita oli sijoitettu valleille sinne tänne. Suuri joukko tosin, vaan puuttui tottuneita ja sotakuriin totutettuja. Joukkoja varustettiin ja harjoitettiin; Pariisi oli yhtenä ainoana suurena sotaleirinä.

Kuumeentapaisesti valmistauduttiin puolustautumaan, tiet suljettiin, talot, jotka olivat ampuma-alalla, revittiin, 200 suuriputkista kanuunaa ja 2,500 muuta kanuunaa laitettiin kuntoon, toisia kanuunia valettiin, ja ministeri Dorianin isänmaanrakkaus ja suuret ponnistukset loivat kuin tyhjästä kokonaisen asehuoneen.

Mielet olivat kuohuksissa, viha raivosi myrskynä, sitten kun Ferrièresin keskustelut oli keskeytetty ja Jules Favre ilmoittanut Bismarckin vaatimukset: luovuttaa Elsass, jättää Strassburgin linnue vangiksi ja suorittaa kolme miljoardia vahingon korvaukseksi — yksimielisesti päätettiin, että sodan jatkaminen oli Ranskan elinehto. Vaikkei olisi toivoa hiventäkään, tulisi Pariisin puolustautua, että isänmaa pysyisi hengissä.

Muutamana sunnuntaina syyskuun lopulla lähetettiin Maurice kaupungin toiseen päähän. Utta toivoa herätti hänessä se, mitä hän näki. Hänestä tuntui niinkuin kansan sydän ja suuri puolustusaate olisivat Châtillonin tappion jälkeen tulleet lähemmä toisiansa. Tuo ennen niin nautinnonhimoinen Pariisi, joka helposti horjahti oikealta tieltä, oli muuttunut, muuttunut edukseen — se oli valmis miehuullisesti kärsimään mitä suurimpia uhrauksia. Muuta ei nähnytäkään kuin univormuja; välinpitämättömimmilläänkin oli kansalliskaartin merkki. Niinkuin seisahtuu jättiläiskello, josta vieteri on katkennut, niin oli yhtäkkiä pysähtynyt elämä, teollisuus, kauppa — kaikki oli jähmettynyt; yksi ainoa intohimo oli eleillä — halu voittaa.

Se oli ainoa puheenaine, joka sai sydämet sykkimään ja veren suonissa virtaamaan, kaikkialla siitä puhuttiin, yleisissä kokouksissa, öisin vahdissa ollessa; sama asia keräsi kansaa jalkakäytävälle, että tuskin pääsi liikkumaan. Samat harhaluulot täyttivät kaikkien mielet, sama sisällinen kiihotus valtasi koko kansan. Ilmautui jo sairaaloista hermostumista, rutontapaista kuumetta, joka lioitteli sekä pelon että toiveet, ja vähimmäinkin syyn sattuessa päästi eläimelliset himot ihmisessä valloilleen.

Marttyyrikadulla Maurice näki tapauksen, joka kokonaan kiinnitti hänen huomionsa: hurjistunut ihmisjoukko hätyytti taloa, jonka yläkerran ikkunasta oli koko yö nähty valoa, ihan varmasti merkkitulo preussiläisille, jotka olivat Pariisin yläpuolella Bellevuessa.

Asukkaat, joita rahvas epäili, viettivät kaikki päivät tähystellen katoillaan. Edellisenä iltana olivat he olleet hukuttaa muutaman raukan, joka oli penkille leväyttänyt Pariisin kartan ja tutki sitä.

Mauriceenkin, joka ennen oli ollut niin järkevä, oli tarttunut sama sairaaloinen epäluuloisuus; kaikki, mitä hän oli tähän asti uskonut, horjui. Hän ei enää epäillyt kuten Châtillonin mylläkässä, ettei Ranskan armeija enää koskaan kykenisi urhoollisesti taistelemaan. Hyökkäys Hayhin ja Chevillyyn syyskuun 30 päivänä, taistelu lokakuun 13 päivänä, jolloin nostoväki valloitti Bagneuxin, ja hyökkäys lokakuun 21 päivänä, jolloin hänen rykmenttinsä silmänräpäykseksi oli valloittanut Malmaison-puiston, oli herättänyt eloon hänen itseluottamuksensa, virittänyt toivon, joka ei tarvinnut kuin kipenen syttyäkseen ja palaakseen.

Preussiläiset olivat tosin voittaneet sotajoukon, mutta se oli taistellut urhoollisesti, se voi vielä voittaa. Mutta Mauricea huolestutti tuon suuren Pariisin horjuvaisuus — iloisimmista toiveista se saattoi syöksyä syvimpään alakuloisuuteen ja keskellä voitonhimoaan se pelkäsi pettämistä. Seuraisivatko kenraali Trochu ja kenraali Ducrot keisarin ja marsalkka Mac-Mahonin esimerkkiä? Olisivatko he vain keskinkertaisia päälliköitä ja tietämättään ja tahtomattaan veisivät uusiin tappioihin?

Sama liike, joka oli syössyt keisarikunnan, uhkasi nyt kansallispuolustusta, samat kiihottuneet mielet tahtoivat anastaa vallan pelastaaksensa Ranskan. Jules Favre ja muut hallituksen jäsenet olivat nyt yhtä vastenmieliset kuin ennen Napoleon III ministerineen. Koska he eivät tahtoneet karkoittaa preussiläisiä, ei ollut muuta neuvoa kuin väistykööt niitten tieltä — vallankumouspuolueen — jotka olivat voitostaan varmat, jotka saarnasivat yleistä aseihin tarttumista ja kiihottivat niitä, jotka suunnittelivat miinojen kaivamista ja vihollisen tuhoamista.

Iltasella lokakuun 31 päivää vasten saivat taas epäilykset ja kummalliset houreet Mauricen valtoihinsa. Hän hautoi mielipiteitä, joille ennen olisi nauranut. Miksikäs ei? Eihän tuhmuuden ja rikoksen välillä ollut rajaa. Eikös mahdottominkin toteutunut näinä mullistusten aikoina?

Vihaa ja katkeruutta oli mieleen ihan kasautumalla kertynyt, sitten kun hän Mülhausenin luona oli saanut tiedon Fröschwillerin onnettomuudesta. Sedanin isku oli parantumaton haava, joka pienimmästäkin syystä repeloitui ja vuoti verta. Jokainen tappio oli siinä määrässä häntä tärisyttänyt, että jälki oli kulumaton; ruumis oli riutunut, ajatuskyky heikontunut, sillä päiväkausia oli hän ollut ruuatta, yökausia unetonna — koko elämä oli levotonta, ilkeää unta eikä hän enää tiennyt, elikö hän todellakin vai ei. Järjen valon oli pimentää pelkkä ajatus, että kaikki on auttamattomasti lopussa, uusi isku kaiken perinjuurin tuhoaa; tuo tieteellisesti sivistynyt mies muuttui luonnonlapseksi, jota johti vain vaisto — jota hetkelliset päähänpistot riuhtoivat. Ennen täydellinen perikato kuin lahjaksi ainoatakaan ropoa Ranskan rikkauksista tai sormen leveyttä sen maasta!

Jo ensimmäiset tappiot olivat järkähyttäneet hänen Napoleonin-ihannoimistaan, tuota vienon tunteellista bonapartelaisuutta, jota isoisän sotakertomukset olivat häneen istuttaneet.

Hän ei enää tyytynyt maltilliseen tasavaltaan, hän kallistui jo vallankumouksen väkivaltaisuuksiin, katsoi hirmuhallituksen välttämättömäksi puhdistamaan maata kunnottomista kansalaisista ja pettureista, jotka olivat murhaamaisillaan isänmaan.

Siksipä hän lokakuun 31 päivänä olikin kapinoitsijain puolella, kun tiedot onnettomuuksista seurasivat toistensa kintereillä: Bourgetin menettäminen, jonka vapaaehtoiset niin urhoollisesti olivat valloittaneet 28 päivää vasten yöllä; Thiersin palaaminen Versaillesiin Euroopan pääkaupungeista, joissa hän oli keskustellut kuten väitettiin — Napoleon III:n nimessä, ja viimein Metz in antautuminen, joka hänestä oli aivan varma, vaikei huhua vielä oltu varmistettu; se oli viimeinen surmanisku, taas veres ja Sedania häpeällisempi.

Ja kun hän seuraavana päivänä kuuli, mitä Hôtel de Villessä oli tapahtunut, kuinka kapinoitsijat hetkiseksi olivat päässeet voitolle ja hallituksen — kansallispuolustuksen — jäsenet olivat olleet kiinni kello neljään aamuun ja silloinkin ainoastaan mielten yhtäkkinen pyörähdys heidät pelastanut, ja miten kansa ensin oli ollut vihainen heille, mutta sitten pelännyt kapinoitsijain voittavan — silloin hän suri, että kommunistain yritys ei onnistunut. Ehkäpä se sentään olisi pelastuksen tuonut, kun olisi selittänyt isänmaan suuren vaaran, saanut koko kansan aseihin tarttumaan ja herättänyt eloon muinaiset muistot vapaasta kansasta, joka ei tahdo kuolla.

Thiers ei uskaltanut palata Pariisiin, jossa oltiin valmiit juhlaaistuksella viettämään keskustelujen lakkauttamista.

Marraskuu kului kuumeentapaisessa levottomuudessa. Pieniin kahakoikin ei Maurice osallistunut. Hän oleskeli Saint-Ouen puolella ja pujahti pois niin pian kuin vain pääsi; hän oli niin rauhaton, hän lakkaamatta halusi uutisia.

Pariisi oli yhtä levoton. Kunnallisneuvosten jäsenten vaali näytti laimentaneen valtiolliset intohimot;

mutta melkein kaikki valitut kuuluivat äärimmäiseen vasemmistoon — se oli kammottava tulevaisuuden oire. Ja tyynen aikana Pariisi odotti, odotti ja innolla halusi voittoa — pelastusta. Oli kerrassaan epäilemätöntä: preussilaiset saisivat selkäänsä, että tuntuisi.

Valmistuksia oli tehty hyökkäystä varten Gennevilliersin niemellä, se oli katsottu sopivimmaksi paikaksi.

Ääretön oli riemu, kun muutamana aamuna kuultiin iloisia uutisia: Coulmiersissä oli taisteltu, Orléans valloitettu ja Loiren armeija marssi avuksi, se oli jo Etampesin luona — kerrottiin. Kaikki oli kuin puhallettu toisenlaiseksi, ei muuta kuin pistää tovereille kättä Marnen toiselle rannalle.

Kaikki sotavoimat oli koottu, ihan kuin tyhjästä temmattu kolme armeijaa; ensimmäistä, joka oli kansalliskaartin pataljoonista muodostettu, johti kenraali Clément Thomas, toiseksi yhdistettiin kolmas ja neljästoista osasto ja niihin liitettiin jäännökset muista joukoista, joita koottiin vähän joka paikasta — sitä oli kenraali Ducrotin määrä johtaa suuressa hyökkäyksessä, viimein kolmas — varaväki — jossa oli pelkästään nostoväkeä ja jonka johtajana oli kenraali Vinoy.

Ja Maurice luotti itseensä täydellisesti taistellessaan 115:n kanssa Vincennes-metsässä marraskuun 28 päivänä.

Siellä oli toisen sotajoukon kolme osastoa ja kerrottiin, että seuraavana päivänä yhdyttäisiin Fontainebleaun luona Loiren armeijaan. Mutta taas tuli vastoinkäymisiä, tehtiin tavanmukaiset virheet, virran tulvaaminen esti siltaveneitten asettamisen ja järjettömät käskyt myöhästyttivät koko suunnitelman.

Seuraavana yönä 115:des meni ensimmäisenä joen yli, ja kymmenen aikaan Maurice hyökkäsi Champignyn kovassa luotituiskussa. Hän oli kuin hullu, pakkasesta huolimatta kivääri poltti hänen käsiään. Hänen ainoana toivonansa oli rynnätä eteenpäin, kunnes tapaisi toverit...

Mutta ihan Champignyn ja Bryn edessä tie nousi pystyyn — Coeuillysin ja Villiersin puistoista olivat preussilaiset puolen kilometrin leveydeltä tehneet valloittamattomat linnoitukset. Sepä se oli, johon jokaisen urhoollisuus pirstautui. Kauhu ja epäily saivat vallan, kolmas osasto oli myöhästynyt, ensimmäinen ja toinen jo pysähtyneet ja puolustivat kaksi päivää Champignya, josta heidän kuitenkin täytyi luopua joulukuun 2 päivää vasten yöllä, kun voitto jäi ratkaisematta.

Sinä yönä majaili sotajoukko taas Vincennes-metsän lumisten puitten suojassa ja Maurice itki maatessaan siinä kasvot routaista maata vasten — jalat olivat jääkönttänä.

Surulliset, synkät päivät — kaikki suurenmoiset ponnistukset turhat! Kauvan oli hyökkäystä valmistettu, tuota vastustamatonta ryntäystä, joka pelastaisi Pariisin — se oli mennyt myttyyn, ja kolmantena päivänä sen jälkeen kenraali von Moltke ilmoitti kirjeellisesti, että Loiren armeija oli voitettu ja luovuttanut Orléansin. Rautavyötä kiristettiin, sitä oli mahdoton katkaista.

Mutta vielä epätoivon äärimmäiselläkin partaalla Pariisi näytti voivan vastustaa. Nälänhätä uhkasi. Jo lokakuun keskipaikoilla alkoivat lihavarat vähetä. Joulukuussa ei ollut päätäkään jälellä suurista härkä- ja lammaslauomoista, jotka Boulognenmetsässä olivat kuleksineet. Teurastettiin hevosia.

Ruokavarat — siihen luettuna tilatut jauhot ja vilja — laskettiin neljäksi kuukaudeksi. Kun jauhot loppuivat, täytyi laittaa myllyjä rautatien-asemille.

Polttopuitakin puuttui, niitä oli säästään pidettävä, sillä elot olivat jauhettavat, leipä paistettava ja aseet valmistettavat.

Ja Pariisi, jota kaasun asemasta siellä täällä valaisi öljylamppu, Pariisi, jossa pakkaneen paukkui, että hampaat loukkua löivät, Pariisi, joka vähän väliä niukensi ruisleipä- ja hevosenliha-annoksia — toivoi kuitenkin, puhui Faidherbesta pohjoisessa, Chanzysta Loiren rannoilla ja Bourbakista idässä, ikäänkuin voitonjumala ihmeitä tehden vielä toisi ne kaupunkiin.

Pitkät ihmisjonot, jotka kinoksissa seisoen odottivat leipuri- ja lihapuotien edustalla, kajahuttivat vielä toisinaan riemuhuudon, kun huhu kertoi luulotelluista voitoista. Toivo oli sitkeä — kahta valtavampana se heräsi jokaisen tappion jälkeen ja täytti tuon kärsimyksistä ja nälästä huumautuneen ihmisjoukon. Kun muuan sotilas Château-d'Eaun torilla oli puhunut antautumisesta, olivat ohikulkijat surmata hänet.

Sotajoukon rohkeus ja toivo oli kadonnut, se tunsu lopun lähestyvän ja pyysi rauhaa, mutta asukkaat vaativat vieläkin yleistä sotaan lähtöä, koko kansan rynnäkköä, jolloin kaikki, naiset ja lapsetkin, syöksyisivät preussiläisten kimppuun niinkuin virta, joka äyrästensä yli tulvaa, riuhtasee tieltään kaikki ja jättää puhtaan jäljen.

Maurice vetäytyi erilleen kumppaneistaan ja vihasi koko sydämmestään sotilasammattia, joka

kahlehti hänet Mont-Valérienin suojaan — toimeettomaksi, hyödyttömäksi olenoksi. Hän mietiskeli tekosyitä päästäksensä Pariisiin, jossa hän ajatuksineen eli. Hän viihtyi ainoastaan kansan keskellä, hän tahtoi pakottaa itseänsä toivomaan niinkuin sekin.

Usein hän katseli ilmapalloon lähtöä; niitä lähetettiin pohjoiselta rautatien-asemalta joka toinen päivä, ne kulettivat kirjekyyhkysiä ja tärkeitä tiedonantoja. Kohti synkkää talvitaivasta ne kohosivat ja katosivat; sydäntä vihloi ja kurkkua kuristi, kun tuuli vei niitä saksalaisten puolelle. Paljon oli siten hukkautunut.

Itse hän oli kahdesti kirjoittanut Henriette-siskolleen, vaan ei tiennyt, oliko kumpikaan tullut perille. Maailman humu oli hänet kokonaan kietonut; harvoin hän ajatteli sisartaan ja Jeania. He väikkyivät mielessä rakkaana, kaukaisena muistona. Hän eli suurimman riemastuksen ja synkimmän epätoivon vallassa.

Tammikuun ensi päivinä lisäsi katkeruutta vasemmanpuolisen rannan pommitus. Preussiläisten viivyttelemistä oli hän koettanut selittää ihmisyyden kannalta, koska se vain riippui niistä vaikeuksista, joita piirityksen järjestäminen tuotti. Mutta nyt, kun muuan kranaatti oli surmannut kaksi pikku tyttöstä Val-de-Grâceessa, hän sydämmen pohjasta vihasi ja halveksi noita raakalaisia, jotka tappoivat lapsia ja uhkasivat polttaa museot ja kirjastot.

Ne olivat kauhun päiviä, mutta Pariisi tointui ja oli itsepintainen.

Champignyn onnettomuutta koetettiin paikata Bourgetin puolella, vaan siellä kävi yhtä onnettomasti ja sinä iltana, jolloin tulta tuiskuava tykistö pakotti luovuttamaan Avronylängön, tarttui Mauriceenkin sama raivokas katkeruus, joka valtasi kaikkien mielet.

Suuttumus ja harmi, joka uhkasi syöstä kenraali Trochun ja kansallispuolustuksen johtajat, tuli yhä rajummaksi ja pakotti heitä, jos kohtakin tuiki turhaan, vielä viimeiseen ponnistukseen. Mikseivät suostuneet hyökkäämään kohti kanuunain kitaa, kun 300,000 kansalliskaartilasta hellittämättä sitä vaati, päästäksensä hekin puolestaan vaarasta osalle? Se oli sama raju hyökkäys, jota jo ensi päivistä oli vaatimalla vaadittu: särkeköön sulkunsa Pariisi ja hukuttakoon preussiläiset vuolaaseen ihmisvirtaan.

Heidän täytyi kai myöntyä, niin varmat kuin olivatkin tappiosta: mutta hyökkäykseen vietiin vain, paitsi vakinaisia joukkoja, kansalliskaartin 59 pataljoonaa.

Ja tammikuun 9 päivän aattona oli juhla Pariisissa: ääretön ihmisjoukko tungeskeli kaduilla ja Elyséen kentällä katselemassa, kun rykmentit kulkivat rivittäin, soittokunta etupäässä, ja lauloivat isänmaallisia lauluja. Naiset ja lapset niitä seurasivat, miehet nousivat penkoille ja raivokkaasti huutaen toivottivat heille loistavia voittoja.

Seuraavana päivänä virtasi koko kaupunki Riemuportille ja päätä huimaavia toiveita heräsi jokaisen povessa, kun aamusella saapui tieto, että Montretout oli anastettu. Satumaisia juttuja kerrottiin kansalliskaartin vastustamattomista hyökkäyksistä — preussiläiset oli voitettu — ennenkun se päivä päättyisi, oli Versailles heidän!... Miten kerrassaan masentava olikaan tieto täydellisestä tappiosta, jonka iltahämärä toi tullessaan!

Sillaikana kun vasen kolonna anasti Montretoutin, kiipesi keskusta Buzenvalin puiston muurien yli, mutta toinen muuri esti etenemisen. Oli suvennut, maadunnaisista sateista olivat tiet niin vettyneet, että kanuunia, juuri samoja, joihin Pariisi oli kaikkensa pannut, ei saatu perille. Kenraali Ducrotin johtama oikea kolonna oli myöhästynyt taistelusta ja jäi jälkeen. Sen enempää ei voitu, kenraali Trochun täytyi antaa perätytmiskäskey. Montretout luovutettiin, Saint-Cloud jätettiin, preussiläiset pistivät sen tuleen.

Ja illan tullen, yön pimeten punasi tuo kauhistuttavan komea tulipalo taivaanrannan.

Nyt näki jo Mauricekin, että loppu oli tullut. Neljä tuntia oli hän kansalliskaartilaiden kanssa pysytellyt Buzenvalin puistossa preussiläisten tulen syöttinä. Ja seuraavina päivinä — hän oli silloin Pariisissa — ylisteli hän heidän rohkeuttaan. Kansalliskaarti oli todellakin taistellut urhoollisesti. Tappioon oli epäilemättä syynä päälliköiden typeruus ja petos.

Rivolin kadulla hän kohtasi joukkoja, jotka huusivat: pois Trochu!
Eläköön kommuuni!

Vallankumouksen hankkeet olivat taas vironneet. Uusi kiihotus oli siinä määrin huolestuttava, että kansallispuolustus näki parhaaksi pakottaa kenraali Trochu eroamaan ja nimitti sijaan kenraali Vינוyn.

Samana päivänä kuuli Maurice kansankokouksessa Bellevillessä, jossa hän oli läsnä, uudestaan taas vaadittavan yleistä hyökkäystä. Se oli hurja ajatus, mutta yhtä kaikki sykki hänen sydämmensä

rajummin, kun voiton toivo yhä oli niin itsepintaisesti eleillä. Saattoihan ihmeitä toivoa, kun muu ei auttanut. Koko yön hän näki unta mitä ihmeellisimmissä urostöistä.

Kahdeksan päivää kului. Pariisi taisteli kuolemantaistelua, mutta valittamatta. Puodit olivat suljetut, siellä täällä sattui joku jalankulkija, mutta ainoatakaan vaunua ei näkynyt autioilla kaduilla. 40,000 hevosta oli teurastettu ja syöty, nyt oltiin jo niin pitkällä, että koirat, kissat ja rotatkin olivat hinnoissa. Vilja oli lopussa, riisistä ja kaurasta leivottiin mustaa, sitkeää ja vaikeasti sulavaa leipää; ja kuitenkin odottivat loppumattomat ihmisjonot tuntikausia leipurin edustalla osaansa — 300 grammaa.

Naisraukat, jotka päivämääriä saivat liassa ja lumisohjussa seista ja vilusta väristä rankkasateessa, eivät valittavaa sanaa päästäneet, kuin sankarit he kärsivät kurjuutta ja puutetta tuossa suuressa kaupungissa, joka ei antautunut armoille. Kuolevaisuus oli kolminkertaiseksi suurentunut, teatterit olivat sairashuoneina. Iltaisin olivat nuo suuret, komeat kaupungin-osat pilkkopimeät ja synkät, kuin ruton saastuttamat. Ja hiljaisuuden teki vielä kammottavammaksi piirittäjien kanuunain lakkaamaton jyminä ja pimeyden kamalammaksi sinne tänne risteilevät kranaatit — synkän harmaa talvitaivas oli kuin tulessa.

Yhtäkkiä — tammikuun 29 päivänä — kerrottiin Pariisissa, että Jules Favre jo pari päivää oli keskustellut herra von Bismarckin kanssa aselevosta, ja yhtäkaaa kuultiin, että leipää riitti vain kymmeneksi päiväksi, tuskin niin kauvaksi, että ennätettiin hankkia lisää ruokavaroja. Oli pakko antautua. Se oli kamala totuus, mutta muuta neuvoa ei ollut; Pariisi tyytyi kohtaloonsa.

Samana päivänä iltana ammuttiin viimeinen laukaus. Tammikuun 29 päivänä, jolloin saksalaiset olivat valloittaneet linnoituksen, palasi Maurice 115:nen rykmentin kanssa varustuksiin Montrougen puolelle.

Siellä ei ollut hänellä mitään tehtävää, aikaa oli mietiskellä ja tuskitella. Sotakuria oli tuskin nimeksikään, sotilaat vetelehtivät ympäri kaupunkia ja odottivat, milloin pääsisivät kotiinsa. Mauricen mieli oli kiihottunut, hän oli hermostunut, epäluuloinen ja levoton ja kiihtyi vähimmästäkin syystä. Hän luki kiihkeästi vallankumouksellisia sanomalehtiä ja tämä kolmiviikkoinen aselepo, joka oli myönnetty Ranskalle ainoastaan siitä syystä, että se ennättäisi valita kokouksen, joka rauhasta päättäisi, oli hänestä ansa, viimeinen petos. Vaikka vihdoinkin Pariisi antautuisikin, olisi sotaa jatkettava Loiren tienoilla ja pohjoisessa — hän arveli samoin kuin Gambetta.

Hän ihan raivostui, kun muisti itäarmeijan, jonka oli täytyntä vetäytyä Sveitsiin hyödyttämättä Ranskaa vähintäkään.

Vaalit saivat mitan kukkurilleen: niinpäs kävi kuin hän oli arvannutkin, maalaispelkurit, jotka eivät antaneet anteeksi Pariisin puolustamista ja halusivat rauhaa, maksoi mitä maksoi, tahtoivat uudistaa yksinvallan, vaikka vihollisen kanuunat vielä maassa jyrisivät.

Thiers oli valittu kahdessakymmenessäkuudessa piirissä ja Bordeauxissa oli toimeenpaneva valta jätetty hänen käsiinsä; mutta Mauricen silmissä hän oli peto, inhottava olento, johon ei voinut luottaa, joka oli valmis vaikka minkälaisiin rikoksiin.

Hän eli alituudessa raivossa; rauha, jonka monarkillinen kokous oli päättänyt, oli hänestä suurin häväistys, mikä koskaan on Ranskan osaksi tullut. Hän ihan sähisi vihasta, kun ajatteli kovia ehtoja — viisimiljaardia sotakuluista, Metz ja Elsass menetetty, — Ranskan varat ja Ranskan veri oli tuosta ammottavasta, parantumattomasta haavasta virrannut.

Helmikuun viime päivinä Maurice päätti karata.

Muutamassa rauhansopimuksen pykälässä sanottiin, että Pariisissa taistelevilta sotilailta aseet riisuttaisiin ja heidät laskettaisiin pois.

Hän ei sitä odottanut; sydänhän se halkeisi, jos hänen täytyisi jättää sankarikaupunki, jonka ainoastaan nälkä oli taivuttanut — ja hän katosi rykmentistään, vuokrasi Ortieskadun varrelta, korkealta kuusinkertaisen talon ylimmästä kerroksesta pienen, kalustetun huoneen, josta näki kaupunkia Tuileriasta Bastiljeen asti, katon katossa kiinni aivan loppumattomasti.

Muuan hänen entisistä ylioppilastovereistaan lainasi hänelle sata frangia. Muuten hän heti muutettuaan kirjoittautui kansalliskaartiin, ja kolmenkymmenen soun palkalla hän sentään tulisi toimeen.

Hän kauhistui, kun ajatteli hiljaista, työntä maalaiselämää. Ja häntä ihan suututtivat Henrietten kirjeet — heti kun aselepo päätettiin, hän kirjoitti sisarelleen — joissa hän pyytämällä pyysi veljeään Rémilllyyn lepäämään. Hän kieltäytyi tuota tuonemmaksi, ainakaan hän ei tulisi, ennenkuin preussiläiset oli poistettu.

Hän eli yhä joutilaana, kuumeentapainen kiihotus kasvoi päivä päivältä. Ei hän enää nälkää nähnyt, mielihyvällä oli hän ensimmäisen vehnäleivän syönyt. Pariisissa, jossa ei ollut koskaan viinin eikä konjakin puutetta, elettiin kuin viimeistä päivää, juoppous sai vallan.

Mutta se oli vieläkin vankila: porttia vartioivat saksalaiset ja vapaata liikkumista haittasivat kaikenmoiset muodollisuudet. Ei ollut mitään työtä, ei mitään tointa, elämä oli vielä seisauksissa; asukkaat odottivat, odottivat toimetonna eivätkä mihinkään ryhtyneet; se vaikutti herpaavasti, se viimein siveellisesti turmeli kansaa — ja kevät teki tuloaan ja aurinko paistoi kirikkaasti.

Piirityksen kestäessä oltiin edes sotapuuhissa, ruumista raukasi ja aivot tekivät työtä; nyt olivat kaikki läpilaiskoja, vaipuivat täydelliseen haluttomuuteen, ja se oli sitäkin vaarallisempaa kun he olivat kerrassaan erotettuna muusta maailmasta.

Maurice vetelehti niinkuin muutkin aamusta iltaan pitkin kaupunkia ja hengitti tuota hulluuden saastuttamaa ilmaa, jota rahvas kuukausmääriä oli huokunut. Rajaton vapaus täytti hävityksen mitan. Hän luki sanomalehdet, kävi kansankokouksissa, kohautti joskus olkapäitään, kun mielestään mentiin liian pitkälle, mutta palasi kotiin pää täynnä kapinallisia mietteitä, valmiina ryhtymään vaikka mihin puolustaakseen sitä, joka hänestä oli totta ja oikeaa. Ja pienessä huoneessaan, josta hän näki koko Pariisin, uneksi hän vielä voitoista ja luulotteli, että Ranska ja tasavalta olisivat pelastettavissa, niin kauvan kun rauhaa ei oltu solmittu.

Maaliskuun 1 päivänä oli preussiläisten määrä marssia Pariisiin; kirouksia ja vihanhuutoja kohosi jok'ikisen rinnasta.

Maurice ei käynyt ainoassakaan kansankokouksessa, jossa ei olisi vaadittu lainsäätäjäkokousta ja Thiersiä edes vastaukseen siitä häpeästä, josta he eivät olleet kaupunkia suojelleet.

Muutamana iltana hän itsekin sai sananvuoron ja huusi, että Pariisi valleilleen ennen kuolkoon, ennenkun lasketaan ainoatakaan preussiläistä kaupunkiin.

Oli aivan luonnollista, että kapina puhkeaisi vastustamattomaksi kaupungissa, jonka asukkaat kuukausmääriä olivat kärsineet ja nähneet nälkää ja nyt toimettomina ajelehtivat, epäluuloisina ja peloissaan. Sama seikka on huomattu aina pitkällisten piiritysten jälkeen; kun ylenmäärin innostunut isänmaanrakkaus ei vie toivotuille perille, muuttuu se kostoksi ja kaikkea tuhoavaksi haluksi.

Keskustoimikunta, jonka kansalliskaartin valitsijamiehet olivat valinneet, oli äskettäin jyrkästi vastustanut aseitten riisumista. Bastiljentorilla oli sitten ollut suuri kokous, jonne ihmisiä äärettömästi virtasi, ja jossa punaiset liput liehuivat ja tulisia puheita pidettiin; muuan poliisiraukka, joka sinne oli sortunut, sidottiin lautaan, viskattiin jokeen ja kivitettiin kuoliaaksi.

Kaksi päivää senjälkeen, yöllä helmikuun 26 päivää vasten, heräsi Maurice hälyytykseen ja metakkaan; Batignollesin katua pitkin kulki miehiä ja naisia joukottain ja veti kanuunia. Paikalla kun hän vain kuuli, että kansa oli anastanut kanuunat Wagramin torilta, ettei hallitus saisi niitä jättää preussiläisille, oli hän itsekin kahdenkymmenen muun kanssa kanuunaa kiskomassa. Niitä oli sataseitsemänkymmentä; hevosia puuttui, toiset niitä vetivät köysillä, toiset työnsivät; Montmartren kunnaalle niitä hinattiin sellaisella hurjalla riemulla kuin olisivat he olleet raakalaiskansaa, joka pelasti jumaliaan.

Maaliskuun 1 päivänä preussiläiset ottivat haltuunsa Elyséen kentän ja sen lähiseudut. Pariisi oli silloin aivan hiljaa, liikkumatta, kadut olivat autiot ja huoneet suljetut; koko kaupunki oli kuin kuollut, suruharsoon peittynyt.

Kaksi viikkoa kului. Maurice ei enää tiennyt, miten aika kului, hän odotti odottamistaan jotain hirveätä, hän ei itsekään tiennyt mitä, mutta hän tunsu sen ikäänkuin ilmassa.

Rauha oli lopullisesti solmittu; lainsäätäjä-kokous muuttaisi Versaillesiin maaliskuun 20 p:nä. Mutta Mauricesta ei ollut kaikki sillä hyvää, hän odotti vielä koston kamalaa hetkeä.

Kun hän maaliskuun 13 päivän aamuna nousi, sai hän Henrietteltä kirjeen, jossa hän taas pyysi ja toivoi häntä luokseen Rémylyyn, uhkailipa itse tulla Mauricea hakemaan, jos hän liian kauvan hänellä odotuttaisi. Sitten hän kertoi Jeanista, ja että Jean jo joulukuun lopulla oli lähtenyt Rémylystä yhtyäksensä pohjoisarmeijaan, ja miten hän kauvan oli huonona sairastanut kuumetta muutamassa Belgian sairaalassa. Vasta edellisellä viikolla hän oli kirjoittanut ja ilmoittanut lähtevänsä Pariisiin taistelemaan taas, niin heikko kun vielä olikin. Henriette pyysi vielä veljeänsä antamaan tarkkoja tietoja Jeanista, niin pian kun häntä tapaisi.

Kirje kädessä vaipui Maurice unelmiinsa. Henriette, Jean — hänen rakas sisarkultansa, hänen veljensä, jonka kanssa oli yhdessä kärsinyt ja kestänyt! Hyvä jumala — kuinka kaukana hän oli heistä!

Kuinka vähän hän oli heitä ajatellut, sitten kun myrsky oli ruvennut riehumaan rinnassa! Mutta koska sisar kirjoitti, ettei hän ollut saanut Jeanille hänen osotettaan, päätti hän jo samana päivänä tiedustella häntä sotatoimistoista.

Tuskin oli hän tullut Saint-Honorén kadulle, kun tapasi kaksi toveriaan samasta pataljoonasta ja ne kertoivat hänelle, mitä yöllä ja aamupuhteella oli tapahtunut Montmartrella. Ja juoksujalassa kaikki kolme lähtivät katsomaan, miten asian laita oikeastaan oli.

Hyvä jumala! mitä tunteita risteilikään Mauricen sydämessä sinä päivänä — maaliskuun 18:na! Sittemmin ei hän tarkasti muistanut, mitä oli sanonut tai tehnyt. Ensin oli hän hurjistuneena syössyt Montmartren-kunnaalle, josta sotajoukko oli ennen päiväkoittoa yrittänyt anastaa kanuunat, että saisi Pariisin riisumaan aseet.

Kaksi päivää sitten oli Thiers palannut Bordeauxista ja varmaankin tarkoin miettinyt tuota hyökkäystä, että yhdellä iskulla saisi voiton ja lainsäätäjäkokous Versaillesissa voisi pelkäämättä julistaa yksinvallan Ranskaan.

Yhdeksän aikana oli Maurice Montmartren kunnaalla, häntä kiihottivat kertomukset voitosta, sotajoukkojen salakähmäisestä tulosta, hevosten viipymisestä — jollaikana kansalliskaarti ennätti taisteluun varustautua — hän riemuitsi kuullessaan, että sotamiehet eivät uskaltaneet ampua naisia ja lapsia, vaan käänsivät pyssynsä pois päin ja mielistelivät kansaa.

Sitten hän harhaili ympäri kaupunkia, ja jo kahdentoista aikana hän käsitti, että kommuuni oli valloittanut Pariisin ilman taistelua. Thiers ja ministerit olivat paenneet ulkoasiainministeristöstä, jonne he olivat kokoutuneet, koko hallitus oli rientänyt Versaillesiin, 30,000 miehen suuruinen sotajoukko oli siinä kyydissä viety pois, että enemmän kuin 5,000 oli jäänyt Pariisin kaduille.

Puoli kuuden seuduissa hän muutamassa kadunnurkassa levollisena kuunteli hurjistuneitten yltiöitten kertovan kenraali Lecomten ja kenraali Clément Thomasin murhasta. Vai kenraalit! Hyvässä muistissa olivat Sedanin kenraalit, kunnottomat, itsekkäät, nautinnonhimoiset raukat! Yhtä enemmän tai vähemmän — samapa se!

Loppupäivä kului samallaisessa huumauksessa ja kuumeessa — hän ei erottanut enää oikeata väärästä. Kapina kiihtyi kiihtymistään, katukivetkin näyttivät yhtyneen — yht'äkkiä se sai voiton ja jo kymmenen aikaan jätettiin Hôtel de Ville keskustoimikunnan jäsenille, jotka tuskin itsekään vielä uskoivat olevansa sen haltijoita.

Mutta yhden seikan Maurice selvästi muisti: miten hän kohtasi Jeanin.

Jean oli ollut kolme päivää Pariisissa, hän oli tullut sinne ihan rahattomana, voimattomana ja väsyneenä, kova kuume oli kaksi kuukautta pitänyt häntä muutamassa Brysselin sairashuoneessa. Onneksi oli hän heti tultuaan tavannut 106:nen rykmentin entisen kapteenin — Ravaudin — ja kirjoittautunut uuteen 124:teen rykmenttiin, jota sama kapteeni johti. Hän oli taas saanut korpraalikaluunansa ja oli juuri ikään viimeisenä lähtenyt Prince-Eugènen kasarmista osastoineen ja oli menossa Seinen vasemmalle rannalle —jonne koko sotajoukko kokoutuisi — kun suuri ihmistungos Sain-Martinin kadulla esti häntä liikkumasta ja uhkasi riisua aseet.

Levollisena hän pyysi, että antaisivat hänen olla rauhassa, eihän heillä ollut mitään tekemistä hänen kanssaan, hän täyttää, mitä on käsketty, eikä tee kellekkään mitään pahaa.

Mutta yhtäkkiä hän kuuli jonkun hämmästyneenä huudahtavan — Maurice syleili häntä raivoisasti ja suuteli poskelle.

— Mitä? Sinäkö se olet! Sisareni kirjoitti sinusta ... ja minä aioin juuri tänä aamuna tiedustella sinua sotatoimistoista.

Kyynelkarpalot vierivät pitkin Jeanin poskia.

— Voi, rakas ystävä, miten iloinen olen, että tapasin sinut!... Minäkin olen sinua etsinyt ... mutta mistäpä olisin saanut sinut käsiini tässä onnettoman suuressa kaupungissa.

Rahvas melusi ja nauroi. Maurice kääntyi heihin.

— Kuulkaa kansalaiset! Tämä on siivoa väkeä, minä vastaan heistä!

Hän tarttui ystävänsä kumpaankin käteen ja sanoi hiljaa: nythän sinä tulet meidän kanssamme ... niinhän?

Jean oli hyvin hämmästynyt.

— Teidän kanssanne ... mitä sinä tarkoitat?

Ja tuokion hän kuunteli, miten Maurice soimasi hallitusta ja sotajoukkoa, miten hän muistutti, mitä oli kärsitty, ja selitti, että nyt vihdoinkin oli päästy kukoksi linnaan, nyt saisivat kaikki kunnottomat nahjukset ansaitsemansa rangaistuksen ja tasavalta olisi pelastettu.

Ja mitä tarkemmin hän kuunteli ja koetti käsittää ystävänsä mielipiteitä, sitä levottomammaksi hän tuli ja katse synkistyi.

— Ei, hyvä ystävä — en minä tule teidän kanssanne, koska teillä on sellaista tekeillä... Kapteenin käsky on, että veisin joukkoni Vaugirardiin ja sinne olen nyt menossa. Vaikka piru itse koettaisi minua estää, menen sittenkin. Sehän on ihan luonnollista, ja senhän sinä kyllä hyvin käsität.

Hän naurahti ja lisäsi: mutta tule sinä sen sijaan meidän kanssa.

Maurice päästi hänen kätensä ja viittasi vastenmielisesti.

Ja siinä seisoivat he kaksi, silmä silmää vasten, toinen saman mielettömyyden kiihottamana, joka oli valtaansa saanut koko Pariisiin, saman pahennuksen, joka oli entisaikaisia kylvöjä ja jonka tuhoatuottavan sadon korjaaminen oli tullut viimeisen hallituksen osaksi; toinen voimakkaana ja tervejärkisenä, kaikesta tietämättönnä, sillä hän oli kasvanut kaukana elämän touhusta, tehnyt työtä ja säästänyt niinkuin kaikki vertaisensa. Ja he olivat sittenkin veljekset, heitä yhdisti vahva side ja kipeästi jo heihin koski sekin, kun kansantungos siinä heidät yht'äkkiä erotti.

— Hyvästi, Maurice!

— Hyvästi, Jean!

19:s rykmentti tuli syrjäkadulta ja kansan täytyi väistyä jalkakäytävälle. Metakka syntyi uudestaan, mutta kukaan ei uskaltanut ehkäistä sotilasten kulkua, sillä niitä johtivat upseerit.

124:nen pieni osasto pujahti sen mukana.

— Hyvästi, Jean!

— Hyvästi, Maurice, kohta tavataan!

He katsoivat vielä toisiinsa, heidän täytyi tyytyä kohtaloon, joka erotti heidät — mutta sydämmet olivat eroamattomat!

Seuraavina päivinä Maurice unohti kaikki, hetken mullistukset tempasivat hänet mukaansa.

Kun 19 päivän aamu koitti, ei Pariisissa ollut minkäänlaista hallitusta; hämmästyneenä kuultiin, että yöllä olivat ministerit, virastojen jäsenet ja sotajoukko paenneet Versaillesiin. Ja kun maaliskuun ilma oli mitä herttaisain oli koko Pariisi liikkeellä — katselemassa katusulkuja — olihan nyt sunnuntai.

Suuri valkoinen kirjoitus sisälsi keskustuimikunnan maltillisen julistuksen, jossa kansaa kutsuttiin kokoon yhteiskunnallisia vaalia varten. Ihmeteltiin vain sitä, että sen allekirjoittajat olivat tuiki tuntemattomia.

Kommuunin aamu sarasti; Versailles oli saanut Pariisiin vastustajakseen, Pariisiin, jossa suuttumus ja viha kuohui, ja mitenkäs olisi muuten voinut ollakaan, sillä oli kärsitty niin paljon — ja syy oli hallituksen.

Täydellinen laittomuus oli vallalla. Turhaan kokivat eri piirien pormestarit hieroa sovintoa; keskustuimikunnan vaatimukset olivat kohtuulliset — se ei näet ollut ihan varma kansalliskaartista, liittolaisestaan.

Muutamit laukaukset, joita oli ammuttu Vendôme-torille kokoutuneeseen rauhalliseen ihmisjoukkoon, ja ne uhrit, joitten veri punasi katukiviä, herättivät ensimmäiset kauhun väritykset kaupungin asukkaissa.

Voitollisina valloittivat kapinalliset ministerien asunnot ja kaikki virastot — mutta Versaillesissa oltiin vihaisia ja pelättiin. Häthätää kokosi hallitus sotajoukon torjuakseen hyökkäystä, jota se odotti. Pohjois- ja Loiren-armeijan parhaat voimat paluutettiin tuota pikaa, kymmenessä päivässä oli jo koossa 80,000 miestä, ja rohkeus kasvoi siinä määrin, että jo huhtikuun 2 päivänä anastettiin liittoutuneilta Puteaux ja Courbevoie.

Vasta seuraavana päivänä muisti Maurice — hän oli pataljoonansa kanssa menossa Versaillessta valloittamaan — muisti ystävänsä surullisen katseen ja hänen alakuloinen, vakava äänensä soi vielä

hänen korvissaan.

Versaillesin joukkoin hyökkäys oli hämmästyttänyt ja suututtanut kansalliskaartia. Ani varhain aamusella oli kolme kolonaa — noin 50,000 miestä — marssinut Bougivalin ja Meudonin kautta vangitsemaan monarkillista kokousta ja Thiersiä, murhaajaa.

Siinä se nyt oli se yleinen hyökkäys, jota piirityksen kestäessä oli vaatimalla vaadittu.

Maurice oli levoton: missä oli Jean. Näkisikö hän ystävänsä vihollisen puolella vai löytäisikö hänet kentältä jo kangistuneena.

Mutta tappio tuli yhtäkkiä, hänen pataljoonansa oli tuskin ennättänyt Bergeresin-ylängölle, pyrkien Rueiliin, kun kranaattia tuli tuiskuna Mont-Valérienista ja teki puhdasta jälkeä riveissä. Hirmuinen hälinä syntyi, muutamat luulivat linnoituksen olevan toverien hallussa, toiset taas, että päällikkö oli luvannut olla ampumatta. Kauhistuneena pataljoonat hajautuivat ja pakenivat Pariisiin, mutta kenraali Vinoy hyökkäsi etujoukon kimppuun ja se sai surmansa Rueilissa.

Maurice oli pelastunut verilöylystä, taistelun humu oli saanut hänet pois suunnilta. Sellainenko oli hallitus, joka oli luvannut valvoa lakia ja oikeutta, sellainenko, ettei kyennyt muuhun kuin tappioihin, kun oli preussiläisiä vastustettava? Mistä sitten utautui silloin kunto ja rohkeus, kun oli kysymys Pariisista? Ja Saksan sotajoukot, jotka olivat majoittuneet Saint-Denisin ja Charentonin välille, saivat koreata katsella, saivat nähdä, miten ranskalaiset surmasivat toisiaan! Kaunis kunnia!

Siksipä hän ehdottomasti hyväksyi ensimmäiset väkivaltaisuuDET: kaduille ja torille oli rakennettu sulkuja, panttivangit, arkkipiispa, papit ja entiset virkamiehet oli vangittu.

Julmuudet alkoivat puolella ja toisella. Versaillesissa ammuttiin vankia, Pariisissa päätettiin jokaista heikäläistä kohti teloitaa kolme panttivankia, ja se vähä, joka Mauricen järjestä enää oli tallella kaiken kauhun ja kärsimyksen perästä, hävisi kuin tina tuhkaan tuossa raivoavassa tuulispäässä, joka punoi kaikki hirvittävään sekamelskaan.

Kommuuni oli hänestä koston enkeli ja vapautuksen haltija, jonka miekka kosti ja tuli puhdisti.

Hän ei ollut oikein selvillä, kentiespä ne vain olivat vanhoja muistoja kouluajoilta, muistoja vapaista kaupungeista, rikkaista liittovalloista, jotka säätivät lakia maailmalle.

Jos Pariisi voittajana pääsisi taistelusta, niin se muodostaisi uuden Ranskan, jota oikeus ja vapaus ohjaisi, se loisi uuden yhteiskunnan, jossa ei olisi hiventäkään jälellä vanhasta mädännnyksestä.

Vaalin tulos oli häntä suoraan sanoen — vähän hämmästyttänyt: tuon suuren tehtävän oli kommuuni uskonut omituiselle hallitukselle — siinä oli maltillisia, vallankumouspuoluelaisia ja sosialistia. Hän tunsu monta niistä, mutta hänestä ne olivat korkeintain keskinkertaisia. Mitenkähän siinä käypi? Näinköhän vain voivat sovussa työskennellä, kun jäsenet ovat niin perin erimielisiä?

Mutta sinä päivänä kun kommuuni juhlallisesti laillistutettiin Hôtel-de-Villen torilla, kun kanuunat jyrisivät ja punaiset liput liehuivat, sinä päivänä hän koetti unhottaa kaikki; rajaton toivo täytti sydämmen. Epäilyksen aika oli ohi, toivorikkaana kajasti tulevaisuus keskellä intoilemista ja valhetta.

Koko huhtikuun Maurice taisteli Neuillyn puolella. Kevät tuli aikaiseen, sireenit olivat täydessä kukassa, vihannat nurmikot taistelukenttinä — kansalliskaartilaiset koristivat pyssynsä kukkakiehkuroilla kun iltaisin kotiin palasivat.

Versaillesiin oli kerätty niin paljon sotamiehiä, että niistä oli voinut muodostaa kaksi sotajoukkoa, toista, hyökkäysarmeijaa, johti marsalkka Mac-Mahon, toista — apuväkeä — kenraali Vinoy.

Kommuunilla oli puolestaan 100,000 miestä nostoväkeä kansalliskaartissa ja miltei saman verran kaupunkia puolustamassa, mutta sotakuntoisia oli niistä korkeintaan 50,000.

Versailleslaisten hyökkäyssuunnitelma selvisi päivä päivältä: Neuillyn jälkeen he anastivat Béconin linnan ja Asnièresin saadakseen joukkonsa lähemmä kaupunkia; he näet aikoivat tunkeutua Pariisiin Point-du-Juoria myöten niin pian kun vain saisivat haltuunsa vallin sillaikana kun sekä Mont-Valérien että Issyn linnoitus koettelevat voimiaan. Mont-Valérien oli heidän, nyt oli anastettava Issy, jota valloittaessaan he käyttivät preussiläisten vanhoja varustuksia.

Huhtikuun puolivälistä ei kanuunilla ja kiväärillä ampuminen ollut tauonnut. Levailloisissa ja Neuillyssä taisteltiin yötä päivää.

Suuria, raskaita kanuunia kuletettiin edes takaisin pitkin rautatietä ja niillä ammuttiin Asnièresiä, yli Levalloisin. Mutta Vanvesin ja varsinkin Issyn piiritys oli niin raivoisaa, että ikkunat Pariisissa helisivät

samoin kuin piirityksen kuumimpana aikana. Ja toukokuun 9 päivänä jäi Issy auttamattomasti Versaillesin armeijan käsiin, — kommuunin päivät olivat luetut, pelko sai aikaan mitä hurjimpia päätöksiä.

Maurice hyväksyi yhteishyvän valiokunnan määräämisen.

Isänmaalliset muistot eläyttivät häntä. Olihan nyt hetki tullut, tarmokkaat toimenpiteet pelastaisivat isänmaan!

Yksi ainoa väkivaltaisuus häntä pahoitti: Vendômepatsaan särkeminen; kenties se oli lapsellista, mutta hän luuli vielä kuulevansa isoisän kertovan Marengosta, Austerlitzista, Jenasta, Eylauista, Friedlandista, Wagramista, Moskovasta, noista urotöistä, jotka vieläkin häntä innostuttivat.

Mutta oikeutta ja kohtuutta se vain oli, kun Thiers murhaajan asunto revittiin ja vakuutena säilytettiin panttivangit. Silloin kun Versailles pommitti Pariisia ja sen kranaatit ruhjoivat talot ja surmasivat naisia ja lapsia.

Kamala hävityksenhalu sai hänessä vallan, sillä hänen kauniit unelmansa hupenivat, sulivat kuin jää kiehuvaan veteen.

Jos kerran veri vain tukahuttaa koston, niin on parasta, että maa siinä patuksessa paikassa halkeaa ja nielee kaikki — ehkäpä sitten raunioista ilmestyy uusi elämä, uusi yhteiskunta!

Ennen sortukoon Pariisi ja palakoon äärettömänä roviona, ennenkun paheet ja kurjuus uudestaan pääsevät valtaan, ennenkun vanha mädännyt yhteiskunta palaa julkeuksineen ja valheellisuuksineen!

Ja hän näki kamalan unen. Jättiläiskaupunki oli tuhkaläjänä, — savuavia kekäleitä Seinen molemmilla rannoilla; haava oli ummessa, tuli oli sen parantanut, se hävityksen kauhistus ei vertaistaan löydä — uusi kansa tulisi entisen sijaan.

Huhut häntä taas yhä enemmän ja enemmän kiihottivat: kokonaisten kaupungin-osain alle oli ruutihautoja kaiveltu, holvihaudat ruutia täynnä, kaikki yleiset rakennukset valmiina ilmaan räjäytettäväksi, sähkölangat yhdistivät johtoja, kipuna vain ja — kaikki syttyisi samassa silmänräpäyksessä, kaikkialla oli äärettömiä varastoja tulenarkoja aineita, varsinkin lamppuöljyä, — koko kaupunki olisi yhtäkkiä aavana tulimerenä.

Kommuuni oli pyhästi vannonut, ettei ainoakaan Versaillesin sotilaista pääsisi kaupungissa katusulkuja etemmäksi — kadut avaisivat kitansa, rakennukset romahtaisivat maahan, Pariisi häviäisi tuleen ja nielisi kononaisen maailman.

Tahdotonna antautui Maurice tuon surullisen unelman valtaan, hän ei ollut tyytyväinen kommuuniin. Hän ei luottanut sen johtaviin miehiin, hän huomasi, että se oli voimaton, siinä oli liian erilaisia aineksia; mitä suurempi oli uhkaava vaara, sitä nurinpäisemmät, sekavammat sen toimet.

Kaikista yhteiskunnallisista parannuksista, joita se oli luvannut, ei se niin ainoaa ollut saanut toimeen ja jotenkin varma sai olla, ettei se mitään pysyväistä jälkeensä jätä, kun sen päivät ovat päättyneet. Mutta pahinta oli kuitenkin epäsopeus ja kateus jäsenten kesken ja epäluulo, joka haittasi ja esti kaikkea työntekoa.

Monet — varsinkin maltilliset — olivat niin levottomat etteivät enää käyneet kokouksissa. Toisia olot pakottivat, mutta kaikki he pelolla ja vapistuksella odottivat, läpäistäisiinkö ilman satunnaista diktaattoria, sillä nyt oltiin sillä asteella, jolloin vallankumouksen eri puolueet perinjuurin hävittävät toisiansa pelastaakseen isänmaata. Epäluulo oli ensin kohdannut Cluzeretia, sitten Dombrowskia — ja nyt oli Rosselin vuoro. Ei edes Delescluze, joka oli nimitetty sotaministeristön siviilijäseneksi, voinut mitään, niin suuri kuin hänen vaikutusvaltansa muuten olikin.

Suuri yhteiskunnallinen voimanosotus, josta oli uneksittu, meni myttyyn, sillä ne miehet, joitten oli määrä panna se toimeen, olivat voimattomat ja menettivät hetki hetkeltä kaiken vaikutuksen, kunnostautuivat vain siksi, että epätoivoissaan tekivät tuhuuksia.

Pariisikin jo kauhistui. Ensin se oli ollut vihainen Versaillesille, — nyt se ei enää kärsinyt kommuunia. Pakollinen sotapalvelus, asetus, joka määräsi kaikki neljäkymmentä vuotta nuoremmat miehet aseihin, oli suututtanut rauhallisia kansalaisia ja seurauksena oli pakeneminen. Moni pujahti valepuvussa ja väärällä passilla Saint-Denisin ohi taikka pimeinä öinä hinautui köysiä ja tikapuita myöten linnoitusten kaivantoihin ja pujottelihe sitä tietä karkuun.

Varakkaat olivat jo aikoja sitten menneet maisenmatkojaan. Ei yksikään tehdas ollut vielä avannut. Ei ollut ainoatakaan kauppaa, ei minkäänlaista työtä; jokainen vetelehti joutilaana tuskallisena odottaen asiain lopullista selvenemistä. Ja kansa eli edelleenkin kansalliskaartin palkasta, noista

kolmestakymmenestä sousta, jotka nykyään maksettiin pankin suorittamista miljooneista, — kolmestakymmenestä sousta, joissa kapinan varsinainen yllytin piilikin. Kokonaisia kaupunginosia oli tyhjänä, puodit sulettuina, liike kuollutta.

Toukokuu oli kulumassa, kevätaurinko valaisi autioita katuja, joilla toisinaan kohtasi surusaaton, kun liittoutuneet saattoivat kapinan uhria hautaan, pappia ei ollut, punaiset liput peittivät ruumiskirstun, ja saattomiehillä oli kädessä jäkkäräseppeleitä.

Kirkot olivat kiinni, mutta iltaisin ne muuttuivat kokoushuoneiksi. Muita sanomalehtiäkään ei saanut ilmestyä kuin vallankumouksellisia.

Pariisi oli hävitetty, tuo uomi kurja Pariisi, joka vallankumouksen pääkaupunkina ei suvainnut monarkillista kokousta ja joka kammoi kommuunia ja halusi vapautua siitä. Kamalia kertomuksia kulki suusta suuhun: panttivankia vangittiin ja teloitettiin joka päivä, tynnörittäin oli ruutia kaadettu likaviemäreihin, joissa yötä päivää seisoivat miehiä, tulisoihdut kädessä, valmiina räjäyttämään ilmaan koko kaupungin.

Maurice ei ollut koskaan ollut juoppo, mutta yleinen juoppouden himo tarttui häneenkin. Kun oli hänen vahtivuoronsa taikka kun hän istui vahtituvassa, otti hän ryyppyn konjakkia tai enemmänkin eikä paljon sietänyt, ennenkun oli juovuksissa.

Juoppous oli muuttunut rutoksi, se oli ensimmäisen piirityksen perintöä, joka nyt toisen aikana tuli monta vertaa kauheammaksi. Rahvas, jolla tuskin oli leipää, vaan viiniä ja konjakkia yltä kyllin, oli oppinut juomaan ja päihtyi nyt pienimmästäkin tilkasta.

Sunnuntaina toukokuun 21 päivänä tuli Maurice ensi kerran elämässään juopuneena kotiin Ortieskadulle, jossa hän toisinaan vietti yönsä. Hän oli koko päivän ollut Neuillyssä, ampunut ja juonut toverien kanssa, päästäksensä tavattomasta väsymyksestään, joka oli painaa hänet maan alle. Vaistomaisesti hän oli hoiperrellut asuntoonsa ja heittänyt vuoteelleen, ei hän ollenkaan tiennyt, mitä oli tehnyt ja miten palannut. Aurinko oli jo väki korkealla, kun hän seuraavana aamuna heräsi hälyytykseen ja rummun pärinä.

Edellisenä iltana oli muuan portti Point-du-Jourin luona ollut vartioimatta ja siitä olivat Versaillesin sotajoukot ilman pienintäkään vastusta tunkeutuneet Pariisiin.

Maurice pukeutui nopeasti, heitti kiväärin olalleen ja riensi ulos. Kadulla hän kohtasi joukon tovereitaan, jotka kertoivat hänelle, mitä yöllä oli tapahtunut, mutta he puhuivat niin sekavasti, ettei hän heitä paljon ymmärtänyt.

Kymmenen päivää olivat Mont-Valèrien ja Issyn linnoitus pommittaneet valleja, eikä asema Saint-Cloudin portin luona ollut enää puolustettavissa; seuraavana päivänä oli aikomus tehdä lopullinen rynnäkkö. Mutta viiden seuduissa huomasi muuan ohikulkija että portti oli vartioimatta, hän viittasi sotamiehille piirityskaivannossa, jotka olivat tuskin viidenkymmenen metrin päässä.

Paikalla marssi siitä kaupunkiin 37:nen linjarykmentin kaksi komppaniiaa. Kintereillä seurasi kenraali Douayn johtama neljäs osasto. Koko yön virtasi toinen joukko toisen perästä samaa tietä. Kello seitsemän tuli Vergén osasto Grenellesillalle ja siitä aina Trocadéeroon asti. Kello yhdeksän kenraali Clinchamp anasti Passyn ja la Muetten. Kello kolmen aikaan aamusella majoittui ensimmäinen osasto Boulognenmetsään, Bruatin osasto meni samalla aikaa Seinen yli valloittamaan Sèvresporttia helpottaakseen siten toisen osaston pääsyä, jonka kenraali de Cisseyn johdolla oli määrä tuntia myöhemmin miehittää Grenellen kaupunginosa. 22 päivän aamuna oli siis Versaillesin armeija saanut haltuunsa Trocadéron ja la Muetten oikealla rannalla ja Grenellen vasemmalla ja kommuuni oli niin hämmästyksissään, suutuksissaan ja pyörällä, ettei kyennyt mihinkään, se syytti petosta ja oli ihan hurjissaan, sillä sen valta oli päivän selvästi lopussa.

Kun Maurice vihdoinkin sai selville, mitä oli tapahtunut oli hänen ensimmäinen ajatuksensa: nyt on kaikki lopussa — ei enää muuta kuin ammuttaa itsensä.

Mutta hätäkelloja soitettiin yhtmyötään, rummut pärisivät, naiset ja lapsetkin valmistivat katusulkuja, — kaduilla oli vilinään sotamiehiä, jotka riensivät määräraikoilleen. Ja puolenpäivän aikaan oli jo kommuunin voittamattomissa sotilaissa toivo taas vironnut — he olivat päättäneet voittoa, kun näkivät että vihollinen ei ollut paikaltaan hievahtanut.

Sotajoukko oli nyt erinomaisen varovainen, seuraten preussiläisten sotatapaa, jonka se omasta katkerasta kokemuksestaan oli oppinut tuntemaan.

Yleishyvävaliokunta ja Delescluze järjestivät puolustuksen Hôtel-de-Villessä. Kerrottiin heidän hylänneen kaikki sovinnon aikeetkin. Siitä saivat kaikki rohkeutta: Pariisin täytyi voittaa. Puolustus ja

hyökkäys tuli olemaan yhtä raivoisaa; ei armoa kumminkaan puolin, sama viha kiehui kummassakin sotajoukossa.

Maurice vietti sen päivän Marskentän ja Invaliidihotellin puolella, ampua paukutti ja peräytyi vaan hitaasti katu kadulta. Hän ei ollut löytänyt pataljoonaansa, hän taisteli tuiki tuntemattomain ihmisten rinnalla, hänen huomaamattaan ne olivat vieneet hänet vasemmalle rannalle. Neljän aikaan he puolustivat erästä katusulkuu Yliopistonkadulla Invaliidipuiston luona eivätkä he sitä luovuttaneet, ennenkun hämärissä kuulivat, että Bruotin osasto oli samonnut rantaa pitkin ja valloittanut lainsäätäjäkokouksen palatsin. He olivat vähällä joutua vangiksi ja pelastuivat vain suurella vaivalla Lillekadulle kierreltyään Saint-Dominiquen ja Belechassen kadun kautta.

Illemmalla oli Versaillesin armeijan käsissä koko alue Vanvesportista alkain, lainsäätäjäkokouksen palatsi, Elyséepalatsi, Saint-Augustinin kirkko, Saint-Lazaren rautatienasema ja aina Asnierèsporttiin.

Seuraava päivä, 23:s, kirkas ja kaunis tiistai, oli Mauricen tukalin. Pikkusen liittolaisten joukkueen hallussa, johon hän kuului ja jossa oli monen pataljoonan sotamiehiä, oli vielä Ranta- ja Saint-Dominiquenkatuain välinen kaupunginosa kokonaan. Mutta useimmat olivat majoittuneet Lillekadun suuriin puutarhoihin. Itse oli hän rauhassa nukkunut Kunnialegioonan palatsin viereisellä nurmikolla.

Aamusella hän luuli joukkoin hyökkäävän lainsäätäjäkokouksen palatsista ja ajavan heidät Backadun lujain katusulkuun taakse. Mutta tunti kului toisen perästä ja hyökkääjiä ei nähnyt, ei kuulunut. Silloin tällöin ammuttiin jokunen luoti kadun päästä toiseen.

Versailleslaiset olivat varovaisia ja seurasivat tarkasti suunnitelmaansa, he olivat lujasti päättäneet, etteivät ryhdy hyökkäykseen, sillä liittoutuneet olivat muodostaneet Tuilierien-penkereestä lujan linnoituksen. He marssivat kahden puolen vallituksia saadakseen ensin haltuunsa Montmartren ja Observatoorian, että sitten yhdessä apajassa vetäisivät koko keskikaupungin.

Kahden seuduissa Maurice kuuli kerrottavan, että kolmivärinen lippu liehui Montmatrella; Galette-mylyyn suuri patteriaa oli anastettu, kolme armeijan osastoa, joitten pataljoonat kiipesivät kunnaalle pohjoisesta ja lännestä, oli yhtäaika sinne hyökännyt, ja voittajat tulvasivat taas Pariisiin, valloittivat Saint-Georgesin-torin, Notre-Damen, de Lorettekirkon, kunnallishallituksen Drouotkadulla ja uuden Oopperan, jollaikaa vasemman rannan sotajoukot kulkivat aina d'Enfer- ja Hevostoreille.

Hämmästyttä, kauhua ja raivoa kaikkialla, kun kuultiin vihollisen niin nopeasti etenevän. Mitä ihmettä? Montmartre, liittoutuneitten suuri kukistamaton linnoitus oli valloitettu kahdessa tunnissa!

Maurice kyllä huomasi, miten rivit harvenivat, toinen toisensa perästä pujahti kaikessa hiljaisuudessa pois — meni kotiinsa, peseytyi ja muutti mekon päälleen, sillä kauhea oli kosto, jos heidät ase kädessä tavattaisiin.

Martignacin- ja Bellechassen-katuain katusulut oli jo otettu ja Lillekadun päässä vilkkui jo punaisia housuja. Kohta ei ollut jälellä kuin itsepäisimmät yltiöt, Maurice ja muita joku puoli sataa, jotka olivat päättäneet paikoilleen kuolla, kunhan ensin olivat surmanneet niin monta vastustajaansa kuin ikinä olivat voineet — nitistäneet hengen noilta kirotuilta, jotka kohtelivat liittoutuneita kuin ryöväreitä ja taistelevain joukkoin takana pitemmittä mutkitta ampuivat vangit.

Hurja viha oli eilisestä yltyneet äärimmilleen; armo ei tullut kysymykseenkään ottelussa noitten hurjistuneitten haaveilijain, jotka tahtoivat kuolla aatoksensa puolesta, ja sotamiesten välillä, jotka olivat kiihtyneet vastustuksesta ja raivoissaan kun uudelleen täytyi taistella.

Kello viiden paikoilla peräytyi Maurice tovereineen Backadun katusulkuun taakse pitkin Lillekadun varustuksia; he ampuivat hellittämättä, mutta yhtäkkiä tuprahti paksu savupilvi Kunnialegioonan-palatsin avonaisesta ikkunasta, Se oli ensimmäinen murhapoltto Pariisissa; hurjaa riemua se herätti, mielettöntä ilkkumista. Hetki oli tullut! Äärettömänä roviona nyt koko kaupunki palaisi ja maailma puhdistuisi tulella!

Mutta mitä hän näki? Viisi, kuusi miestä tuli palatsista ja etukynnessä pitkä roikale. Hän tunsu sen heti Chouteauksi, entiseksi toverikseen 106:nen ajoilta. Jo maaliskuun 18 päivän jälkeen oli hän nähnyt hänet, kaluunilla koristettu lakki päässä, nyt hän oli kohonnut arvossa, kaluunia oli joka paikassa, hän oli jonkun kenraalin ajutanttina, sellaisen, joka ei ollut uskaltanut taisteluun. Ja Maurice muisti, mitä oli kuullut: Chouteau vietti hauskaa elämää Kunnialegioonan-palatsissa rakastajattarensa kanssa — eli ylellisesti kommuunin kustannuksella, rötkötti pitkävartistet saappaat jalassa komeissa vuoteissa ja ajankuluksi harjoitteli pilkkaan ampumista, suuret peilit maalitauluna. Sen lisäksi tiedettiin, että sama nainen, jonka kanssa hän eli, joka aamu ajeli komeissa vaunuissa ja kävi muka ostoksilla, vieden talteen pakottain vaatetta, kalliita kelloja, yksin huonekalujakin, — kaikki varastettuja.

Kun Maurice näki Chouteaun miehineen hyökkäävän palatsista lamppuöljykannu kädessä, tuntui

hänestä kaikki niin inhottavalta, — vakaumukset ja toiveet horjuivat, epäily sai taas vallan: Jottako tuo kauhistuttava kosto olikin rikos, koska tuollainen mies oli sen välikappaleena?

Monta tuntia kului, hän taisteli epätoivon vimmassa, hän ei hievahtanut paikaltaan, hän tahtoi kuolla. Jos oli erehtynyt, niin tahtoi hän sen verellään korvata!

Lillekadun katusulku oli lujaksi varustettu, se oli tehty hiekkasäkeistä ja hiekkatynnöreistä, ja syvä oja sitä suojeli. Maurice ja kymmenkunta liittoutunutta sitä puolusti, he olivat melkein pitkällään maassa ja he surmasivat jokaisen sotamiehen, joka sinne osui.

Yhtmyötään aina iltapimeään asti Maurice ampui paikaltaan liikahtamatta.

Paksut savupilvet Kunnialegioonan-palatsista ajautuivat tuulen mukana kadulle ja estivät liekkiä näkymästä. Lähellä oleva talo oli jo syttynyt palamaan.

Yhtäkkiä juoksi muuan toveri ilmoittamaan, että sotilaat, jotka eivät uskalla katua tulla, kiertävät pihain ja puutarhain kautta. Hukassa oli kaikki, he saattoivat tulla minä hetkenä hyvänsä.

Erästä ikkunasta ammuttiin. Ja Maurice näki Chouteaun käytyreineen syöksyvän talosta taloon tulisoihutu ja lamppuöljyastia kädessä. Puoli tuntia sen perästä olivat talot kaikki ilmitulessa ja liekit kohosivat humisten kohti synkkää taivasta.

Ja Maurice oli yhä tynnörien ja säkkien suojassa ja ampui paikalla jokaisen, joka kadulle pistäysi.

Kuinka kauvan Maurice ampui? Hänellä ei enää ollut tietoja ajasta eikä paikasta. Kello saattoi olla yhdeksän, kenties kymmenen. Työ oli niin illettävää, että oikein sydäntä etoi, aivan kuin olisi ollut humalassa ja juonut huonoa viiniä.

Huoneet paloivat hänen ympärillään, kuumuus oli sietämätöntä, ilma tukahuttavaa. Katuristeyksien sulut olivat kuin lujia linnoituksia, joita tulipalot ja sinkoilevat kekäleet puolustivat.

Olihan annettu käsky sytyttää Pariisi katu kadulta, talo talolta, mikäli katusuluista täytyi luopua! Eivätkä ne olleet vain Backadun talot, jotka paloivat — sen hän hyvin käsitti. Hänen takanansa leimusi taivas ja etäältä kuului ryskettä ja jyminää aivan kuin koko kaupunki olisi tulessa.

Varmaan raivosi tulipalo samalla tavalla Seinen oikeallakin rannalla — olihan siitä jo pitkä aika kun Chouteau miehineen ja tulisoihutuineen oli kadonnut.

Rohkeimmat ja uskaliaimmatkin jättivät taistelupaikan, he eivät tahtoneet jäädä vihollisen ammuttavaksi.

Maurice jäi viimein yksin; hän oli pitkällään kahden hiekkasäkin välissä ja mietti miten paraiten edestäpäin puolustaisi varustustaan; silloin ne tulivat takaapäin, sotilaat, jotka pihaja ja puutarhoja myöten olivat kierrelleet ja huutaen ja meluten syöksyivät nyt Backadulle.

Taistelun riehuessa ei Maurice kahteen päivään ollut muistanut Jeania. Ei ollut Jeankaan ajatellut Mauricea, ei niin hetkeä sitten kun tuli rykmenttineen Pariisiin Bruotin osaston avuksi. Edellisenä iltana oli hän taistellut Marskentällä ja Invaliidipuistossa. Tänään oli hän puolen päivän aikaan jättänyt Palais-Bourbonin torin ollakseen mukana valloittamassa katusulkuja Saint-Pèresin katua ympäröivässä kaupunginosassa.

Jeankin, joka muuten oli niin levollinen, oli vähitellen kiihtynyt tässä kamalassa veljessodassa; hän ja hänen toverinsa olivat raivoissaan kapinoitsijain sitkeästä vastarinnasta, hehän olivat niin väsyneet ja kyllästyneet taisteluun, kun he niin hyvin olisivat tarvinneet levätä kaikista kauhuista. Sotavangit, jotka palasivat Saksasta ja joita oli pistetty rykmentteihin, olivat raivostuneet Pariisiin.

Kommuunin kauheista tuhotöistä kerrottiin niin julmia juttuja, että hiukset nousivat pystyyn niitä kuullessa. Eikö järjestystä ja toisen omaisuutta pidetty minkäänlaisessa arvossa? Sitä ei Jean ymmärtänyt. Hän oli selväjärkinen maltillinen talonpoika, kansan sydän, joka tahtoi rauhaa saadakseen häiritsemättä tehdä työtä ja ansaita leipänsä.

Mutta tulipalot — ne veivät häneltä lopullisenkin mielenmaltin, saivat hänen raivonsa ylimmilleen. Polttaa talot ja palatsit! Polttaa ne sen tähden, että oli heikompi — ei se oli liikaa; ainoastaan konnat ja roistot menettelevät sillä tavalla. Ja Jean, jonka sydäntä vielä eilen oli kirvellyt, kun ihmisiä joukottain ammuttiin kuoliijaaksi, hän ei jaksanut enää hillitä itseään, hurjasti pyörivät silmät päässä ja ulvoen hän sivalsi ympärilleen, katsomatta mihin sattui.

Hän hyökkäsi osastoineen Backadulle. Ensin hän ei nähnyt ketään, hän jo luuli, että katusulku oli vartioimatta. Kahden hiekkasäkin välissä hän sitten huomasi kapinoitsijan, joka liikahti, tähtäsi ja

ampui Lillekadulle päin. Eteensä katsomatta hän syöksyi hurjistuneena miestä kohti ja lävisti hänet pistimellään.

Maurice ei ollut ennättänyt kääntyä. Hän huudahti tuskallisesti ja kohotti päätään. Häikäsevä valo leimahti samassa ja valaisi heidät.

— Voi, Jean — rakas ystävä! Sinäkö se olet?

Kuolla hän tahtoi, sitä hän niin halulla oli odottanut — kuolla ja päästä kaikesta! Mutta kuolla ystävän, veljen lävistämänä — se oli liikaa... Se katkeroitti hänen kuolinhetkensä, se myrkytti viimeisen hengenvedon.

— Sinäkö se olit, Jean — Jean, ystäväkultani?

Jean seiso i kivettyneenä ja tuijotti häneen — yhtäkkiä kaikki selvisi.

He olivat kahden, toiset sotilaat ajoivat pakenevia. Ympärillä teki tuli työtään, tuhosi ja ruhjoi, pitkiä, punaisia tulikieliä syöksyi ikkunain täydeltä, nuoleksi seiniä ja irroitti katot, jotka ryskien ja paukkuen romahtivat maahan ja liekit kohosivat yhä korkeammalle. Nyyhkyttäen heittäysi Jean Mauricen viereen, koetteli nostaa häntä ja katsoa, oliko hän vielä pelastettavissa.

— Voi, ystäväparkani, mun oma ystäväkultani!

VIII.

Kun Sedanin juna lukemattomain viivytysten perästä vihdo i n viimein pysähtyi Saint-Denisin asemalle, leimusi eteläinen taivas tulipunaisena aivan kuin koko Pariisi olisi tulessa. Valo oli enentynyt, mikäli ilta pimeni, ja vähitellen se levisi yli koko taivaanrannan ja punasi pilvenhattaroita, jotka vaipuivat idän pimeään helmaan.

Jo kaukaa olivat matkustajat huomanneet tulen junan huristaessa pimeitten kenttien poikki.

Henriette hyppäsi ensimmäisenä vaunusta, tulipunainen taivaanranta oli tehnyt hänet levottomaksi.

Preussiläiset sotamiehet, joitten hallussa asema oli, pakottivat matkustavaiset pois vaunuista, ja asemasillalla kaksi heistä huutaa solkkasi tulijoille ranskaksi:

Pariisi palaa ... ei kukaan pääse etemmäksi... Pariisi palaa, Pariisi palaa...

Henriette tuli yhä levottomammaksi. Hyvä jumala! Oliko hän tullut liian myöhään? Maurice ei ollut vastannut hänen kahteen viimeiseen kirjeeseensä, ja pääkaupungin uutiset olivat entistään huolestuttavampia — hän oli menehtyä tuskasta ja oli yhtäkkiä päättänyt lähteä Pariisiin etsimään veljeänsä.

Päivä päivältä oli elämä enolassa tullut tukalammaksi. Saksalaiset joukot, jotka olivat kylään majoittuneet, tulivat sitä vaativimmiksi ja röyhkeimmiksi, mitä kauvemmin Pariisi puolustautui; ja kun rykmentti toisensa perästä nyt palasi Saksaan, nylkivät ne kulkiessaan maat ja mannut putipuhtaiksi.

Kun hän aamusella päivän sarastaessa oli noussut mennäksensä Sedaniin, oli koko piha ollut täynnä saksalaisia ratsumiehiä, jotka olivat maanneet siellä paljaalla maalla kylki kylessä, viittoihinsa kääriytyneinä.

Torven ääni kajahti yhtäkkiä. Kaikki nousivat samassa hiljaa, leveät viitat hartioilla ja niin kiinni toisissaan, että hänestä näytti siltä kuin viimeisen tuomion pasuuna olisi herättänyt kaikki tapelutantereelle kuolleet.

Saint-Denisissäkin tapasi hän jälleen preussiläisiä ja ne ne säikäyttivät häntä, huutaen:

— Pariisi palaa... Ei kukaan pääse etemmäksi... Pariisi palaa, Pariisi palaa...

Kauhistuneena hän riensi matkalaukku kädessä ja pyysi tarkempia tietoja.

Pariisissa oli taisteltu kaksi päivää, rautatieliike oli katkaistu. Henriette ei välittänyt mistään, hän tahtoi jatkaa matkaansa. Asemasillalla hän huomasi preussiläisen kapteenin, sen komppanian

päällikön, jonka hallussa asema oli; Henriette riensi hänen luokseen.

— Herra kapteeni! Olen menossa veljeni luo, olen hänestä hyvin huolissani. Olkaa niin hyvä ... minä rukoilen teitä ... ja auttakaa minua, että pääsen perille!

Hän pysähtyi — kaasulyhdyn valo sattui kapteeniin, Henriette tunsi hänet.

— Tekö se olettekin, Otto! Hyvä jumala ... auttakaa, koska sattuma vielä kerran saattoi meidät toistemme tielle!

Otto Günther, hänen serkkunsa, oli yhtä jäykkä ja ankara kuin ennenkin — kauniissa kapteeninunivormussaan. Hän ei tuntenut tuota hintelää, vaaleakutrista naista, jonka kauniita, lempeitä kasvoja verhosi suruharso. Vasta sitten kun hän näki hänen suoran, rehellisen katseensa, hän älysi, kuka se oli. Hän viittasi hieman kädellään.

— Veljeni on sotilaana ... senhän tiedätte, jatkoi Henriette innokkaasti. Hän on Pariisissa, ja minua niin pelottaa, että hän on sekautunut tuohon kauheaan taisteluun. Minä pyydän ... rukoilen teitä, Otto, auttakaa minua, että pääsen matkani perille.

Nyt hän vihdoinkin suvaitsi vastata.

— Minä vakuutan, etten voi mitään. Eilisestä asti eivät junat ole sinne päässeet, luullakseni on kiskot revitty vallien ulkopuolelta. Enkä minä voi hankkia teille hevosta, en vaunuja, en kyytimiestä.

Henriette katsoi häneen, mutta kun huomasi, että kapteeni oli niin välinpitämätön, ja että hän oli lujasti päättänyt olla häntä auttamatta, virkkoi hän vaikeroiden: Voi, hyvä jumala! Te ette tahdo tehdä mitään minun hyväkseni. Keneenkä minä sitten käänny?

Ja preussiläiset olivat kuitenkin kaikkivaltaita, yksi ainoa sana olisi ollut kylläksi, koko kaupunki olisi ollut liikkeellä, sata vaunua, tuhat hevosta valmiina! Mutta hän kieltäytyi — hänhän oli voittaja, jonka ei vähintäkään sopinut sekautua voitettujen asioihin — tottapa se olisi ollut liian alentavaista ja tahrannut hänen uuden uutukaista sotilaskunniaansa!

— Mutta ainakin te tiedätte, mitä on tapahtunut, sanoi Henriette uudelleen ja koetti rauhoittua. Ja senhän saatatte minulle sanoa.

Kapteeni hymyili tuskin huomattavasti.

— Pariisi palaa! Katsokaa — tulkaa tänne — täältä näette sen hyvin hyvästi!

Hän kulki Henrietten edellä rataa pitkin ja nousi kapeita portaita rautasillalle, joka oli radan yli rakennettu noin sadan askeleen päähän asemalta. Siellä he seisoivat käsipuihin nojaten ja katselivat ääretöntä lakeutta.

— Pariisi palaa, niinkuin näette...

Kello lienee ollut puoli kymmenen paikoilla. Tuli kiihtyi kiihtymistään. Idästä olivat veripunaiset hattarat hävinneet, kohti pikimustaa taivaanlakea heijastui etäisten liekkien loiste.

Tuli hulmusi jo yli koko taivaan, mutta paikka paikoin se näytti kuin riemuitsevan tuhotöistään, se heitteli ilmaan tulipunaisia patsaita, jotka rätisten hajosivat keskelle tupruavia savupilviä. Tuli riehui kuin jättiläismetsässä, jonka se puu puulta hävittää, maakin näytti syttyvän ja koko Pariisi palavan äärettömänä tuliroviona.

— Katsokaa, selitti Otto, tuo on Montmartre — tuo kunnas, joka mustana kohoaa kohti punaisia liekkiä. Vasemmalle — Villetteen ja Bellevilleen — ei ole tuli vielä ennättänyt. Paraimmat kaupunginosat näkyy ensin sytytetyn — ja tuli leviää ... kiihtyy... Katsokaa — tuolla oikealla taas uusi! Näettekö, miten liekit leimuavat — tulta ja savua tupruaa ... tuolla vielä ja tuolla ... kaikkialla!

Hän ei puhunut kovasti, ei kiivastunut, mutta hänen luonnottoman tyyni ilonsa kauhistutti Henrietteä.

Voivoi — miksi piti preussiläisten nähdä se?

Hänen tyyneytensä, hänen hymyilynsä olivat ilkeintä pilkkaa: hän näytti jo kauvan odottaneen tuota hävitystä, joka vertaistaan hakee.

Vihdoin viimeinkin paloi tuo Pariisi jota saksalaisten kranaatit eivät olleet saaneet kukistumaan! Hänen vihansa oli tyydytetty, tuskallisen pitkällinen piiritys, armoton pakkaneen ja lukemattomat vaivat ja vastukset, joita Saksa ei vielä ollut unohtanut — kaikki oli nyt kostettu. Valloitetut maakunnat, viiden miljoardin vahingonkorvaus — ei mikään vetänyt vertoja sille, että Pariisi mieletönnä tuhoaa oman

itsensä ja häviää liekkeihin valoisana kevätyönä.

— Se nyt on varma, jos mikään! mutisi kapteeni. Hyvää työtä tekevät!

Henrietten omat surut haihtuivat kuin tuhka tuuleen, hän oli pakahtua tuollaista surkeutta nähdessä. Taivaan kosto oli kohdannut kaupunkia ja helvetin syövyttävät liekit hävittävät sen perustuksia myöten.

Henriette pani kätensä ristiin ja huudahti:

— Suuri luoja! Miksi sinä meitä näin kovasti rankaisit?

Otto jo kohotti kättään; kylmänä ja välinpitämätönnä niinkuin kivikova sotilas kuuna päivänä olisi hän halusta pitänyt nuhdesaarnan, vedonnut raamattuunkin ja osottanut, miten Ranskan turmeltunut kansa oli kohtalonsa ansainnut. Mutta kun hän näki tuon nuoren naisen, jonka kauniit, älykkäät silmät niin kirkkaasti häneen katsoivat — niin hän vaikeni.

Sanat olivatkin tarpeettomat, koko hänen olentonsa jo kyllin selvästi osotti, miten syvälle kansalaisviha oli hänessä juurtunut — se ilmaisi, että hänen mielestään sotajoukkojen jumala itse oli hänet Ranskaan lähettänyt valvomaan oikeutta ja kurittamaan tuota turmeltunutta kansaa. Pariisi paloi rangaistukseksi vuosituhansien kurjasta elämästä, rikoksistaan ja irstaisuuksistaan. Uudestaan puhdistaisivat germaanilaiset maailman ja hävittäisivät viimeisetkin latinalaisen tapainturmeluksen jäljet.

Kapteenin käsi vaipui ja hän virkkoi: kohta on kaikki lopussa! — Katsokaapas ... tuli on ennättänyt tuonnekin ... vasemmalle... Näettekö tuota tulivirtaa, joka tulvailee sinnepäin?

Kumpikin vaikeni; kamala äänettömyys seurasi.

Liekkiä kohosi yhtäkkiä sieltä täältä ja kipunoita sateli yltympäri. Tulimeri laajeni ja taajeni joka hetki ja sen hehkuvista kuohuista purkausi savua, joka mustanpuhuvana verhona kattoi kaupungin — vieno tuulihenki kuletti sitä puolelta toiselle, se leijuili pimeässä avaruudessa ja muodostui pilviksi, joista satoi nokea ja tuhkaa.

Henriette hätkähti niinkuin olisi herännyt ilkeästä unesta, hän muisti taas veljensä, ja tuska kouristi sydäntä.

— Ettekö siis mitään voi tehdä? kysyi hän vielä viimeisen kerran.
Kieltäydyttekö auttamasta minua?

Otto viittasi kädellään niinkuin olisi mielellään kaiken hävittänyt.

— Mitä se auttaa? Huomenna on Pariisista jäljellä vain kasa tuhkaa!

Siinä kaikki.

Jäähyväisiä heittävästi Henriette lähti sillalta ja pakeni, kädessään matkalaukku. Mutta kapteeni seiso siellä vielä kauvan, pilkkopimeässä liikahtamatta, suorana ja solakkana, ja katseli riemuiten tuota kauheata näytelmää — Babylonin paloa.

Kun Henriette lähti asemalta, kohtasi hän onneksi vanhan, lihavan naisen, joka parhaillaan tinki ajuria Pariisiin Richelieunkadulle. Ja Henriette pyysi ja kärtti niin hartaasti ja itki niin katkerasti, että nainen viimein suostui ottamaan hänet mukaansa. Ajuri, pieni musta mies, löi myötänsä hevostaan eikä sanonut halaistua sanaa koko matkalla. Sen sijaan oli Henrietten toverilla kieli kantimistaan irti ja Henriette sai tietää, että nainen toissapäivänä oli lukinnut puotinsa ja lähtenyt, mutta oli tuumuudessaan kätkenyt osan arvopapereistaan seinänlokeroon. Nyt kun kaupunki jo kolmatta tuntia paloi, oli hän ollut tulisessa tuskassa eikä osannut muuta ajatellakaan kuin paperiensa pelastamista, vaikka sitten läpi tulenkin pitäisi Pariisiin pyrkiä.

Tulliportista he pääsivät onnellisesti kaupunkiin varsinkin kun nainen mujautti unista vahtia ja kertoi vain käyneensä sisarentytärtään miehensä hoitajaksi, miehen kun muka Versailleslaiset olivat haavoittaneet. Kaduilla vasta tuli esteitä ja katusulkujen tautta he saivat tuhka tiheään kierrellä pitkät matkat. Poissonnièren-kadulla ajuri viimein teki tenän eikä heitä enää sitä etemmäksi kyydinnyt. Jalan saivat naiset jatkaa matkaansa pitkin Sentierin- ja Jeûneursinkatuja ja koko Pörssikorttelin ohi.

Mitä lähemmäksi linnoituksia he tulivat, sitä enemmän liekit valaisivat — oli yhtä valoisaa kuin keskipäivällä. He oikein hämmästyivät, kun siinä kaupunginosassa oli niin hiljaista ja autiota, melu ja räiske kuului vain etäisenä huminana. Pörssin luona ammuttiin muutamia laukauksia, he hiipivät pitkin seiniviertä.

Richelieunkadulla oli rouvan puoti vahingoittumatta. Iloissaan hän välttämättömästi tahtoi opastaa

Henrietteä Hasard- ja Sainte-Anne-katuja myöten Ortieskadulle, mutta liittoutuneet, joitten hallussa Sainte-Anne-katu vielä oli, eivät yrittäneet päästää heitä kulkemaan.

Viimeinkin tuossa neljän tienoissa aamusella, päivän valetessa, saapui Henriette voimatonna ja niin väsyneenä, että tuskin pystyssä pysyi, sen talon portille, jossa Maurice asui. Portti oli seppo selällään. Hän nousi kapeita, pimeitä portaita ja hilautui sitten tikapuita myöten vinnille. —

Backadun katusulkujen vieressä virui Maurice; kahden hiekkasäkin varassa oli hän kohottautunut toiselle polvelleen. Toivo elähytti Jeania, sillä hän oli jo luullut naulanneensa ystävänsä maahan painetillaan.

— Elätkö sinä vielä, hyvä ystävä? Vieläkö onni mulle koittaa ... kirottu konna, mikä olenkin. Odotas hiukan ... annas katson...

Varovasti hän tutki haavaa — liekkien valossa. Painetti oli lävistänyt oikean käsivarren läheltä olkapäätä; mutta mikä pahinta — se oli tunkeutunut kahden kylkiluun välitse ja varmaankin vikuuttanut keuhkoa. Maurice voi kuitenkin jotakuinkin hengittää, mutta käsi riippui hervotonna ja oli tunnoton.

— Rakas ystäväparkani, elä ole niin epätoivoissasi! Minä kuolen niin mielelläni, silloin loppuu kaikki... Sinä olet jo yltä kyllin tehnyt minun hyväkseni. Ilman sinua olisin jo aikoja sitten päättänyt päiväni jossakin maantienravissa.

Toivotonna huudahti Jean: elä virka mitään! Sinä olet kahdesti pelastanut minut preussiläisten kourista. Minä pikemminkin olin sinulle velkaa. Ja nyt kun minun vuoroni olisi ollut pelastaa sinut, surmaan minä sinut sen sijaan. Pirummainen pesä tämä ... minä olin kai humalassa, kun en sinua tuntenut! Niinpä tosiaan, humalassa, sikana ... minä olin liiksi juonut verta.

Virtana vierivät kyneleet, kun Jean muisti heidän eronsa Rémillissä, eivät he silloin tienneet, tapaisivatko toisiansa enää koskaan ja milloin ... ja miten. Oliko sitten arvotonta ja turhaa kaikki, mitä he yhdessä olivat kokeneet ja kestäneet — päiväkausia ruuanpalasetta, yökausia silmänsä ummistamatta, ja silminnähtävä kuolema joka askeleella? Tähänkö kaikki päättyi? Sitäkö varten he olivat kurjuutta kärsineet, sitäkö varten niin syvästi rakastaneet toisiansa, että kauhea veljesmurha olisi kaiken loppuna? Ei, ei; se on mahdotonta, se on perin luonnotonta.

— Minun täytyy pelastaa sinut, rakas ystävä, minun täytyy!

Ensin hänen täytyi saada Maurice sieltä pois, sillä sotamiehet tappoivat kaikki haavoitetut. Onneksi he olivat kahden; ei saanut hukata hetkeäkään. Nopeasti hän veitsellään viilsi hihan irti ja riisui nutun hänen päältä. Verta vuoti virtanaan haavasta; kiireesti hän repi suilakkeita nutun vuorista ja satoi niillä Mauricen käsivarren. Sitten hän tukesi kylessä olevan haavan vuotamasta ja satoi nuoranpätkällä, joka sattumalta oli hänellä taskussa, käden tiukasti kiinni kylkeen, niin että koko haavoittunut puoli oli tönkkönä, ja verenvuoto estyi.

— Voitkohan sinä astua?

— Enköhän minä voine.

Mutta eihän Jean mitenkään uskaltanut kulettaa häntä paitahihassillaan. Yhtäkkiä hän muisti läheisellä kadulla nähneensä kuolleen sotilaan; hän hyppäsi sinne ja toi takin ja lakin. Mauricen terveen käden hän pisti takin vasempaan hihaan kohotti varovasti nutun oikealle olkapäälle, pani lakin hänen päähänsä ja sanoi: kas niin, nyt sinä olet meikäläisiä... Minnekäs sitä mennään?

Siinä sitä taas oltiin. Ei vähintäkään toivoa minne mennä, mistä löytää suojusta. Talot tutkittiin ja kaikki aseelliset kapinoitsijat armotta ammuttiin. Eikä heistä kumpikaan tuntenut yhtään ihmistä koko kaupunginosassa, ei ainoatakaan, joka heitä olisi auttanut, joka olisi heille piilopaikan neuvonut.

— Parasta kai olisi päästä minun asuntooni, sanoi Maurice. Se on niin syrjässä, ettei sinne ketään tule. Mutta se on joen toisella puolen... Ortieskadulla.

Epäröiden ja hammasta purren kiroili Jean: saakeli soikoon!... Mitä pirua tässä nyt osataan?

Ei ollut ajattelemistakaan Royalinsillan yli, valoisampihan siellä oli nyt kuin keskipäivällä. Molemmilta rannoilta tuli luotia kuin turkin hihasta. Sitä paitsi palava Tuilierienlinna ja Louvre, jota katusulut suojelivat, ehkäisisivät sen yrttyksen.

— Niin — täältä emme pääse minnekään! selitti Jean, joka Italian retkeltä palattua oli puoli vaotta asunut Pariisissa.

Yhtäkkiä hän lensi päähän: mitähän jos alapuolella olisi veneitä niinkuin ennenkin. Sopii koettaa.

Aikaa se veisi, epämukavaa ja vaarallistakin se olisi, vaan ei ollut varaa valita, hänen täytyi päättää.

— Kuulepas, ystäväkulta! Kaikessa tapauksessa meidän pitää lähteä täältä ... täällä emme ole turvassa. Minä sanon luutnantilleni, että kapinoitsijat ottivat minut kiinni ... ja minä pakenin...

Hän tarttui Mauricen terveeseen käteen ja tuki häntä kulkiessa pitkin Backatua, jonka varrella talot roihusivat yltyleensä ilmituleessa niinkuin mitkään jättiläissoihdut. Palavia kekäleitä sateli heidän ympärillään ja kuumuus oli niin suuri, että parta ja kulmakarvat kärventyivät. Rannalla he pysähtyivät hetkiseksi, silmiä häikäisevä valo levisi palavista taloista Seinen molemmilta rannoilta.

— Ei tässä totta tosiaan pimeässä hapuile, kiukkuili Jean.

Hän ei rauhoittunut, ennenkuin portaita myöten oli saattanut Mauricen joen rannalle, sillan vasemmalle puolelle, jossa piiloutuivat tuuheitten puitten suojaan. Mustia haamuja, jotka liikkuiivat vastapäisellä rannalla, he pelkäsivät.

Laukaus pamahti, kuului sydäntä vihlaiseva parahdus ja loiskahtaen kuohahti vesi korkealle. Siltaa siis varmasti vartioitiin.

— Emmeköhän voisi jäädä yöksi tuohon vajaan? arveli Maurice ja osotti uimahuoneen lautakatosta.

— Totta kaiketi ... sinnehän me menemme, että aamulla jo ani varhain pistetään meidät kiinni!

Jean vain ajatteli venettä. Hän oli jo muutamassa kohti huomannut koko joukon pikku veneitä, mutta ne olivat lukossa. Mitenkä ihmeellä hän saisi niistä jonkun irti? Entäpä vielä aivot?

Viimein hän löysi parin vanhoja airoja ja päästi veneen lukosta, taisi ollakin huonosti lukossa. Hän asetti Mauricen kokkaan ja antoi virran kulettaa venettä; varovaisesti hän pysytteli lähellä rantaa uimahuoneitten ja veneitten suojassa. Kumpikaan ei puhunut luotuista sanaa, Kamala näytelmä oli heidät mykistänyt. Mitä etemmäksi he painuivat, sitä inhottavamalta se tuntui. Solferinonsillan luona näytti heistä jo molemmat rannat leimuavan.

Vasemmalla paloi Tuilierienlinna. Hämärissä olivat jo kapinoitsijat sytyttäneet linnan molemmat päät, Floren paviljonin ja Marsanin paviljonin ja nopeasti kulki tuli keskustaa kohti, jossa räjäytysaineet olivat jo paikoillaan: Marsalkan saliin oli kasottain ladottu ruutitynnöriä. Ammottavista ikkunoista tupruili punertavaa savua ja sen seasta kiemurteli pitkiä sinisiä tulikielekkeitä. Katot halkeilivat kuin maa tulivuoren juurella sisäisen tulen voimasta. Kamalasti paukkuen ja räiskyen paloi parhaallaan koko Floren paviljoni, joka oli ensiksi sytytetty. Lattiat ja huonekalut oli valeltu lamppuöljyllä ja liekit olivat sellaisessa vimmassa, että parvekkeiden rautaiset kaiteet vääntyivät ja korkeat, kallisarvoiset uunit kauniine koristuksineen pamahtaen halkeilivat sirpaleiksi.

Oikealla oli Kunnialegioonan-palatsi — se oli sytytetty kello viiden aikaan — palanut jo seitsemättä tuntia suurena roviona. Sitten Valtioneuvoston palatsi — suurin ja kamalin palo — kuin jättiläishirviö, joka pilarien välitse työnsi tulta ja liekkiä. Kaikki neljä sivua, jotka pihaa ympäröivät, olivat yhtäaikaan syttyneet, tynnörittäin oli lamppuöljyä kaadettu kaikkiin neljään porraskäytävään, jotka olivat rakennuksen neljässä kulmassa ja kadotuksen kuohuvana koskena se virtasi pitkin portaita. Joen puoleiselta etusivulta erotti selvästi portin yläkoristukset ja mustuneet pilarit, joita tulikielet nuoleksivat ja mitä tarkimmin näki tuossa häikäisevässä valossa pylväskäytävät kuvanveistoksineen ja kaikkine sirotekoisine koristuksineen. Tulen voima oli niin ääretön, että koko suuren suuri rakennus tärisi ja ruski perustuksiaan myöten: paksut seinät vain jäivät pystyyn, mutta sinkkikaton ruhjoi raivokas tulipeto ja heitti kappaleina kauvas öiseen avaruuteen.

Vieressä siinä paloi Orsayn kasarmi suurena tulitornina, Backadun seitsemän taloa sen takana ja Lillekadun kaksikymmentäkaksi ... mahdotonta oli enää laskea palavia rakennuksia, liekkiä kaikkialla, kaikki oli hävinnyt äärettömään tulimereen.

Jeanin henkeä ahdisti.

— Ei tässä osaa enää silmiään uskoa! Eikö tuo Seinekin viimein syttyne, hän murahti.

Näytti todellakin siltä kuin vene olisi kulkenut tulivirralla. Paloista heijastuva tuli pani Seinen veripunaiseksi. Tuliset, keltaiset kekäleet näyttivät peittävän veden pinnan, jossa silloin tällöin vielä tulikielekkeitä välähteli. Hiljalleen he soluivat palavain rakennusten välitse pitkin tulista virtaa, joka oli kuin suuri hehkua laavakatu, kaupungissa, jonka taivas oli kironnut ja tuli hävitti.

— Haa! huudahti Maurice hurjistuneena, kun näki toivomansa kamalan hävityksen toteutuvan. Mitäpä siitä! Antaa palaa vain — lentäköön kaikki ilmaan, se on parasta!

Mutta kauhistuneena Jean hillitsi ystävänsä vihanpuuskan. Oliko mahdollista, että hänen ystävänsä,

tuo sivistynyt nuorukainen, joka oli niin hyvä, niin hienotunteinen, ajatteli sillä tavalla?

Hän sousti ravakammin, sillä Solferinonsillasta päästyä he olivat tulleet väljemmille vesille. Mutta minkäänlaista varjoa ei ollut, ja tuli loisti kuin keskipäivän aurinko. Pienimmätkin seikat huomasi mitä tarkimmin, virran pyörteet, hiekkakasat rannalla ja puista pienimmänkin lehden. Jokaisen kivenkin voi lukea noista lumivalkoisista silloista, jotka niin selvästi erottautuivat veripunaisesta virrasta.

Keskellä huminaa ja jyrinää kuului silloin tällöin jyrähdys. Nokea satoi ja tuulen mukana kulki inhottava löyhy. Kahuissaan he aavistivat, ettei Pariisista enää ollut muuta jälellä. Tulipalon silmiä huikaiseva valo oli niin ääretön, että sen takana ei enää muuta luullut olevankaan kuin pimeän kuilun, pohjattoman syvyyden, joka kauheaan kitaansa oli niellyt Pariisin. Taivaskin oli kadonnut — liekkien loiste hävitti tähtien tuikkeen.

Maurice hourasi, hän nauroi kuin mielipuoli.

— Aika komea juhla keisarin linnassa ja Tuilierienpalatsissa! Katsokaapas juhlaavaistusta! Kynttilät kruunuissa palaa heloittavat, naiset tanssivat — niin ... niin ... tanssikkaa vain, kunnes tuli tarttuu hameisiin ja kärventää hiuksenne...

Terveellä kädellään hän huitoi ilmaa ja tolkkusi Sodoman ja Gomorran hurjista juomingeista, sen soitosta, sen kukkasista, sen eläimellisistä nautinnoista, joita valaisi sellainen tulimeri, että alastomat ruumiit hupenivat liekkeihin.

Hirmuinen räjähdys kuului yhtäkkiä Tuilierienlinnasta. Tuli oli jo joutunut Marsalkansaliin. Ruutitynnörit syttyivät, Horlogen paviljoni lensi ilmaan. Suunnattomana tulitöyhtönä kohosivat liekit kohti pilkkopimeää taivasta ja hurjasti sylki tulipeto kipunoita suustaan — se oli tuon inhottavan juhlaavaistuksen loistokohta.

— Hyvä, hyvä! huusi Maurice niinkuin olisi esirippu laskeutunut näytännön loputtua.

Jean koetteli häntä rauhoittaa, hän pyysi ja jumalan tähden rukoili häntä vaikenemaan. Ei, ei — onnettomuudesta ei saa iloita. Jos kaikki kerran häviää, niin sehän on heidänkin kohtalonsa.

Hän ei muuta toivonut kuin päästä maihin ja paeta tuota kamaluutta. Mutta hän oli niin varovainen, että sousti vielä Concordesillan alitse eikä laskenut rantaan ennenkun Conférencen rantasillan viereen joen polvekkeen toiselle puolen. Ja vaikka ei silmänräpäystäkään olisi saanut hukata, ei hän sittenkään jättänyt venettä virran vietäväksi, vaan pani sen lujasti kiinni — olihan se toisen omaisuutta eikä hänellä ollut oikeutta jättää sitä hunnikolle.

Hän aikoi pyrkiä Ortieskadulle Concordetorin ja Saint-Honorén-kadun kautta. Hän jätti Mauricen rannalle ja lähti yksin tarkastamaan, mutta hän tuli taas levottomaksi, kun näki, miten paljon esteitä kasautui tielle.

Siinähan oli kapinallisten valloittamaton linna — Tuilerin pengerrin lukuisine kanuunineen ja Royalkatu, Saint-Florentininkatu ja Rivolinkatu, joita korkeat, lujat katusulut suojelivat. Nytpä hänelle selvisikin Versaillesin armeijan varovaisuus ja miksi se yöllä oli muodostanut suunnattoman kolmion, jonka yksi kulma oli Concordetoria kohti, toinen pohjoisaseman tavaravaraston luona oikealla rannalla ja kolmas vasemmalla rannalla vallin vieressä lähellä Arcueilporttia.

Aamu sarasti, kapinoitsijat olivat jättäneet Tuilierienlinnan ja katusulut, ja sotajoukko oli ne äskettäin anastanut. Kaksitoista taloa oli kello yhdeksästä palanut Saint-Honorén ja Royalkatujen risteyksessä.

Jean palasi rannalle. Äskeinen kiihotus oli ohi ja Maurice istui velttuna ja torruksissa.

— Ei siellä juuri pääse etenemään. Voitkohan sinä astua, ystäväkulta?

— Voin kyllä, elä ole huolissasi. Perille minä tulen elävänä tai kuolleena.

Hänen oli hyvin vaikea nousta kiviportaita. Rantasillalla hän kulki hyvin hitaasti, horjuen kuin unissaan-kävelijä ja nojautui ystävänsä. Päivä ei ollut vielä valennut, tulipalojen keltaisen häimäkkä loiste valaisi suurta, autiota toria. Äänetönnä he menivät sen poikki, sydän oli pakahtua kaikkea hävitystä nähdessä. Royalkadun päässä häämöitti Madeleinenkirkko ja sillan toisella puolen Palais-Bourbon, molemmat tärviölle ammuttuina. Osa Tuilierien pengertä oli vierryt. Torilla olivat luodit lävistäneet suihkulähteitten pronssikuvat, suuren Lille-patsaan oli kranaatti halaisnut, mustaan harsoon verhottu Strassburgpatsas näytti surevan yleistä hävitystä. Obeliskin luona, joka oli ehyenä säilynyt, oli muutamassa saarto-ojassa puhennut kaasutorvi, jotenkin oli se syttynyt ja suhisten siitä kokosi pitkä tulikieli.

Meriministeristön ja historiallisen kalustohuoneen oli tuli säästännyt, niiden välisen Royalkadun

katusulun Jean kiersi. Sen hiekkasäkkien ja tynnörien takaa kuului rivoa puhetta. Edestäpäin sitä suojeli saarto-oja, jonka löyhkävässä vedessä uiskeli ruumis ja muurin halkeamasta näkyi Saint-Honorén kulmataloja, jotka olivat melkein lopulleen palaneet, vaikka etukaupungista tuoduilla ruiskuilla koetettiin tulta lannistaa.

Kranaatit olivat peräti pirstoneet pienet puitten välissä olevat sanomalehti-myyvälät. Huuto ja melu oli lakkaamaton; muutamasta kellarista olivat sammuttajat löytäneet seitsemän puoleksi hiiltynyttä ruumista.

Vaistoko lienee Jeanille ilmaissut, että Saint-Morentinin- ja Rivolinkatujen korkeat, jykevät katusulut eivät olleet niin vaaralliset kuin muut, vaikka ne pelottavilta näyttivät. Kapinoitsijat olivat todellakin jättäneet ne omiin hoteihinsa eikä sotajoukkokkaan ollut niitä vielä anastanut. Kanuunat torkkuivat — ei niin sielua tuon lujan varustuksen takana, ainoastaan mieron kulkukoira, joka säikähti ja luikki pakoon.

Mutta kun Jean, taluttaen Mauricea, joka oli jo uupumaisillaan, koetti kiiruhtaa pitkin Saint-Morentininkatua, kävi hänen pelkonsa toteen: siinä tuli vastaan kokonainen komppania 88:sta linjarykmentistä, joka kiersi katusulkuja.

— Herra kapteeni, selitti Jean, nuo heittiöt ovat äskettäin haavoittaneet erään toverin — minä saatan hänet sairashuoneeseen.

Takki, joka oli Mauricen hartioilla, pelasti hänet, mutta kiivaasti tykytti Jeanin sydän vielä Saint-Honorén katua mennessä.

Päivä alkoi valeta; laukauksia ja huutoja kuului kaduilta sillä taistelu riehui vielä koko kaupunginosassa. Ihan oli ihme, että he rauhassa pääsivät Frondeurikadulle. He kulkivat hyvin hitaasti, eivät he koskaan enää näyttäneet pääsevän noita kolmea, neljäsataa metriä, jotka vielä olivat jälellä, matka tuntui kerrassaan loppumattomalta. Frondeurikadulla he kohtasivat kapinoitsijain vartijaston, mutta pelästyneenä se pakeni aika kyytiä, luullen kokonaisen rykmentin olevan tulossa. Palanen Argenteuilinkatua — ja vihon viimein he olisivat Ortieskadulla.

Miten tuskallisen levotonna oli Jean neljä pitkän pituista tuntia toivonut sinne! Putosi kuin taakka selästä, kun he vihdoinkin pääsivät perille. Katu oli pimeä, autio, kolikko — ikäänkuin se olisi ollut sadan peninkulman päässä taistelutantereelta. Portinvahtia ei näkynyt, talo oli vanha ja ränstynyt — se näytti kuolon unta uinuvan.

— Avaimet ovat taskussani, kuiskasi Maurice. Suuri on portin, pieni huoneeni ... vinnillä.

Hänen voimansa olivat lopussa, hän pyörtyi Jeanin syliin.

Levotonna ja hädissään Jean unohti portin sulkematta. Pitkin pimeitä, tuntemattomia portaita hän koetteli kavuta niin varovasti kuin suinkin, ettei vain kolina herättäisi ihmisten huomiota. Ylemmäksi päästyään ei hän enää osannut minnekään, hänen täytyi laskea tiedoton ystävänsä portaille ja koettaa hapuilla ovea. Onneksi oli hänellä tulitikkuja, hän raapasi tullen ja vasta sitten kun oli löytänyt oven ja avannut sen, haki hän Mauricen. Jean pani hänet rautasänkyyn, joka oli ikkunan edessä ja avasi ikkunan selki selälleen saadaksensa huoneeseen valoa ja raitista ilmaa, — koko Pariisi sinne näkyi.

Päivä valkeni. Hän heittäysi polvilleen vuoteen viereen ja itki hillisemätöntä itkua, jären oli viedä tuo kauhea teko — hän oli surmannut oman ystävänsä.

Hetkinen kului. Hän tuskin hämmästy, kun Henriette yhtäkkiä seiso, hänen edessään. Olihan ihan luonnollista, että hän tuli, nyt, kun veli oli kuolemaisillaan. Jean ei ollut huomannut hänen tuloaan — lienee ollut siellä jo tuntikausia. Hän vaipui tuolille ja katsoa tuijotti, miten Henriette surun ja tuskan valtaamana väenteli käsiään, kun näki veljensä siinä tunnotonna ja veren vallassa.

Viimein Jean tointui, hänelle välähti jotakin mieleen.

— Kuulkaa ... panitteko portin kiinni?

Henriette nyökäytti päätään myöntävästi. Hän meni Jeanin luo ja ojensi hänelle molemmat kätensä — hän tarvitsi apua, hän kaipasi myötätuntoisuutta ja rakkautta.

— Mutta tiedättekös, että minä hänet surmasin? sanoi Jean koleasti.

Henriette ei käsittänyt, ei uskonut häntä. Turvallisena olivat hänen kätensä Jeanin kädessä.

— Minä olen surmannut hänet, minä ... katusulun luona ... hän taisteli toisella puolella, minä toisella.

Henrietten kädet vavahtivat.

— Me olimme kuin hurjat, kuin mielipuolet ... niin, minä olen hänet surmannut...

Henriette veti kätensä pois, hän tärisi ja värisi, hän oli kalman kalpea ja tuijotti kauhistuneena Jeaniin.

Suuri luoja! Kaikkiko lopussa — eikö murtuneelle sydämmelle jää mitään hoivaksi, eikö mitään lohdutukseksi? Voi, hyvä Jumala! Ja miten hän vielä illalla viimeksi oli niin toivonut saavansa tavata häntä, Jeania, josta hän niin paljon piti! Ja hänkö sitten oli tuon ilkityön tehnyt ... ja kuitenkin oli hän vielä sittenkin pelastanut Mauricen, sillä Jean se oli eikä kukaan muu, joka lukemattomista vaaroista huolimatta oli kantanut Mauricen kotiin. Hän ei voinut koskea Jeanin käteen — veljen veri sitä tahraisi!

Mutta säretyt sydän toivoo viime rippuun.

— Mutta minä teen hänet terveeksi ... minun *täytyy* pelastaa hänet!

Rémillyn sairashuoneessa oli hän oppinut taitavaksi sairaanhoitajaksi ja hän osasi hyvästi hoitaa ja sitoa haavoja. Paikalla hän tutki veljensä haavat ja riisui hänet, ennenkun hän tointui. Mutta kun hän irroitti Jeanin paneman tilapäisen siteen, kipristihe Maurice, kiljahti hiljaa, avasi silmänsä ja katseli sekavasti ympärilleen. Hän tunsikin sisarensa paikalla ja hymyili.

— Sinä täällä? Voi, miten iloinen olen, että näin sinut, ennenkun kuolen.

Henriette hymyili luottavaisesti.

— Kuolet! Ei, sinä et saa kuolla! Sinä jäät eloon!... Elä nyt puhu mitään, anna minun toimia.

Mutta kun Henriette oli tarkastanut lävistettyä käsivartta ja haavaa kylässä, synkistyi hänen katseensa ja silmät kyyneltyivät.

Hän liikkui kuin kotonaan, etsi ja löysi vähän öljyä, repi vanhan paidan siteiksi, ja Jean meni hakemaan vettä.

Jean ei suutaan avannut, hän katsoi vain, kun Henriette pesi haavat ja varovasti, mutta säntillisesti ne sitoi. Jean ei kyennyt ollenkaan auttamaan, hän oli niin neuvoton, ihan typeryksissä, kun Henriette oli saapuvilla.

Kun Henriette oli saanut haavat sidotuksi ja Jean huomasi, miten levoton hän oli, tarjoutui hän hakemaan lääkäriä. Mutta Henriette oli yhtä varovainen ja ajatteleva kuin ennenkin; ei, ei — ei millään muotoa, ei ensimmäistä vastaan tulijaa, joka antaisi ilmi hänen veljensä! Luotettavaa miestä oli tarvis — voisivat vielä odottaa pari tuntia.

Kun Jean kuitenkin sanoi lähtevänsä rykmenttiään etsimään, päättivät he, että hän palaisi ja toisi lääkärin, niin pian kuin vain voisi huomiota herättämättä pujahtaa pois.

Jean ei mennyt vielä, hän viivytteli, hän ei voinut lähteä, ei voinut jättää tuota onnettomuuden asuntoa, jonka kurjuus oli hänen syynsä. Ikkuna oli ollut hetkisen kiinni, hän avasi sen uudelleen. Sairas istui tilalla tyynyjen varassa ja katseli ulos — toiset katselivat myös; masentava hiljaisuus seurasi.

Sieltä korkealta he näkivät suurimman osan Pariisia: ensiksikin keskikaupungin Saint-Honorén etukaupungista Bastiljeen, sitten koko Seinevirran ja vilkasliikkeisimmät kaupunginosat etäällä Seinen vasemmalla rannalla, loppumattoman jonon kattoja, puitten latvoja, kirkontornia ja torninhuippuja.

Päivä oli valennut, kamala yö, historiamme hirmuisimpia, oli loppunut. Mutta nousevan auringon valossa raivosivat tulipalot yhtä hurjasti. Tuilierienlinnasta, Orsaynkasarmista, Valtioneuvoston- ja Kunnialegioonan-palatsista kohosi vielä vaalean häimäkkäitä liekkiä punertavaa aamutaivasta kohti.

Uusia tulipaloja oli ilmestynyt: Lille- ja Backatujen takaa kohosi sakeata savua Croix-Rougesta ja etempääkin vielä, Vavininkadulta ja Notre-Dame-des-Champsin-kadulta.

Oikealla, ihan siinä lähellä, olivat Saint-Honorénkadun talot jo melkein lopulleen palaneet, ja vasemmalla olivat Royalinpalatsi ja uusi Louvre säilyneet, vaikka niitä aamupuoleen yötä oli kyllä koetettu sytyttää, tuli ei niihin tarttunut.

Mutta mistä toi länsituuli paksua, mustaa savua aina sinne ikkunaan asti? Sitä he eivät ensin tienneet. Raha-asiain-ministeristö siellä paloi, oli palanut jo kolmesta asti sinä aamuna: liekkiä ei noussut, kytämällä siellä hiiltyivät mahdottomat kasat paperia ja asiakirjoja, ja mustaa, paksua savua ja nokea pölyysi ilmaan.

Yö hävityksen kauhuineen oli loppunut, mutta aamuauringon valossa oli tuo ylpeä Pariisi kenties vielä sitäkin surkeamman näköinen: toinen savupilvi toistaan mustempana kohosi palavista raunioista — koko hävityksen suuruus oli sirki selkeänä silmäin edessä. Mieli ei mettä keittänyt. Aurinko oli kirkkaana noussut, mutta savupilvet sen heti peittivät, verhosivat synkkään suruharsoon.

Maurice hourasi taas, hän viittoi kaupunkiin päin ja mutisi: palaako koko Pariisi? Oih, kylläpä se hitaasti ... eikö siitä loppua tulekkaan?...

Kyöneleet valuivat virtana pitkin Henrietten kalvakoita poskia; hän ei jaksanut kurjuutta kestää, koska hänen veljensäkin oli ollut siinä osallisena. Ja Jean, joka ei uskaltanut puristaa hänen kättänsä eikä suudella ystävänsä jäähyväisiksi, syöksyi kuin mielipuoli ovesta ulos.

— Hyvästi! — Minä palaan heti.

Mutta hän ei voinutkaan palata, ennenkun tuossa kahdeksan tienoilla iltasella.

Hän oli hirveän levoton, mutta siltä tyytyväinen: hänen rykmenttinsä, joka ei enää ottanut osaa taisteluun, oli määrätty sitä kaupunginosaa suojelemaan; hän oli komppaniiansa kanssa majoittunut Karuselltorille ja toivoi joka ilta pääsevänsä sairaan luo.

Eikä hän yksin palannut; — sattumalta oli hän tavannut 106:n rykmentinlääkäriä — Bourochen — ja tuonut hänet mukanaan, kun ei muita lääkäreitä ollut saanut käsiinsä, — tiesihän hän, että sillä karhulla sentään oli sydän paikoillaan.

Bouroche ei alussa tiennyt, kenenkä luokse Jean häntä rukoilemalla rukoili ja marisi sitten portaitten jyrkkyyttä niitä kiivetessään, mutta kun hän käsitti, että sairas oli kapinoitsija, julmistui hän.

— Mitä pirua! Pilkkaatteko te minua, korpraali?... Sellaisia heittiöitä, jotka eivät tee muuta kuin varastavat, murhaavat ja polttavat!... Kohta on sen roiston tilinpäivä tullut ... kyllä minä hänet parannan ... kolme luotia kalloon, että keikahtaa...

Hän vaikenä äkkiä, nähdessään Henrietten, joka kalpeana ja itkeytyneenä tuli häntä vastaan.

— Se on veljeni, herra tohtori! — Hän on teidän sedanilaisianne.

Lääkäri ei vastannut, hän irroitti siteen ja tutki haavoja ääneti, otti taskustaan pulloja, sitoi haavat uudelleen ja näytti Henriettelle, miten hänen tuli niitä hoitaa. Sitten hän yhtäkkiä kysyi sairaalta tuikeasti: minkä tähden sinä menit noitten hylkyjen puolelle?... Minkätähden sinä olet ollut osallisena heidän hävittömyyksissään?

Maurice oli koko ajan tuijottanut lääkäriin ja vastasi kiihkeästi: vääräisyys, kärsimykset ja hävittömyydet olivat sietämättömät.

Bouroche viittasi kädellään, hän mieli sanoa, että sellainen saattaa mennä liian pitkälle, mutta hän puri huultaan ja vaikenä.

Lähtiessään hän vain sanoi: tullen kohta katsomaan.

Eteisessä hän ilmoitti Henriettelle, ettei hän voinut mitään varmaa sanoa. Keuhkot olivat vahingoittuneet, — mahdollisesti katkeaisi joku verisuoni, ja kuolema seuraisi siinä paikassa.

Henriette koetti hymyillä, kun tuli huoneeseen, vaikka sydän oli musertavan iskun saanut.

Eikö hän voisikaan pelastaa veljeään, eikö voisi estää uhkaavaa onnettomuutta, joka ikipäiviksi erottaisi heidät kolme, jotka halusivat elää yhdessä?

Hän ei ollut koko päivänä liikahtanut huoneesta; naapurin vaimo oli auliisti häntä auttanut ja toimitellut hänen asioitaan. Hän istahti taas paikoilleen vuoteen viereen.

Mutta Maurice oli niin kiihottunut, hän ei antanut Jeanille rauhaa, hän tahtoi tietää, mitä oli tapahtunut. Jean kertoi kierrellen ja varovasti ja jätti kerrassaan mainitsematta, miten hurjasti vapautettu Pariisi vihasi kommuunia, joka haukkoi henkeään.

Oli jo keskiviikko. Sunnuntai-illasta asti, kaksi kokonaista vuorokautta, olivat ihmiset piilotelleet kellareissaan, peläten ja vavisten, että tuskanhiki otsasta valui, ja kun he keskiviikko-aamuna uskaltautuivat ulos ja näkivät koko hävityksen, raunioita, verta, kauheat tulipalot, heräsi tuima kostontunne.

Rangaistus oli hirvittävä, rikoksen vertainen. Talot tarkastettiin, miehiä ja naisia, joita vähänkään epäiltiin, lähetettiin joukottain sotamiesten ammuttavaksi, tutkimus ei tullut kysymykseen.

Kello kuuden aikaan iltasella oli Versaillesin sotajoukon hallussa suurin osa Pariisia Montsaurispuistosta aina pohjoisasemaan, kaupungin tärkeimmät liikepaikat. Ja kommuunin viimeiset jäsenet — joku parikymmentä — olivat pelastautuneet yhdennentoista piirin kunnallishuoneustoon, joka oli Voltairen-kadulla.

Kaikki vaikenivat huoneessa. Maurice katseli kaupunkia avonaisesta ikkunasta, josta viehkeää kevättilmaa virtasi, ja mutisi: vai niin ... palaa... Pariisi palaa!

Se olikin totta. Hämärissä taas kamala valo punasi taivaan. Luksemburgin ruutikellari oli iltapäivällä kauheasti paukkaen lentänyt ilmaan, kerrottiin silloin Panthéonin luhistuneen maanalaisille hautaholveilleen.

Edellisenä päivänä sytytetyt tulipalot olivat koko päivän palaneet — Valtioneuvostonpalatsi ja Tuilerienlinna paloivat ilmi tulessa, rahastorakennuksesta pölysi savupilviä.

Ainakin kymmenen kertaa oli Henriette sulkenut ikkunan, ettei sinne lentäisi mustia perhosia — palaneita paperisiekaleita raha-asiainministeristön arkistoista, joita tuuli riuhtoi sinne tänne ja jotka mustana verhona peittivät koko Pariisin ja lentelivät aina kahdenkymmenen peninkulman päähän, kauvas Normandiaan.

Nyt ei tuli tuhonnut ainoastaan läntisissä ja eteläisissä kaupunginosissa — Royalkadun talot, Croix-Rougen ja Notre-Dame-des-Champs-kadun rakennukset olivat ilmitulessa; koko itäinen osa kaupunkia oli liekkien vallassa, ja etäisinnä siellä roihusi Hôtel de Ville mahdollottoman suurena jättiläisroviona.

Sen lisäksi paloi lyyrillinen teatteri, neljännen piirin kunnallishuoneusto ja neljättäkymmentä taloa läheisillä kaduilla, puhumattakaan Porte-Saint-Martinin teatterista pohjoispäässä, joka paloi erillään kuin yksinäinen heinäpieles niityllä.

Kosto yksin oli eleillä, vieläpä yksityinenkin; haitallisia asiapaperia hävitettiin ja kellä vähänkään oli kaunaa toiselle, se oli nyt kostettava, kosto oli päällä päsmärinä.

Ei ajateltu enää kaupungin puolustamista eikä sotajoukkojen estämistä — hurjistunut raivo ja hävityksenhalu oli vallalla. Oikeuspalatsin, Hôtel-Dieun ja Notre-Dame-kirkon oli pelkkä sattuma pelastanut. Hävitettiin ja turmeltiin ainoastaan himoksi muuttuneesta hävittämishalusta, vanha, mädännyt yhteiskunta oli juuriaan myöten hävitettävä ja haudattava tuhkaan ja pirstaleihin — uusi, onnellinen ja puhdas yhteiskunta sieltä kohoaisi, maallinen paratiisi, josta ihmiskunnan lapsuuden tarinat kertovat.

— Hyvä jumala, miten kauheaa, miten inhottavaa sota on! virkkoi Henriette hiljaa, katsellessaan tuhkakasaksi muuttuvaa kaunista kaupunkia.

Siinäkö oli näytelmän viimeinen, väistämätön loppukohtaus, Sedanin ja Metzin kylvöjen verinen sato — hävitysrutto, jonka Pariisin piiritys oli synnyttänyt, ratkaiseva kohta kansan kamppaillessa elämästä ja kuolemasta?

Silmiään räpäyttämättä katsoi Maurice palavia kaupunginosia. Hitaasti ja vaivalla sai hän kuiskatuksi: ei, ei — elä kiroa sotaa ... sisko... Siitä on suurta hyötyä — se on tarpeellinen, välttämätön...

Tuskallisesti ja ääni vihasta väristen Jean hänet keskeytti: tuhat tulimaista! Siinä sinä virut ja se on minun syyni!... Elä puolusta sotaa ... se on mitä inhottavinta!...

Sairas viittasi kädellään.

— Minä ... mitä minusta!... Onhan toisia ... tämä uhri on kenties tarpeellinen ... mutta sota — se on elämää, jota ei ole ilman kuolemaa! —

Maurice painoi silmänsä kiinni, nuo muutamat sanat veivät hänen voimansa.

Henriette viittasi Jeanille, ettei hän vastustaisi.

Mutta itse hän tunsu sisimmässä sydämessään ihmiskunnan kärsimykset ja kurjuudet, — hän, tuo heikko, mutta kumminkin urhokas nainen, jonka kirkkaista silmistä kuvastihe isoisän sankarisielu.

Kaksi päivää kului, keskiviikko ja torstai, ja tulipalot raivosivat ja murhaamista kesti.

Kanuunat jysähtelivät yhtmyötään; Montmartren tykistö, jonka Versaillesin armeija oli anastanut, ampui hellittämättä liittoutuneitten tykistöjä, jotka olivat Bellevillessä ja Père-Laichaisella ja joista kranaatteja sinkoili Pariisiin, pudoten aina Richelieunkadulle ja Vendômentorille.

25 päivän iltana oli koko vasen ranta sotajoukon käsissä. Mutta oikealla rannalla olivat vielä Château-

d'Eaun ja Bastiljentorin katusulut liittoutuneilla. Ne olivat kuin kaksi lujaa linnoitusta, joita hirvittävä, herkeämätön tuli suojeli.

Sitten kun kommuunin viimeiset jäsenet olivat paenneet, oli Delescluze hämärissä ottanut keppinsä tyynenä kuin kävelemään lähtiessään, mennyt Voltairenkadun katusululle, taistellut ja sankarina kaatunut.

Seuraavana päivänä — 26:na — valloitettiin Chateau-d'Eaun- ja Bastiljentorit jo aamupuhteella, ja kapinoitsijoilla oli vain la Villette, Belleville ja Charonne. Rivit harvenivat harvenemistaan, ei ollut jällellä enää kuin kourallinen ylitiöpäitä, jotka olivat päättäneet myydä henkensä mahdollisimman kalliisti. Ja vielä kaksi päivää he pysyivät paikallaan ja taistelivat siinä epätoivon raivolla.

Perjantai-iltana, kun Jean oli matkalla Karuselltorilta Ortieskadulle, hän sattui todistamaan Richelieunkadulla summittaisen teloituksen, joka täytti hänet kauhulla. Viimeiset 24 tuntia oli istunut kaksi sotaosiketta, toinen Luxemburgissa, toinen Chatelet-teatterissa; edellisen tuomitsemat vangit vietiin puutarhaan ja ammuttiin, kun taas jälkimmäisen syylliseksi toteamat raahattiin Lobaun kasarmiin, missä plutoona sotilaita, jotka pidettiin siellä jatkuvassa valmiudessa kyseistä tarkoitusta varten, niittivät heidät alas miltei kosketusetäisyydeltä. Teurastuksen näytelmä oli mitä hirvittävin: siellä oli miehiä ja naisia, jotka oli tuomittu kuolemaan vähäisimpienkin todisteiden perusteella: koska heidän käsistään löytyi ruudin jättämiä tahroja, koska heillä oli jalassaan armeijan kengät; siellä oli viattomia ihmisiä, yksityisen kaunan uhreja, jotka, annettuna ilmi väärin perustein, huusivat vetoomuksiaan ja selityksiään mutta eivät saaneet ketään kallistamaan korvaansa heille; ja kaikki työnnettiin sekaisin seinää vasten muskettien suuaukkojen eteen, usein niin monta kurjimusta kerrallaan että luodit eivät riittäneet kaikille ja tuli välttämättömäksi lopettaa haavoittuneet paineteilla. Aamusta iltaan tuolla paikalla virtasi veri, kantajilla oli jatkuva kiire viedä pois kuolleiden ruumiita. Ja joka puolella kaupunkia, seuraten ihmisten kostonhaluista huutoa, suoritettiin jatkuvasti muita teloituksia katusulkujen edessä, hylättyjen katujen seinää vasten, julkisten rakennusten portailla.

Tällaisten olosuhteiden vallitessa Jean näki korttelin asukkaiden raahaavan erään naisen ja kaksi miestä Francais-teatterille, sitä vartioivan osaston komentavan upseerin eteen. Kansalaiset osoittautuivat verenhimoisemmiksi kuin sotilaat, ja ne sanomalehdet, jotka olivat saaneet luvan ilmestyä jälleen, ulvoivat ankarien pikatuomioiden puolesta. Vankeja ympäröi uhkaava tungos ja se oli erityisen hurja naista kohtaan, jossa kiihtynyt porvaristo näki yhden niistä paloöljyhutsuista, jotka olivat kauhun valtaaman mielikuvituksen ainaisena mörkönä ja joiden rikoksena oli öisin vaaniskelu, luikkiminen pimennettyjä katuja pitkin rikkaiden asuntojen ohi heittämään sytytettyjä paloöljykannuja suojaamattomiin kellareihin. Tämä nainen, kuului huuto, oli tavattu kumartuneena erään hiililuukun yli Saint-Anne-kadulla. Ja huolimatta kielloista, joita seurasi kyneleet ja armonanomukset, viskattiin hänet kahden miehen kanssa hylätyn katusulun edessä olevan ojan pohjalle, ja siellä, mudassa ja loassa maaten, ammuttiin heidät yhtä vähäisellä säällillä kuin satimeen saadut sudet. Jotkut ohikulkijat pysähtyivät ja katselivat välinpitämättöminä tapahtumaa, joukossa oli eräs hieno nainen miehensä kasivarressa ja leipurin poika, joka kuljetti kotiin kakkua jollekin naapurustossa, vihelteli suosittun laulun kertosaettä.

Kun Jean, sydän syrjällään, kiiruhti katuja pitkin Ortieskadun taloon, välähti äkillinen muisto hänen mieleensä. Eikö tuo ollut Chouteau, eräs hänen aikaisemman joukkueensa miehistä, jonka hän oli nähnyt kunnianarvoisan työmiehen nutussa katselemassa teloitusta ja osoittamassa hyväksymistensä kovaäänisellä tavalla? Hänäpä oli etevä konnan, petturin, ryövärin ja salamurhaajan roolissaan! Hetken aikaa korpraali aikoi kääntyä takaisin, antaa hänet ilmi ja lähettää noiden kolmen seuraksi. Voi, kuinka surkeaa ajatella että syylliset aina pääsevät rangaistuksesta näyttölemään ruoskimatonta häpeäänsä kirkkaassa päivän valossa, kun taas syyttömät samaan aikaan mätänevät mullassa.

Henriette oli tullut portaikkoon kuultuaan askeleiden lähenevän rappuja ylös. Täällä hän tervehti Jeania tavalla, joka osotti suurta huolta.

— Sh! Hän on ollut kovin hurjana koko päivän. Majuri oli täällä. Olen aivan epätoivoinen —

Bouroche oli tosiaankin pudistanut pahaenteisesti päätään sanoen, että ei voinut luvata mitään toistaiseksi. Silti potilas voisi selviytyä, huolimatta kaikista pelkäämistään ikävistä seurauksista, hänellä oli nuoruus puolellaan.

— Ah, tuletpa tänne viimeinkin, sanoi Maurice kärsimättömästi Jeanille, heti kun sai hänet näkyviinsä. Olen odottanut sinua. Mitä tapahtuu — miten asiat ovat? Ja selkänsä alla olevien tyynyjen tukemana, kasvot käännettynä ikkunaan, jonka hän oli pakottanut sisarensa avaamaan, osotti hän sormellaan kaupunkia, jossa pimeyden lisääntyessä leimuavat liekit olivat alkaneet kohota uudestaan. Katso, tuli syttyä uudelleen; Pariisi palaa. Koko Pariisi tulee palamaan tällä kertaa!

Niin pian kuin päivänvalo alkoi himmetä, Seinen tuolla puolen olevat kaukaiset korttelit tulivat

valoisiksi Grenier d'Abondancen syttyttyä palamaan. Ajoittain liekit hulmahtivat korkealle kipinäsaateen saattelemina Tuileriesin savuavista raunioista, kun joku seinä tai katto sortui ja saattoi kyteväät hirret leimahtamaan uudelleen liekkiin. Monet talot, joissa liekkien oli luultu jo sammutetun, syttyivät tuleen jälleen; viimeisenä kolmena päivänä heti kun pimeys laskeutui kaupungin ylle, näytti kuin olisi tullut merkki roihulle syttyä uudelleen, ikäänkuin yön varjot olisivat puhaltaneet vielä hehkuvaan hiilokseen, sytyttäen sen ja paiskaten sen kaikkiin neljään ilman suuntaan. Voi, tuo tuomittujen kaupunki, joka oli kätkenyt rintaansa viikon ajaksi tuhoamisen hirviön, valaisi nyt taivaan joka ilta hämärän laskeuduttua, merkitsi pirullisilla soihduillaan teurastusviikon öitä. Ja kun tuona yönä Villetten telakat paloivat, oli niiden suunnattomaan kaupunkiin luoma valo niin valtava, että se näytti olevan tulella yhtäaikaa joka paikassa liekkimeren valtaamana ja hukuttamana.

— Tämä on loppu! toisti Maurice, Pariisi on tuomittu!

Hän toisti sanoja lakkaamatta ilmeisellä mielihyvällä, kuumeisen halun yllyttäessä häntä kuulemaan äänensä sointia vielä kerran, oltuaan kolme päivää velton välinpitämättömänä ja lähes puhumatonna.

Kun hän kuuli nyyhkytystä, käänsi hän päätään.

— Sinäkö — siskokulta — sinähän olet muuten niin järkevä!... Itketkö sinä sitä, että minä kuolen?

Henriette keskeytti hänet.

— Ei, sinä et kuole!

— Kyllä se on parasta, minun täytyy... Eikä siitä totta tosiaan vahinkoa ole. Ennen sotaa oli sinulla jo minusta vain huolta ja vastusta, sekä sydämesi että kukkarosi ovat syvästi kärsineet minun tauttani. Kaikki minun tuhmuuteni ja hulluuteni, jotka olisivat huonosti päättyneet ja vieneet — niin, ken tietää? — vaikka vankilaan tai kurjaan kuolemaan...

Henriette keskeytti hänet kiivaasti.

— Vaikene! Vaikene. Sinä olet kaikki sovittanut.

Maurice vaikenä ja mietti hetkisen.

— Niin — ehkäpä, jos kuolen. Voi rakas Jean, miten kunnan työn sinä teit, kun pistit painettisi käsivarteeni!

Vesissä silmin Jean huudahti: hyvä jumala, Maurice! Elä sano niin! Tahdotko sinä, että lyön pääni seinään?

Maurice jatkoi kiihkeästi: muistapas, mitä sanoit Sedanin taistelun jälkipäivänä! Silloinhan sinä arvelit, että korvapuustikin on toisinaan tarpeellinen... Ja sanoit senkin, että kun joku jäsen on mädännyt, pilautunut, niin on parasta leikata se — ennenkuin se myrkyttää koko ruumiin. Sitä olen niin usein ajatellut, sitten kuin minut sulettiin tänne hurjistuneeseen, kurjaan Pariisiin... Niin, minä olen sellainen turmeltunut jäsen — ja sinä teit oikein, kun leikkasit minut pois...

Hän oikein tulistui eikä ollenkaan kuunnellut Henrietteä ja Jeania, jotka pyytämällä pyysivät, ettei hän kiivastuisi.

Hän puhui herkeämättä ja kuumeentapaisella innolla, vertaukset olivat kummallisia, outoja.

Ranskan tervein osa se oli, järkevä, maltillinen, kansallinen talonpoika, joka nyt hävitti turmeltuneen puolen, tuon nautinnonhimoisen, jonka keisarikunta himoineen ja sairaaloisine unelmineen oli häviön partaalle vienyt. Ja omaa itseään se oli raadellut, tietämättä mitä teki. Mutta verikaste oli tarpeellinen, välttää ei voinut tuota inhottavaa polttouhria, joka uudistaisi Ranskan puhdistavassa tulella. Getsemanesta oli päästy, kuolonkamppaus alkoi, ristiin naulittu kansa sovitti rikoksensa — ja uuden ajan aamu sarasti.

— Rakas Jean! Sinä olet voimakas ja turmeltumaton — mene! Ota kuokka ja lapio — muokkaa maata — rakenna talot uudelleen! Kunnan työn sinä teit, kun poistit tieltäsi minut — mätähaavan ruumistasi...

Hän hourasi ja tahtoi välttämättömästi päästä ikkunan viereen istumaan.

— Pariisi palaa, ei niin kiveä jää merkiksi ylpeästä kaupungista ... se tuli, se tuli! ... se hävittää kaikki, se parantaa kaikki ... sitä olen ikävällä odottanut ... se jättää puhtaan jälen. Päästäkää minut sinne, päästäkää minua päättämään tuo vapauden työ, josta ihmiskunnalle suurta onnea koituu.

Väkisin sai Jean hänen pysymään tilalla ja kyynelsilmin rukoili Henriette häntä rauhoittumaan, puhui hänelle heidän lapsuudestaan ja heidän lämpimästä rakkaudesta.

Tuli oli saanut uutta vauhtia, tuliaallot vyöryivät niin kauvas kuin silmä kanto ja taivaanlaki oli kuin jättiläisuuinin hehkuva sisus. Ja rahastorakennuksesta, joka eilisestä asti oli yhtmyötään kytenyt, tupruili lakkaamatta mustia, sakeita savupilviä, joita ilman henki levitti synkäksi suruharsoksi keskelle punaisenkeltaisia liekkiä.

Seuraavana päivänä — lauantaina — oli Maurice huomattavasti parempi: hän oli paljoa tynempi kuin ennen, kuume oli alennut, — ja miten Jean iloitsi, kun näki Henrietten taas hymyilevän, kuvailevan tulevaisuutta valoisaksi, jolloin he kolme taas eläisivät yhdessä onnellisina; millaiseksi se muodostuisi — sitä hän ei tarkemmin ajatellut.

Jokohan kohtalo estäisi uudet onnettomuudet?

Yöt oli Henriette valvonut veljensä vuoteen vieressä, hän ei ollut hetkeksikään poistunut huoneesta, hiljaa ja väsymättä oli hän veljeään hoidellut, kodikkaan, rauhallisen hengen oli hän huoneeseen tuonut.

Ja sinä iltana unehtui Jean ystäväinsä luokse, hän oli arka, mutta siellä tuntui niin hyvältä, niin turvalliselta, että hän itsekin siitä hämmästy.

Sinä päivänä oli sotajoukko valloittanut Bellevillen ja Buttes-Chaumontin. Jälellä ei ollut muuta kuin Père-Lachaisen hautuunmaa, josta liittoutuneet olivat muodostaneet lujan varustuksen ja jossa he navakasti pitivät puoliaan.

Jean luuli, että kaikki oli lopussa, hän varmasti vakuutti, että murhaaminen oli kokonaan lakkautettu; hän kertoi vain, että joku osa vangeista oli lähetetty Versaillesiin.

Sinä aamuna oli Jeania vastaan tullut rannalla omituinen joukko: työmiehiä, paitahihhasillaan tai nuttu päällä — kaikenikäisiä naisia, vanhoja, kurttunaamaisia ämmiä ja nuoria tyttöjä, — lapsia, jotka tuskin olivat viittätoista täyttäneet — kurja, uhkamielinen joukkue, jota sotamiehet kirkkaana päivänpaisteisena aamuna ajoivat Versaillesiin, jossa asukkaat — niin kerrottiin — meluten ja viheltäen ja kepeillään huimien ottivat heitä vastaan.

Sunnuntaina Jean kerralla kauhistui.

Se oli hirmuviikon viimeinen päivä.

Kirkkaana nousi aurinko ja lämpimästi sen säteet valaisivat pyhääamua; mutta ilmassa tuntui jo kuolon taistelun väristyksiä.

Juuri ikään oli tullut tiedoksi, että panttivangit oli surmattu, samoin arkkikiispa ja Madeleinekirkon kirkkoherra ja keskiviikkona jo ollut la Roquettessa kova verilöyly, torstaina oli Arcueilin munkit ammuttu heidän pakoon pyrkiessään kuin jänikset juoksusta, perjantaina oli joukko muita pappia ja santarmia, yhteensä neljäkymmentäseitsemän, saanut surmansa Haxonkadulla; — ja hurja kostonhalu oli taas vallalla, sotamiehet tappoivat kaikki vangit, jotka käsiinsä saivat.

Hellittämättä paukkuivat pyssyt tuona kauniina sunnuntaina Lobaun kasarmin pihalla, jossa veri vuoti virtana, jossa huudot ja kuolonkoraukset toisiaan seurasivat, ja ruudinsavu täytti ilman.

Kaksisataa kaksikymmentäseitsemän polosta, jotka sieltä täältä oli haalittu, ammuttiin la Roquettessa yhtäaikaa.

Père-Lachaisessa, jota neljä päivää oli pommitettu ja nyt vihdoinkin askel askelelta valloitettiin, asetettiin sata neljäkymmentä kahdeksan kiviaitaa vasten, jonka valkoista kalkitusta pitkin veripuroja virtasi; kolme heistä, jotka vain haavoittuivat, pakeni, mutta heidät otettiin kiinni ja surmattiin. Jos oli joukossa roistojakin, niin monta, monta vertaa enemmän oli viattomia, jotka kommuunin tautta menettivät henkensä.

Kerrottiin, että mestausten lakkauttamiskäskey oli tullut Versaillesista. Mutta siitä huolimatta surmaamista jatkettiin. Thiers, maan pelastaja, oli muka Pariisin murhaaja, mutta sitä vastoin marsalkka Mac-Mahonia — joka Fröschwillerissä oli tappiolle joutunut — ylistivät julistukset joka paikassa Père-Lachaisen voittajana.

Ja juhlapukuinen Pariisi näytti juhliavan, ääretön ihmisjoukko tulvaili valloitetuilla kaduilla, iloisina ja tyytyväisinä kävelijät kuleksivat ja katselivat savuavia raunioita ja äitit villiakoine lapsineen pysähtelivät kaikessa rauhassa ja ilomielin kuuntelemaan kumeita laukauksia Lobaun kasarmin pihalta.

Sydän kurkussa Jean sunnuntai-iltana nousi Ortieskadun pimeitä portaita, hän aavisti jotain kamalaa.

Hän tuli huoneeseen — ja näki paikalla, että loppu oli tullut: Maurice oli kuolleena tilallaan — sisällinen verenvuoto, niinkuin Bouroche oli pelännytkin, oli elämänlangan katkaissut.

Mailleen menevän auringon viimeiset säteet valaisivat huonetta ja pöydällä vainajan päänpohjissa, paloi jo kaksi kynttilää.

Henriette oli polvillaan vuoteen vieressä, surupuvussa kuten tavallisestikin, ja itki hiljaa.

Askeleita kuullessaan hän kohotti päätään ja vavahti, kun näki Jeanin.

Surusta vallan menehtymäisillään syöksi Jean Henrietten luo, aikoen tarttua hänen käteensä, syleillä häntä ja itkeä yhdessä hänen kanssansa, mutta hän tunsu miten Henrietten kädet vapisivat ja koko olento värisi, miten säälimätön kohtalo vei Henrietten häneltä ainiaaksi.

Kaikki oli loppunut. Mauricen hauta heidät erotti, ja se oli täyttymätön.

Jean ei voinut muuta kuin polvistua hänkin vuoteen viereen ja itkeä nyhkyttää.

Tuokion kuluttua Henriette kertoi: minä seisoin häneen selin, minulla oli liemimalja kädessä ... silloin hän yhtäkkiä kirkasi... Tuskin ennätin hänen luokseen, hän mainitsi nimeni ... ja teidän myös ... ja nukkui syliini ... verivirta tulvasi suusta...

Suuri luoja! — hänen veljensä, hänen oma Mauricensa, jota hän oli rakastanut enemmän kuin itseään, johon tavallista lujemmat siteet olivat hänet liittäneet, jota hän oli kasvattanut, jonka pelastanut, ainoa, jota hän oli rakastanut, sitten kun hänen Weiss-raukkansa ammuttiin Bazeillesissa! Sota oli ryöstänyt häneltä kaikki, se oli musertanut hänen sydämensä — hän oli yksin maailmassa, leski, joutava olento, josta ei kukaan välittänyt!

— Herra jumala! huudahti Jean nyhkyttäen, ja se on minun syyni!... Ystävä kultani! Henkeni olisin antanut puolestasi ... ja nyt — minä peto — nyt murhaan sinut!... Minne me joudumme? — Tokko te koskaan annatte minulle anteeksi?

*** END OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK SOTA ***

Updated editions will replace the previous one—the old editions will be renamed.

Creating the works from print editions not protected by U.S. copyright law means that no one owns a United States copyright in these works, so the Foundation (and you!) can copy and distribute it in the United States without permission and without paying copyright royalties. Special rules, set forth in the General Terms of Use part of this license, apply to copying and distributing Project Gutenberg™ electronic works to protect the PROJECT GUTENBERG™ concept and trademark. Project Gutenberg is a registered trademark, and may not be used if you charge for an eBook, except by following the terms of the trademark license, including paying royalties for use of the Project Gutenberg trademark. If you do not charge anything for copies of this eBook, complying with the trademark license is very easy. You may use this eBook for nearly any purpose such as creation of derivative works, reports, performances and research. Project Gutenberg eBooks may be modified and printed and given away—you may do practically ANYTHING in the United States with eBooks not protected by U.S. copyright law. Redistribution is subject to the trademark license, especially commercial redistribution.

START: FULL LICENSE
THE FULL PROJECT GUTENBERG LICENSE
PLEASE READ THIS BEFORE YOU DISTRIBUTE OR USE THIS WORK

To protect the Project Gutenberg™ mission of promoting the free distribution of electronic works, by using or distributing this work (or any other work associated in any way with the phrase “Project Gutenberg”), you agree to comply with all the terms of the Full Project Gutenberg™ License available with this file or online at www.gutenberg.org/license.

Section 1. General Terms of Use and Redistributing Project Gutenberg™ electronic works

1.A. By reading or using any part of this Project Gutenberg™ electronic work, you indicate that you have read, understand, agree to and accept all the terms of this license and intellectual property (trademark/copyright) agreement. If you do not agree to abide by all the terms of this agreement, you must cease using and return or destroy all copies of Project Gutenberg™ electronic works in your possession. If you paid a fee for obtaining a copy of or access to a Project Gutenberg™ electronic work and you do not agree to be bound by the terms of this agreement, you may obtain a refund from the person or entity to whom you paid the fee as set forth in paragraph 1.E.8.

1.B. “Project Gutenberg” is a registered trademark. It may only be used on or associated in any way with an electronic work by people who agree to be bound by the terms of this agreement. There are a few things that you can do with most Project Gutenberg™ electronic works even without complying with the full terms of this agreement. See paragraph 1.C below. There are a lot of things

you can do with Project Gutenberg™ electronic works if you follow the terms of this agreement and help preserve free future access to Project Gutenberg™ electronic works. See paragraph 1.E below.

1.C. The Project Gutenberg Literary Archive Foundation (“the Foundation” or PGLAF), owns a compilation copyright in the collection of Project Gutenberg™ electronic works. Nearly all the individual works in the collection are in the public domain in the United States. If an individual work is unprotected by copyright law in the United States and you are located in the United States, we do not claim a right to prevent you from copying, distributing, performing, displaying or creating derivative works based on the work as long as all references to Project Gutenberg are removed. Of course, we hope that you will support the Project Gutenberg™ mission of promoting free access to electronic works by freely sharing Project Gutenberg™ works in compliance with the terms of this agreement for keeping the Project Gutenberg™ name associated with the work. You can easily comply with the terms of this agreement by keeping this work in the same format with its attached full Project Gutenberg™ License when you share it without charge with others.

1.D. The copyright laws of the place where you are located also govern what you can do with this work. Copyright laws in most countries are in a constant state of change. If you are outside the United States, check the laws of your country in addition to the terms of this agreement before downloading, copying, displaying, performing, distributing or creating derivative works based on this work or any other Project Gutenberg™ work. The Foundation makes no representations concerning the copyright status of any work in any country other than the United States.

1.E. Unless you have removed all references to Project Gutenberg:

1.E.1. The following sentence, with active links to, or other immediate access to, the full Project Gutenberg™ License must appear prominently whenever any copy of a Project Gutenberg™ work (any work on which the phrase “Project Gutenberg” appears, or with which the phrase “Project Gutenberg” is associated) is accessed, displayed, performed, viewed, copied or distributed:

This eBook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you will have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

1.E.2. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is derived from texts not protected by U.S. copyright law (does not contain a notice indicating that it is posted with permission of the copyright holder), the work can be copied and distributed to anyone in the United States without paying any fees or charges. If you are redistributing or providing access to a work with the phrase “Project Gutenberg” associated with or appearing on the work, you must comply either with the requirements of paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 or obtain permission for the use of the work and the Project Gutenberg™ trademark as set forth in paragraphs 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.3. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is posted with the permission of the copyright holder, your use and distribution must comply with both paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 and any additional terms imposed by the copyright holder. Additional terms will be linked to the Project Gutenberg™ License for all works posted with the permission of the copyright holder found at the beginning of this work.

1.E.4. Do not unlink or detach or remove the full Project Gutenberg™ License terms from this work, or any files containing a part of this work or any other work associated with Project Gutenberg™.

1.E.5. Do not copy, display, perform, distribute or redistribute this electronic work, or any part of this electronic work, without prominently displaying the sentence set forth in paragraph 1.E.1 with active links or immediate access to the full terms of the Project Gutenberg™ License.

1.E.6. You may convert to and distribute this work in any binary, compressed, marked up, nonproprietary or proprietary form, including any word processing or hypertext form. However, if you provide access to or distribute copies of a Project Gutenberg™ work in a format other than “Plain Vanilla ASCII” or other format used in the official version posted on the official Project Gutenberg™ website (www.gutenberg.org), you must, at no additional cost, fee or expense to the user, provide a copy, a means of exporting a copy, or a means of obtaining a copy upon request, of the work in its original “Plain Vanilla ASCII” or other form. Any alternate format must include the full Project Gutenberg™ License as specified in paragraph 1.E.1.

1.E.7. Do not charge a fee for access to, viewing, displaying, performing, copying or distributing any Project Gutenberg™ works unless you comply with paragraph 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.8. You may charge a reasonable fee for copies of or providing access to or distributing Project Gutenberg™ electronic works provided that:

- You pay a royalty fee of 20% of the gross profits you derive from the use of Project Gutenberg™ works calculated using the method you already use to calculate your applicable taxes. The fee is owed to the owner of the Project Gutenberg™ trademark, but he has agreed to donate royalties under this paragraph to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation. Royalty payments must be paid within 60 days following each date on which you prepare (or are legally required to prepare) your periodic tax returns. Royalty payments should be clearly marked as such and sent to

the Project Gutenberg Literary Archive Foundation at the address specified in Section 4, "Information about donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation."

- You provide a full refund of any money paid by a user who notifies you in writing (or by e-mail) within 30 days of receipt that s/he does not agree to the terms of the full Project Gutenberg™ License. You must require such a user to return or destroy all copies of the works possessed in a physical medium and discontinue all use of and all access to other copies of Project Gutenberg™ works.
- You provide, in accordance with paragraph 1.F.3, a full refund of any money paid for a work or a replacement copy, if a defect in the electronic work is discovered and reported to you within 90 days of receipt of the work.
- You comply with all other terms of this agreement for free distribution of Project Gutenberg™ works.

1.E.9. If you wish to charge a fee or distribute a Project Gutenberg™ electronic work or group of works on different terms than are set forth in this agreement, you must obtain permission in writing from the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the manager of the Project Gutenberg™ trademark. Contact the Foundation as set forth in Section 3 below.

1.F.

1.F.1. Project Gutenberg volunteers and employees expend considerable effort to identify, do copyright research on, transcribe and proofread works not protected by U.S. copyright law in creating the Project Gutenberg™ collection. Despite these efforts, Project Gutenberg™ electronic works, and the medium on which they may be stored, may contain "Defects," such as, but not limited to, incomplete, inaccurate or corrupt data, transcription errors, a copyright or other intellectual property infringement, a defective or damaged disk or other medium, a computer virus, or computer codes that damage or cannot be read by your equipment.

1.F.2. LIMITED WARRANTY, DISCLAIMER OF DAMAGES - Except for the "Right of Replacement or Refund" described in paragraph 1.F.3, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the owner of the Project Gutenberg™ trademark, and any other party distributing a Project Gutenberg™ electronic work under this agreement, disclaim all liability to you for damages, costs and expenses, including legal fees. YOU AGREE THAT YOU HAVE NO REMEDIES FOR NEGLIGENCE, STRICT LIABILITY, BREACH OF WARRANTY OR BREACH OF CONTRACT EXCEPT THOSE PROVIDED IN PARAGRAPH 1.F.3. YOU AGREE THAT THE FOUNDATION, THE TRADEMARK OWNER, AND ANY DISTRIBUTOR UNDER THIS AGREEMENT WILL NOT BE LIABLE TO YOU FOR ACTUAL, DIRECT, INDIRECT, CONSEQUENTIAL, PUNITIVE OR INCIDENTAL DAMAGES EVEN IF YOU GIVE NOTICE OF THE POSSIBILITY OF SUCH DAMAGE.

1.F.3. LIMITED RIGHT OF REPLACEMENT OR REFUND - If you discover a defect in this electronic work within 90 days of receiving it, you can receive a refund of the money (if any) you paid for it by sending a written explanation to the person you received the work from. If you received the work on a physical medium, you must return the medium with your written explanation. The person or entity that provided you with the defective work may elect to provide a replacement copy in lieu of a refund. If you received the work electronically, the person or entity providing it to you may choose to give you a second opportunity to receive the work electronically in lieu of a refund. If the second copy is also defective, you may demand a refund in writing without further opportunities to fix the problem.

1.F.4. Except for the limited right of replacement or refund set forth in paragraph 1.F.3, this work is provided to you 'AS-IS', WITH NO OTHER WARRANTIES OF ANY KIND, EXPRESS OR IMPLIED, INCLUDING BUT NOT LIMITED TO WARRANTIES OF MERCHANTABILITY OR FITNESS FOR ANY PURPOSE.

1.F.5. Some states do not allow disclaimers of certain implied warranties or the exclusion or limitation of certain types of damages. If any disclaimer or limitation set forth in this agreement violates the law of the state applicable to this agreement, the agreement shall be interpreted to make the maximum disclaimer or limitation permitted by the applicable state law. The invalidity or unenforceability of any provision of this agreement shall not void the remaining provisions.

1.F.6. INDEMNITY - You agree to indemnify and hold the Foundation, the trademark owner, any agent or employee of the Foundation, anyone providing copies of Project Gutenberg™ electronic works in accordance with this agreement, and any volunteers associated with the production, promotion and distribution of Project Gutenberg™ electronic works, harmless from all liability, costs and expenses, including legal fees, that arise directly or indirectly from any of the following which you do or cause to occur: (a) distribution of this or any Project Gutenberg™ work, (b) alteration, modification, or additions or deletions to any Project Gutenberg™ work, and (c) any Defect you cause.

Section 2. Information about the Mission of Project Gutenberg™

Project Gutenberg™ is synonymous with the free distribution of electronic works in formats readable by the widest variety of computers including obsolete, old, middle-aged and new

computers. It exists because of the efforts of hundreds of volunteers and donations from people in all walks of life.

Volunteers and financial support to provide volunteers with the assistance they need are critical to reaching Project Gutenberg™'s goals and ensuring that the Project Gutenberg™ collection will remain freely available for generations to come. In 2001, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation was created to provide a secure and permanent future for Project Gutenberg™ and future generations. To learn more about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation and how your efforts and donations can help, see Sections 3 and 4 and the Foundation information page at www.gutenberg.org.

Section 3. Information about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

The Project Gutenberg Literary Archive Foundation is a non-profit 501(c)(3) educational corporation organized under the laws of the state of Mississippi and granted tax exempt status by the Internal Revenue Service. The Foundation's EIN or federal tax identification number is 64-6221541. Contributions to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation are tax deductible to the full extent permitted by U.S. federal laws and your state's laws.

The Foundation's business office is located at 809 North 1500 West, Salt Lake City, UT 84116, (801) 596-1887. Email contact links and up to date contact information can be found at the Foundation's website and official page at www.gutenberg.org/contact

Section 4. Information about Donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

Project Gutenberg™ depends upon and cannot survive without widespread public support and donations to carry out its mission of increasing the number of public domain and licensed works that can be freely distributed in machine-readable form accessible by the widest array of equipment including outdated equipment. Many small donations (\$1 to \$5,000) are particularly important to maintaining tax exempt status with the IRS.

The Foundation is committed to complying with the laws regulating charities and charitable donations in all 50 states of the United States. Compliance requirements are not uniform and it takes a considerable effort, much paperwork and many fees to meet and keep up with these requirements. We do not solicit donations in locations where we have not received written confirmation of compliance. To SEND DONATIONS or determine the status of compliance for any particular state visit www.gutenberg.org/donate.

While we cannot and do not solicit contributions from states where we have not met the solicitation requirements, we know of no prohibition against accepting unsolicited donations from donors in such states who approach us with offers to donate.

International donations are gratefully accepted, but we cannot make any statements concerning tax treatment of donations received from outside the United States. U.S. laws alone swamp our small staff.

Please check the Project Gutenberg web pages for current donation methods and addresses. Donations are accepted in a number of other ways including checks, online payments and credit card donations. To donate, please visit: www.gutenberg.org/donate

Section 5. General Information About Project Gutenberg™ electronic works

Professor Michael S. Hart was the originator of the Project Gutenberg™ concept of a library of electronic works that could be freely shared with anyone. For forty years, he produced and distributed Project Gutenberg™ eBooks with only a loose network of volunteer support.

Project Gutenberg™ eBooks are often created from several printed editions, all of which are confirmed as not protected by copyright in the U.S. unless a copyright notice is included. Thus, we do not necessarily keep eBooks in compliance with any particular paper edition.

Most people start at our website which has the main PG search facility: www.gutenberg.org.

This website includes information about Project Gutenberg™, including how to make donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, how to help produce our new eBooks, and how to subscribe to our email newsletter to hear about new eBooks.